

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

<http://www.ff.ues.rs.ba>

За издавача:

Др Драга Мاستиловић

Редакција:

Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија

Др 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга,

НР Кина Др 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана,

НР Кина Др Александар Јокић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД

Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва

Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ Др Вјачеслас Јурко,
Универзитет Саратов, Русија

Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ Др Драга Мастиловић,
Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ Др Клавдија Кутнар,
Универзитет Приморска Копар, Словенија

Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Мирко Радић, Универзитет Галве, Шведска

Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Француска

Др Бас Артс, Универзитетски колеџ у Лондону, Уједињено Краљевство

Др Владан Бартула, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија

Др Светлана Стеванович, Универзитет Кемерово, Русија

Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка

Др Џорџ Мано, Тенри Универзитет, Јапан

Главни уредник:

Др Мишо Кулић

Одговорни уредник:

Др Марија Летић

Техничка припрема:

Свјетлана Батинић, дипл. инж. ел.

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

**ЗБОРНИК РАДОВА СА
СТУДЕНТСКЕ
КОНФЕРЕНЦИЈЕ**

Пале, 2021.

ПЕТА СТУДЕНТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА, 23.06.2018.

ГЕОГРАФИЈА

Almira Karčić*
Master studij
Katedra za geografiju
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale

TERENSKA NASTAVA U NASTAVI GEOGRAFIJE U OSNOVNOJ ŠKOLI

Abstrakt: *Savremena nastava učenika stavlja u središte odgojno obrazovnog procesa, a terenska nastava geografije je jedan od socijalnih oblika rada nastave koji to omogućava. Rad ukazuje na značaj terenske nastave u nastavi geografije u osnovnoj školi i pripremama za realizaciju terenske nastave. Organizacija i provedba terenske nastave su vrlo bitni za ostvarivanje ciljeva terenske nastave geografije. Ona se odvija kroz pojedine faze pripreme nastavnika, učenika, plana i programa terenske nastave, vrednovanja i evaluacije. Uspješnost u ostvarivanju ciljeva terenske nastave zavisi od didaktičko-metodičke pripreme nastavnika i učenika. Dobra i temeljita priprema svih faza terenske nastave geografije opisana je u ovom radu metododirektnog posmatranja terenske nastave učenika osnovne škole. U radu je istaknuta važnost terenske nastave u nastavi geografije u osnovnoj školi. Terenska nastava učenicima omogućava učenje u izvornoj stvarnosti, sticanje geografskih znanja i vještina.*

Ključne riječi: savremena nastava, geografski prostor, osnovna škola, nastavnik, terenska nastava, klasifikacija, priprema, učenik

1. UVOD

Nastava je planski osmišljen i organizovano vođen odgojni proces u kojem se ostvaruju odgojni zadaci pod vodstvom nastavnika on se može organizirati u učionici ili izvan nje. Jedan od organizovanja nastave izvan učionice je i terenska nastava. Smatra se da je terenska nastava metoda s najvećom stručnom i nastavnom vrijednošću u nastavi geografije. Frontalni oblik rada, sa svojom, uglavnom jednosmjernom komunikacijom ne može udovoljiti zahtjevima reformisane škole. Savremene metode nastavnog rada u kojem je učenik u centru nastavnog procesa, predstavlja novu izmjenjenu ulogu nastavnika, aktivniju ulogu učenika, te partnerske odnose sa roditeljima. Zato je ovaj oblik nastave važan za nastavu geografije u sticanju znanja, vještina i odgojnih vrijednosti.

Terenska nastava je izrazito važan socijalni oblik rada jer pruža mogućnost primjene usvojenih znanja u nastavi geografije. Da bi terenska nastava, zaista predstavljala inovativni model nastavnikovog rada mora se služiti inovativnim oblicima, kao što su: istraživanje, debata, postavljanje hipoteze, dokazivanje hipoteze, demonstracija, pisanje izvještaja i slično. Zato je terenska nastava važan socijalni oblik rada jer pruža mogućnost primjene usvojenog znanja u nastavi geografije.

Radom se želi dokazati važnost terenske nastave u nastavi geografije te njen doprinos u uspješnijem usvajanju nastavnih sadržaja, upoznavanje životnog prostora i razvijanje geografskih vještina kod učenika. Metodički dio rada opisuje terensku nastavu u praksi kroz aktivno sudjelovanje učenika na terenu koji pokazuje svu složenost u organizaciji i provedbi terenske nastave, ali i njenu važnost u sticanju novih znanja na terenu.

---

* almirakaracic-haris@hotmail.com

2. ŠTA JE TERENSKA NASTAVA?

Odgoy i obrazovanje na terenu ili nastava u prirodi poznati su način učenja i poučavanja još u vremenu od J. A. Komenskog koji je naglašavao smisao učenja o prirodi istraživanjem i zapažanjem. Važnost učenja posmatranjem naglašavao je J. H. Pestalozzi koji je poticao organiziranje pedagoških izleta u prirodu i učenje posmatranjem. Po njemu „najveća kvaliteta spoznavanja i opažanja predmeta je na mjestu gdje se nalazi“ (Husanović-Pejnović, 2011:45).

Terenska nastava je jedan tip izvanučioničke nastave. Terenska nastava kao oblik izvanučioničke nastave pedagoški je učinkovita i znatno zastupljena u savremenoj nastavi, naspram tradicionalne predavačke nastave. Terenska nastava podrazumjeva nastavu koja se odvija na terenu, a za geografe je to nastava u izvornoj stvarnosti. On se često organizira na terenu koji je udaljen od škole. Cilj terenske nastave je na što bolji način poučiti učenike snalaženju u pojavama i procesima koji nas okružuju, odnosno upoznati ih sa izvornom stvarnošću. Neposredno posmatranje prostora, čini učenika aktivnim i energičnim i održavanjegovu pažnju usmjerenu ka određenom cilju (Romelić, 2004:251).

Riječ teren nastala je od latinke riječi „terra“ što znači zemlja, kraj, predio, pa prema tome terenska nastava se odnosi na određeni teren, odnosno, prostor koji se proučava, istražuje i slično. Prema tome, izraz terenska nastava je suprotnost razredu i kabinetu, odnosno kao suprotnost teoriji (Liebl, 2009). Geografija je kao nastavni predmet u kojem se teško mogu sadržaji prenijeti samo razgovorom i opisivanjem te je terenska nastava jedna od metoda kojom se učenicima direktno prezentiraju nastavni sadržaji.

Tako Matas, (1996:132) navodi: Terenska nastava je „najgeografskija“ nastavna metoda i način rada. Geografski terenski rad ubraja se među najtipičnije i nezamjenjive metode u geografiji. Nastava i rad izvan škole motivira učenike za otkrivanje, istraživanje i stvaranje, pogodan je za timski rad, omogućava bolju komunikaciju među učenicima. Za uspješnost učenja i usvajanja znanja bitno je učenikovo učestvovanje i angažiranost u procesu učenja jer na taj način učenici stiču trajnija i primjenjivija znanja. Terenska nastava geografije je pogodna za provođenje korelacije više nastavnih predmeta.

Terenska nastava je jedna od važnih metoda u nastavi geografije koja se temelji na istraživačkom radu uz koju učenici proučavaju pojave i procese u prirodi a i društvu. Učenici terenskom nastavom geografije uočavaju i otkrivaju međusobne povezanosti uvjetovanosti pojava i procesa i zakonitosti u prostoru. Kroz terensku nastavu ostvaruje se obrazovni, ali i odgojni ciljevi kao što su: zajedničko učenje, tolerancija, timski rad, komunikacija, razvijanje ekološke svijesti, odgovorno ponašanje i sl.

Učenje iz „stvarnog svijeta“ izvan učionice ništa ne može zamjeniti, a terenska nastava omogućava direktno učenje iz neurednog stvarnog svijeta i ona je osnovna komponenta geografskog obrazovanja (Geographical Association, 2009).

3. *KLASIFIKACIJA TERENSKE NASTAVE*

Metoda terenskog rada, odnosno nastave predstavlja idealan način kako geografiju približiti iz teorije u praksu. Terenski rad, ovisno o sadržaju, zadacima, ciljevima i tajanju dijeli se :

1. po sadržaju na:
  - geografske
  - geografsko-interdisciplinarno
2. po obimu na:
  - tematske (samo jedna tema)
  - višetematske (više radnih tema)
  - kompleksno (regionalno) (Lazar, 2008:7).

Brazda, (1985) terensku nastavu geografije dijeli sobzorom na obim nastavnih sadržaja i na vrijeme koje je potrebno za obradu dijeli prema trajanju i obimu.

1. Terenska nastava geografije prema trajanju:
  - terenski nastavni sat
  - poludnevni terenski rad ili izlazak
  - jednodnevni terenski rad ili izlazak
  - višednevna terenska nastava

Terenski nastavni sat se organizira najčešće u blizini škole zbog vremenskog ograničenja. Sam zbor tema za terenski nastavni čas ovisi o sredini u kojoj se škola nalazi i objektima koji su pogodni za ovakav oblik rada. Nastavnim planom i programom se planira koje teme mogu obrađivati ili uvježbavati kao terenski nastavni čas. Ovaj oblik terenske nastave pogodan je za učenike nižih razreda zbog nastavnih sadržaja koje je moguće obraditi za jedan čas. Na terenskom nastavnom času može se vršiti orijentacija u prostoru, izrada skice, posmatranje i na taj način učenik uči u izvornoj stvarnosti i razvija se geografsko mišljenje.

Poludnevni terenski rad organizuje se izvan škole, pa je za terensku nastavu neophodno osigurati prijevoz koji će učenike i nastavnike dovesti do mjesta gdje se odvija terenska nastava. Za vrijeme putovanja nastavnik najčešće upoznaje učenike sa geografskim prostorom kojim prolaze te posmatraju prostor oko sebe. Ovaj tip terenske nastave orijentisan je na određeni prostor , odnosno objekt koji će učenici upoznati. Za razvijanje kartografske pismenosti ovakav oblik nastave je vrlo pogodan i poželjan kako bi učenici svoja stečena znanja u učionici mogli primjeniti na terenu kao što su kartiranje, kretanje i orijentacija u prostoru.

Jednodnevni terenski rad se organizuje u udaljenim lokacijama od škole. On takođe zahtjeva organizirani prevoz za vrijeme čijeg se putovanja prezentiraju različiti geografski sadržaji u prostoru. Ovaj tip terenske nastave vrlo često se organizira u korelaciji s drugim nastavnim predmetima. Ovaj vid terenske nastave zahtjeva od nastavnika , ali i učenika više pripreme, jer aktivnosti na terenu su brojnije i složenije.

Višednevna terenska nastava organizira se na udaljenim i ona se danas najčešće izvodi kao učenička ekskurzija, odnosno putovanja završnih razreda učenika osnovne škole. Vrlo malo se geografskih sadržaja nalazi u ovoj terenskoj nastavi i vrlo mali broj nastavnika geografije učestvuje , izuzetak ako su razrednici. Ovakva terenska nastava nema jasnih ciljeva, sadržaja ni organiziranih oblika nastavnog rada i naziva se turističkim putovanjem.

2. Terenska nastava prema obimu

- tematska terenska nastava
- višetematska terenska nastava
- složena tematska nastava

Tematska terenska nastava odnosi se na terensku nastavu u kojoj se obrađuje samo jedna

tema i ona daje očekivane rezultate. Ovom terenskom nastavom produbljuje se geografsko znanje, odnosno proširuje se ono znanje koje je stečeno u učionici.

Višetematska terenska nastava odnosi se na obradu više različitih geografskih tema, a najčešće se primjenjuje na višednevnoj terenskoj nastavi i svaki dan se obrađuje jedna tema. Ovaj vid terenske nastave prikladniji je za srednju školu.

Složena terenska nastava obrađuje regionalne odnosno kompleksne teme. Regionalne teme mogu se obrađivati na više načina. Regionalna tema može biti obrađena kao ilustrativna i pregledna, koja se temelji na tumačenju, pokazivanju i razmatranju neposredno posmatranog prostora. Ove dvije aktivnosti moraju se temeljiti na onome što se može konkretno i neposredno posmatrati. Složena tema može se obrađivati kao ispitivački i problemski terenski rad. Za ovakav rad potrebna je stručna, metodička i didaktička osposobljenost nastavnika za razliku od ilustrativnog načina rada. On se najčešće provodi na manjem geografskom prostoru. U ovom obliku rada koristi se kartiranje i anketiranje kako bi se ostvario cilj terenske nastave, odnosno ispunili njezini zadaci. Zbog zahtjevnosti u provođenju složene terenske nastave znatno manje je zastupljena u osnovnim školama gdje preovladava ilustrativni terenski rad. Kombinacijom ilustrativnog i istraživačkog terenskog rada moguće je obrađivati kompleksne geografske teme te se one onda izvode kao terenski praktikum što najčešće se izvodi na studiju geografije (Brazda, 1985).

4. PRIPREMA I IZVOĐENJE TERENSKE NASTAVE

Kako je terenska nastava odgojno-obrazovni proces ona zahtjeva vrlo stručnu i detaljnu pripremu svih njenih sudionika, dakle nastavnika, učenika, nastavnih sadržaja, odnosno terenske nastave. Ona se planira godišnjim planom i programom rada škole, odnosno nastavnog predmeta geografije.

Kako se učenici uče pri terenskom radu, tako je važno i šta nauče na terenskom radu. Kvalitetno učenje na terenu povezano je s:

- vođenjem
- poučavanjem i metodama poučavanja
- aktivnostima
- okolinom

Za svaki terenski rad trebaju biti dobro odabrani sadržaji, takođe dobro stručno i didaktičko-metodički oblikovani. Važno je takođe da se temeljno svestrano pripreme za nastavu kako nastavnici tako i učenici. Potrebno je izraditi tačan program, odrediti faze rada, njihovo trajanje, zadatke koje imaju učesnici, pripremiti pomoćne materijale.

Nastavnikov izbor stručnih sadržaja mora biti stručno didaktičko-metodički dobro oblikovan što je vrlo bitno za uspješnost terenske nastave i on ponajprije ovisi o:

- pripremi nastavnika
- pripremi učenika
- izvođenju terenske nastave
- zaključku terenske nastave (Brazda 1985:40)

Nastavnik je taj koji planira, postavlja, organizira, zadatke terenske nastave te ishode učenja i aktivnosti za učenike koji su usvojeni s razinom usvojenih znanja i razvijenih geografskih vještina učenika. Priprema nastavnika odvija se kroz nekoliko etapa. Prvo što je potrebno odrediti prostor, odnosno teren koji će biti dio terenske nastave i odrediti što će se konkretno proučavati na odabranom terenu. U prvoj etapi, pripreme nastavnik se bavi proučavanjem stručne literature o izabranom terenu koristeći različite izvore znanja. Nakon prikupljanja i proučavanja literature o terenu nastavnik u drugoj etapi pripreme odlazi na teren kako bi se upoznao s prostorom i provjerio da li je teren pogodan za izvođenje terenske nastave i omogućava li realizaciju planiranih aktivnosti.

Nakon upoznavanja terena nastavnik pristupa metodičkom oblikovanju terenske nastave. Određuje ciljeve i zadatke terenske nastave te ishode učenja i aktivnosti učenika za terensku nastavu. Ukoliko terensku nastavu provodi sa drugim predmetima potrebno je zajedničko planiranje svih učesnika uz međusobno uvažavanje. Osim stručne pripreme nastavnik mora obaviti i tehničku pripremu terenske nastave koja je veoma opsežna.

Terenska nastava se na početku školske godine planira godišnjim planom i programom rada škole te školskim kurikulumom kojim se precizira, vrijeme, ciljevi, učesnici, aktivnosti, ishodi, cijena, način vrednovanja, nastavna sredstva i namjena. Međutim najveći dio priprema se odvija pred neposredno provođenje same terenske nastave. Nastavnik je dužan upoznati roditelje sa planiranom terenskom nastavom i dobiti pismenu saglasnost roditelja da učenik može učestvovati na terenskoj nastavi, takođe je potrebno uz pomoć razrednika i roditelja provjeriti ima li učenika koji imaju određene poteškoće koje nastavnik treba znati ili ako se radi o učeniku sa posebnim potrebama.

Organizacija prevoza učenika za terensku nastavu je takođe dio pripreme koju obavlja nastavnik i koji mora napraviti tačan vremenski okvir svih aktivnosti od polaska do povratka sa terena. Kako terensku nastavu plaćaju roditelji nastavnik je taj koji prikuplja novac organizuje prevoz i organizaciju cjelokupne terenske nastave. Nastavnik mora voditi računa o pravilima ponašanja na terenskoj nastavi. Nastavnik je obavezan tri dana prije izvođenja terenske nastave stručnoj službi škole predati pisanu pripremu planirane terenske nastave.

Nastavnik treba pripremiti učenike za terensku nastavu. Prve informacije o terenskoj nastavi učenici dobivaju na početku školske godine kada ih nastavnik informiše o terenskoj nastavi koju planira za tekuću školsku godinu. Bilo bi poželjno učenicima predložiti više lokacija za terensku nastavu i uključiti ih u odabir terena tako da se sami uključe u istraživanje ponuđenih terena. Na taj način ih podstičemo i motivišemo da se aktivno uključe u pripremanje terenske nastave.

Nakon što se tačno odredi prostor terenske nastave nastavnik upoznati učenike sa ciljevima i zadacima same terenske nastave. Detaljniju pripremu učenika za terensku nastavu nastavnik započinje dvije do tri sedmice prije izvođenja same terenske nastave. Nastavnik učenike priprema obrađujući nastavne sadržaje na redovnoj nastavi koji su tematski povezani s terenskom nastavom. Upućuje učenike na literaturu i izvore koje će koristiti u istraživanju i prikupljanju novih znanja o planiranoj terenskoj nastavi. Nastavnik priprema učenike kroz vježbanje geografskih vještina poput kartiranja, orijentacije u prostoru, analiziranja, sažimanje podataka vezanih za terensku nastavu. Važno je kod učenika pobuditi interes i motivirati ih za terensku nastavu. Nastavnik će upoznati učenike sa redoslijedom svih aktivnostima na terenu, pravilima ponašanja, metode i oblike rada koje će učenici primjenjivati na terenskoj nastavi te načine vrednovanja rada. Nastavnik može učenicima zadati određene zadatke prije izvođenja terenske nastave poput referata, plakata o terenskoj nastavi, te upoznati ih sa radnim materijalima koje će koristiti na terenskoj nastavi. Vrlo bitno je kod učenika razvijati toleranciju, spremnost pomaganja i socijalno uključivanje učenika s posebnim potrebama, odnosno inkluzivni pristup.

Terenska nastava izvodi se prema tačno planiranom redoslijedu uz didaktičko-metodičku i stručnu pripremu nastavnika. Pri izvođenju svake etape terenske nastave moramo voditi računa o vremenskom trajanju i realizaciji. Nastavnik na početku terenske nastave potiče učenike na aktivnije učestvovanje, daje jasne upute i usmjerava ih u njihovim aktivnostima. Učenici posmatraju, skiciraju, istražuju prostor, prezentuju svoje zadatke, rješavaju radne listiće, vode dnevnik rada i slično. Nastavnik prati, evidentira aktivnosti učenika, koordinira rad i otklanja eventualne poteškoće ako se pojave na terenu. Upravo u toku izvođenja same terenske nastave može se vidjeti koliko je temeljno izvršena priprema nastavnika i učenika.

Zaključak terenske nastave je jedan od bitnih elemenata bez kojeg provedena terenska nastava ne bi imala smisla. Kako Brazda (1985:42) navodi „Terenski rad ili ekskurzija u kojoj se nebi ništa govorilo, koja se nebi stručno analizirala i didaktički razmotrila, izgubila bih smisao i mjesto u sistemu nastavnih metoda“. U zaključku terenske nastave se analizira jesu li

ostvoreni planirani ciljevi, ako nisu koji su razlozi. Kroz razgovor sa učenicima se analiziraju radni zadaci sa terena, njihova primjerenost, izvodivost, vremenski tok i težina zadataka i do kojih novih saznanja su došli na terenskoj nastavi. Potom se obrađuju prikupljeni materijali sa terenske nastave te se učenici upoznaju sa ostvarenim rezultatima i analizira rad grupe, tima odnosno individualni rad svakog učenika. Vrlo je bitno u zaključku terenske nastave od učenika dobit povratnu informaciju o terenskoj nastavi kroz njihov doživljaj o pozitivnim ili negativnim stranama ove nastavne metode u nastavi geografije i potaknuti učenike da na temelju toga prelože konkretne prijedloge koje bi po njihovom mišljenju mogli poboljšati kvalitetu terenske nastave u budućnosti. To se najčešće provodi anketiranjem učenika o terenskoj nastavi. Od prikupljenih materijala sa terenske nastave učenici sa nastavnikom izrađuju powerpoint prezentacije, plakate zidne ili interaktivne te ih najčešće objavljuju na web stranicama svoje škole ili prezentiraju na roditeljskim sastancima, jer roditelji su vrlo zainteresirani i vole vidjeti što se to sve radilo na terenskoj nastavi.

Prikupljeni materijali sa terenske nastave su važan didaktički materijal koji se koristi na redovnoj nastavi ali može poslužiti i za svaku narednu terensku nastavu. Nastavnik je dužan napraviti analizu i izvještaj terenske nastave koju u pismenoj formi predaje pedagogu škole nakon obavljene terenske nastave.

5. ZAKLJUČAK

Geografija kao nastavni predmet koji se bavi proučavanjem prostora, ali i učenjem o prostoru omogućava učenicima da razviju geografska znanja i vještine. Terenskom nastavom geografije učenici stečena znanja u učionici mogu primijeniti na terenu kao što su orijentacija u prostoru, posmatranjem i istraživanjem prostora, prikupljanjem podataka, primjenu geografske karte, izradu skica i slično. Učenici upoznaju prostor u kojem žive, svoju domovinu gdje stiču prva životna iskustva i uče kako biti odgovoran prema sebi, drugima, ali i prostoru koji nas okružuje. Geografska znanja i vještine stiču još u predškolskom odgoju, a geografija kao nastavni predmet te vještine i znanja razvija od šestog razreda osnovne škole.

Ovim radom potvrđena je hipoteza o važnosti terenske nastave u geografiji. Ovaj oblik nastave trebao bi znatno više biti zastupljen u sklopu redovne nastave u osnovnoj školi, a da bi se to moglo ostvariti potrebno je promijeniti nastavne sadržaje iz geografije koji se trenutno uče. Učenje u prostoru je jedan od važnih, ali nedovoljno zastupljeni oblik poučavanja izvan učionice koji učenicima omogućava kritičko posmatranje, razumjevanje međusobne povezanosti ljudi i prirode, upoznavanje prirodne i kulturne baštine. Terenska nastava od nastavnika zahtjeva temeljitu didaktičko-metodičku pripremu, ali i pripremu učenika kako bi se ostvarili ciljevi terenske nastave. Motivacija učenika je vrlo važna za ostvarenje ciljeva terenske nastave i stoga nastavnik je taj koji treba učenike motivirati, a to ostvaruje kroz pozitivnu i poticajnu radnu atmosferu u razredu, ali i na terenu. Dobra komunikacija između nastavnika i učenika takođe je važna za uspješnost terenske nastave, jasna pravila ponašanja, te primjereni i razumljivi radni zadaci na terenu. Vrlo bitno je za motivaciju i pozitivnu radnu atmosferu na terenskoj nastavi aktivno uključiti učenike u odlučivanje i pripremu same terenske nastave. Učenici u dobro pripremljenoj i osmišljenoj terenskoj nastavi su vrlo motivisani i zainteresovani za rad, međusobno saraduju i potiču jedni druge na rad. Razvoj socijalnih vještina kroz zajedničko učenje, timski rad, međusobno pomaganje i uvažavanje stiču terenskom nastavom geografije. Zato smatramo da je ovaj oblik nastave veoma važan u nastavi geografije i da su potrebne promjene, kako bi terenska nastava geografije bila znatno zastupljenija u redovnoj nastavi.

6. LITERATURA

- Brazda, M. (1985). *Terenski rad i ekskurzije u nastavi geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Husanović-Pejnović, D.(2011). *Održivi razvoj i izvanučionička nastava u zavičaju*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lazar, J. (2008). *Terensko delo in priprave na maturo iz geografije*. Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta odelek za geografiju. Ljubljana. Dostupno na: http://geo.ff.uni-lj.si/pisnadela/pdfs/dipl_200807_jana_lazar.pdf, pristupljeno 21.03.2018.
- Liebl, D. (2009). *Učimo putujući*. Napredak 150 (1), 90-95.
- Matas, M. (1996). *Metodika nastave geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ricardson, P. (2005). Long Live Fieldwork! The importance of fieldwork for early years and primary pupils. *Geographical Association*. Dostupno na: <https://www.geography.org.uk/resources/fieldwork/>, pristupljeno 12.04.2018.
- Romelić, J. (2004). *Metodika nastave geografije*. Novi Sad: Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.

FIELDWORK IN GEOGRAPHY TEACHING IN ELEMENTARY SCHOOLS

Summary

Contemporary teaching places students at the centre of the educational process, fieldwork teaching in geography is one of the social teaching forms that enables it. The paper points to the importance of fieldwork teaching in geography and preparations for its realization. Organization and implementation of fieldwork teaching are very important for achieving its goals. It is being implemented through individual phases of preparation of a teacher, a student, plan and programme of fieldwork education and its evaluation. A good and thorough preparation of all phases of the fieldwork teaching of geography was described in this paper by direct observation of the field teaching of elementary school students. The paper emphasizes the importance of fieldwork teaching in geography in elementary school. Fieldwork teaching enables students to learn in the real world situations, acquiring geographic knowledge and skills.

Key words: contemporary teaching, geography, elementary school, teacher, fieldwork teaching, classification, preparation, student

МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА

DATA WAREHOUSE TEHNOLOGIJE

Apstrakt: *Sam pojam Data Warehouse (skladište podataka) podrazumijeva zbirku podataka izdvojenih iz operativnih baza i spremljenih u posebne baze odnosno skladišta podataka. Ralph Kimball u svojoj knjizi "The Data Warehouse Toolkit: Practical Techniques for Building Dimensional Data Warehouses" definiše skladište podataka kao kopiju transakcionih podataka specifično strukturiranih za upite i analize.*

Glavna karakteristika koja određuje skladište podataka odnosi se na njegovu svrhu. U skladištu podataka podaci se skupljaju i organizuju na način da budu lako dostupni da bi ih menadžment mogao na brz i jednostavan način koristiti za potrebe analize svog poslovanja. Prema definiciji koju je postavio William H. Inmon, skladište podataka predstavlja subjektivno smjeren, integrisani, vezan na vrijeme i sadržajno nepromjenljiv skup podataka, a krajnji cilj mu je pomoć menadžmentu pri donošenju odluka.

Prema Gartner-ovom magičnom kvadrantu, najzastupljenije Data Warehouse tehnologije su Microsoft, Oracle, Teradata, Amazon Web Services, IBM, SAP. U ovom radu se opisuju i poredi navedene tehnologije.

Ključne riječi: *Skladište podataka, Oracle, Microsoft, IBM, SAP, Amazon Web Services, poslovna inteligencija*

I.

UVOD

Donošenje ispravnih poslovnih odluka je vrlo značajno kod praćenja i zadovoljavanja sve zahtjevnijeg tržišta. Da bi se donosile ispravne poslovne odluke potrebno je imati znanje o samom preduzeću i naravno o okruženju u kojem to preduzeće posluje. Za sticanje znanja je potrebno imati odgovarajuće informacije koje se temelje na različitim izvorima. Prikupljanje podataka te dobijanje potrebnih informacija iz tih podataka mora biti što kraće, jer je podataka sve više, a vremena za njihovo prikupljanje i analiziranje sve manje. Potrebno je obratiti pažnju na kvalitet podataka jer se samo na temelju kvalitetnih podataka mogu dobiti pouzdane informacije na temelju kojih se mogu donositi ispravne poslovne odluke.

Kako bi se dobile kvalitetne informacije iz raznih podataka koristi se skladište podataka. Skladištenje podatka služi za prikupljanje potrebnih podataka kako bi se dobile kvalitetne informacije te steklo potrebno poslovno znanje pomoću koga se mogu donositi ispravne poslovne odluke.

Poslovna inteligencija donosi rješenja koja pomažu u dobijanju jasnije slike o prikupljenim informacijama. Rješenja poslovne inteligencije omogućavaju kompanijama da prate ciklus prikupljanja i analiziranja informacija, osmišljavanja i djelovanja na buduće planove.

---

* marijanadragicevic67@gmail.com

1.1 .SKLADIŠTE PODATAKA

Pojam „Skladište podataka“ prvi je upotrijebio Bill Inmon 1990. godine. Prema Inmonu skladište podataka

je usmjereno području, integrisano, vremenski obilježeno te nepromjenjivo/neizbrisivo:

- Usmjereno području (engl. subject oriented) - Pohranjeni podaci ciljaju određena područja.
- Integrisano (engl. integrated) – Skladište podataka integriše podatke iz više izvora podataka. Integrisanje različitih podataka iz različitih izvora je važno kako bi skladište obuhvatilo i povezalo sve potrebne podatke bez obzira na izvor.
- Vremenski obilježeno (engl. time-variant) –Istorijski podaci se čuvaju u skladištu podataka. Na primjer, mogu se dohvatiti podaci iz 3 mjeseca, 6 mjeseci, 12 mjeseci ili čak i stariji podaci iz skladišta podataka. To je u suprotnosti sa transakcionim bazama, gdje se čuvaju samo najnoviji podaci.
- Nepromjenjivo/neizbrisivo (engl. nonvolative) – Nepromjenjivost i neizbrisivost je naglašena s obzirom na to da podaci ulaze u statičnom obliku iz različitih izvora u skladište podataka. Nakon što se podaci nađu u skladištu podataka, neće se više mijenjati, stoga se tako mogu čuvati istorijski podaci kojih u izvorima podataka više nema.[1]

Skladišta podataka pružaju opšte i konsolidovane podatke u višedimenzionalnom pogledu. Uz generalizovanu i konsolidovanu sliku podataka, skladišta podataka pružaju i alate za online analitičku obradu podataka (engl. OLAP – Online analytical processing1). Ti alati pomažu nam u interaktivnoj i učinkovitoj analizi podataka u višedimenzionalnom prostoru. Skladište podataka je baza podataka koja se čuva odvojeno od operativne baze podataka organizacije te u njoj nema čestog ažuriranja. Posjeduje konsolidovane istorijske podatke koji pomažu organizaciji da analizira svoje poslovanje. Ono pomaže rukovodiocima da razumiju i koriste svoje podatke kako bi donijeli strateške odluke.

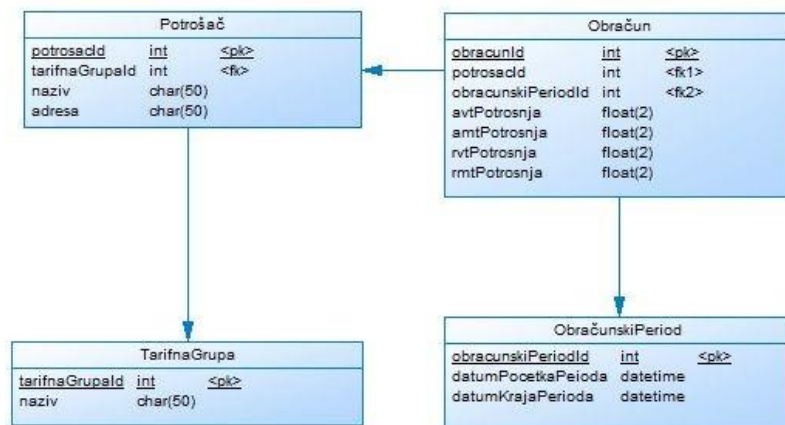
2. SKLADIŠTE PODATAKA – OSNOVNI KONCEPTI

2.1 RELACIONI MODEL

Model podataka je specifičan teorijski okvir pomoću koga se specifikuje, projektuje i implementira neka konkretna baza podataka. Model podataka predstavlja osnovu za izgradnju sistema za upravljanje bazom podataka.

Relacioni model se predstavlja preko skupa tabela (relacija). Tabele predstavljaju tipove objekata, a kolone predstavljaju attribute objekata. Vrste predstavljaju pojavljivanje objekata, odnosno veza. Jedan ili više atributa tabele jedinstveno identifikuju jednu vrstu tabele i taj atribut se naziva primarni ključ relacije. Primjer relacionog modela u elektrodistributivnom preduzeću je prikazan na slici ispod.

Slika 1. Primjer relacionog modela

SQL (Structured Query Language) je standardni relacioni jezik baza podataka. Preko njega se definišu strukture relacionog modela (skup tabela i njihovih atributa, ključeva i drugo), skup ograničenja vrijednosti atributa i dinamička pravila integriteta.

Problemi koji se javljaju kod izvještavanja za relacioni model su sljedeći:

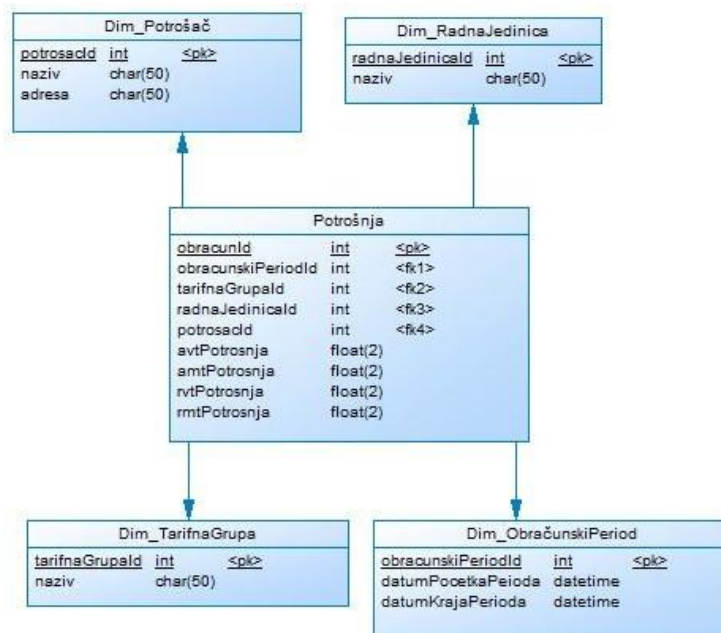
1. potrebno je mnogo vremena za povezivanje tabela (joine)
2. upiti opterećuju transakcioni sistem
3. korisnici traže nove izvještaje sa novim podacima

2.2 DIMENZIONI MODEL

Dimenziono modelovanje je tehnika logičkog dizajna čiji je cilj prezentacija podataka u obliku koji obezbeđuje visoke performanse sistema radi vršenja analize podataka. Dimenzioni model rješava tri problema navedena iznad na sljedeći način:

1. ima mjere i dimenzije
2. ima odvojenu bazu podataka
3. korisnik može sam prema svom nahođenju da kreira izvještaje

U dimenzionom modelovanju, strukture podataka su tako organizovane da opisuju mjere i dimenzije. Mjere su numerički podaci smješteni u centralnoj, takozvanoj tabeli činjenica (fakt tabela). Dimenzije su standardni poslovni parametri koji definišu svaku transakciju. Svaka dimenziona tabela ima svoj primarni ključ, a svi oni učestvuju u stvaranju primarnog ključa tabele činjenica. Ovakvi modeli se nazivaju šemama zvijezde. Tabele činjenica sadrže podatke koji su, najčešće, numeričkog tipa i mogu sadržavati veliki broj zapisa. Primjer šeme zvijezda u elektrodistributivnom preduzeću je prikazan na slici ispod.

Slika 2. Primjer dimenzionog modela

Osnovu za izradu dimenzionog modela predstavljaju meta podaci, na osnovu kojih se vrši definisanje:

- hijerarhija,
- elemenata i atributa,
- normalizacija i denormalizacija i
- definisanje agregacija.

Dimenzioni modeli su standardnog oblika te se mogu predvidjeti interfejsi koji će biti od koristi korisnicimaskladišta podataka. Dimenzioni modeli se jednostavno proširuju dodavanjem novih dimenzija i njihovih atributa i pri tome se nijedan alat za izvještavanje ili upite ne mora mijenjati. Dimenzionalno modelovanje predstavlja skup tehnika koje se koriste u postupku izgradnje skladišta podataka (DW). Postoje dvije vrste podataka u DW: činjenični podaci i dimenzioni podaci.

Izgradnja skladišta podataka je iterativni postupak. Čim se određena količina podataka smjesti u skladište podataka, korisnici mogu da im pristupaju i da zakluče koje su im koristi od toga. Nakon toga, oni mogu da zadaju nove zahtjeve zbog kojih će morati da se unesu neke izmjene u modelu. Fizička arhitektura dimenzionog modela je šema zvijezde.

2.3

IZGRADNJA SKLADIŠTA PODATAKA

Izgradnja skladišta podataka se sastoji od sljedećih zadataka:

- a) denormalizacija podataka,
- b) definisanje hijerarhija,
- c) kreiranje agregacija,
- d) kreiranje fizičkog modela,
- e) generisanje baze podataka,
- f) učitavanje podataka.

a) Denormalizacija podataka

Problemi denormalizacije podataka se mogu riješiti normalizacijom dimenzija, čime se šema zvijezde prevodi u šemu pahulje. Glavni nedostatak šeme pahulje je njena složenost u odnosu na šemu zvijezde, čime se otežava održavanje skladišta podataka. Zato je potrebno vršiti normalizaciju samo onih dimenzija koje sadrže mnogo redova podataka i koje imaju mnogo atributa. Najbolji rezultati se najčešće postižu ako se izvrši, normalizacija samo nekoliko dimenzija, a da se ostale ostave onakve kakve su i bile. Na taj način se dolazi do djelimične šeme pahulje.

Šema galaksije predstavlja kolekciju šema zvijezda, odnosno ako se ne može kreirati model koji bi imao samo jednu činjeničnu tabelu, tada je potrebno povezati dvije šeme zvijezde da bi se zadovoljile potrebe korisnika.

Fizička arhitektura dimenzionog modela opisana je pomoću šeme zvijezde definisane sa dvije vrste tabela:

- tabele činjenica (fact table) i
- dimenzione tabele (dimension table).

Tabela činjenica sadrži kvantitativne podatke o poslovima koji opisuju specifične događaje u poslovanju. Dimenzione tabele su znatno manje i sadrže podatke koji opisuju dati posao, odnosno one podatke po kojima se vrši analiziranje. Ti podaci se nazivaju atributi.

Veliki nedostatak šeme zvijezde je što se povećava redundantnost podataka. Jednostavna šema zvezde:

- Svaka tabela mora sadržavati primarni ključ čiji sadržaj jedinstveno identifikuje zapise.
- Primarni ključ tabele činjenica je sastavljen od tri spoljna ključa ukoliko ima tri tabele dimenzija.

Spoljni ključ je kolona jedne tabele, čija je vrijednost definisana kao primarni ključ druge tabele.

b) Definisanje hijerarhija

Dimenzione tabele memorišu sljedeće elemente:

- traženje hijerarhijskih relacija u svakoj dimenziji,
- definisanje opisnih atributa svake dimenzije.

Dimenzije veoma često mogu biti hijerarhijski organizovane. Na primjer, kod dimenzije proizvod, mogu postojati tri dimenziona elementa: proizvod, grupa i vrsta proizvoda.

c) Kreiranje agregacije

Agregacijama se sumiraju detalji podataka i smiještaju u posebne tabele. Na primjer, moguće je kreirati sumarne podatke o prodaji po regionu i oblasti skupljajući ih iz svake prodavnice, tj. najnižeg nivoa detalja.

Glavni razlozi kreiranja agregacija su da se:

- poboljšaju performanse upita,
- smanji vrijeme odziva na upit i
- smanji broj resursa potrebnih za izvršenje upita.

d) Kreiranje fizičkog modela

U okviru kreiranja fizičkog modela baze podataka, izvodi se postupak prevođenja logičkog modela u fizički model prikazan preko dijagrama entiteta – veze koji fokusira podatke. Neposredno prije kreiranja modela treba izabrati sistem za upravljanje bazama podataka na kome će biti implementirana baza podataka.

Generisanje fizičkog modela treba da riješi probleme:

- Multiplikativnosti - definiše broj instanci jednog entiteta (buduća tabela u bazi) u relaciji sa jednom instancom drugog entiteta,
- Referencijalnog integriteta - zahtijeva da unesena vrijednost atributa odgovara vrednosti atributa koji je primarni ključ druge tabele. Referencijalni integritet se definiše za operacije ubacivanja, brisanja i ažuriranja,
- Kreiranja indeksa - se vrši automatski za sve primarne ključeve u entitetima i za prenesene ključeve u entitetu. Ovo se radi iz razloga što će se buduća pretraživanja u okviru skladišta podataka vršiti na osnovu ovih polja.

e) Generisanje baze podataka

Aktivnost generisanja baze podataka vrši se korišćenjem SQL jezika. Alat u kome se vrši kreiranje fizičkog modela omogućava automatsko generisanje koda preko takozvanih DDL (Data Definition Language) datoteka.

f) Učitavanje podataka

U toku učitavanja se mogu eventualno izvršiti još neke transformacije, mada bi sa transformacijama podataka trebalo završiti prije učitavanja zbog problema konzistentnosti baze.

3. NAJZNAČAJNIJE TEHNOLOGJE ZA PROJEKTOVANJE SKLADIŠTA PODATAKA

Na slici ispod je prikazan Garthner-ov magični kvadrat (za 2018. godinu) koji je pokazatelj najviše korištenih Data Warehouse tehnologija, a to su Oracle, Microsoft, Teradata, Amazon Web Services, IBM, SAP.

Slika 3. Gartnerovog magični kvadrat

3.1 ORACLE

Oracle nudi Data Warehouse Cloud servise. Oracle nudi kompletan ekosistem Cloud servisa uključujući SaaS, IaaS i PaaS. Za mnoge korisnike, put prema Cloud-u počinje sa SaaS, i u ovom segmentu, Oracle nudi najveće tržište softvera koja obuhvataju i neka druga rješenja mimo DW. Ključni prijedlog ponude za Oracle hibridno Cloud okruženje je 100% kompatibilnost kroz deployment-e. Nema izmjena koda, isti softver i ista arhitektura omogućavaju korisnicima da iskoriste svoje postojeće vještine. Oracle-ova Cloud Management platforma pruža kompletan i integrisani skup mogućnosti za izgradnju, primjenu i upravljanje podacima.

Oracle Database Exadata Cloud Service kombinuje inovacije između hardvera i softvera za isporučivanje Cloud infrastrukture dizajnirane da pruži najvišu performansu platforme za pokretanje Oracle baze podataka. Exadata je dizajnirana od početka kao Cloud arhitektura sa skalabilnim serverima za baze podataka koji pružaju optimizovano rješenje za skladištenje podataka za koji dalje pruža povećanje performansi za velike zahtjeve i visoko efikasnu kompresiju podataka.

Rješenja kao što je Smart Scan tehnologija prebacuju SQL operacije sa servera baze direktno u servere skladišta podataka. Prebacivanjem SQL procesa na servereskladištenja, filtriranje i obrada podataka se dešavaju brzo i paralelno. Samo redovi i kolone koji se direktno odnose na upit se šalju na servere baze podataka, značajno ubrzavajući analitičke upite. Exadata uključuje mnogo više softverskih mogućnosti koje omogućavaju njegovu neuporedivu skalabilnost, performanse i dostupnost.

Kada govorimo o okruženju za DW, u drugom izdanju Oracle Database 12c postoje značajna poboljšanja. Oracle pruža inovacije kao što su Oracle Real Application Clusters, koji uklanja pojedinačne servere baze podataka i Oracle Data Guard, koji obezbeđuje zaštitu podataka u realnom vremenu. Performanse su bile još jedan ključni princip dizajna, a Oracle Database In-Memory pruža najsavremeniju obradu podataka po kolonama kako bi se ubrzala DW analitika po redoslijedu magnituda.

3.2 MICROSOFT

Microsoft Azure SQL Data Warehouse pruža brzu implementaciju visokih performansi globalno je dostupan Cloud za DW. Azure SQL omogućava nezavisno računanje i skladištenje tokom pauze i rezimiranja skladišta podataka kroz paralelne procese dizajnirane za Cloud. Nesmetano se može kreirati glavni dio analitike koji je povezan sa integracijom podataka i vizuelnim servisima, i to sve koristeći postojeći SQL i BI vještine.

Novi update SQL Data Warehouse i korišćenje najnovijih hardverskih inovacija Azura Data Centara, donose neka poboljšanja. Poboljšana je performansa upita: postoji mogućnost izvršavanje 128 upita istovremeno, mogućnost skladištenja neograničene količine podataka u kolonama.

Još neke osobine Microsoft Azure SQL DW su:

- Povećana zaštita (napredna detekcija opasnosti, uključena enkripcija, pojednostavljen bezbjedonosni pristup preko Azure Active Directory)
- Procesira bilo koju vrstu podataka (u kombinaciji sa Azure DataBricks i Azure HDInsight, lako povezuje i integriše korisnikove podatke u njegov DW sa PolyBase-om što omogućava brz unos iz više izvora podataka)
- Elastičan dizajn (nezavisno i elastično izračunavanje i skladištenje kako bi se prilagodio korisnikovim poslovnim potrebama)
- Automatski obezbijedena infrastruktura i optimizacija
- SQL DW je izgrađen na SQL Serveru sa najsveobuhvatnijom podrškom za SQL jezik
- Zaštićeni i obezbijedeni podaci sa više od 20 certifikata uključujući HIPAA
- Globalna dostupnost (najzastupljeniji DW u Cloud-u, dostupan u više od 33 regiona).
Šta sve možete napraviti sa Azure SQL Data Warehouse?
- Moderna skladišta podataka
- Napredne analitike za big data
- Real-time analitike
- Hub and Spoke arhitektura za BI
- Auto-scaling Cloud skladište podataka
- Data Mart konsolidacija

3.3 IBM

IBM ima više primjena za data warehouse, i to zasnovane na premisama, na cloud-u i na integrisanoj primjeni. Sve tri platforme nude zajedničku SQL mašinu. Elastična cijena za skladištenje podataka na IBM Cloud omogućava da korisnik samostalno skalira skladište ili izračuna kapacitet lako i brzo. Ako izabere skalabilno rešenje za Cloud, korisnik može osigurati da plati samo za mogućnosti koje su mu potrebne u bilo kom trenutku.

IBM pruža mogućnost rukovanja strukturisanim i nestrukturisanim podacima, mogućnost pokretanja aplikacija i upita u jezicima koje korisnik već poznaje i integrisanje postojećih sistema sa novim mogućnostima.

3.4 SAP

U skladištu podataka, podaci iz različitih SAP aplikacija i komponenti se izdvajaju, konsoliduju i stavljaju u jedinstven obrazac za potrebe izvještavanja i analize. Kompanije se mogu odlučiti za izgradnju jedinstvenog skladišta SAP podataka - pružajući jedinstveni izvor podataka za SAP analitiku - više SAP skladišta podataka za različite slučajeve korištenja ili raznovrsno skladište

podataka koje integriše podatke iz SAP-a i izvora koji nisu iz SAP-a. SAP alat za replikaciju podataka može olakšati kompanijama presipanje podataka između SAP baza podataka ili u SAP skladište podataka.

Postoje tri načina izgradnje SAP skladišta podataka:

- Koristi se SAP-ov Business Warehouse (BW) modelovanje i upravljanje aplikacijama za izgradnju i pokretanje SAP skladišta podataka zasnovanog na tradicionalnim SAP RDBMS bazama podataka ili na SAP HANA-oj bazi i aplikacionoj platformi.
- Koristi se najsavremenija SAP integracija podataka i DW alati za ekstrahovanje i učitavanje podataka u skladište podataka.
- Koriste se ETL alati zajedno sa SAP BW radi boljeg integrisanja SAP i ne SAP podataka.

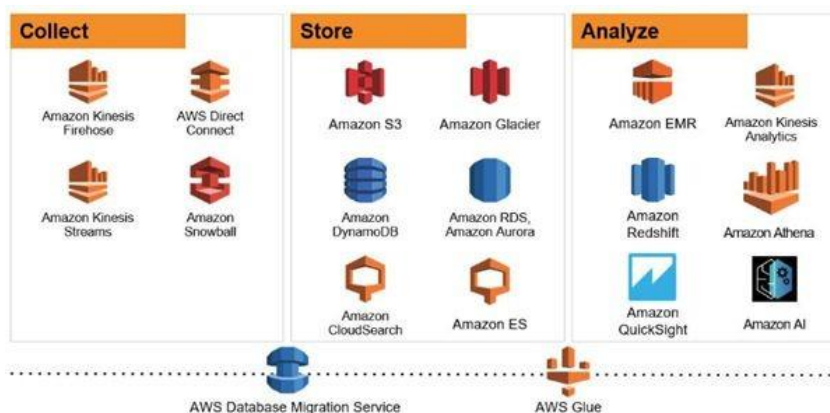
Attunity Replicate je rješenje za replikaciju podataka koje nudi optimizovanu integraciju sa korisnikovom osnovnom SAP poslovnom aplikacijom. Moć repliciranja SAP certifikovane tehnologije je da konvertuje kompleksne strukture podataka u čitljive modele podataka kroz različite platforme. Na primjer, korisnici mogu učitati SAP podatke u Teradata, Amazon Redshift ili neka druga skladišta podataka, gdje SAP podaci mogu biti analizirani na novim platformama procesiranja i povezani sa ne SAP podacima.

Attunity Gold Client je SAP certifikovano rješenje koje omogućuje repliciranje, pomjeranje, brisanje ili maskiranje podskupova podataka. Gold Client pruža moćne i fleksibilne metode za transformisanje, kopiranje i sinhronizovanje SAP podataka kako bi se efikasnije izgradilo i osvježilo SAP testno okruženje i brže razvili i procijenili prototipi SAP HANA migracioni prototipi.

3.5 AMAZON WEB SERVICES

Amazon Web Services omogućava korisniku pristup naizgled bezgraničnom skladištu i računarskom kapacitetu, mogućnost povećanja korisnikovog sistema paralelno sa povećanjem količine prikupljenih podataka. Osim toga, AWS nudi širok spektar upravljačkih usluga koje se integrišu jedna sa drugom tako da se brzo razvijaju krajnja analitika i DW rješenja.

Slika ispod prikazuje ključne korake procesa analitike i upravljačke usluge dostupne za svaki AWS korak:

Slika 4. Ključni koraci procesa analitike

Amazon Redshift je brzo i ekonomično skladište podataka koje daje petabajtnu skalu skladištenja podataka. Amazon Redshift je do deset puta brži od tradicionalnih skladišta podataka. Pristup podacima se dobija preko upita kroz petabajtove podataka u Redshiftu, bez potrebe za premiještanje i transformisanjem podataka. Redshift košta manje od tradicionalnih lokalnih DW rješenja.

4. POSLOVNA INTELIGENCIJA (BUSINESS INTELLIGENCE)

Često se pojam skladišta podataka vezuje za pojam Poslovna Inteligencija. Ovaj pojam je prvi upotrijebio 1989. godine istraživač Gartner grupe Howard Dresner da bi opisao set koncepata i metoda za poboljšanje procesa odlučivanja baziranog na podacima. Do tada su donosioci odluka u kompanijama morali ručno prikupljati informacije o poslovanju. Zbog nedostataka pravih informacija, poslovne odluke su se donosile najčešće na osnovu intuicije menadžera. Postoji mnogo definicija poslovne inteligencije od kojih izdvajam:

Poslovna inteligencija je generički termin za opisivanje uticaja unutrašnjih i vanjskih informacija organizacije za donošenje boljih poslovnih odluka;

- Poslovna inteligencija je skup informacionih tehnologija, organizacionih pravila kao i znanja i vještina zaposlenih u organizaciji udruženih u generisanju, zapisivanju, integraciji i analizi podataka sve sa ciljem da se dođe do potrebnog znanja za donošenje odluke;
- Poslovna inteligencija podrazumijeva isporuku tačnih i korisnih poslovnih informacija za donošenje odgovarajućih poslovnih odluka;
- Poslovna inteligencija je sticanje i iskorištavanje znanja baziranog na činjenicama u svrhu unapređivanja strateške i taktičke poslovne prednosti na tržištu.[2]

Skladište podataka služi za podršku sistemima poslovne inteligencije. U ranim danima Data Warehousinga nije bilo drugog načina za kreiranje interfejsa između operativnog okruženja i skladišta podataka osim pisanja programa. Sa razvojem tehnologije javlja se *ETL* (*extract/transform/load*) softver koji automatski kreira interfejse potrebne za prenos podataka u skladište podataka. Programski alati za ETL vrše:

- ekstrakciju (Extract) – omogućavaju korisniku izbor relevantnih podataka iz baze podataka koji će se smjestiti u skladište
- transformaciju (Transform) – prenos podataka u format koji odgovara skladištu (reformatiranje, usklađivanje i čišćenje podataka iz baze) – oduzimaju 80% vremena cijelog ETL procesa
- punjenje (Load) skladišta – inicijalno punjenje, punjenje istorijskih podataka i inkrementalno punjenje.

Online analitička obrada (*Online Analytical Processing - OLAP*) nastaje kao pristup kojim se dobija odgovor na multidimenzionalne analitičke upite u podatke. Termin je izveden iz pojma online obrada transakcija (*Online Transaction Processing – OLTP*), vezanog za rad sa tradicionalnom bazom podataka.

5. ZAKLJUČAK

Data Warehouse-ing je oblast u ekspanziji. Prošle godine je u Americi bila u top 10 tehnoloških prioriteta. Jedna od glavnih pozitivnih strana primjene Data Warehouse-inga je ta što Data Warehouse ne opterećuje transakcioni sistem jer su upiti unaprijed spremljeni i u drugoj su bazi podataka. Takođe, pozitivna strana je što korisnici sami mogu da mijenjaju izgled izvještaja i obuhvat podataka na izvještajima. Prikaz podataka je moguć u web okruženju i na mobilnim uređajima. Služi za podršku u odlučivanju menadžmentu (organizacija, kompanija) za donošenje strateških odluka. Najzastupljenije tehnologije u kojima se implementira Data Warehouse su Oracle, Microsoft, IBM, Amazon Web Services.

6. LITERATURA

1. W. H. Inmon, "Building the Data Warehouse", Wiley, 1992.
2. Ž. Panian, G. Klepac, "Poslovna inteligencija", Masmedia, 2003
3. B. Larson, "Delivering Business Intelligence with MSSQL Server 2008", Mc Graw Hill, 2009
4. D. Krneta, V. Jovanović, Z. Marjanović, "A Direct Approach to Physical Data Vault Design", Computer Science and Information Systems, Vol. 11, No. 2, 2014, 569–599.
D. Krneta, D. Radosav, B. Radulovic, "Realization business intelligence in commerce using Microsoft Business Intelligence" 6th International Symposium on Intelligent Systems and Informatics (SISY), pp.1–6, 2008.
5. M. Golfarelli, S. Rizzi, I. Cella, "Beyond Data Warehousing: What's Next in Business Intelligence?", DOLAP'04, Washington, DC, USA, 2004
6. P. Vassiliadis, A. Simitsis., S. Skiadopoulos, "Conceptual Modeling for ETL Processes", In proc. 5th
7. International Workshop on Data Warehousing and OLAP, VA, USA, 2002

ИСТОРИЈА

Павле Васиљевић*
Студент мастер студија
Катедра за историју
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ЗЛОУПОРЕБА ФЕНОМЕНА „ Босанске пирамиде“

Апстракт: У раду смо дали кратак осврт на феномен псеудонауке, на конкретном примеру „Босанских пирамида“. У раду смо се трудили да покажемо како је феномен настао, како се ширио, и на крају како је достигао данашње *размере покушали смо да прикажемо шири контекст феномена, који је условио његов настанак.. Настојали смо да покажемо који су мотиви довели до садашњег стања, као и какве импликације овај феномен има на академски и обичан живот у Високом и Босни и Херцеговини.*

Кључне речи: *Семир Османагић, Босанске пирамиде, Високо, Босанска пирамида сунца*

1. УВОД

Прошло је више од 10 година како је Семир Османагић 2005. године прогласио брдо Височицу, поред Високог, као пирамиду, монументалну грађевину из праисторије. Међутим, као да то није било довољно, Османагић је и околна брда прогласио за „пирамидице“ Месеца, Мајке Земље, и наравно Љубави.

Из чега следи логичан закључак да се цео тај простор назива „Босанском долином пирамида“. Сама теорија, иако је одбачена од стране релевантне науке, је наставила да живи до данашњег дана. Највећи промотер ове теорије је свакако институција „Археолошки парк: Босанска пирамида Сунца“. Ова хипотеза, одбачена од институционалне науке, своје уточиште је пронашла међу „обичним светом“, оним делом становништва који не мора да познаје сложене научне методе закључивања и доказивања како би дао свој суд. То је онај део становништва који очекује сервиране одговоре на научна питања, не желећи да се упушта у исправност метода којима се дошло до тих закључака. Наравно постоји и она друга страна, да људи из личне, или шире користи прихватају теорију, намерно се оглушавајући на мишљење струке.

Циљ рада је да покаже раскорак између научне методологије и квази методологије Османагића, као и раскорак између његових открића, с једне стране, и резултата које су археолози и историчари истраживали више од 100 година, с друге стране. На крају, покушали смо још и да расветлимо последице Османагићевог пројекта, на политичком, културном, етничком и социолошком плану данашњости.

---

* zaostroski@yahoo.com

2. ПРИКАЗ ОСМАНАГИЋЕВЕ ТЕЗЕ

Семир Османагић, босанско-херцеговачки-амерички бизнисмен и алтернативни историчар, у својој књизи „Босанска пирамида Сунца“, са „радошћу обавештава читав свет да се у срцу Босне налази камена пирамида монументалних размера“, коју су градили пра – Илири. За своју пирамиду он узима брдо Височицу поред Високог на чијем се врху налази средњовековни град Високи.

Само откриће пирамиде је, могло би се рећи, неочекивано. Наиме, приликом уживања у природи и остатцима средњовековног града Високи, Османагићу је један од пријатеља указао на пирамидални облик Височице, и тада у њему пробудио црв сумње да је то заправо пирамида, налик на оне из Централне и Јужне Америке. Чињеница да је она висока 750 метара није га, према његовим речима, ни мало поколебала у уверењу да је то пирамида, коју је одмах назвао пирамидом Сунца.

Такође, поучен искуством из Централне и Јужне Америке, знао је да пирамида никако не стоји сама, већ увек у пару, па је бацио је поглед на околна брда и пронашао нову пирамиду на брду Криж коју је назвао је пирамидом Месеца (Osmanagić, 2005: 39 – 41). Османагић је на основу ових егзактних чињеница одмах закључује да је Босна била енергетско чвориште овог дела света (Osmanagić, 2005: 41). Такође, на основу аналогije са мексичким пирамидама, он на врху Височице проналази храм, али једини проблем је то што тај храм није сачуван до данашњег дана, и то што немамо никаву потврду да је он уопште и постојао. Међутим, Османагић не одустаје тако лако. Његово објашњење је да је храм био од дрвета, а пошто је дрво органски материјал, оно је иструлило и његове остатке зато не можемо да видимо данас (Osmanagić, 2005: 42). Он своју тезу даље разрађује дајући тачан опис храма, он је био у облику издуженог правоугаоника. Питање жртвовања у тим храмовима он оставља отвореним, или има осећај да „Височани“ то нису практиковали (Osmanagić, 2005: 93).

Требало би свакако веровати осећају Османагића, јер му је то уједно и најјача аргументација коју он приказује у својој књизи. Осим тога, није сасвим јасно какве тачно везе имају грађевине у Централној и Јужној Америци, са Босном која је удаљена неколико хиљада километара. Територијом која се развијала у сасвим другачијем историјском контексту. Свакако, Османагић је и овде пронашао везу, а то је карма. Након силаска са пирамиде Сунца он је узео примерак своје књиге „Алтернативна историја“ и одмах се отворила страница на којој се налазила фотографија мексичке пирамиде. Како он не верује у случајности, „већ знакове које треба слиједити“ (Osmanagić, 2005: 43), то никако није случајно, већ са намером, нека врста божијег провиђења.

Османагић даље наводи аналогije са градовима из Централне и Јужне Америке, дајући нам упут низ информација о стању у Латинској Америци, од климе, етничког састава, стања ауто – путева, навика становиштва... (Osmanagić, 2005: 45 – 69), без јасног разлога и везе са проблемом који он посматра. Након прибављања дозвола за ископавање од надлежних институција, локалних и централних, он почиње са ископавањима у августу 2005. године. Из извештаја радних дана током ископавања, добијамо и низ непотребних информација, као што су колико је било топло у августу 2005. године у околини Високог, колико је зелена шума (Osmanagić, 2005: 71), и слично. Након узимања узорака тла са дубине, коју аутор не наводи у својој књизи, Османагић долази до закључка да се несумњиво ради о људској творевини. Почетна премиса је да једноставно то не може бити брдо, јер нема брда у правилним облицима, иако изражавамо сумњу да се Османагић бавио прочитавањима брда у толиком броју да би могао да уопштава толико.

Он претпоставља да је у почетку било две или три стране које су подсећале на пирамиду, да би се касније обимним земљаним радовима „пирамида“ довела у данашњи облик (Osmanagić, 2005 : 92), аргументација за ову тврдњу, као и уосталом за све друге његове тврдње, изостаје. Преостаје да му верујемо на реч. Занимљиво је да у својој књизи помиње геолога са вишедеценијским искуством, извесну Надије Нукић (Osmanagić, 2005:

91) која му је помогла у тумачењу узорака, али њене закључке не преноси већ само своје, што такође оставља простор сумње у његове тезе. Он у узорцима види читаве просторије које су тобоже изграђене испод средњовековног града Високи. Такође, ту се налази и неизоставан већ поменути енергетски чвор. По његовом мишљењу древни човек је био сигурно свестан како пирамида енергетски утиче на њега. Иако нам не даје податке одакле он то зна да је „древни човек“ знао за енергетска својства пирамиде, као ни сигурност да је данашњи човек свестан тога, он је сигуран да је то тако било, осећа тако (Osmanagić, 2005: 93).

Кад смо већ код осећаја, Османагић такође има осећај да је ову пирамиду градила цивилизација под утицајем запада, из Атлантика, (Osmanagić, 2005: 93), опет нам не дајући никакве доказе за такву тврдњу. Ни мало мање није занимљиво датовање пирамиде. Он је смешта у контекст од пре 20 000 хиљада година, такође без икакве аргументације и објашњења (Osmanagić, 2005: 95). Након „успешних“ првих података, и јаке медијске кампање, која је пробудила интересовање јавности (Pruitt, 2007: 19), Османагић 2006. године оснива удружење „Археолошки парк, босанска пирамида Сунца“, чији је циљ да установе Високо као главну туристичку атракцију Босне и Херцеговине, као и да сврстају пирамиде на листу УНЕСКО-ве културне баштине (Pruitt: 2011: 171). Међутим, УНЕСКО је издао званично саопштење у коме тврди да не намерава да пошаље своје људе да испитају пирамиде (Pruitt, 2007: 35). У оквиру фондације је запослено од 35 до 80 људи, у зависности од доба године. Чланови су углавном аматери, заљубљеници у историју, али има и оних са докторатима из Русије и Египта (Pruitt: 2011: 171 – 172). Након тога, врло брзо су откривене нове пирамиде: пирамида Месеца, која се не налази на Брду Криж, како је раније имао осећај већ на брду Пљешевици, затим ту је и пирамида Босанског змаја, потом пирамида Мајке Земље, и на крају пирамида Љубави.

Три највеће пирамиде (Сунца, Месеца и Босанског змаја) чине једнакостраничан троугао, док четири стране пирамиде Сунца, одогуварују положају четири стране света. Такође, пирамиде су засигурно биле повезане тунелима од којих је откривен један. У откривеном тунелу је пронађено Нордијске руно (Pruitt, 2007: 17).

3. ОДЈЕЦИ ОСМАНАГИЋЕВЕ ТЕЗЕ

Након што су Османагић и његове идеје, 2005. године, постале познате ширем аудиторијуму, Босну је заплуснуо талас посетилаца, жељних откривања мистериозних појава.

Телевизија је представила Османагића као босанског Индијану Џонса, који је дошао да помогне босанској економији у рецесији, подстицањем туризма и дајући земљи позитивну и сензационалну прошлост вредне међународне пажње (Pruitt, 2012: 27-28). Према неким истраживањима, чак до пет хиљада људи на дан је посећивало пирамиде, у периоду када су оне још увек биле новост (Alexander, Christia, 2014: 4).

Посећеност Високог је скочила са 10 хиљада, пре приче о пирамидама, на 250 хиљада, у рекордној години 2006. Пројекат је имао утицаја на локалну економију, којој су пирамиде дале изузетно велики значај (Pruitt, 2012: 28). Поред самог приказивања локалитета, туристима се нуде и разни сувенири, попут мајица са натписом и сликом пирамиде (Alexander, Christia, 2014: 4). Цела област је преплављена новим продавницама у којима се нуде ручно израђени "пирамидолики" сувенири, путеви који воде до локалитета су асфалтирани, изграђени су нови ресторани, као и нова радна места за туристичке водиче (Pruitt, 2012: 28).

4. КРИТИКА ОД СТРАНЕ ЗВАНИЧНЕ АРХЕОЛОГИЈЕ

Већина професионалних археолога је одбацила Османагићеву тезу о босанским пирамидама одмах након појављивања ове теорије 2005. године. Одговор на његове тврдње су формулисали у запажању да је подручје Височице заправо само долина реке оивичена природним брдима.

Док археологија „има посла“ у овом региону од неолита до средњег века (Pruitt: 2009: 56). Османагић припада оној групи псеудоархеолога који прво донесу закључке, па тек након тога траже доказе за њихово потврђивање. То је наравно недопустив методолошки приступ, међутим Османагић и није научник, његова књига није написана уз помоћ разрађеног система цитирања и референци, чак напротив он их уопште нема, тако да га она и не обавезује. Пре би се рекло да су његове књиге нека врста историјских романа научне фантастике, у коме би он био главни лик. Тако нам он у својим књигама даје детаљан опис путовања на које је ишао, стању инфраструктуре и путне мреже у земљама у којима је боравио, какав је стандард и сличне ствари потпуно нерелевантне за научно дело, или бар у оном делу на које он претендује.

Водећи археолози су брзо одбацили теорију о босанским пирамидама. Чак и на први поглед, примећује се да је пројекат чиста псеудонаука. Осим тога, видљива је и та танка веза између реалних материјалних доказа и Османагићеве жеље да су пирамиде реалне. Облик рељефа који Османагић назива пирамидом је заправо често облик у природи, у Америци се они називају „пегле“ и можемо их видети широм света укључујући руске „Пирамиде Близнакиње“ у Владивостоку, тако да прича о немогућности природе направи такав облик свакако не стоји (Pruitt, 2012: 30). Такође, група геолога под вођством проф. др Сејфудина Врабца, са Рударско – геолошког – грађевинског факултета Универзитета у Тузли је у потпуности одбацило Османагићеве тезе о томе да је Височица последица деловања човека. Наиме у објављеном извештају дословце стоји: „да је Височица изграђена од кластичних седимената, који се карактеришу слојевитом структуром ... Наведени седименти таложени су у оквиру Зеничко – сарајевског басена током млађег миоцена. Данашња морфологија Височице је последица деловања ендодинамичких и егзодинамичких процеса у посмиоценском периоду“ (Vrabac, 2006: 6). На локалитету није пронађен ни један прави необорив археолошки доказ за поткрепљивање његове хипотезе. Поред тога нити једна алтака или било који јасни показатељ градње пирамиде није пронађен. Једина људска измена тла датује се у знатно каснији период. На самом локалитету имамо остатке неолитског живота, затим неколико насеља из гвозденог доба, док највећу активност можемо пратити од средњег века до данашњег дана. Предмете које је Османагић покушао да представи као делове пирамиде су заправо само обично камење. Што се осталих предмета тиче, као што су метални калупи и жрвњи се приписују гвозденом добу или каснијем периоду (Pruitt, 2012: 30). Османагић, уосталом као и сви псеудоархеолози нису засновали своје претпоставке на чињеницама, већ је њихов принцип да прво створе претпоставку коју ће поткрепљивати чињеницама, које њима одговарају. Тако на пример, његова ископавања упрво приказују да он од самог брда копањем ствара облик пирамиде. Његови фотографи и извештавачи, пажљиво бирају угао под којим ће снимити брдо, и то је управо онај угао који и својим геолошким обликом заиста подсећа на изглед пирамиде. Међутим, уколико се занемари управо тај угао, брдо престаје да буде пирамидолико. Османагић, једноставно приказује делатности које би обични посетиоци требало да повежу са стварном науком, попут радиокарбонских анализа, али их показује без суштинских доказа (Pruitt, 2012: 31).

Османагић, је тако дубоко ушао у улогу археолога, да је поједине узорке са локалитета слао на анализу у угледну пољску лабораторију (Gilwice Radiocarbon Laboratory). Потом је те исте стручњаке, позвао на "Прва интернационалну научну конференцију босанских пирамида". Међутим, и поред тога што су чланови тима који су

радили у споменутој пољској лабораторији, нагласили да се вероватно ради о тунелима који су настали услед деловања природних сила и да је тај карбон (који је послат на анализу) највероватније корен дрвета, Османагић је то интерпретирао као доказ да су пирамиде направљене 34 хиљада година пре наше ере.

Управо његово тумачење јавности је деловало легитимно, док су радикарбонске анализе и друге научне методе, окарактерисане као поједностављено представљане истине (Pruitt, 2012: 31). Поприлично, делује нелогично да пре буде прихваћена та интерпретација него егзактни научни докази. Међутим, можда постоји образложење за ову појаву. Сматра се, да је доминирајући посмодерни дискурс у изучавању прошлости постао прекомпликован и несхватљив лаику заинтересованом за прошлост. Самим тим, ауторитет историчара или археолога, постаје пуно теже успоставити и одржати, јер разумевање методолошких поставки на којима почива савремена интерпретација изискује велико и мултидисциплинарно предзнање, и врло га је тешко прилагодити просечном кориснику. Због ових разлога, корисник знања који нема академску образованост из хуманистичких дисциплина, тражи нове и лакше начине за приступ информацији о прошлости (Džino, 2014: 248). Османагић барата полиустинама и оне му углавном пролазе код неупућених. Проблем са историјским полуистинама је нарочито осетљив јер се увек верује погрешној половини, па стога оне могу бити далеко опасније од отворених лажи (Радић, 2015: 7).

Након што се Османагић самопрозвао археологом, многи школовани археолози су устали против њега и његових присталица, називајући босанске пирамиде опасношћу за европску археологију. Међутим упркос кампањи која је вођена против, како у земљи тако и у иностранству, Османагићев пројекат је опстао. Не само да је опстао већ је добио и подршку владе упркос снажном противљењу домаће академске заједнице. То је само допринело забринутости археолога, јер је пружио подстицање рада и промовисања већ увелико орних псеудоархеолога. Тим који је радио на босанским пирамидама поново је исписивао странице историје, али са знатно промењеним садржајем, који се заснивао на измишљеним чињеницама, и видно примамљивим за становништво Босне и Херцеговине.

Међутим, све ово би било донекле и подношљиво, да управо овај аматерски тим није уништио истински археолошки материјал, тако што је копао директно кроз слојаве богате стратиграфије (Pruitt, 2012: 32).

Археолози, који су се бавили проблемом босанских пирамида, приступали су на три начина:

- Ригорозано и оштро одбацивање. У први мах били су шокирани тиме да подршка овом пројекту не опада, већ напротив расте.
- Просто игнорисање алтернативне археологије, и надање да ће ова сензација бити кратког века. Овај приступ је био карактеристичан за археологе у Босни, који су првенствено иступали против овог пројекта, и који су били изложени оштрој критици јавности, па чак и претњама. Након овога, одлучили су да ћуте, и да чекају да олуја прође.
- Активно учешће и проучавање псеудоархеологије, да би се могао разумети њен успех и широко прихватање. Овај приступ је уједно и најкомплекснији, јер изискује активно проучавање истраживача и на терену (Pruitt, 2012: 33-34).

Османагић, теорија о пирамидама је убрзо привукла пажњу и подршку интернационалне заједнице алтернативне историје. Међутим, упркос томе већина професионалних археолога заступала су становиште да његова теорија није поткрепљена ниједним евидентним материјалним доказом. Археолози су дефинисали цео пројекат као псеудоархеологију, и дело археоаматера који се покривају велом научника без адекватног академског образовања, и да тиме заправо замагљују границу између правих научника и алтернативног приступа (Pruitt, 2011: 169).

5. МЕДИЈИ

Османагићев пројекат, врло брзо је био прихваћен и емитован на бројним локалним и међународним телевизијама, објављиван у новинама... На овај начин, остварени су услови да се широј јавности пренесе одређено (не)знање, а Семир Османагић се остварио у улози босанског Индијане Џонса.

Прича је брзо отишла у медије, како домаћих тако и интернационалних, попут ВВС-а. Поред телевизије, прича је нашла своје место и у бројним новинама, часописима, и интернет порталима. Већина тих првих извештаја били су веома благонаклони. Међутим, највећи проблем је у томе што се готово нико од медија није сетио да провери истинитост ових података. Касније, веће медијске куће су ипак провериле причу, и послале су након тога много скептичнији извештај. Међутим, локалне новине су остале при свом првом извештају, без да су се потрудиле да од научника добију икакав коментар или сугестију. Телевизија је имала највећи утицај на то да ова прича дође до што већег броја људи. Тако је, на пример, Федерална телевизија (која је иначе најутицајнија телевизија у Сарајеву) помогла да хиљаде посетилаца обиђе пирамиде у Високом. Локалне телевизије, такође су ораганизовале дуеле између Османагића и професионалних археолога, при чему су видно биле наклоњене Османагићевој тези (Pruitt, 2011: 170). Главни одговор академске заједнице у Босни и Херцеговини, је био у виду новинских колумни, где се највећа пажња посветила баналном раскринкавању Османагићевих методолошких приступима и медијских манипулација (Dižno, 2014: 246).

Међутим, цела ова сензација добила је још једну димензију. Како би поткрепио свује тезу, Османагић је путовао широм света, тачније на сва она места коју имају несвакидашње културне споменике, који нису до краја објашњени. Тако је путовао на Ускршња острва, ро Перуу, Енглеској, Јордану... Своја путовања је забележио уз подршку босанске телевизије, и створио документарце, који су имали функцију да потврде истинитост босанских пирамида. Колико је та медијска мреже била уплетена у цео пројекат, говори нам и то, да док је Семир путовао по свету, локалне телевизије су готово без престанка емитовале садржаје о босанским пирамидама (Pruitt, 2011, 170). Незаобилазно је споменути, и тренутно највећи и најутицајнији медиј, односно интернет, који готово свим људима заинтересованим за прошлост, нуди могућност да у трену добију тражене информације. Управо, интернет је преплављен порталима на којима су доступни коментари, блогови, личним веб сајтови, на којима се нуди увид у бројна лаичка мишљења о босанским пирамидама. Наравно, постоји и супротна страна, тачније посебни веб сајтови посвећеним кампањи против Османагићеве теме о постојању пирамида (Pruitt, 2011, 171).

Главно питање до којег долазимо, гласи: Ко има право на прошлост Босне? Ко је ауторитет за босанску прошлост? Пројекат је недвосмислено помогао босанску економију, док је са друге стране оштетио или чак уништио праве археолошке локалитете. Поставља се логично питање шта је вредније, права археологија или пирамиде? Ко је меродаван да донесе суд? За многе политичаре и већину обичног народа питање није да ли пирамиде постоје или не, већ да ли ће људи доћи да их виде и потроше новац у сувенирницама, ресторанима, хотелима... (Pruitt, 2011: 173).

6. НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Османагићева појава као новог Индијана Џонса се уклапа у један нови, шири концепт који је карактеристичан за постдејтонску Босну и Херцеговину, а то је криза идентитета.

Наиме, док су српска и хрватска нација формиране још у 19. веку, дотле је босанско – муслиманско/бошњачки корпус прошао кроз низ трансформација током 19. и 20. века. Након успоставе дејтонске Босне и Херцеговине, код дела бошњачких политичара дошло је обнављања Калајеве доктрине босанства као националног опредељења, који брише етничке и верске границе народа Босне и Херцеговине. Није случајно што је наратив босанске нације прихваћен највише међу Бошњацима, јер би они највише профитирали од оваквог развоја ствари (Džino, 2014: 249). Османагић тврди да је Босна центар европске цивилизације, те стога њени становници треба да буду поносни на њено наслеђе. Овом изјавом Османагић не само да тврди да су све етничке групе данашње Босне и Херцеговине у прошлости били „Босанци“, већ и да цела Европа вуче корене из ове регије. Ово се савршено уклапа у концепт појединих бошњачких интелектуалаца који тврде да Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини нема пре 19. века. Такође сам лого удружења „Археолошки парк- Босанска пирамида Сунца“ се састоји од пирамиде поред које се налазе звезде са државне заставе Босне и Херцеговине. На овај начин пирамиде постају саставни део босанско – херцеговачке заставе, из чега произилази да су пирамиде једнаке босанском национализму.

Из овога следи да онај ко верује у пирамиде у исто време верује и у јединствену Босну и Херцеговину, док се њени противници називају издајницима и противницима јединствене Босне и Херцеговине. Било каква критика која говори да се ради о псеудонаучном пројекту означена је као непатриотски чин, док би критичари називани издајницима, док је пројекат био у раној фази и док је сматран националним интересом (Pruitt, 2011:181). Цела прича око пирамида је пример национализма, стога се не треба чудити зашто је од почетка подржана од стране јавности и политичара. Троугао, симбол Босне и Херцеговине, који представља три етничке групе, а који се такође налази на логу Османагићевог удружења има улогу да покаже какве све ствари народи Босне и Херцеговине могу да направе уколико се уједине (Pruitt, 2011: 183). Како је наратив о јединственој Босни и Херцеговини највише израженем међу бошњачким јавним дискурсом, не изненађују резултати истраживања, о истинитости навода о постојању височких пирамида. Према том истраживању које је спроведено међу школарцима у Мостару, етничка припадност је била одлучујућа о ставу према пирамидама. Од анкетираних Бошњака, 88% се изјаснило да пирамиде постоје, у поређењу са Хрватима, који су се у корист пирамида изјаснили у много мањем проценту 31% (Alexander, Christia, 2014: 13). Такође, претпостављамо да уколико би се спровело истраживање над истим испитаницима, али са другачијим питањем, односно о истинитости Госпе у Међугорју, да би резултати били обрнути.

Свакако, требало би напоменути како феномен пирамида утиче на људе на једном индивидуалном нивоу. Веома је интересантан рад Лејле Тричић која је пореклом из БиХ, али је за време рата отишла у Америку. Прича о пирамидама је допрла и до ње, и натерала је да се запита да ли оне заиста постоје. Чињеница да је она толико утицала на њу, што је резултовало објављивањем рада (Trisic, 2007). Јасно говори до које мере пирамиде утичу на живот свих људима који имају порекло у БиХ, нарочито међу бошњачким делом, чак и ако су високо образовани, што је случај да госпођа Тричић. Ради истине требало би споменути свакако и чињенице да пирамиде не постоје само у БиХ, и да покушавају да на основу њих изграде национални идентитет.

Сличан пројекат постоји и у Србији, али у далеко мањој мери, који је прихваћен од псеудонаучника и псеудоархеолога, а то је планина Ртањ. То иде дотле, да тврде да пирамиде у Високом има класичан српски облик (Parle, 2014: 13). Такође, Ртањ је био

контактно место за сусрет са другим цивилизацијама. Ако може Високо, зашто не би могао и Ртањ?! (Радић, 2015:232). Ово све има за последицу да „историја као наука уместо да благодарно утиче на стварање рационалне историјске свести, склизне до нивоа на коме митови и митологизоване конструкције потхрањују митовима ионако опхрвано и спутано друштвено памћење“ (Радић, 2016: 11).

7. ЕКОНОМИЈА И ПОЛИТИКА

Економски аспект је такође битно утицао на успех и прихваћеност саме приче о босанским пирамидама. Разлог за то лежи у дубокој економској кризи која траје већ десетлећима у БиХ. Сам пројекат има две стране медаље. Прва је да он већ сада доноси приметну економску добит становништву Високог, упркос томе што је основа самог пројекта заправо псеудонаучана. Док са друге стране противници приче о пирамидама тврде да би тај новац могао да се употреби у изучавање стварних археолошких локалитета, за које држава нема новца (Pruitt, 2011: 184).

У прилог ове тезе иде и чињеница да нема новца за нормално функционисање Земаљског музеја, који је из тог разлога извесно време био и затворен (Džino, 2014: 250). Становништво Високог је добро прихватило промене које је донео пројекат пирамида, и врло су се брзо и лако прилагодили новом феномену. Главни хотел у Високом који се раније звао „Хотел Холивуд“ је променио име у „Мотел пирамида Сунца“ (Pruitt, 2011: 184). На сваком кораку су видљиви трагови експлоатације пирамида у циљу зараде, која иде до крајњих граница, да се користе деривати египатских пирамида, које и по Османагићевим тврдњама су различите од оних које је он открио. Као симпатичан пример можемо навести продавницу сувенира под називом „Код фараона“ у којој се поред очекиваних пирамидоликих предмета, могу пронаћи и филцани, животињске коже, домаћи мед, сир и кајмак. Ово најбоље осликава како домаће становништво прихвата пирамиде, и колики утицај оне имају на локалну економију. На пирамидама добро зарађују и туристичке агенције из читаве Босне и Херцеговине, које организују читаве туре. Поред поменутих, ту су и агенције из Хрватске, па чак и земаља Европске уније, које организују посету овом псеудоархеолошком локалитету. Такође, центар Османагићевог удружења се налази у центру Сарајева, где деле брошуре и туристичке карте. На овај начин обични људи који нису упознати са ширим контекстом, нарочито странци, добијају слику да се ради о стварном археолошком локалитету, који вреди посетити (Pruitt, 2011: 185).

Да је реч о пре свега туристичкој атракцији потврђује и сам Османагић, који прокламује као свој главни циљ истраживања у 2008. години да привуче, што више туриста, желећи да тај број достигне 1 000 000 туриста годишње. Симпатична је и жеља Османагићевог тима да ће пирамиде развити економију до те мере да ће то утицати да БиХ буде примљена у Европску унију (Pruitt, 2011: 186).

Будући да је реч о уласку у ЕУ, то су се одмах укључили и политичари који су у томе видели једину шансу да остваре тај циљ. Харис Силајџић, тада члан Председништва БиХ, је изјавио да овај тим ентузијаста постиче људе да размишљају позитивно и помаже економију овог сиромашног и неразвијеног краја БиХ (Pruitt, 2011: 186).

Пре њега је своју подршку дао тадашњи председник Председништва Босне и Херцеговине, Сулејман Тихић, који је током боравка у Црној Гори 2006. године најавио да ће посетити остатке пирамида заједно са осталим председницима региона (Pruitt, 2007: 34).

Подршку је такође изразио и премијер Владе Федерације Босне и Херцеговине у

јуну 2007. године који је подржао обнављање Османагићеве дозволе за истраживање и чврсто стао на његову страну тврдећи да се влада неће непријатељски односити према пројекту, јер је забога цео свет заинтересован за то (Pruitt, 2011: 183).

Све наведено, јасно поткрепљује Османагићеву тврдњу да је његов пројекат доказао да је могуће да се уједине сви нивои власти у БиХ, од градске управе у Високом, до Владе Федерације Босне и Херцеговине (Pruitt, 2007: 34). Иако је несумњиво да су бошњачки политичари били свакако свесни чињенице да се ради о ненаучном открићу, они су наставили да пружају подршку пројекту из политичких и економским интереса. Дobar пример је изјава Силајџића, да Османагића треба пустити да слободно копа да се види шта ће наћи, и да га никако не треба прекидати јер његов рад већ води економском расту (Pruitt, 2011:187).

Оваквој економској рачуници одлучно се супротставила академска заједница тврдећи да је тај новац могао боље да се искористи у правим научним пројектима. Османагићев археолошки парк је 2006. године имао буџет од 500 000 долара чистих пара, не рачунајући донације аутомобила, бесплатних услуга копања и слично. Османагић је лично донирао 100 000 долара. Трошење оволике суме новца на непостојеће пирамиде, док је Земаљски музеј у том тренутку пред затварањем, а да се не спомињу остали угрожени културно – историјски споменици, је у најмању руку непристојно (Pruitt, 2011: 188).

Чињеница која поткрепљује тезу да се ради пре свега о политичком и економском пројекту доказује и изјава једног од НАТО комаданата у постдејтонској БиХ, „Зар није очигледно да муслимани желе да створе ново Међугорје, јер зашто би Хрвати узели све туристе?“ (Parle, 2014 : 11).

8. ЗАКЉУЧАК

Значај овог истраживања огледа се у томе што се не критикује идеја/ теорија која је настала 60 - их или 70 - их година прошлог века, где би морало да се спозна један историјски контекст у коме је та идеја настала. Наравно спознавање тог контекста је неопходно независно од периода. Међутим овде се ставља акценат на то да је аутор овог рада практично савременик ове теорије, њеног прихватања или неприхватања, критиковања. Самим тим Османагић је и даље жив, и његови ставови могу да се коригују. Ово је само пресек његовог досадашњег рада. Не ради се да је теорија настала у културно историјском археологији, већ у периоду постмодернизма или њу ејд, где свако има право да каже своје мишљење и да оно буде прихваћено као да је релевантно, са неким закључком заснованог на научној методологији.

На неки начин Семир Османагић има већи успех него прави археолози и научници, који своја истраживања заснивају на научном методу. Он је донео новац, привукао пажњу медија, пробудио је осећања националног поноса код локалног становништва, али и шире. Међутим, чињеница је да је овај пројекат чиста псеудонаука. Османагић и његов тим, створили су изванредан театар и перформанс од науке, и то захваљујући имитирањем стварне науке. Све то презентујући наводне археолошке артефакте ископане на локалитетима, њиховим бележењем у теренским извештајима и стварањем привидне слике једне академске ситуације.

9. ЛИТЕРАТУРА

Alexander M. i Christia F., „Walk Like an Egyptian: Identity Construction in Post-Conflict Bosnia-Herzegovina“ (необјављен рад, предат на рецензију у Comparative politics, доступан на:

http://web.mit.edu/cfotini/www/bosnia/papers/Pyramid_Final.pdf

последњи приступ октобар 2018.

Vrabas, S. (2006), *Izveštaj o geološkim istraživanjima Visočice kod Visokog*, Tuzla, Rudarsko – geološko – građevinski fakultet Univerziteta u Tuzli.

Marijanović, B. (1984). *Mlađe kameno doba, Visoko i okolina kroz historiju I.* (15 - 28 стр.). Visoko: Skupština opštine Visoko.

Osmanagić, S. (2005). *Bosanska piramida Sunce: Otkriće prve evropske piramide*, http://svetlost.org/podaci/Semir_Osmanagic_Bosanska_Piramida_Sunca.pdf

Parle, J. (2014). *The Visoko Complex: Communitas in the Shadow of the Bosnian Pyramids*, магистарски рад, Budapest, Central European University.

Pruitt, T (2007). *Addressing Invented Heritage: the Case of the Bosnian Pyramids*, магистарски рад Cambridge, University of Cambridge.

Pruitt, T. (2009). „Contextualising Alternative Archaeology, Socio-Politics and Approaches, *Archaeological Review from Cambridge*, 24/1, 55 – 75

Pruitt, T. (2011): „*Authority and the Production of Knowledge in Archaeology*“, докторска дисертација, Cambridge, University of Cambridge

Pruitt, T. (2012): „Forum: the limits of Collaboration. Osmanagić in the campus“, *Arqueologia Publica Journal*, 2, 24-54.

Радић, Р. (2015). *Срби пре Адама и после њега историја, једне злоупотребе: Слово против новоромантичара*. Београд, Еволута.

Радић, Р. (2016). *Клио се студи: против злостављања историјске науке*. Београд, Еволута.

Džino, D. (2014). „Bosanske piramide“: Pseudoarheologija i konstrukcija društvene zbilje u daytonskoj Bosni i Hercegovini, *Status*, 17, 245 – 252

Taricic, L. (2007), *Dispatches from the Bosnian Valley of the Kings or how Bosinans Created a Fictionalized National History*, магистарски рад, Fresno, California State University.

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Јелена С. Жерајић*
Студент мастер студија
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ПОТРАГА ЗА СОБОМ, СРОДНИЦИ Ј. АЋИНА

Апстракт: *Јовица Аћин, аутор је низа збирки прича и великог броја књига есеја. Овај рад посвећен је његовом првом роману, под називом Сродници. Роман се нашао у ужем избору за Нин-ову награду за 2017. годину. Према ауторовим ријечима, и Сродници су се првобитно јавили као идеја за причу, па их, узевши у обзир све њихове особености, можда прије можемо назвати повијешћу, а колико је то утицало на саму структуру дјела, биће, између осталог, предмет ове анализе. Пут на сјевер Шпаније у потрагу за исходитем прераста у онтолошко путовање у прошлост и у сопствено биће.*

Кључне ријечи: *сродништво, нађени рукопис, исходите, онтолошко путовање, фантомски сродници.*

1.

Дјело пред нама први је роман већ признатог писца низа збирки прича и великог броја књига есеја Јовице Аћина и као такво ушло је у ужи избор за *Нин-ову награду* за 2017. годину. Према ауторовим ријечима, и *Сродници* су се првобитно јавили као идеја за причу, па их, узевши у обзир све њихове особености, можда прије можемо назвати повијешћу, да се послужимо термином карактеристичним за руску прозну традицију, а колико је то утицало на саму структуру дјела, биће, између осталог, предмет ове анализе. У најкраћим цртама, *Сродници* би се могли представити као авантуристичко-детективски¹ роман самотивима фантастике² у ком наратор, заправо аутофикцијски јунак који, осим имена дијели са аутором и многе биографске елементе, потакнут проналаском рукописа-породичног стабла своје сукурдоле (предак десетог кољена) Рахиле, креће са синовима пут Шпаније не би ли размотао запретено клупко свог поријекла и открио нешто више о давно ишчезлим прецима. Наравно, представљено овако, дјело умногоне губи од своје умјетничке вриједности, али и поред тога, оно представља јасну, заокружену, мада не увијек досљедно структурирану цјелину.

---

* jelenazerajic@gmail.com

¹Као књижевни термин назив детективски роман први пут је употрејебила 1878. сјеверноамеричка ауторица А. К. Грин у поднаслову свога романа *The Leavenworth Case : detective novel.....* Поједини су аутори у шему детективног романа уводили структурне елементе – пустиловнога романа. (Живковић, 1985:117)

²Поникла из дубине митске (и религиозне) свести, фантастика је потом преко народних предања и легенди ушла у књижевност и друге уметности. Појам фантастике јавља се, дакле, у часу кад је уметност, изгубивши своје митско залеђе, свој сакрални смисао, религиозни занос заменила песничким заносом и визионарством. (Регенбоген, Мајер, 2004 :200).

2.

Уколико говоримо о композицији дјела и накратко се задржимо на овој формалној недоследности, оно што на први поглед јасно можемо издвојити, то је да је роман сачињен из двадесет релативно уједначених поглавља, те у извјесном смислу можемо говорити о симболици броја двадесет. „Код древних Маја број двадесет представља божанство сунце у његовој архетипској функцији савршеног човјека.“ (Шевалије, Гербран 2009:195). Може се претпоставити да је аутор, сачинивши управо двадесет поглавља, имао на уму и симболику овог броја, тежећи ка савршенству свога дјела. Поглавља су са јасном међусобном тематском повезаношћу, с тим да због повремених ретроспективних и рефлексивних епизода, поглавља попримају већу или мању самосталност, те их донекле можемо посматрати и као одвојене приче. Ово је нарочито примјетно у другој половини романа када динамични описи потраге уступају мјесто својеврсномаутопромишљању. Исто тако, утиску фрагментарности доприноси и честа одсјечност у приповиједању и сажетост, лаконичност у изразу.

3.

Условно, роман се може подијелити на двије тематске цјелине и то ће, видјећемо, бити битна одлика Аћиновог приповиједања. Прва, како је раније напоменуто, представља модел авантуристичко-детективног романа, док другу можемо окарактерисати као неку врсту контемплативне приче у којој нам јунак, посежући за дневничким стилем или, ако се послужимо јунаковим одређењем, извјештајем,приближава мотиве на основу којих дјела с једне, и саставља својеврсно завјештање с друге стране. Аутор посеже за типским елементима, који су заправо само нужна инсценирања за мотивацију јунака да предузме своје, да га тако назовемо, генеалогско ходочашће на сјевер Шпаније. Ти елементи су несумњиво карактеристични за авантуристички роман, међутим, Аћин их унеколико преобликује не би ли ово реално путовање у непознато спојио у кохерентну цјелину с оним иреалним, онтолошким³ путовањем у прошлост и у сопствено биће. Један од таквих елемената је и мотив нађеног рукописа, тј., у случају Аћиновог јунака, докумената његовог давног претка Рахиље: „Према историјским подацима и сачуваним црквеним књигама, наших истоимених предака било је, у најмању руку, у Зрењанину, одакле сам, односно, у Великом Бечкереку већ у XVI столећу. Зна се, рецимо, за Гаврила Аћина који је, са Савом Темишварцем, учествовао у Банатском устанку концем тог века. О томе нешто више знам и из записа моје давне бабе Рахиље из десетог колена уназад“ (Аћин 2017: 14)⁴. Већ овдје аутор наглашава неке од најважнијих идеја на којима ће инсистирати кроз читаво дјело, а то су идеје памћења, тј. остављања трага иза себе и свеповезаности. С тим у вези, треба нагласити и важност одабира баш оваквог назива за роман. Ко су ти сродници за којима јунак трага и, можда важније питање, какве све врсте сродништва можемо остварити? Како је читав наратив заснован на принципу дуалности, ни одговор на ова питања не би био потпун уколико га не сагледамо најмање из два угла. Први, и свакако очигледнији, подразумева денотативну и донекле већ објашњену семантику сродништва, а тиче се већ поменуте крвне повезаности наратора са Рахиљом. Поред ње, свакако морамо поменути и његова два потомка, синове Сретена и Арсена. Уколико је јунак и кренуо на пут у далеку Шпанију како би, понукан нађеним папирима, употпунио своје породично стабло, много

³Онтологија представља учење о бићу као таквом, о најопштијим појмовима бића, значењима бића и одређењима бића. (Регенбоген, Мајер, 2004 : 404).

⁴Сви цитати из романа *Сродници* дати су према издању Лагуна, Београд, 2017.

је важније стремљење оца да се сједини и повеже са већ одраслим синовима, јер како се каже у роману „Грех је водити више рачуна о прецима него о потомцима“ (2017: 33).

Оватежња се још више наглашава чињеницом да аутор поставља своја три јунака у изоловану средину, опустјели шпански градић Асин, чиме се активира архетипски⁵ слој, будући да Асин, макар фиктивно, добија улогу праисходишта породице Аћин, чиме се остварује њиховаправа и измаштана повезаност са коријенима. Ова веза се чини још израженијом јер је инсценација таква да се на том мјесту не налази ништа, осим гробова и једне полуразрушене цркве. Овај мотив цркве у Асину кључан је елемент јер подразумијева духовност, саборност, јединство и, уопште, иступа као један микрокосмос⁶. Међутим, њена руинираност тек је одбљесак немогућности остваривања дубље повезаности на релацији отац-синови, односно, на ширем плану, преци-потомци.

4.

Начевши већ и други, конотативни значењски слој сродништва, треба рећи да је он за Аћина подједнако важан као и онај денотативни, јер се њиме још значајније продубљује мотив памћења. Ово закључујемо и из тога што се овај слој јавља као самостална прича која се одвија паралелно са главним током приповиједања. Наиме, све вријеме своје потраге, јунаку Аћину се привиђа фантом⁷, кога прво упознајемо под именом Фантом Б., али врло брзо схватамо да је тај фантом у ствари Роберто Болањо, односно, Артуро Белано. Тај Болањо постаје сада суштинска тачка другог дијела романа. Појава фантома и Болања показује нам да је приповједач заправо схватио да је пут на који је повео синове, тај излет који је можда требао бити нека врста симболичног породичног окупљања, само једна епизода у спознаји једног много темељитијег сродства.

Овдје смо већ на трагу метатекстуалности, јер је аутор у дослуху са стваралаштвом овог познатог чилеанског писца, а ту понајприје мислимо на романе *Дивљи детективи* и *2666*. Па, иако се тематски не приближава Болању, Аћин се користи сличним поступцима у својој нарацији, као што је коришћење аутофикцијског јунака који је уједно професор и писац, односно, стваралац, те потраге и мистификације, која сама по себи представља прикривање. Поред тога, Аћин у свој роман уноси и читаве пасаже из Болањових дјела, наравно, преосмишљене и прилагођене, као што је епизода о њемачком писцу Арчимболдију или неколике епизоде у којима се описују мистериозни нестанци три особе.

Ова фантастична нит о фантому у иначе реалистичком приповиједању представља донекле литераризовани уплив Аћиновог есејистичког сензибилитета у романескну форму који можемо посматрати као аутопоетички елемент. То, наиме, постаје очигледније када узмемо у обзир јунакову запитаност да ли је тај његов фантом заправо прави писац или је пак искривљена слика писца, настала као плод његовог накнадног читавања, тј. запитаност над сврховитошћу умјетности и чина писања: „Не одиграва ли се то у мени неки процес фетишизације писца и уметника?“ (Аћин, 2017: 122), „Почињем да фетишизујем неко дело, а та се фетишизација затим преноси на његовог творца и на све што је с њим у вези. Тако сам све време бачен на пут магијског мишљења. Оно

⁵Архетипски(придјев изведен од именице *архетип* која означава изворни рукопис) подразумијева прасликовни, предсликовни, који важи као образац. (Регенбоген, Мајер,2004 : 49).

⁶Микрокосмос од грчких ријечи „мален“ и „свет“, мали свет, најпре се користи код Демокрита. а за човјека код Аристотела. У истинском смислу употребљив је само за човека, не само део света који би се могао схватити као копија, умањено опонашење свемира, него и као такав који постоји само као свет за себе, који сам у себи садржи свет. (Регенбоген, Мајер,2004 : 333).

⁷Фантом: оноштосепојављујеочима, варљиваслика, утвара; у окултивизмуиштошто и феноменматеријализације.(Регенбоген, Мајер,2004 : 660).

фетишизује предмете, места, тренутке и људе, да би из фетиша⁸ извукло његову најскровитију истину.“ (Аћин, 2017: 123). Уз овај навод треба додати и јунаково стално истицање чињенице да је Рахиља, иако је живјела прије око двјеста година, била писмена и потицала из породице у којој се држало до писања. Шта аутор заправо подразумијева када каже *фетишизација* и какву то истину извлачи из таквог односа према писцу, дјелу и самом стварању?

5.

Овдје ћемо се накратко вратити на тему сродништва гдје запажамо да аутор поред крвног, сматра да постоји и такозвано фантомско сродништво, дакле не по крви, које може да подразумијева везе између двије или више особа без чврсте физичке или чак временске споне. Управо такву улогу преузима Болањо, односно Белано и није случајно изабран један писац, а ту је Аћин на трагу Набоковљевог стваралаштва („Његов експресионизам и тематика праве обруч између европског експресионизма 20-ог вијека и реалиста, творца америчке прозне традиције, комбинујући набоковљевски импресионизам и тзв. слободну свијест као један од сегмената технике тока свијести.“)⁹, јер је управо писац, дакле стваралац, носилац истинске демијуршке силе (божанске силе стварања). Сљедствено томе, литерарна, или боље реченоумјетност ријечи, сматра се божанском вјештином. Сам Аћин ово остварује на особен начин преосмишљавајући новозавјетни стих *У почетку бјеше Ријеч и Ријеч бјеше у Бога и Бог бјеше Ријеч*, па се тако у његовој интерпретацији ова стваралачка силаријечи издиже на магијски ниво: „Када се машимо за праву кваку на речима, тек онда оне зачаравају и тако нешто раде, а не да само саопштавају и обмањују.“ (2017: 109). У том кључу ваља тумачити и мотиве који покрећу јунака овог романа, јер је његово сродништво са фантомом остварено кроз призму Болањовог стваралаштва, па је тако, у овом случају, читање чин препознавања себе у другом и другог у себи и, што је много важније, доказ постојања. Другим ријечима, постојање је за наратора одређена врста литерарне самоактуализације. Будући да је текст пред нама у ствари запис, тј., како смо раније навели, извјештај који приповједач пише, схватамо да је јунак, осим што је читалац, уједно и стваралац који тежи да иза себе остави траг и тако и сам постане фантом који ће утицати на неког свог крвног потомка или пак неког потпуно непознатог, фантомског сродника да повеже свој живот са овом заоставштином, јер „Сви фантоми су, јер их стварамо, наши рођаци, а тако је и са другим фантомима, свеједно да ли су ти фантоми добри и благонаклони или рђави и насилни. Баш такви, свакојаки, они су наша родбина.“ (2017: 90). Уколико се осврнемо на поимање духовног живота древних Египћана, неке од значајних категорија за њих су : Ка-духовна душа, дух, свијест, Ба-духовно стање бића. Ка је, колико духовно-психичка, толико и физичка компонента личности, која насупрот Ба, принципу и објективизираној свијести, представља животну душу у свакој личности, односно објективизирану снагу живота која човјека попут невидљивог двојника и сјенке прати од рођења до смрти. (Вишић, 1989:37).И наш јунак је имао свог двојника, а након свега, схватамо да је јунакова заоставштина заправо тестамент, односно завјештање којим се припрема за сопствену смрт која, имамо разлога да вјерујемо, на крају и долази по њега у облику путника луталице. Међутим, ово питање, ипак, остаје отворено јер аутор у маниру постмодернистичког романа не даје јасан и коначан одговор на њега.

⁸Фетиш представља предмет који посједује чудесну снагу и отуда и сам важи као дух, демон или бог. (Регенбоген, Мајер, 2004 : 662).

⁹Преузето из: *Упоредни светови : непоздани приповедач у делима Владимира Набокова*, Марковић 2011:254.

6.

Иако написани у романескној форми, тешко је отети се утиску да су *Сродници* структурно ближи краћем прозном казивању, него роману. На ово, свакако, утиче већ поменута фрагментарност која свој врхунац достиже отприлике на половини, када се од динамичног приповиједања о потрази, у стилу правог авантуристичког романа, прелази на унутрашњи план јунаковог доживљаја, који чак можемо идентификовати као роман тока свијести, да би посљедње, двадесето поглавље практично иступило као накнадно уметнута, самостална прича. Оваквом утиску доприноси и неријетко полемички стил који, истина, можда не би требало сматрати као огрјешење о форму, јер проистиче из пишчеве есејистичке дјелатности и интересовања за Болања преко којег се, опет, приближава Борхесу, а индиректно и Умберту Еку, већ би га, уз сав опрез, можда требало видјети као одјек постмодернистичке традиције чији су дио били наведени писци. Међутим, уколико се и сложимо да постоје одређене формалне недоследности, нећемо погријешити ако кажемо да на тематском плану ово дјело представља компактну и заокружену цјелину која се одликује једноставним и пријемчивим стилем, те да је несумњиво плодно тло за будућа истраживања, понајвише на интертекстуалном плану.

7.

ИЗВОРИ

Аћин 2017: Ј. Аћин, Сродници, Београд: Лагуна.

8. ЛИТЕРАТУРА

Вишић, 1989: М. Вишић, Египатска књига мртвих, Сарајево, Свјетлост.

Живковић, 1985: Д. Живковић, Речник књижевних термина, Београд, Нолит.

Марковић, 2011: В. Марковић, Упоредни светови : непоздани приповедач у делима Владимира Набокова, Београд, Стубови културе.

Регенбоген, Мајер 2004: А. Регенбоген, У. Мајер, Речник филозофских појмова, Београд, Бигз Publishing.

Шевалије, Гербран 2009: Ж. Шевалије, А. Гербран, Речник симбола, Нови Сад, Stylos Art.

SEARCH FOR YOURSELF, SRODNICI J. ACINA

Abstract

Only the bravest are ready to fully study their origins and accept all its consequences. J. Acin

In this paper, we are analyzing the novel *Srodnici*. The author of the novel is Jovica Acin. This is his first novel, it was published in 2017, and the same year he entered the shortlist for Nin Prize. In short, it is an adventurous detective novel with elements of fantasy. The main hero and his sons move to Spain, they want to discover their origin. A real trip to Spain, goes on an ontological journey into own being.

Key words: *relatives, found handwriting, the starting point, ontological journey, phantom kinsmen.*

Александра Мићић*
мастер студије
Катедра за српски језик и књижевност,
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

НАСТАВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РОМАНА ПРОКЛЕТА АВЛИЈА ИВЕ АНДРИЋА ПРИМЕНОМ ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА

Апстракт: *Кроз овај рад настојаћемо да објаснимо сам појам истраживачких задатака, и значај примене овог вида савремене наставе у наставном процесу кроз пример методичке обраде романа Проклета авлија Иве Андрића. Показаћемо како примена савремених наставних метода знатно доприноси мењању улоге наставника и ученика током наставног процеса и афирмацији ученика који постају активни учесници у наставном процесу, док улога наставника постаје саветодавно-упућивачка. Циљ рада је да објаснимо суштину и значај примене истраживачких задатака, и да покажемо како се посредством једног савременог наставног приступа може тумачити Андрићев роман Проклета авлија.*

Кључне речи: *савремена настава, истраживачки задаци, роман Проклета авлија, роман, интерпретација:*

1. УВОД

Примена савремених видова наставе доприносимо дификацији улоге наставника и ученика у наставном процесу. У савременој настави, наставник постаје методички организатор стваралачког истраживачког деловања ученика, а ученици постају активни учесници наставног процеса и покретачи саме наставе. Један од модела савремене, стваралачке наставе књижевности је и обрада књижевних дела путем истраживачких задатака. Овај вид наставе представља значајан искорак не само у односу на традиционалну наставу него и у односу на класичан, односно репродуктиван вид учења.

Репродуктивно учење за последицу углавном има и брзо заборављање наученог, а истраживачка настава омогућава наставнику да организује час тако да ученике усмерава ка ономе што је суштинско у књижевном делу, те да им понуди такву организацију мишљења о књижевном делу која ће омогућити да ученици јасније схватају и дуже памте смисао дела.

Наведена тема у методичкој литератури није довољно истражена. Њом су се бавили између осталих Милија Николић у књизи *Методика наставе српског језика књижевности* и Вук Милатовић у књизи *Књижевно дело Иве Андрића у настави*. Николић даје веома сажет пример обраде романа *Проклета авлија* проблемско-истраживачким приступом док се Милатовић нешто опширније бавио овом темом али је ипак центар свог истраживања усмерио ка обради Андрићевог романа *На Дрини ћуприја*.

2. ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМА И ИСТРАЖИВАЧКИ ЗАДАЦИ

Обрада текста путем истраживачких задатака, као што смо истакли, заузима важно место у систему савремених, стваралачких видова наставе и остварује се кроз два модела: први модел подразумева да наставник даје ученицима на наставним листићима унапред припремљене истраживачке задатке, који су организовани тако да омогућавају

---

* aleksandramicic60@gmail.com

свеобухватну анализу дела. Други модел подразумева комбинацију истраживачких задатака и плана текста, односно наставник најпре са ученицима подели одређени текст на целине, а затим се за сваку целину дају истраживачки задаци. У овом рад у примењиваћемо први од наведених модела.

У наставном процесу се веома често поставља питање колико су ученици способни да самостално доживе и схвате књижевно дело, да у потпуности увиде његову сложену структуру и често веома слојевите ликове. У средњој школи, када се и обрађује роман *Проклета авлија* ученици углавном имају одређено читалачко искуство, и познају књижевно теоријску терминологију, али и поред тога при интерпретацији књижевних дела незнају на прави начин да изнесу своје утиске и да интерпретацију усмере ка оним аспектима дела чија ће анализа допринети свеобухватном и целовитом погледу на дело.

„У настави се често сусреће појава да су ученици одушевљени неким књижевним остварењем, да су га пажљиво прочитали и снажно доживели, те да осећају његове изузетне уметничке вредности али да, и поред тога, нису у стању да објасне и документују откуда те вредности потичу и из којих се знаковних склопова рађају.“(Николић 1988: 183)

Због тога је примена истраживачких задатака у наставном процесу неопходна. Често се јавља погрешно мишљење да су истраживачки задаци нека врста готових упутстава за читање књижевних дела. Насупрот таквом мишљењу, смисао ових задатака је да усмерава ученике, да представља неку врсту подстицаја и оријентације те да допринесу економизацији наставног процеса. Неопходно је имати на уму да свако књижевно дело нуди велики број могућности за тумачење те да би анализа књижевног дела „ред по ред“ захтевала много више времена него што је могуће током наставног процеса издвојити. Поред тога ученици се при самосталној анализи дела најчешће посвете једном сегменту дела а занемаре остале важне аспекте дела и дело као целину.

Такође ученици веома брзо заборављају одређене важне аспекте дела, најпре стилогене изразе, затим описе и одређене епизоде а на крају и саму фабулу. Зато је неопходно да наставник на такав начин организује обраду наставних јединица и да ученицима понуди такву организацију мишљења о књижевном делу која ће омогућити да ученици боље разумеју и дуже памте смисао дела. То остварујемо између осталог и применом истраживачких задатака који када су организовани тако да обухватају све важне елементе у делу омогућавају ученицима да увиде саму суштину дела а једном када увиде суштину ученици лакше памте и садржаје који су до те суштине довели.

Истраживачки задаци се најчешће дају у писаном виду и неопходно је да буду јасни и конкретни, концизни а касније кроз разговор могу и да се гранају. Истраживачки задаци које дајемо ученицима могу бити продуктивни и репродуктивни. Јасно је да примена репродуктивних задатака води ка нижем нивоу знања, тако да је употреба овог вида задатака оправдана само када представља увод у продуктивну анализу књижевног дела (нпр. ако је потребно поновити претходно стечена знања пре обраде нове наставне јединице). Настава књижевности у основној школи углавном је репродуктивна, а таква настава произилази пре свега из мишљења да је за стваралачку наставу књижевности потребно искуство и познавање књижевно теоријских појмова. Данас је напротив устаљено мишљење да се овај тип задатака може интегрисати у наставу почевши од трећег или четвртог разреда основне школе јер је једини предуслов који је потребан то да ученици савладају вештине читања и писања.

Истраживачки задаци могу бити исти за све ученике или прилагођени индивидуалним способностима сваког ученика а могу бити и дати диференцирано у три нивоа сложености. Када је реч о задацима који се дају диференцирано, у тринивоа сложености они треба да буду организовани тако да су задаци првог нивоа прилагођени ученицима чији је ниво знања испод просека, задаци другог нивоа треба да буду прилагођени знању просечних ученика и задаци трећег нивоа треба да буду прилагођени ученицима чији је ниво знања изнад просека.

У настави се најчешће примењују истраживачки задаци који су исти за све ученике

јер примена посебних задатака за сваког ученика као и давање истраживачких задатака у три нивоа сложености захтева да наставник добро познаје ниво знања сваког ученика, што је могуће тек након дужег рада са ученицима и додатног ангажовања од стране наставника.

3. ПРИПРЕМА УЧЕНИКА ЗА ОБРАДУ РОМАНА ПРОКЛЕТА АВЛИЈА НА НАСТАВНОМ ЧАСУ

Интерпретација романа на часу заснована је на књижевно теоријским сазнањима о роману као форми. Романсе, као жанру наставу књижевности интегрише почевши од четвртог разреда основне школе, када ученици у први пут током наставног процеса читају и интерпретирају роман. Затим је ова форма у настави присутна до краја средње школе. Интерпретацију романа у настави заснивамо на самом тексту, утисцима које он изазива код читалаца али и на књижевно теоријским и књижевно историјским сазнањима.

„Бавећи се проучавањем неког романа, ученик упознаје и књижевно критичку литературу о њему. Али књижевна критика не може бити замјена за непосредно индивидуално критичко читање романа. Ученик не треба да преузима готове туђе ставове без активног изграђивања властитих судова.“ (Брчкало: 2017: 168).

Наставна интерпретација романа требало би дакле, да се темељи на уметничким доживљајима које дело изазива код читалаца али би требало да обухвати и структурне елементе романа, попут тематике, композиције, мотива, ликова, фабуле и сижеа, жанровске особености дела и језичко стилских поступака.

Успешна интерпретација романа на часу заснована је пре свега на томе да ученици благовремено прочитају роман код куће. Ученике је неопходно упутити на време да је потребно да прочитају роман, мотивисати их за читање и дати им истраживачке задатке заради евентуално план текста који ће им олакшати читање.

Обрада књижевног дела пролази кроз низ методичких радњи, међу којима су најзначајније следеће: мотивисање ученика за читање књижевног дела, дефинисање истраживачких односно припремних задатака, читање текста, локализовање текста, коришћење помоћне литературе попут биографских података о писцу и критичких текстова, тумачење непознатих речи и израза, саопштавање утисака које дело изазива код ученика и интерпретација књижевног дела. Мотивација углавном изостаје на часу обраде лектире јер је неопходно ученике мотивисати за читање непосредно након што им саопштимо да је потребно да прочитају одређену лектуру. Функцију мотивације могу имати припремни (истраживачки задаци) који ученицима треба да представљају неку врсту усмерења и оријентације приликом читања књижевног дела. Ученицима дакле, најкасније петнаест дана пре часа на коме ћемо анализирати роман *Проклета авлија* дајемо истраживачке задатке који ће им омогућити да приликом читања романа пажњу усмере на оним аспектима дела чија ће интерпретација допринети правилном разумевању романа.

Ученицима на пример можемо дати следеће истраживачке задатке који ће представљати усмерење током читања лектире:

Композиција романа: *Приликом читања романа обратите пажњу на уводно и завршно поглавље романа. Покушајте да видите функцију ових поглавља. Размислите о томе на који начин су повезана поглавља у роману и колико тематских целина можемо издвојити. Запишите које су то тематске целине. Размислите о томе због чега је Андрић организовао роман на тако специфичан начин.*

Хронотоп у роману: *Размислите о историјским околностима у којима се одвија радња овог романа. Какав је положај појединца у друштву и времену у коме је смештена радња?*

Обратите пажњу и на саму Проклету авлију, њен положај, намену, организацију. Покушајте да видите симболичка значења која писац уноси у роман. Да ли је Проклета авлија само затвор? Када се значење појма Проклета авлија у тексту шири и добија друге конотације? Којим речима је то исказано?

О причи и причању: Како бисте разумел ипоетичке ставове које Андрић износи у роману прочитајте његов есеј *О причи и причању*. Размислите о томе на који начин писац доживљава феномен приче и причања. Шта је за Андрића прича? Чиме је мотивисана човекова потреба да ствара и преноси приче? Какав је начин причања наратора у роману *Проклета авлија*? Увиђате ли разлике у њиховом начину приповедања?

Слика власти и положај појединца приказан у роману: Размислите о симболичким значењима које писац уноси у роман. Да ли је Проклета авлија само затвор или је кроз њу симболички приказан читав људски живот? Обратите пажњу на делове романа у којима је приказан Карађоз, његов однос према затвореницима и његово схватање власти. На који начин доживљавате његову тврдњу да на овом свету нема невиних и да сви носимо неку кривицу? Шта мислите да ли он поступа правилно и хумано према затвореницима? Пронађите делове текста у којима Андрић показује какав је однос власт имала према појединцима уопште.

Ликови у роману: Један од наратора у роману је фра-Петар. Пронађите и издвојите делове романа у којима писац даје његову физичку карактеризацију. Које су најважније појединости из његовог живота? Како он доживљава Проклету авлију? Какав је његов однос према Ђамилу? Обратите пажњу и на начин на који писац приказује Ђамила. Какав је његов живот? Због чега се интересује за историју? Нарочиту пажњу обратите на Ђамилов однос према Џем султану. На који начин писац приказује Карађоза? Како описује његов физички изглед? Размислите да ли у опис његовог физичког изгледа писац уноси обележја гротеске и да ли нас путем физичких карактеристика упућује на његов карактер? Како он поступа са затвореницима? Какав је његов животни пут?

4. ОБРАДА РОМАНА ПРОКЛЕТА АВЛИЈА НА НАСТАВНОМ ЧАСУ

Примена истраживачких задатака приликом наставне интерпретације романа *Проклета авлија* пожељна је, чак и неопходна јер је неизвесно да ли ће ученици приликом самосталног читања увидети специфичност композиције самог романа, мотив приче и причања, специфичне позиције вишеструких наратора и слојевитост ликова.

Значај обраде романа *Проклета авлија* у настави је многострук. Ученици обрадом овог романа стичу нова знања о Андрићу као романијеру, упознају се са необичном композицијом романа и специфичним схватањем живота и људске егзистенције а стичу и нова знања о историји, политичким сукобима и трагичним судбинама појединаца који су покушали да се одупру институцији власти.

Ученике такође упућујемо да прочитају Андрићев есеј *О причи и причању* како би Андрићеве поетичке ставове могли да тумаче на конкретном примеру.

На почетку часа на ком обрађујемо роман *Проклета авлија* неопходно је да са ученицима разговарамо о утисцима које је дело код њих изазвало. Ти утисци треба да

буду поткрепљени адекватним примерима и објашњењима. Ученике подстичемо да изнесу утиске постављање на пример следећих питања:

*Како сте доживели овај роман? Који део романа вас је навео на размишљање?
На које проблеме које писац покреће у роману сте обратили посебну пажњу?
Упоредите доживљај овог романа са утисцима која су у вама изазвала друга Андрићева дела која сте читали?*

Према Наставном програму Републике Српске роман *Проклета авлија* Иве Андрића обрађује се током два наставна часа. Први школски час треба да обухвати најаву наставне јединице, изношење утисака које је дело изазвало код ученика, и стицање основних чињеница о биографији писца као и о самом роману, историјском и друштвеном контексту у коме је роман настао као и о положају романа у контексту целокупног Андрићевог дела, и става критике према наведеном делу.

Уводни део првог часа се дакле састоји претежно од монолога наставника, који ученике оквирно упознаје са књижевним делом које је предмет анализе а сваку детаљнију анализу проблема који се јављају у делу наставник оставља за самостални рад ученика. Затим наставник на наставним листићима ученицима даје нове истраживачке задатке, који су осмишљени тако да омогуће ученицима да усмере пажњу касним важним аспектима дела. Ови задаци су састављени на основу истраживачких задатака који су ученици добили за читање лектуре код куће али су детаљнији и конкретнији..

Прва група истраживачких задатака односи се на нетипичну композицију романа *Проклета авлија*: Уочите колико приповедачких целина Андрић издваја у роману? Која поглавља у роману су садржајно повезана? Имајући на уму поглавља која се тематски надовезују покушајте да увидите колико композиционих кругова у роману можемо издвојити? Која поглавља представљају најшири круг у композицији романа? Обратите пажњу на то како садржајно кореспондирај уостала поглавља? Покушајте да објасните због чега Андрић користи овако специфичну композицију романа? Покушајте да ту композицију прикажете графички.

Друга група истраживачких задатака односи се на главне ликове из романа *Проклета авлија*: фра-Петра, Ђамила и Хаима;

Издвојите најважније појединости о фра-Петру: *Каква је његова физичка карактеризација? Са којим нас значајним догађајима из фра-Петровог живота Андрић упознаје? Покушајте да објасните на који начин Андрић доживљава Проклету авлију? Какав је његов однос са Ђамилом?*

Обратите пажњу и на лик Ђамила: *Како писац описује његов физички изглед? Какав је био његов живот пре доласка у Авлију? Покушајте да објасните његову везу са Џем султаном? Како доживљавате тренутак у коме се Ђамил поистовећује са Џем султаном?*

Пратите и начин на који писац говори о лику Карађоза: *Каква је његова физичка карактеризација? Утврдите да ли нас Андрић кроз опис Карађозовог физичког изгледа имплицитно упућује и на његове карактерне особине? Увиђате ли обележја гротеске у његовом изгледу и понашању? Какав је био његов животни пут? Покушајте да објасните начин на који он види Проклету авлију и њену намену? Како он поступа са затвореницима?*

Трећа група истраживачких задатака обухвата идејни слој романа: *Размислите о томе која је функција Проклете авлије као институције? Да ли би смо ову институцију могли на једном ширем плану посматрати као слику читавог друштва? Ко су представници власти у роману? На који начин схватате Карађозову тврдњу да на овом свету нема невиних и да сви носе одређену кривицу? Какав однос представници власти имају према Ђамилу? Шта мислите због чега у Ђамиловом излагању власт види претњу по тадашњег султана? Покушајте да објасните какав је био положај појединца у друштву и систему власти какав је приказан у роману?*

Четврта група истраживачких задатака односи се на временско и просторно одређење радње романа: *Покушајте да објасните због чега Андрић употребљава турцизам авлија у наслову? Опишите Проклету авлију. Какав је њен географски положај? Како је организован живот у њој? Каква осећања код затвореника изазива атмосфера која влада у авлији? Шта мислите због чега писац не наводи експлицитно временски период када се радња романа одвија? Које историјски потврђене чињенице писац уноси у роман?*

Пета група истраживачких задатака односи се на положај вишеструких приповедача и поетичке ставове које писац имплицитно уноси у роману Проклета авлија: *Имајући на уму есеј О причи и причању покушајте да објасните на који начин Андрић доживљава феномен приче и причања? Чиме је мотивисана човекова потреба за причом и причањем? Покушајте да видите колико ликова из романа има и функцију приповедача? Које су одлике фра-Петровог начина приповедања? Које су одлике Ђамиловог начина приповедања? Размислите о томе да ли је његова трагична судбина утицала и на његов начин приповедања? Покушајте да објасните које су одлике Хаима као приповедача? Да ли би смо Хаима који осећа снажну потребу да пренесе и прошири причу могли посматрати као алузију на приповедача из народне књижевности?*

Оваквом обрадом обухватамо роман као целину а пажњу посвећујемо свим важним елементима дела.

На исти начин роман *Проклета авлија* се може обрађивати применом групног облика рада. Одељење је неопходно поделити у пет хетерогених група, а свака група решаваједну проблемску ситуацију односно одговара на истраживачка питања.

4. ЗАКЉУЧАК

Кроз рад смо истакли основна начела савремене наставе, као и значај примене истраживачких задатака у наставном процесу кроз пример обраде романа *Проклета авлија* Иве Андрића.

Примена овог вида савремене наставе подстиче креативност и стваралачку активност ученика па је примена истраживачких задатака у наставном процесу неопходна. Ипак морамо имати на уму да је истраживачки приступ само један од видова савремене наставе те да је током наставног процеса неопходна комбинација различитих видова наставе. Обрада књижевног дела мора бити пре свега прилагођена и одређена самом делу и могућностима које оно пружа, те је неопходно поштовати принцип методске адекватности.

5. ИЗВОРИ:

Андрић 1980: И. Андрић, *Проклета авлија*,
Зрењанин: Градска народна библиотека *Жарко Зрењанин*.

6. ЛИТЕРАТУРА:

Брчкало 2017: Б. Брчкало, Научно-наставна интерпретација књижевно умјетничког дјела, Пале:

Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале.

Николић 1988: М. Николић, *Методика наставе српско-хрватског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Наставни план и програм за средње образовање и васпитање 2017/18 Бања Лука, Министарство просвјете и културе. (на сајту www.rpz-rs.org)

Анђела Плакаловић*
Студент мастер студија
Катедра за србистику
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ЕЛЕМЕНТИ ЖЕНСКОГ ПИСМА У КЊИЗИ ПРИЧА СУМОРЕСКЕ МИРЈАНЕ ПАВЛОВИЋ

Апстракт: У овом раду бавићемо се проналажењем и разматрањем елемената женског писма у књизи прича *Сумореске* Мирјане Павловић. Говориће се о одредници женског писма, о томе зашто жене размишљају и пишу на специфичан начин те да ли би о темама попут улоге модерне жене у модерном друштву писао мушкарац и у крајњем случају, кад би био подстакнут да пише о томе, како би то сагледавао?

Кључне ријечи: Женско писмо, хумор, иронија, гротеска, језичка игра, фикција, фрагментарност.

Као и свако друштво, тако и наше подложно је промјенама које су условљене бројним и различитим факторима. Развој технологије, демократије и урбанизације пред крај XX вијека довео је до афирмације жене како у друштвеном, тако и у политичком и културном животу. Почетак XXI вијека нарочито је учврстио позицију жене у друштву.

Данас се много полемише о женском писму, а врло ријетко се прецизира шта оно у суштини представља. Иако један дио критике заступа схватање да синтагма *женско писмо* представља *кровни термин* којим се обухвата цјелокупна књижевна продукција коју пишу жене, с друге стране Владислава Петковић Гордић истиче да се *женско писмо не смије поистовјећивати и изједначавати са књижевним стварањем свих аутора женског пола, а још мање са тривијалном литературом, јер оно по дефиницији напушта оквире традиционалних модерних стилова и поступака зарад прихватања алтернативне и маргинисане позиције.* (Гордић Петковић 2011:16) Стога, закључује се, женско писмо је поетичка, а не полна одредница.

Још је давно Јунг говорио о архетипу женског као урођеној несвјесној предиспозицији за поимање женских квалитета и за живљење на типично женски начин. Тај архетип женског у свим културама и временима повезан је са рађањем, стварањем, његовањем, храњењем и заштитом. *Као обележја женског принципа појављују се у природи земља и ноћ. Воду доживљавамо као женски принцип, заправо више стајаће воде, него оне које теку. Јер женском принципу припада мир, а брзе промене одговарају мушком. Зато су сви процеси у ритму природе женски. Женско је све што се препушта постајању и догађању, оно што се чека и што се прима и што је у том смислу пасивно.* (Требјешанин 2011:53)

Најбројнија, а најразноврснија група српских списатељица биле би такозване *неореалисткиње* гдје спада и стваралаштво Мирјане Павловић. Павловићева је једна од ријетких ауторки која објављује искључиво приче и приповијетке, јер, како каже, *роман никада не бих привела крају или једноставно не бих издржала због превелике тежње ка перфекцији.* (Лукић 2002: 30-33) Стога наглашава да није она одабрала кратку причу за форму књижевног изражавања, већ је кратка прича пронашла њу. *Њене кратке приче*

---

* plakalovicandjela@yahoo.com

су направљене тако да практично нема замјерке што се тиче заплета, конструкције, добре структуре, веома асоцијативних слика без претјеривања, без упадања у клише, без стереотипа. (Грдешић 2015: доступно на:

<http://muf.com.hr/2015/06/12/zenska-knjizevnost-univerzalnost-i-razlika/>)

Павловићева истиче да својим дјелом жели да подсјети на мале људе и њихове велике судбине, на вриједност међуљудских односа и на намјеру да коначно са женског писма скине епитете као што су шунд, кич и тривијално.

Женску књижевну традицију и даље пресудно обиљежава топос маргиналности, као и теза о потиснутом и потлаченом женском идентитету који, упркос потискивању и притисцима, налази путеве и могућности да се искаже. (Гордић Петковић 2011:18) Изразит представник у таквој борби и жељи за доказивањем и самопотврдом јесте и Мирјана Павловић.

У својој прозној књизи *Сумореске* она пише о самоћи и изопштености. Будући да нам је одраније познато да су хумореске кратке, шаливе приче или прикази, евидентно је да су приче Мирјане Павловић прожете и проткане сумором, те отуда и читава збирка носи такав назив. Већ на самом почетку, необичан наслов упућује на језичку игру, *која се противи логици мушког дискурса*. Ова књига прича, карактеристична преваходно по фрагментарности приповиједања, садржи четрнаест кратких прича распоређених у три тематска поглавља, чији су називи: *Добро спавам, а још горе сањам, Њихова ствар се негде затурила, Маказићи и брзи Буда*.

Главни протагонисти њених прича су мушкарци, са којима се она идентификује и који најчешће живе у великим градовима и у великим породицама, а у ствари се осјећају напуштено и веома усамљено. У причи која носи назив *Колико кошта кошава?* ауторски приповједач је сапутник странцу у Београду, који са много потешкоћа учи језик и коме се неодољиво свиђа кошава. Током њиховог разговора, ауторка фрагментарно даје своје коментаре у заградама (објашњава ликове и ситуације, приближава радњу и збивања), као да се прибојава да кратка прича неће бити довољна да се изразе све карактеристичности сусрета.

Пишући даље, странац ће казати: *Ја много жали вас у Југославија, а жена-писац ће активирати историјски контекст и донекле дефинисати однос странаца према људима у тадашњој Југославији. Владислава Гордић Петковић у свом раду наводи сљедеће: Женскост и невидљивост њеног писма судбински су повезани, али и посредовани кроз слику растакања социјалистичке идиле током осамдесетих, те потом социјалних, економских и политичких раскола деведесетих година.* (Гордић Петковић 2011:19)

Док путник тражи кафану не би ли осјетио чари провода на пропутовању, ауторка, кроз главног протагонисту, остаје досљедна свом наративном поступку и *теметској самосвојности*, те размишља, на до тада неуобичајен начин, о *хиперинфлацији, поломљеним клупама у парковима, расклиматаним аутобусима, украденим поклопцима за канализацију, па далеко све до националистичког беснила.* (Павловић 1995: 9)

Иако ће се многи критичари сложити да су хумор и савремена тематика основне особине њеног стваралачког опуса, ту се свакако могу још навести и приче о гротескној стварности којима се често приклања, као и помјерање фокуса са ликова на предмете. Било да посматра путну торбу, сувенир, бакарни млин за кафу, опанке или пиротски тепих, ауторка из женског угла приближава ствари читалачкој публици без имало патетике. Приказује симболе илузија изгубљене на пола пута у баналној стварности.

Као у неком виду исповједне дневничке прозе, Павловићева у причи *Резанци клизе и кроз стиснуте грловоди* свог јунака кроз спрат једне стамбене зграде. Он провирује кроз кључаоницу и кадрира сцене. То није новина у српској књижевности, будући да су овој техници прибјегавали и Лаза Лазаревић и Данило Киш. Међутим, ауторка иде и корак даље, па осим што послушкује, примакнута тик уз врата, она улази у сваки стан у случају да је отворен. Приповиједа о најразличитијим породичним односима и *савременом урбаном миљеу, о страху и понижењу човека из солитера*. Као да ни то није било

довољно, полази у други круг обиласка не би ли се прича употпунила до најситнијих детаља. Међутим, више нема ни приче ни саосјећања. Тек понеки уздах.

Упркос егзистенцијалној тежини тема којима се бави као што су наркоманија, зависност, крађе и самоубиства, она својим причама даје специфичну боју хумора, као неусиљену, спонтану мешавину смелости и тананости. (Гордић Петковић 2011:20)

Иако причу *Вашар у тунелима* карактерише лабава фабуларност, она такође има своју умјетничку вриједност. Субјективно, живописно и сликовито ауторка представља цврчање кобасица, пјенушање пива, цјенкање пролазника и тезгароша, све до тренутка кад тај вашарски тутањ не прекине онај, гори, ратни. Супротстављајући једну слику другој, Мирјана Павловић, као у жељи за самопојтврдом, пише о страхотама рата, хапшењима, масовним миграцијама, биједи и сиромаштву, *и то некад у контексту урбане отуђености*, а некад у понижавајућем окружењу ратне 1993. године, као што је то случај у овој причи.

Да је једно од стилских обиљежја женског писма и мијешање фикције и стварности, показују *Приче о спорном лудилу*. У једној од њих, са терасе се посматра мушка рука, која држи запаљену цигарету и коју због непажње захвата ватра. У другој, човјека ће пренеразити махнито створење које као да је *са онога свијета* и које четвероношке изводи игру уснијегу, иако се у ствари ради само о старици која пере стари ћилим. А у трећој, можда и најзанимљивој, јунак се бори са ишчезавањем великих црних дугмади са џемпера и налажењем других, малих на истом мјесту. Овдје се јасно огледа одступање списатељице од уобичајених калупа размишљања и стављање акцента на неке друге појаве у друштву, посебно специфичне из женског угла и вриједне пажње и помена.

У збиркама прича Мирјане Павловић, како наводе и књижевни зналци, *умјесто прецизно карактерисаних јунака и јасно описаних догађаја, свјedoци смо емотивне дислексије, фрагментарне свијести и исте такве перцепције*. (Гордић Петковић 2011: 21) Прича *Низлет*, осим што у наслову има игру ријечи, има и своје јунаке којима је губитак сина јединца дио природе, а осјећај неприпадања, отуђености и усамљености и те како близак. Павловићева на крају ове приче оставља човјека самог на гробљу, без имало изгледа за избављење, а стање у природи усаглашава са стањем у људској души. Протагониста доживљава катарзу, духовно прочишћење, односно ослобађање које доводи до духовне равнотеже. Списатељица се још једном идентификује и саживљава са мушким јунаком и умјесто плакања над горком судбином, завршетак приче усмјерава у другом правцу. Са друге стране, неки њени главни ликови живе у великим породицама, окружени мноштвом људи, а опет се осјећају само, као да немају никога.

Док пише свој исповједни дневник или неку врсту аутобиографије, Мирјана Павловић се скоро увијек сјећа траума, несрећа, ратова, неугодности или уопште лоших искустава, док срећне тренутке спомене тек случајно. Прати низ појединачних судбина, које се касније парадоксално преплићу у једну велику, заједничку и која најчешће нема срећан крај. Наиме, *Вирџинија Вулф идеју женског писма не ствара у опреци према мушком, него у претезању женске стране у андрогинном списатељском уму. Сlikом, пола мушког и пола женског мозга, ствара визију идеалне књижевности, у чијем би настојању обје половине биле стално укључене и функционисале у складу*. (Лукић 2002: доступно на: <http://sveske.na/files/brojevi/SS%2002.pdf>)

Ни у својој посљедњој причи *Славни ћошак историје* ауторка се не бави великим догађајима и крупним историјским личностима. Иако се стиче утисак да она о томе много зна, они изостају. Те празнине попуњава женским искуством и чулним креирањем стварности и свијета како мирисима, тако и бојама, додирима, кретњама и препознавањима. Дискретно, Павловићева се дотиче и теме приватности и интимае, тјелесности и сексуалности, као *велике женске теме* и уопште теме која се примарно везује за женско писмо.

Мирјана Павловић спада у ред најплодотворнијих ауторки тзв. *женског писма* на нашим просторима. Бави се проблемима патријархалне културе, савременошћу, мушко-

женским односима, односу према моћи и власти, тешкоћама малог човјека у бурном историјском и политичком времену, затим улогом модерне жене у модерном друштву, као и улогом жене у породици. Доста индиректно, она развија свијест о полној специфичности. Иако често активира историјски контекст, у њеном стваралаштву долази до одклона од великих историјских тема, догађаја и личности. Њене занимљиве, појединачне приче најчешће се завршавају кратким поентама, пословичним изразима или наравоученијима.

Основна стилска обиљежја која карактеришу њено дјело су: фрагментарност приповиједања, лабава фабуларност, исповједни тон, субјективност, асоцијативност, језичка игра, суптилни преокрети, хумор, иронија, мијешање стварности и фикције, као и афирмација приватности и властитих осјећања. Она је такође и врстан зналац увођења елемената апсурда и фантастике у реалистички приповједачки дискурс и контекст. Будући да теоретичари наводе да женско писмо увијек треба да буде мало *антиинституционално* и да *треба да нарушава одређена друштвена правила*, Павловићева испуњава и овај услов. Из мноштва сличних прича и романа, њено дјело се издваја јер је у њему препознатљива социјална (ратна)тематика са редовима за хљеб и млијеко, бомбардовањем, страхотама рата, али је и дочарана из њеног, посебног, гротескног угла. *Њени јунаци нису живе личности, већ сенке и пластичне лутке које кроз своје затурене животе пролазе као андроиди, реплике и статуе ћутљивије од бетона којим клизе у сусрет комшијама.*

Својим дјелом хтјела је да направи одклон и од тривијалних романа са устаљеном тематиком и очекиваним срећним крајем, као и да стави тачку на поистовјећивање квалитетног *женског писма* и шунд литературе. На разне критике, реаговања, оговарања и ниподаштавања писма које пишу жене, једини одговор Мирјане Павловић је услиједио кроз њено квалитетно књижевно дјело.

ЛИТЕРАТУРА:

- М. Павловић 1995: Мирјана Павловић, *Сумореске*, Београд: Књижевна омладина Србије;
- Ж. Требјешанин 2011: Жарко Требјешанин, *Речник Јунгових појмова и симбола*, Завод за уџбенике Београд: Неспегia;
- Гордић Петковић 2011: Владислава Гордић Петковић, *Женски гласови у савременој српској књижевности; између канонизације и комерцијализације*, Нови Сад: Славистична ревија;
- М. Грдешаћ 2015: Маја Грдешаћ, *Женска књижевност*, Загреб; доступно на: <http://muf.com.hr/2015/06/12/zenska-knjizevnost-univerzalnost-i-razlika/>
- Ј. Лукић 2002: Јасмина Лукић, *Женско писмо у деведесетим годинама*; Сарајево: Медицентар; доступно на <http://sveske.na/files/brojevi/SS%2002.pdf>
- Гордић Петковић 2002: Владислава Гордић Петковић, *Мотиви и модели женскости: српска женска проза деведесетих*, Сарајево: Медицентар; доступно на: <http://sveske.na/files/brojevi/SS%2002.pdf>

Биљана Д. Лопатић*
Студент мастер студија
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

ОБИЧАЈИ И ВЈЕРОВАЊА ИЗ ОКОЛИНЕ ШЕКОВИЋА

Апстракт: У овом раду анализираће се на основу савремених терениских истраживања на подручју општине Шековићи и околине, богатство усмених предања везаних за народне обичаје и вјеровања. Рад се односи на мотивску повезаност њиховог усменог богатства са богатством забиљеженим у другим крајевима. То се у раду највише односи на приче о вампирима, вилама, морама, стуваћима и разним религијским обичајима. Као и специфичан однос између реалистичних и фантастичних елемената.

Циљ истраживања јесте сачувати од заборављања нематеријалну културну баштину становника овога краја.

Кључне ријечи: усмена проза, обичаји, вјеровања, вампири, виле, религија

УВОД

У прадавним временима, у фазама развоја људског рода, пјесме и приче као и све остало што је чинило стварни и измаштани свијет човјека, били су преношени усменом ријечју. Управо та умјетност ријечи - народна књижевност, најдуже постоји као дио културе словенских народа. Сви они вијековима носе своја вјеровања, легенде, предања и обичаје.

То су управо сачували и становници малог мјеста крај ријеке Дрињаче. Када говоримо о становништву општине Шековићи и о његовом поријеклу, потребно је истаћи да је са ових простора становништво већим дијелом миграционо. Углавном је формирано у резултату миграционих кретања, нарочито интензивних у периоду XVII-XIX вијека. Први становници Шековића, вјерује се да су дошли с краја седамнаестог вијека са подручја Шеховине покрај Невесиња. Тако да је поред становништва и сам терен погодовао развоју, не само говора већ и њихове усмене књижевности, с обзиром на то да су били на удару разних освајача, нарочито Турака.

Како бих овај овај рад представила што вјеродостојније, кренула сам трагом старијих у овом мјесту. Разговарајући са мјештанима, примијетила сам да старије генерације чувају црте које су карактеристичне за источнобосански говор, што овој грађи даје једну посебну ноту.¹⁰

ОБИЧАЈИ

Цијели овај крај обиљежава богатство етнографских и фолклорних занимљивости те мноштво традиционалних народних обичаја, предања и вјеровања. Дубоко укоријењени у дух земље на којој су одрастали, окружени шумама и ријекама, срасли су с вјером у којој су одгајани, тако да и данас брижно гаје своју традицију.

Вјеровања, обичаји, легендарне приче и предања се међусобно доста разликују, почев

---

* bilja.lipovac@gmail.com

¹⁰ Млађе генерације користе нормирани језик, који се углавном намеће кроз образовање правописом, што старије генерације нису биле у могућности.

од извора до поступка стилизације, легенде представљају засебну категорију усмене прозе. Њима је својствен специфичан однос реалистичних и фантастичних елемената. Пошто се фантастично не подвргава било каквој рационалној „провјери“ и сама чуда постају интегрални члан стварности (Самарџија, 2011:273).

Из времена кад је наш народ припадао паганizmu, није нам, о његовој религији, остало никаквих писаних споменика. Та празнина није ни накнадно попуњена: ни у доцнијим временима, док су старинска вјеровања, старински култ и божански митови остали још у снази и успомени. Религија овог становништва не мијења се лако и брзо. Многобројни религијски обичаји - одбрана од града, клање животиња за празнике, затим, различита вјеровања у вампире, вјештице, виле и демоне - сачувани су као праостатак из врло далеке прошлости и живе и данас и то у пуној снази.

Обичаји, религијски, остаци су старинског култа, и с обзиром на чињеницу да се обичаји уопште, а овакви нарочито, тешко и нерадо мијењају („Боље да село пропадне него у у селу обичај“) могу се сматрати као поуздан извор за познавање и реконструкцију српских религијских старина (Чајкановић, 1994:27). На територији Шековића, забиљежила сам многе обичаје који су мотивски слични или чак исти обичајима у другим крајевима. У овом раду навешћу неке од њих.

Обичај кад туче лед је обичај за који становници не памте откад датира. Наиме, ако пада јак лед, обичај је да стара жена изађе на прозор и гласно дозива по имену некога ко се утопио.

„Ој (име) потопниче,
Не дај у гору, носи у воду,
Не дај у поље, носи у море.“¹¹

То се понављало по три пута, а дјевојка која нема мајку изађе и једе лед. Затим, забиљежила сам и обичај да се не крсти кад грми. Проналазимо га и у другим крајевима. Тај пропис је остао још из времена кад је старински бог громовник имао још пуну власт на наоблаченом небу, па би симбол новог божанства њега могао да наљути (Чајкановић, 1994). Некад се и преко прага избацивале машице. Тај обичај забиљежен је и у Херцеговини, гдје домаћин узима машице, ставља на њих со и избацује напоље. (Чајкановић, 1994:28) Зашто баш машице? Зато што вјерују да се демони плаше гвожђа па ће побјећи.

За многе религијске обичаје може се констатовати да припадају врло дубокој старини; нарочито то важи за обичаје из мртвачког култа. Обичај је да се мејт¹² купа под дрветом и тада му се провлачила со кроз рукав, која се последице давала стоци. Правиле су се хрестове тате¹³ на којем се носио мејт. Овдје већ видимо повезаност са старим паганским обичајима везаним за само хрестово дрво као свето дрво старих Словена.

Вјерски обичаји заузимају изузетно важну улогу у животу сваког човјека овог краја, па зато није чудно да је управо уз слављење празника везано и мноштво обичаја и ритуала. Божић, као један од два најрадноснија празника био је, и јесте прожет традицијом. На Бадњи дан се обавезно пости, иде се по бадњак и коље се животиња, што сам већ навела, датира из далеке прошлости. На Божић, Шековљани имају обичај да прво сијеку десну плећку животиње а лијеву носе на гробље. Има људи који тврде да знају гледати у плећку и могу видјети каква ће бити година и хоће ли домаћин поживјети или ускоро умријети. Трпеза се поставља веома богато а дјеца разбацују сламу коју је домаћин унио у кућу на Бадње вече. На Васкрс се по обичају фарбају јаја а на „побусани понедјељак“ се иде на гробље, чисте гробови и носи јаје, што поново видимо везу са култом мртвих.

Што се тиче других обичаја, везани су углавном за обичај женидбе, сијела и молитве.

¹¹ Сви примјери су експедирани из материјала прикупљеног за потребе мастер рада

¹² мртац

¹³ сандук

Женидбе су се дуго препричавале, па и данас. Наиме, обичај је био да родитељи пронађу младу и доведу је у кућу. Па тако, једна млада Цикотка, како су је звали по мјесту одакле је родом, не знајући ко јој је муж, угледавши момка како иде низ греду, повика:

„Мамо, мамо, ено неког чо'ека низ греду, сав у б'јелом, бјеж'мо, поклаће нас, носи сикиру!“ На то јој свекрва рече: „Бјеж' у кућу ја'на не била, то ти је чо'ек бона.“

Овај обичај и прича су забиљежени одмах послѣ Првог свјетског рата.

Свако село на општини гдје већина слави исту крсну славу имало је увече сијело а преко дана молитву. Те су се молитве звале Каштијељска, Победарски уранак, Браиначка, Трновска, и тако даље. Тако се скупи народ, „загледају се цуре и момци“, доноси се спрема¹⁴ и ту су се уговарале свадбе. Као и у многим другим српским крајевима, славе крсну славу уз коју су везани скоро исти обичаји и мотиви, свијећа, вино, пшеница, крсни колач и богата трпеза.

Оно што још карактерише овај крај јесу мобе које су организоване за многе послове.

ВЈЕРОВАЊА

Иако су вјеровања најједноставније форме, које припадају најширем поимању фолклора, због разноврсне тематике и врло хетерогених видова стилизације веома их је тешко прецизније дефинисати. Сама именица *вјеровање* означава вјеру, повјерење. (Самарџија 2011:345)

Вјеровања су махом сачувана и дан данас круже овим крајевима. Најзанимљивија мјеста за њихово настајање су воденице, ријеке, непроходне шуме, забачена мјеста, а најпогодније вријеме за њихово настајање је ноћ, односно „глуво доба ноћи“. Ова вјеровања можемо рећи да су модернијег карактера јер датирају из друге половине 20. вијека али у њима можемо пронаћи елементе који се везују за паганско виђење свијета. Нарочито кад је ријеч о демонима, гдје је у борби са старом вјером, црква сматрала за свој основни задатак да елиминише та божанства (Чајкановић, 1994:203).

ВАМПИРИ

Вампир је мртво тијело које је „оживјело“ и устало из гроба и које лута по околини и „дави људе по кућама и пије крв њихову“. То је, дакле, „живи леш“. У Шековићима су забиљежене бројне приче о њима. По вјеровању овог становништва, има неколико особина које су неизоставне. Вампирима, по правилу постају непоштени, неваљали људи али и они који то постану без своје кривице, тј. ако над њима нису извршене све церемоније, како у овом крају називају „даће“. Повампирити се може и човјек којег је убио гром или се сам објесио.

Забиљежени су многи случајеви који можемо повезати са другим из различитих култура, не само из наше. Углавном, везани су за исте мотиве и исти начин рјешавања тог „проблема“. Обезбјеђење од вампира и борба с њима, представљали су главну бригу примитивних Срба. Раније споменуте радње, прије погребња и за вријеме погребња служиле су да души покојника онемогуће повратак, без обзира да ли се она вратила као вампир или у неком другом облику. Тако је забиљежено у нашем фолклору да се мртавац пробада коцем или му се у гроб поред крста удари мали глогов кочић. Или, ако се већ повампирео, како је забиљежено у Далмацији и Босни, „људи ће му гроб откопати, смјестити га потрбушке и причврстити глоговим коцем за гроб, да се не може више из гроба подигнути“ (Чајкановић 1994:213). У селима у околини Шековића попут Мајдана, Врела, Жепинића, Плазача, такође проналазимо исте мотиве гдје су коцем пробадали гроб док мртаваца не прободу у срце. У селу Мајдан је постојао „вампириџија“, човјек који је убијао

¹⁴Тако становништво назива храну која се носи на молитве

вампира.

ВИЛЕ

Једно још веома заступљено вјеровање у овом крају јесте вјеровање у виле. Представе о вилама најсложеније су какве се могу замислити, јер су на себе примиле функције многих различитих женских демона, шумских и пољских, водних, природних, итд. Вуков опис виле као „младе, лијепе, у бијелу танку хаљину обучене, и дугачке, низ леђа и прси распуштане косе“ потпуно одговара опису виле како су је видјели поједини становници овог мјеста. Њене функције и занимања су многобројна. Њихов главни посао јесте играње у колу. У селу Каштијељ су на раскрсницама и гробљима правиле коло око људи и пријетиле да ће их убити уколико поново туда прођу. Јер, према Вуку, оне не чине никакво зло људима, осим ако их не увриједе или нагазе на њихово коло. (Чајкановић 1994:236). Као једна од значајнијих карактеристика за виле јесте да се јављају у множини или анонимно. Такође су везане и за ткање као њихово занимање. Тако је на раскрсници села Челићи и Рељићи човјек срео жену како лети на преслици носећи трубу тканог платна. Све га је одмотавала док му је говорила како ће му „прекинути“¹⁵ близанце ако каже шта је видио.

Има вила које живе као као чуварице извора, на примјер виле у висоравни Бишина. По причању и вјеровању мјештана, једино су виле знале колико извора крије та висораван. На разне начине су покушавали да сазнају, и на лукав начин прерушивши се у необичну појаву и показавши се вилама, оне су се одале ријечима: „Знала сам да у Бишини има триста шездесет пет извора али за ово чудо што лежи нисам знала.“ Вјеровало се и вјерује се да су путовале у дрвеним кочијама носећи са собом онога кога ухвате и враћале га кући „о првим пијетловима“.

Како у народној епској пјесми *Зидање Скадра* имамо мотив виле која омета градњу града, и у Шековићима у тринаестом вијеку при градњи манастира Ловница јавио се тај исти мотив. Наиме, све што изграде преко дана, вила увече пренесе не друго мјесто. У овом случају, по причама старих, становници су били упорни и изградили су задужбину краља Драгутина, сакривену у шуми, како од виле тако и од Турака.

У скоро недирнутој свјезини сачуван је и до данашњих дана култ о вилама.

Вјеровање у *Море* такође је заступљено у ширим масама. Мора је демон који ноћу потискује људе на спавању и зауставља им дисање. Према схватањима народа, она је слична или сродна вјештици: то је, наиме, вјештица која се покајала, па више не једе људе већ их само мучи. Иако медицина и наука тај поремећај дисања објашњава природним путем, народ као узрок томе тражи одговарајућег демона.

Посљедње али не и мање битно јесте вјеровање у *стуваће*. То су били људи за које се сматрало да се састају на гувну¹⁶ и да се ту одлучује гдје ко иде и шта ће да уради. Обично се говорило да одлазе у штале и музу краве па ујутру кад домаћица дође нема млијека. Стуваћа, кажу, има доста на општини. Виђају их како на гувну играју коло и ко наиђе мора играти с њима све до првих пијетлова. Тако су у селу Чањићи затекли жену како у глуво доба музе краву и говори: „Ове руке сврачије музу краве свачије“, а један човјек узе виле, убоде је и каже: „Ове виле птичије, нећеш више ничије“.

ЗАВРШЕТАК

Сви народни обичаји, вјеровања, митови и предања представљају богатство и симбол идентитета те вриједну нематеријалну културну баштину становништва овог краја коју брижно и поносно чувају, отимају забораву и преносе сљедећим нараштајима. Јер, како сам већ навела „Боље да село пропадне него у селу обичај“.

¹⁵Убити

¹⁶Мјесто гдје се коњима врше пшеница

ИЗВОР:

Села: Мајдан, Жепинићи, Каштијељ, Плазаче, Врело, Челићи, Рељићи, Чањићи, Бишина.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Чајкановић 1994: Чајкановић, Веселин *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд.
2. Самарџија 2011: Самарџија, Снежана *Облици усмене прозе*, Службени гласник, Београд.
3. Клеут 2018: Клеут, Марија *Народна књижевност*, Нови Сад.

THE CUSTOM AND BELIEFS FROM THE ENVIRONMENT OF ŠEKOVIĆI

Summary

In this paper, the richness of oral narration related to folk customs and beliefs will be analyzed on the basis of modern field research carried out on the area of the municipality of Šekovići and its surroundings. The paper refers to the motivational connection of their oral wealth with the wealth uncovered elsewhere. This is mostly reflected in the stories about vampires, fairies and various religious customs. As well as the particular relation between realistic and fantastic elements.

The aim of the research is to save the intangible cultural heritage of the inhabitants of this region from oblivion.

Key words: oral prose, customs, beliefs, vampires, fairies, religion.

Бојан О. Николић*
Студент мастер студија
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ДЕКОНСТРУИСАЊЕ КЊИЖЕВНОГ И ДУХОВНОГ НАСЉЕЂА У РОМАНИМА БОРИСЛАВА ПЕКИЋА ВРЕМЕ ЧУДА И ХОДОЧАШЋЕ АРСЕНИЈА ЊЕГОВАНА

Апстракт: У овом раду бавићемо се поступком деконструисања књижевног и духовног насљеђа у романима *Време чуда* и *Ходочашће Арсенија Његована* Борислава Пекића. Поменути поступак сагледаћемо пратећи типове и функције интертекстуалних веза ових Пекићевих романа са средњовековном књижевном традицијом. Такође, предмет нашег интересовања биће и библијски мотиви које аутор обилато користи и на себи својствен начин разобличава и пародира користећи се управо поступком деконструкције.

Кључне ријечи: *деконструкција, Библија, житије, ходочашће, јуродиви, ахасверош, јеванђеље, десакрализација, апокриф, плетеније словес*

Као представника српског постмодернизма и то оног високог стила, Борислава Пекића карактерише широка ерудиција, интертекстуалност и фрагментарност форме. Такође, деконструкција је једно од битнијих обиљежја Пекићевог цјелокупног стваралаштва. Пекић своје романи и гротескно обликује, а гротеска је само један од типова деконструкције карактеристичних за његово стваралаштво. Поступак деконструкције Пекић остварује и путем пародије и ироније и то честим изокретањем или исмијавањем лица или догађаја које описује.

Тема нашег интересовања јесу прва два романа Борислава Пекића: *Време чуда*, својеврстан филозофски роман са библијским подтекстом, и *Ходочашће Арсенија Његована* који има форму пронађеног рукописа.

Роман *Ходочашће Арсенија Његована* је „први прави грађански роман у српској књижевности“. Наиме, било је и ранијих покушаја писања грађанског романа, почевши још од Јакова Игњатовића. Међутим, у свим тим остварењима акценат је стављен на јунака који долази из села у град и покушава се прилагодити градском животу. За разлику од њих, Пекићев Арсеније Његован је прави „јунак из града“. Он има грађанско поријекло и нема никаквих додирних тачака са селом. „Треба рећи да се овде – барем привидно – ради о резимирању једног индивидуалног живота – живота грађанина и кућевласника Арсенија Његована, Београђанина који још од 1941. године није напуштао свој стан и кога затичемо како сређује и пописује своју још расположиву имовину и друга сведочанства свог постојања, која постоје још само у његовој уобразиљи, а како би све то кратко пред смрт уписао у тестамент“ (Рихтер 2009: 101).

Било би логично да се *Ходочашће*, као „први прави грађански роман“, бави почецима грађанског друштва код Срба. Међутим, умјесто почетка и развоја Пекић приказује његово распадање, декаденцију.

Овај Пекићев поступак представља полазну тачку у истраживању и других видова деконструкције иуједно узорак књижевног текста у обимном Пекићевом опусу, на коме је могуће уочити и анализирати елементе сакралног. У раду ћемо све те елементе сагледати кроз неколико релација, са могућношћу њиховог проширивања или сажимања, све у зависности од тога у којем ће се правцу кретати израда рада. Кроз рад ћемо се бавити

---

* malogradjaninkejn@gmail.com

слједећим релацијама:

- Мотив ходочашћа,
- Посједништво је Арсенијева религија,
- Арсеније Његован као јуродиви,
- Ахасферош са Косанчијевог венца,
- Житије Арсенија Његована,
- Пекићево постмодернистичко плетеније словес,
- *Време чуда* – роман апокриф,
- Јеванђеље по Бориславу Пекићу,
- Десакрализација *Библије*.

Мотив ходочашћа – Из свега наведеног произлазе три релације којима ћемо се бавити у раду и које би се могле посматрати и као једна јединствена цјелина али и одвојено, свака за себе. Анализираћемо поступак којим Пекић уводи мотив ходочашћа у свој роман *Ходочашће Арсенија Његована* као и функцију тог мотива у самом роману, а све у односу на „право“ ходочашће. С обзиром на чињеницу да ходочашће представља посјеђивање светих мјеста које вјерници обично обављају пјешнице можемо се запитати каква је то религија која је „натјерала“ Арсенија Његована на његов поход. Тај поход је у извјесној мјери гротескно обликован и десакрализован и стиче се утисак да се Пекић „поиграва“ са „светим стварима“, користећи се поступком деконструкције. Такође, „мотив грађанског романа и романа лика уједињује се у семантици ходочашћа, односно, у аутентичној ретроспекцији, исповијести и дијалогу Арсенија Његована са собом и догађајима из 1919, 1941. и 1968. године“ (Томић 2009: 257). Простије речено, ходочашће је и композициони елемент, везивни, јер држи на окупу романескн грађевину која догађајно односно узрочно-посљедично није чврста.

Ходочашће би се такође могло посматрати и из перспективе лутања главног јунака кроз историју гдје се поновљене секвенце прошлости у животу истог јунака претварају у ругање идеолошким и утопијским пројектима, чија је жртва Арсеније Његован. Према ријечима Станише Величковића „Арсеније Његован је необична личност. Необична је по томе што персонифицира један далеки свет људи и идеја и што је његово бивствовање у времену и простору изразито неприлагодљиво и гротескно“ (2011: 113).

Посједништво је Арсенијева религија – Прва од три релације који је у вези са мотивом ходочашћа је феномен религије као извора из којег је све проистекло. Каква је заправо та религија која не „натјерала“ Арсенија Његована на његов поход? Могло би се рећи да „посједништво“ представља за Арсенија једну религију, религију која представља покретачку снагу свих заплета у роману. Он јој се безусловно предаје и чини све како би она „опстала“ у доба репресивног комунистичког режима.¹⁷

Такође, овањегова извитоперена религија представља још један вид деконструкције. Она се осликава и у патолошкој љубави према кућама које су чиниоци религије посједништва и представљају неку врсту светих мјеста што нас поново враћа на мотив ходочашћа. Могло би се рећи да коријене ове патолошке љубави налазимо у Арсенијевом удаљавању од супруге Катарине и трагедији која их је задесила, губитку сина јединца, за чију смрт је на извјестан начин крив и сам Арсеније. Наиме, и сам Арсеније наводи: „Катарина је желела дете, како га је само желела, ја сам међутим, стицајем обавеза које сам имао према мојим кућама, мислио само на наследника“ (Пекић 2014: 320).

Станиша Величковић наводи да је „љубав према кућама равнадоживљају љубави према жени: о њима говори са одушевљењем, у екстази, снажно доживљавајући сваку

¹⁷Код Пекића је чест и мотив „истјеривања Бога од стране комуниста“ што најбоље можемо видјети у екранизацији његовог романа *Време чуда*.

промену на њима, осваја их као што се освајају жене, проживљава њихову пажњу и верност, неверност и страдање“ (Величковић 2011: 113).

Ангела Рихтер у свом тексту *Роман „Ходочашће Арсенија Његована“* и „*шифра 1968*“ наводи да су „за Пекићевог јунака 'куће необична створења', која зраче еротиком и којима он надева женска имена. Вербални излив нежности показује чулну спознатљивост, али и стабилност, док је с друге стране битна и неухватљива аура, дакле оно што се не може појмити чисто просторним мерилима“ (2009: 103). Ову тврдњу поткрепљују и саме Арсенијеве ријечи када говори о једној од својих кућа, коју назива Симонида: „Моја мезимица, љупка Гркињинца Симонида, с тамним отменим лицем, млечним погледом испод модрих капака, с уснама боје згрушане крви, пробушеним бронзаном алком на афрички начин“ (Пекић 2014: 35).

Лидија Томић у своме тексту *Књижевни поступци у роману „Ходочашће Арсенија Његована“* Борислава Пекића говори да „однос према Симониди и Нике, кућама са посебном историјом у роману, омогућава да се психолошка карактеристика поседништва или 'велика страст' посматра изван 'малих обзира' грађанског морала“ (2009: 263).

Арсеније Његован као јуродиви – Дакле, Арсеније у својој преданости „религији посједништва“ добија обресе јуродивог човјека, односно његовог постмодернистичког пандана. Наиме, јуродиви се добровољно одриче свих земаљских добара, својих сродника, постојбине, [свијета](#) у коме живи, и, при пуној свјести и одговорности, лишава [разума](#), општеприхваћених моралних норми и правила понашања. Арсеније управо то чини. Лишава се свих „овоземаљских добара“ и једини излаз налази у својој „изопаченој религији“. И ову релацију Арсенијеве личности Пекић гради на гротескном темељу и поново примјењује поступак деконструкције.

Ахасфирош са Косанчићевог венца – Када говоримо о овој релацији неопходно је вратити се на секвенцу лутања главног јунака кроз историју. Арсеније Његован би се могао посматрати као пандан библијског Ахасфироша, јеврејина који није вјеровао у [Исуса Христа](#) и исмијавао га. Исус му је рекао да ће га погодити клетва, по којој неће никад умријети него ће заувјек клутати свијетом до [Другог доласка](#). И Арсеније, баш као и његов „библијски сабрат“, лута свијетом, неснађен у историји коју нити може нити жели да разумије. Станиша Величковић у својој књизи *Приповедање и поетичко мишљење* говори да је „Арсеније човек за кога је време стало. Живи у свету некадашњег менталитета и психологије, некадашње средине и типичних односа у њој. Његов излазак у текући свет и доживљај тога света подсећају на доживљаје Краљевића Марка по други пут међу Србима или доживљаје Дон Кихота. Време тече али поред Арсенија Његована, не додирујући га својом матицом и не остављајући на њему трагове промена: он је фосил који у себи садржи боју и дух прохујалог времена и психологију кућевласника“ (2011: 115).

Житије Арсенија Његована – Могло би се рећи да је Борислав Пекић без икаквих проблема свој роман могао назвати и *Житије Арсенија Његована*. Наиме, баш као и у средњовјековним житијима, најзаступљенијем жанру српске средњовјековне књижевности, Пекић нам осликава живот главног јунака, али са посебним освртом на један сегмент његовог живота. Репрезентативан примјер „сличности“ са средњовјековним житијима налазимо у *Житију Симеона Немање*, Саве Немањића (Свети Сава) и *Животу Светог Симеона*, Стефана Првовенчаног. Наиме, оба житија говоре о истој особи, родоначелнику лозе Немањића, Стефану Немањи, али је акценат стављен на различите сегменте његовог живота – Сава говори о Стефану Немањи монаху, а Стефан Првовенчани о Стефану Немањи владару. Наравно, ова житија су само примјер и ни у ком случају не искључују сличност са другим житијима. Дакле, Пекић нам прича „житије“ главног јунака са посебним освртом на посједничку страну његове личности. Такође, да би веза са средњовјековним житијем била потпуна, Пекић нам на крају романа даје и породично стабло, лозу Његована, па тако добијамо и формални увид у поријекло јунака овог постмодернистичког житија.

Милан Радуловић у својој књизи *Српски културни образац и српска књижевност*

износи основу разлику између средњовјековног житија и модерног романа: „Док модеран романсијер настоји да нам дочара како имагинативни човек – лик романа види самог себе и како га виде други људи са којима живи, писац житија жуди да нам покаже како човека-светитеља чије житије пише види сами Бог“ (2015: 87). Ипак, и овдје се Пекић „поиграва“ деконструкцијом и то на такав начин да свом грађанском јунаку придодаје и поједине богочовјечије епитете. Стављајући овај проблем у митолошки контекст, могло би се рећи да је Арсеније Његован нека врста полубога. Наиме, све што има створио је сам, управља својим посједима итд. То повлачи још једну гротескну црту Арсенијеве личности – он је и нека врста божанства али и једини вјерник своје изопачене религије што, здраворазумски гледано, доводи до парадокса и поново у први план ставља поступак деконструкције.

Још један елемент, карактеристичан за писце средњовјековних житија, посебно Доментијана, јесте и поступак плетенија словес. „Плетеније словес је стил карактеристичан за српску и уопште јужнословенску књижевност краја четрнаестог и почетка петнаестог вијека. Као што се види из фрагмената дјела Андонија Рафаила основна одлика овог стила је управо плетење — преплитање слова у тексту, гдје се у специфичном додиру ријечи упрегнутих у јединствен звучни склад постиже умјетнички ефекат код слушаоца и читаоца. Ништа се не казује изричито, него је све на нивоу наговјештаја, асоцијације или понегдје тзв. неособине“ (Јефтић 2011). Овај поступак, који карактеришу предугачке реченице, презасићене стилским елементима од којих је сваки елемент наглашене градиције – ефективнији од претходног, писци користе у сврху величања личности којој је житије посвећено. Са друге стране, Пекић својим „дугачким реченицама“, за које је такође карактеристично набрајање у недоглед, врши деконструкцију и овог обиљежја средњовјековне српске књижевности. Наиме, Пекићева градиција иде у супротном смјеру од нпр. Доментијанове. Сваки наредни елементи је стилски деградиранији од претходног, тј. води у декаденцију и распадање и овог елемента српске средњовјековне књижевности.

Када је у питању *Време чуда*, други роман о коме ћемо говорити у овом раду, неопходно је нагласити да смо код њега издвојили мање релација него у случају *Ходочашћа*, што не значи да је мање битан. Из издвојених релација покушаћемо издвојити и још неке релације, све у зависности од резултата интерпретације. Такође, важно је напоменути да је роман састављен из два дијела, из „две тематске целине новелистичког облика које су у опозицији једна према другој (*Време чуда* и *Време умирања*): после чуда долазе умирања кад треба да се осведоче или оповргну актери библијских дешавања, а пре свих Исус и Јуда“ (Вучковић 2013: 603).

Издвојили смо сљедеће релације:

- *Време чуда* – роман апокриф,
- Јеванђеље по Бориславу Пекићу,
- Десакрализација *Библије*.

Време чуда – роман апокриф – Када је ријеч о првој релацији у оквиру поменутог романа, примјећујемо да писац користи библијску подлогу за грађење радње романа, тј. описује Исусова чуда у Јудеји, али свему томе даје лични печат. Сва чуда су, у односу на *Библију*, пародирана. Тако слијепец којем Христ враћа вид сам себи копа очи згађен свијетом који види, ниједи просјак када проговори бива осуђен на смрт, [Лазар](#) након васкрснућа постаје „средство“ борбе између Христових присталица и противника итд. Дакле, могло би се рећи да Пекић пише роман апокриф (библијски спис непризнат од стране цркве, па самим тим и забрањен), по узору на овај жанр средњовјековне књижевности.

Према ријечима Петра Пијановића „ова књига израста из развалина библијске митологије, која је у односу на 'Време чуда' само подтекст, полемички материјал, глас у спору који обзнањује нову истину“ (1991: 26).

Сама чињеница да Пекић описује Христова чуда другачије него што је то записано у *Библији* и ако се узме у обзир историјски контекст времена у коме је роман објављен, а то је вријеме репресивног комунистичког режима који врши „истјеривање Бога“, наводи нас на такав закључак да овај Пекићев роман и представља неку врсту постмодернистичког апокрифа. И овдје видимо примјену поступка деконструкције.

Петар Пијановић даље каже да „упоредна анализа изворног, узор-текста и његове премоделоване варијанте показује да њихов однос не стоји у знаку подражавања. Библија је у свом смислу само складиште тема и идеја, нека врста иницијалне грађе од које Пекић полази у обликовању нове јеретичке духовности“ (Исто: 27).

Јеванђеље по Бориславу Пекићу – Ова релација која произлази из претходне, односи се на други дио романа под називом *Време умирања* у коме се сагледава [јеванђељска](#) прича из перспективе апостола [Јуде](#), који је представљен као најстраственији поборник и прави идеолог пророчанства о спаситељу. Дакле, „ако је у првом делу Пекићевог двокњижја 'делатни' субјекат приче Спаситељ – чудотворац, у другом делу протагониста Јуда обделава *Писмо* које треба да се збуди, што значи – у духу пророчких беседа Јуда твори сценарио издаје, Спаситељеве пропасти и спасења света“ (Пијановић 1991: 34).

С друге стране, Исус је представљен као преварант са инсистирањем да до његовог разапинања на крст није дошло, па самим тим никада није дошло ни до спасења човјечанства. „Тај 'величанствени неспоразум', у ствари издају *Писма* Пекићева повест *Смрт на Голготи* приписује ником другом до Исусу Назарећанину. Повест, наиме, кривотвори библијску легенду: од ње узима детаље о Симону из Кирене, који ће понети Исусов крст на Голготу, али у Пекићевој обради и завршити на њему“ (Исто: 35). Дакле, могло би се рећи да је и ово још једна битна карактеристика која обиљежава овај роман као роман апокриф.

Десакрализација Библије – ова релација заправо представља синтезу прве двије па тако и наше истраживање усмјерава према сагледавању Пекићевог односа према *Библији* и библијским „изворима“ које користи у овом роману, као и о генералном Пекићевом односу према религији. Према ријечима Лидије Мустеданагић „пародијом библијских прича, као што су оне о постанку света и човека и апокалипсе, остварује се поступак демитологизације, пре свега хришћанства, тј. мита о Христу као једној од варијанти мита о пророку, или поступак десакрализације, којом се одузима аура светог наведеним мотивима из Светог писма“ (2002: 217). На ово се надовезује Милан Радуловић који каже да се „човек у историји опредељује за царство земаљско или Царство Небесно, за материјалистичку или за духовну алтернативу постојања. То није само избор Светог Саве, Кнеза Лазара и сваког монаха; то је, како види Борислав Пекић, а слуте сви велики српски писци, избор човечанства (које се, по Пекићу, определило за погрешну, материјалистичку цивилизацију, а не за духовну културу, и које изабраним путем поуздано иде у пропаст)“ (2015: 55).

Дакле, можемо закључити да Пекић у својим романима *Време чуда* и *Ходочашће Арсенија Његована* у изобиљу „користи“ мотиве из *Библије* и средњовјековне српске књижевности али и да врши њихову деконструкцију. Посебна пажња посвећена је интертекстуалним везама са житијем, најзаступљенијим средњовјековним прозним жанром. Такође, Пекић у изобиљу користи и поступак монтаже, нарочито карактеристичан за постмодернистичке ауторе, уводећи у своје романе, нарочито у *Ходочашће Арсенија Његована*, знања из разних области, од архитектуре, преко економије, историје, што га карактерише као писца широке ерудиције и изразито оспособеног стила на граници између сакралног и профаног.

ЛИТЕРАТУРА:

- Вучковић 2013: Р. Вучковић, *Модерни роман двадесетог века*. Службени гласник, Београд.
- Величковић 2011: С. Величковић, *Приповедање и поетичко мишљење*. Филозофски факултет, Ниш.
- Јефтић 2011: А. Јефтић, Култни списи о Косову, *Стара српска књижевност*, Доступно на: <http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=111.0>. Приступљено: 17.7.2018.
- Мустеданагић 2002: Ј. Мустеданагић, *Гротескни бревијар Борислава Пекића*. Stylos, Нови Сад.
- Пекић 2012: Б. Пекић, *Време чуда*. Лагуна, Београд.
- Пекић 2014: Б. Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*. Лагуна, Београд.
- Пијановић 1991: П. Пијановић, *Поетика романа Борислава Пекића*. Просвета, Београд.
- Рихтер 2009: А. Рихтер, „Роман ‘Ходочашће Арсенија Његована’ и његова „шифра 1968“. У: *Поетика Борислава Пекића: преплитање жанрова* (Зборник радова). Службени гласник, Београд.
- Радуловић 2015: М. Радуловић, *Српски културни образац и српска књижевност*, Православни богословски факултет Светог Василија Острошког – Институт за књижевност и уметност, Фоча – Београд
- Томић 2009: Ј. Томић, „Књижевни поступци у роману ‘Ходочашће Арсенија Његована’ Борислава Пекића“. У: *Поетика Борислава Пекића: преплитање жанрова* (Зборник радова). Службени гласник, Београд.

DECONSTRUCTION OF LITERARY AND SPIRITUAL LEGACY IN BORISLAV PEKIC'S NOVELS THE TIME OF MIRACLES AND THE HOUSES OF BELGRADE

Summary:

In this work we will deal with method of deconstructing of literary and spiritual legacy in Borislav Pekic's novels –The time of miracles and The houses of Belgrade. We will observe the above procedure by following the types and functions of the intertextual connections of these Pekic's novels with a medieval literary tradition. Also, the object of our interest will be the biblical motives that the author uses abundantly and in his own way undoes and parodies by using the deconstruction process.

Бојана Милићевић*
Филозофски факултет Пале
Универзитет у Источном Сарајеву

РЕЦЕПЦИЈА ПРОЗЕ МАКСИМА ГОРКОГ У ДЈЕЛИМА ПЕТРА КОЧИЋА

Сажетак:Предмет компаративистике је проучавање двају дјела у својим узајамним везама, из двије различите литературе, конкретно у овом раду проучавање руске и српске књижевности тј.рецепција прозе Максима Горког у дјелима Петра Кочића. Утицај који је Горки, својим снажним талентом, вршио на нашу средину одразио се утолико прије и на схватањима и на раду наших тадашњих књижевника. Петар Кочић, наш велики претходник, скоротеча и зачетник модерне југословенске прозе, угледао се на руског књижевника а њихова дјела и животи прожети су бројним сличностима. (Константиновић З. 1984.)

Кључне ријечи:проза, роман, приповјетка.

УВОД

Компаративно проучавање књижевности код Срба се јавља врло рано. Доста студија је написано о упоредном проучавању књижевности код Срба и свијетских књижевности. Једна од најзначајнијих књига јесте *Увод у упоредно проучавање књижевности*, аутора Зорана Константиновића. Том проблематиком бавили су се и Мирослав Бекер (*Увод у компаративну књижевност*), Радован Вучковић (*Писци, проблеми, дела, Паралеле и укрштања*) и други. Између осталог, Константиновић наводи да је сам предмет компаративистике проучавање двају дјела у својим узајамним везама, из двије различите литературе. У овом раду бавићемо се проучавањем веза између српске и руске књижевности, тачније рецепцијом прозе Максима Горког у дјелима Петра Кочића.

Појам рецепције у наслову овог рада узима се у смислу дјеловања једне књижевне појаве у одређеним књижевноисторијским и друштвеним приликама. Представља, дакле, не самомеханички пријем текста од других аутора него и истовјетност услова који омогућавају ширу интернационалну комуникацију аутора из различитих средина, у којој, уз постојање сличних духовно-историјских околности, долази до идентификације, па тиме и до могућности да неко дјело шаље импулсе и убрзава процесе, јављајући се у улози моделске структуре која је управо таква стимулативна за друге. (Константиновић З. 1984.)

Сигурно је да такав наслов теме тражи специфичну врсту схватања рецепције, у којој се додирују поља значења те дисциплине и упоредне науке о књижевности. Дјело Максима Горког у српској прози почетком XX вијека чинило је моделативну синтезу оних вриједности које су се тада у прозном тексту актуализовале на широм европском простору. Долазећи у додир са њима путем превода, српски прозни писци развијали су у свом стваралаштву енергију која је била у моћи да да продуктивне резултате. Подударношћу у контексту једног ширег интернационалног хоризонта очекивања почетком XX вијека, могуће је објаснити зашто је баш тај писац постао актуелан у том тренутку у српској књижевности и зашто је могао да шири својутицај.

Да би се утврдиле границе онога што је опште и што је резултат интернационалних типолошких сродности, онога што је могло да буде подстицајно за контакте посредством превода и онога што чини модификацију и једног и другог у приликама нове и другачије литерарне традиције и писца као специфичних индивидуалности, неопходно је да се потпуније опише скуп дјела М. Горког до 1914. године која су била у оптицају у српској књижевној јавности као преводи, да се укаже на путеве њиховог распрострања, да се, затим, кратко прикажу генералне

---

* bojana.milicevic@gmail.com

идеје времена почетком XX вијека које су омогућавале продор дјела Горког која су могла да се наметну једино као знаци нечег новог и модерног и да се опише утицај Горког на поједине српске прозне ауторе почетком XX вијека.

Права, међутим, анализа теме рецепција Горког у српској књижевности почетком XX вијека захтјевала би брижљиву библиографску обраду превода свих његових дјела, осврт на реаговања критике, као и опширан приказ дјеловања преведених или играних дјела у тадашњој књижевној јавности, одјек његових социјално-политичких идеја у напредном поретку и слично. Такав рад захтева студиозно проучавање материје, као и добро познавање руске и српске књижевности тога доба, примјену модерног метода упоредног истраживања и темељито образложену теорију рецепције.

Иако је Горки, у вријеме када је, послје објављивања приповједака у два тома *Скице и Приповјетке* 1898. године имао тек навршених тридесет година, то му није сметало да доживи афирмацију у Европи. У књижевностима југословенских народа, међутим, појава Горког није значила само нешто литерарно провокативно, већ је и парадигматично рађала потребе тренутка који је скриваоличне пориве од нас. (Вучковић Р. 2009.)

Горки је имао велики утицај на то да се конституише нови облик натуралистичко-симболичке драме којим се превазилази канонизовани тип драмске књижевности стваране према узору француских добро скројених комада и у знаку концепта неокласицистичне драме намјењене гледалачкој публици. Недовољно снажни као личности, неки од српских драматичара преусмјеравали су свој рад под непосредним упливом познатих комада Горког *На дну* и *Малограђани*, тако да се може говорити о горкијевском типу тадашње српске драматургије.

Ако тако стоји са рецепцијом драме Горког у српској књижевности почетком XX вијека, ако су наведени примјери сличног дјеловања његовог дјела у хрватској и словеначкој књижевности, онда се логично поставља питање: какав је квалитет рецепције прозних дјела Горког у тадашњој српској прози? На темељу двотомне *Руско-српске библиографије* Александра Погодина може се лако утврдити да је број преведених приповједака у новинама, часописима или у посебним књигама уз три романа безмало трећина онога што је Горки пред рат био написао. На основу те библиографије јасно се види да се Горки тачно 1900. године, када је преведено његово прво прозно дјело у Србији, истовремено кад и у Хрватској а годину дана прије него у Словенији, нагло нашао међу неколико истакнутих руских писаца чија је привлачност за српског читаоца била жива и раније и том периоду.

Осим Петра Кочића, чијим преводима ћемо се детаљније позабавити у наставку овог рада, треба истаћи да је Горког преводио и Данило Илић, један од главних организатора сарајевског атентата, а његове преводе, објављене у листу *Звоно* и у посебним књижицама, омладина је, према ријечима Владимира Гафиновића «примала са раширеним рукама и гутала». Утицај који је Горки, својим снажним талентом, вршио на средину одразио се утолико прије и на схватањима и на раду наших тадашњих књижевника. Многи наши писци унијели су, баш у то вријеме, у своје дјело дубоку социјалну ноту која је инспирисана, поред осталог, и на приступачној лектури Максима Горког.

О ЖИВОТУ И ДЈЕЛУ МАКСИМА ГОРКОГ

Оштроумне ријечи Горкога, да се литература може назвати човјекописном, нису се могле боље и блиставије потврдити него што су се потврдиле његовим стваралачким радом и његовим животом. Рођен у другој половини прошлог вијека, 1868. године у сиромашној породици нижњеновгородског столара, и оставши врло рано, кад му је било четири године, сироче, без оца, Алексеј Максимович Пјешков, касније Максим Горки, сукобиће се од малих ногу са најцрњом бједом. У свом раном дјетињству, када је требао да се у слатком дјечијем замору игра до изнемоглости дјечијих игара, он је туђи слуга: ради сељачке послове, пере од сванућа до мркле ноћи судове на броду, својом слабачком снагом једанаестогодишњег дјечака помаже лучким радницима на утовару и истовару и другује са њима по пристаништу. А, као младић, Горки ће бити кућепазитељ, пекар, ноћни чувар. Он ће у свом дјечијем и младићком добу дотакнути дно живота. Но, упркос свему, упркос суровости тадашњих друштвених прилика, када је немаштина била порок и кривица, Горки ни као дјете, ни као младић, неће изгубитивјеру у човјека и љубав према

њему.

Тешко дјетињство, покушај самоубиства, као и свједочење бједном животу већине становништва тадашње Русије, натјерали су Алексеја да своја дјела, која је тада почео да издаје у локалним новинама, потписује именом Максим Горки, одавајући на тај начин, презименом, почаст горком искуству руске душе. Као озлојађен млади човјек, жељан друштвених промјена, колико за себе, толико и за друге, постао је присталица Социјал-демократске партије, и такво политичко увјерење представља окосницу, колико његовог друштвеног ангажовања, толико и књижевног стваралаштва, која су, у случају Горког, готово иста ствар.

Прихватајући се писања као једног вида борбе против класних неједнакости, али и конкретно против царског режима, сва дјела Максима Горког представљају дјела идеје и свака написана ријеч, било да је у питању драма, приповјетка или роман, била је уперена директно у срце читаоца, са надом да ће у њему пробудити симпатије и свијест, који ће, напоследку, утицати на промјену. Јасно је да свако дјело носи са собом поруку и да сваки умјетнички подухват циља у срце оних које читају та дјела, али дјела Максима Горког била су јасно одређена и носила су са собом конкретну, очиту поруку, написану на начин да је схвати онај коме је намјењена, а била је намјењена свима.

У првом раздобљу свог стваралаштва, 1889.године, када је као двадесетогодишњи младић написао поему *Песма старог храста* и дебелу свеску стихова, па све до 1899.године када је угледао дан *Фома Гордајев*, његов први роман, Горки је у свом стварању прво мјесто додјелио причи. То раздобље даће *Макар Чудру*, *Јемељана Пиљаја*, *Деда Архипа* и *Љоњку*, *Старицу Изергил*, *Челкаша*, *Коновалова* и велики број других прича.

Године 1891. Горки се, попут старовременских пустиловних морнара, отиснуо на своје прво велико путовање по непрегледној Русији. Та лутања, сусрети са људима, судбинама, са животом Русије пружили су писцу драгоцјен стваралачки материјал, темељ на коме ће бити изграђене његове приче. *Макар Чудра* ће бити прва прича која ће казати дјелић онога што је писац видио и проживио. Биће то прва прича испод чијег посљедњег ретка неће стајати право име, Алексеј Пјешков, него убудуће стални и широм свијета познати псеудоним – Максим Горки.

У творевинама младог Горког, у првом раздобљу његовог приповједачког рада, густо се преплићу и узајамно прожимају романтични и реалистични елементи. Као настављач класичне руске књижевности, Горки хоће да суровој стварности реалног свијета супростави романтични сан о човјеку хероју којем на путу ка људској срећи ниједна препрека није кадра одољети. Том романтичношћу надахнуте су приче *Макар Чудра* и *Старица Изергил*.

Но, у овом раздобљу свог стваралачког рада, Горки се није зауставио на романтичарским јунацима. Упоредо са њима, он даје низ изразито реалистичких слика које су резултат његових других лутања широком земљом, његових сусрета са разним људима промашених живота, којима се срећа отела из руку. У *Јемељану Пиљају* наићи ћемо на увијек присутну пишчеву вјеру у човјека, у човјекову снагу да прегради злу пут до себе.

Скитницама, људима «са дна», Горки је сасвим другачије прилазио него што су то чинили ранији писци. Док су његови предходници у тим промашеним животима, жртвама овдашњих друштвених прилика, писали са неком врстом хришћанске самилости, Горки је и на том «дну» трагао за људима, наилазио на богаство душе, на човјечност. Он је видио у њима снагу протеста, видио је људе који су имали смјелости да одбаце конвенције, уочавајући, свакако, и њихове негативне црте које су им сметале да постану борци за људско достојанство.

У овом периоду стваралачког рада његов главни предмет је човјек-жртва сурових друштвених прилика и велика, неизмјерна љубав према угњетеном човјеку. Све је прожето том љубављу, тим племенитим осјећањима. У другом раздобљу Горки је прешао

на друге родове литературе – на роман и драму. Од 1899. године, када је објавио *Фому Гордајева*, свој први роман, у којој је обрађена тема капитализма, нижу се дјела замишљена на ширем плану. Позоришни комад *На дну*, који представља широку галерију «бивших људи», прожет је вјером у човјека и убјеђењем да човјек остаје човјек ма колико ниско склизнуо са друштвених љествица. Шест година послје *Фоме Гордајева* Горки је, 1906. године, написао роман *Мату*, у којој је свестрано обрађена тема револуције и који, с обзиром на утицај што га је извршио на читалачке масе, представља једно од најкрупнијих дјела почетком 20. вијека. У том роману приказана је најцјеловитија слика о новом човјеку, о хероју нове епохе, о борцу за социјализам.

Док је писао *Мату*, Горки је био неумољиви социјалиста, али само зато што није доживио претакање идеје у дјело до краја. Добро знамо да се Горки, након првобитног друговања са Лењином, одвојио од њега и врло често критиковао његове методе. Такође, иако се пред крај живота вратио у домовину, на Стаљинов позив, уз многа обећања и овације, постоје индиције да је Горки, који је умро под неразјашњеним околностима, био жртва човјека на чији позив се и вратио.

Иако је говорио у прилог одређене идеологије, чак идеологија која се у пракси, по обичног човјека, показала штетнијом од оне коју је с почетком XX вијека замјенила у Русији, идеје на које наилазимо читајући роман *Мату* јесу идеје које су узвишене, пожељне и, макар, декларативно радо прихваћене у сваком друштву – једнакост, братство, јединство, љубав према ближњем, филантропија, владавина права и подједнаке могућности за све.

Стваралаштво Горког послје октобарске револуције унеколико је особеног карактера: писац се враћа ранијим темама да би их дао у општеној форми, да би обухватио свој материјал у цјелини, синтетички. У ово вријеме спадају, између осталог, романи *Предузеће Артамонових* и *Живот Клима Самгина*. У првом роману писац је дао хуманистичку критику капитализма и показао како капитализам из покољења у покољење рађа човјека, како лишава свега људског и његове носиоце. Његово стваралаштво дотакло се најважнијих питања епохе. Писац је дао у животним бојама најразличитије слојеве руског друштва: пролетаријат, интелигенцију, разна покољења руске буржоазије, руско село и оне «са дна», бивше људе. То стваралаштво испунило је оне задатке о којима је говорио Лењин: разобличавало је капитализам и истовремено васпитавало револуционарну свијест народа.

Када је штампан роман *Мату* Лењин је писао Горком: «Ви сте својим талентом умјетника радничком покрету Русије – и не само Русије – огромно користили. Ви ћете њему још много допринјети.» (Николић Н. 1960. стр. 5-9)

На самом почетку XX вијека, тачније 1900. године, јављају се први преводи и коментари дјела М. Горког у српској књижевности. Те године, наиме, преведена су три дјела Горког: *Песма о соколу*, *На сплаву* и *Ђаво*, а паралелно излазе и први осврти о његовим остварењима. Тако је роман *Фома Гордајев* приказан у *Србобрану* годину дана након што се појавио у Русији, а годину прије него што се појавио код нас. Али ће тек сљедећа, 1901. година да наговјести праву експанзију превода прозе М. Горког на српски језик, као и коментара његових дјела. Те године појавиће се и превод романа *Фома Годажев* у Бранковом колу. Међу истакнуте листове и часописе који су штампали превод прозе Горког укључиће се и *Српски књижевни гласник*, па ће Горки бити један од најприсутнијих страних прозних аутора на страницама тог гласила у току прве године његовог излагања. Вјероватно да је подстицај за тако интензивне преводне и коментарисање Горког дао и Скерлић, који је на другом мјесту, у *Радничком листу*, написао 1901. и краћи осврт *Максим Горки – један радник књижевности*. (Вучковић Р. 1974.)

Међутим, да не би штампање превода приповједака М. Горког остало без опширнијег приказа његовог дјела, Скерлић се постарао да се у СКГ за 1901. нађе и превод на њемачком исте године објављене студије Евгеније Март, у којој се осјећа велика симпатија према младом руском писцу.

Ако би се пратило хронолошки даље превођење прозе М. Горког негдје до 1906. године, могло би се закључити да је интерес тадашње српске књижевне јавности био усмјерен према оним квалитетима приповједачког дјела тог писца које су истакли Е. Март и Ј. Скерлић. Међу преведеним остварењима налазе се безмало све његове познате легенде: *Макар Чудра*, *Старица Изергил*, *Кан и његов син*, *Порушени насип*, затим приче о босјацима, луталицама, пробисвјетима, испричане у стилу тада једног модерног веризма, а засићене пејзажним евокацијама и симболичким зрачењем, и то не само оне које су ушле у збирку од двије књиге из 1989. године *Скице и приповјетке*, већ и оне писане и послје тога, али у сличном маниру натуралистичке оштрине и понекад поетичке ведрине. Међу њима посебно мјесто заузимају приповјетке које су претходиле драмама *На дну* и *Малограђани* а наишле су на изузетан одјек међу српским драмским писцима. Натуралистички засићене сликама људских животних депресија и растакања моралног и интелектуалног профила човјека, те приповјетке Горког о људима са дна, о људима који су скренули са једне линије у малограђанском смислу „нормалног“ поимања стварности, постављају питање излаза, тачније рјешења и спаса, немогућности да се он досегне и остајање на беспућу у затамљеној беспрјекорности или у гротескним извитоперењима. На чело ове врсте приповједака, које су прве продрле у читалачку јавност могла би се ставити позната новела *Бивши људи*, преведена 1901. године у СКГ. (Ивановић Ј. 2002.)

Већина осталих приповједака Горког, чији су преводи објављени 1901. године у српским публикацијама, илустрацију, заправо представу о томе да је ово врста горкијевског натурализма у прози најпре је ушла у хоризонт очекивања преводаца и читалаца, па и саме српске књижевности у првој половини XX вијека.

Свијет људи са дна представља опозицију другом свијету који живи у знаку грађанских ритуала, устаљених и досадних конвенција. У приповједи *На Бадње вече* сусрећу се та два свијета у личности лопова и у лику случајног пијанца у бунди кога хоће да пљачкају. У новели *Варењка Ољесова* и у роману *Фома Годажев*, чији су преводи такође објављени 1901. године, Горки васкрсава слику управо тог солидног грађанског трговачког и интелектуалног свијета, његових породичних несугласица, демонтажа дилема и контраста различитих животних опредјељења.

Наредних година преводиће се и типичне горкијевске приче о скитницама, о шароликим градским трговима, предграђима и пристаништима по којима се они крећу, тражећи зараде, празних стомака, окрећући се стени и ширини, стално у искушењу преваре и крађе, па и убиства да би се дошло до новца и залогаја хљеба. У њима Горки инсистира, колико на контрастима спутаног човјека, толико и на сликању маркантних ликова, необичних физиономија, као што је Артем у приповједи *Каим и Артем*, Грузин Шарко у приповетци *Мој сапутник*, Промтов у *Скитници*, Јемљан Пиљај у истоименој причи, деда у приповеци *Архип и Ленка* и слично.

Српског преводаца су интересовале и сатиричне приче Горког, а међу прве три преведене 1900. године нашла се и прича *Ђаво*, затим о *Чизу-лажљивцу* и *Дјетлићу-љубитељу истине*, *Прољећне мелодије*. Сигурно је да је основа за рецепцију сатиричних приповједака Горког створена у српској књижевности на преокрету стољећа, која је, у условима сличним оним у Русији, његовала тај жанр прије и успјела да, као ријетко која јужнословенска земља, захваљујући Домановићу, Нушићу, Митровићу и другима, а наслањајући се на традицију Јована Стерије Поповића и Змаја, уобличи тај вид прозног говора који су у новије вријеме истраживали и руски историчари књижевности. (Ивановић Ј. 2002.)

Међутим, разлика је између сатиричних дјела Горког до 1905. године и оних послје тога, што је и различит начин рецепције његових прозних дјела прије и послје те године. Наиме, као и у осталим јужнословенским књижевностима, тако и у српској, Горки је прихваћен прво као велики *књижевник једног типа и снажног умјетничког дара* и преводима је популарисан тако у свим књижевним гласилима, без обзира на њихова политичка и идеолошка опредјељења, као што су *СКГ*, *Бранково коло*, *Босанска вила*,

Дело, Звезда, Искра, Србобран и други. Послије 1905. не престаје пријем Горког, на такав, првобитан начин. Могло би се рећи да издавање превода добија нови квалитет: штампају се, посебно послје 1906. године, посебне брошуре које садрже по неколико приповједака, а 1908. године излази и роман *Мати*. Превод овог романа објављен је у наставцима у *Радничким новинама*, а као књига је изашао 1908. године у преводу Драгише Лапчевића, познатог публицисте у књижара и једног од оснивача Српске социјалдемократске партије 1903. године.

У другој деценији нашег вијека радничку и пажњу друге периодике нарочито је привукло штиво *Бајке о Италији*. Популарност овог дјела може се тумачити околношћу да су оне прављене на основу развијене, помало романтичне фабуле и актуелних или универзалних ситуација човјека, као што је то, на примјер, бајка о Тамерлану и талијанској мајци која је пошла у потрагу за сином и велики освајач био дирнут њеним мајчинством, пошто је и сам изгубио сина, и изашао јој у сусрет да га нађе. Као и остала дјела прије 1905. године, тако се и *Бајке о Италији* преводе одмах по објављивању у Русији и нема оног кашњења које је било нужно за раније преводе. Петар Кочић је 1913. године ово дјело превео у *Босанској вили* под насловом *Басна* познату причу из збирке *Бајке о Италији*, у којој је ријеч о честој теми у нашој ранијој и тадашњој књижевности: о иселјавању у туђину и о компликацијама у љубави двоје младих супружника, од којих је мушкарац Донато лишио живота супругу и оца због прељубе док је био у Америци и суд у јавности му опростио али он се везао са младом Емилијом чији муж је такође у туђини, убија их мајка младе жене, извршавајући тако суд правде.

Гледано у цјелини, у деценији и по прије рата, у преводима Горког у новинама, часописима и посебним књигама, дошла је до изражаја сва сложеност и разноликост његовог тадашњег дјела, која је оставила трага не само у сфери идејних и политичких кретања већ и у целокупној српској књижевности.

МАКСИМ ГОРКИ И СРПСКА ПРОЗА

Алексеј Максимович Пјешков (1868–1936), касније Максим Горки, је девет година старији од Петра Кочића (1877–1916) и надживио га је пуних двадесет година. Горки је прву причу објавио у Тифлису 1892, а Кочић послје девет година –1901. године у Београду. Занимљиво је да се они никада нису срели али, према неким подацима, сазнајемо да је Кочић веома волио Горког и радо га читао.

Петар Кочић, рођени приповједач народног језика, а уједно и пјесник надахнутог лирског израза и импресионистички сликар природе, снаге и стихије, био је наш велики претходник, скоротеча и зачетник модерне југословенске прозе. У сјећањима на Кочића и размишљању о истом, сучељавају се два лика Кочићева: један какав нам се чинио знаменитим у вријеме када смо га пратили и доживљавали, у самом његовом стварању, и други, какав нам се и данас јавља пред очима, жив и видан. Два лика која се међусобно одвајају али који се један из другог развијају као метарморфоза једног идејног бића. У њима је оличена она еволуција од националног на социјалном која је тако карактеристична за ту генерацију, или која је, управо говорећи, карактеристична за онај реалистични национализам који је та генерација носила.

Та два лика се данас, и можда данас баш јасније него икада раније, живо одређују у сјећању на Петра Кочића. Од Кочића из *Молитве, Јаблана* и *Змијања*, у којима има већ елемената сасвим реалног националног сјећања, гдје се «национална ствар» из магловите патриотске романтике спушта у овоземаљске границе, па до Кочића из *Суданије* и *Јазавца пред судом* гдје су «земаљске нужности» сасвим претегнуле, основа остаје иста, али се над њом врши све очигледнија промјена писца и човјека. У основи, Кочић је до краја остао кроз књижевна дјела израђени српски народни борац против аустријског режима тираније над нацијом све више указује на социјалне посљедице те тираније као тираније уопште, на

патњу, на страдање, на друштвени јад широке масе, који проистичу од система ненародног владања, као што Кочић све јасније звучи као побуна на социјалну неправду и насиље. Код Кочићевих *Змијања* још је врло видан и нарочито истакнут обесправљени Србин, али у његовој *Суданији*, тој папреној иронији на друштвену правду, и нарочито у његовом *Јазавцу пред судом*, који је то исто, и уз то сатира на насилничку власт уопште, Србин је у другом плану, а напријед стоји обесправљени сељак. Дакле, иступио је човјек наше множине, сељак, са свим својим елементарним осјећањима неповјерења и подсвјесног опирања власти грађанина. Кочић је ту наслутио дубоке социјалне истине, које је можда више својим животним нагоном народског човјека неголи свјесним идејним хтјењем, уобличио у ванредне књижевне рељефе.

У тим његовим ликовним рељефима истиче се један који је највише извајан и скоро већ одвојен у свим димензијама, безмало уобличен до сасвим јасне и чврсто постављене фигуре. То је онај Симеун Ђак, којим је Кочић начинио свој највиши књижевни домет. Тај вјечити манастирски ђак, кроз пиће надахнут, - «ракијо, мајко» - симболизује сву примитивност и дивљину балканског православља, а с друге стране, мегданција у фантазији и на језику, по узору народне пјесме, са њеним изразима и атрибутима јунака, оличава живу иронију на оно оссионство и разметљивост снагом којом су били постали карактеристичном ознаком празног романтичарског патриотизма. На том мотиву Петар Кочић је, супростављајући Симеуну Ђаку здрави народни нагон, дао најпунију мјеру свога реалистичног осјећања национализма. (Вучковић Р. 1974.)

Интересантно је да Кочић и Горки имају сличан живот, па тек онда рад. И поред сличних атмосфера и прилика, та сродност је невјероватна. И један и други су борбени, бунтовнички духови, чезну за сунцем слободе, вјерују у бољу будућност своје земље, познају животне тамнице, темпераментни су, имају душевног немира и неки пут магловите тежње; знају да људи оскудевају у љубави, социјални су и боре се за право малог човјека и величају „безумље храбрих“, успјех се и код једног и другог појавио изненада, и обојица су донијели са собом нешто ново и своје: Кочића је прославио *Јаблан*, Грког *Макар Чудра*. Још је невјероватнија сличност душе Кочићеве са душом Максима Горког, и стремљење Кочићево кроз живот, и његови погледи поклапају се са идејама Горковим.

ЗАКЉУЧАК

Управо због тога што су српски прозни писци тога времена били изразите индивидуалности, многострано дјело Горког преламало се у њиховој оптици на разнолике начине. Сваки од њих је прихватио оно што је одговарало специфичној субјективној природи и одабиру тема и стила, преобликовао га толико да се, сем у рјеђим случајевима, једва може и препознати траг Горког. Исти друштвени и књижевни процеси из којих је произашло дјело Максима Горког у Русији активирани су истовремено и у Србији, и појавивши се у преводима, дјело Горког је било нека врста катализатора.

За Максима Горког је добро речено да његово дјело завршава оно што је започетом *Мртвим душама* Гогољевим, *Ловчевим записима* Тургењевљевим, у *Записима из мртвог дома* Достојевског и *Народним причама* Толстоја. Аутобиографски, мемоарски и путописни карактер тадашње прозе произилазио је из генералног филозофског опредјељења које је и Горки стално подвлачио у теоријским списима: да је за литературу од првенствене важности живот сам и да стварати књижевно дјело значи преносити у литературу животне појаве и лично искуство. Филозофија живота наметала је адекватан наративни метод којим су искључиво претерани естетизам књижевног неоромантизма деведесетих година, а живот и динамика стила и симболичке стилизације у импресионистичкој слици превазилазили претерану предметност чистог натурализма.

ЛИТЕРАТУРА

- Вучковић 1974: Радован Вучковић, *Писци, проблеми, дела*, Сарајево: Веселин Маселаша.
Вучковић 2009: Радован Вучковић, *Паралеле и укрштања*, Нови Сад: Матица Српска.
Константиновић 1984: Зоран Константиновић, *Увод у компаративну књижевност*, Београд.
Ивановић 2002: Јован Н. Ивановић, *Петар Кочић у паралелама*, Бања Лука: Матица Српска.

Данка Марјановић*
Студент мастер студија
Студијски програм: руски и српски језик и књижевности
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

СТИЛИСТИКА СТЕПЕНА ПОРЕЂЕЊА ПРИДЈЕВА У РОМАНУ „ПОДРОСТОК“ Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ

Апстракт: У раду ћемо посматрати стилистику степена поређења придјева у првом дијелу наведеног романа „Подросток“ Ф. М. Достојевског. Категорија степена поређења издваја придјеве од других врста ријечи. Сама стилистика подразумијева избор језичких средстава, а такав избор се остварује и употребом форми компаратива и суперлатива будући да у руском језику постоје и аналитичке и синтетичке форме, чију употребу одређује стилистичка диференцијација, односно својственост појединим функционалним стиловима. Циљ рада је да сагледамо примјере позитива, компаратива и суперлатива придјева, којима је Достојевски конкретизовао основно значење или наглашавао пренесено, метафоричко значење ријечи уз које стоје и које ближе одређују.

Кључне ријечи: адјектив, степен поређења, позитив, аналитичке и синтетичке форме компаратива и суперлатива.

1.

Придјеви, у чијој категорији преовладава схватање квалитета, које одређује именицу, заузимају значајно мјесто унутар морфолошког система руског језика. По квантитету унутар језика, придјеви, као промјењива врста ријечи, уступају мјесто једино именицама, уз које стоје и чије значење ближе одређују. Богатство таквих лексема издваја руски језик од језика који су веома сиромашни по питању те врсте ријечи, или је уопште немају. Састав придјева се значајно обогатио у процесу формирања руског књижевног језика, а описни атрибути и субјективни епитети су често узимани и из усменог народног стваралаштва. Субјективне оцјене, истанчани поступци апстрактних својстава и изражајних особина, дјелимично су прихваћени у руском језику из западноевропских језика, нарочито француског језика, а све је доприњело развоју категорије квалитета у руском књижевном језику. Богата и прилагодљива форма придјева даје разноврсне изражајне могућности стварајући, на тај начин, естетску и експресивну функцију те врсте ријечи. Поред тога, не треба занемарити ни информативну функцију, која се користи за сужавање појма, одређеног именицом. Управо та чињеница истиче придјеве као незамјењиве ријечи у свим функционалним стиловима, када се јавља потреба за конкретизацијом значења. Ипак, њихова учесталост је условљена фреквентношћу именица, односно, њиховом употребом у датом контексту.

Стилистичко значење придјева као извора говорне експресије у књижевно-умјетничком стилу је тешко процијенити. „Описне ријечи“, како некад називају придјеве, су најсликовитија врста ријечи. Самим тим, нимало није случајно што писци велику пажњу придају одговарајућој употреби придјева, атрибута, увиђајући кроз те поступке црте професионализма и језичког мајсторства. Стилистичко значење придјева у систему

---

* dankamarjanovic@gmail.com

изражајних средстава морфологије, ставља их у посебан положај у поређењу са другим врстама ријечи. Умијеће аутора да пронађе умјетнички компетентан атрибут често се показује и као показатељ доброг слога. Употреба придјева произилази из потребе да се до детаља опише спољашност јунака, његове физичке црте, али из потребе за грађењем психолошког портрета лица, описујућу његове навике, начин живота. Аутори покушавају да изграде умјетничко дјело, индивидуализујући свој језик, а тиме прибјегавају употреби придјева, атрибута. Придјеви и представљају основу руског књижевног језика, омогућују писцима да у пуној љепоти покажу своје мајсторство и да читаоци добију најпотпунију слику.

Такве умјетничке творевине налазимо и код Фјодора Михајловича Достојевског, једног од највећих писаца у историји не само руске, него и свјетске књижевности. Достојевски је знао да психолошке и филозофске проблеме уклопи у причу, откривајући и црте из свог живота, свој однос према оцу, друштву и Богу. Међу његовим изузетним умјетничким остварењима истиче се и „Подросток“, роман у којем је остварио свој циљ и написао причу о тадашњој руској дјечи, тадашњим њиховим очевима, у тадашњим њиховим узајамним односима. Своју умјетничку замисао Достојевски образлаже у Пишчевом дневнику за јануар 1876. године¹⁸, коју нам до најситнијих танчина Радмило Маројевић преводи на српски језик у Поетици наслова, поговору уз сам превод романа.

„Већ одавно сам себи поставио као највиши циљ да напишем роман о данашњој руској деци и, наравно, о данашњим њиховим очевима, у данашњим њиховим узајамним односима. Поема је готова и створена је пре свега осталог, као што то увек мора бити код романсијера. Узећу очеве и децу, по могућности из свих друштвених слојева и приказаћу живот деце од њиховог најранијег детињства. Кад ми је, пре годину и по дан, Николај Алексејевич Њекасов предлагао да напишем роман за „Отечественные записки“, ја замало не почех тада моје Очеве и децу, али сам одустао, и хвала Богу што сам: још нисам био спреман. Засад сам написао само Дечка – ту прву проверу своје идеје. Али ту је дете већ изашло из детињства и појавило се само као неформираан човек који бојажљиво и храбро жели да што пре учини свој први корак у животу. Узео сам душу невину, али већ окаљану страшном могућношћу неморала, раном мржњом због своје ништавности и своје „случајности“ и оном ширином с којом још непорочна душа већ свесно допушта порок у својим мислима, већ га гаји у срцу своме, ужива у њему у својим још стидљивим, али већ дрским и бурним сновима – све то препуштено једино својим снагама, свом разумевању и још, додуше, Богу. Све су то недоношчад друштва, „случајни“ чланови „случајних“ породица“ (Маројевић, 1992 : 344).

„Подросток“ Ф. М. Достојевског је први пут објављен у петроградском часопису Отечественные записки. Роман је више пута превођен на српски језик, али превод који користимо јесте онај који су урадили проф. др. Милена и Радмило Маројевић. Ранији преводи и коришћени наслови „Младић“¹⁹, „Момче“²⁰, „Жутокљунац“²¹, „Младац“²², нису стилски неутрални као наслов романа у оригиналу. Р. Маројевић у поговору уз превод романа истиче предности наслова „Дечко“, које се огледају у сљедећем:

„... као и у оригиналу, реч означава прелазно доба између детињства и ране младост; реч је, као и у оригиналу, стилски неутрална, па се подругљив призив добија у поступку ироничне замене узраста (неко је искорачио из дечаштва у младост, а ипак га зову дечко);

¹⁸Ф. М. Достоевский, Полное собрание сочинений в тридцати томах, т.22, Дневник писателя за 1876 год. Январь – апрель, Ленинград, 1981, стр. 7-8.

¹⁹Роман „Подросток“ у српскохрватском преводу бива објављен у Загребу у двије књиге, 1920. године, под насловом „Младић“, а преводилац је Мартин Ловренчевић. Исти превод наслова користи и Милан Црнковић (Ријека – Загреб, 1964) .

²⁰1933. године у Београду излази превод романа „Подросток“ Милоша Ивковића. Његов превод у редакцији Петра Митропана објављен је 1955. године, али под насловом Младић.

²¹Златко Црнковић преводи роман, користи наслове Жутокљунац (Загреб, 1975, 1976. и 1978)

²²Други наслов који Црнковић даје је Младац (Загреб, 1979. и 1982).

пошто је реч стилски неутрална, стилски маркиране речи *жутокљунац*, *балавац* и сл. могу се употребити за нијансирано иронично именовање какво у самоме роману постоји готово у изобиљу; на крају, реч дечко има широку, свакидашњу употребу као и руска *подросток*“ (Маројевић, 1992 : 348).

Принцип избора, као један од најзначајнијих принципа у стварању умјетничког дјела, предствља и основу саме стилистике. Било да се ради о избору наслова, или о избору језичких средстава унутар самог текста који најбоље одговарају датом контексту, синонимија је од изузетног значаја за стилистику. Марина Кожина указује и истиче да се и стилске одлике придјева управо и истичу кроз синонимију дугих и кратких форми придјева, синонимију и дублете међу кратким формама, синонимију придјева и форми именица у косим падежима и синонимију степена поређења (Кожина, 2008 : 248).

Тако долазимо и до области нашег истраживања у овом раду, будући да је приликом коришћења степена поређења придјева могућ стилистички избор.

2.

„Имя прилагательное – это грамматическая категория формирующая и объединяющая слова, которые означают признак предмета (качественный, относительный или указательно-определяющий) и которые являются определяющими имена существительные и обычно согласуемыми с ними в роде, числе и падеже частями речи“ (Виноградов, 1972 : 151).

Као промјене, одредбене ријечи, придјеви означавају особине бића, предмета и појава означених датим именицама. Њихова основна служба јесте одређивање датог појма, означеног именицом, али и одређивање појма који означава особину, која се открива помоћу предиката. Дакле, основна синтаксичка функција придјева у реченици је атрибутивна и предикативна. Најопштије значење код придјева је значење особине појма означеног именицом.

Семантичка основа придјева је схватање појма особине²³. Из саме дефиниције придјева, видимо да се као основне граматичке категорије издвајају категорија рода, број и падежа, али и категорија степена поређења, која их у многеме одваја од других врста ријечи, будући да се коришћењем степена поређења појачава или умањује експресивна функција, односно, обилежије означено датом именицом.

Категорија степена поређења придјева је својствена само њима и појединим прилозима, она их битно издваја од других врста ријечи. Издвајају се три степена поређења придјева, први степен – позитив, други степен – компаратив и трећи степен – суперлатив. Форма позитива означава морфолошко значење, означено придјевом, без поређења са другим таквим обилежјима, форма компаратива указује на морфолошко значење које указује на већи степен у поређењу са неким другим појмом, док суперлатив означава највиши степен особине датог појма.

Као средства за изражавање морфолошког значења степена поређења у позитиву се истичу категорије рода, броја и падежа, док се компаратив карактерише непромјенивом формом. Форме компаратива се користе у синтагмама са генитивом именице или везником *чем*: *лисицы хитрее волков*, *лисицы хитрее*, *чем волки*.

Као промјене, одредбене ријечи које означавају својства или особине предмета, придјеви одговарају на питања какво је нешто, од чега је нешто и чије је нешто.

²³То значење је истицао и В. В. Виноградов у граматички „Русский язык“ (1972), наглашавајући да су поједини руски лингвисти тежили ка измјени термина „придјев“ у руском језику, умијесто термина „имя прилагательное“ тежили су ка термину „имя качественное“.

Према томе разликујемо:

- Описне придјеве (*качественные прилагательные*), који одговарају на питање *какой? односно какав?*;
- Градивне (*относительные прилагательные*), који одговарају на питање *каков? односно од чега?*;
- Присвојне придјеве (*притяжательные прилагательные*), који одговарају на питање *чей? односно чији?*.

„Качественные прилагательные представляют собою непосредственные наименования признаков: качеств человека (молодой, вспыльчивый, веселый), свойств и качеств предметов (прочный, тяжелый, интересный, доходчивый, шероховатый, ядовитый, шаблонный), цветов (красный, черный, зеленый)“ (Буланин, 1976: 72).

Описни придјеве се карактеришу следећим особинама, имају дуге и кратке облике (*белый, -ая, -ое, -ые; бел, бела, бело, белые*). Кратки облици придјева се разликују од других форми својом посебном синтаксичком функцијом и својим лексичким значењем, а остварују функцију именског дијела предиката и не мијењају се по падежима. За описне придјеве је карактеристична могућност супростављања других и кратких облика. Као ријечи које изражавају особину неког појма, описни придјеве имају могућност изражавања мањег или већег степена особине. Описни придјеве имају могућност творбе нових придјева са значењем умањености, увећаности. Граматичке црте придјева, као врсте ријечи, најпотпуније се огледају код описних придјева који се одликују најјачим експресивним својствима, будући да су њиховој семантици уткана различита значења која могу да носе и субјективне оцјене. Њихова нематофоричка употреба показује изразитост, а упућивање ка одређеним семантичким групама може да указује на јаку емоционалну обојеност. Њихова употреба у пренесеном значењу појачава њихову сликовитост.

Дакле, описни придјеве се карактеришу грађењем степена поређења, а стилистичке могућности степена поређења код придјева су разноврсне, примјећују се и примјери различите форме и значења и функционалних ограничења, али и изражавања експресивно-емоционалних обиљежја. Различити начини граматичког изражавања степена поређења учвршћују експресивне могућности, а при употреби степена поређења придјева могућ је стилистички избор. Разликују се просте (синтетичке) и сложене (аналитичке) форме компаратива и суперлатива (*низкий—положительная степень или форма позитива; ниже/более (менее) низкий* – сравнительная степень сравнения или форма компаратива; *нижайший/самый низкий/ниже всех* – превосходная степень или формасуперлатива). Придјеве који означавају особину која се по природи не може појављивати у већој или мањој мјери (*босой, глухой, немой, голый, нищий*), не граде форме компаратива и суперлатива. Форма позитива означава обиљежије у апстракцији од степена његовог појављивања, док форме компаратива означавају да се именовано обиљежје појављује у већем степену, него то обиљежје које је означено формом позитива.

Достојевски има доста таквих примјера, апосебно се издвајају они у којима се препознаје његов однос према оцу, којег није могао да не замисли него у „неком сјају“, гдје се опет препознаје иронија, јер се његова удаљеност од оца види у његовом обраћању.

„Я с самого детства привык вообразить себе **этого человека, этого „будущего отца моего“** почти в каком-то сиянии и не мог представить себе иначе, как на первом месту везде.“ (Достоевский, 1975 : 153)

„Од самог детињства навикао сам да замислијам **тог човека, тог „мог будућег оца“** малтене у неком сјају и нисам могао да га представим другачије него свуда на првом месту.“ (Достојевски, 1992 : 24)

Већ пар редова касније, у свом писању Достојевски прави јасан контраст, јер јунаков сусрет са оцем доноси другачију слику.

„Замечу, что девять лет назад **он был несравненно изящнее.**“
(Достоевский, 1975 : 154).

„Морам рећи да **је пре девет година био неупоредиво отменији.**“
(Достојевски, 1992 : 25)

„Меньше тогдашнего блеску, менее внешности, даже изяшного, но жизнь как бы оттиснула на этом лице **нечто** гораздо более любопытное прежнего.“
(Достоевский, 1975 : 154)

„Мање некадашњег сјаја, мање спољашње финоће, чак и отмености, али као да јеживот утиснуо на том лицу **нешто** кудикамо **интересантије** него што је било пре.“
(Достојевски, 1992 : 25)

Проста форма компаратива у руском језику има само један облик који се не мијења у роду, броју и падежу, па се самим тим и не мора слагати са именицом уз коју стоји. Гради се додавањем продуктивних суфикса **-ее (-ей)** и непродуктивних суфикса **-е, -ше**.

Сложена форма компаратива се гради додавањем интезификатора **более/менее** позитиву придјева. Проста (синтетичка) форма компаратива је у цјелини неутрална, користи се у свим функционалним стиловима, док сложена форма носи књижевну припадност, односно, својствена је књижевно-умјетничком стилу.

„ ... но подвернулась Татьяна Павловна и чрез **ее-то** посредство я и помещен был к старику, который желал „**молодого человека**“ к себе в кабинет.“
(Достоевский, 1975 : 156)

„ ...али ту се нашла Татјана Павловна и њеним посредством ја сам и добио намештање код старца који је желео да има „**млађег човека**“ у свом кабинету.“
(Достојевски, 1992 : 29)

Такве форме компаратива Достојевски користи и када описује своје јунаке, њихове црте појачава компаративом и постиже жељену експресију.

„ ... предчувствовалось мало общительности, но **взгляд** решительно умный, **умнее дергачевского,глубже, - умнее всех** в комнате; впрочем, может быть, я теперь все преувеличиваю.“
(Достоевский, 1975 : 185)

„...осећало се да је мало комуникативан, али му је **поглед** био неоспорно паметан, **паметнији од Дергачовљевог, проницљивији – паметнији од свих присутних;** уосталом, можда ја сад све преувеличавам.“
(Достојевски, 1992 : 64)

„ **Они не глупее других и не умнее;** они – помешанные, как все.“
(Достоевский, 1975 :197)

„ **Они нису глупљи од осталих и нису паметнији;** они су мало ударени као и сви остали.“
(Достојевски, 1992 : 78)

Аутор компаративом наглашава и своје емоције, појачавајући ефекат изражајности и експресивности.

„А между тем, искренно говорю, никогда я не видел более жестокого и прямого горя, как смотря на эту несчастную.“

(Достоевский, 1975 : 305)

„А заправо, говорим искрено, никад нисам видео већу и искренију тугу, него док сам гледао у ову несрећницу.“

(Достојевски, 1992 : 212)

„Высшие и могущественные влияния были причиною перемены в моем взгляде.“

(Достоевский, 1975 : 322)

„Виши и јачи утицаји били су узрок што сам променио своје мишљење.“ (Достојевски, 1992 : 232)

Придјевни *малый* (*маленький*), *плохой*, *хороший* граде компаратив од других основа: *малый – меньше, плохой – хуже, хороший – лучше*. Неки придјевни просту форму компаратива могу градити на оба начина, *большой – более – больше, далекий – далее – дальше, долгий – долее – дольше, маленький – менее – меньше, поздний – позднее – позже, ранний – ранее – раньше*. Треба нагласити да су форме компаратива наведених придјева на *-ее*, у савременом руском језику, прешле у прилоге. Такве форме су писци током XVIII и XIX вијека користили као компаратив придјева, јер су имале ту књижевну нијансу у односу на форме компаратива са суфиксом *-ше*. Неки придјевни су сачували непродуктивну форму компаратива са суфиксом *-ш* и наставком *-ий*. Таква форма је промјенива, мијења се у роду и броју, а најчешће се сусреће у антонимским паровима: *большой – меньший, высший – низший, лучший – худший, старший – младший*. Иако придјевни *большой – меньший* имају значење компаратива, ипак се користе у ограниченом броју конструкција (*от меньшего к большому, с большим вниманием, по меньшей мере, из двух зол меньше, большей частью*), за разлику од њих придјевни *лучший – худший* су сачували значење компаратива, придјевни *высший – низший* су изгубили значење компаратива у савременом руском језику, али су се добро сачували у неки устаљеним изразима типа *высшее образование, высшая математика, низшее образование*; и придјевни *старший и младший* су изгубили значење компаратива, нису у корелацији са придјевима *старый и молодой* и најчешће се користе у неким устаљеним изразима: *старший лейтенант, младший лейтенант*. Осим наведених значења ови придјевни могу имати и значење суперлатива.

На грађење форми компаратива може утицати семантика датих придјева и њихова морфолошка структура. Тако, форме компаратива не граде слѣдећи придјевни: придјевни са значењем „који је оскудне одјеће“, типа *голый, нагой, босой*; придјевни који означавају физички недостатак (*кривой, хромо́й*); придјевни који означавају породични положај (*вдовый, холостой*); придјевни који означавају постојаност (*живой, мертвый*); придјевни који означавају боју косе (*русый*), боју код животиње (*вороной, гнедой*)²⁴.

²⁴У Руској граматици Академије наука СССР (1982) се наводи да прости форме компаратива не граде придјевни који су по свом постанку повезани са односним придјевима, а такви су придјевни са суфиксима *-ск-* (*дружеский, комический, товарищеский*), *-ный(-ой)* и *-нный* (*кровный, больно́й, ранний*), *-ов(-ев-)*

Просте форме компаратива се најчешће користе у предикативној функцији, док се као додаток именици ријетко сусрећу. У таквим примјерима компаратив се ставља иза именице, уз то се компаративу често додаје префикс *по-* којим се појачава значење придјева (Она получила работу *потруднее* моей или ему хотелось посоветоваться с человеком *постарше, поопытнее*).

За разлику од њих неки придјиви граде обје форме, или само једну, у зависности од саме семантике.

Придјиви низкий у значењу „*малый по высоте*“, „*невысокий*“ гради обје форме компаратива: дом ниже и дом более *низкий*, а у значењу „*неблагодарный*“, „*бесчастный*“ гради само сложену форму: *более низкие поступки, более низкое поведение*. Придјев короткий у значењу „*небольшой по длине*“ гради обје форме компаратива: *линия короче и линия более короткая*, а у значењу „*дружественный, приятельский*“ гради само просту форму компаратива: *менее короткое знакомство, более короткие отношения*. Погрешно грађење форми компаратива (на начин да се сједињује форма компаратива и елемент сложене форме *более:более лучший, более худший*) ствара плеоназме, који подлијежу коректури.

Сложене форме компаратива се најчешће сусрећу у научном стилу, такве конструкције се једнако остварују како у синтаксичкој функцији атрибута (који може да се слаже са именицом у роду, броју и падежу), тако и у функцији именског дијела предиката. Али, одсуством просте форме, сложена форма компаратива постаје универзална и користи се без стилских ограничења.

Како за компаратив, у руском језику постоје и двије форме за суперлатив. Проста форма суперлатива се гради додавањем суфикса *-ейш-ий*, на позитив придјева, односно суфикса *-айш-ий*, ако се основа завршава на задњенепчане сугласнике *з, к, х*, који у том случају прелазе у *ж, ч, ш*.

Таквих примјера налазимо више, Достојевски управо суперлативом наглашава како физичке црте својих јунака, тако и њихова психолошка стања. Употребом суперлатива он још више наглашава иронију која прожима јунаков однос са околином.

„*В характере Крафта одною из **сильнейших черт** была деликатность.*“ (Достоевский, 1975 : 195)

„*У Крафтовом карактеру једна од **најјачих црта** била је обзирност.*“ (Достојевски, 1992 : 76)

„*Я когда-нибудь если место найдется опишу эту первую встречу нашу: это **пустейший анекдот**, из которого ровно ничего не выходит.*“ (Достоевский, 1975 : 208)

„*Једном ћу, ако буде прилике, описати тај наш први сусрет: то је **најбесмисленији смешан случај** из кога се баш ништа не може закључити.*“ (Достојевски, 1992 : 91)

„*Оно доказывало лишь то, думал я тогда, что я не в силах устоять даже и пред **глупейшими приманками**, тогда как и сам же сказал сейчас Крафту, что у меня есть*

(даровой, деловой, боевой), -к- (дерзкий, робкий, цепкий), многи глаголски придјиви са суфиксом *-л-* (вялый, усталый, исхудалый), безсуфиксални придјиви (ветхий, гордый плоский).

„свое место“, есть свое дело и что если у меня три жизни, то и тогда бы мне были их мало.“
(Достоевский, 1975 : 209)

„Доказивао је само то, мислио сам тада, да нисам у стању да одолим чак ни пред **најглупљим мамцем**, иако сам сам малопре рекао Крафту да имам „свој свет“, да имам свој посао и, кад бих имао три живота, да би ми и то било мало.“ (Достојевски, 1992 : 93)

„Я, может быть, и буду делать добро людям, но часто не вижу ни **малейшей причины** им делать добро.“
(Достоевский, 1975 : 220)

„Ја ћу можда и чинити добро људима, али често не видим ни **најмањи разлог** да им чиним добро.“
(Достојевски, 1992 : 107)

Сложена форма суперлатива се гради додавањем замјенице *самый* на позитив придејева. Сложена форма суперлатива означава највиши степен квалитета неког појма означеног именицом. Управо таква, највиша својства особине показује и Достојевски у следећим примјерима.

„**Самый подлый из всех развратов** – это вешаться на шею; я сейчас это им сказал, и вот я и вам вешаюсь.“
(Достоевский, 1975 : 195)

„**Најгори од свих порока** јесте – вешати се људима о врат; малопре сам им ово рекао и это већ се и вама вешам.“
(Достојевски, 1992 : 76)

„Васин был, очевидно, лучшим и благонадежнейшим жильцом; такой **самый лучший жилец** непременно бывает один у хозяйки, и за это ему особенно угождают.“
(Достоевский, 1975 : 275)

„Васин је био очигледно **најбољи и најпоузданији подстанар**; газдарица обавезно има само једног таквог најбољег подстанара, и због тога му се посебно угађа“
(Достојевски, 1992 : 175)

„**Но самой ожесточенной противницей** возможности такого брака явилась сама Катарина Николаевна.“
(Достоевский, 1975 : 201)

„Али **најешћа противница** могућег брака била је баи Катерина Николајевна.“
(Достојевски, 1992 : 84)

„Но мимоходом, однако, замечу, что считаю **петербургское утро**, казалось бы **самоепрозаическое** на всем земном шаре, - чуть ли не **самым фантастическим** в мире.“
(Достоевский, 1975 : 270)

„Али узгред ћу ипак напоменути да **петроградско јутро**, које изгледа **најпрозрачније** на целој земљиној кугли сматрам – скоро **најфантастичнијим** на свету.“ (Достојевски, 1992 : 168)

„*Реализм, ограничивающийся кончиком своего носа, опаснее самой безумной фантастичности, потому что слеп.*“ (Достоевский, 1975 : 273)

„*Реализм који не види даље од свог носа опаснији је од најбезумније фантазије, јер је слеп.*“ (Достојевски, 1992 : 173)

Форма суперлатива у значењу највишег степена квалитета ушла је и у многе устаљене фразе: *вернейшее средство, глубочайшее уважение, ближайшее знакомство, добрейшая душа, честнейший человек, умнейшая голова, кратчайший срок*. Појачано значење суперлатива остварује се употребом префикса *наи-*: *наисложнейшая задача, наистрожайший запрет*. Са тим префиксом се могу сједињавати и придјеви *больший, высший, худший*, при чему се повећава њихово значење: *наибольший, наивысший, наилучший, наихудший*.

Неки придјевни облици немају форме простог суперлатива, а такви придјевни облици се у значајној мјери подударују са придјевима који немају форму простог компаратива.²⁵

Познато је да у руском језику постоји осам придјева који граде просту форму суперлатива додавањем суфикса *-иш* и наставака *-иш, -ај, -еј, -иш*, а зависно од самог контекста посматрају се као форме компаратива или суперлатива. То су придјевни облици: *высокий–высший, низкий – низший, старый – старший, молодой– младший, хороший–лучший, плохой – худший, большой – больший, малый (маленький) – меньший*.

Сложене форме суперлатива граде сви описни придјевни облици, такве форме се остварују и у функцији атрибута, али и предикатива. Уопште гледано, стилистичка диференцијација форми суперлатива је другачија од форми компаратива. Проста форма суперлатива је својствена књижевном стилу, док се сложена форма суперлатива користи у свим функционалним стилевима, са ријетким стилским ограничењима. Треба избјегавати плеоназме типа *самый способнейший студент*, јер се замјеница *самый* са формом суперлатива користи у ријетким примјерима: *самый ближайший путь, самая кратчайшая дорога, самым теснейшим образом* и сл.

У значењу суперлатива се користе и конструкције које се састоје од прости форми компаратива и ријечи *всех/всего*: *лучше всех, дороже всего*. Такве конструкције су нарочито карактеристичне за разговорни стил, док се у научном и публицистичком стилу често срећу конструкције форми позитива са прилогом *наиболее*: *наиболее важный, наиболее продуктивный*.

²⁵И код форми простог суперлатива у Академијиној граматици руског језика (1982) издвајају се форме придјева који не граде такве облике. То су придјевни облици са суфиксима *-ск* (*дружеский, комический, товарищеский*), *-н-ый(-ой)* и *-н-ный* (*кровный, больной, ранний*), *-ов(-ев-)* (*даровой, деловой, боевой*), *-к* (*дерзкий, робкий, цепкий*), многи глаголски придјевни облици са суфиксом *-л-* (*вялый, усталый, исхудалый*), безсуфиксални придјевни облици (*ветхий, гордый плоский*), али и придјевни облици са суфиксима *-аст-, -ист-* (*глазастый, горластый, коренастый*).

Ипак, такве конструкције проналазимо и у роману „Подросток“, што свакако показује умијеће Достојевског да такве конструкције уклопи у сам роман, да управо њима изрази своје мишљење.

*„Именно те **идеи**, которые **всех проще, всех яснее**, - именно те-то и трудно понять.“*
(Достоевский, 1975 : 212)

*„Управо оне **идеје**, које су **најједноставније, најјасније** – управо њих је тешко и схватити.“* (Достојевски, 1992 : 96)

3.

Једна од карактеристика анализираног романа Фјодора Михајловича Достојевског је да роман не приповиједа аутор, већ „дечко“ из наслова. Главни јунак је уједно и наратор, који нам предочава своје биљешке, а сама радња у првом дијелу романа, који смо и користили за анализу, обухвата три дана. Дакле, Аркадије Макарович Долгорукин износи своја осјећања, своје субјективне оцјене, иако већ на почетку говори да ће избјегавати „литерарна уљепшавања“ он их итекако користи. Та „уљепшавања“ остварује употребом бројних придјева, остварених или у атрибутивној или у предикативној функцији, којима постиже експресију, појачава иронију, истиче отуђеност и удаљеност од друштва, од оца и породице. Придјевима даје живост тој учмалој причи коју почиње да пише деветнаестог септембра, њима осликава своју околину, људе из околине, наглашавајући или умањујући њихове особине употребом форми компаратива и суперлатива. Иако на почетку романа наводи да не пише да би га читалац похвалио, ријечи хвале не могу изостати будући да је осликао тадашње вријеме, тадашње односе очева и дјецe.

ИЗВОРИ:

Достоевский Ф. М. (1975). *Подросток*, Москва: Наука. Преузето са <https://rvb.ru/dostoevski/01text/vol8/33.htm> Датум приступа: 10. 6. 2017. 10:25.
Достојевски Ф. М. (1992). *Дечко*, Горњи Милановац: Дечје новине.

ЛИТЕРАТУРА:

Академия наук СССР, Институт русского языка (1982). *Русская грамматика*, том I, Москва: Наука.
Белошапкина В. А., Брызгунова Е. А., Земская Е. А., Милославский И. Г., Новиков Л. А., Панов М. В. (1989). *Современный русский язык*, Москва: Высшая школа.
Буланин Л. Л. (1976). *Трудные вопросы морфологии*, Москва: Просвещение.
Виноградов В. В. (1972). *Русский язык (грамматическое учение о слове)*, Москва: Высшая школа.
Голуб И. Б. (1997). *Стилистика русского языка*, Москва: Рольф. Преузето са <https://hi-edu.ru/e-books/xbook028/01/> Датум приступа: 01. 6. 2017. 12:52.
Кожина М. Н., Дускаева Л. Р., Саликовский В. А. (2011). *Стилистика русского языка*, Москва: Флинта, Наука. Преузето са https://lib100.com/ru/stilistika_russkogo_yazyka/pdf/ Датум приступа: 01.6.2017. 11:56.

Резюме

СТИЛИСТИКА СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ В РОМАНЕ «ПОДРОСТОК» Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО

Роман «Подросток» Фёдора Михайловича Достоевского, начат в феврале 1874 года и закончен в ноябре 1875 года. Впервые опубликован в 1875 году в журнале «Отечественные записки». Достоевский затрачивает проблему «отцов и детей», рассматривая её через взаимоотношения главного героя Аркадия Макаровича Долгорукого и его отца – Версилова. Автор употребляет различные части речи, но особенно интересно употребление прилагательных. Их стилистическое значение трудно переоценить, потому что прилагательные представляют самую живописную часть речи. Их употребление связано с необходимостью в деталях обрисовать внешность героя портретного очерка и в создании психологического портрета персонажа, описании уклада жизни и т.п. В качестве стилистических ресурсов прилагательных отмечается и синонимия степени сравнения, потому что в русском языке очень богаты возможности степени сравнения, а именно качественные прилагательные образуют формы сравнительной и превосходной степени сравнения. Достоевский употреблял и сравнительную и превосходную степень, он очень хорошо знал, что прилагательные представляют собой основу русского литературного языка, основу, которая позволяет автору в полной красоте показать все возможности своей работы.

Дејан Керлета*
Студент мастер студија
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ФОРМАЛИСТИЧКА НАЧЕЛА И ТУМАЧЕЊА КЊИЖЕВНОСТИ

У овом раду говорићемо о руским формалистима, њиховим школама, принципима и начелима. Открићемо на који начин су руски формалисти тумачили књижевна дјела и шта је било у њиховој жижи интересовања.

Као најчешћу дефиницију формализма проналазимо ону у којој стоји да је то књижевнотеоријска оријентација која је својим темељним задатком сматрала истраживање појавних облика (форме) аутономног књижевног дјела.

Представника формалног метода првобитно су критиковали због нејасности или недостатка принципијелних ставова, због равнодушности према општим питањима естетике, психологије, филозофије итд.

За њих је карактеристично отцјепљење од естетике јер су оставили по страни опште проблеме (проблем лијепог, сврхе умјетности и сл.), а концентрисали су се на конкретне проблеме науке о умјетности.

О руским формалистима писало се много и то у широком распону, од одушевљених тумача до огорчених противника, а у овом раду покушаћемо издвојити само најбитније чињенице о њиховом раду и начелима.

Кључне ријечи: руски формалисти, формализам, форма, пјеснички језик, функционисање текста, еволуција књижевности.

Претечом формалистичких идеја сматра се дјело Симболизам из 1910. године, у којем је аутор Андреј Беликритиковао дотадашњу књижевну критику и историју јер су испитивале појаве које нису дозвољавале доношење објективног суда и запостављале су битну страну књижевног дјела —форму. Борис Ејхенбаум је у свом раду Теорија формалног методатакође критиковао тадашњу науку о књижевности и он се, као и Бели, позивао на теоријско наслеђе Веселовског и Потебње, тј. њиховом виђењу поетике.

Епохом формализма у Русији сматра се оквирно период између 1914. и 1930. године док се као прецизнији период узима између онај између 1915. и 1928. године. Представници формализма прво су се окупљали у Опојазу —Друштву за проучавање пјесничког језика у Петрограду, а затим и у Московском лингвистичком кружоку. Својеврсним манифестом формализма сматра се чланак Умјетност као поступак аутора Виктора Борисовича Шкловског, који је био један од оснивача Опојаза и који је увео термин онеобичавање, о чему ћемо говорити у овом семинарском раду.

Формирање школа руских формалиста и развој идеја - У руском авангардном

---

* kerleta@gmail.com

књижевном крилу јавиле су се прве идеје на којима је касније изграђена руска формална школа, којој је ишао у прилог прелом у руској књижевности. Било је то вријеме када последице симболиста и акмеиста, који су гајили истанчан и префињен умјетнички укус, долази књижевна авангарда са кубофутуристима, чији стихови пародијски изврћу и разлажу традиционалну структуру стиха.

Новица Петковић у тексту који је објављен у оквиру дјела више аутора — *Модерна тумачења књижевности* констатује да и „сами формалисти никада нису порицали тесну везу са кубофутуризмом; напротив, радо су, као Борис Ејхенбаум, истицали да им је порекло футуристичко”. (Петковић 1988:76)

Као сами почетак формалистичке идеје узима се 1914. година када је Виктор Шкловски објавио брошуру *Васкрснуће ријечи*, а затим и 1915. година када је у Петрограду под његовим руководством основан кружок *Друштво за изучавање поетског језика*. Сљедеће године ово друштво објавило је први *Зборник за теорију поетског језика*. За то вријеме у Москви је формиран *Московски лингвистички кружок*, са Романом Јакобсоном као најистакнутијим чланом.

Укупно су објављена три заједничка Зборника и то 1916, 1917. и 1919. године, као и низ појединачних издања. Језгро руских формалиста поред већ поменутих Шкловског, Ејхенбаума и Јакобсона чинили су: Јуриј Тињанов, Осип Брик, Борис Томашевски, лингвист Лев Јакубински и донекле Јевгениј Поливанов. Сви наведени аутори повремено су објављивали и појединачне радове изван *Зборника*. „Ејхенбаум је дао први преглед основних идеја школе и разграничио развојне етапе. Та студија има и данас вредност основног *оријентира* при интерпретацији теорије Опојаза: она показује како је формалист видео идеје и развој формалиста у оквиру *колективног рада*. А *колективни рад* је започео у првоме зборнику, кад су се млади изучаваоци књижевности и лингвисти окупили да заједнички објасне кубофутуристичке експерименте, њихов толико споран *заумни језик*, њихове тврдње да је у поезији дата самоникла, по себи вредна, самовредна реч.” (Петковић 1988:78—79)

Оно што је било сасвим јасно јесте то што су руски формалисти говорили о том заумном, непојмовном —пјесничком језику без значења тврдећи да општи језик ограничава и спутава. „Формалисти су бит уметности видели у поступку очућавања (остранениа), тј. дезаутоматизације примања.” (Милосављевић 2010: 20) Руски формализам донио је неке нове идеје у еволуционом смислу од своје прве фазе и термина какав је очућење до елемената каснијег структурализма који су најбоље описани у својеврсном манифесту Тињанова и Јакобсона — *Проблеми проучавања језика и књижевности*, који је објављен 1929. године.

На прагу нових идеја и открића али због непомирљивости службене совјетске критике руски формализам као критички покрет престао је дјеловати 1930. године. За насљеднике руске формалистичке школе многи су сматрали прашку школу јер је Роман Јакобсон прешао у Праг још 1920. године. Тек са оснивањем *прашког лингвистичког круга*, чији је главни представник био Јан Мукаровски настављене су неке традиције чешке естетике, руског формализма и модерне лингвистике.

Схватања формалиста тешко је приказати као цјеловиту теорију али се могу разврстати кроз неколико основних проблема којима су се бавили и то: функционисањем пјесничког језика, текста, жанрова и књижевних чињеница.

Пјеснички језик - У жижи интересовања формалиста првобитно се нашао пјеснички језик, а прву подјелу направио је Лев Јакубински. Он је у свом тексту из 1916. године *О звуцима језика* стиха подијелио језик на практични и пјеснички.

Петар Милосављевић у дјелу *Методологија проучавања књижевности*, позивајући се на самог Јакубинског наводи: „У практичном језику, сматра Јакубински, човек употребљава језик из чисто практичних разлога; речи су само *средство комуникације* (1970:137). У песничком језику, међутим, „практични циљ је од секундарног значаја (иако не мора савим нестати), и језички појмови стичу *властиту вредност (самовредност)*”

(137).” (2000: 413)

На самом почетку свог рада руски формалисти, иако су се користили другом терминологијом, били су на истој линији трагања са научницима на западу.

За рану фазу формалиста везан је термин *очуђења*, који први помиње Шкловски а који се поклапао са термином *сдвиг* кубофутуриста, који је значао преокрет, помјерање. У књижевном смислу то је подразумијевало деканонизацију, декомпозицију и деформацију форме. „Тај начин размишљања навео је руске формалисте да у раној фази говоре о пјесничком језику без значења, о непојмовном, тзв. *заумном језику*. Тако Шкловски 1916. пише како умјетник треба имати слободу изражавати се не само опћенито усвојеним језиком него и језиком без утврђена смисла, назвавши тај језик *неокамењеним*. Јер опћи језик спутава, он је већ утврђена схема. По чувеној изјави Шкловског ријечи умиру, а свијет остаје млад.” (Бекер 1986:14)

У свом тексту *Уметност као поступак* из 1917. године, чији је превод објављен у дјелу Мирослава Бекера *Сувремене књижевне теорије*, Шкловски је разлику између умјетничког и неумјетничког језика видио у различитој функцији садржаја на примаоца. Полемишући о виђењима Белија, Мерешковског и на крају Потебњина да је поезија заправо сликовност односно симболичност, Шкловски између осталог тврди: „Постоје двије врсте слика: слика као практично средство мишљења, средство помоћу којег се ствари уједињују у групу и поетска слика — средство за појачавање дојма.” (Бекер 1986:107) Из свега се изводи закључак да је поетска слика једно од основних средстава поетског језика, што тврди и сам Шкловски.

О овим виђењима Шкловског у књизи *Методологија проучавања књижевности* Петар Милосављевић пише: „Уметнички језик, по њему, онај је који може да изазове перципирање; то је језик који се отрже аутоматизацији, без обзира да ли је стваран са намером да буде песнички језик или не. Јер се, по Шкловском, и песнички језик често аутоматизује. Отуда и не постоји песнички језик издвојен од практичног језика. Песнички језик настаје у поступку *остранениа* ствари, у поступку онеобичавања онога што се приказује. Тамо где има поступка онеобичавања ствари путем језика има и језичке уметности.” (2000: 413)

Новица Петковић наглашава да се у заумном језику тежи да фонемски низ постане слободан као музички низ тонова, да ће се разграђивањем језичких знакова и *обнаживањем* поступка говорног низа на саму површину извући „онај синтактички аспект који је у музици доминантан” (1988:81). Данас се вјерује да су формалисти књижевни текст схватили, у крајњој линији, као троп а од почетка 20-их година прошлог вијека све више су говорили о динамизму, конструкцији и динамичкој конструкцији.

Формалисти су сматрали да пјеснички језик треба естетски дјеловати на читаоца и *држати га будним*. Они ово разоткривање језика схватају као свој задатак сматрајући да је литерарни поступак оно што једно дјело чини литерарним.

Функционисање текста - У епохи формалиста владало је велико интересовање за саму форму али истовремено је била присутна и борба против ње. Формалисти су сматрали да се не може задржати традиционални појмовни пар форма—садржај. „С једне стране, отежана форма била је нова форма која настаје из декомпоновања старе канонизоване форме; с друге стране, она настаје из потребе да се у обликовање укључе нови, у задњи план потиснути моменти из самога материјала (језика), а с њима и нови моменти из широко схваћенога садржаја.” (Петковић 1988:93)

Позитивисти су раздвајали форму од садржине, док су формалисти почели да употребљавају тада нове термине форма и грађа, а разлика није била само у терминолошком смислу. Као што је Аристотел разликовао форму и материју, формалисти су разликовали форму и грађу, гдје су под појмом грађе сматрали сирови материјал прије литерарног трансформисања путем умјетничког поступка.

„Формалисти су акценат стављали на форму, на њену трансформациону моћ. Они су форму схватили као поступак трансформисања грађе. Оно што се из тог сусрета форме

и грађе добијало након трансформације било је нешто ново, нешто што пре тог сусрета није ни постојало.” (Милосављевић 2000: 416)

Дакле, по мишљењу формалиста садржина умјетничког дјела је оно што је настало кроз нову форму, кроз поступак и што је престало да буде само грађа. Код формалиста се све више почео појављивати глагол *правити* и то у облику како је *направљено* то и то дјело. Све више умјесто форме користи се и појам конструкција па отуда и конструктивни принцип. Борис Ејхенбаум је сматрао да се умјесто форме треба увести појам организационог начела — основног и апстрактног начела од којег је неко дјело састављено. Он је то начело назвао *умјетничка апстракција*.

„Ејхенбаумова *умјетничка апстракција* није ништа друго до идеја уметничке конструкције, а значи исто што и Тињановљев термин *конструктивни принцип*. Овај је последњи и заменио у формалној школи традиционални појам форме. Све што у књижевноме делу налазимо као некакав *садржај* (идејни, психолошки, социјални, емотивни итд.) или као *форму* (сиже, строфична подела, рима итд.) или пак као језичке јединице (фонеме, речи, реченице итд.) — све су то моменти у којима се Ејхенбаумова уметничка апстракција реализовала.” (Петковић 1988:96)

Шкловски сматра да фабула, тј. прича може постојати и независно од литерарног дјела. У литерарном дјелу она је подвргнута конструктивном поступку обликовања који се назива *сиже*, односно форма којом је грађа трансформисана и он је једнак садржају дјела. Даље бављење прозом формалисте је одвело до откривања композиционих поступака, а један од најзначајнијих је откриће *мотивације* — поступка на коме се заснива радња. Мотив се као елементарна наративна јединица дефинише као најмања тематска јединица или издвојива ситуација, а код Шкловског мотив је сижејна јединица која има двопланску организацију, налик на троп.

Бављење композицијом формалисте је довело до открића паралелизама: семантичких, морфолошких, лексичких, звучних итд. и сходно томе *стварност* (поредак ствари и вриједности) су подијелили на низове: социјални, морални, језички, књижевни итд.

Посматрањем и изучавањем књижевног дјела односно развоја радње, ритма и сл. Шкловски је одредио сижејне конструкције, и то: степенасту, прстенасту, паралелну, као и низање и уоквиравање.

Петар Милосављевић наводи да су се руски формалисти поред бављења стилским изразом бавили и структуром наративног и драмског текста. „У свом антипозитивизму руски формалисти нису обнављали само теме и проблеме старе реторике, већ су обнављали и идеје старе поетике.” (2000: 417)

Узевши у обзир све горе наведено, значајно је и овдје напоменути да су формалисти обогатили књижевнотеоријске појмове од којих су многи и данас у употреби.

Подјела жанрова и тумачења - Као први покушај класификовања књижевних дјела с обзиром на њихова заједничка обиљежја сматрала се Аристотелова *Поетика*. Руски формалисти, с друге стране, настојали су књижевне врсте повезати с лингвистичким структурама. Упозорили су и на проблематичност есенцијалистичких дефиниција жанра. Концепцијом помичних низова Јуриј Тињанов је формирао мишљење да се жанровске конфигурације мијењају током еволуције тако да се рубни жанрови (афоризам, цртица, писмо) премјештају у средиште и постају доминантни.

„Став да су жанрови генетски настали и да се могу историјски разликовати, формалисти су преузели од Веселовског. Из хегеловске традиције наследили су и став да се литература дели на три основна жанра (лирика, епика, драма) и да се ови жанрови деле, даље, на врсте а врсте на подврсте.” (Милосављевић 2000: 418) Управо ова подјела задржала се и до данас преко *Теорије књижевности* Тимофејева, а код нас преко *Теорије књижевности* Драгише Живковића.

„Целокупну лепу књижевност делимо на књижевне родове (на лирску, епску и драмску поезију или на лирику, епику и драму), а сваки од ових књижевних родова

делимо даље на низ књижевних врста.” (Живковић 2001:95)

Формалисти су на подручју генологије направили два значајна разврставања и то у оквиру романа, што је учинио Шкловски и у оквиру поезије, које је урадио Ејхенбаум.

Шкловски је сматрао да је роман компонован од мањих форми, од новела и по његовом мишљењу постоје три основна модела компоновања романа. „Први од њих је степенастог склопа: кад се новеле надовезују једна на другу. Други је прстенастог склопа (кад једна новела улази у другу која је уоквирује) а трећи је склоп паралелни (кад приповедање тече у више равни).” (Милосављевић, 2000: 419). Када је ријеч о разврставању у оквиру поезије, Борис Ејхенбаум је у свом тексту *Мелодика руског лирског стиха* из 1922. године сачинио трочлану подјелу лирске поезије на начин да прави разлику између декламаторског (реторског), напјевног и говорног стиха.

Оно што је заједничко овим разврставањима двојице руских формалиста јесте то што ова разврставања изнутра разоткривају форму грађења књижевних дјела.

Посљедњих година свога рада и дјеловања формалисти су се посветили и рјешавању проблема еволуције књижевности. И на ову тему формалисти су дјеловали полемички према позитивизму, односно према ставовима о еволуцији које је раније изнио Веселовски. „Веселовски је сматрао да се еволуција књижевности дешава тако што живот доноси све нове и нове садржаје, па се према томе мењају и књижевне форме. Формалисти су, међутим, тај став посве изокренули. Сматрали су да се књижевна еволуција одвија тако што се старе, дотрајале, аутоматизоване форме замењују новим формама.” (Милосављевић 2000: 419)

По мишљењу формалиста нема вјечних и заувјек датих књижевних чињеница на којима је акценат јер су формалисти ревитализовали појам умјетничког, литерарног у литератури. У интеракцији текст — прималац они у центар пажње стављају текст и његову функционалност како би утицали на будност примаоца.

Образовала се тзв. *двојна перспектива*: перспектива теоријског проучавања и перспектива историјског проучавања — проучавање књижевне еволуције.

У односу на друге формалисти су морали дјеловати указивањем на конкретне историјске чињенице, на ток и промјенљивост форме, на неопходност узимања у обзир конкретних функција разних поступака; на разлику између књижевног дјела као одређене историјске чињенице и њеног слободног тумачења са гледишта савремених књижевних потреба, укуса и интереса. Ту су карактеристичне књиге Тињанова *Достојевски и Гогољ* и Шкловског *Розанов*. Основни задатак Тињанова био је да докаже да књига *Село Степаничково* Достојевског представља пародију, да се иза њеног првог плана скрива и други — Гогољ и његова *Преписка са пријатељима*. Али, ово посебно питање прераста код њега у читаву теорију пародије — као стилског поступка и као једно од испољавања дијалектичке смјене школа, која увијек има велики историјско-књижевни значај. У књизи о Розанову Шкловски је развио теорију књижевне еволуције.

Шкловски указује на то да се књижевност креће унапријед по испрекиданој линији. Са схватањем књижевне еволуције, као дијалектичке смјене форми интересује их сам процес еволуције, сама динамика књижевних форми, уколико се она може посматрати начињеницама из прошлости.

Централни проблем историје књижевности јесте проблем еволуције изван личности, односно проучавање књижевности као својеврсне социјалне појаве. Према Петру Милосављевићу историцизам руских формалиста који се јавља у посљедњим годинама њиховог дјеловања није био само израз академског развоја њихове доктрине. „Историју књижевности они схватају не само различито од позитивиста већ различито и од историје духа у дилтајевској интерпретацији и од историје стилова у велфиновској интерпретацији. Историју књижевности они виде као смену књижевних поступака: уместо аутоматизованих поступака долазе они поступци који могу да изазову остранение при перципирању.” (2000: 420)

Новим политичким приликама и притисцима у Совјетском Савезу прекинут је рад формалиста. На основу њиховог развојног пута даљи напредак може се сагледати кроз правац структурализма. Роман Јакобсон је 1922. године отишао у Праг и тамо постао један од најзначајнијих људи прашког структуралистичког круга а затим избјегао у Америку пред рат и тамо дјеловао до смрти, 1981. године као утицајан лингвиста и теоретичар.

Други представник који је начином своје анализе зашао у воде структурализма био је Владимир Пропп чије је значајно дјело *Морфологија бајке* из 1928. године. Својом анализом направио је продор у структуру једне књижевне врсте — бајке.

У радовима формалиста јасно су се испољили принципи који су нарушавали традиције, не само науке о књижевности, већ и науке о умјетности у цјелини. Естетика се показала нага, а умјетност је намјерно постала обнажена.

Истакло се питање о схватању умјетничке форме и њене еволуције, а одатле и читав низ теоријских и историјских питања.

Историјским значајем руских формалиста сматра се заснивање унутарње поетике. Њихов циљ био је откривање језика или кода књижевности као посебног вида човјекове дјелатности, што се сматрало новином у изучавању књижевности.

У вријеме њиховог дјеловања лингвистика као развијена дисциплина сматрала се као образац за науку о књижевности и управо су формалисти износили нове идеје о лингвистици као првој сродној научној дисциплини поетике и саме књижевности и управо зато се за руску формалну школу каже да је израсла из самог развоја књижевности.

Кроз дјеловање руских формалиста и њихов велики допринос створена је традиција модерног проучавања књижевности која је била изразито антипозитивистички постављена, а која се враћала преокупацијама старе поетике и реторике.

Формалисти су се бавили језиком, стилем али и текстом као цјелином а посебно значајно за њихов рад било је то што су зашли у област *унутрашње* историје књижевности као и то што су улазили у тајне пишчевог заната.

Идеје руских формалиста касније су подстицајно дјеловале на развој структурализма.

ЛИТЕРАТУРА

- Бекер 1986: Beker Miroslav, Suvremene književne teorije, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1986.
- Живковић 2001: Живковић Драгиша, Теорија књижевности са теоријом писмености, Београд: Издавачка кућа Драганић, 2001.
- Милосављевић 2000: Милосављевић Петар, Методологија проучавања књижевности, Београд: Требник, 2000.
- Милосављевић 2010: Милосављевић Петар, Теоријска мисао о књижевности, Београд: Факултет за стране језике, 2010.
- Петковић 1988: М. Đurčinov, N. Koljević, N. Kovač, T. Kulenović, Z. Lešić, N. Petković, Moderna tumačenja književnosti, Sarajevo: Svjetlost, 1988.
- Šklovski 1969: Viktor B. Šklovski, Uskrsnuće riječi, Zagreb: Stvarnost, 1969
- Aristotel 1912: Aristotel, Aristotelova poetika, Zagreb: Naklada Kraljevine Hrvatske-Slavonske-Dalmatinske zemaljske vlade, 1912
- Достојевски 2013: Фјодор Михајлович Достојевски, Село Степанчиково, Њеточка Незванова, Београд: Отворена књига, 2013
- Гогољ 2004: Николај Васиљевич Гогољ, Преписка са пријатељима, Врњачка Бања: Пролог, 2004
- Prop 2013: Vladimir Prop, Morfologija bajke, Beograd: Biblioteka XX vek, 2013

Јадранка Јанковћ*
Студент мастер студија
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

РЕЦЕПЦИЈА ЗБИРКЕ ПРИПОВЈЕДАКА ГОРАНА МИХАЈЛОВИЋА „ДА СМО ЖИВИ“

Апстракт: Предмет пажње у овом раду је приповједачко дјело Горана Михајловића. Прва збирка Михајловићевих приповједака помиње се само утолико да би се указало на неке њене једва уочљиве слабости, али не због самих слабости већ због очигледног напретка у другој ауторовој збирци. Посебна пажња се поклања другој збирци, гдје се поред тематике анализирају мотиви који окупљају причу, начин на који Михајловић гради ову прозну форму, затим синтаксичка конструкција, хронотоп, стилски израз те психолошке карактеристике ликова.

Кључне ријечи: Горан Михајловић, приповијетка, мотив, хронотоп, читалац.

Горан Михајловић је рођен у Бугојну, 1965. године. Основну, средњу школу и факултет завршио је у Сарајеву, гдје је живио и радио до избијања рата 1992, након чега сели на Пале а потом у Бању Луку, гдје је радио као новинар. Преминуо је у 48. години живота, а иза њега су остале двије, скоро незапажене и широј читалачкој публици непознате, збирке приповједака. С обзиром на њихов несумњиви књижевни квалитет и неоправдану запостављеност, указаћемо овдје на неке од основних одлика Михајловићеве прозе.

Прва збирка Горана Михајловића „Сами против свих“, објављена 2005. године, сва од боли, блата и крви рата, у једну цјелину окупља четрнаест приповједака које су увезане основним мотивом – ратом с краја двадесетог вијека. Чак и када се директно не говори о ратним збивањима рат се индиректно рефлектује у животу ликова, нарочито у њиховом послеријатном „постојању“ када се присјећају да су некада имали истински живот и да оно што их у будућности очекује може да буде само борба у „опонашању живота“. Сваки од ликова властитим животом осликава ратну, односно послеријатну језу и свако од њих, као своје, могао би да изговори ријечи које казује чика Рале у приповиједи *Утакмица*: „Има још много туге пред нама. Големо је поље несреће, ваља нама преко њега. Озбиљан нас посао чека.“ (Михајловић, 2005, стр. 76). Радња је смјештена на ширу сарајевску регију, у највећем броју приповједака, али и у Бању Луку или Торонто, и то у оним приповијеткама у којима егзистирају ликови који у себи носе послеријатни осјећај изгубљености.

Приповијетке показују непорециву Михајловићеву способност у грађењу ове прозне форме – кратке су али врло језгровите; писане у првом, или у трећем лицу. Притом, оне које су ретроспективно написане изражавају жал за ранијим, предратним животом док она која се и осмјели да погледа у будућност бива нека врста склоништа од садашњости. Радња углавном није развијена јер се приповијетке свде на пажљиво одабране моменте који понајбоље приказују психологију ликова истичући њихова

---

* jadranka.jankovcic@outlook.com

најтананија осјећања и осликавајући суштинске ствари на којима је заснована прича. Најубједљивији утисак остављају ефектне поенте.

Ова збирка дише као један организам из којег се повремено пројављују и одређене слабости уочљиве на мјестима гдје се кроз једну чврсту синтаксичку цјелину провуче понека лоше изабрана ријеч која више ослаби но наруши цјелину. Један од рецензената прве збирке Жељко Грујић наводи:

„На неким мјестима (нема их много) у Михајловићевој наративи примјетна је прекомјерна доза патетичности, нарочито у грађењу тзв. генитивних метафора (‘планина живота’, ‘ратна пустиња осјећања’...), а покатак на површину исплива и понешто од репортажне фразе. То су моменти у којима се у Михајловићу новинарско надгорњава са књижевним бићем.“ (Грујић, 2019, стр. 122).

Међутим, овдје се не бавимо првом Михајловићевом збирком нити је помињемо да бисмо указали на њене слабости већ како бисмо (и) у том контексту сагледали велики напредак који је и више него очигледан у другој ауторовој збирци.

Друга збирка приповиједака Горана Михајловића „Да смо живи“, објављена 2007. године, повремено се огледа у првој да би се заправо увидјело колико је писац унапредовао и колико се учврстила његова реченица и мисао, а самим тим и комплетна форма. Реченица – измјерена под конач, згуснула се, пажљиво се крчкајући на ватри пишчеве мисли, а још шире обухватила мисао – учврстила се, старачка, оумудрала. Ако је дакле првом Михајловићевом књигом обнародовано да је писац рођен, другом је посвједочено његово пуно узрастање.

Прва приповијетка у овој збирци је *Да сам жив* и једина је испричана у 1. лицу. Она бива простор у коме је насликана Босна из прве половине XV вијека и, на посебан начин обрађен, мотив неоствариве љубави, измјештене изван овоземаљских граница. Љубав у земљи која је увијек на нечијем нишану, са нечијим рукама на врату, љубави, поготово ратничковој, скоро и не оставља могућност да се догоди. Петру Павловићу се учинило да ће се догодити. Очева забрана, обзири, ратна несрећа, начинили су га „слијепцем код очију, мртвим човјеком у животу који је летио на јаким крилима освете с којих се мало шта разазнаје“ (Михајловић, 2007, стр. 12), а видио је само једне очи. Друга приповијетка, *Вода води, човјек забораву*, једна је од најубједљивијих по митолошкој потки, можда и понајбоља представница оних у којима су стопљене митологија, фантастика, бајка. Мистика своје отјеловљење поприма у слици болесног дјечака „што је грактао као гавран“, жедан воде живота. Приказана је слика отужног свијета коме као да нема ни живота ни лијека. Како каже писац: „Све невоље и сву болест инсан овдје посрче с водом.“ (Михајловић, 2007, стр. 16).

Сусрет у Венецији, трећа прича, испричана је у двије равни: прва, историјска, објашњава ону другу у којој су се срили, у Венецији, богати бег, Турчин, и лакрдијаш великог угледа – глумац, Млечанин. Два човјека стоје један наспрам другог „уз нејасан осјећај судбинске привлачности“ која их истовремено доводи до лудила, до нељудске склоности, до мржње. Нејасно сјећање на завичај записано им је у крви која се нарочито узбурка када чује спјев о срдитом Раду – крв је то која непогрешиво препознаје истог претка. У четвртој причи *Мало јеси, мало ниси* егзистира лик који на моменте заличи на Кочићевог проту; један, на први поглед, мизантроп који живот проводи у тешкој аскези убирући плодове шипака, чувајући их као највећу реликвију. Писац маестрално одржава интензитет напетости док чува тајну Мишкове магаче, да би нас потом оставио у запитаности: да ли то лирски субјекат прича свој доживљај или пак сан док одзвањају ријечи насмијане главе нара: „Догађа се све оно у шта је човјек спреман да повјерује.“ (Михајловић, 2007, стр. 56).

Покајање Ђуке Бјеловука доноси сусрет двојице самотњака од којих сваки „гледа у своју тачку“ и бори се са својом мишљу. У једној чудесној ноћи они између себе побијају стуб разумијевања и проналазе танку и невидљиву нит узајамног повјерења јер их је спојила несрећа по којој су се и препознали. У *цариградској келији*, још једна географски истргнута а потпуно типична и крајње аутохтона херцеговачка, али истовремено свесрпска и свехришћанска прича, испривовиједана је преко владике кога налазимо у прогнаничкој, испосничкој, самртној келији гдје „точи врела сјећања као крв“ и говори их као исповијест „са преданошћу каква се само Господу поклања“ (Михајловић, 2007, стр. 81). Пред читаоцем се разастире непрегледна пољана на којој се за своје мјесто отимају: сумња, љубав, преданост, горчина, покајање, инат, освета... Дешава се сусрет Бога и човјека, који може да се догоди било кад и било гдје ако човјек осјети спремност те врсте. Ова прича је тематски занимљивија тим прије што пред Богом стоји један епископ.

Чорба за бијелу недјељу од самог почетка осваја посебном енергијом: чита се са смијешком, а завршава грохотом, јер приказује „слатку освету“ кроз коју јучерашња неправда постаје правда. „Али, ко ће – данас – знати шта је истина?“ (Михајловић, 2007, стр. 112). Писац нам, и у овом случају, оставља могућност избора и домаштавања. На концу, збирка се затвара приповијетком *Видовдан у Сарајеву* која даје особиту перспективу „Оног Видовдана“ у Сарајеву, а приказана је првенствено кроз лик чувеног (овдје чудесног) Глигорија Јефтановића „који може злу погледати у очи прије него оно наступи“ (Михајловић, 2007, стр. 116).

Да бисмо дошли до одговора на питање како перципирати овакву књижевност, а имајући у виду мисао: „Умесно је правити разлику између термина 'ценити' и термина 'вредновати'“ (Велек–Ворен, 1965, стр. 273), бавили смо се рашчлањивањем елемената од којих је сачињено ово дјело, односно њиховом организацијом, тачније, начином на који су спојени ти елементи и њиховом функцијом с обзиром на разноврсни материјал који је писац употријебио начинивши тако једну кохерентну и сложену цјелину.

Као центар изражајне конкретизације хронотоп је материјализовао вријеме радње смјештене у распону од XV до XX вијека, у осам разноликих мотивско-тематских прича које чврсто и нераскидиво на окупу држе и Босна и Херцеговина, чак и када се радња догађа другдје. Овдје у потпуности постаје јасан вредносни моменат хронотопа у књижевном дјелу, односно временско-просторна емоционална неодвојивост, али и Бахтинова тврдња како „и književnoumjetničkom hronotopu vremensko-prostorna obilježja čine cjelinu koja omogućava da se prostor uvlači u tok vremena, vrijeme se prepoznaje u prostoru. Zahvaljujući hronotopu, koji je primarno sredstvo za materijaliziranje vremena u prostoru, događaji u pripovjednom tekstu postaju konkretni, 'od krvi i mesa'“ (уп. Катnić Бакаршић, 2006, стр. 138). Јасно је да удаљени текстови као предлошци прича одлично комуницирају на фону израза којим се граде новоуобличене слике засноване на разним записима, документима, љетописима, дневницима, дакле на темељно истраженој историјској грађи која се овдје докраја распламсала подгријана пишчевом имагинацијом и тако сачинила јединствену структуру текста. Снажна наративна стратегија бива ојачана додавањем тона зачудности онога момента када се на чудесан начин преломе и стопе историја са фантастиком или бајком. Очито, писац се на посебан начин поиграва различитим врстама текстова од којих сачињава нову грађу. А језик све памти, и у њему све остаје. Тако је и у језику ове збирке уписана историја малог човјека у историји великих сила, психологија босанска, тврдовратост херцеговачка, мука људска, снага надљудска и смисао у бесмислу.

Скоро свака прича почиње убједљивим уводом, обично започетим врло ефектном реченицом која причу поведе даље увезујући је око необичних мотива и појава који неријетко долазе из историје и мијешају се са мотивом бајке, неке народне приче или легенде са тренутком живљења датог лика. Онеобичавању у помоћ притиче и симболика, најчешће у ликовима жабе, гаврана, вроне, што јасно осликава атмосферу приче. Наративност прожета финим лиризмом, који у овој збирци не дозвољава патетичност

уочену у првој збирци, на моменте бива заустављена, прекинута снажном гномом, над којом читалац може преиспитати сопствени живот. Убједљиво се издвајају биографски моменти битни за причу, карактер лика или одгонетку, док врло вјешто остварена композиција бива запечаћена сјајним поентирањем које се елегантно дозива са ефектним почетком. Синтаксичка конструкција је препознатљива по језгровитости кратке реченице. Дијалози су најчешће писани народним језиком – благодарећи таквом говору, очас ћемо се наћи на тлу и у времену гдје се радња одвија. Уз то, ако се осврнемо на то да је вријеме радње из прве збирке смјештено у четири ратне године, са ријетким излетима у прошлост, и то само докле досеже памћење конкретног лика, или благо искоракне у вријеме одмах након рата, на прави начин указаће се вриједност обзора који обухвата друга збирка: писац је своју мисао проширио са пет година на пет вијекова.

На концу, држимо се мишљења да је књижевно дјело написано да би се читало и не бавимо се позицијом аутора нити оним „шта је аутор хтио рећи“. Такође, није нам циљ да се искључиво бавимо самим поступком, поготово не ради самог поступка. Позивамо се на читаоца стављајући пред њега ово дјело, јер:

„(...) читање је изванредно сложена mentalna aktivnost, koja obično podrazumijeva veoma brzo 'dekodiranje' teksta koji se čita, pri čemu čitalac nije uvijek ni svjestan šta mu svijest 'iščitava' iz teksta i šta u njega 'učitava'. Tek onda kad poduzme da – za sebe ili za druge – formulira svoje 'čitanje' teksta, on do pune svijesti dovodi sve one pretpostavke, naslućivanja i nagađanja s kojima je manje-više instinktivno, tekst bio čitao. On tada postaje *tumač* teksta...“ (Lešić2006: 480).

Захваљујући ванредној пищевој моћи сливања разноликих врста текстова, при чему доводи у равнотежу различита времена, жанрове, идеолошке поруке, аспект зачудног са реалним, и све то кроз један нов, естетски непоновљив израз, увјерљивост причања Горана Михајловића бива утолико већа колико показује и умијеће у обликовању психолошких профила, што његови ликови доказују, а стилска и језичка увјерљивост употпуњују. И, заиста се у збирци препознаје Андрићев рецепт – писати тако да ријечима буде тијесно а мислима широко. Међутим, немогуће је не примијетити како је управо на том рецепту настало једно ново, самосвојно дјело које се читаоцу нуди како би и он сам потврдио да оно постоји у самом чину читања, проничући у његов код прихватањем нових могућности књижевног дискурса.

RECEPTION OF SHORT STORIES “LET US BE LIVE” BY GORAN MIHAJLOVIC

Summary

The subject of this article is the narrative work of Goran Mihajlovic, the writer who was born in Bugojno in 1965. He graduated from elementary school, high school, and university in Sarajevo, where he worked and lived until the war. Then he first moved to Pale, following Banja Luka, where he worked as a journalist. He died at the age of 48, and left two collections of short stories. They are somehow missed and remain unknown to a wider reading audience, which is completely unjustified if we take their quality in consideration. The first collection is mentioned in this article in the context of some of its minor weaknesses, but not to point them out, but to highlight the obvious progress made in the second one. Therefore, a special attention has been given to the second collection, not only concerning topics, but also prevailing motives in the stories, the construction of the form, pointing, syntactical construction, chronotope, stylistic expression, and finally the psychology of the characters.

Key words: Goran Mihajlovic, short story, motive, chronotope, reader.

ИЗВОРИ

- Михајловић (2005). Горан Михајловић. *Сами против свих*. Бања Лука: Глас српски – Графика.
- Михајловић (2007). Горан Михајловић. *Да смо живи*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

ЛИТЕРАТУРА

- Велек–Ворен (1965). Рене Велек – Остин Ворен. *Теорија књижевности*. Београд: Полит.
- Katnić Bakaršić (2006). Marina Katnić Bakaršić. *M. M. Bahtin – vizionarski teoretičar dijalozima i karnevalizacije*. U *Suvremena tumačenja književnosti*. Sarajevo: SARAJEVO PUBLISHING, str. 128–144.
- Lešić(2006). Zdenko Lešić. *Čitalac kao mjesto gdje se proizvodi značenje (Reader – response criticism)*. U *Suvremena tumačenja književnosti*. Sarajevo: SARAJEVO PUBLISHING, str. 476–488.
- Грујић (2019). Жељко Грујић. *Уби ме нејака ријеч*. Источно Сарајево: Матична библиотека, стр. 122.

Јелена С. Жерајић*
Студент мастер студија
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ПОТРАГА ЗА СОБОМ, СРОДНИЦИ Ј. АЋИНА

Апстракт: *Јовица Аћин, аутор је низа збирки прича и великог броја књига есеја. Овај рад посвећен је његовом првом роману, под називом Сродници. Роман се нашао у ужем избору за Нин-ову награду за 2017. годину. Према ауторовим ријечима, и Сродници су се првобитно јавили као идеја за причу, па их, узевши у обзир све њихове особености, можда прије можемо назвати повијешћу, а колико је то утицало на саму структуру дјела, биће, између осталог, предмет ове анализе. Пут на сјевер Шпаније у потрагу за исходитем прераста у онтолошко путовање у прошлост и у сопствено биће.*

Кључне ријечи: *сродништво, нађени рукопис, исходите, онтолошко путовање, фантомски сродници.*

1.

Дјело пред нама први је роман већ признатог писца низа збирки прича и великог броја књига есеја Јовице Аћина и као такво ушло је у ужи избор за *Нин-ову награду* за 2017. годину. Према ауторовим ријечима, и *Сродници* су се првобитно јавили као идеја за причу, па их, узевши у обзир све њихове особености, можда прије можемо назвати повијешћу, да се послужимо термином карактеристичним за руску прозну традицију, а колико је то утицало на саму структуру дјела, биће, између осталог, предмет ове анализе. У најкраћим цртама, *Сродници* би се могли представити као авантуристичко-детективски²⁶ роман самотивима фантастике²⁷ у ком наратор, заправо аутофикцијски јунак који, осим имена дијели са аутором и многе биографске елементе, потакнут проналаском рукописа-породичног стабла своје сукурдоле (предак десетог кољена) Рахиље, креће са синовима пут Шпаније не би ли размотао запретено клупко свог поријекла и открио нешто више о давно ишчезлим прецима. Наравно, представљено овако, дјело умногоме губи од своје умјетничке вриједности, али и поред тога, оно представља јасну, заокружену, мада не увијек досљедно структурирану цјелину.

2.

---

* jelenazerajic@gmail.com

²⁶Као књижевни термин назив детективски роман први пут је употребила 1878. сјеверноамеричка ауторка А. К. Грин у поднаслову свога романа *The Leavenworth Case : detective novel.....* Поједини су аутори у шему детективног романа уводили структурне елементе – пустоловног романа. (Живковић, 1985:117)

²⁷Поникла из дубине митске (и религиозне) свести , фантастика је потом преко народних предања и легенди ушла у књижевност и друге уметности. Појам фантастике јавља се, дакле, у часу кад је уметност, изгубивши своје митско залеђе, свој сакрални смисао, религиозни занос заменила песничким заносом и визионарством. (Регенбоген, Мајер,2004 :200).

Уколико говоримо о композицији дјела и накратко се задржимо на овој формалној недоследности, оно што на први поглед јасно можемо издвојити, то је да је роман сачињен из двадесет релативно уједначених поглавља, те у извјесном смислу можемо говорити о симболици броја двадесет. „Код древних Маја број двадесет представља божанство сунце у његовој архетипској функцији савршеног човјека.“ (Шевалије, Гербран 2009:195). Може се претпоставити да је аутор, сачинивши управо двадесет поглавља, имао на уму и симболику овог броја, тежећи ка савршенству свога дјела. Поглавља су са јасном међусобном тематском повезаношћу, с тим да због повремених ретроспективних и рефлексивних епизода, поглавља попримају већу или мању самосталност, те их донекле можемо посматрати и као одвојене приче. Ово је нарочито примјетно у другој половини романа када динамични описи потраге уступају мјесто својеврсноаутопромишљању. Исто тако, утиску фрагментарности доприноси и честа одсјечност у приповиједању и сажетост, лаконичност у изразу.

3.

Условно, роман се може подијелити на двије тематске цјелине и то ће, видјећемо, бити битна одлика Аћиновог приповиједања. Прва, како је раније напоменуто, представља модел авантуристичко-детективског романа, док другу можемо окарактерисати као неку врсту контемплативне приче у којој нам јунак, посежући за дневничким стилем или, ако се послужимо јунаковим одређењем, извјештајем, приближава мотиве на основу којих дјела с једне, и саставља својеврсно завјештање с друге стране. Аутор посеже за типским елементима, који су заправо само нужна инсценирања за мотивацију јунака да предузме своје, да га тако назовемо, генеалогско ходочашће на сјевер Шпаније. Ти елементи су несумњиво карактеристични за авантуристички роман, међутим, Аћин их унеколико преобликује не би ли ово реално путовање у непознато спојио у кохерентну цјелину с оним иреалним, онтолошким²⁸ путовањем у прошлост и у сопствено биће. Један од таквих елемената је и мотив нађеног рукописа, тј., у случају Аћиновог јунака, докумената његовог давног претка Рахиље: „Према историјским подацима и сачуваним црквеним књигама, наших истоимених предака било је, у најмању руку, у Зрењанину, одакле сам, односно, у Великом Бечкереку већ у XVI столећу. Зна се, рецимо, за Гаврила Аћина који је, са Савом Темишварцем, учествовао у Банатском устанку концем тог века. О томе нешто више знам и из записа моје давне бабе Рахиље из десетог колена уназад“ (Аћин 2017: 14)²⁹. Већ овдје аутор наглашава неке од најважнијих идеја на којима ће инсистирати кроз читаво дјело, а то су идеје памћења, тј. остављања трага иза себе и свеповезаности. С тим у вези, треба нагласити и важност одабира баш оваквог назива за роман. Ко су ти сродници за којима јунак трага и, можда важније питање, какве све врсте сродништва можемо остварити? Како је читав наратив заснован на принципу дуалности, ни одговор на ова питања не би био потпун уколико га не сагледамо најмање из два угла. Први, и свакако очигледнији, подразумијева денотативну и донекле већ објашњену семантику сродништва, а тиче се већ поменуте крвне повезаности наратора са Рахиљом. Поред ње, свакако морамо поменути и његова два потомка, синове Сретена и Арсена. Уколико је јунак и кренуо на пут у далеку Шпанију како би, понукан нађеним папирима, употпунио своје породично стабло, много је важније стремљење оца да се сједини и повеже са већ одраслим синовима, јер како се каже у роману „Грех је водити више рачуна о прецима него о потомцима“ (2017: 33). Ова тежња се још више наглашава чињеницом да аутор поставља своја три јунака у изоловану

²⁸Онтологија представља учење о бићу као таквом, о најопштијим појмовима бића, значењима бића и одређењима бића. (Регенбоген, Мајер, 2004 : 404).

²⁹Сви цитати из романа *Сродници* дати су према издању Лагуна, Београд, 2017.

средину, опустјели шпански градић Асин, чиме се активира архетипски³⁰ слој, будући да Асин, макар фиктивно, добија улогу праисходишта породице Аћин, чиме се остварује њиховаправа и измаштана повезаност са коријенима. Ова веза се чини још израженијом јер је инсцениција таква да се на том мјесту не налази ништа, осим гробова и једне полуразрушене цркве. Овај мотив цркве у Асину кључан је елемент јер подразумејева духовност, саборност, јединство и, уопште, иступа као један микрокосмос³¹. Међутим, њена руинираност тек је одбљесак немогућности остваривања дубље повезаности на релацији отац-синови, односно, на ширем плану, преци-потомци.

4.

Начевши већ и други, конотативни значењски слој сродништва, треба рећи да је он за Аћина подједнако важан као и онај денотативни, јер се њиме још значајније продубљује мотив памћења. Ово закључујемо и из тога што се овај слој јавља као самостална прича која се одвија паралелно са главним током приповиједања. Наиме, све вријеме своје потраге, јунаку Аћину се привиђа фантом³², кога прво упознајемо под именом Фантом Б., али врло брзо схватамо да је тај фантом у ствари Роберто Болањо, односно, Артуро Белано. Тај Болањо постаје сада суштинска тачка другог дијела романа. Појава фантома и Болања показује нам да је приповједач заправо схватио да је пут на који је повео синове, тај излет који је можда требао бити нека врста симболичног породичног окупљања, само једна епизода у спознаји једног много темељитијег сродства. Овдје смо већ на трагу метатекстуалности, јер је аутор у дослуху са стваралаштвом овог познатог чилеанског писца, а ту понајприје мислимо на романе *Дивљи детективи* и *2666*. Па, иако се тематски не приближава Болању, Аћин се користи сличним поступцима у својој нарацији, као што је коришћење аутофикцијског јунака који је уједно професор и писац, односно, стваралац, те потраге и мистификације, која сама по себи представља прикривање. Поред тога, Аћин у свој роман уноси и читаве пасаже из Болањових дјела, наравно, преосмишљене и прилагођене, као што је епизода о њемачком писцу Арчимболдију или неколике епизоде у којима се описују мистериозни нестанци три особе.

Ова фантастична нит о фантому у иначе реалистичком приповиједању представља донекле литераризовани уплив Аћиновог есејистичког сензибилитета у романескну форму који можемо посматрати као аутопоетички елемент. То, наиме, постаје очигледније када узмемо у обзир јунакову запитаност да ли је тај његов фантом заправо прави писац или је пак искривљена слика писца, настала као плод његовог накнадног учењавања, тј. запитаност над сврховитошћу умјетности и чина писања: „Не одиграва ли се то у мени неки процес фетишизације писца и уметника?“ (Аћин, 2017: 122), „Почињем да фетишизујем неко дело, а та се фетишизација затим преноси на његовог творца и на све што је с њим у вези. Тако сам све време бачен на пут магијског мишљења. Оно фетишизује предмете, места, тренутке и људе, да би из фетиша³³ извукло његову најскровитију истину.“ (Аћин, 2017: 123).

Уз овај навод треба додати и јунаково стално истицање чињенице да је Рахиља, иако је живјела прије око двјеста година, била писмена и потицала из породице у којој се

³⁰Архетипски(придјев изведен од именице *архетип* која означава изворни рукопис) подразумејева прасликовни, предсликовни, који важи као образац. (Регенбоген, Мајер,2004 : 49).

³¹Микрокосмос од грчких ријечи „мален“ и „свет“, мали свет, најпре се користи код Демокрита. а за човјека код Аристотела. У истинском смислу употребљив је само за човека, не само део света који би се могао схватити као копија, умањено опонашење свемира, него и као такав који постоји само као свет за себе, који сам у себи садржи свет. (Регенбоген, Мајер,2004 : 333).

³²Фантом: оно што се појављује очима, варљиваслика, утвара; у окултивизму исто што и феномен материјализације. (Регенбоген, Мајер,2004 : 660).

³³Фетиш представља предмет који посједује чудесну снагу и отуда и сам важи као дух, демон или бог. (Регенбоген, Мајер,2004 : 662).

држало до писања. Шта аутор заправо подразумијева када каже *фетишизација* и какву то истину извлачи из таквог односа према писцу, дјелу и самом стварању?

5.

Овдје ћемо се накратко вратити на тему сродништва гдје запажамо да аутор поред крвног, сматра да постоји и такозвано фантомско сродништво, дакле не по крви, које може да подразумијева везе између двије или више особа без чврсте физичке или чак временске споне. Управо такву улогу преузима Болањо, односно Белано и није случајно изабран један писаца, а ту је Аћин на трагу Набоковљевог стваралаштва („Његов експресионизам и тематика праве обруч између европског експресионизма 20-ог вијека и реалиста, твораца америчке прозне традиције, комбинујући набоковљевски импресионизам и тзв. слободну свијест као један од сегмената технике тока свијести.“)³⁴, јер је управо писац, дакле стваралац, носилац истинске демијуршке силе (божанске силе стварања).

Сљедствено томе, литерарна, или боље реченоумјетност ријечи, сматра се божанском вјештином. Сам Аћин ово остварује на особен начин преосмишљавајући нововозавјетни стих *У почетку бјеше Ријеч и Ријеч бјеше у Бога и Бог бјеше Ријеч*, па се тако у његовој интерпретацији ова стваралачка силаријечи издиже на магијски ниво: „Када се машимо за праву кваку на речима, тек онда оне зачаравају и тако нешто раде, а не да само саопштавају и обмањују.“ (2017: 109).

У том кључу ваља тумачити и мотиве који покрећу јунака овог романа, јер је његово сродништво са фантомом остварено кроз призму Болањовог стваралаштва, па је тако, у овом случају, читање чин препознавања себе у другом и другог у себи и, што је много важније, доказ постојања. Другим ријечима, постојање је за наратора одређена врста литерарне самоактуализације. Будући да је текст пред нама у ствари запис, тј., како смо раније навели, извјештај који приповједач пише, схватамо да је јунак, осим што је читалац, уједно и стваралац који тежи да иза себе остави траг и тако и сам постане фантом који ће утицати на неког свог крвног потомка или пак неког потпуно непознатог, фантомског сродника да повеже свој живот са овом заоставштином, јер „Сви фантоми су, јер их стварамо, наши рођаци, а тако је и са другим фантомима, свеједно да ли су ти фантоми добри и благонаклони или рђави и насилни. Баш такви, свакојаки, они су наша родбина.“ (2017: 90).

Уколико се осврнемо на поимање духовног живота древних Египћана, неке од значајних категорија за њих су : Ка-духовна душа, дух, свијест, Ба-духовно стање бића. Ка је, колико духовно-психичка, толико и физичка компонента личности, која насупрот Ба, принципу и објективизацији свијести, представља животну душу у свакој личности, односно објективизираним снага живота која човјека попут невидљивог двојника и сјенке прати од рођења до смрти. (Вишић, 1989:37). И наш јунак је имао свог двојника, а након свега, схватамо да је јунакова заоставштина заправо тестамент, односно завјештање којим се припрема за сопствену смрт која, имамо разлога да вјерујемо, на крају и долази по њега у обличју путника луталице. Међутим, ово питање, ипак, остаје отворено јер аутор у маниру постмодернистичког романа не даје јасан и коначан одговор на њега.

6.

Иако написани у романескној форми, тешко је отети се утиску да су *Сродници*

---

³⁴Преузето из: *Упоредни светови : непоздани приповедач у делима Владимира Набокова*, Марковић 2011:254.

структурно ближи краћем прозном казивању, него роману. На ово, свакако, утиче већ поменута фрагментарност која свој врхунац достиже отприлике на половини, када се од динамичног приповиједања о потрази, у стилу право авантуристичког романа, прелази на унутрашњи план јунаковог доживљаја, који чак можемо идентификовати као роман тока свијести, да би посљедње, двадесето поглавље практично иступило као накнадно уметнута, самостална прича. Оваквом утиску доприноси и неријетко полемички стил који, истина, можда не би требало сматрати као огрјешење о форму, јер проистиче из пишчеве есејистичке дјелатности и интересовања за Болања преко којег се, опет, приближава Борхесу, а индиректно и Умберту Еку, већ би га, уз сав опрез, можда требало видјети као одјек постмодернистичке традиције чији су дио били наведени писци. Међутим, уколико се и сложимо да постоје одређене формалне недоследности, нећемо погријешити ако кажемо да на тематском плану ово дјело представља компактну и заокружену цјелину која се одликује једноставним и пријемчивим стилем, те да је несумњиво плодно тло за будућа истраживања, понајвише на интертекстуалном плану.

ИЗВОРИ

Аћин 2017: Ј. Аћин, Сродници, Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

Вишић, 1989: М. Вишић, Египатска књига мртвих, Сарајево, Свјетлост.

Живковић, 1985: Д. Живковић, Речник књижевних термина, Београд, Полит.

Марковић, 2011: В. Марковић, Упоредни светови : непоздани приповедач у делима Владимира Набокова, Београд, Стубови културе.

Регенбоген, Мајер 2004: А. Регенбоген, У. Мајер, Речник филозофских појмова, Београд, Бигз Publishing.

Шевалије, Гербран 2009: Ж. Шевалије, А. Гербран, Речник симбола, Нови Сад, Stylos Art.

SEARCH FOR YOURSELF, SRODNICI J. ACINA

Abstract

Only the bravest are ready to fully study their origins and accept all its consequences. J. Acin

In this paper, we are analyzing the novel *Srodnici*. The author of the novel is Jovica Acin. This is his first novel, it was published in 2017, and the same year he entered the shortlist for Nin Prize. In short, it is an adventurous detective novel with elements of fantasy. The main hero and his sons move to Spain, they want to discover their origin. A real trip to Spain, goes on an ontological journey into own being.

Keywords: *relatives, found handwriting, the starting point, ontological journey, phantom kinsmen.*

Јелена Митрић*
Катедра за српски језик и књижевност, мастер студије
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ВИДОВИ ПРАЗНОВЈЕРЈА И ЕТИКА ГЛИШИЋЕВИХ ЛИКОВА

(у приповијеткама *Глава шећера*, *Злослутни број* и *Након деведесет година*)

САЖЕТАК: У раду ћемо изнијети видове празновјерја Глишићевих ликова у приповијеткама *Глава шећера*, *Злослутни број* и *Након деведесет година*. Најприје ћемо нешто рећи о периоду у коме је писао Глишић и о фолклорном реализму чији је био најистакнутији представник, а потом и о његовим ликовима. Посебна пажња обратиће се на главне ликове у приповијеткама, Радана Радановића и Мојсила Пупавца који имају донекле сличну судбину са једне стране и становника једног села уопште, са друге стране. Кроз рад ћемо објаснити на који начин су вјеровања из народа приказана кроз ликове Глишићевих приповједака и како су та вјеровања утицала на стварање главних ликова. Циљ рада је да се изнесе како вамирска тематика приповиједака тако и фиктивна тематика, те чињенице изложити и приказати у датом раду.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: празновјерје, Милован Глишић, нечиста сила, вампирска тематика.

1. УВОД

Почетак XIX вијека за Србе предстваљао је цивилизацијски мрак. Економске, друштвено-политичке и социјално-културне прилике у том периоду биле су веома неповољне. Главни узрок таквих неповољних прилика у Србији био је упад Турака на српске земље (Србију и Босну и Херцеговину) који су Србима били страни по вјери, духу и раси. Промјене које су Срби доживјели тицали су се њиховог идентитета као народа који су тада живјели међу Турцима. Почетком XIX вијека од наше писане књижевности у Србији је била присутна дијелом и средњовијековна књижевност. У новој Србији ова књижевност није обновљена него је ново вријеме српском друштву донијело нове потребе и нову писану књижевност. У то вријеме дјелују старјешине српске цркве међу којима је и Доситеј Обрадовић. Послије епохе у којој је дјеловао Доситеј Обрадовић (просвијећеност) и романтизма, као прозни стил у нашој књижевности јавља се реализам.

Реализам у нашој књижевности трајао је веома дуго, неких педесет година, јавивши се Игњатовићевим романом *Милан Наранџић*, а завршивши се романом Борисава Станковића, *Нечиста крв*. На српске реалисте утицали су руски реалисти, а највећи утицај имао је Гогољ пренијевши у нашу књижевност народне, хумористичке и социјалне елементе. Хумористички елементи највише су уочљиви у социјалним приповијеткама Милована Глишића, Лазе Лазаревића и Сима Матавуља чији су главни представници. „Културни живот у доба реализма изгубио је нешто од живости и интезивности својствених епоси романтизма, али је заузврат добио на ширини и разноврсности“. (Ј. Деретић 2002: 803)

---

* jelenams.29r@gmail.com

2. ПРОЗНО СТВАРАЛАШТВО МИЛОВАНА ГЛИШИЋА

Милован Глишић писао је хумористичко – сатиричне приповијетке од којих су најпознатије *Рога*, *Глава шећера*, *Ни око шта*, *Злослутни број* и *Након деведесет година*. Глишићев узор био је Гогољ. Од њега је преузео реализам малих ствари и безначајних догађаја, критички однос према појавама друштвеног живота, познавање народа изблиза, фолклорну фантастику, технику сказа тј. стилизацију причања ликова у приповијеткама у складу са природним говором средине и социјалне групе коју дати приповједач приповједа. Глишић у својим приповијеткама приказује сеоске газде, зеленаше, подмитљиве чиновнике, адвокате, простодушне сељаке. Највише простора у својим приповијеткама Глишић је посветио зеленашима, и то се нарочито примјети у приповијеткама *Глава шећера* у лику Давида Узловића и *Злослутни број* у лику Мојсила Пупавца. Једина приповијетка у којој наилазимо на вампирску тематику је *Након деведесет година*, док у осталим приповијеткама нечисте силе су или продукт фикције или човјековог дјеловања као што је то случај у приповијеткама *Глава шећера* и *Злослутни број*.

3. ВИДОВИ РАЗНОВЈЕРЈА ГЛИШИЋЕВИХ ЛИКОВА

Према ријечима Ј. Деретића, вампирска тематика заступљена је у приповијетки *Након деведесет година*. Наиме, Глишић у дјелу расвјетљава мит о Сави Савановићу, вампиру из села Зарожја. Глишић овом приповијетком представља критички однос према појавама у Србији деветнаестог вијека, тј према друштву уопште. То се огледа још на почетку приповијетке, када нам писац описује обичаје код Зарожана, између осталих, вилама орахе на таван растурати, појити врбу и сијати со. На неки начин Глишић исмијава село због њиховог приступа народним вјеровањима. Занимљива је појава вампира и мјесто у коме се он јавља. Вампир, у приповијетки Сава Савановић, јавља се у воденици, а према Чајкановићу, ђаво је први начинио воденицу тако да се она може сматрати његовим стаништем, док паљење воденице представља паљење ђавола. Упечатљиво је мјесту где се налази гроб Саве Савановића. Глишић наводи да се налази у кривој јарузи у којој је рачvasti бријест. Према ријечима П.С. Нишевљанина, стари народи су бријест називали дрветом снови. Оно је такође било и симбол смрти и вјечног посмртног живота.

Глишић такође описује и „детално“ убијање вампира. Па тако као поступак убијања вампира наводи: воду ацијазму, коња вранаца, глогов колац и молитву. *Вода ацијазма* позната је још као неначета вода, односно вода која нема контакт са свјетлошћу.

Употребљава се у борби против вампира. *Коњ вранац*, дуго се вјеровало да коњи представљају животиње које носе душе мртвих и једино они могу да виде и препознају духове и вјештице. У приповијетки је речено како је од свих кривих јаруга са рачvastим бријестом коњ вранац препознао ону праву. „*Глогов колац* према нашим вјеровањима постао је одбрана против злих сила. Глог је најмоћнији антропојон против вампира, вештица и злих сила, у ком год облику да се јаве. Кад се вампир ископа из гроба, он се по правилу убија глоговим коцем. Првобитно се колац причвршћивао за гроб“ (П.С. Нишевљанин 1912: 32).

Приликом убијања вампира може се десити да из тијела изађе лептир. Ријеч *лептир* је етимолошки повезан са ријечи *вампир* (лампир), а лептир је позната инкарнација душе још из најстаријих времена. При уништавању вампира води се рачуна да не изађе лептир из тијела иначе вампир неће бити уништен. Ова чињеница се не поклапа са чињеницом коју износи Глишић у *Након деведесет година*, наиме он говори како су Зарижани

приликом убијања вампира „пустили“ лептира из тијела те славили јер су убили вампира, иако вампир према вјеровањима из народа није убијен, што оставља утисак да приповијетка није завршена.

Милован Глишић у овој приповијетки не ставља акценат на једног лика, као што је то случај са приповијеткама *Глава шећера* и *Злослутни број*. Он наиме, посматра друштво као цјелину која заједно дјелује и у исте силе вјерује, борећи се против њих. У приповијеткама *Глава шећера* и *Злослутни број*, писац акценат ставља на појединачне ликове. Најприје ћемо обрадити приповијетку *Глава шећера*. У приповијетки *Глава шећера*, Глишић је обратио пажњу на три лика, Радана Радановића који се може посматрати као самостална цјелина са једне стране, и Давида Узловића и Максима Сармашевића који се међусобно прожимају кроз дјело, непосредно утичу на ток радње приповијетке и Раданову судбину. Највише празновјерја је заутупљено у овој приповијетки. Први вид празновјерја примјећујемо када Радановић улази у кафану и кад га етикетирају као баксуза, након тога препричавање шта се дешавало код Патрова вира, појава попа, везање жутим букагијама... све је то утицало на привиђење црног дјетета на мосту. Постоје различите теорије о појави црног дјетета. Према В. Чајкановићу, ђаволи су у ноћи јашили и заносили путнике. Ђаво је обично црн, као што су у приповијетки црни дијете и поп. У приповијетки, дијете док „спопада“ оглашава се пјетао, те дијете говори Радану како је имао среће што се пјетао огласио, што говори да је дијете ипак ђаво. Јован Деретић сматра да је у питању производ фикције, а у прилог томе је чињеница да је Радан под утиском пића и прича све умислио, а да дијете представља његову бригу. Са друге стране јавља се капетан Максим Сармашевић, капетан кога карактеришу као праведног човјека, и такав се представља све до тренутка кад му Радановић доноси окрњену главу шећера и тако га сваки слједећи пут финансијски оштећује, те у сарадњи са Давидом Узловићем уништава Радановића како морално тако и финансијски. Етимологија имена повезана је са личностима ових ликова, па тако Раданово име говори о томе колико је он вриједан и труди се да одржи породицу на окупу, док Узловић и Сармашевић представљају подле људе који су склони искориштавању човјека ради свога добра. Давид Узловић је познат и као зеленаш, што му и само име говори (узло=чвор, коноп), те веже дуговима, док капетана Сармашевића (сарма=савијен, префриган) карактерише његова похлепа и намјера у томе да на нешто друкчији начин искористи становнике како своје тако и околних капетанија, одавајући утисак господског човјека како према начину одјевања тако и према ставу.

Нешто између Радана Радановића и Давида Узловића је Мојсило Пупавац, зеленаш по природи, ставу и учености, а по души Радан Радановић, поштен човјек који је желио да постигне оно што му други, моћнији од њега нису дозволили. Мојсила Пупавца прате сва дешавања у вези са бројем двадесет и пет, и он тај број сматра као узрочника своје несреће. Као што већина људи према народном вјеровању број тринаест сматрају бројем који доноси несрећу, тако је и он сву своју несрећу приписао бројевима.

4. ЗАКЉУЧАК

Кроз рад смо истакли видове празновјерја Глишићевих ликова јасно разграничивши приповијетке *Глава шећера* и *Злослутни број*, које се базирају на човјековој фикцији и утицају спољашњих сила, од приповијетке *Након деведесет година* која има вампирску тематику. Након тога смо објаснили понашање Глишићево понашање приликом дјеловања злих сила на њих и око њих, али и суочавање са тим силама.

ИЗВОРИ:

Глишић 2017: М. Глишић, *Приповетке*, Порталибрис, Београд.

ЛИТЕРАТУРА:

Деретић 2002: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Просвета, Београд;
Ђорђевић 1984: Т. Ђорђевић, *Наш народни живот I*, Просвета, Београд;
Нишевљанин 1912: П.С. Нишевљанин, *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба*, Свети Сава, Београд;
Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Српска књижевна задруга, Београд;
Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910-1924*, Српска књижевна задруга, Београд;
Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београд.

Слађана Клепић*
Катедра за српски језик и књижевност
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ПРИМЈЕНА ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ПРИПОВИЈЕТКЕ „ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ“ ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА

Апстракт: *Кроз овај рад настојаћемо да објаснимо сам појам истраживачких задатака, значај њихове примјене у самом процесу наставе. То ћемо све објаснити кроз примјер методичке обраде приповијетке „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића.*

Показаћемо како примјена савремених метода знатно мијења улогу наставника и ученика у наставном процесу. Подстиче се боља активност ученика на часу, њихово веће мисаоно ангажовање приликом обраде нове наставне јединице, док се улога наставника такође мијења, она постаје савјетодавно-упућивачка.

Циљ: *рада је да објаснимо суштину и значај примјене истраживачких задатака, да покажемо како се помоћу примјене савремених метода у настави може обрадити приповијетка „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића.*

1. УВОД

Примјена стваралачких поступака при тумачењу савремених дјела афирмацију стиче у савременој методичкој теорији и пракси. Ови поступци битно утичу на улогу наставника и ученика, јер се улога наставника своди на то да упуту ученике на који начин могу сами да истражују књижевна дјела, а самим тим ученици постају активнији и самостално проучавају дјела.

Ови методи подразумијевају знатно одступање од традиционалне наставе у којој су ученици пасивни, и гдје је спутана њихова самостална активност.

„До сада се у настави више користио нормативни поступак који за разлику од стваралачког подразумијева да се час проучавања књижевних дјела одвија по одређеним методичким етапама, да те етапе представљају неку врсту стандарда и да је њихов редосљед потребно поштовати. Нормативни методички поступак занемарује природу књижевноумјетничких дјела и ослања се на сазнање да је нормативни начин логичан пут школске интерпретације. По овом поступку унапријед је утврђен ток часа и због устаљеног понављања час постаје клише.“ (Брчкало 2015:50)

Један од модела савремене стваралачке наставе је и обрада књижевних дјела помоћу истраживачких задатака. „Истраживачки задаци су основни облик подстицања ученика да у примању уметничког текста максимално искористе и развију своје способности. Помоћу њих се систематично стимулише и изоштрава читалачка пажња и побуђује критичка и истраживачка радозналост.“ (Николић 1988:184)

Овај модел одступа од традиционалне наставе, као и од репродуктивног вида учења. Репродуктивни вид учења има за посљедицу брзо заборављање наученог градива, док се истраживачким задацима ученици подстичу да сами откривају проблеме у дјелу, самим тим што самостално закључују и налазе одговоре, они, боље и дуже памте оно што су сами открили. Порука Богдана Поповића наставницима је сљедећа: „Оно на шта и наставник има највише пажње да обрати било би ово: као и код осјећања имао би да развија на првом месту самосталност суда код свог ученика. Не би смео ни у ком случају допустити да њак прими туђе мишљење док није стигао да га провери на фактима, на чињеницама.“ (Поповић 1970:68)

---

* sladjaklepic89@yahoo.com

Међу савременим методичарима који су добро теоријски и практично разрадили моделе стваралачке наставе књижевности значајна мјеста заузимају: Драгутин Росандић, Вук Милатовић, Милија Николић, Павле Илић, Симеон Маринковић.

Наведеном темом рада такође се бавио и Милија Николић у књизи „Методика наставе српског језика и књижевности“. Николић је обрадио исту приповијетку која је обрађена у овоме раду, он велику пажњу посвјећује облику приповиједања у приповијетки, приповиједању у првом лицу, казивању у другом лицу, функцији наратора, док ће се у овоме раду највећа пажња посветити рјешавању проблема главног мотива приповијетке, то јесте мотива коцкања, као и анализи ликова у приповијетки.

2.

ДЕФИНИСАЊЕ И ЗНАЧАЈ ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА

Истраживачки задаци како смо рекли представљају важан модел у савременом процесу наставе. Брчкало каже да постоје два модела истраживачких задатака. У првом моделу обраде текста помоћу истраживачких задатака заступљена је метода писаних радова. У овој методи непоходно је да наставник припреми ученицима наставне листиће са истраживачким задацима. „Да би се примијенила ова метода, потребно је да ученици прво науче да пишу, да савладају технику писања, али и технику читања. То је један од разлога због којих истраживачки задаци у млађим разредима основне школе до сада, углавном нису интезивно коришћени у обради књижевних текстова.“ (Брчкало 2015: 59) Ову методу најбоље је почети примјењивати од трећег и четвртог разреда основне школе, да би се дјеца на вријеме оспособљавала за самосталан рад. „Примјена истраживачких задатака доприноси богаћењу рјечника, мисаоној активизацији, те стицању или провјеравању знања.“ (Брчкало 2015: 59)

Овај модел посебно одговара оним ученицима који су прочитали дјело, снажно га доживјели, али не знају на прави начин да опишу тај доживљај, и ту се управо користе истраживачки задаци, да би подстакли ученике да изразе своје мисли и осјећања. Помоћу истраживачких задатака наставник ученицима приближава одређено књижевно дјело. Добро осмишљени истраживачки задаци обезбједиће ученицима дуже памћење. Често наставници упадну у неку рутину, стално радећи на исти начин, то јесте користећи исте методе приликом обраде градива. Истраживачки задаци служе да се промијени устаљени начин проучавања, али не треба константно користити ни овај метод, јер све што се често користи постаје досадно. Истраживачки задаци могу бити исти за све ученике, или могу бити прилагођени за сваког ученика понаособ, могу бити различите сложености, у зависности да ли је група ученика просјечна, натпросјечна, или испотпросјечна.

Вук Милатовић други модел истраживачких задатака дефинише као повезивање плана текста са истраживачким задацима. (Милатовић 2005:49) Значи да се прво уради план текста, а затим се за сваки поднаслов дају истраживачки задаци.

У овом раду обрадићемо приповијетку „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића, помоћу првог модела истраживачких задатака.

3. ПРИПРЕМА УЧЕНИКА ЗА ОБРАДУ ПРИПОВИЈЕТКЕ „ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ“ НА НАСТАВНОМ ЧАСУ

„Приповјетка је као роман, један живот или један свијет за себе. Стога приповјетка мора да се разликује од романа, ако жели да и на уском простору прикаже живот. Она има строже прописе којима мора да се потчињава него роман. Она мора да има: строги план, да се усредсреди на једну радњу, да настоји постићи ефекат и да се функционално користи својим средствима, ријечима и стилским фигурама.“ (Брчкало 2017: 91)

Приповјетка није опширна као роман. Роман је такав да може да прати више радњи, да их анализира истовремено, па нам се чини у једном тренутку да та прича неће имати краја.

Приповјетка за разлику од романа треба да прати једну радњу, њен почетак и крај су јасно дефинисани. Ако би приповијетка покушала да обради више радњи, као што то имамо у роману, она би постала бесмислена. Познато је да се често многе новеле или приповијетке повезују у једну цјелину, и то по томе колико имају сличности једна са другом. У роману се обједињују разни догађаји, што чини комплексност романа.

Приповијетка је као мали роман. Обрада књижевног дјела састоји се од низа методичких радњи, а то су: мотивисање ученика за читање књижевног дјела, читање, локализовање текста, истраживачки задаци, коришћење помоћне литературе попут критичких текстова, тумачење непознатих ријечи и израза, изношење утисака које је дјело оставило код ученика. Мотивација изостаје на самом часу обраде дуже приповијетке као што је у овом случају.

Потребно је да мотивишемо ученике да код куће прочитају дату приповијетку. То можемо урадити тако што ћемо им прочитати неки занимљив одломак из приповијетке, или им навести неки занимљив податак из критичке литературе, а можемо користити и биографију писца да бисмо навели ученике на читање, како би се они макар на тај начин приближили писцу. Функцију мотивације могу имати и истраживачки задаци, који представљају усмјерење ученика приликом читања књижевног дјела.

Прво ћемо на часу који претходи часу обраде приповијетке „Први пут с оцем на јутрење“ подстаћи ученике на читање самог дјела, и уручити им истраживачке задатке.

Ученицима можемо дати следеће истраживачке задатке, који ће им показати на шта да обратe пажњу приликом читања приповијетке (слиједи примјер наставног листића):

1. Прочитајте приповијетку „Први пут с оцем на јутрење“ Лазе Лазаревића.
2. Током читања водите биљешке, и издвајајте ситуације које су на вас оставиле најснажнији доживљај
3. На шта вас наслов приповијетке асоцира, и да ли у њему има назнаке како ће се приповијетка завршити?
4. Шта је јутрење?
5. Размислите и припремите се да протумачите који су ликови највише привукли вашу пажњу?
6. Каква осјећања у вама изазивају поступци јунака?
7. Која вас је епизода највише подстакла на размишљање, и зашто?

Ученицима можемо навести и чињеницу да је приповијетка екранизована, да погледају филм и упореде је са писаном верзијом, да утврде има ли разлике, и шта је на њих оставило већи утисак, писани текст, или филм.

У овом раду обрађујемо једну приповијетку, али њу можемо посматрати заједно са осталим приповијеткама Лазе Лазаревића. Познато је да Лазаревић у својим приповијеткама идеализује стари, патријархални свијет, и његове вриједности, истиче породични идиљу. Дакле, Лазаревић је идеал видио у оквирима патријархалне заједнице, он од те заједнице ствара својеврсну утопију. Овај податак ћемо навести ученицима, рећи ћемо им да ова приповијетка има сличности са приповијеткама „Швабица“ и „Ветар“, јер се кроз све три провлачи лик мајке. Ученици могу приповијетку „Први пут с оцем на јутрење“ упоредити са наведеним приповијеткама, на тај начин можемо да их мотивишемо да прочитају све три приповијетке. Можемо да их подсетимо на већ прочитану приповијетку „ Све ће то народ позлатити“, да утврде на који начин у тој приповијетки писац идеализује патријархални свијет.

4. ОБРАДА ПРИПОВИЈЕТКЕ „ ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ „ НА НАСТАВНОМ ЧАСУ

Примјена истраживачких задатака приликом обраде наведене приповијетке јако је битна, јер ћемо помоћу њих да рјешавамо све проблеме у приповијетки. Увидјећемо да ли су ученици успјешно рјешили истраживачке задатке, које су добили да самостално раде код куће. На почетку часа на ком обрађујемо приповијетку „ Први пут с оцем на јутрење“ неопходно је да са ученицима разговарамо о утисцима, које је дјело на њих оставило. Утисци треба да буду поткрепљени примјерима.

Ученике ћемо подијелити у више група, те групе ће обухватати различите профиле ученика, просјечне, натпросјечне и испотпросјечне.. Навели смо да истраживачки задаци могу да се дају по одређеним нивоима сложености. Међутим, у овом раду их нећемо тако класификовати ,већ ћемо их класификовати на основу проблема који обрађујемо, на примјер наставни листић са истраживачким задацима који се баве основним мотивом, то јесте мотивом коцкања и сл.

Прва група истраживачких задатака односи се на основну тему и мотив приповијетке :

1. Која је главна тема приповијетке и одакле је Лазаревић узима?
2. Који су све мотиви присутни у овоме дјелу?
3. Који је по вама доминантан мотив у овој приповијетки?
4. На који начин је приказан мотив коцкања?
5. Да ли Митар нарушава светињу свог дома, и како?
6. Како коцкање утиче на породицу?
7. Да ли је Митар равнодушан према својој пороци?
8. Да ли на основу ове приповијетке можете уочити мане које су везане за личност коцкара?
9. Направите паралелу између породичне куће, и крме гдје царује Пера Зелембаћ.
10. Шта мислите да ли је Митар добио ишта вриједно коцкањем, или је само на губитку?
11. Коју моралну поуку можете да извучете из ове приповијетке?

Друга група истраживачких задатака односи се на главни лик у приповијетки, а то је лик Митра:

1. Уочите на који начин су представљени ликови у дјелу?
2. Ко је главни лик?
3. Пронађите пасус у коме се говори о његовом физичком опису.
4. Обратите пажњу на Митров портрет.
5. Пронађите непознате ријечи у читанци.
6. Из ког језика Лазаревић позајмљује те ријечи да би описао Митров портрет?
7. По његовом физичком опису ком друштвеном слоју је припадао Митар?
8. Издвојте мјеста која упућују на његов карактер.
9. Уочите различите особине његове личности, патријархалне, и оне гдје он ипак показује осјећања.
10. Због чега се главни јунак удаљава од породице?
11. На који начин Митар покушава да исправи своју животну грешку?
12. Упоредите опис Митра са почетка приповијетке са описом, када он послје коцкања излази из собе.
13. Шта нам Лазаревић описом ентеријера послје „страшне ноћи“ жели да предочи? Нађите тај опис у приповијетки.

Трећа група истраживачких задатака бави се ликом Марице, који такође представља један од битних ликова у приповијетки. Поред лика Марице, поменућемо и лик Пере Зелембаћа, да би на његовом примјеру дјеца извукла праву моралну поуку.

1. Опишите Маричин лик, и да ли се он мијења како тече радња?
2. Шта њој даје снагу да се бори са животним недаћама?
3. Какав је Маричин однос према Митровом коцкању?
4. Опишите однос Митра и Марице.
5. У чему се огледа Маричина највећа снага?
6. Улога мајке у Лазаревићевим приповијеткама је врло истакнута и уочљива. Објасните како је мајка приказана у овом дјелу.
7. Шта можемо закључити из самог надимка Пере Зелембаћа? На шта вас асоцира ово зелембаћ?
8. Какву моралну поуку носи судбина Пере Зелембаћа

Четврта група истраживачких задатака бави се проблемом приповијетања и драмском структуром:

1. Ко казује у приповијетки?
2. Пронађите мјеста у приповијетки у којима се види да приповијетач и казивач нису иста особа.
3. У којој улози се налазимо ми као читаоци?
4. У ком лицу је казивање?
5. Шта се постиже тиме када се наратор обраћа читаоцу (тек ћете се ви после чудити, видећете).
6. Пошто сте већ упознати са чињеницом да је дјело екранизовано, шта мислите зашто је ово дјело погодно за екранизацију?
7. Пошто сте пажљиво прочитали приповијетку можете ли уочити њену драмску структуру?

Као завршницу часа можемо изабрати дјечака и дјевојчицу, да изражајно прочитају дијалог између Марице и Митра, када Митар покуша да се убије. Тако ће још боље уочити драмску структуру приповијетке.

5. ЗАКЉУЧАК

Кроз овај рад смо истакли неке од начела савремене наставе. Показали смо да примјена истраживачких задатака игра важну улогу у процесу наставе. Помоћу њих смо обухватили све проблеме, које са собом носи приповијетка „Први пут с оцем на јутрење“. Ученици су уз малу помоћ наставника самостално рјешавали проблеме. Истакли смо да примјена истраживачких задатака подстиче креативност ученика, мада треба имати на уму то да се овај метод не треба стално користити, и да је савремене методе наставе најбоље комбиновати једну са другом.

ИЗВОРИ:

Лаза Лазаревић 1982: Лаза Лазаревић, Дела, Сарајево, Издавачка дјелатност

ЛИТЕРАТУРА:

- Брчкало 2015: Б. Брчкало, *Стваралачки поступци у настави књижевности*, Пале: Универзитету Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале
- Поповић 1970: Б. Поповић, *Огледи и чланци из књижевности*, Нови Сад: Матица српска-Београд.
- Брчкало 2017: Б. Брчкало, *Научно-наставна интерпретација књижевноумјетничког дјела*, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале
- Николић 1988: М. Николић, *Методика наставе српскохрватског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милатовић 2005: В. Милатовић, *Методика наставе почетног читања и писања*, Београд.

МАТЕМАТИКА

Dejan Mršević*
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
Katedra za matematiku

DIOFANTOVE APROKSIMACIJE

Apstrakt: U radu su prikazane neke od metoda za ispitivanje Diofantovih aproksimacija. To je jedan od ciljeva ovog istraživačkog projekta. Takođe, drugi cilj ovog rada je da se navedu neka svojstva konačnih verižnih razlomaka i izdvoje neke numeričke osobine. Posebno će se razmatrati neki elementi teorije aproksimacija realnih brojeva verižnim razlomcima. Izložiće se kratak pregled najbitnijih osobina verižnih razlomaka. Takođe, posebno će se razmatrati i najbolje racionalne aproksimacije realnih brojeva prve i druge vrste. Na osnovu tih aproksimacija određiće se najbolje racionalne aproksimacije matematičkih konstanti π i e . U radu je navedeno 7 primera i 4 zadatka, koji upotpunjuju obrađenu teoriju.

Ključne reči: Farejev niz, najbolja aproksimacija, algebarski i transcendentni brojevi (broj π i broj e), verižni razlomci, racionalne aproksimacije, konvergente i sekundarne konvergente.

UVOD

Pre obrade teme rada, reći ćemo nešto o matematičaru po kojem je aproksimacija dobila ime.

Slika 1. Diofant iz Aleksandrije

---

* dejanmrsevic@gmail.com

Diofant je starogrčki matematičar Helenističkog doba koji je živio u Aleksandriji između 200 - 214. godine i umro u periodu između 284 - 298. godine posle Hrista. Mnogi ga zovu "ocem algebre". Ne postoje skoro nikakvi konkretni podaci o njegovom životu. Sve što je sačinjavano nalazi se u natpisu na njegovoj grobnici - natpisu datog u formi matematičkog zadatka. Taj zadatak dajemo tako što ga sa govornog jezika odmah (prevodimo) na jezik algebre.

Putniče! Ovde je sahranjen Diofant.

Brojevi govore koliko je dug bio njegov život.

x

Šestinu njegovog života čini prekrasno detinjstvo.

$\frac{x}{6}$

$\frac{x}{6}$

Dvanaestinu čini svetla mladost.

$\frac{x}{12}$

$\frac{x}{12}$

Sedminu svog života Diofant je proveo u braku bez dece.

$\frac{x}{7}$

$\frac{x}{7}$

Prošlo je još 5 godina dok mu Himen, bog braka i svadbe, nije podario sina.

5

Sudbina je htela da sin poživi dva puta manje od oca.

$\frac{x}{2}$

$\frac{x}{2}$

Još 4 godine proživio je starac u dubokom bolu za izgubljenim sinom.

4

Koliko je živio Diofant³⁵ ?

Ako ovo prevedemo u algebarsku jednačinu, dobijemo sledeći izraz:

$$x = \frac{x}{6} + \frac{x}{12} + \frac{x}{7} + 5 + \frac{x}{2} + 4.$$

Rešavanjem dobijamo $x = 84$.

Tako dobijamo informacije o njegovom životu: da se oženio kada je imao 21 godinu, da je sa 38 godina dobio sina, kojeg je izgubio kada je napunio 80 godina. Umro je u 84. godini svog života.

Diofantova najpoznatija dela su:

Aritmetika;

Spis o poligonalnim brojevima;

Zbirka pod naslovom Porisms.

³⁵ Diofant (3. vek n. e.), starogrčki matematičar

I. FAREJEV NIZ

Definicija 1. Farejev³⁶ niz F_n je (konačan) niz svih redukovanih razlomaka $\frac{a}{b}$ intervala $[0,1]$ za koje je $b \leq n$, poredanih po veličini.

Primer 1. $= \left(\frac{0}{1}, \frac{1}{5}, \frac{1}{4}, \frac{1}{3}, \frac{2}{5}, \frac{1}{2}, \frac{3}{5}, \frac{2}{3}, \frac{3}{4}, \frac{4}{5}, \frac{1}{1} \right) F_5$.

Teorema 1. Neka je $\frac{a}{b} \in F_n$. Neka je $y \in \mathbb{Z}$, takav da je $n - b < y < n$ i $ay \equiv -1 \pmod{b}$ i neka je $x = \frac{ay+1}{b}$. Tada je $\frac{x}{y}$ razlomak koji u F_n sledi neposredno iza $\frac{a}{b}$.

Primetimo da na osnovu poznatih rezultata u vezi sa linearnim kongruencijama sledi da su brojevi x, y koji zadovoljavaju navedene uslove uvek jednoznačno određeni.

Dokaz: Iz $x = \frac{ay+1}{b}$ sledi $bx - ay = 1$ i $(x,y) = 1$.
Iz $y \leq n$ sledi $\frac{x}{y} \in F_n$ i $\frac{x}{y} = \frac{a}{b} + \frac{1}{by} > \frac{a}{b}$.
Neka je $\frac{c}{d}$ razlomak u F_n koji neposredno sledi iza $\frac{a}{b}$ i pretpostavimo, suprotno tvrđenju, da je $\frac{a}{b} < \frac{c}{d} < \frac{x}{y}$.

Tada je $xd - cy \geq 1$, $cb - ad \geq 1$ i

$$\frac{1}{by} = \frac{bx-ay}{by} = \frac{x}{y} - \frac{a}{b} = \left(\frac{x}{y} - \frac{c}{d} \right) + \left(\frac{c}{d} - \frac{a}{b} \right) = \frac{xd-cy}{ay} + \frac{cb-ad}{bd} \geq \frac{1}{ay} + \frac{1}{db} = \frac{b+y}{bdy},$$

odakle $b+y \leq d \leq n$ (jer $\frac{c}{d} \in F_n$), pa je $y \leq n - b$, što je kontradikcija sa načinom izbora broja y .

Primer 2. U F_{15} iza $\frac{4}{9}$ neposredno sledi $\frac{2}{11}$, jer je $y = 11$ (jedino) rešenje kongruencije $4y \equiv -1 \pmod{9}$ u intervalu $6 < y \leq 15$ i $x = \frac{4 \cdot 11 + 1}{9} = 5$.

Zadatak 1. (Savezno takmičenje, 1971) Ako su $a, b, p, q, r, s \in \mathbb{N}$ takvi da je $qr - ps = 1$ i $\frac{p}{q} < \frac{a}{b} < \frac{r}{s}$, dokazati da je $b > q + s$.

Posledica 1. Ako su $\frac{a}{b} < \frac{c}{d}$ susedni razlomci u F_n , tada:

$$1^\circ b + d > n;$$

$$2^\circ bc - ad = 1;$$

³⁶ J. Farey (1766-1826), engleski matematičar

$$3^{\circ} (b, d) = 1.$$

Dokaz: Sva tri tvrđenja lako slede iz $n - b < d \leq n$, $ad \equiv -1 \pmod{b}$

$$i \quad c = \frac{ad+1}{b}.$$

Posledica 2. Ako su $\frac{a}{b} < \frac{x}{y} < \frac{c}{d}$ uzastopni članovi u F_n , tada je $\frac{x}{y} = \frac{a+c}{b+d}$ (medijanta brojeva $\frac{a}{b}$ i $\frac{c}{d}$).

Dokaz: Iz prethodnog sledi da je $bx - ay = 1$, $cy - dx = 1$, odakle je $x = \frac{a+c}{bc-ad}$,
 $y = \frac{b+d}{bc-ad}$; $\frac{x}{y} = \frac{a+c}{b+d}$.

Posledica 3. Svaki razlomak iz F_{n+1} sa imeniocem $n+1$ leži između dva susedna razlomka iz F_n i njihova je medijanta. Dakle, da bismo, znajući F_n , formirali F_{n+1} , dovoljno je naći one susedne razlomke u F_n čiji je zbir imenilaca $n+1$.

Primer 3. $F_6 = \left(\begin{matrix} 0 & 1 & 1 & 1 & 1 & 2 & 1 & 3 & 2 & 3 & 4 & 5 & 1 \\ 1 & 5 & 5 & 4 & 3 & 5 & 2 & 5 & 3 & 4 & 5 & 5 & 1 \end{matrix} \right)$,

2. NAJBOLJA APROKSIMACIJA

Definicija 2. Racionalan broj $\frac{a}{b}$ je najbolja aproksimacija broja $\alpha \in \mathbb{R}$ ako ne postoji racionalan broj $\frac{x}{y}$ za koji je $y \leq b$ i $|\alpha - \frac{x}{y}| < |\alpha - \frac{a}{b}|$.
 Drugim rečima, $\frac{a}{b}$ je najbolja aproksimacija broja α ako svi racionalni brojevi intervala $(\alpha - \frac{a}{b}, \alpha + \frac{a}{b})$ imaju imenilac veći od b .

Primer 4. $\frac{3}{2}$ je najbolja aproksimacija broja $\sqrt{2}$, a $\frac{143}{100}$ nije (mada je njegovo rastojanje od $\sqrt{2}$ manje nego rastojanje broja $\frac{3}{2}$, jer je $\frac{142}{100} = \frac{71}{50}$ bliži broju $\sqrt{2}$ nego što je to $\frac{143}{100}$).

Teorema 2. Ako $\alpha \in \mathbb{R} \cap (0, 1)$ leži između dva susedna broja iz F_n , tada je bar jedan od njih najbolja aproksimacija za α .
 Primitimo da nije isključeno da i drugi od pomenutih brojeva bude najbolja aproksimacija (makar mu rastojanje od α bilo i veće).

Dokaz: Neka su $\frac{a}{b}$ i $\frac{c}{d}$ uzastopni članovi u F_n i $\frac{a}{b} < \alpha < \frac{c}{d}$; neka je pri tom

rastojanju broja $\frac{a}{b}$ od α manje ili jednako nego rastojanje broja $\frac{c}{d}$.
 Tada je $\frac{a}{b}$ najbolja aproksimacija broja α . Zaista, ako bi $\frac{x}{y}$ bio bliži α nego što je to $\frac{a}{b}$, tada bi $\frac{x}{y}$ pripadao intervalu $(\frac{a}{b}, \frac{c}{d})$. Pošto su $\frac{a}{b}$ i $\frac{c}{d}$ uzastopni članovi u F_n , razlomak $\frac{x}{y}$ ne bi pripadao F_n , pa bi važio $y > n \geq b$.

Teorema 3. Neka su $\frac{a}{b}, \frac{c}{d}$ uzastopni članovi u F_n i $\frac{a}{b} < \alpha < \frac{c}{d}$.
 Tada među redukovanim razlomcima sa imeniocem $n+1$ najbolja aproksimacija za α može biti jedino $\frac{a+c}{b+d}$. On to jeste ako i samo ako je $b+d = n+1$ i njegovo rastojanje od α nije veće nego rastojanja $\frac{a}{b}$ i $\frac{c}{d}$ od α .

Dokaz: Na osnovu posledice 3, u skupu $F_n \cap (\frac{a}{b}, \frac{c}{d})$ može se nalaziti samo jedan element iz F_{n+1} je medijanta $\frac{a+c}{b+d}$, i to samo u slučaju da je $b+d = n+1$. Ako je taj uslov, ispunjen i $\frac{a+c}{b+d}$ je zaista bliži α nego što su to i $\frac{a}{b}$ i $\frac{c}{d}$, tada je on bliži broju α nego svi ostali članovi F_{n+1} . Obratno je očigledno.

Primer 5. Najbolje aproksimacije broja $\ln_2 = 0,69314718..$ sa imeniocima manjim od 50 su : $1, \frac{1}{2}, \frac{2}{3}, \frac{5}{7}, \frac{7}{10}, \frac{9}{13}$ i $\frac{34}{49}$.
 Važan rezultat teorije Diofantovih aproksimacija je sledeća **Dirihleova**³⁷ **teorema.**

Teorema 4. Neka je α proizvoljan realan broj $t \in \mathbb{N}$ Tada postoji racionalan broj $\frac{p}{q}$, takav da važi:
 $|\alpha - \frac{p}{q}| < \frac{1}{q^t}$ i $q \leq t$.

Prvi dokaz: Nije ograničenje opštosti ako se pretpostavi da je $0 \leq \alpha < 1$.
 Neka su $\frac{a}{b}, \frac{c}{d}$ susedni brojevi u F_t i $\frac{a}{b} \leq \alpha \leq \frac{c}{d}$.
 Neka je, na primer, $\frac{a}{b} \leq \alpha \leq \frac{a+c}{b+d}$.
 Tada je
 $|\alpha - \frac{a}{b}| \leq \frac{a+c}{b+d} - \frac{a}{b} = \frac{bc-ad}{b(b+d)} < \frac{1}{bt}$

jer je $bc-ad = 1$ i $b+d > t$ i pri tome je $b \leq t$.

Drugi dokaz: Posmatrajmo $t+1$ brojeva $\alpha x - [\alpha x]$ za $x = 0, 1, \dots, t$.
 Svi oni pripadaju intervalu $[0, 1)$.
 Podelimo taj interval na t intervala $[0, \frac{1}{t}), [\frac{1}{t}, \frac{2}{t}), \dots, [\frac{t-1}{t}, 1)$.

³⁷ P. G. L Dirichlet (1805 – 1859), nemački matematičar

Na osnovu Dirihleovog principa, bar jedan od tih intervala sadrži dva od datih brojeva; neka su to brojevi $\alpha x_1 - [\alpha x_1]$ i $\alpha x_2 - [\alpha x_2]$ i neka je, na primer, $x_2 > x_1$.

Tada je

$$\frac{1}{t} > |(\alpha x_2 - [\alpha x_2]) - (\alpha x_1 - [\alpha x_1])| = |\alpha(x_2 - x_1) - ([\alpha x_2] - [\alpha x_1])|$$

Označimo $q = x_2 - x_1$, $[\alpha x_2] - [\alpha x_1] = p$ i važiće $0 < q \leq t$ i

$$|\alpha q - p| < \frac{1}{t}, \text{ tj. } \left| \alpha - \frac{p}{q} \right| < \frac{1}{tq}.$$

Pomenimo da je pretpostavka da je t prirodan broj nebitna; uz malu izmenu dokazuje se da teorema važi za svaki realan broj $t \geq 1$.

Pretpostavimo sada da je, specijalno, α iracionalan broj. Dokažimo da u tom slučaju imenioci q razlomaka koji aproksimiraju broj α u Dirihleovoj teoremi mogu biti proizvoljno veliki, ako dozvolimo da broj t raste.

Zaista, pretpostavimo suprotno, da su ti imenioci ograničeni odozgo nekim brojem q_0 za sve $t \in \mathbb{N}$.

$$\text{Označimo } \beta_q = \min_{1 \leq q \leq q_0} \left| \alpha - \frac{p}{q} \right| \text{ za } q \in \{1, 2, \dots, q_0\} = \beta_{\min} \text{ i } \min_{1 \leq q \leq q_0} \beta_q.$$

Tada je $\beta > 0$ zbog iracionalnosti broja α i za svako $p \in \mathbb{Z}$ i $q \in \mathbb{N}$ važi nejednakost $\left| \alpha - \frac{p}{q} \right| \geq \beta$.

No, ova nejednakost za dovoljno veliko t protivreči nejednakosti Dirihleove teoreme.

Primitimo dalje da iz nejednakosti teoreme sledi da je, zbog $0 < q \leq t$,

$$\left| \alpha - \frac{p}{q} \right| < \frac{1}{q^2}.$$

Iz prethodno dokazanog sledi da poslednja nejednakost za iracionalne α ima rešenja sa imeniocima većim od proizvoljnog unapred zadatog broja.

Na taj način, važi:

Posledica 4. Za svaki iracionalan broj α nejednačina $\left| \alpha - \frac{p}{q} \right| < \frac{1}{q^2}$ ima beskonačno mnogo rešenja po $p \in \mathbb{Z}$, $q \in \mathbb{N}$.

S druge strane, lako se dokazuje da važi

Teorema 5. Ako je $\alpha \in \mathbb{Q}$, onda postoji realan broj $c > 0$, takav da je za svaki racionalan broj $\frac{p}{q} \neq \alpha$ ispunjena nejednakost:

$$\left| \alpha - \frac{p}{q} \right| \geq \frac{c}{q}.$$

Dokaz. Neka je $\alpha = \frac{a}{b}$, $b \geq 1$. Ako je $\frac{p}{q}$ proizvoljan racionalan broj, $\frac{p}{q} \neq \frac{a}{b}$, onda je $aq - bp \neq 0$, pa za ceo broj $|aq - bp|$ važi $|aq - bp| \geq 1$.

Zbog toga je

$$\left| \alpha - \frac{p}{q} \right| = \left| \frac{a}{b} - \frac{p}{q} \right| = \frac{|aq - bp|}{bq} \geq \frac{1}{bq} = \frac{1}{b} \cdot \frac{1}{q}.$$

Dakle, za c se može uzeti $\frac{1}{b}$.

Zadatak 2. Koristeći prethodnu teoremu dokazati da je broj

$$\alpha = 1 - \frac{1}{2^1} + \frac{1}{2^4} - \frac{1}{2^9} + \dots + \frac{(-1)^n}{2^{n^2}} + \dots \text{iracionalan.}$$

Ako uporedimo rezultate posledice 4 i teoreme 5, zaključujemo da se iracionalni brojevi mogu “bolje” aproksimirati racionalnim brojevima nego sami racionalni brojevi.

Preciznije, uvodi se:

Definicija 3. 1^a Broj $\alpha \in \mathbb{R}$ dopušta aproksimaciju racionalnim brojevima poretka $v \in \mathbb{N}$ ako postoji konstanta $c = c_1(\alpha) > 0$ takva da nejednačina

$$(*) \quad \left| \alpha - \frac{p}{q} \right| < \frac{c}{q^v}$$

ima beskonačno mnogo rešenja po $\frac{p}{q} \in \mathbb{Q}, \frac{p}{q} \neq \alpha$.

2^a $v = v(\alpha)$ je najbolji poredak aproksimacije broja α racionalnim brojevima, ako α dopušta taj poredak i postoji konstanta

$c = c_2(\alpha) > 0$ takva da nejednačina (*) nema rešenja.

Dakle:

1^a za racionalne brojeve α je $v(\alpha) = 1$; nejednakost $v(\alpha) \leq 1$ sledi iz teoreme 5, a $v(\alpha) \geq 1$ važi jer jednačine $pb - aq = \pm 1$ za

$(a, b) = 1$ uvek imaju beskonačno mnogo rešenja;

2^a za iracionalne brojeve α je $v(\alpha) \geq 2$, na osnovu posledice 4.

Pri tom se može dokazati da postoje brojevi α za koje je baš $v(\alpha) = 2$;

takav je, na primer, broj $\alpha = \frac{1 + \sqrt{5}}{2}$.

Postavlja se pitanje da li se u ovom smislu može izvršiti preciznija klasifikacija realnih brojeva i, specijalno, da li postoje realni brojevi koji dopuštaju proizvoljno veliki poredak aproksimacije. Da bismo dali odgovor, uvedimo pojmove algebarskih i transcendentnih brojeva.

3. ALGEBARSKI I TRANSCENDENTNI BROJEVI

Definicija 4. Kompleksan (specijalno, realan) broj α je **algebarski** ako je on koren nekog polinoma s celim koeficijentima koji nisu svi jednaki nuli. Ako takav polinom za broj α ne postoji, je **transcendentan**³⁸ broj.

Jasno je da smo umesto zahteva da polinom o kome je reč ima cele koeficijente mogli zahtevati da su njegovi koeficijenti racionalni brojevi (ne svi jednaki nuli). Posmatraćemo ovde uglavnom samo realne algebarske brojeve.

Kako iz $f(\alpha) = 0$ sledi $\tilde{f}(\alpha)g(\alpha) = 0$ za proizvoljan polinom $g(x)$ sa celim koeficijentima, jasno je da za svaki algebarski broj postoji beskonačno mnogo polinoma s celim (racionalnim) koeficijentima čiji je on koren. Od svih takvih polinoma obično se posmatra onaj najmanjeg stepena.

Definicija 5. Broj n je stepen algebarskog broja α ako je α koren polinoma stepena n s celim (racionalnim) koeficijentima i ne postoji polinom stepena nižeg od n

³⁸ transcendo (lat.) – prevazilaziti; dakle, transcendentan je broj koji „prevazilazi” mogućnosti algebre.

s celim (racionalnim) koeficijentima čiji je α koren.

Očigledno je da su svi racionalni brojevi algebarski, i to stepena 1. No, postoji mnogo algebarskih brojeva koji su iracionalni – takvi su npr. svi brojevi oblika $\sqrt[n]{a}$, $a \in \mathbb{N}$ koji nisu celi. Sve kvadratne iracionalnosti su algebarski brojevi stepena 2, a npr. $\sqrt[3]{2}$ je algebarski broj stepena 3.

Zadatak 3. Dokazati da je $\sin 10^\circ$ algebarski broj stepena 3, a $\sqrt{2} + \sqrt{3}$ algebarski broj stepena 4.

Osnovni rezultat u vezi sa Diofantovim aproksimacijama algebarskih brojeva je sledeća **Liuvilova**³⁹ **teorema** (iz 1844. godine). Iz nje ćemo, i između ostalog, moći i da izvedemo dokaz o postojanju transcendentnih brojeva (što ne sledi iz dosadašnjih razmatranja).

Teorema 6. Za svaki realan algebarski broj α stepena $n \geq 2$ postoji takva pozitivna konstanta c da je za svaki racionalan broj $\frac{p}{q}$:

$$\left| \alpha - \frac{p}{q} \right| \geq \frac{c}{q^n}.$$

Dakle, algebarski iracionalni brojevi ne mogu se “jako dobro” aproksimirati racionalnim brojevima.

Preciznije,

Posledica 5. Najbolji poredak aproksimacije algebarskog broja stepena n nije veći od n .

Dokaz teoreme 6. Neka je α koren polinoma

$$f(x) = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \dots + a_0$$

s celim koeficijentima ($a_n \neq 0$, $n \geq 2$).

Tada je $f(x) = (x - \alpha)g(x)$, gde je $g(x)$ polinom $(n-1)$ -og stepena s realnim koeficijentima. Neka je $\frac{p}{q}$ proizvoljan racionalan broj. On ne može biti koren polinoma $f(x)$, jer bismo inače jednačinu $f(x) = 0$ mogli da skratimo sa $x - \frac{p}{q}$ i α bi bio koren polinoma sa racionalnim koeficijentima stepena nižeg od n .

Zato je

$$\left| f\left(\frac{p}{q}\right) \right| = \frac{|a_n p^n + a_{n-1} p^{n-1} q + \dots + a_0 q^n|}{q^n} \neq 0$$

No, tada je brojilac poslednjeg razlomka ceo broj, veći od nule, pa je veći ili jednak 1.

Zato:

$$\left| f\left(\frac{p}{q}\right) \right| \geq \frac{1}{q^n}, \text{ tj. } \left| \alpha - \frac{p}{q} \right| \cdot |g\left(\frac{p}{q}\right)| \geq \frac{1}{q^n}.$$

Razmotrimo sledeća dva slučaja:

$$1 \circ \frac{p}{q} \in [\alpha - 1, \alpha + 1] - I$$

Funkcija $|g(x)|$ je neprekidna na zatvorenom intervalu I , pa je ograničena:

$$\max_{x \in I} |g(x)| = K < +\infty.$$

³⁹ J. Liouville (1809 – 1882), francuski matematičar

Zato je

$$\frac{1}{q^n} \leq |f(\frac{p}{q})| \leq K |\alpha - \frac{p}{q}|, \text{ odnosno } |\alpha - \frac{p}{q}| \geq \frac{1}{Kq^n}.$$

$2^{\circ} \frac{p}{q} \notin I$. Onda je $|\alpha - \frac{p}{q}| > 1$, pa pošto je q ceo broj, svakako i $|\alpha - \frac{p}{q}| > \frac{1}{q^k}$.

Sada je očigledno da $c = \min\{1, \frac{1}{K}\}$ zadovoljava sve uslove teoreme.

Posledica 6. Ako za svako $c > 0$ i svako $n \in \mathbb{N}$ postoji racionalan broj $\frac{p}{q} \neq \alpha$, takav da je $|\alpha - \frac{p}{q}| < \frac{c}{q^n}$, onda je α transcendentan broj.

Evo sada i najavljenog primera koji dokazuje postojanje transcendentnih brojeva.

Primer 6. Liuvilov broj

$$L = \frac{1}{10^{1!}} + \frac{1}{10^{2!}} + \frac{1}{10^{3!}} + \dots = 0,11000100 \dots 010 \dots$$
 je transcendentan.

Zaista, neka su $n \in \mathbb{N}$ i $c > 0$ proizvoljni.

Posmatrajmo brojeve

$$p = 10^{k!} (\frac{1}{10^{1!}} + \frac{1}{10^{2!}} + \dots + 10^{k!}), \quad q = 10^{k!}.$$

Za njih važi:

$$|L - \frac{p}{q}| = \frac{1}{10^{(k+1)!}} + \frac{1}{10^{(k+2)!}} + \dots < \frac{1}{10^{(k+1)!}} (1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{2^2} + \dots) = \frac{2}{10^{k!}} \cdot \frac{1}{10^{k!k}}.$$

Izaberimo k tako da je $k > n$ i $\frac{2}{10^{k!}} < c$.

Tada je $|L - \frac{p}{q}| < \frac{c}{(10^{k!})^k} < \frac{c}{q^n}$, pa iz prethodne posledice sledi da je

L transcendentan broj.

Korišćenjem Kantorove⁴⁰ teorije kardinalnih brojeva lako se izvodi da transcendentnih brojeva ima i "više" nego algebarskih (preciznije, skup algebarskih brojeva je prebrojiv, a skup transcendentnih to nije). Međutim, to nimalo ne olakšava ispitivanje algebarske prirode nekih konkretnih brojeva.

Brojevi e i π ne samo da su iracionalni, već su i transcendentni. Za broj e to je prvi dokazao Ermit⁴¹ 1873. godine, a za π Lindeman⁴² 1882. godine.

Navodimo Ermitov dokaz transcendentnosti broja e .

Teorema 7. Broj e je transcendentan.

Dokaz: Pretpostavimo, suprotno tvrđenju, da postoje celi brojevi $a_0, a_1, \dots, a_n$ takvi da je $a_0 + a_1 e + \dots + a_n e^n = 0$.

Neka je $M = \max |a_k|$. Izaberimo dovoljno veliki prost broj p (tačan smisao uslova "dovoljno veliki" razjasnićemo kasnije; za sada pretpostavimo samo da je $p > n$ i $p > |a_0|$) i posmatrajmo polinom

⁴⁰ G. Cantor (1845 – 1918), nemački matematičar

⁴¹ Ch. Hermite (1822-1901), francuski matematičar

⁴² K. L. F. Lindeman (1852 – 1939), nemački matematičar

$$f(x) = \frac{x^{p-1}}{(p-1)!} (x-1)^p (x-2)^p \dots (x-n)^p.$$

Za njega pomoću parcijalne integracije dobijamo

$$\begin{aligned} \int_0^x e^{x-t} f(t) dt &= -f(x) + e^x f(0) + \int_0^x e^{x-t} f'(t) dt \\ &= -[f(x) + f'(x)] + e^x [f(0) + f'(0)] + \int_0^x e^{x-t} f''(t) dt = \\ &\dots = -[f(x) + f'(x) + \dots] + e^x [f(0) + f'(0) + \dots] = \\ &= -F(x) + e^x F(0), \end{aligned}$$

gde je (konačan) zbir $f(x) + f'(x) + \dots$ označen sa $F(x)$.

Stavljajući u dobijenu relaciju, redom, $x = k = 0, 1, \dots, n$, množenjem dobijenih relacija, redom, sa a_k i sabiranjem, dobijamo

$$\begin{aligned} (1) \quad \sum_{k=0}^n a_k \int_0^k e^{k-t} f(t) dt &= \\ &= -[a_0 F(0) + a_1 F(1) + \dots + a_n F(n)] + F(0) [a_0 + a_1 e + \dots + \\ &+ a_n e^n] = R, \end{aligned}$$

gde je, na osnovu (1), $R = -[a_0 F(0) + a_1 F(1) + \dots + a_n F(n)]$.

Procenimo sada izraze na obe strane relacije (2). Razvijanjem izraza za $f(x)$ dobija se da je

$$f(x) = \frac{1}{(p-1)!} (A_{p-1} x^{p-1} + A_p x^p + \dots), A_i \in \mathbb{Z},$$

pri čemu je

$$f(0) = f'(0) = \dots = f^{(p-2)}(0) = 0, f^{(p-1)}(0) = A_{p-1} = (-1)^{np} (n!)^p$$

i nije deljiv sa p (jer je p prost i veći od n), a svi dalji izvodi

$$f^{(p)}(0), f^{(p+1)}(0), \dots \text{ su deljivi sa } p \text{ (npr. } f^{(p)}(0) = p A_p).$$

Zbog toga $F(0)$ nije deljivo sa p , a kako je $p > |a_0|$, to ni $a_0 F_0$ nije deljivo sa p .

Analognim postupkom se, međutim, dokazuje da $p \mid F(k)$ za sve

$k = 1, 2, \dots, n$, pa $|R| = |a_0 F(0) + a_1 F(1) + \dots + a_n F(n)|$ nije deljivo sa p .

No, kako je R ceo broj, on nije jednak nuli, pa je $|R| \geq 1$. S druge strane, u svakom od integrala na levoj strani relacije (2) promenljiva integracije zadovoljava uslov, pa je u njima

$$|f(t)| = \frac{t^{p-1}}{(p-1)!} |(t-1)^p \dots (t-n)^p| \leq \frac{n^{p-1} n^{np}}{(p-1)!}.$$

Zato je $|\int_0^k e^{k-t} f(t) dt| < e^n \frac{n^{(n+1)p}}{(p-1)!}$, pa je $|R| \leq M(n+1) e^n \frac{n^{(n+1)p}}{(p-1)!}$.

Međutim, važi $\lim_{q \rightarrow \infty} M(n+1) e^n \frac{n^{(n+1)q}}{(q-1)!} = 0$, pa se prost broj p može

izabrati tako da (pored dosadašnjih zahteva) zadovoljava i uslov $|R| < \frac{1}{2}$.

No, to je kontradikcija sa prethodnom procenom.

Bez dokaza navedimo i *Lindemanovu teoremu*:

Teorema 8. Ako je $C_1 e^{\alpha_1} + C_2 e^{\alpha_2} + \dots + C_n e^{\alpha_n} = 0$ su C_i algebarski brojevi, od kojih je bar jedan različit od nule, su međusobno različiti brojevi, takvi da su $\alpha_1, \dots, \alpha_n$ algebarski, tada je e^{α_1} transcendentan broj.

Posledica 7. Broj π je transcendentan.

Dokaz: Sledi iz Lindemanove teoreme i Ojlerove⁴³ relacije $e^{2i\pi} = 1$. Dokaz transcendentnosti broja π imao je za posledicu konačno rešavanje vekovnog problema kvadrature kruga – nije moguće, služeći se lenjirom i šestarom, konstruisati kvadrat čija je površina jednaka površini datog kruga.

Primer 7. Ako je α algebarski broj veći od nule i različit od 1, tada je $\ln \alpha$ transcendentan broj.

Zadatak 4. (Savezno takmičenje, 1979) Da li postoje brojevi $a, b > 0$ takvi da je: (a) $a, b \in \mathbb{Q}$ i $a^b \in \mathbb{Q}$; (b) $a, b, a^b \in \mathbb{Q}$; (v) $a \in \mathbb{Q}$ i $b, a^b \in \mathbb{Q}$? Za konkretne brojeve problem određivanja da li su oni algebarski ili transcendentni često je veoma težak. Za mnoge brojeve, na primer $2^{\sqrt{2}}$, $\log_2 3$, e^π , do odgovora se ne može doći na neki od dosad opisanih načina. Geljfond⁴⁴ je 1934. godine dokazao da su svi brojevi oblika α^β transcendentni, pod pretpostavkom da je α algebarski broj, različit od 0 i 1, a β algebarski iracionalan. Na primer, takvi su svi brojevi oblika $a^{\sqrt[n]{b}}$, gde je a ceo broj, veći od 1, b ceo, različit od n – tog stepena celog broja; zatim svi logaritmi racionalnih brojeva sa racionalnim osnovama koji nisu sami racionalni itd. Za neke brojeve koji se često sreću ni do danas se ne zna da li su algebarski ili transcendentni. Na primer, Ojlerova konstanta C , poznata iz matematičke analize, jeste broj za koji se čak ne zna ni da li je racionalan ili iracionalan.

4.

VERIŽNI RAZLOMCI

4.1. UVOD

U matematici verižni razlomak je izraz oblika

$$(1) x = a_0 + \frac{1}{a_1 + \frac{1}{a_2 + \frac{1}{a_3 + \dots}}}, \quad \text{gde je } a_0 \in \mathbb{Z} \text{ i } a_i \in \mathbb{N} \text{ (} i \neq 0 \text{)}.$$

Prethodni izraz skraćeno zapisujemo

⁴³ L. Euler (1707 – 1783), švajcarski matematičar

⁴⁴ A. O. Гельфонд (1906 – 1968), sovjetski matematičar

$$(2) x = [a_0; a_1, a_2, \dots]$$

Nas će zanimati konačni verižni razlomci

$$(3) \alpha = a_0 + \frac{1}{a_1 + \frac{1}{a_2 + \frac{1}{a_3 + \dots + \frac{1}{a_n}}}}$$
 koji se mogu predstaviti u obliku razlomka

$$(4) \alpha = \frac{p_n}{q_n} = [a_0; a_1, a_2, \dots, a_n]$$

Posmatrajmo razlomke $\frac{p_k}{q_k} = [a_0; a_1, a_2, \dots, a_k]$ za $k \in \{0, 1, \dots, n\}$.

Tada na osnovu $p_0 = a_0, q_0 = 1$ i $p_1 = a_0 a_1 + 1, q_1 = a_1$ korišćenjem rekurencija

(5)

$$\begin{aligned} p_k &= a_k \cdot p_{k-1} + p_{k-2} \\ q_k &= a_k \cdot q_{k-1} + q_{k-2} \end{aligned}$$

koje važe za $k \geq 2$, dobijamo niz razlomaka $\frac{p_k}{q_k}$. Ove razlomke nazivamo *konvergentama*. Racionalne brojeve razmatrajmo kao redukovane prave razlomke (koji nisu celi brojevi). Tada, svaki racionalni broj $\alpha = \frac{p}{q}$, za $p_n = p \in \mathbb{Z}$ i $q_n = q \in \mathbb{N}$, možemo napisati u obliku konačnog verižnog razlomka tako što *verižne decimale* $a_0 \in \mathbb{Z}$ i $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{N}$ određujemo pomoću Euklidovog algoritma:

$$(6) p = a_0 \cdot q + r_1$$

$$r_1 = a_2 \cdot r_2 + r_3$$

$$r_{n-2} = a_{n-1} \cdot r_{n-1} + r_n$$

$$r_{n-1} = a_n \cdot r_n$$

pri tom $r_n < r_{n-1} < \dots < r_2 < r_1 < q$. Iz $r_n < r_{n-1}$ sleduje zaključak $a_n \neq 1$. Tako su verižne decimale $a_0 \in \mathbb{Z}$ i $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{N}$, jedinstveno određene i poslednja verižna decimale ne može biti 1. Takav način zapisivanja verižnih decimale, tako da $a_n \neq 1$, je uobičajen i nazivamo ga *standardnom (normalnom) formom*. U literaturi se koristi i *duga forma* verižnog zapisa tako što se za $a_n \neq 1$ verižni zapis $[a_0; a_1, a_2, \dots, a_n]$ razmatra u obliku $[a_0; a_1, a_2, \dots, (a_n - 1), 1]$.

4.2. SVOJSTVA VERIŽNIH RAZLOMAKA

Navodimo neke bitne osobine verižnih razlomaka. Svi indeksi u narednim osobinama su iz skupa $\mathbb{N}_0$.

Svojstvo 1. Imenioci i brojioci p_k i $q_k, k \neq 0$, određeni formulama (5) jesu uzajamno prosti brojevi.

Svojstvo 2. Niz imenilaca $q_1, q_2, \dots, q_n, \dots$ verižnih razlomaka, jeste strogo rastući niz prirodnih brojeva. Apsolutne razlike između verižnih

razlomaka $\frac{p_{n+1}}{q_{n+1}}$ i $\frac{p_n}{q_n}$, određene sa $|\frac{p_{n+1}}{q_{n+1}} - \frac{p_n}{q_n}| = \frac{1}{q_n \cdot q_{n+1}}$ monotono teže ka 0.

Svojstvo 3. Svaki verižni razlomak $\frac{p_n}{q_n}$ sa neparnim indeksom n veći je od susednih verižnih razlomaka $\frac{p_{n+1}}{q_{n+1}}$ i $\frac{p_{n-1}}{q_{n-1}}$. Svaki verižni razlomak $\frac{p_n}{q_n}$ sa parnim indeksom n manji je od susednih verižnih razlomaka $\frac{p_{n+1}}{q_{n+1}}$ i $\frac{p_{n-1}}{q_{n-1}}$.

Važi:

$$(7) \quad \frac{p_{n+1}}{q_{n+1}} - \frac{p_{n-1}}{q_{n-1}} = \frac{(-1)^{n+1} a_{n+1}}{q_{n+1} \cdot q_{n-1}}$$

Svojstvo 4. Niz verižnih razlomaka sa parnim indeksom jeste niz monotono rastućih brojeva, a niz verižnih razlomaka sa neparnim indeksima jeste niz monotono opadajućih brojeva

$$\frac{p_0}{q_0} < \frac{p_2}{q_2} < \frac{p_4}{q_4} < \dots < \alpha < \dots < \frac{p_5}{q_5} < \frac{p_3}{q_3} < \frac{p_1}{q_1}$$

Svojstvo 5. Niz segmenata $[\frac{p_0}{q_0}, \frac{p_1}{q_1}]$, $[\frac{p_1}{q_1}, \frac{p_2}{q_2}]$, ..., $[\frac{p_{k-1}}{q_{k-1}}, \frac{p_k}{q_k}]$, ... jeste niz segmenata uređenih inkluzijom tako da svaki član niza sadrži sve naredne članove niza i dužina niza segmenta monotono teži ka 0.

Svojstvo 6.

$$(8) \quad |\alpha - \frac{p_n}{q_n}| < \frac{1}{q_n^2}$$

Racionalni broj $\frac{p}{q}$ jeste najbolja racionalna aproksimacija prve vrste realnog broja α ako važi:

$$(9) \quad |\alpha - \frac{p}{q}| < |\alpha - \frac{r}{s}|$$

za sve razlomke $\frac{r}{s} \neq \frac{p}{q}$ takve da $0 < s \leq q$.

Racionalni broj $\frac{p}{q}$ jeste najbolja racionalna aproksimacija druge vrste realnog broja α ako važi:

$$(10) \quad |q\alpha - p| < |s\alpha - r|$$

za sve razlomke $\frac{r}{s} \neq \frac{p}{q}$ takve da $0 < s \leq q$.

Sekundarne konvergente broja α za dve uzastopne konvergente $\frac{p_k}{q_k}$ i $\frac{p_{k+1}}{q_{k+1}}$ definisane su nizovima:

$$(11) \quad \frac{p_{k,j}}{q_{k,j}} = \frac{j \cdot p_{k+1} + p_k}{j \cdot q_{k+1} + q_k}, \text{ gde } j \in \{1, 2, \dots, a_{k+2} - 1\}.$$

Svojstvo 7. Svaka najbolja racionalna aproksimacija prve vrste broja α je konvergenta ili neka sekundarna konvergenta tog broja.

Svojstvo 8. Svaka najbolja racionalna aproksimacija druge vrste broja α je konvergenta. Obrnuto, svaka konvergenta je najbolja racionalna

aproksimacija druge vrste broja α izuzev izolovanog slučaja

$$\alpha = a_0 + \frac{1}{2} \text{ i } \frac{p_0}{q_0} = \frac{a_0}{1}.$$

Najbolja racionalna aproksimacija druge vrste jeste najbolja racionalna aproksimacija prve vrste. Obrnuto ne važi. U nizu najboljih aproksimacija prve vrste se nalaze sve konvergente posmatranog broja i te konvergente takođe nazivamo *verižnim aproksimacijama*. U nizu najboljih aproksimacija prve vrste se mogu naći i neke sekundarne konvergente posmatranog broja i sve takve sekundarne konvergente nazivamo *međuverižnim aproksimacijama*. Saglasno prethodnim nazivima važi:

Svojstvo 9. Racionalan broj $\frac{p}{q}$ ($q > 2$) je najbolja racionalna aproksimacija prve vrste broja α ako i samo ako je verižna ili međuverižna aproksimacija tog broja.

Za dve uzastopne verižne aproksimacije

$$(12) \quad \frac{p_{n-1}}{q_{n-1}} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}]$$

i

$$(13) \quad \frac{p_n}{q_n} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}, a_n].$$

neka je $a'_n < a_n$ najmanji prirodan broj sa osobinom da je razlomak

$$(14) \quad \frac{p'_n}{q'_n} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}, a'_n],$$

međuverižna aproksimacija. Tada $\frac{p'_n}{q'_n}$ nazivamo prva međuverižna aproksimacija, a'_n prva međuverižna cifra.

Svojstvo 10. Neka su za realan broj α date dve uzastopne verižne aproksimacije

$$\frac{p_{n-1}}{q_{n-1}} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}] \text{ i } \frac{p_n}{q_n} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}, a_n].$$

Ako postoji prva međuverižna aproksimacija

$$\frac{p'_n}{q'_n} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}, a'_n] \text{ sa prvom međuverižnom cifrom}$$

$$0 < a'_n < a_n \text{ i ako postoji } a''_n \in [a'_n + 1, \dots, a_n - 1]$$

tada je razlomak:

$$(15) \quad \frac{p''_n}{q''_n} = [a_0; a_1, \dots, a_{n-1}, a''_n] \text{ bolja aproksimacija od } \frac{p'_n}{q'_n}$$

ZAKLJUČAK

Teorija Diofantovih aproksimacija je grana teorije brojeva u kojoj se proučavaju aproksimacije realnih brojeva racionalnim. Naravno, kao što je dobro poznato, svaki realan broj se može proizvoljno dobro aproksimirati racionalnim; međutim, ako se pri tom za brojeve kojima se vrši aproksimacija zahtevaju neki dodatni uslovi, na primer, ograničava im se na određeni način imenilac, tada se zahtevana tačnost ne može uvek postići.

Postoji više metoda kojima se ovi problemi proučavaju. Među najčešćima je metod

verižnih (neprekidnih) razlomaka. Ovde su prikazane i neke druge metode za ispitivanje Diofantovih aproksimacija.

LITERATURA

1. Janković, M. (2013). Diofantske aproksimacije: Diplomski rad. Sveučilište J. J. Strossmayera.
2. Preuzeto sa: <http://www.mathos.unios.hr/~mdjumic/uploads/diplomski/JAN16.pdf>. Datum pristupa: 3.3.2018.
3. Kadelburg, Z. (1999/2000). Diofantove aproksimacije. Članak koji predstavlja deo izlaganja u okviru kursa "Teorija brojeva". Beograd: Matematički fakultet Univerziteta u Beogradu.
Malešević, B., Milinković, L., (2014). Verižni razlomci i primene. *U Matematika i primene*, Zbornik radova sa V simpozijuma održanog 17-18. oktobra 2014. (60-62). Beograd: Matematički fakultet Univerziteta u Beogradu.

DIOFANT APPROXIMATION

SUMMARY

The paper presents some of the methods for testing Diophantine approximations. This is one of the objectives of this research project. Also, the second goal of this paper is to give some properties of finite chain fractions and to extract some numerical properties. In particular, some elements of the approximation theory of real numbers with chain fractions will be considered. A brief overview of the most important features of chain fractions will be presented. Also, the best rational approximations of real numbers of the first and second types will be especially considered. On the basis of these approximations, the best rational approximations of the mathematical constants π and e will be determined. The paper presents 7 examples and 4 assignments, which complement the processed theory.

Key words: Fareev array, best approximation, algebraic and transcendental numbers (number π and number e), chain fractions, rational approximations, convergences and secondary convergenc

НОВИНАРСТВО

Ана Лопатић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за новинарство
Студент мастер студија

ИЗВЈЕШТАВАЊЕ МЕДИЈА О ОДЛАСКУ МЛАДИХ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

УВОД

Миграције младих и њихов одлазак у иностранство нису нова појава на овим просторима. Младе стручне снаге одлазе, посебно инжењери и љекари, а љекари који остану тешко ће савладати повећане потребе становништва за здравственом заштитом, почетна је теза овог рада. Истраживањем, добијени су подаци да Љекарска комора Федерације БиХ која сматра да забрињава чињеница што је у 2016, години по један љекар дневно напустио БиХ. Готово половина, од укупног броја студената медицине, размишља о одласку из БиХ након завршетка студија. Са друге стране Комора доктора медицине Републике Српске сматра да разлога за бригу нема. Као најчешћа крајња одредишта љекара из РС наводе Њемачку и Словенију.

Подаци до којих је довела квалитативна анализа статистичких података, као и историјско-компаративни метод истраживања потврђују да све више људи напушта Босну и Херцеговину. Одлазак људи са ових простора горућа је тема нашег друштва, те није био проблем доћи до података о миграционим кретањима становништва са ових простора. У раду се налази и анализа садржаја Централних информативних емисија (Дневник 2) на Јавним сервисима у нашој земљи, која потврђује да се социјалној и популационој политици БиХ не посвећује довољно пажње. Тема је обрађена и уз помоћ дубинског интервјуа са социологом и демографом.

Теза овог рада јесте да ће се одлазак младих, образованих људи са ових простора одразити дугорочно, на тржиште рада и цјелокупну економију државе, као и на демографску слику БиХ. Постаћемо, земља старца, али и странци у сопственој земљи, јер је природни прираштај достигао забрињавајућу стопу.

Кључне ријечи: одлазак младих, миграције становништва, анализа садржаја, историјско-компаративни метод, социологија, демографија, органи власти, локална заједница;

Одлазак младих из БиХ као дио глобализацијских токова?

У популарним интерпретацијама једна од првих асоцијација на ријеч глобализација⁴⁵ јесте угроженост националних држава. Чак су и академске расправе о судбини националне државе високо поларизоване. Хиперглобалисти тврде да је глобализација националну државу учинила сувишном те да држава губи суверенитет, док „скептици“ истичу да суверенитет националне државе није угрожен, те да чак утицај јача.

Према подацима Уније за одрживи повратак и интеграције, грађани из БиХ највише одлазе у Њемачку, потом у Аустрију, Шведску, Норвешку, САД, Холандију, Аустралију и Швајцарску, а да би се овај проблем ријешило држава мора изнаћи начина да помогне свакој локалној заједници, а то је једино могуће са јасном, озбиљном и транспарентном

---

* lopatic94a@gmail.com

⁴⁵ Свој коријен ова именица има у латинској ријечи глобус која упућује на нешто опште, на заокруживање, али и на географски термин глобус у значењу планета Земља или свијет.

У свакодневном животу и говору термин глобализација означава пораст међународне трговине, ширења капитализма, уједначавање стила живота у различитим земљама, стварање и поштовање међународних стандарда итд.

стратегијом коју морају израдити и усагласити органи власти на свим нивоима.

"Популациона политика БиХ је дефинисана за период од 2014. до 2018. године, али је она још декларативног карактера. У њој су утврђене двије основне мјере које не захтјевају средства, којих и онако нема, а могу да дају одличне резултате. Прва је рад на популационој едукацији, а друга допунска, и своди се да успостављање локалне популационе политике"⁴⁶, истиче професор демографије на Филозофском факултету Стево Пашалић, који додаје „да је демографија у БиХ сложен проблем, и да могу, ријешиле би га друге земље, али чињеница је да га не смијемо препустити спонтаности, јер хипотетички, сутра, можемо постати економски просперитетна земља, али неће имати ко ни да ради, а ни да рађа“.

С обзиром на то да на дописе није одговорио ни Федерални завод за запошљавање, ни Завод за запошљавање Републике Српске, на питање зашто држава не предузима адекватне мјере које би поправиле слику наше земље, одговоре смо потражили у разговору са професорицом Социологије на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву Биљаном Милошевић Шошо, која је нагласила чињеницу "да су миграције данас попримиле глобалне размјере, и на снази је "одлив мозгова", као посљедица стања и прилика друштва у коме живимо"⁴⁷.

Професорица наглашава да је висока стопа незапослености, прилике на тржишту рада не иду на руку младим и образованим особама", те додаје да би "било добро успоставити везе са нашом научном дијаспором и преузети драгоцену искуства у пословању и едукацији од њих, радити на међународним пројектима који имају за циљ повратак наших младих људи, а постојеће тржиште рада прилагодити свијетским стандардима."

Закључује како је битна колективна свијест⁴⁸ о овом проблему, и људи као покретачка снага, јер ће држава на свако питање одговорити да је проблем недостатак средстава, углавном финансијских, док нико не гледа на то са аспекта могућности да у будућности нећемо имати кадровских средстава, што је знатно већи проблем од финансијског, који је надокнадив.

Став професорице потврђује и изјава из Љекарске коморе Федерације Босне и Херцеговине. На питање колико је младих љекара напустило Босну и Херцеговину прим. др Харун Дрљевић, предсједник ове коморе истиче забринутост због чињенице да је у 2017. години по један љекар дневно напустио БиХ, те поставља питање, да ли ми уствари школујемо будуће мигранте?⁴⁹

Када говоримо о утицају глобализације, он је, јасно је најизраженији у сфери економије и политике. Питање које се намеће јесте који је утицај националне државе у епохи глобализације, те каква је будућност демократије у савременом друштву. Има аутора који истичу да је већ сам настанак националне државе⁵⁰ као облик политичке заједнице израз глобализације. Глобализацијски токови учинили су да све више млаих људи напушта земље у транзицији, каква је Босна и Херцеговина.

Према подацима Уније за одрживи повратак и интеграције, бх. грађани највише одлазе у Њемачку, потом у Аустрију, Шведску, Норвешку, САД, Холандију, Аустралију и Швајцарску.

„Недавно смо завршили једно велико истраживање у 27 градова које је трајало два мјесеца, у оквиру којег смо са 54 волонтера обишли 1.051 социјално угрожену породицу.

⁴⁶Интервју са проф. др Стевом Пашалићем урађен за потребе овог рада;

⁴⁷Интервју са проф. др Биљаном М. Шошо, урађен за потребе овог рада

⁴⁸Означава свијест заједнице, сасвим различита од појединачне свијести. Пошто су колективни начини свјског понашања и начин мишљења, Диркем истиче да је суштина друштвених појава да оне постоје у друштву, а не у појединцу. (М.Мучибабић, 2005:118).

⁴⁹Са Харуном Дрљевићем разговарано за потребе овог рада;

⁵⁰„У ово вријеме јавља се национална свијест која је много јача од свијести која уједињује људе у народу, а рађа се тежња за формирањем националних држава по принципу једна нација-једна држава“ (М.Мучибабић, 2005:152)

Прикупили смо комплетне податке и социјалну карту тих људи за које требамо у наредном периоду осигурати помоћ. Ради се о људима који живе на граници сиромаштва, а међу њима је и доста младих брачних парова⁵¹, рекла је предсједница Уније за одрживи повратак и интеграције БиХ Мирхуниса Зукић-Комарица.

Босна и Херцеговина суочава се и са ун утрашњим миграцијама. Наиме, Тренд напуштања мањих локалних заједница, а посебно руралних подручја из године у годину је све израженији.

Према подацима Завода за статистику РС највећи број становника који је прошле године преселио из једне општине у другу је у старосној доби од 25 до 34 године, што говори да је њихов главни мотив запошљавање. У потрази за бољим животом најчешће је бирана Бањалука у коју је током 2017. године стигло 2.149 становника. "Стручњаци истичу да унутрашње миграције готово сваке године имају слична кретања, а да су највећи разлози за њих проналазак радног мјеста или наставак школовања", наводи се у Гласу Српске⁵².

Има ли на Јавним сервисима у БиХ мјеста за овакве теме?

Регулисања јавног сервиса у свим савременим информационо-комуникационим системима (ИКС), држава настоји да оствари што потпунију сарадњу са медијима и новинарима. Она им на располагање ставља читаве банке података, а ствара и посебне службе за односе с јавношћу у оквиру владе, парламената, министарстава и управе. Полазећи од начела јавности у раду и транспарентности државних институција, формирају се посебне службе задужене за давање информација, увијек су ту регуларни и службени извори значајних информација за медије. Јавни системи имају двије могућности: прилагодити се капиталистичким, тржишним вриједностима глобалних медија како би постали равноправни конкуренти, или остали ван медијских утицаја задржавајући примарне постулате свог постојања. Државе и владе имају интерес да задрже медије у свом окриљу. Јавни сервиси су се дужни бавити темама које су од друштвеног интереса, зато што реципијенти бирају медиј који задовољава њихове потребе.

У периоду од 15. до 22. јуна 2018. године проведена је метода анализе садржаја Централних информативних емисија (ДН2) на Јавним сервисима у БиХ. Социјална политика пронашла је своје мјесто на БХТ1, без обзира на то што су у периоду праћења емитовали скраћену верзију Дневника због преноса Свјетског првенства у фудбалу. Најављени штрајк љекара, који такође одлазе са ових простора нашао је своје мјесто још у првим минутима Дневника, који је касније преименован у Вијести, због кратког трајања. Федерална телевизија бавила се овом темом тако што је посветила пажњу условима у домовима за стара лица у Федерацији БиХ. У седмици која је анализирана на овом Јавном сервису пратили смо најаву отказа љекара из тузланског кантона због непотписивања колективног уговора, али је свим грађанима у Босни и Херцеговини објашњено шта подразумева биомедицински потпомогнута оплодња. На тај начин посвећена је пажња популационој политици. Социјалном политиком бавио се и РТРС, а гледоци су у прилогу Гвоздена Шарца могли да чују информацију да је 319 нових службеника запослено у Заједничке институције. Другог дана праћења Дневника, Јавног сервиса Републике Српске обавијештени смо како су предсједник Републике Српске Милорад Додик, и премијерка Жељка Цвијановић били у посјети људима из БиХ који данас живе Бечу и Стутгарту. У наредним данима социјална политика била је означена мигрантима који бораве у нашој земљи. Дневник РТРС 19. јуна посебно је оплемењен прилогом да у БиХ посла има за браваре, пекаре, зидаре и возаче.

У књизи „Јавни РТВ сервис у служби грађана“ Радета Вељановског се теоријски

⁵¹ <https://vijesti.ba/clanak/405729/bih-od-pocetka-godine-napustilo-vise-od-5-600-gradana> интервју „БиХ од почетка године напустило више од 5600 грађана, за [Vijesti.ba](https://vijesti.ba);

⁵² Чланак Градови крцати, села пуста, доступан на страници <http://www.glassrpske.com/drustvo/vijesti/Gradovi-krcati-sela-opustjela/lat/177545.html>

разматра дефиниција јавног сервиса и друштвено-политичког контекста у коме се он развија. Основни проблем свог истраживања аутор проналази у сучељавању два кључна појма: јавног сервиса и услуга грађанима. У том оквиру преиспитује се: однос масовних медија и комуникационих потреба и права грађана (могућност корективног утицаја гледалаца на медије), затим утицај тржишта на телевизијске програме, као и интензитет политичке борбе за употребу државног, односно јавног РТВ сервиса, која је, каже се, “углавном, у обрнутој сразмери са нивоом демократског развоја дате средине и значајан је индикатор укупног социјалног стања.

Закључујемо, Јавни сервис у БиХ заокупирани дневним догађајима мало пажње посвећују истраживању комуникацијских потреба и права грађана, што захтјева анализу Информационо-комуникационог система, како би се дошло до одговора зашто је све мање приче о човјеку у медијима.

Британски истраживачи Бламлер и Гурвич сугеришу четворочлану подјелу масовних медија:

1. Системи масовних медија са великим степеном политичке аутономије
2. Системи масовних медија у којима у организацијама за комуницирање преовладавају циљеви јавне службе
3. Системи масовних медија у којима политичке партије контролишу организације за масовно комуницирање
4. Системи масовних медија у којима су они подређени ауторитарним и патерналистичким циљевима

У сличном правцу је ишао и велики број других теоретичара који предлажу и прихватају тродјелну класификацију масовних медија на комерцијалне, јавне и државне. То су прихватили Дефлер, Клапер, Вилијамс, који се ослањају се на три непобитна фактора у друштвеном комуницирању: комуникатора (индивидуум или група), канал и реципијент (појединачног или колективног). Због недостатка других чврстих критеријума, оваква класификација се најдуже одржала.

Приликом поћеле морамо прихватити ону класификацију ИКС-а у којој се налази тип својине као критеријум. Да би се тај критеријум задовољио, најбоље би одговарала класификација ослоњена на марксистички концепт друштвено - економске класификације.

Према томе, савремене ИКС-е бисмо могли подијелити на: капиталистичке, социјалистичке и евентуално **оне у земљама у развоју**. Та поћела би била непрецизна. Она би у исту категорију сврстала ИКС САД-а и Шведске а они се много разликују.

Посматрајући савремене ИКС-е можемо видјети да има оних у којима већина комуникационих канала постоји на приватној својини. Они раде као класична предузећа приватника и своје приходе стичу на слободном тржишту. Њих у класификацији најбоље обухвата комерцијални тип. Уочен је ИКС који је ослоњен на неку врсту уравнотежене приватне и јавне својине, са преминацијом јавног власништва код радија и телевизије. Њега обухвата тип **јавне службе** и једним дијелом тип државно партијских ИКС-а. Државно - партијском типу припадају и многе развијене земље које дозвољавају штампу само у приватној својини, а држава и политичке партије су им најутицајнији агенси. Овом типу припадају и они системи у којима се досљедно остварује концепт државне својине над средствима информисања и комуницирања. Јавлаје се ИКС који се темељи на друштвеној својини.

Јавни сервис у Босни и Херцеговини, дио су само једног великог информационо-комуникационог система. Они представљају сублимацију Комерцијалног типа ИКС и медија Јавне службе. Чини се да су и они погоћени транзицијом, те средства за одржавање добијају од Оглашивача, који знантно утичу на уређивачку политику.

На Јавним сервисима све мање су заступљене основне функције и постулати новинарства који, према Рус Моу у себе интегришу основне функције новинарства: информисање, артикулација (обликовање поруке), агенда сетинг, критика и контрола (гатекеепинг),

забава, образовање, социјализација и вођство, интеграција; Заједно са недостатком испуњавања основних улога, све мање је и истраживачког новинарства под нашим медијским небом.

Новинарско истраживање у подручју тзв. „високе политике“ производи вишеструка ограничења и ризике, те се стога може сматрати „плесом по жици“. Због тих ризика и ограничења истраживање, као метода приступа још увијек није довољно развијена. Ризици се крећу од стандардне тешкоће проналажења вјеродостојних извора, до грубих политичких манипулација које су највећа опасност по новинаре, али и редакције у цјелини. "Свака власт је у суштини тајна, те новинаре сматра противничком страном, али теже да их придобију за помоћнике, што није само одраз ауторитарних, него и демократских система, у којима би слобода медија требало да подразумемијева највећу снагу државне владавине права, али то у пракси није тако. То доводи до напетости, падова са „жице“ који и нису тако чести, али имају дуготрајне посљедице." (Бешкер.И 2004:74). Темема одласка младих људи, али и цијелих породица из Босне и Херцеговине, како смо из анализе Дневника закључили Јавни сервис се са тачке истраживања не баве. Овај проблем представља комплексно преплитање између демографије, социологије, али и економије. "Социологија и економија имају дугу и континуирану историју независних истраживања истих друштвених појава, али из различитих дисциплинарних углова. "Више од једног вијека ове двије науке се интересују за човјекове активности у сфери приозводње, размјене и потрошње, али и за принципе и покретаче индивидуалне и колективне акције у овим активностима " (Цвејић.С 2011:7).

ЗАКЉУЧАК

Овај велики друштвени, економски и културни проблем, неопходно је увезати са медијским отклоном о овој теми која је нажалост постала универзална појава, којој се медији врате у недостатку, али само, у недостатку дневних догађаја, тако да се неопходно бавити се истраживањем ове појаве, те посљедица које ће она донијети за наше друштво, а не третирати је само у форми вијести или прилога у моменту када се испред конзулата Словеније и Њемачке појаве нешто већи редови него уобичајено.

Глобализација може донијети и добро, али у случају да млади људи оду у неку развијенију земљу и стечена знања примјене у Босни и Херцеговини, која је још увијек у транзицији, и у којој влада "вишепартијска диктатура", те су и медији само ниједи послушници и посматрачи догађаја, што није одраз демократског друштва, за које се декларишемо.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бешкер Инослав "Истраживачко новинарство", 2004. Загреб
2. Вељановски Раде „Јавни РТВ сервис у служби грађана“, 2005, Слио.
3. Мучибабић Милимир "Социолошко-правни појмовник", 2007. Београд.
4. Турчило Лејла "Заради па владај", 2011, Сарајево.
5. Цвејић Слободан "Друштвена одређеност економских појава" 2011. Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ:

1. БиХ од почетка године напустило више од 5600 грађана, доступно на:
<https://vijesti.ba/clanak/405729/bih-od-pocetka-godine-napustilo-vise-od-5-600-gradana>
интервју, Vijesti.ba; приступано 23.6.2018. године.
2. Градови крцати, села пуста, доступан на страници:
<http://www.glassrpske.com/drustvo/vijesti/Gradovi-krcati-sela-opustjela/lat/177545.html>,
приступано 12.4.2016. године.

Марко Лазаревић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за новинарство
Мастер студиј комуникологије

УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ДЈЕЦУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ВИДЕО ИГРИЦА ГЕТЕА (GTA)

Апстракт: *Однос на релацији медији – дјеца само дијелом је истражен, јер представља сложен проблем о којем многи теоретичари медија, социолози, психолози, па и педагози и други научници годинама истражују и дискутују. Овај рад ће покушати да објасни управо тај однос, односно да одговори на питање да ли медији, а нарочито видео игрице као специфична медијска форма, у којој мјери и на који начин врше утицај на најмлађу публику? Због свог садржаја, видео игрица Гетеа (GTA), временом се испрофилисала као једна од најпопуларнијих, али и најконтроверзнијих интерактивних игрица у историји. Готово фаталистичко становиште и опште прихваћено мишљење је да медији нужно врше негативан утицај на најмлађе чланове друштва. Истинаједадјеца, проводећи вријеме поред видео игрица, могу бити изложена тривијалном утицају који је штетан по њихов развој, али са друге стране и позитивном (просоцијалном) утицају. Битно је нагласити да рад неће имати тенденцију да коначно стави тачку на све дискусије које су у вези са овом темом, већ да понуди могуће рјешење и помоћ при даљем истраживању утицаја медија на дјецу.*

Кључне ријечи: *медији, дјеца, видео игрице, Гетеа (GTA), утицај.*

1. УВОД

Данашњи свијет немогуће је замислити без медија масовне комуникације. Без обзира на врсту или власничку структуру, медији имају значајну улогу у креирању међуљудских односа у савременом друштву. Захваљујући медијима свијет је постао "глобално село" у којем је процес комуникације увелико олакшан и у којем људи постају информисанији више него икад. Развојем информационих технологија свијет је преплављен разним медијима који свакодневно својим конзументима нуде велики дијапазон информација из свих животних области.

Упоредо са развојем медија трају и дискусије о њиховим функцијама и утицају на публику која је све бројнија. Иако медији имају прегршт функција, основне и најзначајније од њих су следеће три:

- Информисање
- Образовање
- Забава

Оно око чега су се дуго ломила копља је питање да ли медији врше утицај на конзументе медијских садржаја, а ако врше, на који начин и у којој мјери то раде. Расправе о овом питању непрекидно трају и до данас, а предмети анализа су разнолики садржаји који се пласирају путем средстава информисања.

Ако се узму у обзир основне функције медија, претпоставка је да одређени утицај на

---

* lazarevic.marko92@gmail.com

публику постоји. Информацију се о разним темама, конзументи су изложени медијском утицају, али мјера у којој ће тај утицај бити изражен зависи од других фактора.

Осим уобичајених расправа о утицају медија на њихове конзументе, посебну пажњу јавности и стручњака заокупља забринутост о утицају медија на најмлађе чланове друштва. Дјеца, као најслабији припадници друштва, су изузетно специфична и јединствена публика и заслужују патерналистички однос медија, али и осталих друштвених слојева.

Друштвено одговорно занимање од јавног значаја као што је новинарство би требало да буде снажан агенс моралног усмјеравања и јачања дјеце. У случају да буду лоше морално усмјерена, дјеца могу израсти у морално амбивалентне особе што би било погубно за њих саме, али и за друштво у којем живе. Конзумирајући медијске садржаје, дјеца могу бити изложена позитивном (просоцијалном) утицају, али са друге стране и тривијалном утицају који је штетан по њихов развој.

Најпогубнији садржаји са којима се млади могу сусрести садрже сцене насиља, порнографије, конзумације алкохола и опојних дрога, као и осталих опсцених радњи. Однос на релацији медији – дјеца само дијелом је истражен, јер представља сложен проблем о којем многи теоретичари медија, социолози, психолози па и педагози и други научници годинама истражују и дискутују.

Овај рад ће покушати да објасни управо тај однос, односно да одговори на питање да ли медији и на који начин врше утицај на најмлађу публику? Битно је нагласити да рад неће имати тенденцију да коначно стави тачку на све дискусије које су у вези са овом темом, већ да понуди могуће рјешење и помоћ при даљем истраживању утицаја медија на дјецу.

2. УТИЦАЈ МЕДИЈА

Од времена настанка медија па на овамо, питање њиховог утицаја на публику увијек је било актуелно. Појавом Гутенбергове машине за штампање у XV вијеку почиње ера масовних медија и новог начина комуникације. Промјеном друштвених и историјских околности, те доласком нових медија и њиховим развојем питање утицаја постајало је актуелније.

"Какав је заиста однос медија и друштва? Постоје три могућа одговора. Први је да медији снажно утичу на друштво (позитивно или негативно); други је да медији једноставно одражавају оно што се дешава у друштву те су тако више посљедица него узрок тих збивања; док је трећа могућност да се њихов однос посматра као интерактиван и цикличан, без јасног извора утицаја. Постоји и четврта могућност, коју не би требало одбацити: она претпоставља одсуство утицаја са било које стране - медији су културни и социјетални феномен али без јасних узрока и без јасног смјера посљедица које изазивају, односно друштво и медији су два независна комплекса друштвене и културне праксе" (Мек Квејл 2007:5-15).

2.1 ПОЈАМ И ВРСТЕ УТИЦАЈА

Да би се на прави начин схватио феномен утицаја медија на публику, неопходно је објаснити и дефинисати значење самог појма "утицај". Процесом социјализације⁵³, човјек је од најранијег доба изложен различитим утицајима, почевши од родитеља и породице, преко школе, вршњака, религијских и друштвених организација, па до медија.

⁵³Прилагођавање дјетета друштву кроз одгој и образовање (Влајки, 2007:301)

Када је ријеч о медијима, раширена је идеја да одређени утицај медија постоји и да је он, углавном, негативан. Феномен схватања штетних ефеката медија назван "Ефекат треће особе" (Third-person effect) установио је 1983. године амерички професор новинарства и социологије на Универзитету Колумбија у Њујорку Филипс Дејвисон (Phillips Davison).⁵⁴ Наиме, овај феномен је интересантан због пројекције појединаца да медији врше непосредан утицај на особе око њих, али не и на њих саме. Овај феномен су 1999. године потврдили и Даглас Меклауд (Douglas McLeod) и Вилјем Евеланд (William Eveland) истражујући утицај реп музике на њене слушаоце.⁵⁵ Појединци су, махом, сматрали да ова врста музике негативно утиче на људе, али су били убијеђени да су они мање подложни утицајима "насилних и женомрзачких текстова" у односу на друге реципијенте.

"Утицај у најширем смислу означава све процесе понашања и доживљавања који се могу свести на чињеницу да је човјек реципијент масовне комуникације" (Maletzke према Kunczik, Zipfel, 2006:156). Према овом становишту човјеково понашање је последица конзумације медија масовне комуникације. У савременом свијету већина људи је у одређеном контакту са неком врстом медија, што доводи до претпоставке да су медији дио свакодневице просјечног човјека. Комуникатор који се обраћа великом броју људи истоверемно, удаљен је од тог аудиторијума и просторно и временски. Стога, комуникатору је изузетно тешко познавати сву своју публику, њене ставове, захтјеве, реакције, понашање, као и прилагођавати садржаје у складу са тим.

"Утицај је моћ произвођења неког ефекта, нарочито ненаметљиво и доминација, често тајна или неприкладне врсте" (Рјечник Chambers Dictionary према Бригс, Кобли, 2005:415). Обимна истраживања јавног мњења и публице дијелом приближавају комуникатору потребе, захтјеве и понашање прималаца медијских садржаја. Претензије медија да сазнају што више о својој публици може бити мач са двије оштрице. Позитиван исход ових истраживања је побољшање квалитета пласираних садржаја, али са друге стране може бити предмет разних контроверзи и манипулација. Резултати добијени истраживањем јавног мњења могу се злоупотребити у сврху повећања утицаја оглашивача, политичких елита, интересних група на јавност.

Према Кунцику и Зипфелу (Kunczik, Zipfel 2006:156) утицај медија на публику обухвата три фазе:

- Предкомуникацијску фазу⁵⁶
- Комуникацијску фазу⁵⁷
- Посткомуникацијску фазу⁵⁸

У предкомуникацијској фази је искључен појам утицаја због чињенице да се садржај пласиран од стране медија и реципијент нису сусрели, односно да садржај још увијек није нашао пут до конзумента. Комуникацијска фаза је процес у којем се директно сусрећу садржај који има тенденцију вршења одређеног утицаја и реципијент који перцепира тај садржај. Што се тиче посткомуникацијске фазе, садржај може, условно речено, имати извјесни утицај у одређеној мјери.

Кад се говори о врстама утицаја који ће бити изазвани од стране медија у

⁵⁴Сајт нордијског информативног центра за медије и истраживање комуникација, доступно на:

http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/180_081-094.pdf

⁵⁵Званичан Гугл (Google) налог Вилјема Евеланда, доступно на:

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=sr&user=AbunEoMAAAAJ&citation_for_view=AbunEoMAAAAJ:d1gkVwhDpl0C

⁵⁶Фаза прије правог сусрета са медијским садржајима, иако су процеси те фазе дијелом обиљежени претходним праћењем медија.

⁵⁷Процеси перцепције, ток пажње, проблеми разумијевања неког исказа, емоционални процеси и естетски моменти.

⁵⁸Непосредно након "конзумације" медија.

посткомуникацијој фази Кунчик и Зипфел (Kunczik, Zipfel 2006:156) их разликују неколико. Прва класификација је према видљивости и очитости поруке или садржаја, а подјела је извршена на манифестне (јавне или намјерне) и латентне (скривене или ненамјерне). Сљедећа подјела је на нивоу индивидуе, групе и друштвеног система, односно по принципу величине аудиторијума. У оквиру ове подјеле, конкретно индивидуалног нивоа исходи подјела на физичке и психичке⁵⁹ утицаје медија. Поред наведених, постоји подјела на директне и индиректне, као и временска класификација која разликује краткорочне, средњерочне и дугорочне утицаје. Што се дугорочних утицаја тиче, дијеле се на посљедице појединачних и посљедице кумулативних садржаја. Посљедња подјела коју наводе ова два аутора је према утицају на ниво знања и ставова, односно когнитивни ефекти, ниво осјећања или афективни ефекти, као и ниво понашања или конативни ефекти.

2.2 АКТИВНА ПУБЛИКА И ПЕРСУАЗИВНОСТ

Дискусије о утицају медија имају тенденцију ка претпоставци да је публика "пасивна" и да је пуки реципијент поруке која је произведена негде друго. Истраживачи и теоретичари медија који су критички настројени покушавају да побију ову врсту (подразумијеваног) становишта, заговарајући концепт публике као "произвођача значења".

Синтагма "пасивна публика" нигдје није јасно објашњена и дефинисана. У литератури за новинарство, медије и комуникологију не постоји одредница за овај термин. Упркос томе, пасивност публике се узима као default⁶⁰ и mainstream⁶¹, односно нешто што је нормално и подразумијевајуће у расправи о медијима. Претпоставка је да пасивност публике, заправо, не означава тоталну неактивност, већ попустљиво слагање са пласираним садржајима које "упија".

Насупрот пасивној, "активна публика" је концепт који се сматра да је изван уобичајеног и шаблонског, а сугерише да је у нормалним околностима публика пасивна и да је то њено нормално понашање. "Активна публика" ја она чије понашање одступа од норме и које није одређено медијским садржајем, а као такво се мора посебно истаћи.

Појединац унутар активне публике производи значење медијском садржају када се сусретне са њим захваљујући претходном искуству и стеченом знању, као и специфичним индивидуалним особинама. Другим ријечима, "активна публика" тумачи и декодира медијске садржаје и за себе задржава релевантне ствари из њих, учествујући тако у активном креирању стварности. Та тумачења и декодирања не морају бити, често и нису, усаглашена са намјерама комуникатора. Реаговање публике на одређени медијски садржај зависи још и од класе којој припада, нивоа образовања, пола, сексуалне припадности, етничког, расног, националног и вјерског идентитета, као и ширег културног контекста.

Истраживање утицаја медија на публику је комплексно, а подјела публике на тзв. пасивну и активну је, можда, донекле олакшала ову проблематику. Међутим, нови проблем који настаје оваквом врстом подјеле је тај што је готово немогуће категорисати публику и разврстати ко спада у активну, а ко у пасивну. Неки реципијенти могу бити активни на пољу свих садржаја пласираних од стране медија, али исто тако неки могу бити тотално пасивни. Неки реципијенти су, пак, активни конзумирајући одређене садржаје, у зависности од афинитета. Немогућношћу категоризације активне и пасивне публике, тешко је открити да ли медији и на који начин утичу на реципијенте. Али, сама назнака да постоји феномен "активне публике" говори у прилог тези да је утицај медија

⁵⁹ **Физички** – лоше држање, проблеми са кичмом и леђима услјед физичке неактивности, посљедице за вид идт., **Психички** – посљедице по психичко здравље, нпр. депресија

⁶⁰ Енглеска ријеч преузета из информатике, чије значење је "унапријед одређена вриједност", "подразумијевано", "почетно".

⁶¹ Енглеска ријеч која означава "главни ток", односно нешто што је уобичајено, шаблонски.

увелико мањи него што се то раније мислило.

3. ДЈЕЦА И МЕДИЈИ

Дјеца без икакве сумње заузимају посебно мјесто у друштву и у животима одраслих људи. Прелазак из дјетињства у свијет одраслих пун је разних опасности, а дужност друштва је да омогући нормалан развој својим најмлађим члановима. Конвенција Уједињених нација о правима дјетета, дјететом дефинише "свако људско биће млађе од 18 година, осим ако се по закону који се примјењује на дијете пунољетност не стиче раније".⁶²

18 година, осим ако се по закону који се примјењује на дијете пунољетност не стиче раније"⁶³.

Слика 1: Дјеца

одрастају уз медије

Специфичност и јединственост дјечијег аудиторијума захтијева посебан однос медија према најмлађој публици. Савремени медији, у трци за профитом све чешће, губе другу трку, деонтолошку и етичку.

Професионални стандарди новинарства су угрожени, најчешће, због лошег односа медија према дјечији. Неки класични медији, попут књиге, су задржали своју првобитну сврху и функцију, док су се масовни електронски медији прилагодили ери капитализма у којој егзистирају. Медији теже да буду доминантан креатор, а не пуки преноситељ друштвених збивања што је изражено у креирању садржаја за дјечу.

Просјечан конзумент медија ће примјетити да су некадашњи едукативни дјечији програми замијењени лаким и тривијалним садржајима чак и за дјечији стандарде.

Дјеца немају довољно развијену личност, моралне стубове, као ни механизме помоћу којих ће се одбранити од налета разних садржаја који могу бити штетни по њихово ментално и физичко здравље. Дјеца се од одраслих разликују по степену интелектуалне и емоционалне зрелости што указује да су малољетна лица мање одговорна у друштвеном и моралном смислу. Стога је битно да медији подигну квалитет својих садржаја на виши ниво, али са друге стране да друштво буде свјесно потенцијалне опасности и одговорно у намјери да заштити своје најмлађе чланове.

⁶² Конвенција Уједињених нација о правима дјетета, доступно на: http://www.unicef.org/bih/ba/Konvencija_o_pravima_djeteta.pdf

⁶³ Конвенција Уједињених нација о правима дјетета, доступно на: http://www.unicef.org/bih/ba/Konvencija_o_pravima_djeteta.pdf

3.1 УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ДЈЕЦУ

У данашњем свијету велики број дјеце изложен је медијима захваљујући томе што родитељи, због послова, немају времена да воде рачуна о дјечи и да им усађују правилне системе вриједности. Главни кривац за ово је тешка економска ситуација са којом се доста људи сусреће, па због тога морају бринути о томе како прехранити породицу. Родитељи превише раде, а дјеца остају сама и "незаштићена" пред налетом разних садржаја које медији пласирају. Са друге стране, породице које се могу окарактерисати као имућне или богате, такође, нису имуне на овај проблем. Мањак бриге о дјечи у богатим породицама доводи се у везу са могућношћу окруживања те дјеце разним медијима, а самим тим и већој изложености њиховим садржајима. Ово се поготово односи на новије медије, односно на тзв. "пааметне телефоне", видео игре, рачунаре итд.

Данас је помодарски кривити медије за све лоше ствари које се дешавају у друштву, као и у животима младих људи. Али, чињеница је да медији у највећем броју случајева само преносе дешавања, не измишљајући их. Ово говори о томе да су медији огледало друштва у којем егзистирају, те да друштво треба континуирано мијењати на боље и водити ка прогресу. Самим тим и медији ће бити квалитетнији и бољи.

Закључак великог теоретичара медија Вилбура Шрама (Wilbur Schramm) о утицају медија (конкретно телевизије) на дјецу је сљедећи:

"За неку дјецу, под извјесним околностима, неке врсте телевизијског програма су штетне. За другу дјецу, под истим околностима, или за исту дјецу под другим околностима, оне могу да буду корисне. За већину дјеце, под већином околности, телевизија није нити штетна нити нарочито корисна" (Шрам према према Бригс, Кобли, 2005:398).

Очигледно је да се медији не могу кривити за разне проблеме савременог свијета са којима се суочавају млади, али то не значи да медији не требају бити одговорни у обављању свог посла.

3.2

УТИЦАЈ ВИДЕО ИГРИЦА НА ДЈЕЦУ

"Видео игра је електронска игра која укључује интеракцију преко корисничког интерфејса и генерише визуелну повратну реакцију на видео уређају (дисплеју)" (Филиповић, 2013:511).

Видео игре су једна од најуноснијих грана индустрије која све вјерније симулира стварност и успјева је надомјестити у тој мјери да може изазвати зависност код њених конзументата (играча). Од времена када су настале, видео игре се развијају муњевитом брзином, постају софистицираније, одлично се прилагођавају друштвеним и технолошким промјенама, развоју информационих технологија, али и све више постају значајан елемент популарне културе.

Проблематика истраживања утицаја видео игара на дјецу је слична као и проблематика истраживања утицаја класичних медија. Ни једно истраживање до сада није дало коначан одговор и одгонетнуло какав утицај и у којој мјери врше видео игре на најмлађе. Једни истраживачи и теоретичари потенцирају штетан утицај који видео игре имају на психо – физички развој дјеце, а са друге стране истичу се теорије о њиховим

позитивним ефектима.

3.4 НЕГАТИВАН УТИЦАЈ ВИДЕО ИГРИЦА НА ДЈЕЦУ

Што се негативних ефеката видео игрица тиче, истичу се сљедећи:

- Насилни садржаји (имитација, идентификација),
- Сексуални садржаји (стварање промискуитета код дјече, узбуђење, шок, презир, гађење),
- Оглашавање (обмањивање дјече и ширење материјалистичких ставова),
- Неприкладан или нежељен контакт са другима (малтретирање)
- Здравље (конзумација алкохола, цигарета, дрога...),
- Исхрана (гојазност, анорексија...),
- Општи поремећаји личности (недостатак самопоштовања, конфузија идентитета, отуђење...),
- Физички ефекти прекомјерне употребе (проблеми са видом, слухом, концентрацијом...)
- Подривање дјечије маште и слободне игре,
- Физички развој мозга (разни поремећаји, недостатак пажње, хиперактивност),
- Проблеми са сном и слични поремећаји,
- Смањење нивоа образовних могућности,
- Поремећаји вриједности, ставова и увјерења (нпр. у односу на пол и етнички стереотипи...).

3.3.1.

ПОЗИТИВАН УТИЦАЈ ВИДЕО ИГРИЦА НА ДЈЕЦУ

Позитивни ефекти видео игрица:

- Учење (образовни садржаји и поруке видео игрица),
- Језик (развој вјештина читања, писања, комуницирања, учење страног језика),
- Развој когнитивних способности (развој вјештина просторне оријентације, хипотетичког и стратешког размишљања),
- Социјализација и усађивање моралних вриједности (дружење, толеранција, сарадња)
- Свијест о друштвеним питањима (нова знања о актуелним догађајима, друштвеним проблемима или другим културама),
- Друштвена интеракција (дискусија са вршњацима и породицом),
- Грађанска партиципација (промоција волонтерских активности...),
- Креативност, машта и самоизражавање (коришћење медија као средства за стварање и дистрибуцију сопствених производа),
- Развој идентитета (развој маште, емпатије, осјећаја личног задовољства и вриједности),
- Опустање и забава
- Способност одржавања пажње (концентрација на игру). (Драшковић, 2011:230)

Поредећи наведене негативне и позитивне ефекте примјетно је да се многи од њих не могу изразити квантитативним параметрима, јер не постоји начин да се измјери

количина забаве, релаксације итд. Важно је истаћи и то да се ради о различитим врстама ефеката, неки се односе на одређене области медијског садржаја (секс, насиље, оглашавање), други на проблем психо – физичког развоја дјецe, док су трећи усмјерени на питање утилитаризма и прагматизма. Ово посљедње се односи на тврдњу да су дјеца много корисније и паметније могла искористити вријеме утрошено у играње видео игара. Потреба за игром је инхерентна људском бићу, а напредовање технологије омогућило је појаву нових врста игара, у овом случају видео игара.

4.1 СТУДИЈА СЛУЧАЈА – ВИДЕО ИГРИЦА ГЕТЕА (GTA)

Grand Theft Auto (скраћено GTA), су серије интерактивних видео игара чији творци су шкотски дизајнери Дејвид Џоунс (David Jones) и Мајк Дејли (Mike Dailly). Прва игрица из GTA серије изашла је 1997. године заиграчку конзолу Сони Плејстејшн (Sony PlayStation), а како је игра напредова и развијала се, постала је доступна и на рачунарима као и на другим конзолама (Xbox, Game Boy).

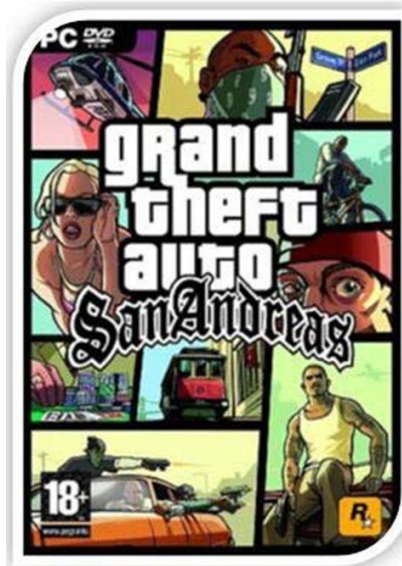
Централна тема игрице која се провлачи кроз сваки њен аспект је сатиричан приказ америчког друштва и културе. Вршећи пародију на тзв. "амерички сан" исмијавају се поједини дијелови тог утопистичког концепта који постоји у популарној култури. Главни протагониста шесте игрице по реду из серијала GTA је српски имигрант у САД Нико Белић који са својим рођаком трага за бољом будућношћу у "земљи могућности и шанси". Захваљујући "лакој заради" њих двојица покушавају да постану шефови подземља у Либерти Ситију (Liberty City), граду који је пародија на Њујорк.

Гејмплеј (Gameplay) је фокусиран на фикциони свијет гдје главни лик, криминалац, може бирати мисије и прелазити нивое да би напредовао у причи игрице. Гејмплеј, такође садржи и елементе акције, авантуре, возње, играње различитих улога, крађу итд. Због свог садржаја, временом се испрофилисала као једна однајпопу-ларнијих, али и најконтрoверзнијих игрица у историји. Убиства, унајмљивање проститутки, крађа аутомобила и других возила, несмотрена и несавјесна возња саставни су дијелови ове игрице. Управо због оваквог садржаја игрица је изложена разним критикама и осудама од стране јавности, најчешће родитеља.

Британски одбор филмске класификације (BBFC) означио је све игре из GTA серијала са рејтингом 18, а то значи да особе испод 18 година старости не могу купити игрицу. Овакву одлуку Одбор објашњава тиме да игра садржи "снажно насиље", "непримјеран рјечник", "алузије на секс и дрогу".⁶⁴

Међутим, велики број критика упућен на рачун GTA често није заснован на реалним чињеницама и аргументима. С обзиром на то да је игрица већ означена као непримјерена за малолетнике, бојазан код родитеља је неоправдана. Са друге стране, многи сматрају да би њиховој дјечи игрицу могли купити старија браћа, сестре или другари који су пунољетни. Та ситуација не улази у домен продавца, креатора видео игрице или било кога другог већ самих родитеља који би требали обратити пажњу на дјечије активности.

Критике да је игрица агресивна, такође се могу узети са дозом резерве, јер у игрици

Слика 2: Омот видео игрице GTA: San Andreas

⁶⁴Сајт који обрађује теме о индустрији видео игара (GamesIndustry.biz), <https://www.gamesindustry.biz/articles/No-cuts-to-GTA-IV-as-BBFC-clears-game-for-release>

постоји много других ствари које се могу радити осим насиља. Могуће је вршити насиље над другим личностима у игрици, али није нужно и није једина могућност. Сматрано је још да ова игрица утиче на стварање стреса код дјецe и губитак концентрације. Нпр. могућност вожње аутомобила може само изазвати позитивне ефекте код дјетета, тако што ће едуковати дијете у вези са саобраћајним прописима, подстаћи га на размишљање, побољшати му моторичке способности и оријентацију у простору. Вожња аутомобила је активност која изискује високу концентрацију, стога ова игра ни на који начин не може дјетету утицати на смањење пажње. Такође, игрица може утицати тако да се особа која је игра одмори, рекласира и ослободи стреса.

Важан сегмент игрице су и кодови (шифре) које играч може унијети и тиме изазвати посебне облике играња. Нпр. играч уношењем одређеног кода може створити аутомобил који лети или иде по води или нпр. створити количину оружја код себе коју обичан човјек не може да носи са собом. Чак и најмлађем дјетету је јасно да је то у реалности немогуће, односно да је то само могуће у игрици и да је то фикција.

Кристофер Фергусон (Christopher Ferguson) са Стетсон Универзитета на Флориди (Stetson University, Florida) радио је истраживање утицаја видео игрица на дјецу. Након добијених резултата рекао је да **"не постоје докази да видео игрице повећавају малтретирање међу вршњацима као ни деликвентско понашање међу омладином"**. Његово истраживање не може се употребити да објасни екстремне, спорадичне и издвојене случајеве. Било би готово немогуће да млади деликвент није играо видео игрице, не из разлога што оне подстичу агресивност већ зато што данас скоро свако дијете игра неку врсту видео игара, барем мало. "Ако је тренинг у симулираном свијету продуктиван и примијењујући на стварни свијет, зашто онда глумци који глуме серијске убице то и не постану".⁶⁵

Постојали су разни покушаји да се игрица ГТА окарактерише као расистичка, шовинистичка, хомофобна итд. Самом чињеницом да је у четвртој по реду игрици из овог серија главни протагонист Италијан Томи Версети (Tommy Vercetti), у петој Афроамериканец Карл Џонсон (Carl Johnson), а у шестој већ поменути Србин Нико Белић,

Слика 3: Нико Белић, главни протагониста видео игрице GTA IV

оптужба да је шовинистичка и расистичка пада у воду. Изузимајући главне ликове, многи њихови сарадници, непријатељи па и неутрални људи долазе из различитих етничких расних, националних корпуса. У једном дијелу игрице појављује се и хомосексуалац Ентони Принц (Anthony Prince) који је главни лик, тако да игрица није ни хомофобна.

ГТАје постао један од најпопуларнијих свјетских брендова и најпрепознатљивијих производа популарне културе. У гејмерском свијету је добио скоро савршене коментаре и критике и у поређењу са другим видео игрицама далеко је испред. До септембра 2013. серијал ГТА игрица продат је у преко 150 милиона примјерака широм свијета.⁶⁶ До августа 2015. године серијал је продат у преко 220 милиона примјерака⁶⁷, а ГТА 4 продат је у 609 000 копија у само првом дану продаје у Уједињеном Краљевству.⁶⁸ Иста игрица продајата је у шест милиона копија широм свијета, а профит од ње износио је 500

⁶⁵Британске дневне новине "Телеграф"(The Telegraph),<http://www.telegraph.co.uk/technology/news/10268820/Grand-Theft-Auto-therapeutic-for-kids-say-psychologists.html>

⁶⁶Шкотске дневне новине "Скотсман" (The Scotsman),
<http://www.scotsman.com/lifestyle/technology/grand-theft-auto-v-scottish-game-conquering-world-1-3101847>

⁶⁷Специјализовани сајт за видео игрице Гејмспот (GameSpot),
<http://www.gamespot.com/articles/grand-theft-auto-series-passes-220-million-sales-w/1100-6429961/>

⁶⁸Британске дневне новине "Телеграф"(The Telegraph),
<http://www.telegraph.co.uk/news/1915219/Grand-Theft-Auto-IV-becomes-UKs-fastest-selling-game.html>

милиона долара.⁶⁹ Број продатих игрица, сасвим сигурно је већи, међутим подаци о црном пиратском тржишту не постоје.

У 2006. години GTA је изабран међу топ 10 најпрепознатљивијих британских брендова, и проглашен за "британску икону", а нашао се у друштву црвених телефонских говорница, суперсоничног путничког авиона "Конкорд" (Concorde), сигурносног свјетла тзв. мачијег ока, свјетске мреже (www) итд.⁷⁰

Битно је још напоменути да су музику за ову игру правили неки од најпознатијих свјетских музичара попут Филипа Гласа (Philip Glass), Баста Рајмса (Busta Rhymes), Кањеа Веста (Kanye West) и групе Блек Сабат (Black Sabbath). Гласове ликовима из игрице посуђивали су неки од најпознатијих свјетских глумаца, а то су Френк Винсент (Frank Vincent), Барт Рејнолдс (Burt Reynolds), Крис Пен (Chris Penn), Мајкл Холик (Michael Hollick) и Семјуел Л. Џексон (Samuel L. Jackson).

4.2 ЗАКЉУЧАК

Дјеца су најмање заштићен дио медијске публике и немају довољно развијену критичку оштрицу, као ни свијест да се самостално одупру потенцијалним лошим утицајима медија. Технолошки су, углавном, писменији од својих родитеља али што се тиче друге врсте писмености, медијске, то тек треба да савладају да би могли одлучивати шта је најбоље за њих. Потпуно ирационално је спречавати дјецу да прате медије, поготово ако ће то бити метод кажњавања. Умјесто тога дјеци треба омогућити приступ медијима, али треба их научити како да их користе, које садржаје да конзумирају и у којој мјери да то чине.

Видео игре се не могу окривити за вршење лошег утицаја на дјецу и адолесценте. Суштина је, заправо, правилан избор видео игара, умјереност у интензитету њиховог конзумирања, родитељски надзор и морално усмјеравање дјеце, количина времена проведеног покрај конзола. Све наведено су начини да позитивни ефекти видео игара надвладају негативне.

Да би дјеца разумјела медијске садржаје битно је познавање контекста, а они тај контекст често не могу разумјети, поготово ако је ријеч о садржајима који нису намијењени њиховом узрасту. Разумијевање контекста ће поспјешити позитиван утицај медија на дјецу, унаприједити њихово креативно коришћење, а негативан утицај ће умањивати што је више могуће.

"Све већа пажња се посвећује развијању комуникацијских способности дјеце у смислу развијања знања и вјештина потребних за сигурно коришћење медија, али и критичко разумијевање медијских садржаја и самог начина функционисања медија" (Тајић, 2013:41).

Али нису само родитељи одговорни за медијско описмењавање дјеце, јер често ни они сами нису свјесни који садржаји су примјерени, а који не.

"Не требају само дјеца ту одгојно – образовну помоћ, требају је и одрасли који су и сами често овисни о разним "услугама" нових медија: друштвеним мрежама попут Фејсбука (Facebook), картању на интернету при чему занемарују и породицу и обавезе, компулсивном интернет "шопинговању", флерту и порнографији, коцкању и другим пороцима" (Цар и др, 2015:109).

Зато је важно да и остале установе, образовне прије свега, посвете пажњу медијској писмености и усмјеравању дјеце да што ефикасније користе медије како би од њих имали више користи него штете.

⁶⁹Британска новинска агенција Ројтерс (Reuters), <http://www.reuters.com/article/2008/05/07/us-grandtheftauto-sales-idUSWNAS233520080507>

⁷⁰Британске дневне новине Сан (Sun), <https://www.flickr.com/photos/79788506@N08/7136291301/>

"Присуство медијског одгоја у обавезним наставним плановима и програмима за ученике основних и средњих школа значајан је фактор који утиче на ниво медијске писмености. Иако се не може тврдити да без присуства медијског одгоја у оквиру обавезног школовања није могуће имати медијски писмене грађане, чињеница је да је циљ обавезног школовања развој темељних компетенција сваког појединца, а медијска писменост се данас без сумње сматра једном од темељних компетенција, те би стога требала бити неизоставан дио обавезног образовања" (Тајић, 2013:55).

Увођење обавезних школских предмета који ће дјечи омогућити елементарно познавање медија и њихових садржаја био би корак напријед у отклањању штетних ефеката медија. На овај начин дјеца би научила разликовати добре медијске садржаје од лоших, а самим тим, временом би ријалитији и остали неквалитетни програми губили гледаност и нестајали са медијске сцене. Овакав приступ дјелује нихилистички, па чак и утопијски, али само правилном едукацијом и мијењањем постојећих лоших сегмената друштва, оно се може мијењати на боље.

Слика 4: "Дјеца су украс свијета"

ЛИТЕРАТУРА

1. Бригс, Адам; Кобли Пол, "Увод у студије медија", Клио, Београд, 2005.
2. Влајки, Емил; "Увод у комуницирање постмодернизма", Факултет политичких наука Универзитета у Бањалуци, Бања Лука, 2007.
3. Драшковић, Мимо; "Утицај медија на дјecu са посебним освртом на рачунарске игрице", *Медијски дијалози бр. 8*, март 2011.
4. Kunczik, Michael; Asrid, Zipfel, „Uvod u znanost o medijima i komunikologiji“, *Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb*, 2006.
5. Мек Квејл, Денис; "Улоге медија у друштву", *Часопис за управљање комуницирањем*, јун 2007.
6. Pournelle, Jerry; "1001 computer words you need to know", Oxford University press, New York, 2004.
7. Тајић, Леа; "Медијска писменост у Босни и Херцеговини", INTERNEWS U BOSNI I HERCEGOVINI, Сарајево, 2013.
8. Филиповић, Александар; "Одрастање нинтендо генерације: Како је видео игра постала важан елемент популарне културе", *Медијски дијалози бр. 17*, 2013.
9. Цар, Викторија; Турчило, Лејла; Матовић, Мирјана, "Медијска писменост – предувјет за одговорне медије", Факултет политичких наука Универзитета у Сарајеву, Сарајево, 2015.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. Британска новинска агенција Ројтерс (Reuters), <http://www.reuters.com/article/2008/05/07/us-grandtheftauto-sales-idUSWNAS233520080507>
2. Британске дневне новине "Сан" (Sun), <https://www.flickr.com/photos/79788506@N08/7136291301/>
3. Британске дневне новине "Телеграф" (The Telegraph), <http://www.telegraph.co.uk/technology/news/10268820/Grand-Theft-Auto-therapeutic-for-kids-say-psychologists.html>
4. Званичан Гугл (Google) налог Вилјема Евеланда https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=sr&user=AbunEoMAAAAJ&citation_for_view=AbunEoMAAAAJ:d1gkVwhDpl0C
5. Конвенција Уједињених нација о правима дјетета, доступно на: http://www.unicef.org/bih/ba/Konvencija_o_pravima_djeteta.pdf
6. Сајт нордијског информативног центра за медије и истраживање комуникација http://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/180_081-094.pdf
7. Сајт који обрађује теме о индустрији видео игара (GamesIndustry.biz), <https://www.gamesindustry.biz/articles/No-cuts-to-GTA-IV-as-BBFC-clears-game-for-release>
8. Специјализовани сајт за видео игрице Гејмпот (GameSpot), <http://www.gamespot.com/articles/grand-theft-auto-series-passes-220-million-sales-w/1100-6429961/>
9. Шкотске дневне новине "Скотсман" (The Scotsman), <http://www.scotsman.com/lifestyle/technology/grand-theft-auto-v-scottish-game-conquering-world-1-3101847>

Петар Пушоња*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за новинарство
Први циклус студија

ЛОГИЧКЕ ГРЕШКЕ ЧЛАНОВА ПРЕДСЈЕДНИШТВА БИХ У ЕМИСИЈИ ПРЕСИНГ

Апстракт: *Гостовања у телевизијским интервјуима за политичаре представљају прилику да промовишу сопствене идеје и личност, али и да у очима јавности промијене перцепцију идеолошких и других неистомишљеника. У перманентној борби за подршку бирачког тијела није важно говорити истину, већ оставити дојам да се истина говори, о чему је писао Шопенхауер. На том путу користе се различита средства, међу којима су незаобилазне логичке грешке. Неке од њих су случајне, док су друге плод свјесне намјере да се постигне одређени циљ. Методом анализе садржаја настојимо утврдити у којој мјери су логичке грешке присутне у говору сва три члана актуелног сазива Предсједништва Босне и Херцеговине, те одредити њихову доминантну стратегију убјеђивања (ethos-pathos-logos).*

Кључне ријечи: *ad hominem, логичка грешка, стратегија убјеђивања, аргументација, закључивање.*

1. УВОД

Учешће у политичком животу заједнице кроз историју је посматрано на различите начине, што је резултат друштвених промјена које су мијењале и значај бављења политиком. Док су се на историјској сцени смјењивали доносиоци кључних одлука, са сопственим визијама „идеалног друштва“, још у Античком периоду спозната је заједничка „нужност“ за све њих. Ријеч је о обезбјеђивању подршке народа као потврди исправности сопствених идеја. Подршка се, међутим, може стицати на многобројне начине, што је био и остао предмет расправа, посебно од Макијавелијевих списа до данас. Дијалог, као најстарији облик вербалне комуникације, уједно је и средство перманентног убјеђивања у којем се „онај ко се препире, по правилу, не залаже за истину него за своје тврђење“ (Sorenhauer, 1997), док крајњи исход може бити „сласт побједе“ или „горчина пораза“ (Radonjić, 2015:266).

Развоју масовних медија претходили су ширење права гласа и потребе грађана да буду информисани о активностима оних на власти. Са друге стране, растућа је и свијест политичара о потреби одржавања присног односа са новинарима и појављивању у медијима, барем оним традиционалног типа (штампа, радио и телевизија). Носиоцима највиших извршних и законодавних функција свакодневица је обраћање гледаоцима пред малим екранима, на којима се, углавном, појављује неколицина медијски атрактивних политичара како међусобно сучељава сопствена гледишта, при томе често не бирајући ријечи којима би се дисквалификовала супротна страна. „Недостатак културе, хронична неспособност јавног изражавања (...) не могу се камуфлирати никаквим имицом, колико год да је он зналачки формиран... Уколико је још при томе присутна и велика доза нарцисоидности и увјерености у сопствену памет и сјајну политичку процјену те суверено сналажење на политичкој сцени, пропаст је неминовна“ (Miroslavljević, 2010:45). Иако Миросављевић има на уму пропаст самих политичара, у Босни и Херцеговини прије да можемо говорити о пропасти грађана и новинарске професије, док се политички естаблишмент одржава на различите начине, независно од извора сопственог легитимитета.

Један од првих покушаја класификације начина убјеђивања учинио је Аристотел у IV

---

* petarpetar96@gmail.com

вијеку прије нове ере, разликујући двије врсте доказа. Прву чине не-умјетнички (не-технички, екстерни) докази који постоје независно од особе која говори. Аристотел овдје убраја свједочења и писане документе (Griffin, 2012:290). Насупрот њима, интерни докази плод су говорникове вјештине, а јављају се у три модалитета: као етички доказ (*ethos*), који произлази из „кредибилитета говорника, познавања материје и саосјећања са публиком“ (Исто); емотивни (*pathos*), као резултат осјећања које говорник изазива код слушалаца (Исто, стр. 294); и логички (*logos*), који почива на структури аргументације, у којој се користе и екстерни докази (Littlejohn&Foss, 2009:105).

Добар говорник требао би овладати сваком од ових техника како би адекватно одговорио свим изазовима. Иако је тешко пронаћи говор у којем је присутан само један од наведених начина убјеђивања, дјелимично и због свјесности политичара о могућностима њиховог кумулативног дејства, један од циљева истраживања је одређивање доминантне стратегије сваког од чланова Предсједништва, при чему је неизбјежан квалитативни приступ.

Акцент у овом раду стављамо на употребу логичких грешака у доказивању и закључивању чланова тренутног сазива Предсједништва Босне и Херцеговине⁷¹. Успјешно разоткривање логичких грешака и других начина на које политичари, посебно они на највишим функцијама, покушавају удаљити грађане од истине, битан је предуслов за разумјевање све комплексније стварности и адекватно учешће у политичком животу уопште. Значај оваквог начина промишљања већи је у државама у којима „политика заснована на националној реторици, буђењу и расламсавању националних и вјерских емоција (...) често за свој циљ има одвраћање пажње јавности са горућих друштвених проблема“ (Vučetić, 2013:94), неповјерење у медије и политичаре постаје традиција, а у изборну годину се улази са песимистичним духом и страхом од (не)извјесности сутрашњице.

Изненађујуће је, међутим, да је употреби логичких грешака од стране политичара у Босни и Херцеговини посвећена занемарљиво мала пажња, док страни аутори фокус стављају на аргумент *ad hominem*, за који се тврди да је свакодневна појава. Проблеми код истраживања овога типа су вишеструки. Најприје, није постигнута општа сагласност око тога шта се заправо може сматрати логичком грешком и који је њихов број, те да ли је у неким случајевима ријеч о више различитих логичких грешака или о неколико модалитета једне (Dufour, 2017:32).

Други проблем тиче се саме природе телевизијске дебате, гдје улогу премиса у закључивању имају наводи које износи водитељ⁷², док је за процјењивање њихове истинитости понекад недовољно и добро познавање ситуације на политичкој сцени. Потешкоћу истраживачима представља и покушај разграничења најмерних и ненамјерних логичких грешака, обзиром да је реално очекивати припремљеност политичара за јавне наступе. Најзад, ту је и опасност да сами истраживачи приликом закључивања не почине исте оне грешке које су предмет њихових истраживања⁷³.

2. ИИСТРАЖИВАЧКА ПИТАЊА И МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Метод прикупљања података који користимо је анализа медијског садржаја. Узорком смо обухватили три издања политичко-информативне емисије Пресинг⁷⁴, која се емитује на телевизији *Н1* (филијала Сарајево). Због објективности у приступу, приликом израде истраживања сматрали смо веома битним да анализирамо наступ сва три политичара у једнаким условима (иста емисија, водитељ и теме о којима се говори). За

⁷¹Бакира Изетбеговића (СДА), Младена Иванића (ПДП) и Драгана Човића (ХДЗ БиХ).

⁷²Изјаве других политичких субјеката, подсећања на раније изјаве госта у студију и сл.

⁷³Овдје посебно треба имати у виду величину узорка истраживања и период у којем је истраживање спроведено. Броју и врсти логичких грешака политичара доприносе бројни фактори, међу којима су и уређивачки концепт емисије у којој гостују, питања и провокације водитеља, улога самог политичара у актуелним дешавањима, тренутак у којем се гостује (предизборни период, почетак мандата и сл.), као и број учесника у дебати (сучељавање један-на-један, дебата између два кандидата, округли сто...).

⁷⁴Снимци емисија доступни на: <http://ba.n1info.com/a3284/TV-Emisije/Pressing/Pressing.html>.

емисију Пресинг определијели смо се, јер је једна од ријетких која задовољава претходне критеријуме. Овакав избор узорка додатно оправдава чињеница да су чланови Предсједништва били гости емисије у интервалу мањем од мјесец дана⁷⁵, што битно доприноси сличности тема које су предмет расправе.

Компарацијом настојимо утврдити сличности и разлике у наступима три члана Предсједништва БиХ, док посебну пажњу усмјеравамо на анализу аргуменације коју користе приликом говора једни о другима. У поступку обраде података користимо комбинацију квантитативне и квалитативне методологије. Квантитативним приступом тражимо одговор на питање фреквентности употребе логичких грешака, док квалитативним одређујемо који од Аристотелових модела убјеђивања, изложених у уводном дијелу рада, је карактеристичан за сваког од три политичара.

За потребе рада анализирали смо заступљеност три логичке грешке, укључујући поједине њихове варијетете.

Промјена побијања

Промјена побијања (лат. *mutatio elenchi*) представља грешку ирелевантности. Насупрот „замјени теза“ (непознавање побијања, лат. *ignoratio elenchi*) која се чини несвјесно, промјена побијања је свјесна логичка грешка код које се побија теза „која је само наизглед идентична оној спорној“ (Vlajki, 2007:175). Побијањем новоизабране тезе настоји се створити утисак о неисправности тезе коју је поставио противник. *Mutatio elenchi* се, у зависности од тога чиме је спорна теза замијењена, јавља у више модалитета. Истраживањем проведеним за потребе овог рада обухватили смо три: *argumentum ad hominem*, *arg. ad populam* и *arg. ad baculum*.

Аргумент *ad hominem* (на/против човјека) усмјерен је „против особе која износи тврдњу умјесто на саму тврдњу те особе или аргумената који јој иду у прилог“ (Sinnott-Armstrong & Fogelin, 2010:354). Пири (Pirie, 2006) наводи двије варијанте *ad hominem*-а – абузивну (увредљиву) и посредну. Док квалификација упућена противнику не мора нужно бити неисправна, „она то јесте уколико је упућена са циљем потцјењивања противниковог аргумента“ (Pirie, 2006:88). Према томе, независно од тога да ли особа којој је увреда упућена заиста посједује одређене особине и да ли су оне релевантне за обављање одређене функције, до логичке грешке *ad hominem* долази уколико предмет расправе није била сама личност, већ аргументи за или против одређене тезе⁷⁶. У другој, посредној варијанти ове грешке, позивамо се на посебне околности у којима се налази особа са којом водимо расправу. „Умјесто покушаја доказивања ваљаности или неваљаности аргумента на основу доказног материјала, његово прихватање се подстиче због положаја или интереса оних којима се обраћамо⁷⁷“ (Pirie, 2006:90). Тако се, на примјер, може тражити од особе да подржи одређену идеју, јер је промовише политичка партија чији је особа члан или се неподржавање идеје представља као противно начелима религије коју особа практикује.

Класификацију варијација аргумента *ad hominem* нуде Синот-Армстронг и Фогелин

---

⁷⁵Од 21.02. до 14.03.

⁷⁶Приликом регистровања броја случајева у којима је почињена грешка типа *ad hominem* посматрали смо заокружене цјелине које се могу састојати од већег броја смјењивања реда говорења (питање-одговор), али је ријеч о суштински истом питању (теми). Мишљења смо да већи број квалификација упућених противнику не представља више аргумената типа *ad hominem*, већ покушај говорника да изнесе јачи аргумент. Такође, *ad hominem* може бити усмјерен према институцијама, групама, особама које не учествују у дебати и сл.

⁷⁷Јасно је да је заправо ријеч о интересима онога који подстиче на прихватање/одбацивање аргумената или тезе.

(Sinnott-Armstrong & Fogelin, 2010). Зависно од начина на који третирају противника приликом употребе аргумента *ad hominem*, постоје три типа говорника: порицачи (*deniers*), ућуткивачи (*silencers*) и одбацивачи (*dismissers*). „Код све три варијанте ради се о аргументу *ad hominem*, јер почињу премисама о карактеру или статусу особе. Оно по чему се разликују су закључци: порицачи закључују да је тврдња неистинита или да је аргумент несигуран или лабав; ућуткивачи закључују да неко нема право да говори у одређеним приликама; одбацивачи закључују да је неко неповјерљив или непоуздан“ (Sinnott-Armstrong & Fogelin, 2010:356). Сваки од три наведена начина закључивања може бити оправдан и неоправдан, зависно од особе чије се тврдње побијају. У свих шест случајева ради се о промјени побијања, па је изведени закључак нужно логички неисправан, иако може бити истинит.

Други модалитет грешке *mutatio elenchi* који обухватамо анализом је аргумент *ad populum* (аргумент људима, аргумент за пук). „Тај псеудоаргумент састоји се у томе да, не улазећи у расправљање о бити спорне ствари, настојимо придобити слушаоце дјелујући на њихове осјећаје, предрасуде, таштину“ (Vlajki, 2007:176). *Ad populum* се употребљава приликом директног или индиректног обраћања публици. Код директне употребе овог аргумента говорник настоји побудити менталитет гомиле и тиме обезбиједити подршку за своје дјеловање. Индиректним приступом говорник се не обраћа „гомили као цјелини, већ једном или већем броју појединаца одвојено, фокусирајући се на поједине аспекте њихове повезаности са гомилом“ (Hurley, 2000:124). Суштина употребе аргумента *ad populum* је у томе да говорник поткрепљује своје ставове позивајући се на „већину“ или „квалификовану јавност“ која те ставове (наводно) прихвата и тиме покушава придобити подршку оних којима се обраћа⁷⁸.

„Када се велика и мала држава разиђу у мишљењу, па велика држава почне гомилати трупе на граници мале, кажемо да велика држава употребљава *argumentum ad baculum* (аргумент батине)“ (Vlajki, 2007:177). Аргумент батине неким особама је својствен, док га други користе у крајњој нужди, када примијете да губе расправу. Примјеном силе или пријетњом да ће она бити употријебљена, противник се покушава убиједити да прихвати одређено мишљење као исправно и тиме избјегне нежељене посљедице. Поред пријетње силом, јављају се и разне уцјене, посебно у расправама са особама које имају „мрље“ у каријери или приватном животу.

Клизава низбрдица (the slippery slope)

До ове логичке грешке долази када „тврдимо да, када се деси извјесни догађај, десиће се и други слични догађаји, што евентуално води до катастрофе“ (Sinnott-Armstrong & Fogelin, 2010:327-8). Употребом ове технике, учесници дебате антиципирају читав низ негативних исхода који (не нужно) поизлазе из акције противника и тиме настоје оспорити саму акцију. Претпоставка је да ће одређени потез произвести ланчану реакцију, домино-ефекат великих размјера, због чега се грешка другачије назива домино-аргумент (исто, стр. 328).

⁷⁸„Оно што се зове општеприхваћено мишљење, отворено узев, мишљење је две или три особе, и у то бисмо се уверили када бисмо могли да присуствујемо начину настајања једног општеприхваћеног мишљења. Констатовали бисмо, тада, да се ради о две до три особе које су га прве смислиле или изложиле, тврдиле да је оно истинито, и којима се добронамерно поверовало да су га темељито провериле. Заведено предрасудом о њиховој признатој стручности, прво га је прихватило неколико других особа. Њима су, опет, поверовали многи други, којима је тромост мишљења налагала да одмах поверују, а не да мукотрпно проверавају. Тако је из дана у дан растао број таквих, на мишљењу тромих и лаковерних присталица. Јер, када је општеприхваћено мишљење задобило добар део гласова, његове присталице су објашњавале да је то постигнуто тиме што његове чињенице одговарају правом стању ствари...“ (Sorenhauser, 1997).

Синот-Армстронг и Фогелин као примјер клизава низбрдице наводе оправдање владе Сједињених Америчких Држава за интервенцију у Вијетнаму. „Тврдило се да, ако комунисти преузму Вијетнам, након тога ће преузети Камбоџу, остатак Азије и друге континенте, док не освоје цијели свијет“ (исто). Важно је истаћи да не представља свако предвиђање будућег слиједа (негативних) догађаја грешку типа клизава низбрдица. Грешка је почињена онда када „немамо довољно оправдање да мислимо како ће се ланчана реакција стварно догодити“ (Hurley, 2000:146), односно ако је вјероватноћа исхода мала.

Post hoc ergo propter hoc

Посљедња логичка грешка коју обухватамо анализом такође је неформалне природе и спада у грешке ирелевантности. *Post hoc ergo propter hoc* (након тога, дакле због тога) је грешка код које „претпостављамо да, због тога што је један догађај праћен другим, овај други је изазван првим“ (Pirie, 2006:131). Грешка је типична за разне врсте сујевјерја (Hurley, 2000:144), док је изборни губитници користе када новоизабраној власти приписују све друштвене проблеме настале након посљедњих избора.

3. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анализом наступа три члана Предсједништва Босне и Херцеговине забиљежили смо укупно 13 случајева у којима је почињена једна од посматраних логичких грешака. Примјетна је значајна разлика у погледу броја грешака између Младена Иванића и Бакира Изетбеговића са једне, и опрезнијег Драгана Човића са друге стране. Такође, разлике су уочљиве и код врсте логичких грешака које три политичара праве у говору (табела 1).

	Промјена побијања			Клизава низбрдица	<i>Post hoc ergo propter hoc</i>	Укупно:
	<i>Ad hominem</i>	<i>Ad populum</i>	<i>Ad baculum</i>			
Изетбеговић	3	1	2	-	-	6
Човић	1	-	-	-	-	1
Иванић	3	3	-	-	-	6
	7	4	2	0	0	13

Табела 1: Логичке грешке чланова Предсједништва БиХ

Из претходне табеле видљиво је да смо код чланова Предсједништва учили само употребу логичке грешке *mutatio elenchi*, при чему је од три модалитета доминантан *ad hominem*. Иако је у случају сва три политичара ријеч о једноцифреном броју грешака, треба имати на уму да се ради о носиоцима извршне власти на нивоу државе, као и трајање емисије (отприлике сат времена) и учесталост логичких грешака у појединим дијеловима емисије, о чему ће бити ријечи у наставку текста.

У говору Изетбеговића и Иванића доминира *ethos*, док је код Човића ова стратегија потпора примарном *logos*-у. Емотивни модел персуазије примјетан је у мањој мјери код Изетбеговића приликом одговора на питање о билатералним односима Босне и Херцеговине са Турском. Увидом у анализиране емисије, стиче се утисак да Изетбеговић себе доживљава као фактор, *conditio sine qua non* мира и стабилности у БиХ, Иванић

наглашава свој континуирани допринос артикулацији супротстављених интереса, док Човић, ослањајући се на статистичке показатеље, тежи изналажењу оптималног рјешења за будућност.

Промјена побијања

У највећем броју случајева, чланови Предсједништва починили су један од модалитета грешке промјена побијања. Као доминантна стратегија избјегавања конкретног одговора на питање јавља се напад на личност, док Иванић и Изетбеговић готово подједнако користе позивање на већину и пријетњу силом, респективно. Размотримо, најприје, употребу аргумента *ad hominem* у сљедећим примјерима.

(1)

Водитељ: А зашто не градите с другима такав однос [као са Додиком]? Ево, на примјер, са Изетбеговићем.

Човић: Нема ни једног политичара на којем ја имам неки другачији приступ... Са господином Иванићем једнако такав карактер односа имамо до краја. Са господином Изетбеговићем исто тако, с тим да имамо мало проблема у памћењима па онда код једног, другог или петог имате ствари које се забораве, а конкретно колега Изетбеговић зна почесто заборавити неке ствари.

(2)

Водитељ: Ненад Стевандић, лидер Уједињене Српске, је поручио да ће његова странка подржати кандидата којег Сарајево најмање воли, а биће против онога кога Сарајево највише воли. О чему то говори?

Иванић[уз осмијех]: Слушајте, ја не коментаришем.. дајте неког озбиљнијег да коментаришем.Изјаве неозбиљних људи не коментаришем. [неколико секунди тишине]

(3)

Водитељ: На страницама *Аваза* свакодневно текстови из *Слободне Босне* и *Дана* од прије неколико година у којим се повезујете са политичким убиствима, тврди се да сте Ви шеф бошњачке мафије (...)

Изетбеговић: Дакле, за мене се тврди да сам шеф бошњачке мафије и да сам организовао убиства. Немам коментара никаквог на то, хај'мо даље.

Водитељ: Бојите ли се процеса?

Изетбеговић: Немам коментара на такве глупости, уопште не вриједи трошити вријеме (...) Те будалаштине нећу нити да коментаришем, то су такве глупости од коментара.

Водитељ: Добро, а процеса се не бојите?

Изетбеговић: Наравно да се не бојим. Требали сте држати дигнитет ове емисије.. члана Предсједништва за такве глупости питати у оваквој емисији гледаној у регији, то није ред.

Водитељ: Па добро, али ево, то излази у читаној новини сваки дан, ево вечерас...

Изетбеговић: *Аваз* Вам је та читана, респектабилна новина? Колико сте до сад, и ми сви⁷⁹, могли у тој новиини прочитати неистина, лажи, пропаганде итд.

У првом (1) примјеру ријеч је о абузивној варијанти аргумента *ad hominem*, у којој

---

⁷⁹*Ad populum.*

Драган Човић као разлог немогућности изградње једнако добрих односа са Изетбеговићем као са Додиком наводи Изетбеговићево слабо памћење. Иако у начину Човићевог говора није уочљива негативност према Изетбеговићу, указивање на нечије особине у овом случају представља абузивни, одбацивачки *ad hominem*⁸⁰. Идентичан случај је и примјер Иванићеве (2) квалификације упућене Ненаду Стевандићу, којег назива неозбиљним не износећи при томе никакве аргументе у прилог томе. Адекватан одговор у овој ситуацији, а који је Иванић користио на другим мјестима у току емисије, био би сугестија водитељу да о значењу Стевандићеве изјаве пита самог Стевандића.

Другачији тон присутан је у ситуацији (3) када Изетбеговића водитељ упознаје са писањем сарајевских медија о његовој (Изетбеговићевој) наводној умијешаности у политичка убиства. Видно испровоциран, Изетбеговић оспорава кредибилитет најтиражнијег дневног листа у Босни и Херцеговини указујући на бројне (наводне) неистине које су у њему објављене, не осврћући се на оптужбе изнијете у текстовима на које се водитељ позива. Иако је питање постављено пред крај емисије, Изетбеговић се и у одговору на једно од каснијих питања осврће на ове наводе. Начин Изетбеговићевог резонувања у овој ситуацији можемо представити силогизмом:

(I) *Аваз* је раније објављивао неистините текстове.

(II) Текстови у којима Изетбеговића оптужују за политичка убиства пренио је *Аваз*.

(III) Текстове које је пренио *Аваз*, у којима Изетбеговића оптужују за политичка убиства, неистинити су.

Наведени закључак не слиједи из премиса, јер се о неистинитом садржају текстова закључује само на основу тога што су објављени у *Дневном Авазу*, док не постоје никакви аргументи у прилог њиховој неистинитости. Штавише, на основу премисе „*Аваз* је раније објављивао неистините текстове“, не можемо изводити закључке о недавно објављеним текстовима нити генерализовати оваква сазнања (била она истинита или не) на све текстове објављене у листу.

Занимљиво је да је члан Предсједништва код којег смо регистровали највећи број случајева у којима је почињена логичка грешка *ad populum* Младен Иванић, који ју је направио три пута у току емисије, једнако као и *ad hominem*. Иванић се позива на „очигледну већину“ у средишњем дијелу емисије, правећи грешку истог типа три пута за редом. Навешћемо један случај.

(4)

Водитељ: Данас је Додик рекао да је против те вјезбе [НАТО-а код Бањалуке] и да тврди да је 100% становништва Републике Српске против тога⁸¹. Хоће ли се вјезба десити уколико буду испуњени захтјеви, увјети и све оно што...

Иванић: Нормално да неће, па не би... па би ли Ви хтјели да се одржи вјезба у БиХ и да се баца осиромашени уранијум? Би ли Ви? Ево Ви сте Бошњак.

Водитељ: Откуд Ви знате? Судите по мом имену?

Иванић: Рецимо. Претпостављам. Па наравно да не би. Свако ко је разуман не би допустио да се у његовој земљи баца уранијум. Нико..

⁸⁰ Слабо памћење заиста може бити аргумент за немогућност грађења бољих односа. Међутим, овим наводом Човић је само довео у питање своју ранију тезу да према свим политичарима има једнак приступ.

⁸¹ Такође логичка грешка *ad populum*. Опасност код изношења оваквог суда је у томе што је довољно утврдити сагласност макар једног становника Републике Српске да би се доказала неистинитост суда.

који је сад то интерес да би неко на то могао да пристане? Нема од те вјежбе ништа ако ће бити у питању уранијум, ја Вам гарантујем. Док сам ја ту – такве вјежбе неће бити.

Питању је претходила кратка расправа управо о могућности кориштења осиромашеног уранијума приликом вјежбе. Под испуњеним захтјевима за извођење вјежбе водитељ, што је јасно из контекста, прије свега има на уму гаранцију НАТО снага да уранијум неће бити употријебљен. Иванић на то одговара противпитањем постављеним водитељу, за чију (претпостављену) националну припадност сматра да може бити од утицаја приликом доношења одлуке о (не)одржавању вјежбе.

Истраживањем смо регистровали два случаја употребе аргумента *ad baculum*, оба од стране бошњачког члана Предсједништва Бакира Изетбеговића, који је овом техником емисију на неки начин започео и завршио:

(5)

Изетбеговић: ...међутим, када стану ствари, када не иду, наравно да ћу се ја интензивније супротстављати и тражити рјешења. [При томе алудирајући на појединачне иступе испред колективног шефа државе]

(6)

Водитељ: Хоће бити мира?

Изетбеговић: Наравно да ће бити мира, али морамо, дакле, понекад запријетити да смо спремни да бранимо територијални интегритет.

Клизава низбрдица (the slippery slope)

У претходном дијелу рада истакли смо да се о логичкој грешци клизава низбрдица ради у случају када особа претпоставља читав низ негативних посљедица при чему не постоји довољно разлога да се вјерује у постојање самог узрока. Размотримо сљедећи примјер:

(7)

Водитељ: Шта се ово дешава, господине Иванићу, и кад ће престати ти кругови криза у овој земљи?

Иванић: (...) неће, највјероватније, бити промјена Изборног закона. А то онда значи да ће бити практично нејасно како ће се изабрати Дом народа Федерације [БиХ]. Без њега [Дома народа] нема предсједника Федерације. Без њега [предсједника] нема потпредсједника. Без њих [два потпредсједника] нема Владе. Без Дома народа Федерације нема Дома народа БиХ и ми заиста улазимо у једно врзино коло.

Судећи према ситуацији око измјена Изборног закона у том тренутку се претпоставка да до измјена неће доћи чини оправданом, обзиром на бројне неуспјеле покушаје парламентарне процедуре и иницијативе упућене иностраним факторима. Иванић претпоставку додатно ублажава употребом ријечи „највјероватније“. Можемо закључити да чланови Предсједништва реално сагледавају (не)могућности институција Босне и Херцеговине што се одражава на њихово прогнозирање будућих догађаја.

Post hoc ergo propter hoc

Посљедњу логичку грешку коју смо обухватили истраживањем нисмо

регистрали у наступу било којег од три политичара. Треба, међутим, истаћи да се доминација *ethos*-а, као модела персуазије, испољава у величању сопственог ауторитета и наглашавању значаја властитих акција, што повећава опасност од логичке грешке *ad verecundiam*⁸², али и доводи до потребе увођења нове категорије у анализу – логичке грешке „након тога, дакле дјелимично због тога“. Ријеч је о ситуацијама у којима политичар оправдано закључује да је догађај *A* неопходан предуслов за догађај *B*, с тим што: а) или догађај *B* има додатне узроке поред догађаја *A*, или б) политичар неоправдано закључује да је он једини који је могао створити услове (*A*) за појаву догађаја *B*.

(8)

Водитељ: Чиме сте Ви поносни у овом мандату (...), шта је оно што бисте промијенили кад бисте могли вратити вријеме?

Изетбеговић: Чланови Предсједништва немају неке особите надлежности. Господин Тихић, Радмановић, Комшић (...) – не може се рећи да су они нешто посебно урадили. Ми се из СДА јесмо нешто изборили успјешним апелацијама према Уставном суду... 700-800 хиљада људи је сачувало држављанство БиХ захваљујући мојој апелацији.. Не би било координационог механизма да ја нисам ушао у то и ријешио тај детаљ битан да га покренемо... Не би било прилагодбе ССП-а да то ја нисам затражио, прецизно договорио тај процес са госпођом Меркел...

Претходни примјер илуструје ситуацију у којој политичар претпоставља да су искључиво његове акције *conditio sine qua non* развоја политичке ситуације у одређеном смјеру, искључујући при томе могућност да неко од других политичких субјеката предузме исту или сличне мјере у одређеном тренутку. Изетбеговић у наведеном примјеру одбацује могућност предузимања иницијативе за покретање координационог механизма и низа других активности од стране друга два члана Предсједништва и тиме покушава створити утисак како једини од три члана обавља дужности колективног шефа државе.

---

⁸² „Када се подршка за становиште подстиче на основу мишљења некога ко се чини квалификованијим, али није, почињена је грешка *argumentum ad verecundiam*“, односно позивање на лажни ауторитет. (Pirie, 2006:173-4).

4. ЗАКЉУЧАК

Анализирајући гостовања три члана Предсједништва БиХ у емисији Пресинг примјетили смо да у њиховим наступима нису подједнако заступљени сви Аристотелови модели персуазије. Стиче се утисак да политичари нису препознали могућности које доноси адекватна комбинација елемената *ethos-a*, *pathos-a* и *logos-a*, а примјетно је готово потпуно одсуство *pathos-a*.

Доминација *ethos-a* у говору Иванића и Изетбеговића испољава се у величању сопственог ауторитета и наглашавању значаја властитих акција, што доводи до привуда незамјенљивости политичара на тренутним позицијама. Изетбеговић себе доживљава као фактор мира и стабилности у БиХ, Иванић наглашава свој континуирани допринос артикулацији супротстављених интереса, док Човић, ослањајући се на статистичке показатеље, тежи изналажењу оптималног рјешења за будућност.

Анализом садржаја регистровани смо укупно 13 случајева у којима је почињена једна од логичких грешака које смо обухватили истраживањем. Као доминантна стратегија избјегавања конкретног одговора на питање јавља се *ad hominem*, док Иванић и Изетбеговић готово подједнако користе *ad populum* односно *ad baculum*. Другачији утисак оставља хрватски члан Предсједништва код којег смо уочили само једну логичку грешку. Треба имати у виду да су анализирана гостовања политичара шест мјесеци прије избора, те да је анализом обухваћено свега неколико логичких грешака. За формирање потпуне слике о (не)логичностима у наступима одређеног политичара потребно је провести истраживање у различитим фазама изборног процеса, али и у периоду неизборних година, те упоредити наступе у различитим периодима.

Примјећујемо значајан степен опрезности сва три политичара приликом одговора на питања о преостала два члана Предсједништва, док су приликом одговора на друга питања заступљене алузије на њихов рад. Сва три политичара доминантно користе одбацивачку варијанту аргумента *ad hominem*, мање или више суптилно указујући на непоузаност других политичких актера, док се као разлози за слабе односе наводе „слабо памћење“ појединих политичара, као и неефикасност институција.

ЛИТЕРАТУРА

- Vlajki, E. (2007). *Uvod u komuniciranje postmodernizma*. Fakultet za političke i društvene nauke, Banja Luka.
- Vučetić, V. (2013). *Fenomen političkog spektakla na političkoj sceni BiH* Politeia, бр. 5, стр. 93-109. Banja Luka.
- Griffin, E. (2012). *A first look at communication theory*. McGraw-Hill, New York.
- Dufour, M. (2017). *The Democratization of Fallacies* Cogency Vol. 9, No. 2, стр. 31-46.
- Littlejohn, S. W., Foss, K. A. (Прир.). (2009). *Encyclopedia of communication theory*. SAGE Publications.
- Mirosavljević, M. (2010). *Političko komuniciranje*. Friedrich-Ebert-Stiftung BiH, Sarajevo.
- Pirie, M. (2006). *How to Win Every Argument: The Use and Abuse of Logic*. Continuum. London, New York.
- Radonjić, R. (2015). *Demokratija*. Centar za građansko obrazovanje, Podgorica.
- Sinnott-Armstrong, W., Fogelin, R. J. (2010). *Understanding Arguments: An Introduction to Informal Logic*. Cengage Learning, Wadsworth.
- Hurley, P. (2000). *A Concise Introduction to Logic*. Wadsworth Publishing.
- Šopenhauer, A. (1997). *Eristička dijalektika ili Umeće kako da se uvek bude u pravu objašnjeno u 38 trikova*. Svetovi, Novi Sad.
- <http://ba.n1info.com> (приступано 02.05.)

Petar Pušonja

FALLACIES OF BOSNIA AND HERZEGOVINA'S PRESIDENCY MEMBERS IN TV SHOW PRESSING

Summary: In this paper we present and discuss results from our research on frequency and type of logical fallacies made by three members of Presidency of Bosnia and Herzegovina in 1-on-1 television interviews. Content analysis showed that there are significant differences between serb and bosniak, on the one side, and croatian member of Presidency on the other. Dominant model of persuasion is ethos, while there are almost no appeals to emotions of an audience. Among three analysed fallacies, ad hominem modality of mutatio elenchi tends to be the most common in it's abusive, dismissive variant, while Ivanić and Izetbegović also appeal to „obvious majority“ and force, respectively. Appealing to their own personality and emphasizing the importance of their decisions and actions, politicians unquestionably conclude that they are conditio sine qua non stability in Bosnia and Herzegovina and it's entities. We see a significant degree of caution of all three members of the Presidency in answering questions about the remaining two members, while in response to other questions, allusions to their work are represented. Politicians more or less subtly point to the unreliability of other political actors, while the reasons for poor relations are the "poor memory" of some politicians and the inefficiency of institutions.

Key words: *ad hominem, logical fallacy, persuasion strategy, argumentation, concluding.*

Сандра Лукић*
Катедра за новинарство
Мастер студије комуникологије
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

МЕДИЈСКЕ ПОТРЕБЕ СРЕДЊОШКОЛАЦА У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ

Апстракт: Истраживачи на пољу масовних медија временом су дошли до закључка да публика коришћење медија прилагођава својим потребама. Те потребе су многобројне и различите, а првенствено се огледају у праћењу и тумачењу, дружењу, уживању, идентификацији са личностима из свијета медија, бијегу од стварности и сл. Сатисфакцију ових потреба медији омогућују публици кроз своје различите функције, а првенствено кроз информисање, образовање и забаву. Међутим, хиперкомерцијализација медија довела је до доминације забаве над функцијама образовања и информисања. Иако је млађа публика генерално склонија праћењу „лакших“ медијских садржаја, у ери интернета и нових медија гдје су начини учења и проналажења информација скоро па неограничени, поставља се питање да ли су млади оспособљени да квалитетно, одговорно и смислено користе медије. У овоме се огледа значај медијске писмености и медијског образовања, које појединцу омогућују да развије критичко мишљење и тако се заштити од негативних медијских утицаја.

Циљ овог рада је да се, на основу података добијених конкретним истраживањем спроведеног међу ученицима четири средње школе на подручју Источног Сарајева, утврди у које сврхе млади најчешће користе медије, те ће се њихове медијске потребе и медијске навике сагледати кроз призму медијске писмености. Посебан нагласак стављен је на интернет, нове медије и друштвене мреже, с обзиром на то да је млађа публика онај дио популације који овим медијима даје предност у односу на традиционалне медије, нарочито штампу и радио.

Кључне ријечи: *медијске потребе, публика, медијска писменост, медијско образовање, функције медија*

УВОД

Од момента када су се медији масовних комуникација показали као свеprisутни у животу људи, истраживаче су занимали многобројни аспекти публике и однос медији-публика. Ова истраживања кренула су од испитивања медијских ефеката, а временом се јавило и питање како публика формира односно зашто људи уопште користе медије. Један од прилаза проучавању публике јесте теорија користи и задовољства (Uses and Gratification Theory).

Медијске потребе публике

Истраживања на пољу теорије користи и задовољства јавила су се 1940-их година XX вијека, истичући потребу да се истраживања публике концентришу на то шта људи чине са медијима, а мање на то шта медији чине са људима (Мек Квејл, 1976, стр. 87-88). Према овој теорији, публика је активни прималац медијских порука - ентитет који медије користи за задовољење сопствених потреба, при чему се постиже одређен осјећај сатисфакције.

Денис Мек Квејл (Denis McQuail) наводи читав низ задовољстава која се најчешће спомињу у многобројним студијама о употреби масовних медија: стицање информација о широј или непосредној средини која окружује човјека; олакшање тјескобе, усамљености, напетости, личних невоља или обезбјеђивање бијегу, обично у правцу свијета фантазије, често путем механизма идентификације са јунаком или јунакињом; давање подршке; сигурности и повећање

---

* mishbiribish@yahoo.com

самопоштовања; потпомагање друштвене интеракције томе што нуде теме за разговор итд; обезбјеђивање ритуалног извођења дневних активности, успостављање распложења... (Mek Kvejl, 1976, str. 91). Кац, Блумлер и Гуревич (Katz, Blumler & Gurevitch, 1974) наводе да се многобројне медијске потребе (media-related needs) које људи задовољавају кроз коришћење медија могу свести на сљедеће категорије: потребе за праћењем и тумачењем (потреба за информисањем и едуковањем), идентификација са личностима из медија, разонода, социјална интеракција и бијег од стварности у свијет фантазије.

Данашњи конвергирани медији, нарочито паметни телефони, за себе везују читав низ потреба које појединац може да задовољи кроз њихову употребу. Паметни телефон више није само канал за интерперсоналну комуникацију, то је уређај који нам омогућује скоро константан приступ интернету; паметни телефон је и телевизор, и радио, и замјена за књигу и штампане медије.

Функције медија

Медијске потребе публике могу се везати за одређене функције медија масовних комуникација. Харолд Ласвел (Harold Lasswell) је још половином XX вијека закључио да су основне функције медија 1. контрола и надгледање околине 2. корелација дијелова друштва 3. трансмисија односно преношење културне баштине на наредну генерацију, а Чарлс Рајт (Charles R. Wright) овоме је додао и забаву (Katz, Blumler & Gurevitch, 1974, p.512). Међутим, сагласност око функција медија масовног комуницирања не постоји међу истраживачима. Рус-Мол и Загорац-Кершер (Rus-Mol, Zagorac-Keršer, 2005) наводе сљедеће функције медија: информисање, образовање, забава, артикулација, агенда сетинг, критика и контрола, социјализација и интеграција. Радојковић и Милетић (Radojković, Miletić, 2006) истичу да независно од позиционiranости мас-медија у друштвеној структури и субјективних намјера медијских власника, контролора и професионалних комуникатора, медији масовног комуницирања нужно обављају друштвене функције информисања, образовања и забаве припадника масовне публике.

Међутим, у савременом свијету гдје је главни императив профит, медији масовног комуницирања подлијежу комерцијализацији, а забава и лаки садржаји постају најпродаванији производ. Неда Тодоровић (2010, стр. 87-88.) наводи термин који је својевремено употребио књижевник Светислав Басара, а то је „глобални таблоид“. Термин описује свијет у коме се тежиште из сфере информисања-образовања-социјализације помјера у сферу јефтине, испразне забаве и инфотејмента (infotainment). Овај термин указује на замјену тежње медија да пружају квалитетан садржај са тежњом да своју публику што више и што површније забављају, под изговором да „она то тражи“ (Todorović, 2010, str. 88.). Овдје се јавља питање шта је то што публика заиста тражи и да ли су (или боље речено, колико су) медијске потребе публике обликоване и посредоване медијским утицајима.

Медијски ефекти

И око медијских утицаја и ефеката не постоји униформан став међу теоретичарима. Резултати многобројних истраживања на пољу ефеката медија, дала су различите резултате, међутим, евидентно је да медијски утицај постоји. Припадници Франкфуртске школе Макс Хоркхајмер (Max Horkheimer), Теодор Адорно (Theodor W. Adorno), Херберт Маркузе (Herbert Marcuse), а касније и Јирген Хабермас (Jürgen Habermas) тврдили су да су медији моћни инструменти друштвене контроле, преко којих се масама нуде лажна

задовољства, чиме се разарају људска индивидуалност и способност критичког мишљења (Lorimer, 1998, str. 228). Савремени критичари медија, нарочито америчке медијске сфере, попут Ноама Чомског (Noam Chomsky) и Херберта МекЧеснија (Herbert McChasney) сматрају да су медији средство у рукама моћника и да су дио апарата за индоктринацију и дезинформацију (Chomsky, 2011). Нешто слично тврде и Лазарсфелд и Мертон, наводећи такозвану „наркотизујућу дисфункцију медија“ (Јанићијевић, 2008, str. 200), истичући да обиље информација кориснике масовних медија збуњује и дезоријентише, због чега постају пасивни као да су наркотизовани.

Џејмс Потер (James Potter) сматра да треба заузети уравнотеженији приступ, те наглашава да медији имају како и негативна тако и позитивна дејства, истичући да треба да цијенимо оно што је добро и критикујемо оно што је лоше (2011, str. 36). Потер сматра да смо медијским утицајима изложени континуирано и стално, непосредно и посредно. Међутим, саме медијске утицаје није лако издвојити, јер медији на публику никад не дјелују сами, они дјелују заједно са мноштвом других чиниоца: социјалних, културних, психолошких. Медијски садржаји, заједно са мноштвом других чиниоца у нашем животу, од којих су неодвојиви, утичу на наша знања, ставове, емоције, физиолошка стања и понашање (Potter, 2011). Ефекти медија су одређени колико и медијима и садржајем (пошиљалац), толико и публиком (прималац), а углавном се појављују тамо гдје постоји „плодно тло“. Они појачавају већ постојеће ставове и мишљења и ријетко доводе до потпуне промјене већ постојећих ставова. Осим тога, дугорочни, постепени и непримјетни утицаји су заправо они који доводе до промјене мњења, структуре вјеровања, дефиниције друштвене стварности, идеологије, културних модела и институционалних облика медијских услуга (McQuail, 2010).

Медијски избор појединца такође зависи од многих чиниоца. Са једне стране то су чиниоци који се односе на појединца/публику (демографске карактеристике, социјални миље, потребе, навике, укуси, преференције...) а са друге стране то су чиниоци који се односе на медије (карактеристике медијског система, могућност избора медијског садржаја, публицитет...). Треба споменути и вријеме и околности саме комуникационе ситуације – избор медијског садржаја је другачији ако смо сами или друштву, ако му посвећујемо пуну пажњу или пратимо садржај „успут“ и сл.

Мек Квејл наводи и термин 'социјални конструктивизам' који подразумева став да медији креирају значења стварности. Они публици нуде већ креирана значења, што укључује и обезбјеђивање информација, али и њихову интерпретацију, формирање вриједности, мњења и реакција (McQuail, 2010). Иако публика на крају одлучује да ли ће та значења прихватити или не, конструкције значења се формирају тако да појачавају већ постојећа мњења, а често су медијске информације једине информације које добијамо о дешавањима на удаљеним мјестима, па публика та значења и интерпретације прихвата као легитимна.

Медијска писменост и медијско образовање

Управо због свеprisутности медија у животу савременог човјека који живи у медијатизованом свијету и потребе да се публика заштити од штетних медијских утицаја родила се идеја медијске писмености и медијског образовања. Заговорници медијске писмености установили су да медијски утицај можемо да контолишемо кроз медијску писменост. Институционални оквир медијске писмености и медијског образовања постављен је 80-их година XX вијека, али се овај концепт непрекидно мијења и допуњава у складу са развијањем информационо-комуникационих технологија и стварањем нових медија. Према дефиницији датој 1992. године на Националној конференцији водећих

актера о медијској писмености, она се дефинише као „способност приступа, анализе, евалуације и комуницирања порука посредством штампаних и електронских медија“ (Aufderheide, 1993). Другачије речено, медијска писменост омогућава појединцу да критички приступа и анализира медијске садржаје, чиме постаје мање подложен медијским манипулацијама. Медијски писмен појединац успијева да се снађе у информационо засићеном окружењу, селективно бира информације, анализира их и вреднује, те је великим дијелом оспособљен за самостално мишљење и самоизражавање, што представља основу за демократско учешће и грађанску партиципацију. Такав појединац одговорно и смислено користи медије, минимизирајући штетне ефекте медијског утицаја.

Посебна пажња у концепту медијског образовања усмјерена је на дјецу и младе, не само због тога што су они онај дио публике који је, због неразвијених когнитивних способности, недовољног нивоа зрелости и животног искуства, врло подложен медијским утицајима, већ и због тога што се кроз формални образовни процес овај дио популације може припремити за цјеложивотно учење⁸³ у медијатизованом свијету.

Методолошки дио рада

Проблем и циљ истраживања

Проблем овог рада су медијске потребе средњошколаца у Источном Сарајеву, односно разлози коришћења одређених медија и конзумирања одређених медијских садржаја.

Циљ овог рада је да се, на основу података добијених истраживањем спроведеног међу ученицима четири средње школе на подручју Источног Сарајева, утврде њихове медијске потребе и медијске навике, те да се добијени резултати сагледају кроз призму медијске писмености. Посебан нагласак стављен је на интернет, нове медије и друштвене мреже, с обзиром на то да је млађа публика онај дио популације који овим медијима даје предност у односу на традиционалне медије, нарочито штампу и радио.

Хипотезе истраживања

Основна хипотеза овог истраживања је:

- потребе које средњошколаци у Источном Сарајеву задовољавају коришћењем медија односе се на комуникацију и забаву, а значајно мање на информисање и образовање.

Као додатна хипотеза издваја се:

- средњошколци у Источном Сарајеву не користе могућности за образовање које нуде интернет и нови медији.

Методе и технике истраживања

Истраживање медијских потреба средњошколаца у Источном Сарајеву спроведено је оквиру мастер рада назива „Медијска писменост средњошколаца у Источном Сарајеву“. Истраживање је спроведено у периоду од 23. априла до 30. априла 2018. године.

---

⁸³ С обзиром да се свијет у којем живимо убрзано мијења, концепт медијске писмености заснива се на такозваном цјеложивотном учењу. Кроз процес медијског образовања, млади би се припремили да се сналазе у савременом окружењу чији је будући изглед прилично неизвјестан.

Узорак истраживања

Истраживање је спроведено у средњим школама на територији града Источно Сарајево, на репрезентативном узорку од 220 испитаника, што представља 10 одсто од укупног броја ученика у средњим школама у Источном Сарајеву.

Кориштени узорак има елементе пригодног и намјерног узорка. Узорак има елементе намјерног, јер су испитаници ученици завршних разреда гимназија и стручних школа на подручју града Источно Сарајево, док се елементи пригодног огледају у чињеници да је истраживање спроведено у разредима који су у датом тренутку били доступни истраживачу.

У истраживању су учествовале четири средње школе из Источног Сарајева: Средњошколски центар Пале, Јавна установа средњошколски центар „Василије Острошки“ Соколац, Гимназија и средња стручна школа „Источна Илица“ на подручју Источне Илице и Јавна установа средња школа „28. јуни“ Источно Ново Сарајево. У свакој школи анкетирани су ученици завршних разреда гимназија односно средњих стручних школа. Укупно је учествовало 12 одељења, по 3 из сваке школе. Анкетирано је 98 ученика гимназије - општи смјер и 113 ученика стручних четворогодишњих школа. У средњошколском центру у Палама, у којем је према подацима с почетка 2017/2018. године уписано је 698 ученика, број испитаника износи 47. Учествовала су 2 одељења гимназије – 37 ученика и једно одељење смјера машински техничар за компјутерско конструисање – 10 испитаника.

У средњошколском центру „28. јуни“ у Источном Новом Сарајеву, који броји 476 ученика, упитник је попунило 47 матураната. Од тога је 14 ученика смјера техничар друског саобраћаја, 12 ученика смјера туристички техничар и 20 ученика смјера техничар рачунарства.

У истраживању је учествовало 65 ученика средњошколског центра „Василије Острошки“ у Сокоцу, који броји 408 ученика. Учествовала су два одељења гимназије – 45 ученика и једно одељење смјера шумарски техничар и техничар за обраду дрвета – 20 испитаника.

У средњој школи „Источна Илица“, која према подацима са почетка школске године броји 711 ученика, анкетирани су 52 ученика. Учествовали су ученици следећих смјерова: медицински техничар – 25 ученика, фармацеутски техничар – 13 ученика и гимназија – 16 ученика.

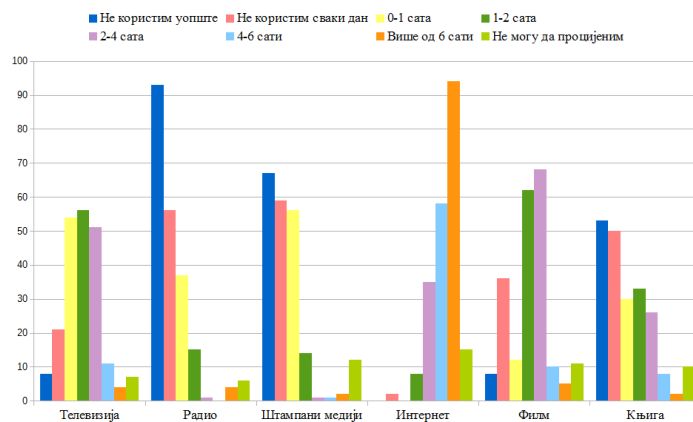
Методe и технике за прикупљање података

Као техника за прикупљање података кориштена је техника анкетања. За добијање релевантних података о медијској писмености средњошколаца у Источном Сарајеву, кориштен је анкетни упитник од 24 питања затвореног типа са понуђеним модалитетима одговора, од којих су издвојени и анализирани одговори на осам питања која се могу тумачити у односу на медијске потребе.

Приликом уноса података, прихваћено је 212 упитника, док је 8 проглашено неважећим због непотпуних и неразумљивих одговора. Резултати добијени анкетањем ученика, након статистичке обраде у Excel програму, појашњени су методама анализе и синтезе.

Резултати истраживања

Добијени резултати дали су јаснију слику о медијима и медијским садржајима које млади користе, као и о њиховим медијским потребама и навикама, нарочито када је ријеч о интернету и социјалним платформама. На графикону број 1. приказана је сатница коришћења наведених медија на дневној бази.

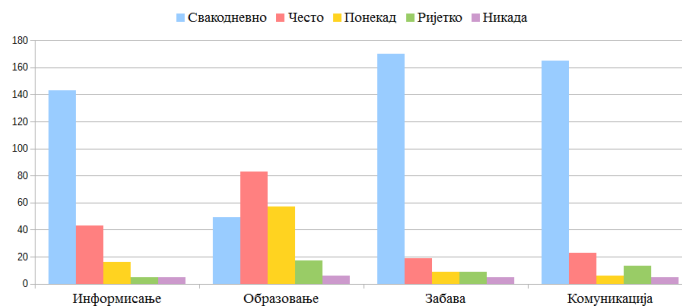

Графикон бр. 1: Сатница коришћења медија на дневној бази

На питање колико времена дневно проводе користећи наведене медије, највећи број испитаника, како је и очекивано, одговорио је да највише и најчешће користе интернет. 44.3% испитаника одговорило је да интернет користи више од 6 сати дневно, 27.4% користи интернет 4-6 сати, а 16.5% је процијенило да интернет дневно користи 2-4 сата. Нико од испитаника није се изјаснио да не користи интернет, што значи да сви од испитаника имају могућност приступа и коришћења интернета.

Сасвим очекивано, радио је медиј који млади ријетко или никада не користе. Чак 43.9% се изјаснило да радио не користи уопште, док је 26.4% одговорило да радио не користи сваки дан. Штампане медије користе нешто више – 26.4% их се изјаснило да користе штампане медије 0-1 сата дневно, док је 27.8% одговорило да не користи сваки дан, а чак 31.6% да не користе уопште. Телевизија је традиционални медиј који млади највише користе – само 8 их се изјаснило како телевизију не гледају уопште, док је 9.9% одговорило да телевизију не користи сваки дан. Приближан проценат ученика одговорио је да телевизију прати од 0-1 сат (25.5%), 1-2 сата (26.4%) и 2-4 (24.1%) сата дневно. Највећи проценат ученика (32.1%) процијенио је да филм прати 2-4 сата дневно, док 29.2% филм користи 1-2 сата дневно. 25% ученика одговорило да књигу не користи уопште.

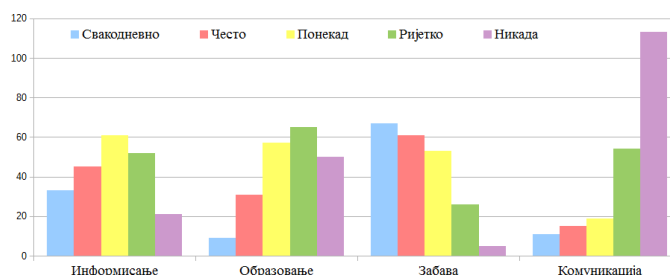
Да би смо добили прецизније податке о њиховима медијским потребама, од испитаника је захтијevano да оцијене колико користе наведене медије да би задовољили потребе за информисањем, образовањем, забавом и комуникацијом. На графиконима 2, 3, 4, 5, 6, 7. и 8, представљени су разлози коришћења интернета, телевизије, радија, штампаних медија, филма и књиге.

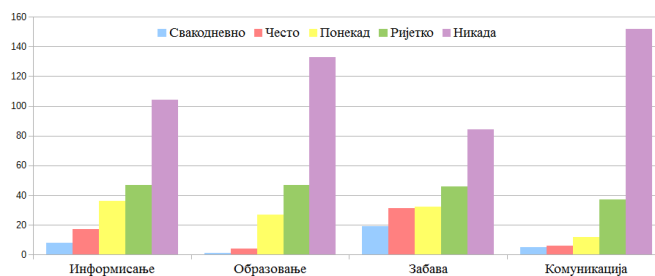
Графикон бр. 2: Разлози коришћења интернета

Добијени подаци указују на то да млади највише користе интернет - и за комуникацију, и за забаву и за информисање. Знатно рјеђе интернет користе у сврху образовања. 80.2% испитаника интернет свакодневно користи за забаву, 77.8% за комуникацију, док 67.5% испитаника тврди да интернет за информисање користи свакодневно. 39.2% испитаника често користи интернет у сврхе образовања, док 23.1% тврди да интернет свакодневно користи за образовање.

Из графикона 3, 4, 5, 6. и 7. видимо да све друге медије испитаници користе знатно мање него интернет. Телевизију најчешће користе за забаву. Радио користе врло мало, такође углавном за забаву. Највећи дио испитаника изјаснио се да никада не користи штампане медије у наведене сврхе. Филм им најчешће служи за забаву, док се 38% испитаника изјаснило да га понекад користи и за образовање, а 29.2% га понекад користи и за информисање.

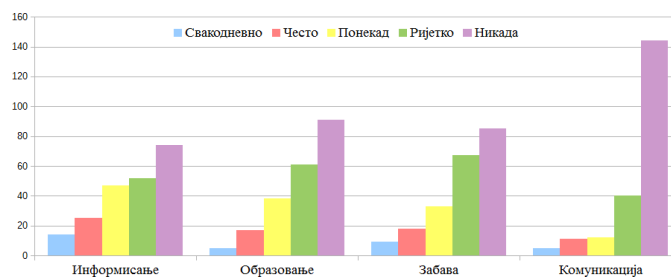

Графикон бр. 3: Разлози коришћења телевизије

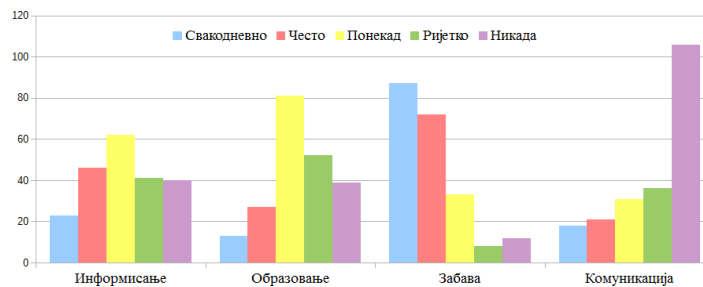

Графикон бр. 4: Разлози коришћења радија

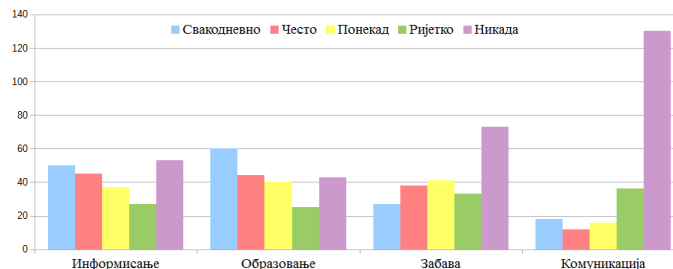

Графикон бр. 5: Разлози коришћења штампаних медија

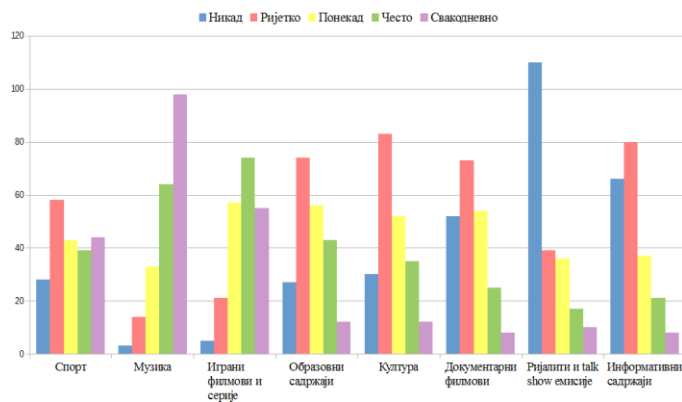

Графикон бр. 6: Разлози коришћења филма

Графикон бр. 7: Разлози коришћења књиге

Медијске потребе испитаника могу се јасније сагледати кроз медијске садржаје који их занимају, што се може се видјети из графикана бр. 8.

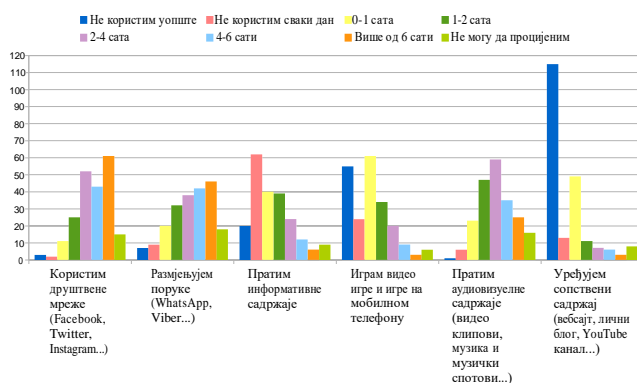

Графикон бр. 8: Медијски садржаји које испитаници прате

С обзиром да су испитаници тинејџери очекивано је да им медијски садржаји најчешће служе за задовољење потребе за забавом и опуштањем. Нови медији донијели су им могућност инстант комуницирања са пријатељима, па је комуникација путем интернета постала дио свакодневнице. Помоћу социјалних мрежа и апликација за 'четовање', средњошколаци задовољавају потребу да се социјализију, друже, идентификују и пореде са другима, ослободе негативних осјећања и сл.

Млађи дио публике увијек се више интересовао за лаке и забавне вијести, тако да је очекивано да медије знатно мање користе за информисање. А и када се информишу, то најчешће раде преко интернета. Када се посматра функција образовања, може се уочити да млади и традиционалне медије, а нарочито књигу, слабо користе, али ситуација је слична и са интернетом. То значи да млади не препознају потенцијале нових медија који им омогућују приступ било којим информацијама и нуде неограничену могућност (само)образовања.

Средњошколци у Источном Сарајеву највише времена на итернету проводе користећи друштвене мреже, размјењујући поруке путем различитих апликација и пратећи аудиовизуелне садржаје, што се може видјети на графикану бр. 9.

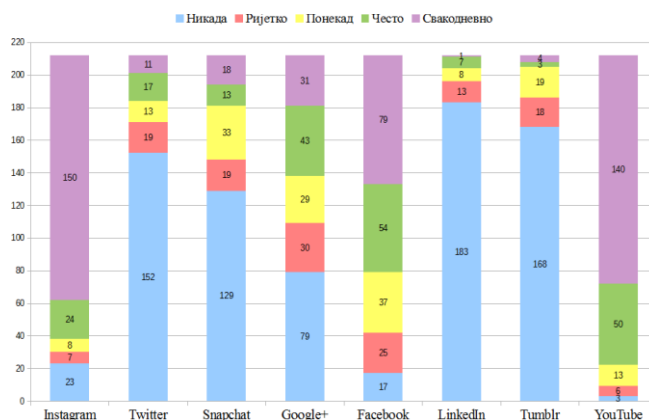

Графикон бр. 9: Свакодневне активности на интернету

Да друштвене мреже користи више од 6 сати дневно, изјаснило се 29% испитаника, 20.3% их користи 4-6 сати дневно, а 24.5% 2-4 сата. Процент од 21.7% изјаснио се да размјењује поруке више од 6 сати дневно, 19.6% 4-6 сати, 17.9% 2-4 сата и 15.1% 1-2.

Највећи проценат ученика изјаснио се да информативне садржаје на интернету не прати сваки дан, док је 18.9% одговорило да информативне садржаје прати путем интернета 1-2 сата, а 18.4% 2-4 сата дневно. Видео игре и игре на мобилном телефону су им мање занимљиве – 25.9% их не користи уопште, а они који користе најчешће их користе 0-1 сата дневно (28.8%). Аудиовизуелне садржаје 27.8% испитаника користи 2-4 сати дневно, 16.5% 4-6 сати, 11% више од 6 сати, 22.2% 1-2 сата, и 11% 0-1 сат на дневној бази. Активност којој најмање пажње посвећују на интернету јесте уређивање сопственог садржаја – 54.5% је одговорило да никада не уређује сопствени садржај (блог, вебсајт, ЈуТјуб канал и сл.), али их се 23% изјаснило да то ради 0-1 сата дневно.

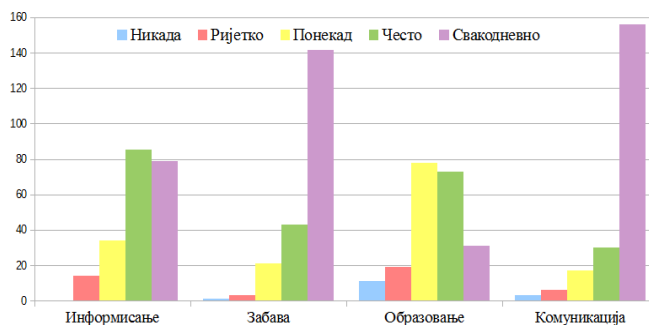
С обзиром на експанзију друштвених медија, нарочито међу млађом популацијом, испитано је које друштвене мреже најчешће користе и у које сврхе, што се може видјети из графикана бр. 10.

Графикон бр. 10: Заступљеност друштвених медија

Три најпопуларније мреже на почетку 2018. биле су YouTube, Instagram i Facebook. Из графикона 11 види се да највећу популарност међу испитаницима има Instagram. Само 10% ипитаника овај друштвени медиј не користи уопште, док га 70,8% користи свакодневно. Упола мање испитаника (37,3%) користи Facebook свакодневно, док 66,% свакодневно користи YouTube. Најмање користе LinkedIn, потом Tumblr, Twitter и Snapchat. Google+ је мрежа коју испитаници користе дјелимично. Због своје природе, привлачности и дијелења визуелних садржаја попут фотографија и кратких видео форми, Instagram билежи значајан пораст популарности, нарочито међу млађом популацијом. Иако није социјални медиј у класичном смислу, YouTube је водећа платформа на глобалном нивоу.

Данас је могућност за самоизажавањем и креирањем садржаја на интернету прилично велика, нарочито кад је ријеч о друштвеним медијима и блогovima. Међутим, ови начини креирања садржаја не уживају популарност међу испитаницима. Из приказаних података видимо да су друштвени медији присутни у животу испитаника и да испитаници имају налоге на више медија. Путем мобилних телефона свакодневно могу приступити социјалним мрежама чији су корисници. Дакле, приступ друштвеним медијима постоји, зато је потребно провјерити у које сврхе их користе, што је приказано у графикону бр. 11.

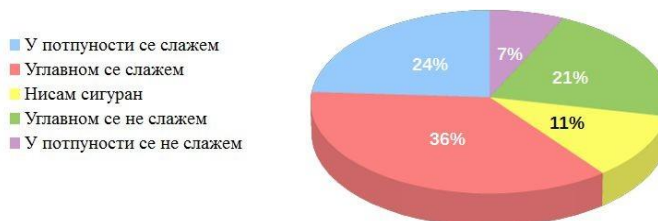

Графикон бр. 10: Разлози коришћења друштвених мрежа

Као што се и претпостављало, друштвене мреже младима највише служе за комуникацију. 73.6% испитаника друштвене мреже користи због комуникације свакодневно, 14.2% често; због забаве свакодневно 67.9% и често 20.3%. У сврхе информисања, 40% испитаника каже да друштвене медије користи често, а 37,3% свакодневно. Најмање их користе у едукативне сврхе: 14,6% свакодневно, 34,4% често, 36,8% понекад.

Овакви резултати још једном потврђују да средњошколци интернет недовољно користе у образовне сврхе. Узимајући у обзир потенцијале друштвених медија и њихову све учесталију примјену у образовном процесу, очито је да средњошколци у Источном Сарајеву нису упознати на који начин друштвене медије могу користити у сврхе образовања и учења. Штавише, учење путем друштвених медија може бити далеко интересантније, креативније и примјерено њиховим годинама. Узимо само као пријер YouTube – то је видео платформа на којој се могу наћи документарни филмови, занимљиви и илустративни видео клипови о било којем подручју живота – науци, култури и сл; видео упутства за самоусваршавање, развијање разних хобија и вјештина и сл.

Да ученици средњих школа у Источном Сарајеву немају потребу да буду информисани, можемо увидјети и из наредних графикана.

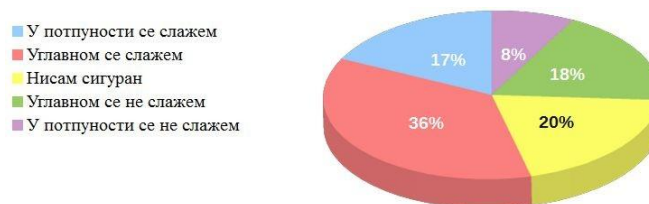
Графикон бр. 12: *Слагање са тврдњом „Углавном читам само наслове и поднаслове вијести, а не комплетан садржај“.*

Из графикана бр. 11 видимо да се 24% испитаника у потпуности се слаже са тврдњом да углавном читају наслове и наднаслове вијести, док се 36% углавном слаже. Читање садржаја без удубљивања и анализирања не може да води разумијевању комплексне друштвене стварности, те се оваква пракса означава негативно. Да би се одређена порука разумјела и информације изнесене у њој вредновале, потребно је читање комплетног текста, а не само наслова и подналова који нуде само најважније информације, а у ери сензационалистичког новинарства, наслов може бити и те како варљив.

Значајан проценат испитаника информативне садржаје прати путем друштвених мрежа, што се може видјети на графикону бр. 13. Више од половине испитаника слаже се са тврдњом да до вијести и информативних садржаја долази путем објава на друштвеним медијима.

Ово је још један од глобалних трендова међу корисницима. Међутим, друштвене мреже као извор вијести могу бити прилично непоуздане. На социјалним мрежама циркулишу сензационалистичке, виралне и лаке вијести, кликбејт⁸⁴ вијести, често у потпуности измишљене. Ако се узме у обзир и алгоритам почетних страна друштвених мрежа, који преферира рекламне садржаје и циљани маркетинг, вијести које добијамо прилично су селектоване, те објаве на друштвеним мрежама не би требало да буду основни и једини начин информисања.

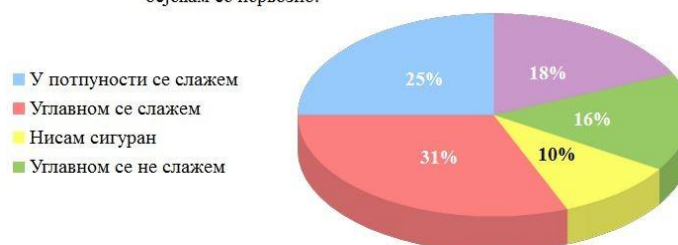
⁸⁴ Кликбејт (clickbait) су објаве на социјалним мрежама које укључују сензационалистички наслов, обично реченицу у којој мисао није до краја завршена, па корисници, да би сазнали шта се налази у тексту морају да кликну на линк који их води до одређеног сајта. Када кликну на линк, добиће текст (ако га уопште има, јер се неријетко дешава да је текст „вијести“ само једна реченица) у којем заправо нема никакве релевантне информације, често ни очекиваног шока нити невјероватних чињеница.

Графикон бр. 13: *Слагање са тврдњом „Углавном читам само поднасловe вијести, а не комплетан садржај“*

С обзиром да према добијеним подацима, млади свакодневно користе друштвене мреже, апликације за четовање и интернет генерално, и то неколико сати дневно, поставља се и питање зависности од социјалних мрежа и паметних телефона. Слагање са тврдњом „Када немам интернет конекцију осјећам се нервозно“ представљено је у графикону бр 14.

Када немам интернет конекцију осјећам се нервозно.

Графикон бр. 14: *Слагање са тврдњом „Када немам интернет конекцију осјећам се нервозно“*

Завршна разматрања и закључци

Након анализе података добијених анкетирањем ученика могу се извести сљедећи закључци:

- Средњошколци у Источном Сарајеву предност дају новим медијима и интернету у односу на традиционалне медије. Телевизија још увијек дјелимично ужива популарност међу испитаницима, док су радио и штампа медији које они углавном не користе уопште или користе врло ријетко.
- Ниво коришћења интернета на дневној бази је висок – више од 6 сати.
- Садржаји који углавном занимају ученике су такозвани лаки садржаји – музика, музички спотови, филмови, серије, забавни видео клипови и сл.
- Присутан је висок ниво коришћења социјалних медија и социјалних мрежа, у чему предњаче YouTube, Facebook и Instagram.
- Интернет им углавном служи као средство за свакодневну комуникацију и забаву, док су функције образовања и информисања прилично занемарене. Значајан проценат испитаника информисе се путем друштвених мрежа, што је негативан тренд пристуан и на глобалном нивоу.
- Медији у животу испитаника имају занемарену функцију образовања, при чему чак ни интернет као платформу са скоро неограниченим приступом информацијама не виде као средство за учење, образовање и самоунапређење. Незаинтересовани су и(ли) нису упознати са потенцијалима коришћења нових технологија и нових медија у сврху образовања и учења.
- Иако данашњи веб нуди могућност интеракције, учешћа и креирања садржаја, испитаници ове предности не користе, те се као једини вид интеракције истиче свакодневна комуникација путем друштвених мрежа и различитих апликација за

слање инстант порука.

Примјећује се и одређен ниво медијске зависности.

Медијске навике средњошколаца у Источном Сарајеву презентоване изнад указују на то да се њихове медијске потребе највише односе на комуникацију и забаву, чиме су хипотезе овог рада потврђене.

Висок ниво коришћења друштвених мрежа и апликација за слање инстант порука указује на то да средњошколци имају потребу за социјализацијом, контактом, дружењем, елиминисањем усамљености, стварањем имиџа, потребу за поређењем и идентификацијом са другима и сл. Такође се коришћење друштвених мрежа може посматрати као мјесто гдје могу да 'избаце' негативна осјећања.

Забавни садржаји задовољавају њихове потребе за опуштањем, 'убијањем времена', постизањем бољег расположења, доживљавањем узбуђења, бијега од стварности, али кроз забавне садржаје они такође задовољавају потребе за дружењем и повезивањем са вршњацима. Узмимо као примјер интернет мимове (meme)⁸⁵, најпопуларније смијешне Ју тјубвидео клипове или комичне Фејсбук странице чији су садржаји често тема разговора међу средњошколцима (и људима уопште), а онај ко није упућен, на неки начин је искључен из друштва. Гледање ових садржаја често је и заједничка активност средњошколаца.

Са друге стране, уочава се недостатак потребе за информисањем, разумијевањем околине и друштва, а нарочито за едуковањем, учењем, самоостваривањем и самоизражавањем. Иако је природно да дјеца и млади теже забавним медијским садржајима са 'лакшим' темама, средњошколци се налазе на довољном сазнајном нивоу гдје су спремни да разумију како медијски садржаји утичу на појединца и друштво. Алармантни су и подаци који указују на значајну зависност од интернета, а с обзиром да им интернет најмање служи за учење и образовање, претјерна употреба интернета и паметних телефона може имати штетне посљедице.

Овакви резултати указују на нужност увођења медијског образовања у формални образовни систем и медијског описмењавања ученика. Кроз медијско образовање, генерације које расту у медијатизованом окружењу у обиљу (дез)информација, научиле би како да критички приступају медијским садржајима, те да медије и савремене технологије користе за учење и усавршавање, а не само као средства за разоноду. Ученици би, на крају средњошколског образовања, требало да буду оспособљени да размишљају о етици медија и медијској репрезентацији стварности и да усаврше своје комуникацијске вјештине које ће им помоћи да једног дана буду одговорни грађани и способни припадници глобалне медијске културе. (Thomann, Jols, 2010, p. 36). Наравно, у процесу описмењавања младих неопходна је помоћ едукатора (учитеља, наставника, професора итд.), као и родитеља.

---

85 Популарне изреке и слике, које се копирају, имитирају и модификују према актуелним догађајима и темама, те потом вирално шире друштвеним мрежама.

ЛИТЕРАТУРА:

- Aufderheide, P. (1993). Media literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. Aspen, CO: Aspen Institute. Датум приступа: 05.12.2017.
- Chomsky, N. (2002). Mediji, propaganda i sistem. Zagreb: Biblioteka Što čitaš?
- Janićević, J. (2008). Funkcije i efekti masovnih medija. Kultura, 120/121, 198-213.
- Katz, E., Blumler, J., Gurevitch, M. (1974). Uses and gratification research. The Public Opinion Quarterly, Vol. 37 (4), (Winter, 1973-1974), p. 509-523.
- Kunczik, M., Zipfel, A. (2006). Uvod u znanost o medijima i komunikologiju. Zagreb: Zaklada Friedrich Ebert.
- Lorimer, R. (1998). Masovne komunikacije. Beograd: Clio.
- McQuail, D. (2010). McQuail's mass communication theory. (6th ed.). London: Sage Publications.
- Mek Kvejl, D. (1976). Uvod u sociologiju masovnih komunikacija. Beograd: Glas.
- Potter, DŽ. (2011). Medijska pismenost. Beograd: Clio.
- Radojković, M., Miletić, M. (2006). Komuniciranje, mediji i društvo. Novi Sad: Stylos.
- Rus-Mol, Š., Zagorac-Keršer, A.J. (2005). Novinarstvo. Beograd: Clio.
- Tajić, L. (2013). Medijska pismenost u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Internews.
- Thoman, E., Jolls, T. (2005) Literacy for the 21st Century An Overview & Orientation Guide To Media Literacy Education, Center for Media Literacy. Santa Monica CA.
- Todorović, N. (2010). Zagađenje preobiljem informacija. CM, časopis za upravljanje komuniciranjem, 17, 87-93.
- Tjurou, DŽ. (2012). Mediji danas, Uvod u masovne komunikacije. Beograd: Clio.
- Трнинић, Д. (2017). Концептуални оквир медијске писмености. Бања Лука: Удружење за филозофију и друштвену мисао.

MEDIA-RELATED NEEDS OF HIGH SCHOOL STUDENTS IN EAST SARAJEVO

Summary: *Various mass communication research studies suggest that audience uses specific media in order to satisfy its own needs. Those needs are various, and typical of such 'needs' are the need for information, relaxation, personal identity, companionship, diversion or 'escape'. These needs are related to various media functions, but mainly to surveillance (information), education and entertainment. The hyper-commercialization of mass media has led to the domination of entertainment that overshadowed the crucial media functions of education and information. Although the younger audience is generally prone to 'soft' media content, in the era of Internet and new media in which the ways of learning and self-improvement are almost endless, an important question arises: is a younger audience, adolescents particularly, qualified to use media in a responsible and profound way? This leads us to the importance of media literacy and media education, which encourage critical thinking and help people to protect themselves from negative media effects.*

The main goal of this research is to determine the media-related needs and media-related habits of high school students in East Sarajevo. Afterward, the paper will examine those media-related needs through the prism of media literacy. Internet, new and social media are particularly highlighted because the younger audience prefers new media rather than traditional ones such as radio and print media.

Keywords: *media-related needs, audience, media literacy, media education, roles of media*

Тодоровић Славенка*
Катедра за Новинарство
Филозофски факултет
Универзитета у Источном Сарајеву

ОДНОС МЕДИЈА ПРЕМА МАРГИНАЛНИМ ГРУПАМА ДЈЕЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Абстракт: *Циљ рада је јесте да се добије увид у грешке које праве новинари приликом извјештавања о дјеци припадницима неких од маргинализованих група, али и о утицају таквог, прије свега погрешног начина извјештавања о дјеци. Како је ово доба велике експанзије медија и медијских садржаја у сваком смислу, морамо обратити пажњу и на положај одређених група дјеце у самим медијима. Босна и Херцеговина је земља која се налази у социјалној ситуацији која није задовољавајућа, те се у сусрет томе мора обратити велика пажња на дјецу као једну од најугроженијих категорија, ако не и најугроженију. Један од кључних дијелова рада јесте сама дискриминација, као једна врста „подјеле“, која је све заступљенија како у Босни и Херцеговини тако и у другим земљама свијета. Маргинализовање или социјална искљученост обухвата систем социјалне заштите под којим се цијелокупне социјалне групе држе на маргинама друштва.*

Један од највећих проблем када је у питању извјештавање новинара када су дјеца у питању јесте откривање њиховог идентитета. Када новинари извјештавају, примјера ради, о дјеци са тешкоћама у развоју, медији највише пажње посвећују њиховим здравственим проблемима, док запостављају њихова животна достигнућа и покушаје да буду дио свакодневнице. Научесталије маргиналне групе дјеце које сусрећемо у медијима јесу сиромашна дјеца, дјеца деликвенти, дјеца припадници етичких мањина, те дјеца са посебним потребама. Дјеца су једна посебна и специфична друштвена група, те им се мора посветити и посебна пажња. Као посебан дио друштвене заједнице дјеца имају одређена права, која би за добробит ове групе требала бити поштована, поготово у јавном животу појединаца, као и цијеле групе.

Кључне ријечи: *Дискриминација, маргинализација, дјеца, медији, извјештавање.*

УВОД

Савремени живот човјека не може се замислити без присуства медија. Материјани и духовни развој друштва је у уској вези са садржајима које медији пласирају. „У данашње вријеме свјedoци смо снажне експанзије медијских садржаја и у квалитативном и у квантитативном смислу. Медијске поруке различитих изворишта присутне су у свим друштвима, а примаоци и креатори порука у међусобном су врло живом, динамичном и комплексном односу“ (Илишин, Мариновић Бобинац, Радин, 2001).“

Социјална искљученост одређених припадника или цијелих група из главних друштвених струја, јесте један од озбиљнијих изазова с којима се свијет свакодневно сусреће. Појединци или друштвене групе могу се сматрати социјално искљученим, ако се налазе у неповољном положају или ако се осјећају немоћно или у извијесној мјери друштвено отуђено.

Маргинализација или социјална искљученост се дефинише као постојање несигурног друштвеног положаја група или појединаца, што онемогућава задовољавање њихових основних потреба.

Босна и Херцеговина се налази у социјалној ситуацији која достиже критичну тачку, између осталог захваљујући расту маргинализованих појединаца. Једну од група социјално искључених

---

* todorovicslavenka@yahoo.com

појединаца чине и дјеца, као можда чак и најугроженија категорија.

„Заштита дјечијих права је комплексан и одговоран процес који се мора базирати на адекватној информацији дјеце и одраслих о основним дјечијим правима и механизмима остваривања и заштите истих, али и на партиципацији дјеце и одраслих.“ (Омбудсмени за људска права Босне и Херцеговине, 2010: 3).

Оно о чему се посебно не води пажња, јесте неодговорност новинара и уредника према обавези заштите идентитета дјетета. Припадници седме силе врло често заборављају Закон о медијима и Кодекс части, те без размишљања објављују пуна имена и презимена, слике дјеце или се идентитет открива тако што се објављују информације о родитељима, браћи, сестрама. Чак и информације, којима би требало да могу располагати само полиција, здравствено особље или радници центра за социјални рад, доспијевају до новинара. Они њихово објављивање правдају интересом јавности, а права јавности на информације не може бити изнад права дјетета на заштиту приватности.

„Велики број дјеце широм Европе се осјећа искључено и указује на дискриминацију као кључно питање за њихова права која треба ријешити“ („Стратегија Савета Европе за права дјетета (2016-2021)“: 4).

ДИСКРИМИНАЦИЈА

Нема друштва без дискриминације. Због њене глобане распрострањености, слабо је уочљива разлика између ње и „нормалних“ појава. Управо због те слабе препознатљивости, веома тешко је борити се против исте.

„У најширем смислу ријечи дискриминација значи правити разлику. Постоји пуно дефиниција дискриминације али суштина сесводи на то да свако неоправдано различито третирање особа у истој или сличној ситуацији представља дискриминацију“ (Дардић, Милојевић, 2010: 11).

Ниједно друштво није имуно на дискриминације, које нису само појединачне појаве, већ могу да добију шире, системске димензије. Бројно становништво укључујући и дјецу, константно се сусреће са лошијим положајем због боје коже, пола, сексуалне оријентације, старости, језика, вјере, здравственог стања, индивидуалности, образовања или неких других личних особина.

Дјеца, као и остали чланови друштва, неријетко су ускраћена за равноправно изношење властитих мишљења, уживање и оствривање права или једнакоправно обављање дужности у подручјима друштвеног живота.

“Дијете неће угрозити свака ситуација у којој је оно у ТВ емисији или на слици у новинама. Ипак, прије објављивања, требало би помислити о могућности штетности за дијете, те прије коначног представљања неког медијског садржаја процјенити може ли угрозити или осрамотити дијете, наштетити му, угрозити његову приватност или наштетити посебно рањивим групама дјеце” („Ставови, иницијативе и препоруке уреда правобранитељице за дјецу“, 2006: 1).

Медији, као и појављивање дјеце у њима могу имати како позитивне тако и негативне учинке. То првенствено зависи од начина на који им медији приступају. Такође јако битну улогу играју и сами родитељи. Битно је да дјеца не буду пасивни учесници, као и да не дође до злоупотребе како њих самих тако ни њихових права, као и да не створе нежељене посљедице. Акцент и циљ треба да буду на томе да се првенстве ситуација одигра у најбољу корист дјетета и из најбоље намјере.

МАРГИНАЛИЗАЦИЈА И МАРГИНАЛНЕ ГРУПЕ ДЈЕЦЕ

Маргинализација, која се у посљедње вријеме поистовјећује са појмом социјална искљученост, првенствено у земљама Европске уније, појам је који означава стање шире од пуког дефинисања сиромаштва. Под социјалном маргинализацијом подразумевају се процеси, који укључују тржиште рада, као и систем социјалне заштите, под којим се цјелокупне социјалне групе (индивиде, домаћинства, заједнице), држе на маргинама друштва. То није ускраћивање само на материјалној основи, већ и ускраћивање могућности учествовања у друштвеном животу.

„Маргинализација је посљедица дискриминације, а значи искљученост особе или група из друштва, односно њено (п)остављање на саме маргине друштва“ (Петковић, Кодовшек, 2011).

Сматра се да је социјална искљученост „главни друштвени проблем нашег времена“, те да је у посљедњих десетак година то једна од најпопуларнијих тема природних наука.

Константно коришћење појма социјалне искључености није довело до његове задовољавајуће конкретности, што значи да он није још увијек добро нити теоријски, нити емпиријски утемељен.

Једни доживљавају сиромаштво и искљученост (маргинализацију) као синониме, други искљученост подређују појму сиромаштва, док трећи сиромаштво сврставају у облик искључености. Ипак највећи број социолога и економиста не поистовјећује сиромаштво и искљученост, већ сиромаштво сматрају једним од облика социјалне искључености.

Искљученост обухвата доста више од недостатка новца. Људи могу бити искључени из различитих подручја друштвеног живота: образовања, запослења, становања, социјалних веза итд. Искљученост из једног од набројаних сегмената може врло лако да има за посљедицу искљученост из других сегмената (тзв. спирала несигурности).

Одговорност новинара приликом извјештавања о маргиналним групама дјеце

„Кодекс прописује да су новинари дужни крајње обазриво поступати, поштујући добре обичаје и Конвенцију УН о правима дјетета, такође су дужни да заштите идентитет дјетета у поступцима у којима је искључена јавност, новинари не смију интервјуисати ни фотографисати дјецу млађу од 15 година, питањима која се односе на породицу дјетета, без присуства или без дозволе родитеља или старатеља. Кодекс прописује да новинари смију опрезно и са одговорношћу идентификовати дјецу млађу од 15 година, у случају када су жртве кривичних дјела“ („Институција омбудсмена“, 2012: 19).

Сем улоге социјализације, односно усвајања одређених норми и облика понашања, медији не само да формирају ставове о дјечи, већ утичу и на понашање одраслих према дјечи. Начин на који медији интерпретирају својим реципијентима садржаје који се тичу дјеце, може да утиче на одлуку које се доносе у њихово име као и на слику дјетета у друштву. Најчешћи начин представљања дјеце у медијима јесте на пасиван начин, то јесте као тихе жртве.

Маргинализоване групе су невидљиве. Ако се базирамо на анализирање једног Телевизијског дневника или политичку емисију или дневне новине, врло лако ћемо закључити да код нас живе само здрави, гласни мушкарци четрдесетих и педесетих година, у црним лимузинама, који су ситуирани. Из тога врло лако можемо извести закључак да су медијски и не само медијски маргинализовани: старији људи, дјеца, жене, млади људи, особе са инвалидитетом, незапослени, ратни ветерани, сиромашни, Роми, бескућници, повратници, избјеглице, мањинске групе, сексуалне мањине и тако даље.

Дакле, сви сем политиче елите и елите капитала, су на овај или онај начин, у мањој или већој мјери маргинализоване групе. Што доводи до закључка да проблем маргинализованих група није проблем мањина, него већине чланова овога друштва. Медији су ти који су неправедни према већини својих реципијената.

Други вид маргинализације – стереотипно и сензационалистичко приказивање група на друштвеним маргинама кроз медије – још је опасније са становишта друштвене осјетљивости солидарности према маргинализованим групама. Медији у случају да не игноришу припаднике ових група, онда их приказују као јаднике, губитнике, небитне ликове искључене из друштва.

Веома тешко је у медијима наћи дјечије мишљење, њихове ставове о многобројним питањима. Када се медији баве питањем дјеце онда се она чешће односе на њихову угроженост, занемаривање, итд. Такве слике придонесе стварању предрасуда о дјечи. Истраживања о дјечи у медијима готово да и нема.

МЕДИЈИ И ДЈЕЦА

Медији често откривају идентитет дјеце, нпр. откривање идентитета родитеља открива и идентитет дјеце. Када је ријеч о извјештавању о дјечи с тешкоћама у развоју, медији посвећују пажњу њиховим здравственим проблемима, а мање њиховим постигнућима и укључивању у свакодневни живот. Такође, ако пишу о трагичним догађајима као што су убиства дјеце, медији често преносе опроштајна писма, информације о мјесту и начину извршавања самоубиства, те откривају идентитет дјеце.

Умјесто позитивних прича о дјечијим достигнућима, дјеца се (пре)често приказују као насилници или жртве, те као конзумети према којим су усмјерене рекламе.

„Сваки приказ дјеце у медијима утиче и на одрасле и на дјецу, на став друштва о дјечи, али и став саме дјеце, како о самим себи, тако и својим вршњацима. Када говоримо о извјештавању о дјечи не смијемо заборавити на огромне одговорности које новинар има – најприје према дјетету које је изложено медијима и судјелује у медијском приказу, а затим и о дјетету које ће бити изложено медијском садржају у којем је приказан његов вршњак/вршњака“ (Мишељић, Љ., „*Одговорно новинарство – између слободе медија и права дјетета*“, 2016.).

„Активно учествовање младих у медијском садржајима потврђује њихово интересовање за свијет у којем живе, посебно ако им се да шанса да изнесу своје мишљење. Повећава се број заинтересованих појединаца и медијских организација које пружају шансу младим да учествују у медијима. Неке земље су покренуле медијске пројекте са циљем пружања шансе младим људима и побољшања квалитета извјештавања о млађој популацији“ („*Права дјетета и новинарска пракса – Из перспективе људских права*“, 2007, стр. 27).

„Медији не воде увијек рачуна о правима дјетета и начину извјештавања, односно представљању дјеце. И док млади изражавају незадовољство због начина на који су представљени у медијима, истраживања показују да медији широм свијета представљају дјецу на идентичан начин. Истраживањем је утврђено:

- *Дјеца су недовољно заступљена у вијестима.*
- *Дјеца су претежно представљена као жртве.*
- *Дјеца су заступљена углавном у негативним прилозима.*
- *Мушка и женска дјеца су подједнако заступљена, али су представљена стереотипно“*

(*Права дјетета и новинарска пракса – Из перспективе људских права*“, 2007, стр. 40).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Проблем дјеце, као и права дјетета су централна питања су бројних међународних организација. Имајући у виду да је најмлађа популација незаштићена, друштво се кроз конвенције, декларације, законску регулативу и остала документа бори за права дјеце.

Медији, такође, треба да имају важну улогу у заштити ових права, путем информисања јавности о проблемима са којим су суочени најмлађи. (*“Права дјетета и новинарска пракса – Из перспективе људских права“*, 2007: 5)

Дјеца представљају посебно осјетљиву и специфичну категорију, по међународном праву, за чију заштиту нису довољни уобичани механизми заштите предвиђени људским правима.

Већ у 17. вијеку дјеца су почела да имају статус посебно осјетљивих бића, и тада је дошло до буђења свјести о дјетињству као значајном појму. Захваљујући развоју наука, попут психологије, препознате су карактеристике и постојања аутономије личности дјетета, и нужности да исту уважавамо, поштујемо, нормативно уобличимо и гарантујемо или да створимо амбијент у коме се права дјетета заиста признају и остварују.

Када се говори о правима дјетета, сматра се да се ради о правима која су по свој природи људска и на која свако дијете има право, без обзира на државу у којој живи, у ком политичком, културном и економском окружењу, у складу са каквим традицијама, обичајима и вјеровањима се развија.

Сви смо свједоци да се константно крше или повређују права дјеце, али поставља се питање докле ћемо затварати очи и уши, правити се да не примјећујемо очигледне ствари, и на тај начин бити саучесници. Угрожавајући дјецу, њихова права, или одобравајући и ћутке посматрајући када то дрги чине, од њих не можемо направити добре људе, већ можемо бити творци нездравог друштва, а самим тим и неизвјесне будућности.

Неријетко се сусрећемо са тезом да - Насиље рађа насиље. Ми као друштво, треба то да спријечимо. Треба да будемо идејни творци као и реализатори љепшег, обојенијег свијета, што у данашње вријеме није ни мало лак задатак.

ЛИТЕРАТУРА

1. Омбудсмени за људска права Босне и Херцеговине, 2010;
2. *Стратегија Савјета Европе за права дјетета (2016 - 2021)*. Преузето са: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/djeca/Strategija%202016-2021.pdf>
Датум приступа: 13.06.2018. године у 12:00;
3. [Дардић Д., Милојевић М. \(2010\) „Приручник за извјештавање о маргинализованим групама“;](#)
4. Петковић Б., Кодовшек Н. (2011) „О дискриминацији – приручник за новинаре и новинарке“;
5. Мишељић, Љ. (2016) „Одговорно новинарство – између слободе медија и права дјетета“;
6. „Права дјетета и новинарска пракса – из перспективе људских права“ (2007). Преузето са: https://www.unicef.org/montenegro/Prava_djeteta_i_novinarska_praksa_vodic_za_studente.pdf
Датум приступа: 13.06.2018. године у 09:21.

Todorović Slavenka
Katedra za Novinarstvo
Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

***ODNOS MEDIJA PREMA MARGINALNIM GRUPAMA DJECE U BOSNI I
HERCEGOVINI***

Abstract: *The aim of the paper is to gain insights into the mistakes made by journalists when reporting children as members of some of the marginalized groups, but also about the impact of such an improper way of reporting on children. As this is the era of great expansion of the media and media content in every sense, we must also pay attention to the position of certain groups of children in the media themselves. Bosnia and Herzegovina is a country that is in a social situation that is not satisfactory, and it is important to pay close attention to children as one of the most vulnerable categories, if not the most vulnerable. One of the key parts of the work is discrimination itself, as a kind of "division", which is increasingly prevalent in Bosnia and Herzegovina and in other countries of the world. Marginalization or social exclusion includes a social protection system under which all social groups are held on the margins of the society.*

One of the biggest problems when it comes to reporting journalists when it comes to children is to discover their identity. When journalists report, for example, children with disabilities, the media devotes the most attention to their health problems, while neglecting their life achievements and attempts to be part of everyday life. The more educated marginal groups of children we meet in the media are poor children, delinquent children, children belonging to ethnic minorities, and children with special needs. Children are a special and specific social group, and they have to pay special attention to them. As a special part of the community, children have certain rights, which should be respected for the benefit of this group, especially in the public life of individuals, as well as entire groups.

Key words: *Discrimination, marginalization, children, media, reporting.*

ПЕДАГОГИЈА

Весна З. Цвјетиновић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за педагогију
Студент мастер студија

ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО УСАВРШАВАЊЕ НАСТАВНИКА ЗА ПРИМЈЕНУ ПРОЈЕКТНЕ НАСТАВЕ

Предмет анализе нашег рада биће разматрање проблематике дидактичко-методичког усавршавања наставника за пројектну наставу.

У раду ће бити представљена главна обиљежја пројектне наставе, а такође биће предложени неки од модела дидактичко-методичког усавршавања наставника за примјену пројектне наставе.

Резултат анализе проучавања показује да је проблематици дидактичко-методичког усавршавања наставника за примјену пројектне наставе потребно посветити више пажње, односно ставити акценат на теоријска проучавања и емпиријска истраживања.

Кључне ријечи: дидактичко-методичко усавршавање, наставник, пројектна настава.

Увод

Многи сматрају да образовање мора бити доживотни процес. Основни услов за реализацију питања како постати добар наставник и како такав опста(ја)ти је квалитетно базично образовање и стицање основних професионалних компетенција као и стално усавршавање наставника (Стаматовић, 2006). Стручним усавршавањем наставник унапређује себе, развија знање, вјештине и способности, развија персоналне карактеристике, а самим тим и свој рад, јер се добар наставник не рађа, већ ствара.

Данас се од наставника очекује да демократизује рад у школи, да ствара повољну педагошку климу у одјељењу, да примјењује ефикасну наставну технологију укључујући разноврсне изворе знања, наставне методе, дидактичке системе, социолошке облике наставног рада, техничке и електронске уређаје.

Посао наставника може бити остварен различито, може бити више или мање успјешан, а успјех зависи од његове спремности и оспособљености да обави различите улоге из домена своје просвјетне оријентације, а нарочито оне засноване на дидактичко-методичким вриједностима наставног процеса.

---

* vesna.cvjetinovic@ffuis.edu.ba

Имајући у виду да наставник обавља различите улоге у настави, да је главни чинилац у стварању услова за учење и развој ученика, онда се он сматра одговорним фактором за њихов успјех и неуспјех. Због тога је неопходно посветити пуну пажњу његовој дидактичко-методичкој компетенцији.

Иако је значајан број аутора који су се бавили различитим аспектима усавршавања наставника (Сузић, Лакета...), дидактичко-методичком усавршавању се недовољно, или тачније, не поклања научно-истраживачка пажња. Када је ријеч о дидактичко-методичком усавршавању наставника за примјену иновативног модела наставе какав је пројектна настава, искуства из праксе показују да наставници нису превише заинтересовани и мотивисани за такав вид усавршавања.

Основна полазишта пројектне наставе

Увидом у дидактичко-методичку литературу, Младен Вилотијевић и Нада Вилотијевић (2007) установили су да се настава утемељена на изради пројеката појавила почетком 20. вијека као реакција на вербализам и догматику који су дуго владали у школама под утицајем Јохана Фридриха Хербарта. Утемељивач и зачетник ове врсте наставе је амерички филозоф и педагог Џон Дјуи, а најпознатији настављач његов ученик В. Х. Килпатрик. Пројектна настава је у почетку била замишљена као универзални начин рада, али су јој дидактичка теорија и пракса дали право мјесто.

Према схватањима Младена и Наде Вилотијевић (2007) основна полазишта пројектне наставе:

- а) Настава у школама треба да буде заснована на потребама друштвеног окружења и на интересовањима и мисаоним могућностима ученика.
- б) Школа заснована на концепцији преношења знања успорава развој ученика. Дјелотворније је васпитно-образовни процес темељити на активности ученика јер то убрзава њихов интелектуални развој.
- в) Ученицима треба давати задатке који захтјевају знање интегралног карактера из различитих предметних области и који их подстичу на истраживачки приступ.
- г) Знања ученика треба да буду у функцији побољшања животних услова и рјешавања конкретних проблема, морају имати практичну вриједност.
- д) Садржаје треба да бира наставник на основу интересовања, могућности и потреба самих ученика. Искључује се подјела на наставне предмете, а умјесто ње препоручују се различити пројекти којима треба да буду обухваћена сва значајнија питања природе и друштва.
- ђ) Рад на пројектима се организује да буде усклађен са индивидуалним ритмом и могућностима сваког ученика.

Етапе пројектне наставе

Организација образовно-васпитног процеса у пројектној настави, према Младену и Нади Вилотијевић (2007) реализује се у сљедећим етапама:

Наставник, у сарадњи са ученицима, бира актуелан проблем за који је битно да ученици имају одређена искуства у вези са њим и да покажу интересовање. Након тога се заједнички утврђује пројекат рјешавања проблема. Потребно је да ученици дају што више приједлога за рјешавање и да наставник усмјерава њихове иницијативе, допуњава их и коначно уобличава. Пројекат се реализује у различитим социјалним облицима – групно, у паровима, или индивидуално у учионици, лабораторији, библиотеци, на огледном пољу. Прикупљају се неопходни подаци који могу допринијети сагледавању и рјешавању проблема. У различитим друштвеним облицима, ученици по могућности самостално проводе планиране задатке, при томе су наставници на располагању као координирајући савјетници. На основу прикупљених и анализираних података изводе се и провјеравају закључци. Резултати се приказују на различите начине: као писани извјештаји, нацрти, скице, слајдови, видео-траке, табеле са неопходним подацима. За избор завршетка пројекта одлучујуће је то да ученици путем презентације искусе признање и критику свог рада и да се разговара о резултатима пројекта. Завршна етапа је практична примјена добијених резултата. То значи да ученици треба да ураде свој дио посла, а ако је задатак комплекснији онда школа треба да их заинтересује да се и они укључе у реализацију. Евалуација служи испитивању пројектних резултата и даљем развоју квалитета будућих пројеката.

Оваква врста наставе доприноси да ученик у самосталном раду бира путању обуке која може најбрже и најефикасније да доведе до циља. Обука помоћу пројеката знатно повећава ефикасност рада јер је у њу уграђена повратна информација па ученик зна да ли је на правом путу, а ако случајно залута брзо се враћа на праву стазу.

Под примарним циљевима пројектне наставе Auchmann, Bauer i Doppelbauer (2001) подразумевају:

- самостално учење и дјеловање;
- спознати и напредно развијати властите способности и потребе;
- развити спремност дјеловања и преузети одговорност;
- основни циљ који се у пројектној настави поставља је усавршавање способности опажања друштвено-историјских проблема отворених у цијелом свијету;
- препознати изазове и поставке проблема, структурисати и развијати креативна рјешења;
- развијати комуникативне и креативне компетенције као и културу рјешавања конфликта;
- тумачити и обликовати организационе контексте.

Улога наставника у пројектној настави

Наставници у пројектној настави не преузимају само традиционалне улоге. Зависно о фази и потребама у току пројекта, доћи ће да наизмјеничног размјењивања улога. Иако више нема искључиву одговорност за учеников успјех, па се у први мах чини како је мање потребан, према схватању Auchmanna и др. (2001) наставник, уз традиционалну улогу водича у свијет знања, добија нове улоге:

Наставник координатор ће прије свега пасивно посматрати ток пројекта и, само ако је то неопходно, прећи на његово усмјеравање. У овој улози, наставници успостављају спољашње контакте односно поједностављују ученицима пут ка овим контактима.

Наставник модератор прати процес учења и брине се за то, да се свим судионицима осигурају повољни услови за партиципацију на процесу учења. Као модератор неће утицати на садржајно обликовање процеса, али може отворати слободни простор. С тим да се наставници у свом позиву мање припремају за ову улогу, корисне би биле додатне квалификације.

Наставник савјетник/помоћник - претпостављајући да ће ученици замолити за помоћна упутства, наставници прискачу у помоћ, ако активности застану или ако се појаве потешкоће.

Наставник менаџер конфликта мора усмјеравати конфликте унутар радне групе, али и са ваншколским групама и особама. Ово ни у једном случају не дозвољава пристрасност према некој особи или групи, него израду репертоара метода помоћу којих се може пронаћи рјешење.

Наставник стручњак треба да унесе своје стручно знање у појединим ситуацијама у сваком пројекту.

И наставници уче - понекад пројектне теме својом сложености превазиђу оно што наставници са собом унесу у виду садржајног знања. С тога наставници пројектима често стичу битна искуства у учењу. Није потребно да прије почетка пројекта присвоје сво садржајно знање везано за изабрану тему. Представљање управо улоге особе која перманентно учи, треба да се опширно спомене пред ученицима, да би они доживјели учење као процес, који се никада не окончава.

Активности наставника у пројектној настави, према схватању Весне Ђорђевић (2007) су стварање одговарајућег дидактичко-техничког окружења, изграђивање стратегије наставе за генерисање идеја и вишеваријантних рјешења проблема учења кроз планирање, организовање, вођење и контролу практичног извођења тих функција, индивидуализација услова, циљева, метода и диференцирање садржаја, спровођење евалуације цијелог процеса и фазних корака, укључујући и резултате практичног праћења извођења од стране ученика, пројектовање, репројектовање и постављање циљева, одређивање обима и структуре садржаја, облика и метода реализације, планирање и обезбјеђивање ресурса, избор и адаптација технологије, преношење и оплемењивање информација, презентовање садржаја; анимирање ученика за стручно и научно формулисање проблема, дефинисање појмова, описивање процедура, демонстрацију поступака, уопштавање, интерпретирање, закључивање, повезивање, евалуацију и вредновање.

У припреми пројектне наставе наставнику је потребно више времена, па је то некада разлог за одустајање. У овом виду наставе од кључног значаја је јасно дефинисање теме пројекта, добра организација активности унутар пројекта, постављање јасних циљева и давање јасних инструкција. Да би пројектна настава била успјешна, потребно је да наставник вјерује у њу, у ученике и себе. Од њега се очекује додатни ангажман, али и нове улоге, очекује се обезбјеђивање услова и материјала за реализацију пројекта, као и медијација и рјешавање проблема који превазилазе ученичке компетенције.

Ученици и наставници су партнери у учењу и стицању знања. Наставник треба да олакша и усмјерава учење, подстакне ученика да постане креативан, али и да му помогне да превазиђе постојеће стање и да напредује у развоју способности, подстиче социјалну кооперативност, подстиче ученике на стваралачко изражавање, мотивише их, учи самопроцјени и јача њихово самопоуздање (Ристановић, 2013). Када ради према пројектном моделу наставе, омогућено му је да користи разне методе и стратегије које укључују технологију, а његују разговор, дискусију, групни и индивидуални рад ученика.

Постоје многе веома важне вјештине и ученика и наставника потребне за реализацију пројекта попут: усмјереног посматрања, постављања питања, вођења дискусије, планирања истраживања, анализе података и закључно поткрепљење неке тврдње доказима (Горјанац Ранитовић, Бранковић и Бошњак, 2014). Поред тога, један од предуслова за организовање пројектне наставе је развијена способност руковођења пројектом и способност адекватне евалуације постигнућа ученика стечених путем пројекта.

За пројектну врсту наставе потребна је храброст наставника за одступање од уских оквира наставног плана, примјену друкчијих наставних метода, могућ неизвјестан исход пројекта, савладавање неочекиваних ситуација и проблема.

Проблематика дидактичко-методичког усавршавања наставника обрађивана је у многим студијама, чланцима, у којима је наглашавана његова актуелност и трајност. Велики је број теоријских расправа, а мање су заступљени истраживачки радови и практични модели који га описују.

Основним проблемима дидактичко-методичког усавршавања наставника бавио се Новак Лакета и Данијела Василијевић (2011), истичући да та проблематика мора бити и остати у оквирима предмета истраживања дидактике и методике, али и њима сродних наука. Аутори истичу да различита схватања појма настава најчешће збуњују наставнике и неповољно утичу на њихов професионални развој због тога што су схватања наставе повезана са схватањима предмета истраживања дидактике и методике, а предмет истраживања ових научних дисциплина се повезује са дидактичко-методичким образовањем и усавршавањем наставника.

Према схватању Ненада Сузића (2005), пред наставницима је велики изазов у раду, с обзиром да припрема младе људе за живот у учећој цивилизацији. Пошто су научили радити уз згуснути програм рада, проблем ће представљати ако би се број информација смањило. Тада се поставља питање шта ће наставник радити у тако насталом слободном времену, јер он није стручно оспособљен да са ученицима увјежбава технике учења, да их учи употреби медија и сл. Управо због тога је потребно стално стручно усавршавање наставника.

На основу анализе теоријских сазнања и практичних искустава за примјену пројектне наставе може се предложити дидактичко-методичко усавршавање наставника путем семинара чији би циљеви могли бити:

- Теоријско упознавање наставника и сарадника са суштином и специфичностима пројектног модела наставе;
- Теоријско и практично оспособљавање наставника и сарадника за развијање процедуралних знања ученика кроз рад на истраживачким пројектима;
- Кроз интерактивни рад, рефлексију и активну примјену у пракси обучити наставнике и сараднике да усвоје и у своју праксу интегришу пројектни модел наставе;
- Оспособљавање учесника за коришћење пројектне наставе у индивидуализованом и групном раду са ученицима и за коришћење различитих метода и алата пројектне наставе;
- Оспособљавање наставника за увођење иновација у наставни процес коришћењем предности које пружа пројектна настава;
- Оспособљавање полазника за избор и примјену ефикасних метода и техника за реализацију пројектне наставе.

Садржај семинара дидактичко-методичког усавршавања наставника за пројектну наставу обухватао би суштину и специфичности пројектног модела наставе; структуру пројектног модела наставе; формулисање проблема истраживања; методе и алата пројектне наставе; дизајнирање пројекта истраживања. Важно је одредити шта јесте, а шта није пројектни модел наставе.

Могу се предложити следеће методе и технике рада:

- метода комуникација путем дискусионих форума;
- техника претраживања наставног садржаја путем интернета;
- метода демонстрације помоћу презентација и видео материјала;
- рјешавање онлајн тестова знања, анкета.

За оспособљавање наставника у примјени пројектне наставе планирају се и обуке које су усмјерене на развијање компетенција за планирање, остваривање и праћење и вредновање наставе и учења, као и продубљивање знања о значају пројектне наставе (Auchmann et al., 2001). Компетенције које се усавршавају су:

- предметне компетенције (повезаности и чињенице у односу са одабраном темом)
- социјалне компетенције (тимски рад, властита одговорност, рад у групама, стратегије рјешавања конфликта)
- методске компетенције (методе за проналазак тема, образовање група, проналазак литературе)
- организаторске компетенције (радна подјела и координација рада, искоришћавање ресурса као нпр. времена, новца, простора)
- умијећа (рад на рачунару, израда брошура, занатска умијећа).

Општи циљ интерактивног обучавања наставника за пројектну наставу јесте усавршавање њихових професионалних (методолошких и методичких) компетенција за планирање, припремање, реализацију и евалуацију пројектног учења у настави. Интерактивним усавршавањем се дјеловало у правцу унапређења њихових компетенција везаних за пројектно учење у настави, као и ненасилну комуникацију. Упознати су са новим наставним методама које су радионичким приступом практиковали и доживљавали као ученици, те на крају примјењивали у учионици.

Интердисциплинарни карактер пројектне наставе ће подржати заједнички рад више наставника. И у области основних школа може се успоставити контакт са осталим колегама. То не значи да се у пројекат морају увијек спојити сви наставници неког разреда. У пројекту могу преузети улоге различитих тежина и радни удио се може различито расподјелити. При томе је неопходно разговарати о расподјели како би се спријечила фрустрација, односно преоптерећеност појединих

наставника. Радни план (Када ко шта ради?) поједностављује заједнички рад.

Наставнике треба упознати са савременим наставним методама и облицима рада, омогућити им да њима овладају и да у свакодневном раду примјењују оне методе из којих прозилазе нове технике учења, да би у пуној мјери ангажовали ученике, подстицали их на креативан и инвентиван рад, као и да би допринијели подизању квалитета наставе. Доминантне методе рада су метода демонстрације и практичан рад ученика уз уобичајене вербалне методе. Нове улоге захтјевају додатну мотивисаност наставника да се темељније бави припремом, креирањем и организацијом наставних активности у току часова, као и стално праћење и унапређивање сопственог рада у циљу постизања веће ефикасности. Смјењивањем различитих облика и начина рада наставници чине наставу флексибилнијом, чиме се подстиче активност ученика, креативност, инвентивност у раду.

Закључак

Ако се пође од претпоставке да су програми усавршавања засновани на реалним потребама наставника онда су у оквиру тога најпотребнији и најзаступљенији дидактичко-методички садржаји. Таквим садржајима је неопходно посветити највећу пажњу имајући у виду да наставник обавља различите улоге у настави, да је главни чинилац у стварању услова за учење и развој ученика. Могућности и резултати примјене успјешних дидактичко-методичких приступа у настави и у ваннаставним активностима могу значајно да утичу на ефикасност наставног процеса.

Феномен обиљежен синтагмом пројектна настава захтијева даља проучавања и анализе како бисмо учили педагошке и дидактичке, те психолошке (мотивацијске) вриједности и предности у односу на друге видове наставних активности. Наставнички факултети још увијек недовољно раде на стицању наставничких компетенција важних за вођење захтјевних школских пројеката.

Пројектна настава јесте захтјевнији облик рада који подразумијева добру припрему наставника. Према схватању Николе Поткоњака (2013) без иновативних наставника нема и не може бити ни иновативне школе. Ријеч је о наставницима оспособљеним да мисле и дјелују иновативно, о наставницима који се боре за стално и систематско мјењање и унапређивање васпитно-образовног и наставног рада у школи.

Наставнике треба упознати са савременим наставним методама и облицима рада, омогућити им да њима овладају и да их у свакодневном раду примјењују, да би у пуној мјери ангажовали ученике, подстицали их на креативан и инвентиван рад. Како ће изгледати активност наставника зависи од његовог избора активности, његове вјештине, способности, жеље и мотивације да побољша наставу, а превасходно од његове одлуке хоће ли уопште улагати труд, напор и креативност у припремању часова какву захтјева пројектна настава.

Када је у питању пројектна настава, резултати показују да савремени образовни системи користе око 30% укупног фонда сати на тај иновативни модел наставе. Наставници нису у довољној мјери оспособљени за обликовање и примјену пројеката у наставној пракси стога је потребно посветити више пажње проблематици дидактичко-методичког усавршавања наставника за примјену пројектне наставе, односно ставити акценат на теоријска проучавања и емпиријска истраживања.

Литература

Auchmann, M., Bauer L. i Doppelbauer, A. (2001). *Projektna nastava – Prijedlozi za primjenu*. Austrija. *K-education*. Preuzeto sa: <https://www.scribd.com/document/218230535/projektna> Datum pristupa: 15. 6. 2018.

Вилотијевић, М. и Вилотијевић, Н. (2007). *Иновације у настави*. Београд: Школска књига.

Горјанац Ранитовић, М., Бранковић, Н. и Бошњак, М. (2014). *Пројектна настава – предуслови, могућности примјене, руковођење и евалуација*. Зборник Минипројекти у настави интегрисаних природних наука и математике 2. Универзитет у Новом Саду, Педагошки факултет у Сомбору.

Ђорђевић, В. (2007). *Inovativni modeli nastave (Integrativna nastava, Projektna nastava i Interaktivna nastava)*. *Obrazovna tehnologija br 4*. Преузето са: http://www.edu-soft.rs/cms/mestoZaUploadFajlove/7_OT_4_2007_VESNA_DJORDJEVIC_.pdf Датум приступа: 13. 6. 2018.

Лакета, Н. и Василијевић, Д. (2011). *Основни проблеми дидактичко-методичког образовања и усавршавања наставника*. // Зборник радова Учитељског факултета у Ужицу. Ужице: Универзитет у

Крагујевцу, 11-26.

Поткоњак, Н. (2013). Школа може бити иновативна само ако има иновативне наставнике. *Образовне иновације у информатичном друштву*. САО, Београд, 75-83. Преузето са: http://www.sao.org.rs/documents/2012/Skup_u_Uzicu/1%20R%20i%20NIKOLA%20POTKONJAK%20ZA%20INOVCIJE.pdf Датум приступа: 15. 6. 2018.

Ристановић, Д. (2013). Пројектна настава између традиционалног и савременог – од наставне методе до наставног система. У *Наука и традиција*, Зборник радова са научног скупа одржаног 18-19. маја 2012. (657-671). Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.

Стаматовић, Ј. (2006). *Програми и облици стручног усавршавања наставника*. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета у Београду.

Сузић, Н. (2005). *Педагогија за XXI вијек*. Бањалука: ТТ-Центар.

Didaktisch-methodologische Fortbildung des Lehrers für die Anwendung des Projektunterrichts

Zusammenfassung

Der Gegenstand unserer Analyse ist die Problematik der didaktisch-methodologischen Fortbildung des Lehrers für den Projektunterricht.

In der Arbeit werden die Hauptmerkmale des Projektunterrichts vorgestellt, und es werden einige Modelle der didaktisch-methodologischen Fortbildung des Lehrers für die Anwendung des Projektunterrichts vorgestellt.

Die Ergebnisse der Analyse zeigen, dass es nötig ist, der Problematik der didaktisch-methodologischen Fortbildung des Lehrers für den Projektunterrichts mehr Aufmerksamkeit zu schenken und mehr die Betonung auf die theoretischen Untersuchungen und die empirischen Forschung zu stellen.

Schlüsselwörter: didaktisch-methodologische Fortbildung, Lehrer, Projektunterricht

ЗНАЧАЈ ШКОЛСКОГ ВЈЕСНИКА ЗА РАЗВОЈ ПЕДАГОШКИХ ИДЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1878-1918)⁸⁶

Апстракт: Појава периодичне штампе у Европи означава прекретницу у развоју књижевности и писане ријечи уопште. У Босни и Херцеговини до првих остварења у погледу настанка штампе, дошло је касније, тек у шездесетим годинама XIX вијека, кад је турска управа омогућила отварање прве штампарије у Сарајеву 1866. године. На челу босанско-херцеговачке штампе за вријеме Аустро-Угарске власти стоје званичне новине које је Земаљска влада у Сарајеву покренула и издавала, најприје као *Босанско-херцеговачке новине*, а од 1881. године под именом *Сарајевски лист*. У том периоду, покренут је и први педагошки часопис *Школски вјесник*.

Циљ овог рада је анализирати, утврдити и интерпретирати значај *Школског вјесника* за развој педагошких идеја у Босни и Херцеговини. Из постављеног циља произашли су задаци који су његова операционализација. Задаци се односе на значај педагошког часописа *Школски вјесник* за развој педагошких идеја у Босни и Херцеговини за вријеме Аустро-Угарске управе (1878-1918):

1. Анализирати и утврдити педагошке идеје које су биле актуелне и о којима се највише писало у часопису *Школски вјесник*.
2. Анализирати чланке из области опште и породичне педагогије о којима се писало у часопису *Школски вјесник*.
3. Анализирати чланке из области школске педагогије и дидактике о којима се писало у часопису *Школски вјесник*.

Кључне ријечи: педагошке идеје, *Школски вјесник*

УВОД

С појавом новина и часописа, као периодичних публикација, долази до битних промјена у области писане ријечи. Књиге, прије свега, излазе из затвореног круга с малим бројем читалаца на које су се до тада ослањале и почињу продирати и у шире народне дијелове. Сувопарна теолошка књижевност је превазиђена, потиснута у манастире и црквене дворове, књиге се умјесто на латинском језику, почињу писати и на народним језицима.

Као и у осталим југословенским земљама, и у Босни и Херцеговини се у погледу настанка штампе јављају сличне тенденције. С обзиром да је тек у шездесетим годинама XIX вијека дошло до отварања прве штампарије у Сарајеву, овај, нешто каснији почетак, у односу на друге југословенске земље, последица је неповољних друштвених и политичких прилика у којима се Босна и Херцеговина дуже времена налазила, стагнирала и назадовала у сваком погледу.

Турска инвазија дјеловала је неповољно на све животне токове и умрвила друштво у тој мјери да се у њему дуго није ни осјећала потреба за сличним подухватима. Треба истаћи, да је турска провинција Босна, иако дубоко истурена према европском Западу, била одсјечена од осталих југословенских земаља, вјековима живјела изоловано и остала неразвијена у привредном, и уопште друштвеном погледу. Аустро-Угарска окупација Босне и Херцеговине затекла је одређен број школа у овим крајевима. Те школе носиле су конфесионална или национална обиљежја и оснивале су их и издржавале вјерске организације. Школе православног становништва у Босни и

* elaostojic992@gmail.com

⁸⁶ Рад је настао на основу завршног (дипломског) рада под наслом *Значај Школског вјесника за развој педагошких идеја у Босни и Херцеговини (1878-1918)* који је одбрањен на Филозофском факултету у Палама дана 13.12.2017. године, пред комисијом у саставу: ментор- доц. др Далиборка Шкипина и чланови комисије доц. др Мирјана Самарџић и члан комисије проф. др Бранка Ковачевић.

Херцеговини звале су се српским школама, док су остале школе назване именом одговарајуће религије (католичке, муслиманске и јеврејске). Гледано у цјелини, Аустро-Угарска окупација учинила је много више у подизању материјалне културе у Босни и Херцеговини (почеци индустријализације, изградња комуналних објеката, саобраћаја), него у области духовне културе. Ипак је за вријеме њихове владавине евидентиран знатан културно-просвјетни напредак Босне и Херцеговине у односу на ранији период и затечено стање. У овом периоду настали су и значајни педагошки часописи, који су послужили за развој педагошких идеја, значају педагогије и њених дисциплина. Педагогија није само наука о васпитавању младих, већ је укупна наука о васпитању, односно систем наука о васпитању. Она се не бави само теоријским знањем о васпитању, већ и организовано и ангажовано дјеловањем на њега, како би се оно кориговало и побољшало. То значи да се она ставља у функцију иновација педагошких поступака, па се зато манифестује као теоријско-практична наука. Предмет проучавања педагогије се налази у непрестаном мијењању, развијању и редефинисању. То је резултат историјског развоја педагогије, сталног богаћења, проширивања и продубљивања педагошких сазнања, поља педагошке дјелатности, резултат развоја сродних наука, а изнад свега општег друштвеног развоја и васпитне праксе. С друге стране, насупротив опште педагогије, породична педагогија ће, такође, бити предмет анализирања у овом раду. Породична педагогија има за предмет породично васпитање у његовој друштвено-историјској условљености, полифакторској детерминисаности, социјалној и персоналној релевантности, научној (не)истражености и апликативној иновативности (Илић, 2010). У овом раду анализирали смо и чланке из школске педагогије и дидактике. Школска педагогија је научна дисциплина која проучава цјелокупност васпитања у школи. Она има свој предмет и подручје изучавања, тј. васпитни процес у школским установама, истраживачку методологију детерминисану специфичностима тог фокусираног процеса, те систем утврђених научних сазнања о чиниоцима, токовима и исходима васпитања у школи.

Предмет проучавања школске педагогије је васпитање ученика, односно васпитање дјецe и омладине у школским условима. То је, дакле, васпитање основношколаца и средњошколаца. Као посебна педагошка дисциплина, која је уско повезана са школском педагогијом, јесте дидактика. Развојни коријен дидактике везује се за дубоку прошлост далеких робовласничких држава. Појавом школа као посебних васпитно – образовних институција и наставе као посебног модалитета праксе, развила се и дидактичка теорија. Развојне раскрснице дидактике и процес њене пуне афирмације у систему наука откривају разлике у значењу које је придавано и још увијек се придаје појму дидактике.

Најзначајнији педагошки часопис из овог периода који се бавио педагошких идејама у Босни и Херцеговини је *Школски вјесник*.

РАЗВОЈ ПЕДАГОШКИХ ИДЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У педагошким часописима који су излазили у Босни и Херцеговини за вријеме Аустро-Угарске власти објављен је велики број прилога и чланака из области педагогије, међу којима се налазе оригинални радови, преводи радова познатих европских педагога, као радови и чланци домаћих и страних аутора, а неизостају ни прилози учитеља из непосредне школске праксе (Шкипина, 2011).

Педагошка мисао у Босни и Херцеговини крајем XIX и почетком XX вијека развијала се под различитим европским педагошким утицајем, од којих је свакако био најдоминантнији Хербартов утицај и његове педагошке идеје. Међу најпознатијим педагозима који су пропагирани Хербартову педагогију на простору Босне и Херцеговине су Војислав Бакић и Стјепан Басаричек. На страницама педагошких часописа из периода аустроугарске управе налазимо и прогресивну америчку педагогију и покрет радне школе.

О схватањима радне школе мишљења код учитеља у Босни и Херцеговини су била подијељена, једни су са одушевљењем поздрављали њене ставове, док су други о томе коментарисали са резервом, сматрајући да би тај покрет могао изазвати револуцију у школи (Шкипина, 2011).

Развој педагошких идеја у БиХ за вријеме Аустро-Угарске владавине ишао је веома

споро, јер се нису слободно могле износити идеје, па су многи часописи успјели да окупе сараднике из истих или сличних области. У то вријеме идеје су се износиле у часописима Српска школа, Учитељска зора и Школски вјесник. Најзначајнији међу наведеним часописима био је први педагошки часопис Школски вјесник који је издавала Земаљска влада.

ПЕДАГОШКЕ ИДЕЈЕ У ЧАСОПИСУ ШКОЛСКИ ВЈЕСНИК

Школски вјесник је први педагошки часопис у Босни и Херцеговини који се појавио у Сарајеву 1894. године, а излазио је све до 1909. године. То је био лист који је издавала и финансирао Земаљска влада. На покретање *Школског вјесника*, првог педагошког часописа у Босни и Херцеговини, неког утицаја имала је, изгледа, вијест да учитељ Српске школе у Травнику Манојло Илић намјерава да покрене српски педагошки часопис. У тежњи да предухитри и спријечи било какво самостално формирање учитељског гласила, Земаљска влада је одлучила да покрене издавање овог часописа. Она је врло добро осјетила да клима која влада међу учитељима није задовољавајућа. У то вријеме учитељи су били изоловани, неповезани и препуштени сами себи. Њихов проблем је био у томе што нису имали могућност, да на неки начин, дођу у међусобну везу, да јавно износе своје ставове и проблеме и да размјене властита искуства. Као стручни лист Земаљске владе, на уводном мјесту првог броја Земаљска влада је под својим потписом, умјесто уредништва, под насловом *Читаоцима* дала објашњење о покретању и циљевима часописа *Школски вјесник* (Шкипина, 2011). Дакле, Земаљска влада је оснивањем овог часописа остварила двојни циљ - учитељство је добило могућност да се уједини и размјени искуства, али је све опет било под владином контролом, и у складу са њеним интересима. Током објављивања *Школског вјесника* учитељи су постали више заинтересовани за коришћење педагошке литературе, али су настојали и да педагошкој литератури дају свој властити допринос.

У великом броју часописа *Школски вјесник* објављене су расправе и студије педагошко-дидактичког садржаја, и прикази школских прилика у Босни и Херцеговини. Иако школске прилике нису биле задовољавајуће, објављивани прикази били су везани за исламске, православне и католичке школе. Објављени су и радови о организацији једногодишњих курсева (течајева), као и о отварању народних и градских школа. Рубрике и тематски садржаји првог броја овог часописа су следећи:

- Расправе и студије о општим питањима наставе и васпитања, и чланци о посебним школским приликама у Босни и Херцеговини;
- Чланци и расправе из педагошке прошлости;
- Педагошка смотра- праћење радова на педагошком пољу у свим земљама, педагошки догађаји из најновијег времена.
- Педагошке мрвице - о приликама из дјечијег и школског живота;
- Дописи - из земље о школским приликама из појединих мјеста;
- Листак - објављивање кратких новости о значајним догађајима у свим границама јавног живота у земљи;
- Службени додатак - наредбе земаљске владе (Шкипина, 2011).

Школски вјесник је значајан за развој педагошких идеја у Босни и Херцеговини и због тога што је редовно пратио сва кадровска кретања у школама, како постављање и премјештање учитеља и наставника, тако и њихово одликовање и награђивање. Методици свих предмета у основној школи предвиђен је шири простор у овом часопису. У нешто мањем обиму објављени су текстови из појединих предмета у средњој школи, а нарочито природних и техничких наука. Посебно мјесто у часопису је питање наставе о пољопривреди у основној школи, гдје поред ширине описа налазимо цртеже и

фотографије о пољопривреди (Крушевац, 1978).

Анализирајући часопис, примјећујемо, да се у *Школском вјеснику* освјетљавају неки педагошки проблеми, који су доприносили педагошком образовању, а свакако су и данас актуелни. Ту треба навести радове из области опште, породичне, школске педагогије и дидактике.

Радови из опште педагогије

Чланци из опште педагогије које смо анализирали су:

- Чеховић, Б. (1907): *О моралном карактеру и његовим темељима. Школски вјесник* бр. 2, Сарајево: Земаљска влада.
- Хатан, Н. (1909): *Шта чини физичко васпитање женске дјеце. Школски вјесник* бр.1-4, Сарајево: Земаљска влада.

У чланку *О моралном карактеру и његовим темељима* аутор Богумил Чеховић истиче дефиницију карактера. Он сматра да карактер човјека нису, само све његове особине, већ она својства која је усвојио својом вољом. За учвршћивање воље, а уједно и карактера, како аутор овог чланка сматра, јесте навика за развој карактера, према мишљењу аутора, значајна је и нарав, која ће се у карактеру наћи и бити довршена. С друге стране ријеч нарав значи и природа, односно физички свијет. У овом чланку, аутор је навео и значај темперамента, који највише вриједи за јаку вољу, али и да је значајан и за здравље сваког човјека. Разним вјежбама и навикама, човјек карактер темељи на својој индивидуалности, а за карактер у школи је значајно „искуство и живот, рад, оскудица и борба“ искуство, рад и борба школа је (Чеховић, 1907: 103). На крају овог чланка, аутор сматра да образујући карактер човјек усавршава себе, и да само моралан човјек може наћи своју савршеност, задовољити својој нарави и извршити оно за шта је одређен (Чеховић, 1907).

О физичком васпитању писала је др Нелиа Хатан у чланку *Шта чини физичко васпитање женске дјеце*. Она сматра да дјевојчице и дјечаци треба да познају рад гимнастике, јер је она значајна за њихов развој, не само раст, него и за добру живост, издржљивост и владање тијелом. Физичким вјежбањем дјевојке треба да поправе мане у држању, недостатке симетрије, кичме, погурених рамена, „равних“ табана и многе друге недостатке. Аутор овог чланка истиче и то да се гимнастици приписују разни спортови попут пливања, клизања, пјешачење и веслање, који су, такође значајни за физичко васпитање женске дјеце. У овом чланку, аутор наглашава однос душе и тијела, односно хармонију душевне и тјелесне природе. „Физичка савршеност није једини циљ живота, него услов да тијело буде темељ, на коме ће се зидати суперструктура нашег живота“ (Хатан, 1909: 98).

Анализирајући наведене чланке из области опште педагогије закључили смо да је општа педагогија веома широка област, а у *Школском вјеснику* из ове области, објављен је највећи број чланака. С обзиром на цјеловитост и ширину педагошке науке, у овом раду смо анализирали само један дио из области опште педагогије, који се односи на компоненте васпитања.

Радови из области породичне педагогије

Чланци из области породичне педагогије су:

- Бујхер, Г. (1894): *Одгојење. Школски вјесник* бр. 1, Сарајево: Земаљска влада.

- Фернан, Н. (1898): *Рђаво васпитана дјеца*. Превела Тилија Довијеновић. *Школски вјесник* бр. 5-6, Сарајево: Земаљска влада.
- Раца, Ђ. (1898): *Братска љубав*. *Школски вјесник* бр. 11-12, Сарајево: Земаљска влада.

Чланак Гјура (Ђура) Бујхера *Васпитање (Одгојење)* који је изашао у *Школском вјеснику* гласи: „Поштуј онога који те је одгојио и васпитао, мој синко! Поштуј и захвали онима који су отхранили и онима који те још одгајају. Без њих, би ти био мали дивљак гадно и нечасно створење. Може бити да би остао нијем и неразуман као што си био кад си на овај свијет дошао“ (Бујхер, 1894: 9). У наведеном чланку аутор наглашава да напредак младих стоји у првом реду како слушају науку и одредбе својих старијих. То вриједи за дјецу и за народ, јер и на њега власти врше васпитни утицај. Аутор сматра да су двије ствари потребне да човјек буде племенит, прва је племенити учитељ и васпитач који васпитава ученике у васпитним институцијама, а друга је народ који треба да схвати напредак уопште, односно да поштује оне који се брину за његово добро и који га васпитавају (родитеље и учитеље). За васпитање дјеце, како аутор наводи, велики значај има и власт, која отвара школе и васпитне институције, али се брине да буде што бољих учитеља и васпитача. На крају овог чланка, аутор је дао низ пословица које се односе на васпитање у породици и школи, али и садржај који упућује на развој интелектуалног, естетског и моралног васпитања (Бујхер, 1894).

У *Школском вјеснику* налазимо и приказ књиге *Рђаво васпитана дјеца*. То је педагошко-психолошка студија паришког адвоката Фернана Николаја. Овај чланак се односи на приказ књиге која се састоји од осамнаест књига. Аутор у уводу чланка наводи да је основ образовања у породици, односно у домаћој њези и васпитању. Фернан се у овој студији држао, такође, породице, те је забиљежио примјере поучавање поступака родитеља.

Чланак *Братска љубав* написао је у *Школском вјеснику* Ђуро Раца. На почетку овог чланка аутор истиче низ изрека и дефиниција о љубави. Он указује да љубав може бити према родитељима, ближњима, али и љубав брата према сестри, и обратно. „Љубав је оно угодно чувство, која се у нас јавља, кад опазимо да се наш душевни живот слаже с душевним животом друге особе“ (Раца, 1898: 923). Према Доситеју Обрадовићу, како наводи аутор овог чланка, „љубав није ништа друго него радост о савршеностима другога“, или другим ријечима, „љубав је непрестана жеља, настојање среће и савршенство у оних, које љубимо“. Од свих љубави, највећа је љубав према брату, што је аутор овог чланка приказао на примјерима народне пјесме „Највећа је жалост за братом“ и „Сестре без брата“. На конкретним примјерима, чланак *Братска љубав* упућује на то да треба да се пазе и љубе браћа и сестре. Читајући чланак, закључујемо да је Љубица та, која нас изненађује несебичном пожртвованом љубављу према свом брату Томи. Она његује брата, и срцем пуним божанске ђутљивости прима на себе одговорност за прекршај, што га она није починила, већ брат њен, који се опоравља од болести. У овом чланку, аутор је дао и јасне поуке братске и сестринске љубави, које су сљедеће:

1. Добра су дјеца на радост и утјеху својим родитељима и свима, који их познају;
2. Томо и Љубица добра су дјеца, је се пазе и воле;
3. Љубица је доброг срца кад прима на себе братову кривицу;
4. Њену доброту мора свако завољети, па и Тома признаје своју кривицу, да Љубица не настрада због њега (Раца, 1898).

Анализирајући чланке из области породичне педагогије, закључили смо да је породица била и остала значајан сегмент у животу сваког дјетета.

Радови из школске педагогије и дидактике

У педагошком часопису *Школски вјесник* налазимо бројне чланке из области

школске педагогије, али и из дидактике, односно непосредне школске праксе. Анализирали смо сљедеће чланке из области школске педагогије:

- Шварц, Н. (1894): *Историјски преглед јавне наставе. Школски вјесник* бр. 2, Сарајево: Земаљска влада.
- Беловић, Ј. (1896): *Сврха и циљ наставе. Школски вјесник* бр. 7-8, Сарајево: Земаљска влада, 578-579.

Историјски преглед јавне наставе је чланак који је написао Натан Шварц. Он истиче да историјски развој наставе и васпитања у аустро-угарској монархији почиње у доба царице Марије Терезије. За вријеме њене владавине истиче се утицај државе на организацију јединствене школе, како основне тако и средње, али и стварање наставног регулатива којим је укупна јавна настава добила нови, бољи и напреднији облик.

Шварц, у наведеном чланку истиче значајну реформу наставе за вријеме Аустро-Угарске власти (1878-1918), која се односи:

1. да настава треба да се своди на учење напамет,
2. да настава треба да буде постепена и подијељена на разреде,
3. надзор над школом не припада само онима који школе издржавају, него и држави.
4. за издржавање школа потребно је основати посебан фонд (Шварц, 1894).

Сврха и циљ наставе је чланак који је писала Јелица Беловић, а који је објављен у *Школском вјеснику*. У њему се истиче значај историјске литературе, коју наставници треба добро да упознају, како би разумијели садашњу литературу. Оно што нам доноси новија литература, није ништа друго, него напредак, односно савршенија репродукција пријашњег. Аутор овог чланка, такође, истиче и да је сврха проучавања литературе да се младе генерације опредјеле за прошлост, односно претходна искуства свога народа, али и да се воде кроз све промјене које се дешавају у тјелесном и душевном живота тога народа.

То значи да повезују прошлост и садашњост, али и једну генерацију с другом. Сврха и циљ наставе, за аутора овог чланка, огледа се у сљедећем: „Моје ученице не знају за сваког пјесника, милога нам народа, њима ће многа имена од познатих писаца остати непозната, али оне познају највеће геније свога народа, оне им се диве, оне их разумију, а то много-много вриједи“ (Беловић, 1896: 578).

Из наведеног чланка можемо закључити да су историја и литература средство за развој и васпитање младих, не само мушке, већ и женске дјеце (Беловић, 1896).

Из области дидактике анализирали смо сљедеће чланке:

- Дворниковић, Љ. (1902): *О наставним помагалима. Школски вјесник* бр. 7-9, Сарајево: Земаљска влада.
- Пејић, А. (1897): *Мој наставнички рад. Школски вјесник* бр. 3-4, Сарајево: Земаљска влада.

У чланку *Мој наставнички рад* аутор Адам Пејић је писао о томе како ученици трећег и четвртог разреда праве бојанке за геометрију и геометријско цртање. Аутор истиче да се ученици трећег разреда упознају са угловима, док ученици четвртог разреда понављају већ стечено знање о угловима. Након што испредаје наставу, учитељ позива да ученици на школској табли нацртају врсте углова. У чланку је аутор истакао да ученике не пушта одмах кући, већ им на овом часу задаје да нацртају врсте углова у геометријске бојанке, које су правили на почетку часа, или на неком од претходних часова. У овом чланку је такође дат и редослијед цртања у геометријским бојанкама и он се обавља сљедећим редослиједом:

1. Тачке (положај тачака);
2. Врсте црта;
3. Праве црте по свом правцу;
4. Праве црте по положају једне према другој;
5. Правилне криве црте (кругови);
6. Мјерење црта;
7. Постављање и именовање углава;
8. Врсте углава;
9. Ликови (каким су цртама омеђени);
10. Троугао (врх, висина, основива);
11. Троугао по страницама;
12. Троугао по угловима;
13. Четвороугао;
14. Врсте четвороуглова;
15. Неправилни многоугао;
16. Правилни многоугао;
17. Умањена мјера (Пејић, 1897).

О наставним помагалима у Школском вјеснику писао је Људевит Дворниковић. У свом чланку он истиче значај наставних помагала у наставном раду, и полази од добро познате пословице: „Без алата нема заната“. Он наглашава да су наставна помагала произашла из непосредне школске праксе. Такође, у погледу садржаја, наставна помагала имају двојак предмет. Један је тај да наставна помагала приказују чињенице, прилике и појаве, а у ту врсту могу се убројати учила за читање и писање, физику, разни дијаграми и шематски прикази, а нарочито рачунска помагала. Друга врста помагала је она из свакодневног живота, а која се користи у наставном раду. Аутор овог чланка је прву врсту помагала (учила) назвао тумачима, а другу замјенама. Оно што је најважније, а што је, свакако, наведено у чланку јесте и то да наставна помагала која се примјењују у наставном раду морају прије свега, бити прилагођена одређеном предмету, али и самом ученику. У закључку овог чланка, аутор је истакао и то да у помагалима не тражимо онога, чега у њима нема, јер ћемо иначе промаштити и оно што у њима морамо наћи (Дворниковић, 1902).

Анализирајући чланке из области школске педагогије и дидактике закључили смо да су ове двије педагошке дисциплине повезане. Док се дидактика бави општом теоријом наставе, с друге стране, школска педагогија упознаје дидактику са оним дијелом васпитно-образовног процеса учења и наставе који се реализује у школи.

ЗАКЉУЧАК

Оснивањем првих школа рађале су се и развијале и прве педагошке мисли и идеје у Босни и Херцеговини. Прва педагошка зрнца, да их тако назовемо, расута су по стотинама листова и часописа у посљедњих сто година. Прије него што се појавио први педагошки часопис, педагошки радници у Босни и Херцеговини биљежили су своја педагошка искуства у другим часописима изван Босне и Херцеговине, или су писали и посебне монографије о појединим питањима наставе и васпитања. Најзначајнији међу часописима из периода Аустро-Угарске окупације био је педагошки часопис *Школски вјесник*. Иако се нису могле слободно износити идеје, у часопису *Школски вјесник* налазе се бројне педагошке идеје из области дидактике, опште, породичне и школске педагогије. Велики значај су придавали многи аутори, који су објављивали радове у *Школском вјеснику*, и они су указивали на значај опште педагогије, компоненте васпитања, њихову усклађеност, као и на значај и развој породичног васпитања. У чланку *Васпитање*, аутор Гјуро Бујхер је истакао да дјеца треба да поштују своје родитеље, и да у себи чувају оно што је лијепо и племенито. О значају породичног васпитања, поред Бујхера у наведеном часопису, објављени су и радови Фернана Николаја и Ђура Раце. Такође, у часопису, аутори нису изоставили ни чланке из области школске педагогије и дидактике. Дати су многобројни радови из непосредне школске праксе, али се писало и о настави, њеној промјени и организацији. О *наставним помагалима* писао је аутор Људевит Дворниковић, који је истакао да наставна помагала помажу ученицима у усвајању знања, али да наставници не треба да их превише користе, да се не би показала њихова негативна страна. Примјер из непосредне школске праксе налазимо у чланку Адама Пејића *Мој наставнички рад*, у коме је приказао редослијед цртања геометријских облика и тако истакао значај учења геометрије у трећем и четвртном разреду основне школе.

Један од најдрагоцјенијих писаних споменика из прошлости Босне и Херцеговине је управо *Школски вјесник*. Без онога што нам је сачувао овај часопис остали бисмо без одговора на многа питања из историје школства у БиХ, и то из њеног врло интересантног периода.

ЛИТЕРАТУРА

- Беловић, Ј. (1896): *Сврха и циљ наставе. Школски вјесник* бр. 7-8, Сарајево: Земаљска влада, стр. 578-579.
- Бујхер, Г. (1894): *Одгојење. Школски вјесник* бр. 1, Сарајево: Земаљска влада, стр. 9-12.
- Дворниковић, Љ. (1902): *О наставним помагалима. Школски вјесник* бр. 7-9, Сарајево: Земаљска влада, стр. 321-324.
- Илић, М. (2010). *Породична педагогија*. Бања Лука: Филозофски факултет.
- Крушевац, Т. (1978): *Босанско-херцеговачки листови у XIX вијеку*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша“.
- Папић, М. (1972): *Школство у Босни и Херцеговини за вријеме Аустроугарске окупације (1878-1918)*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша“.
- Пејић, А. (1897): *Мој наставнички рад. Школски вјесник* бр. 3-4, Сарајево: Земаљска влада, стр. 187-189.
- Раца, Ђ. (1898): *Братска љубав. Школски вјесник* бр. 11-12, Сарајево: Земаљска влада, стр. 923-932.
- Фернан, Н. (1898): *Рђаво васпитана дјеца*. Превела Тилија Довијлновић. *Школски вјесник* бр. 5-6, Сарајево: Земаљска влада, стр. 466-468.
- Хатан, Н. (1909): *Шта чини физичко васпитање женске дјеце. Школски вјесник* бр. 1-4, Сарајево: Земаљска влада, стр. 96-100.
- Чеховић, Б. (1907): *О моралном карактеру и његовим темељима. Школски вјесник* бр. 2, Сарајево: Земаљска влада, стр. 100-103.
- Шварц, Н. (1894): *Историјски преглед јавне наставе. Школски вјесник* бр. 2, Сарајево: Земаљска влада, стр. 74-78.
- Шкипина, Д. (2011): *Значај сталешке организације учитеља за школство и развој педагошких идеја у Босни и Херцеговини (1878-1918)* (Необјављен магистарски рад). Пале: Филозофски факултет.

Милица Бакула*
Катедра за педагогију
Студент мастер студија
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ПРЕДНОСТИ САВРЕМЕНОГ УЦБЕНИКА

У раду су размотрене предности савременог уџбеника у односу на традиционални. Као најважнији од тих предности истакнут је психолошки захтјев који сваки уџбеник да испуни, да мотивише ученике у учењу.

Предности сваког доброг уџбеника су да покреће ученике на доживљаје, да служи учењу када се оно правилно схвати. Још једном од предности сматра се то што аутор уџбеника текстовно, мисаоно води ученике у процесу образовања, што значи да преузима функцију ментора. У савременим уџбеницима је ријешено питање оптималног мотивисања ученика за учење. То значи да уџбеник садржи занимљиве појединости о заданом градиву, а оно градиво које није занимљиво прате задаци и вјежбе, чиме се ученици наводе на активније учење. Процес образовања треба да прати промјене у друштву и да се мјења у складу са њим. Савремене уџбенике треба уводити у школе, њима се подиже квалитет наставе која постаје богатија и разноврснија, подстиче осамостаљивање ученика, обезбјеђује повратну информацију, омогућава коришћење богатих база података и информација.

Кључне ријечи: уџбеник, савремени уџбеник, предности савременог уџбеника.

УВОД

У савременој школи тежиште је на самосталном стицању знања, што значи на савременом школском уџбенику. Прво што треба знати јесте да је то масовна школска књига која треба да обезбједи три основне функције и то: образовну, васпитну и развојну.

Уџбеник је незамјењива књига у настави, остварује посредничку мисију на релацији наставни садржај – ученик – наставник. Био је и остао најпоузданији извор знања и његовог преношења.

Полазећи од теорија развоја и других теоријских и емпиријских сазнања психологије долазимо до закључка да израда уџбеника мора да води рачуна о усклађености са узрастом ученика.

Помоћу уџбеника ученици усвајају знања, формирају научни поглед на свијет, своја убјеђења, стварају систем умјења и навика, оспособљавају се за самостални рад. Дакле, уџбеник је дидактичко-методички обликован, садржи све неопходно за организацију рада ученика како у школи тако и код куће. Дидактичко – методички обликовати уџбеник значи стварати уџбеник на водећим идејама савремене дидактике и методике. Савремени уџбеник ствара се на принципима науке и постоје снажни чиниоци модернизације васпитно-образовног рада. Превазилази многе ограничености традиционалног уџбеника, савремени уџбеник се све више ствара на теоријама савремене наставе и учења, док традиционални уџбеник недовољно подстиче мисаону активност ученика у процесу наставе.

---

* milica.bakula@gmail.com

ДЕФИНИСАЊЕ ПОЈМОВА

Много је дефиниција уџбеника, ми ћемо навести само неке од њих.

„Уџбеник је наставно средство, књига у којој је научно и доступно изложена наставна грађа према наставном програму појединог предмета” (Педагошка енциклопедија 1, 1989). Није потребно да уџбеник садржи неисцрпан материјал, већ основна знања и путеве у стицању тих знања.

„Уџбеник је динамично наставно средство и посебан тип школске комплексне књиге, која је уграђена у наставни процес - има вишеструку функцију помагања оптималног развоја ученика и непосредно судјелује у узајамној комуникацији између ученика, наставника и наставних садржаја“ (Продановић и Ничковић, 1971, стр. 311-312).

Уџбеник треба да помогне ученицима да самостално уче из књиге, без помоћи учитеља. Треба да се зна шта је интересно и разумљиво дјетету одређеног узраста.

„Уџбеници су основна средства у настави, у којима се наставни садржаји једног наставног предмета обрађују у цјелини. Пишу се по плану и програму наставних предмета, при чему се научни садржаји трансформишу у наставне садржаје, у складу са психолошким, педагошким, дидактичким и методичким начелима и техничко-естетским захтјевима. У уџбеницима намјењеним за основну и средњу школу, наводи се број и датум одлуке националног министарства за образовање, којом је одобрено кориштење уџбеника у настави“ (Кундачина и Банђур, 2007, стр. 80).

Уџбеник је био и остао најважнија школска књига и већина наставника и данас темељи свој рад на уџбенику.

Све упућује на закључак да је улога уџбеника вишеструка и сложена. Тако се јављају и проблеми када треба дефинисати уџбеник. Схватање појма уџбеника се исказује кроз ставове уџбеника и његовој улози у процесу знања.

САВРЕМЕНИ УЏБЕНИК

Савремени уџбеник се схвата и као најприступачније дидактичко средство у наставном процесу, али такво средство које располаже широким репертоаром различитих дидактичко-методичких алтернатива чија је основна функција да покрећу стваралачке снаге ученика ка активности, да буде потребу за перманентним образовањем и знатно утичу на квалитет знања ученика.

Савремени уџбеници су прилагођени новом времену и информатичко – техничким условима, и дидактички обликовани да се могу према потреби увести у наставни процес и дати оптималне резултате.

Истраживања која је провео Новак Лакета (1995), анализирајући шеснаест уџбеника за више разреде основне школе, утврдио је дидактичко-методичке вриједности за сваки уџбеник:

1. информационе вриједности- које омогућавају правилно фиксирање, димензионирање и излагање садржаја;
2. сазнајне вриједности- које омогућавају проналажење најрационалнијих и најекономичнијих путева сазнања;
3. систематизацијске вриједности- приступи у излагању;
4. вриједности индивидуализације- да уџбеник омогући прилагођавање рада стварним могућностима појединих ученика;
5. самообразовне вриједности- подстицање ученика на самосталан рад;
6. координирајуће вриједности- да уџбеник буде језгро око кога се групишу сва остала наставна средства (Лакета, 1995.).

Савремени уџбеник подразумјева доследно дидактичко-методичко обликовање

наставних тема и наставних јединица које представљају заокружене садржајне и илустративне графичке цјелине дате у виду елементарних јединица уџбеника и наставе. Свака цјелина реализује се у оквиру унапријед одређене временске јединице које може да траје један, два или више часова, зависно од обима и сложености теме коју обрађује. Свака цјелина треба да почиње новом страницом, јер се тако олакшава активност наставника у процесу планирања градива и активност ученика у процесу рада.

Да би уџбеник био спреман за будући процес учења он мора бити добро дидактичко методички обликован, а то значи заснован на законитостима наставног процеса, законитостима процеса учења као и општим законима развоја ученика.

КАРАКТЕРИСТИКЕ УЏБЕНИКА

Као карактеристике савременог уџбеника Спасојевић наводи сљедеће:

- 1) Атрактивност. - Уџбеник треба да буде лијеп, занимљив, квалитетно и нештедимице илустрован и пажљиво технички уређен.
- 2) Аутентичност. – Уџбеник је аутентичан ако се бави стварним, озбиљним садржаја, ако не заобилази проблеме и не гура их под тепих, него се суочава са њима, ако је написан језиком мисли, а не догматским језиком празних труизама.
- 3) Блискост. – Садржаји уџбеника треба да се у што већој мјери ослањају на спонтана знања ученика. Јер, ако није тако, нема разумјевања, нема успостављања контакта. Једним крајем нови садржаји се увијек држе за старе, а други крај је окренут ка новом. Само тако ново ураста у старо, трансформише га у нове, развојно сложеније форме.
- 4) Читљивост. – Уџбеник треба да буде структуриран тако да га је лако прегледати, да је лако наћи жељене информације у њему, да га је могуће читати на различите начине и да је свако читање награђено успјехом и осјећањем компетенције.
- 5) Далекосежност. – Циљеви уџбеника су далекосежни. Неки од тих циљева су развој дјетета, трансфер способности, културна репродукција и сл. Ипак, ваља имати на уму да се далекосежни циљеви не могу освојити бесмисленим актуелним циљевима. Из бесмисленог се не може родити удаљени смисао.
- 6) Истинитост. - Уџбеник је истинит ако су све његове информације прецизне и провјерене, ако се знају полазне предпоставке и границе његових тврдњи, ако признаје и оне проблеме и објашњења који нису у складу са његовим полазиштима.
- 7) Изазовност. – То је свакако један од темељних принципа у конструкцији уџбеника. Садржаји уџбеника треба да покрећу размишљања, суочавају стара и нова искуства, вуку развој напријед и провоцирајући нови развојни ниво и сл.
- 8) Уџбеник овај принцип може да оствари на различите начине : организацијом садржаја у проблемске кругове, сталним суочавањем информација, сталним позивима на интерполирање неког реда и правилности у податке, уопштавањем итд.
- 9) Изводљивост. – Циљеви уџбеника и критерији о томе шта је успјех, а шта не треба да буду досежни. Ученик мора осјетити радост напредовања. Важно је да освјести своју интелектуалну снагу, да схвати шта све може и колико још много тога може. На неки начин, он треба да прихвати уџбеник као средство за освајање својих сопствених моћи.
- 10) Осјетљивост. – Мисли се на осјетљивост према потребама одређеног узраста дјете, прије свега према њиховим емоционално-социјалним потребама, што би уџбеници требало да уваже и разлике између дјете, као и њихове индивидуалне преференције.
- 11) Отвореност. – Уџбеник треба да буде отворен за различите истине, за приче различитих актера, за различите социјалне моделе, па чак и за различите врсте

знања. Јер, знања нису увијек тако невина и објективна како нам се чини. Знања су понекад хегемонијске истине, начин да се изврши социјална саморепродукција најмоћнијих друштвених група.

- 12) Поступност. – Садржај уџбеника треба да буде сегментиран у мале „умохвате,, знања. Ново се осваја корак по корак, тако да сви могу да стигну на циљ (није нужно истим темпом). Мали кораци су мали успјеси, али ипак успјеси. Учење треба да буде серија успјешних освајања.
- 13) Прецизност. – Уџбеници су модели за језик којим се служи наука, а тај језик је прецизан, уређен – језик са јасно дефинисаним односима и границама између појмова. Уџбеници треба да буду прецизни у још једном смислу – у смислу циљева које постављају пред ученике и у смислу критерија шта јесте, а шта није успјех у учењу.
- 14) Предвидљивост. – Уџбеник треба да буде тако структуриран и написан да одговара очекивањима читалаца. Као жанр мора да задовољи одређене критерије. То значи да од уџбеника о некој природно – научној области не можемо очекивати да нас понесе прелијепом поезијом и обрнуто. Предвидљивост је пожељна чак и на нивоу конкретног дизајна уџбеника, јер понављање структурних елемената на истим мјестима веома олакшава коришћење уџбеника (повећава читљивост, разумљивост и сл.).
- 15) Примјењивост. – Ова врста примјењивости односи се на конкретно коришћење знања како у стварним практичним ситуацијама, тако и приликом савладавања нових и сложенијих задатака из уџбеника. Уџбеник треба да укаже. Односно да јасно демонстрира како можемо употријебити знање.
- 16) Разноврсност. – Што има више различитих садржаја, различитих алтернатива, различитих аспеката у прилазу проблему- то је уџбеник бољи. Уџбеник треба да буде трезор „пун фрижидер“ у коме има понешто за свакога. Али све што се нађе у том „фрижидеру“ треба да има сврху, и то исту без обзира на раскошност јела које правимо.
- 17) Разумљивост. – Условљена је, прије свега, језиком којим је написан уџбеник. Нове ријечи треба користити опрезно, увијек уз сва потребна објашњења. Реченице треба да буду синтаксички и стилски уређене на разумљив начин. Али и мисли треба да су јасне, а проблеми пажљиво сегментирани и прилагођени узрасту. Све то чини разумљивост.
- 18) Селективност. – Треба три пута промислити и измјерити сваки садржај прије него што га укључимо у уџбеник. Изузетно је важно да у уџбенику остане само оно што служи нечему смисленом. Посебно је важно да на јасан начин буде сигнализирано шта је од садржаја уџбеника битно или небитно! Оваква селекција је од непроцењиве важности као парадигма за сваки будући интелектуални рад, за свако будуће промишљање. Уџбеник, као медиј, као жанр, може много да помогне у развијању те способности, али прије свега треба сам да је демонстрира.
- 19) Структурираност. Једна од главних функција уџбеника је да гради структуру знања, мрежу знања, асимилационе схеме. Та функција је највећа компаративна предност уџбеника. Умрежена знања су схваћена знања. Структуре су модели и за похрањивање знања и олакшавају реактивирање знања у новој употреби. Развојни стадијуми препознају се по типу структуре коју ученици могу да граде и схвате. Уџбеник својом структуром олакшава и подржава све важне развојне процесе готово да их моделира. Осим тога, добра структура услов је и за остваривање већине важних функција уџбеника са овог списка.
- 20) Сврсисходност. – Све што уџбеник садржи треба нечему да служи. Циљ сваког смисленог круга, сваког задатка треба да буде јасан. Што је јасније куда треба ићи, то су веће шансе да се стварно и стигне. Питање сврсисходности је питање смисла

учења уопште и смисла свих дијелова уџбеника појединачно. На то питање уџбеник мора имати увијек спреман одговор.

- 21) Развојност. – То је произилажење знања из неког другог знања. Наиме, развојност је више од повезаности. Једно стање или фаза услов је за настанак другог стања, услов који ствара нужне предпоставке. У знањима из математике углавном постоји такав однос. Једно не можете схватити без другог. Али и остала знања из историје науке треба схватити развојно и приказивати кроз њихов развој. То науку чини узбудљивом и људском.
- 22) Редундангност. – Редундангност је начин да знање „добро легне“, да нађе своје гнијездо у некој мрежи знања и да се, свим могућим типовима веза, повеже са сусједним знањима. Она је и начин да ученик провјери своје разумјевање знања, да га схвати на прави начин и осмисли како ваља. Важно је рећи да знања треба понављати, не на дословице исти начин, већ у што различитијим облицима, другачијим ријечима, у другачијем контексту, у другачијем жанру и у другачијем симболичком медију од почетне верзије.
- 23) Репрезентативност. – То је особина уџбеника да развија и моделира технике интелектуалног рада и интелектуалне процеса уопште. Избором садржаја, задатака и разних демонстрација, које су део основног уџбеничког текста, уџбеник ствара моделе размишљања, рјешавања проблема и слично.
- 24) Трансформабилност. – Ово својство уџбеничких садржаја дјелимично је дотакнуто у објашњењу редундантности као својства уџбеника. Најкраће речено, оно што се не може рећи бар на два различита начина и не заслужује да буде речено. Знања треба и учити, и памтити, и користити у сталним трансформацијама. Способност препознавања истог смисла у различитим формама изузетно је важна интелектуална способност. Уџбеник треба да нам понуди материјал и задатке за вјежбање те способности.
- 25) Укљученост. – Уџбеник, у границама својих жанровских моћи, треба да понуди дјетету повратне информације о процесу његовог напредовања кроз градиво и задацима. То се постиже тако што се неки дијелови уџбеника програмирају, а неки резервишу за тачна рјешења са коментарима о типовима грешака и њиховом значењу, затим тако што се у уџбеник уграде скале за самоевалуацију итд.
- 26) Услужност. – Развој дјетета као културног бића је мисија уџбеника. Све што уџбеник садржи треба да буде подређено потребама дјетета које учи (разумљив језик, велика и лијепа слова, јасне слике, добра структура, дослиједно изведен систем наслова и поднаслова, сигнализације на маргинама итд). За сваку мјеру којом се олакшава учење треба наћи мјесто у уџбенику. У уџбенику се не смије поткрасти ни један вид ароганције према кориснику (Спасојевић 2011).

Осврћући се на све наведене карактеристике можемо рећи да су уџбеници неопходни и од квалитета уџбеника зависи подизање квалитета знања ученика.

Савремени уџбеници су прилагођени новом времену и информатичко-техничким условима. Дobar уџбеник мора да има сазнајно-васпитне, дидактичко-методичке, естетске и хигијенско-здравствене вриједности.

Савремена школа, настава и уџбеник налазе се пред сталним изазовима, које пред њих поставља захтјев савременог доба. Ново дидактичко окружење треба да буде савременог карактера.

ОПШТЕ СТРУКТУРНЕ ВРИЈЕДНОСТИ УЦБЕНИКА

Под структурном компонентом школског уџбеника подразумевамо неопходни структурни блок (систем елемената) тачно везан са другим компонентама датог уџбеника (образујући са њим цјеловит систем) који посједује одређени облик и остварује своје функције само себи својственим средствима (Лакета, 1993).

За стварање савременог уџбеника није довољно да он по својој спољашњој форми и унутрашњој структури изгледа савремено и прихватљиво, неопходно је стварање уџбеника са прецизно утврђеним циљевима и њихова конкретизација у прецизне оперативне задатке. Да би се дошло до прихватљиве структуре, теорија о уџбеницима треба да пронађе и проучи основне структурне компоненте уџбеника, треба да их утврди и открије њихову појединачну и заједничку функцију.

Кроз структуру уџбеника се реализују различите функције. Дидактичко – методичка функција остварује се кроз коришћење разноврсних извора знања, разних мисаоних облика учешћа ученика којима се подстиче мотивација, контрола и самообразовање.

ПРЕДНОСТИ САВРЕМЕНОГ УЦБЕНИКА

Један од најважнијих психолошких захтјева који треба да испуни савремени уџбеник односи се на мотивацију ученика у процесу учења. Уџбеник треба да садржи подстицајна средства која побуђују и одржавају мотивацију ученика. У томе се огледа једна од предности савременог уџбеника над традиционалним.

Можемо закључити да концепција уџбеника у односу на ранија схватања добија два нова обиљежја:

- уџбеник се уклапа у јединствен систем штампаних дидактичких средстава, односно систем школских књига везаних у јединствен наставни комплекс заснован на принципима савремене наставе у којој уџбеник има водећу улогу;
- уџбеник се уклапа у шири вишеизворни систем штампаних наставних средстава информисања у коме уџбеник игра главну интегративну улогу.

Савремени уџбеник, одређеним поступцима, методама и разним рјешењима наводи ученике на стваралачки рад и учење, помаже им да лакше схвате односе међу чињеницама и појмовима и подстиче их да извлаче различите закључке из конкретних примјера и апстракција у градиву.

Савремени уџбеник, изграђен на темељу савремене наставе и учења, доприноси развоју потреба за учењем и стваралаштвом, мотивише на рад, буди жељу за учењем, доприноси све већој субјекатској позицији ученика, ученик постаје носилац мисаоне активности, онај који се мијења учећи. Код ученика се јавља самосталност, иницијативност и одговорност.

Неке од предности савременог уџбеника су:

- 1) Материјал који ученик треба да савлада презентује се на сликовитији и забавнији начин, при чему се избегава монотонија;
- 2) Код ученика се анимира више сазнајних чула и на тај начин се омогућава квалитетније учење и усвајање чињеница;
- 3) Нема застарјелих садржаја у уџбеницима;
- 4) Позитивно утиче на образовна постигнућа јер омогућава коришћење разноврсних извора знања;
- 5) Обезбјеђује се индивидуализација наставе – ученик стиче знања у складу са сопственим расположивим потребама;

- 6) Употреба савремених уџбеника има позитиван утицај на комуникацијске вјештине;
- 7) Ученици преузимају већу одговорност за сопствено учење;
- 8) Омогућава учење дјечи са различитим стиловима учења;
- 9) Обезбјеђује квалитет садржаја, односно наставе;
- 10) Омогућавају наставнику да обогати своје могућности евалуације наставе;
- 11) Повратна информација не касни, ученик континуирано добија повратну информацију, допунске информације (Љубица Павловић, 2012).

Уџбеници су добри уколико подстичу ученике на оперативно и стваралачко дјеловање, уколико имају сазнајну оријентацију засновану на логичком, критичком и стваралачком мишљењу. То су уџбеници са адекватно одабраним и уграђеним сазнајним вриједностима неопходним за стицање мисаоних активности у процесу учења, гдје ученик снагом свог ума усваја нове чињенице и генерализује их путем истраживања и закључивања.

Добри уџбеници су они чије су сазнајне вриједности ослоњене на стварне интелектуалне потенцијалне својствене већини ученика одређеног узраста. Знатно су бољи и имају већу предност ако се узму у обзир интелектуалне карактеристике натпросјечних и испод просјечних ученика, а најбољи су ако се диференцијација и индивидуализација оствари у већем степену.

Још једна од предности савременог уџбеника је што постоје и такве врсте уџбеника које се одликују високом дозом интеракционизма. Ови уџбеници обично имају и своја паралелна издања на CD-у .

Савремени уџбеници садрже и мноштво питања и задатака којима ангажују више интелектуалне процесе, усмјеравају ученике и на друге изворе сазнања, односно на вануџбеничко учење и истраживање.

ЗАКЉУЧАК

Уџбеник је био и остао најважнија школска књига, као што је био и остао важан педагошки проблем.

Главна оријентација за све учеснике у стварању модерног, савременог уџбеника, јесте јасна и правилна представа о процесу учења, средствима учења и заједничким психолошким карактеристикама ученика за које се пише уџбеник.

Квалитет уџбеника има значајну улогу у школском интелектуалном васпитању. Садржај мора да је усклађен са наставним програмом као што мора бити прилагођен психичким узрастним карактеристикама.

Вриједности савременог уџбеника су условљене:

- 1) добрим познавањем базичне науке;
- 2) добрим познавањем законитости наставног процеса на чијим темељима се заснива цјелокупна активност ученика;
- 3) добрим познавањем законитости процеса учења ;
- 4) познавањем законитости развоја дјетета одређеног узраста.

Сасвим је јасно да вријеме примјене класичних уџбеника полако истиче . Зато се данас све више цијене савремени уџбеници. У савременим условима вриједног уџбеника мјери се степен његове флексибилности и могућност коришћења са другим изворима и наставним медијима.

Мотивисаност ученика, ефикасност наставног процеса, оспособљавање ученика за самообразовање су чињенице због којих се треба залагати за што већу примјену савременог уџбеника.

ЛИТЕРАТУРА:

- Кундачина, М. , Банђур, В. (2007). *Академско писање*. Ужице: Учитељски факултет.
- Лакета, Н. (1993). *Вредности савременог уџбеника*. Београд: Учитељски факултет.
- Лакета, Н. (1995). *Уџбеник у основној школи*. Београд: Учитељски факултет.
- Педагошка енциклопедија 1, (1989). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Продановић, Т. , Ничковић, Р. (1971). *Дидактика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Спасојевић, П. (2011). *Својства доброг уџбеника*.
- Преузето са:
http://pspasojevic.blogspot.ba/2011/02/blog-post_2030.html. Датум приступа: 10.06.2018.
- Павловић, Љ. (2012). *Мултимедијални интерактивни електронски уџбеник*.
- Преузето са:
<http://www.pfb.urssa.rs.ba/Casopis/Broj11/231jubica.pdf>. Датум приступа: 10.06.2018.

ADVANTAGES OF A MODERN TEXTBOOK

The advantages of the modern textbook over the traditional textbook are discussed in the paper. The most important of these benefits is the psychological requirement that each textbook fulfill, to motivate students to learn.

The benefits of any good textbook are that it drives students to experiences, to serve learning when properly understood. Another advantage is that the textbook author mentally, mentally guides students in the educational process, which means that he or she assumes the role of mentor. Contemporary textbooks address the issue of optimally motivating students to learn. This means that the textbook contains interesting details about the given material, and that material that is not interesting is accompanied by tasks and exercises, which leads the students to more active learning.

The education process should monitor changes in society and change accordingly. Contemporary textbooks should be introduced in schools, raising the quality of teaching that becomes richer and more diverse, encourages student independence, provides feedback, enables the use of rich databases and information.

Keywords: *textbook, modern textbook, advantages of modern textbook.*

Бојана Тадић*
Катедра за педагогију
Студент мастер студија
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ДОПРИНОС ПЕТРА МАНДИЋА У ОБЛАСТИМА ПЕДАГОГИЈЕ⁸⁷

Апстракт: У овом раду ћемо сагледати стваралаштво Петра Мандића из угла доприноса развоју педагогије. Сагледати велики допринос Петра Мандића унапређивању не само васпитно-образног рада, него и много шире, готово је немогуће, јер је његово дјело огромних размјера, велике снаге, високог теоријског нивоа, актуелно, инспиративно и практично примјенљиво. Опредјелили смо се да укажемо на само један дио његовог укупног стваралаштва, који се односи на иновације у настави, допринос развоју дидактике, методологије научног рада, као и о моралу и моралном васпитању, али и да сагледамо животни пут академика Петра Мандића.

Кључне ријечи: академик Петар Мандић, иновације у настави, дидактика, методологија научног рада, морал и морално васпитање.

УВОД

Петар (Данило) Мандић рођен је 1928. године у Влахољу, општина Калиновик. Основну четворогодишњу школу завршио је у Калиновику, нижу Гимназију у Фочи, а Учитељску школу у Сарајеву. На Филозофском факултету у Београду 1958. године завршио је студије педагогије и филозофије са психологијом. Докторат педагошких наука на тему *Морални самонадзор као проблем моралног васпитања школске младежи* одбранио је 1961. године. Петар Мандић је стварао у различитим областима педагошких, психолошких и других наука, али је највећи број његових радова, управо, из области дидактике, школске и опште педагогије. Осим тога, објављивао је и радове из породичне педагогије, компаративне педагогије, историје педагогије, методике васпитног рада, педагошке психологије, андрагогије и других дисциплина.

Радна ангажованост, животни пут и педагошки опус академика Петра Мандића треба да представља узор за многе научне ствараоце. Умро је 26. јуна 1999. године, а иза себе је оставио изразито плодан научни рад и частан живот.

Животни пут и изузетна ангажованост, морални лик академика Петра Мандића представљаће узор за многе научне ствараоце. Потекавши из средине која му није обећавала домете до којих се винуо, он је своју надареност срећно спојио са својом преданошћу послу и оданошћу позиву са којим је и у којем је живио и оставио дјело које му даје значајно и часно мјесто у науци.

ЦИЉ И ЗАДАЦИ РАДА

Циљ истраживања је да анализирамо радове и прикажемо допринос Петра Мандића развоју педагогије и педагошких дисциплина, његов допринос иновацијама у настави, као и допринос дидактици као науци о настави, развоју опште педагогије и методологије научног рада.

Задаци рада произилазе из постављеног циља. Они се односе на допринос Петра Мандића

---

* bojanatadic72@gmail.com

⁸⁷ Рад је настао на основу дипломског рада под насловом „Допринос Петра Мандића развоју педагогије“, који је одбрањен 13. 12. 2016. године на Филозофском факултету на Палама пред комисијом у саставу: проф. др Бранка Ковачевић, ментор, доц. др Далиборка Шкипина, предсједник, доц. др Мирјана Самарџић.

развоју педагогије:

- Утврдити допринос Петра Мандића развоју иновација у настави;
- Утврдити допринос Петра Мандића дидактици као науци о настави;
- Утврдити допринос академика Петра Мандића развоју моралног васпитања;
- Утврдити допринос академика Петра Мандића методологији научног рада.

ДОПРИНОС ПЕТРА МАНДИЋА ИНОВАЦИЈАМА У НАСТАВИ

Сагледати велики допринос Петра Мандића унапријеђивању васпитно-образовног, а нарочито наставног рада, готово је немогуће јер је његово дјело огромних размјера, велике снаге, високог теоријског нивоа, инспиративно и практично примјенљиво. Никада образовна дјелатност и иновације у њој нису биле предмет интензивне расправе и тако изузетног интересовања научно-стручне, просвјетно-педагошке и друге јавности, као што је то било након изласка дјела Петра Мандића *Иновације у настави* (1972). Поред наведене књиге, Мандић је издао још неколико радова у којима је писао о иновацијама: *Проблеми иновација у настави* (1969), *Криза образовања и иновација у настави* (1971), *Смисао иновација у настави* (1972), *Иновације у настави као чинилац рјешавања криза образовања* (1972), *Педагошки смисао иновација у настави* (1974), *Педагошко-психолошка служба у функцији увођења иновација у наставу* (1975), *Иновације у образовању и њихов педагошки значај* (1977), *Иновације у високом образовању данас* (1979).

Анализирајући књигу *Иновације у настави* (1972) и наведене радове Петра Мандића који се односе на иновације закључујемо да би прихватање, увођење и примјена иновативних начина рада значило и уграђивање у наставни процес техничке, педагошке и методичко-дидактичке новине. Петар Мандић у наведеној књизи истиче да просвјетни радници треба да раде у условима специјализоване учионице, а да класичну учионицу, која има карактер слушаонице, треба замијенити учионицом-радионицом. Садржаји и методе рада треба прилагођавати, не просјечном ученику, него индивидуалним могућностима сваког појединачног ученика. У погодним наставним темама или јединицама требамо користити групни облик рада, рад у паровима, рад по егземплару или рад по нивоима тежине. Академик се књигом *Иновације у настави* (1972) усмјерио и на иницијативу ученика, односно развој стваралачког мишљења, рјешавања проблема, те стваралачког односа између ученика и наставника. У књизи је, такође, дата и теоријска примјена иновација о којима је аутор раније писао и које су раније биле познате (коришћење компјутера, електронска учионица, индивидуализована настава). Наведене књиге и радови у којима је академик писао о иновацијама, представљају новину не само у његовом стваралаштву, већ и у нашој, за то доба педагошкој литератури, јер је показала ефикасност и супериорност у односу на класични систем схватања, процјењивања и организовања наставе.

Тешко је издвојити оно најбитније и још теже указати на оно најзначајније, јер је дјело академика Петра Мандића комплексно, богато, разноврсно, оригинално, високог теоријског нивоа, актуелно за ове и футуролошко за надлазеће генерације. Термин иновација је латинског поријекла и означава обнову, принову, промјену. Од свих дефиниција најприхватљивија је дефиниција Петра Мандића, јер је јасна, свеобухватна, и она гласи: „Иновације у настави представљају синхронизован систем педагошких, друштвених, организацијских и економских мјера, које су усмјерене на подизање нивоа и

квалитета васпитно-образовног рада уз рационално искоришћавање кадрова, времена и средстава, стварање услова за адекватно педагошко праћење, изналажење најпогоднијих материјалних чинилаца, који ће мотивисати ученика и наставника у њиховој дјелатности, подизање угледа школе и стварање услова да оне, као установе од изузетног друштвеног значаја, што боље остваре своју функцију“ (Мандић, 1987: 25).

Једно од кључних питања са којим се данас сусрећу сви наставници, а под тим подразумијевамо васпитаче, учитеље, наставнике и професоре у основним и средњим школама, стручне сараднике у школама, све стручњаке који раде у институцијама за образовање одраслих, јесте питање квалитета њиховог васпитно-образовног рада. Један од најпоузданијих путева и средстава да се достигне до вишег квалитета у педагошком раду наставника јесу иновације. То ће се постићи само онда ако се свако иновирање рада наставника врши организовано и смишљено, организованим педагошким истраживањима које обавља сам наставник. За такав рад наставници морају бити оспособљени, како у процесу основног (иницијалног) професионалног педагошког образовања, тако и у процесу њиховог перманентног усавршавања.

Наша школа, према виђењу професора Мандића, мора постати школа филма, телевизије, videa и видеорекордера, радија, електронских учионица, компјутера, интернета, индивидуализације и проблемске наставе. Од многобројних иновација које данас постоје у свијету, Мандић је одабрао сљедеће: модерну индивидуализовану наставу, што је детаљније анализирао у чланку *Индивидуализација наставе* (1997), индивидуално планирану наставу, проблемску наставу, школу без разреда, двојни план прогреса, тимску наставу, микро наставу, едукативну телевизију, програмирану наставу, електронску учионицу, компјутерску наставу и флексибилни радпоред наставних часова (Мандић, 1998).

Педагошки смисао савремених иновација у настави састоји се у томе да се садржаји образовања усмјере на то да се уз минимум чињеница развије код ученика максимум идеја и способности за даљи рад, формира марксистички поглед на свијет и социјалистичка друштвена свјест. Облици рада се реорганизују с циљем да доминира индивидуални рад и рад у мањим групама и да се с тим у вези обезбиједи бољи услови социјализације личности. Умјесто имагинарног средњег (просјечног) ученика, уводећи иновације у наставу, узима се конкретан ученик и дјеца се у настави „групишу“ према општим способностима, на једној страни, и према дубини и ширини овладања наставним садржајима на другој страни, као и према темпу и начину рада. Ученичке активности се усмјеравају на истраживање, суђење, закључивање и самостално мишљење, а у учењу доминирају учење увиђањем, рјешавањем проблема и креативно учење. Функција наставника се мијења, јер он постаје истраживач, организатор, усмјеривач наставног процеса и васпитач, а све мање је информатор и оцјењивач. У процесу наставе, наставник више ради са појединачним учеником него са великом групом и тиме максимално доприноси развоју сваког појединачног ученика. Савремене иновације у настави произашле су из потребе да се развијају креативне способности ученика као битан елемент његове стваралачке дјелатности, вриједан чинилац који му омогућава да контролише дјела савремене цивилизације, подвргава их својим људским потребама, ствара нове вриједности и мијења друштво и његове односе према својим људским потребама. Стога би требало у иновацијама у настави видјети могућност да се васпитно-образовним радом постигне више него до сада, а не да се постигне све што бисто жељели. Уношење иновација у васпитно-образовни рад не даје у сваком случају позитивне резултате, ако се механички пренесу у наше школе, могу, у знатној мјери, негативно утицати на токове и исходе васпитно-образовне дјелатности. Ове негативне посљедице се неће појавити ондје гдје се на иновације гледа критички, гдје се оне примјењују стваралачки и са солидним претходним истраживањима.

ДОПРИНОС ПЕТРА МАНДИЋА РАЗВОЈУ ДИДАКТИКЕ

Петар Мандић је у оквиру укупне научне и стручне педагошке продукције, посебан значај дао развоју дидактике. Стваралачки опус Петра Мандића из области дидактике изузетно је сложен, јер је овај сегмент тематски врло разнолик, друштвено и педагошки изузетно релевантан, а публикован је близу четири посљедње деценије прошлог вијека.

Његови прилози, монографска дјела, студије и чланци из дидактике имају обиљежја интердисциплинарности, разноликости, оригиналности и посвећена су изучавању противрјечних и суптилних проблема теорије и праксе образовања и наставе, па њихово критичко анализирање подразумева висок ниво педагошко-дидактичке информисаности и методолошко-евалуацијског искуства. Мандићеви научни и стручни радови из дидактике, као што су: *Положај наставника у самоуправном социјалистичком друштву* (1969), *Наставник као реализатор васпитно-образовне функције школе* (1974), *Планирање и припремање наставника за васпитно-образовни рад* (1975), *Педагошка функција наставних средстава* (1977), *Вредновање рада школе* (1980), *Професионална оријентација у школи* (1981), *Савјетодавни васпитни рад* (1986) обогатили су и проширили главне токове ове педагошке дисциплине у посљедњим деценијама XX вијека.

Анализирајући књигу *Савјетодавни васпитни рад* (1986), закључујемо да суштина савјетодавног рада не може свести само на рјешавање ексцесних ситуација или проблема који се јављају у понашању појединаца или група, јер би се тим функција рада педагога и савјетодавни рад свели на неколико техника индивидуалне и колективне терапије.

Школски педагог не може успјешно савјетовати појединца и групу ако не познаје суштину процеса васпитања у који су они укључени, ако не прати процес реализације садржаја образовања и васпитања, односе између наставника и ученика у томе процесу и, посебно, домете и ограничења процеса васпитања. Петар Мандић у наведеној књизи стручно прати како организација и садржаји васпитања дјелују на појединца и групу, како и колико наставник својом личношћу и стилем педагошког рада дјелује на ученике те колико и како дјелује породица, друштвена средина и вршњаци на учење и понашање ученика. Из свега наведеног закључујемо да је академик, истакао везу и однос педагошког вођења и савјетовања (Мандић, 1986).

Проблеме савремене наставне технологије јасно је приказао у прилозима *Тимска настава у САД* (1970), *Индивидуално планирана настава* (1971), *Узроци кризе образовања* (1972), *Досадашња и будућа васпитно-образовна позиција и функција наставника у самоуправној школи* (1973), *Индивидуализација наставе* (1997).

Дидактички опус, као и цјелокупну стваралачку педагошку продукцију, Петра Мандића прожимају сљедећа основна обиљежја:

1. научно-теоријска интердисциплинарност,
2. садржајно-проблемска разноликост и отвореност за нове и напредније идеје и рјешења,
3. поливалентна методолошко-истраживачка утемељеност,
4. уравнотеженост историографских и савремених приступа и футуролошких антиципација, као и фундаменталних и развојно-апликативних испитивања,
5. хуманистичка усмјереност,
6. оригиналност-не само у избору тема, већ и у њиховој елаборацији до аутентичног педагошког синтетизма,
7. ангажованост и креативирајућа стимулативност (Илић, 1999: 22).

Таквим одредницама стваралачки научни и стручни опус Петра Мандића обогатио је и битно проширио главне токове наше дидактике током посљедњих деценија прошлог вијека. Као што је већ раније наведено, Петар Мандић је књигом *Иновације у настави*

(1972) утемељио нову грану дидактике – наставну или дидактичку иноватику. Покренуо је многе дидактичаре и наставнике да конципирају, операционализују и провјеравају иновативне системе и моделе савремене наставе у свим врстама и нивоима школе. Из тога произилази закључак да су радови о иновацијама у настави у цјелокупном Мандићевом научном и стручном опусу најзначајнији допринос даљем развоју савремене дидактике.

ДОПРИНОС ПЕТРА МАНДИЋА МЕТОДОЛОГИЈИ НАУЧНОГ РАДА

Научно методолошко стваралаштво Петра Мандића могуће је анализирати у контексту развоја педагошке науке у Босни и Херцеговини, у времену друге половине XX вијека. Вријеме у коме је радио и дјеловао припада периоду научно-истраживачког рада у педагошкој науци, односно периоду појачаног интересовања за педагошка истраживања.

У научно-истраживачком раду у педагошкој науци Босне и Херцеговине, шездесетих година прошлог вијека, према Илићу, испољене су и одређене слабости које су се огледале у: једностраности примјене емпиристичког и дедуктивистичког методолошког принципа, недовољној критичкој примјени страних педагошких концепција у постојећим друштвеним условима, неадекватној повезаности између резултата научних истраживања и њиховог остваривања у педагошкој пракси (Илић, 1986). Очигледно је да је недостајао организован и системски рад на проучавању васпитних и образовних проблема школске праксе.

Као резултат извођења предмета Методологија научног рада на Филозофском факултету у Сарајеву, настало је Мандићево дјело *Методологија научног рада* (2004), чији су приређивачи Д. Бранковић и Н. Поткоњак, који у предговору наводе да оно представља „почетно штиво за улажење у најсложенију научну проблематику, методологију откривања непознатих истина, али и да представља покушај да се општа методологија приближи методологији педагогије“ (Кундачина, 2006: 101).

Многи аутори, а међу њима и М. Илић проучавали су научно стваралаштво Петра Мандића и посебну пажњу су усмјерили на методолошке аспекте, на сагледавање методолошке, теоријске мисли и утврђивање нивоа методолошке комплексности емпиријских радова (Илић, 1986). У настојањима за друштвено организованији и систематичнији рад заслуге можемо приписати Петру Мандићу. Његов истраживачки рад био је усмјерен на проучавање појединих педагошких питања, посебно за појам здраворазумске и научне спознаје, што је такође изложио у својој књизи *Методологија научног рада* (2004). Он је, у наведеној књизи дао и карактеристике научног и здраворазумског објашњења у сљедећим елементима:

1. Научним објашњењем се долази до универзалних вриједности које служе цијелом човјечанству, док је здраворазумско објашњење ограничено и непоуздано, јер важи за појединца.
2. Научно објашњење је емпиријско и рационално. Свако преферисање једног од два приступа је недопустиво, као што је неоправдано тврдити да ове елементе и у овом смислу има здраворазумско објашњење.
3. Научно објашњење подразумијева комплексан методолошки приступ феноменима које треба објаснити, захватање у процесу истраживања што већег броја релевантних фактора који доприносе квалитету истраживања и у процесу објашњавања поштују се прихваћени принципи научне дјелатности. Код здраворазумске спознаје не уважава се ниједан од ових чинилаца.
4. Научно објашњење полази од мање или више вјероватне претпоставке да је могуће истражити и објаснити одређену појаву, да постоје изгледи да се истраживање обави успјешно и дође до релевантних резултата. Све ово темељно је на озбиљном промишљању прије него што се приступи истраживању и објашњавању. Здрав разум се ослања на несистематизовано искуство које није имало претходна озбиљна промишљања, нити је полазило од научних претпоставки.

5. Научно објашњење није тако формулисано да остаје затворено за нова истраживања. Напротив, оно се формулише тако да може прихватити нова објашњења, покорити се чвршћим аргументима и уважити оно што је боље. Здраворазумско објашњење се не може подврћи овим узусима научног објашњења (Мандић, 2004: 15).

Петар Мандић се залагао и за јединство теоријског и емпиријског приступа у проучавању педагошких проблема, при чему констатује и супроставља се оним гледиштима у педагошкој науци која једнострано преферирају емпиријско-аналитичка истраживања или теорију која није била чврсто ослоњена на стваралачку праксу. Док је у теоријском утемељењу проблема емпиријског истраживања било појединаца који су полазили од општих увода без ослоњања на резултате претходних истраживања која је требало да чине њихову полазну сазнајну основу, Мандић у истраживања педагошких проблема није улазио без сагледавања чињеница и законитости до којих се већ раније дошло емпиријски. „Сваки његов обиман или мање обиман рад прожет је квалитетом, високо теоријским нивоом, зрелошћу, актуелношћу и оригиналношћу. Сва његова дјела имају методолошко-научну, педагошко-психолошку и дидактичку пропулзију“ (Милијевић, 1999: 11).

У дјелима Праћење, мјерење и вредновање васпитно-образовног рада школе (1978) и Програмирање, нормирање и вредновање рада педагошко-психолошке службе школе (1979) Мандић је изложио своје ставове о истраживању, мјерењу и евалуацији у дјелатности васпитања и образовања, дао је непосредну подршку подизању нивоа емпиријских истраживања у педагошкој науци у Босни и Херцеговини и шире. Он је захтијевао ригорозно тестирање метријских карактеристика мјерних инструмената, које се по његовој процјени не поштују увијек и од свих истраживача. То доводи често до различитих резултата, иако се испитује иста појава, на истом узорку и у сличним околностима. Један од главних узрока овој појави је непоштовање захтјева који се постављају истраживачу кад тестира и примјењује инструменте (Мандић, 2004).

Петар Мандић истрајавао је на поштовању захтјева методологије научно-истраживачког рада, па је пред истраживаче постављао захтјеве у погледу описа истраживачких поступака и метода, које је у научним радовима концизно приказивао у кратком садржају. Упозоравао је да се у неким радовима беспотребно описују истраживачки поступци који су постали стандарди у педагошкој науци. Под његовим утицајем, методологија научног рада у Босни и Херцеговини постаје временом све цијеловитија, тако да се на самом крају посљедње деценије XX вијека стањем у том погледу могло бити задовољно. Његова осјетљивост за мјерење педагошких појава и суптилност око избора истраживачких варијабли у емпиријским истраживањима посебно је долазило до изражаја, прије свега, у избору магистарских теза и докторских дисертација, формулисању и дефинисању проблема истраживања (Мандић, 2004).

Према Петру Мандићу инструменти и технике мјерења су „они инструменти и технике који имају одговарајуће мјерене карактеристике и којима се утврђује бројчана вриједност неке педагошке величине, пошто је она упоређивана са одговарајућом скалом или утврђеним стандардом“ (Мандић, 2004: 124).

Сам процес примјене инструмената и добијања бројчане вриједности представља технику мјерења. Истиче да се мјерење може вршити у свим фазама васпитно-образовног рада: припремној, фази реализације и у завршној верификационој фази (Мандић, 1987). Петар Мандић у својим истраживањима је критички примјењивао стране истраживачке инструменте, те педагошке концепције у друштвеним условима у Босни и Херцеговини. Након постдипломских студија интензивно је радио на адаптацији Скоуфилдових (Велика Британија) и Граселових (Њемачка) инструмената истраживања, да би их прилагодио југословенским условима.

СТАВ АКАДЕМИКА ПЕТРА МАНДИЋА О МОРАЛУ И МОРАЛНОМ ВАСПИТАЊУ

У теоријском дијелу овог рада изложили смо појам морала и моралног васпитања. У овом поглављу јасно ћемо да сагледамо став Петра Мандића према овом проблему. Наиме, сложеном проблематиком моралног формирања личности моралним васпитањем, Мандић се почео бавити веома рано. Тема *Морални самонадзор као проблем моралног васпитања школске младежи* (1961) разрадио је у докторској дисертацији. Након тога, академик, је писао о формирању моралне личности, друштвеној свијести, слободи, развијању истинољубљивости и друго у радовима: *Основи социјалистичког морала* (1964), *Свјесна активност васпитаника у процесу васпитања* (1965), *Друштвено васпитање младих* (1966), *Морално васпитање у сарајевским школама* (1967), *Да нађемо себе* (1976). Најновија сазнања о овој проблематици објавио је у књизи *Човјек-свједочење о величини и паду* (1995).

Докторска дисертација Петра Мандића под насловом *Морални самонадзор као проблем моралног васпитања школске младежи* (1961) садржи девет поглавља: предмет, циљ и методе истраживања, историјски развој схватања о самонадзору, однос свјесне стваралачке активности ученика и моралног самонадзора, као и могућности развијања моралног самонадзора. Мандић се у овом раду посебно задржао на анализи потребе и улоге самонадзора у нашем друштвеном развоју и указивању на недостатке педагошког рада у области моралног васпитања. Морални самонадзор се не може изграђивати сувопарним моралисањем, притиском на личност дјетета и строгим мјерама кажњавања, јер он није нешто спољашње, неприродно, већ производ васпитања и рада схваћеног у најширем смислу, заједничког живота у породици, школи и друштвеној средини (Мандић, 1998).

Данашњи школски систем подржава механичко усвајање знања, пасивно суђење, духовну површност, која спречава развој продуктивне стране свијести и самосталне дјелатности, као и изграђивање моралног самонадзора и стваралачког става према себи и околини. У овом случају, васпитач се појављује као ауторитет који истиче норме, поставља вриједности којих се треба држати и којима треба тежити. Дисциплина која је наметнута васпитаницима од стране ауторитета, како сматра академик Петар Мандић, остаје мистериозна, апстрактна, сумњива, као дисциплина која је произашла као резултат живота и рада у заједници, а чини стуб на коме почива цјелокупна моралност васпитаника (Мандић, 1998).

Такође, Петар Мандић о наведеном проблему, у раду *Морално васпитање* (1974) говори и о физичкој казни која, напротив, поразно дјелује на морални развој дјеце, а посебно поразно дејство видно је код дјеце која су осјећајна, јер их нагони да се повлаче у себе, предају сањарењима, стварају планове за освете и на тај начин губе сваку моћ за планско и систематско управљање својим животом и укључивање у друштвене односе. Код већине необразованих родитеља и рђавих наставника физичка казна је главни метод да се дијете присили на послушност, самоодрицање и самообуздавање. Они у оскудици са идејама и средствима васпитања узимају онај најнегативнији метод из прошлости који ствара лажну покорност, привидно отклања рђаве појаве код дјеце и изграђује код њих рђаву савјест.

„Ако ви тучете ваше дјете, за њега је то у сваком случају трагедија, или трагедија бола и увреде или трагедија привикнуте равнодушности и женског дјечјег трпљења“ (Макаренко, 1956: 248).

Строге мјере притиска и тражења безусловне покорности сужавају интересовања и погледе ученика. Како би код ученика пробудили интересовања за морално васпитање и морални самонадзор, будући педагози и васпитачи не требају употребљавати батине, већ

ученицима треба да дају шансу да доносе одлуке, одустају од задовољавања неких потреба и контролишу своје поступке. Од дјете не требамо тражити неразумне мјере апсолутне послушности, јер се дијете тада повлачи у сањарење, одаје се алкохолу и другим раздражујућим средствима, који га отуђују од себе самог, као и од друштвене средине којој припада. Онај ко је изолован од позитивног утицаја природе и друштва остаје човјек без разумијевања, непросвјешћен, човјек који не познаје живот, људе, па ни самога себе, ради на себи и изгради способност владања собом.

Из свега наведеног можемо закључити да је допринос Петра Мандића развоју моралног васпитања у томе што је указао на недостатке предшколског рада у области моралног васпитања, који се односе, прије свега, на традиционалне форме постизања дисциплине и физичке казне. У дјелима о моралном васпитању, а посебно у наведеној докторској дисертацији, академик је истакао и факторе који су пресудни за развијање самонадзора, и тако дао допринос и користан прилог теорији моралног васпитања.

ЗАКЉУЧАК

Петар Мандић сврстао се међу најистакнутије научнике из педагогије, а у неким педагошким областима (морално васпитање, иновације у настави, хуманизација односа међу половима и сексуално васпитање) признат је као водећи научни истраживач на просторима бивше Југославије. Обиман и разноврстан педагошки рад Петра Мандића огледа се у више од 20 објављених књига и више од 200 радова у научним и стручним часописима. Тематски гледано, радови су из подручја опште педагогије, компаративне педагогије, моралног васпитања, унапређења наставе, иновација у настави, професионалне оријентације, дидактике, породичног васпитања, сарадње породице и школе и високошколске педагогије.

Научно најзначајнији Мандићев допринос је развоју дидактике, модернизацији и унапријеђивању наставе. Он је први, код нас цјеловитије научно проучавао проблеме увођења иновација у настави и школи. Његова књига *Иновације у настави* (1972) доживјела је четири издања, а слиједила је серија студија на тему унапређивања наставе на свим нивоима образовања. Поред наведене књиге, Мандић је из ове области објавио преко 50 радова у педагошким часописима и зборницима.

Дио своје научне дјелатности, академик је усредредио на проблеме моралног васпитања, што је изложио у више радова, посебно у књизи *Морални самонадзор као проблем моралног васпитања школске младежи* (1961). Истраживао је факторе који доприносе развоју слободне личности, промишљао о средствима, техникама, методама и поступцима моралног васпитања, проблемима међуљудских односа, чиниоцима који утичу на њихову хуманизацију или дехуманизацију, прихватању моралних норми и развијања облика понашања који су прихватљиви са становишта друштвених норми. Његов највећи допринос је, свакако, развоју дидактике, односно иновацијама у настави, јер су његова дјела из ове области прожета оригиналношћу, актуелношћу и научним дометом. У радовима из ове области, академик Петар Мандић је указао на оно што је боље, ефикасније, актуелније и у сваком случају, основ за даље унапријеђивање васпитно-образовног рада и најаве наставног процеса. Књигом *Иновације у настави* (1972), али и низом других радова из ове области, Петар Мандић је код нас, како тврде многи аутори утемељио нову грану дидактике - наставну или дидактичку иноватику. Из свега наведеног, можемо закључити да су радови Петра Мандића о иновацијама у настави, најзначајнији у Мандићевом стручном и научном опусу, не само за допринос дидактике, него и много шире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Банђур, В., Поткоњак, Н. (1999): *Методологија педагошких истраживања*. Београд: Савез педагошких друштава Југославије.
2. Бранковић, Д. (2006): Биографија Петра Мандића. *Споменица Петра Мандића*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
3. Бркић, М. (2006): Радно-професионална и академска каријера Петра Д. Мандића. *Споменица Петра Мандића*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
4. Ђорђевић, Ј. (1996): *Морално васпитање-теорија и пракса*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
5. Ђорђевић, Ј. (2006): Савремени погледи на иновације у образовању и васпитању. *Споменица Петра Мандића*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
6. Илић, М. (1999): *Научне вриједности стваралачког опуса академика др Петра Мандића*. Наша школа 1-2, часопис за теорију и праксу основног образовања и васпитања. Бања Лука: Друштво педагога Републике Српске.
7. Илић, М. (2006): Допринос Петра Мандића развоју дидактике. *Споменица Петра Мандића*, Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
8. Кундачина, М., Банђур, В. (2007): *Академско писање*: Ужице: Учитељски факултет
9. Макаренко, С. А. (1956): *Књига за родитеље*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша“.
10. Мандић, П. (1985 б): *Дидактичке основе савремене образовне технологије*. Загреб: Симпозијум Педагошких наука, Настава у савременој школи, 19.
11. Мандић, П. (1986): *Савјетодавни васпитни рад*. Сарајево: Свјетлост.
12. Мандић, П. (1987): *Иновације у настави*. Сарајево: Свјетлост.
13. Милијевић, С. (2006): Допринос Петра Мандића иновацијама у настави. *Споменица Петра Мандића*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
14. *Споменица Филозофског факултета поводом двадесет година рада у Републици Српској у оквиру шездесетогодишњице*. 2014, Пале: Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву.

КРИТЕРИЈУМИ И ПРИНЦИПИ У ИЗРАДИ НАСТАВНИХ ПРОГРАМА

Апстракт: *Радом смо настојали дати преглед основних критеријума које педагози и дидактичари наводе као основу од које треба полазити у изради наставних програма за основну школу, али и за избор наставних садржаја за предмете који ће се изучавати у оквиру предвиђеног наставног плана. Циљ нам је био да дамо преглед најприхваћенијих критеријума те да их упоредимо по важним карактеристикама. Базирали смо се на радове наших педагога пошто истражујемо критеријуме за израду наставног програма у нашем основношколском систему. Уопштено, критеријуми за израду наставних програма морају да обезбиједу следеће кључне захтјеве: да прате научно-технички прогрес, да дјелују стимулативно на развој психофизичких карактеристика ученика, да обезбиједу његову стручну теоријску и методолошку заснованост на интердисциплинарним сазнањима и експерименталним истраживањима, да има јасан план о будућем развоју школског система, да обезбиједи стицање основног знања и елементарних навика како би се ученици оспособљавали за даље учење и укључивање у друштвени живот, да посједује хоризонталну и вертикалну повезаност и цијеловитост и друге. Наставни програм мора континуирано пратити научно-технички развој и прилагођавати се интердисциплинарним експериментално потврђеним сазнањима о психофизичким карактеристикама ученика, с тим што највећу потешкоћу ствара висока теоретичност ових захтјева уз мало конкретних упутстава за њихово провођење у пракси. Сазнања која настају у пракси и конкретном раду с дјецом релативно тешко допиру до научне и стручне јавности уз још увијек дуг период за реаговање на сугестије, што функционалност и ефикасност чини мањим.*

Кључне ријечи: *Наставни програм, критеријуми, принципи, настава, ученик.*

УВОД

Систем образовања представља један од најважнијих система сваког друштва и темељ на коме оно почива, свједока његовог напретка и цивилизацијског достигнућа, огледало тренутног стања развоја и путоказ за даљи његов развој и напредак. Због тога је организација једног оваквог система од кључног значаја за свако друштво. Образовни систем представља један од главних путева којим друштво каналише и настоји остварити своје циљеве, пројекције за тренутни и будући развој али и гаји културно и историјско наслеђе; користи га као средство којим дјелимично обликује своје чланове као личности, одређује домene и нивое њиховог развоја, како би обезбиједило развој појединца и цијелог друштва, његовало хуманост и остваривало цивилизацијски напредак.

Овако сложен и значајан систем захтијева да се посебна пажња посвети његовој организацији. Наставни програм је, са наставним планом, основни школски докуменат од кога се полази у планирању, организацији, реализацији и вредновању наставног процеса. Педагози указују да се наставним програмом дефинишу циљеви васпитања и образовања, конкретизују се кроз задатке и даље кроз циљеве и задатке сваког предмета и нивоа школовања појединачно (Макевић, 2001). Наставним програмом се одређује какву личност желимо развити код сваког ученика и која су то средства за остваривање циља, уз додатак методичких упутстава за реализацију садржаја и ефикасније остваривање циљева. Знајући колико је наставни програм

---

* trifkovicdamjana@gmail.com

важан документ, битно је да његовим креирањем буду обухваћене све важне сфере, прије свега личности ученика као члана друштва коме је наставни систем намијењен; онда наставног процеса и улоге сваке научне и наставне области кроз поједине предмете, уз то одређивањем дубине, обима и редослиједа наставних садржаја и чињеница које треба усвојити и уградити у систем знања сваког ученика; али и шире, општег тока развоја друштвене заједнице и цивилизације уопште.

У овом раду смо настојали дати преглед критеријума за израду наставног програма и садржаја који улазе у оквир овог документа, па ћемо због тога најприје изнијети неколико дефиниција појма *наставни програм* које наводе педагози. У *Педагошкој енциклопедији* (1989) наставни програм је дефинисан као школски документ којим се прописује обим, дубина и редослијед наставних садржаја у поједином наставном предмету. Зато је наставни програм конкретизација наставног плана, па из тога произилази јединство наставног плана и наставног програма, премда је наставни програм много опширније формулисан од наставног плана, што показује и обим тог дијела школског документа (*Педагошка енциклопедија*, 1989). У *Педагошком речнику* (1967) наставни програм је дефинисан као школски документ којим се одређују образовно-васпитни садржаји и дају методичка упутства како ће се ти садржаји реализовати у појединим разредима и предметима у школи. Новак Лакета и Данијела Василијевић (2006) наставни програм дефинишу као документ којим се прописују обим (ширина наставних садржаја и ширина знања које ученик треба да усвоји), дубина (квалитет знања и способности, ниво усвојености) и редослијед (редослијед садржаја у програму) наставних садржаја. Изнијећемо још дефиницију наставног програма коју дају Владо Симеуновић и Перо Спасојевић (2005) наводећи да је наставни програм веома значајан школски докуменат, у коме се дидактички конкретизију општи и методички (посебни) елементи наставног плана. У наставном програму су за сваки предмет јасно дефинисани основни циљеви, задаци, те логички структурисани наставни садржаји и дата основна дидактичко-методичка упутства за његову ефикаснију реализацију. У упутству је експлицитно наведено какву функцију има поједини наставни предмет, шта се очекује од ученика и на шта треба обратити пажњу у раду са њима; како треба организовати наставни рад и уз примјену које наставне технологије се могу постићи најоптималнији васпитно-образовни ефекти. Према мишљењу њемачког дидактичара Клафкија [Klafki] (1985), „(...) наставним програмом се, прије свега, дефинише шта се изучава (који садржаји), зашто се баш ти садржаји изучавају (какав је циљ њиховог изучавања) и како би требало изучавати конкретне садржаје (којом технологијом се постижу најцјелисходнији образовни резултати)“ (Клафки, 1985 види код: Симеуновић и Спасојевић, 2005, стр. 92). Младен Вилотијевић (1999) се у дефинисању појма *наставни програм* такође позива на њемачког дидактичара Клафкија [Klafki] (1985). Овим смо изнијели неке од најприхваћенијих дефиниција наставног програма које ће нам послужити као база за даље проучавање предмета истраживања, а то су критеријуми за израду наставних програма.

МЕТОДОЛОГИЈА ПРОУЧАВАЊА

Проблем проучавања у нашем раду представља издвајање и анализа критеријума за израду наставних програма који са наставним плановима представљају основни школски докуменат и полазну основу у планирању, реализацији и верификацији цјелокупног наставног процеса. Приликом анализе критеријума за израду наставних програма, навели смо и неколико класификација за избор образовних садржаја за наставни програм, пошто је ово једно од кључних питања при изради наставног програма.

Наводећи основне разлоге због којих смо се определијели за овај предмет проучавања, можемо се послужити оним које наводи Сретен Макевић (2001), а то су: 1) релативно мали обим сазнања у педагогији и дидактици о суштини, структури и функцији педагошко-дидактичких основа у изради наставних планова и програма, нарочито за основну школу и неопходности дефинисања принципа и критерија у њиховом одређивању; 2) све учесталије промјене наставних планова и програма су утицале на то да су многе од њих изведене без теоријских поставки и одређивања опште концепције принципа и критеријума; 3) резултати истраживања психолога и педагога су дали важне показатеље о природи, структури, стадијумима развоја и могућностима и границама учења

ученика, што даје могућност за креирање новог приступа у изради овог документа; 4) прилагођавање сталном расту друштвених потреба, припремање за даље учење, укључивање у рад и друштвени живот; 5) захтјеви за уважавање резултата и норми физиологије и менталне хигијене у дозирању временских и физиолошкох оптерећења ученика у складу са развојем њихових психофизичких способности; 6) убрзан развој науке, пораст обима научних чињеница, утицај научно-техничког прогреса на опште образовање. Наведени разлози на најбољи начин означавају вишезначност и слојевиту структуру одабраног предмета проучавања, те приказују сегменте на које ћемо обратити пажњу у раду.

Због природе одабраног предмета и карактеристика проблема проучавања, одлучили смо се за методу теоријске анализе и синтезе, којом ћемо настојати дати што комплетнији увид у ову тему, освијетљен са више аспеката и код различитих аутора, те на крају дати уопштенију слику. У оквиру ове методе примијенили смо технику анализе садржаја.

РЕЗУЛТАТИ ПРОУЧАВАЊА И ДИСКУСИЈА

Приликом проучавања смо у анализи литературе кренули од критеријума који су наведени у *Педагошком речнику* (1967):

1. Градиво изложено у наставним програмима мора бити научно вјеродостојно;
2. Наставни садржаји треба да одговарају потребама друштва и његовом прогресу;
3. Програми треба да буду прилагођени циљевима васпитања и задацима школе дате заједнице;
4. Градиво у програмима треба да буде повезано хоризонтално и вертикално (хоризонтално повезивање програма је повезивање садржаја истога предмета и међусобно повезивање садржаја предмета који се предају истом разреду; вертикално повезивање програма је повезивање садржаја који се у једном периоду уче са градивом које им је претходило и на које се ослања градиво које слиједи);
5. Неопходно је у програмима повезивати теорију с праксом;
6. Програм треба да обухвата не само градиво већ и основну методичку оријентацију за извођење наставе и школског учења, као и повезивање наставе с ваншколским радом;
7. Програми треба да садрже и неходне елементе националне културе.

Радован Теодосић (1957) у *Педагозици* наводи сљедеће принципе којима се треба руководити при изради наставних програма, односно одабира наставних садржаја:

1. Садржаји морају бити подешени према циљу васпитања и доприносити остваривању образовно-васпитних задатака школе
2. Наставни садржаји морају бити научно вјеродостојни, засновани на дијалектичко – материјалистичком схватању свијета
3. Да садржаји буду повезани са животом, са праксом, са производњом
4. Садржаји морају бити одмјерени према узрасту ученика.

Разматрајући критеријуме за избор образовних садржаја, као један од основних проблема у изради наставних програма, Младен Вилотијевић (1999) поставља два кључна питања на која је потребно одговорити при избору садржаја:

1. Који општи смисаони склоп открива неки садржај, на који основни принцип или закон указује?
2. Какав значај има одређени садржај за оспособљавање дјецe или да ли је важан за њихову будућност?

Он наводи да образовни садржаји морају да остваре *откривање* и *откључавање* – појединачни садржај треба да буде репрезент многих садржаја.

При даљој анализи литературе у *Педагогији* Јована Ђорђевића и Николе Поткоњака (1985) такође проналазимо захтјеве који су сматрани битним при избору садржаја за наставни програм:

1. Сагласност садржаја са циљевима и задацима васпитања
2. Узајамност односа између елемената науке и садржаја образовања и између науке и наставних предмета
3. Корелација граничних дисциплина
4. Веза теорије са праксом
5. Узраст ученика
6. Мјесто одређениг предмета у плану.

У *Педагогији* Недељка Трнавца и Јована Ђорђевића (1992) су наведени исти основни захтјеви при утврђивању наставног плана и избору садржаја за наставни програм као у *Педагогији* Ђорђевића и Поткоњака.

Дајући свој закључак о томе које је критеријуме нужно задовољити при изради наставних програма, Сретен Макевић (2001) наводи четири параметра, а то су:

1. *Успостављање узајамног односа између циљева и задатака наставних предмета и њихових програмских садржаја*, при чему треба узети у обзир то да су циљеви и задаци наставних предмета као и њихов узајамни однос са програмским садржајима основани на општем циљу васпитања у нашем друштву и задацима савремене основне школе. Основни критериј у овом принципу јесте степен сагласности циљева и задатака наставних предмета са њиховим програмским садржајима, односно коресподентност програмских садржаја са општим циљем васпитања, циљем, карактером и задацима основне школе
2. *Успостављање узајамног односа између обима, дубине, редослиједa и повезаности програмских садржаја и психофизичких способности ученика*, гдје су основни критерији степени сагласности обима, дубине, редослиједa и повезаности програмских садржаја наставних предмета са психофизичким способностима ученика
3. *Да програмски садржаји, својом концепцијом и структуром, доприносе оспособљавању ученика основне школе за даље школовање* у осталим школским и другим институцијама и облицима образовања, односно перманентном образовању. Основни критеријум у овом принципу јесте функционалност, оперативност програмских садржаја, као и њихов логички редослијед, повезаност, тј. континуитет који се поставља у програмским садржајима основне школе
4. *Адекватност програмских садржаја савременом стању науке*, као основни принцип без кога би програм изгубио одлику научности, истинитости, вјеродостојности и подразумијева висок степен укључености најновијих научних достигнућа у програмске садржаје које треба да упознају ученици основне школе.

Основни критериј је степен изражавања научних достигнућа, односно њихова укљученост у програмске садржаје докумената за основну школу.

Поред поменутих, Сретен Макевић наводи и један општи принцип, *а то је принцип повезаности (сједињености) педагошко-дидактичких основа наставног плана и наставног програма*, као кључних докумената.

Као најсвеобухватније и најконкретније дефинисане, можемо издвојити критеријуме које наводе Владо Симеуновић и Перо Спасојевић (2005), њих 19, уз краће образложење сваког:

1. *Репрезентативност програма* која означава да наставни програм као цјелина треба да обезбиједи репрезентативан узорак научних и културних знања и интелектуалних вјештина како и током промјене не би изгубио академски ниво и пројектоване циљеве и задатке.
2. *Обим програма* као критериј означава захтјев да академски ниво програма не значи огромну количину програмских садржаја, већ њихов квалитет и цјелисходност.
3. *Програмом треба подржати цјеловит развој личности ученика* гдје школа осим стицања знања и способности за стицање знања учествује у развоју свих особина и врста личности ученика – његовом социјалном, духовном, естетском, физичком развоју. Када се дефинише програм подједнако се води рачуна о свим улогама школе.
4. *Информативна улога програма* означава то да програм треба пружити општу, довољно широку структуру основних појмова (знања) из сваке области учења. Програм треба понудити такву структуру основних појмова која може да асимилира (интегрише) бројна искуства ученика ван школе која ће послужити као логичка основа за даље учење и интелектуално усавршавање.
5. *Формативна улога програма* као критериј означава да осим знања (основних појмова из сваке области учења), школски програм мора да обезбиједи усвајање специфичних облика мишљења (когнитивни развој) у сваком домену учења. То је због тога што се главна линија интелектуалног развоја ученика одвија у активности школског учења. Асимилирајући системе научних знања, карактеристичне за одређени домен учења, ученик усваја не само знање, већ, истовремено, развија и нове форме мишљења и когнитивног функционисања, карактеристичног за тај домен учења.
6. *Стицање основних вјештина интелектуалног рада* значи да програм треба обезбиједити усвајање основних техника интелектуалног рада, како општих, тако и специфичних за сваки домен учења: како се учи, како се претражује литература, како се проналазе кључне ријечи у тексту, како се прави преглед, резиме градива, како се проналазе потребне информације, како се читају графикони, како се праве појмовне мапе, како се организује истраживање, како се припрема извјештај, како се презентује сопствена идеја итд. Ово су интелектуалне вјештине, технике интелектуалног рада које нису градиво ниједног школског предмета и неопходно је да буду дио обуке у сваком школском предмету. Владање овим техникама

представља предуслов за продуктивно учење на вишим степенima школовања. Због тога што поласком у школу дијете ступа у за њега нову активност – активност школског учења – задатак школе је не само да унаприједи то знање ученика, већ и да унаприједи његову способност за самостално стицање знања.

7. *Оспособљавање за живот* се намеће као један од кључних критерија за израду наставног програма јер школа ученика спрема за живот. Живот тражи: да се доносе одлуке, да се рјешавају проблеми, да се сарађује итд. Захтјеви које пред ученике поставља реалан живот често су у раскораку са оним како се они у школи спремају за тај живот. Током школовања од ученика се претежно тражи да понављају градиво и не може се очекивати да они, тек тако, без намјенске обуке, буду способни да рјешавају проблеме и доносе одлуке.
8. *Квалитет ученичких постигнућа* подразумијева да у конципирању програма (као и у његовој реализацији) примаран циљ треба да буде квалитет ученичких постигнућа која је реално могуће остварити, а не квантитет који би се теориски могао очекивати. За дефинисање квалитета знања кључне одреднице су цјеловитост и практичност знања. Насупрот фрагментарном познавању појединачних појмова, чињеница, података, формула итд. прихвата се знање које је схваћено у односу према некој широј цјелини, које је у мрежи, у структури и које излази из оквира појединачних предмета. Насупрот декларативном знању, прихвата се знање које није одвојено од личног искуства и практичних вјештина.
9. *Суштинска, базична знања предмета* као критериј подразумијева да наставни програм мора обезбиједити да се јасно издвоје знања која се сматрају кључним, базичним, оно што се не смије заборавити, а не испоручивање гломазног градива ученицима. То је знање које се може сматрати основном писменошћу у сваком предмету, знање од ког зависи елементарно разумијевање свијета и које представља логичку основу за даље учење и интелектуално усавршавање. У свакој научној дисциплини постоје основни појмови, принципи и законитости који служе као ослонац и као класификационе категорије у које и око којих се уклапају и организују посебна знања и појединачне чињенице. Та основна знања треба да представљају функционално језгро програма које има високу трансферну вриједност за даље учење и за практично дјеловање у животним ситуацијама. Будући реформатори морали би да препознају ове основне елементе писмености сваког предмета и требало би да их на посебан начин третирају у програму од првог до завршног разреда. Надаље, то захтијева да се у програму јасно направи разлика између онога што је обавезно за све (онога што је елементарна, базична писменост неког предмета) и онога што је изборно, факултативно или локално. За сваки наставни предмет учешћем стручњака и наставника практичара за поједине предметне области утврђују се основна, концептуална знања сваког предмета. У овом процесу користан би био увид у програме других земаља, како би се боље идентификовало оно што је суштинско.
10. *Цјеловитост и структурираност програма* захтијева да програм учења буде хијерархијски организован око основних, базичних појмова, организатора који имају довољно широку експликативну моћ да обухвате све друге појмове и принципе сваког предмета појединачно. Значење посебних знања настаје тако што се појединачним садржајима или ужим појмовима проналази мјесто у оквиру општих категорија у мрежи међусобних односа појмова. Наставни програм у овом

смислу може се замислити као цјеловит хоризонтално и вертикално испреплетен систем појмова у којем свака замисао или тврдња произилази из једних и води ка другим замислима или тврдњама. Потребно је, дакле, обезбиједити да програм у цјелини буде структурисан вертикално и хоризонтално, у оквиру једног разреда и између разреда, у оквиру једне наставне области и између сродних наставних области.

11. *Хоризонтална структурисаност програма* представља захтјев да сви различити предметни програми на сваком нивоу учења морају у оквиру школског програма представљати цјеловит систем са успостављеним узајамним додирним тачкама (експлицитним везама), у оквиру једне наставне области и између те и других наставних области. Хоризонтална повезаност програма обезбјеђује да се појмови усвајају један у односу на други, а не један независно од другог. Тиме се обезбјеђује мисаоно ангажовање ученика у настави, боље разумијевање онога што се учи, трајније задржавање и већи трансфер наученог.
12. *Вертикална структурисаност програма* представља захтјев да школски програм, као скуп узрасних програма, мора бити вертикално цјеловит програм, тако да се градиво које се учи на једном узрасном нивоу проширује и дограђује, а не да се замјењује новим градивом на сљедећем нивоу. Програм регулише да се учење одвија тако што се претходне сазнајне структуре реструктуришу под утицајем нових знања, а не тако што се нова знања додају претходним знањима. То посебно треба да се односи на базична, суштинска знања из сваког предмета. Базична писменост неког предмета је кумулативна структура, која почиње да се формира већ у почетном учењу неке области, па се постепено развија, проширује и продубљује на вишим нивоима учења. Њу је потребно учинити експлицитном (јасно истакнутом) у свим програмима и обезбиједити јој централно мјесто, тако да она током школовања не застаријева, већ се стално обнавља, допуњује и дограђује. На овај се начин обезбјеђује континуираност школског учења, стално продубљивање и проширивање знања.
13. *Узрасна усклађеност* је критериј према коме програм на сваком нивоу учења мора обезбиједити примјереност узрасним, психолошким, социјалним и другим карактеристикама ученика у развоју, како би се обезбиједила мисаона активност ученика у савлађивању програма, али, у исто вријеме, и акција за наредни развој. Пијежеова (1982) теорија је у психологију увела принцип да наставу треба прилагодити тренутним компетенцијама ученика у развоју. Новија схватања полазе од теорије Виготског (1996) и учења према којем је настава добра само онда када претходи развоју, када буди и оживљава оне функције које су у настајању, сазријевању, и које су усмјерене ка зони наредног развоја. Учење које је оријентисано на развојни ниво који је дијете већ остварило неефикасно је. У погледу питања усклађивања наставе са могућностима ученика, Брунер (1976) иступа са веома смјелом препоруком: Сваком ученику, на сваком степену његовог развоја, може се ефикасно предавати било који предмет ако је представљен у одговарајућем, интелектуално прихватљивом облику за ученика (Брунер [Bruner], 1976 – види код: Симеуновић, Спасојевић, 2005). Ријеч је о томе да преносивост неког садржаја, поред осталог, зависи и од начина преношења, тј. од избора метода наставног рада које треба да прате узрасне карактеристике ученика. Тако ће, нпр. дјеца већ у почетним разредима основне школе бити способна да врше класификације и моћи ће са успјехом да схвате логичке односе између класа ако им се за садржаје које класификују понуде спољашњи ослонци у виду реалних

предмета или њихових сликовних замјена. Природном слиједу циклуса когнитивног развоја ученика, према овом схватању, потребно је прилагођавати и природан слијед начина представљања садржаја, и то, бар што се тиче ученика нижих разреда основне школе, по моделу: прво сликовним (практичним), затим вербално-сликовним, и тек на крају мисаоним (апстрактним) средствима.

14. *Индивидуална усклађеност програма* значи да програм треба да уважава индивидуалне разлике међу ученицима. Ученици једног узрасног нивоа међусобно се разликују према полу, према способностима, структури својих способности, когнитивном стилу (начину учења), према предзнањима и специфичним искуствима, према интересу итд. Од великог је значаја да образовни програм уважава индивидуалне разлике међу ученицима, и то првенствено у погледу начина учења и брзине напредовања. То практично значи неопходност предвиђања различитих нивоа обима и дубине усвајања програмских садржаја.
15. *Практичност програма* представља захтјев да се при дефинисању наставних програма успоставе упоришне тачке програма у реалном животу, и то тако да се знање уводи на начин који одговара животним искуствима дјецe и тако да оно што се учи у школи може да се препозна и користи у реалном животу. Практичност програма подразумијева богатство примјера из реалног живота, како би ученик лакше повезао системе научних појмова са својим свакодневним животним искуствима. Дијете у школу улази са својим животним искуством и сусреће се са системима научних појмова. Ове двије врсте знања – спонтано и научно искуство – имају посебан однос у настави. Увиђајући да су слабости једних заправо предности других појмова, Виготски (1996) закључује да они тек у односу, тек једни са другима обезбјеђују смисленост учења и квалитет знања. Слабост спонтаних појмова је у неспособности апстраховања, а самим тим и у немогућности да се њима вољно управља, што је основна предност научних појмова. Слабост научних појмова је вербализам и недовољна засићеност конкретним, што је, иначе, основна предност спонтаних појмова. Пуноћа појма остварује се једино у односу, гдје спонтани појмови дају конкретност научним појмовима, а научни појмови управљивост спонтаним појмовима. Циљ наставе је развијање научних појмова, а полазна тачка за њихово учење је лично искуство дјетета, са којим оно долази у школу и на које се надграђују научни појмови.
16. *Временска усклађеност програма* као критериј значи временску усклађеност у односу на наставну и ваннаставну активност у школи. Свођење школских активности само на реализацију обавезног дијела програма доводи до многих нежељених последица у школи: школа се види као непривлачна средина, ученици се окрећу изазовима ван школе, одузима се могућност доношења одлука, могућност избора, могућност тимских активности, заједничких активности, креативности итд. Запажања показују невјероватну чињеницу да на почетку основне школе ученици имају највише аутономије, да се могућност избора и одлучивања о појединим елементима рада у школи сразмјерно смањује што се иде ка вишим разредима школовања. Како постају старији, образованији, искуснији и способнији, настава их све више ставља у улогу пуких извршилаца туђих налога.
17. *Усклађеност између различитих категорија циљева и метода рада* је критериј према коме циљеви наставе у програму морају бити јасни, а не да су познати само садржаји који ће се учити. Како би се настава помјерила од традиционалног концепта наставе у којој је једини циљ да се пренесе знање, у конципирању програма треба истовремено водити рачуна о сазнајним циљевима (шта ће се кроз

наставу сазнати?), али и о процесним циљевима (које когнитивне, комуникацијске или друге способности, вјештине и особине настава одређеног предмета треба да подржи). У практичном смислу, то би требало да значи разноврсност облика педагошке комуникације, гдје би наставник бирао оне облике педагошког рада који су функционални у односу на постављене циљеве. То подразумијева динамичну наставу у којој би се предавање наставника смјењивало са практичним радом ученика, гдје би се индивидуални рад смењивао са тимским или групним радом ученика, гдје би се индивидуализована помоћ ученику смјењивала са социјалном подршком других ученика итд. Заједничко у свим овим активностима јесте да се оне изводе у опуштеној и слободној атмосфери, атмосфери у којој се ученик осјећа прихваћеним и слободним да изрази властито мишљење.

18. *Стандарди знања* као критериј подразумијева да програмом треба дефинисати која ће знања, вјештине и компетенције представљати гарантовани задовољавајући исход образовног процеса, као и услове под којима ће се реализовати ти садржаји. То значи да наставни програм није само листа тема које би наставник требао да пренесе ученицима. Како би се настава помјерила од традиционалног концепта наставе која једино преноси знање, осим листе тема (шта ће да се учи), програмом треба дефинисати и циљеве учења (зашто да се учи или шта се жели постићи) као и методе учења (како ће да се учи).
19. *Промијена начина вредновања* представља захтјев да се промијени класично оцјењивање у континуирано праћење ученика уз завршну процјену базичних постигнућа, захтјев да се цијени способност примјене знања, инвентивност и критички дух ученика. Умјесто постојећег система оцјењивања који фаворизује краткотрајно механичко меморисање неколико задњих лекција, потребно је увести систем формативног оцјењивања. То је оцјењивање које није издвојено, већ је уграђено у сам процес учења које се не обавља на посебим часовима оцјењивања, већ у току самог учења. Процјену базичних постигнућа ученика треба обављати вертикално на крају сваког разреда, али оно не смије да се односи само на садржаје учења претходног разреда, већ мора да обухвата базичне компетенције које су садржај свих претходних разреда и различитих предмета.

Не наводећи критеријуме за израду наставних програма, Новак Лакета и Данијела Василијевић (2006) пажњу посвећују једној веома битној ставки када је процес васпитања и образовања у питању, а то је диференцијација односно прилагођавање различитим особинама и типовима личности ученика. Истичу потребу да се чак на нивоу наставног програма изврши диференцијација садржаја учења и захтијева за постигнуће ученика како би сваки ученик напредовао својим темпом преузимајући одговорност за своје учење и напредак, у складу са својим предиспозицијама и интересовањима. Остваривање диференцијације предлажу (позивајући се на Љубомира Коцића, 1999) тако да се на првом нивоу диференцијације дефинишу програми на три или вишенивоа сложености садржаја у оквиру сваког разреда (4-6 разреда) а на другом нивоу (7. и 8. разред) да се поред диференцираности програма у истом разреду у заједничким предметима, уведе и нова група предмета из које ће сваки ученик бирати онај (или два) које жели.

Дајући своје виђење и упоређујући руске и њемачке, па и наше педагоге, Сретен Макевић (2001) закључује: руски педагози-дидактичари полазе од основних педагошко-дидактичких питања: шта учити у општеобразовној школи, како садржај образовања дефинисати на теоријском нивоу и које принципе и критеријуме узимати у обзир у процесу избора садржаја? У педагошко-дидактичке основе наставних програма укључују

основе свих наука *свеукупност фундаменталних схватања утемељених на науци и њеној методи* (Скаткин[Скаткин] (1981)); истичу улогу теорије садржаја у конципирању програма (Краевски[Краевский] (1980) и Лернер[Lerner] (1983)). Међутим, проблематику педагошко-дидактичких основа наставних планова нису обухватили у својим теоријским приступима. Такође, Клинберг [Klingberg] (1984), педагог – дидактичар из Њемачке у својим теоријским становиштима о процесу одредбе програмских садржаја обухватио је основне односе између науке и дидактике, науке и наставе и научне и наставне дисциплине у историјском и савременом процесу образовања, њихову социјалну функцију, коју сматра веома значајном у разradi полазних теоријских становишта за израду програма, његових педагошко-дидактичких основа.

Југословенски педагози-дидактичари у својим приступима појмовним одредбама наставног плана и програма, односно неким елементима њихових педагошко-дидактичких основа: принципима, захтјевима и критеријумима од којих треба полазити у њиховој изради, врло јасно разграничавају специфичности плана и програма. Зависно од својих полазних основа дефинишу захтјеве, принципе и критеријуме којима се треба руководити у њиховој изради. Отуда је њихов број различит. Одређен је различитим поимањем захтјева – принципа, критеријума и елемената од којих треба полазити у изради наставног плана и програма.

За принципе и критеријуме је важно да они представљају одређен систем општих захтјева, принципа и критеријума који повезују (интегришу) најважнија научна сазнања за израду педагошко-дидактичких основа ових докумената. Поставци одређеног *затвореног* система тежили су сви педагози-дидактичари који су се бавили овим проблемом. Међутим, недовољно су истицали потребу њихове високе корелативности, јединствености принципа и критеријума које треба уважавати у изради плана и програма, у стварању интегралног документа.

Структура педагошко-дидактичких основа, њихова општа концепција, тј. принципи и критерији је доста уска по областима сазнања, компонентама и елементима које треба уважавати у процесу израде наставних планова и програма за основну школу те су недовољно укључене неке основне области сазнања (Макевић, 2001).

Такође је важно истаћи да су сазнања филозофије више имплицитно садржана у принципима и критеријумима од којих треба полазити у изради наставног плана (научна исправност, повезаност теорије и праксе, научна вјеродостојност садржаја, њихова заснованост на дијалектичком схватању свијета, научни поглед на свијет, веза теорије и праксе и достигнућа осталих наука), сазнања социологије још мање као и сазнања физиологије, док су сазнања психологије и педагошко-дидактичка сазнања нешто шире примијењена (васпитност, систем програмских садржаја, међусобна повезаност наставних предмета, подешеност садржаја према циљу васпитања, допринос остваривању образовно-васпитних задатака, образовни циљеви школе, систем школовања, систем садржаја, свеобухватност и међусобна усклађеност, диференцираност, образовни и васпитни значај садржаја, циљеви и задаци, однос између елемената науке и наставних предмета, корелација граничних дисциплина, мјесто одређених предмета у плану). Сазнања ових наука морају бити знатно више уважена при изради ових докумената, не само формално, већ практично, прилагођена практичној употреби у конкретном наставном процесу сваког предмета и наставне области појединачно (Ibidem). Тако је неопходно користити сазнања социологије о друштвеним потребама, могућностима и перспективама развоја друштва, затим сазнања психологије о развоју способности ученика основне школе, физиологије и менталне хигијене о физиолошком оптерећењу, заштити и очувању физичког и менталног

здравља ученика. Педагошко-дидактичке основе наставног плана и програма треба да имају изражене карактеристике: прецизност, јасност, цјеловитост и систематичност. Морају бити засноване на тековинама развоја науке у цјелини, посебно научног прогреса друштвених и педагошко-дидактичких сазнања.

ЗАКЉУЧАК

Испитивањем и анализом литературе можемо закључити да и данас не постоји свеобухватна и општеприхваћена универзална листа критеријума за израду наставних програма што потврђује став о комплексности и деликатности ове теме. Оно што можемо издвојити на неки начин као заједничко готово свим листама критеријума за израду наставних програма су сљедећи захтјеви: да мора пратити савремени научно-технички развој; да развија форме мишљења и унапређује когнитивно функционисање дјеце; да је прилагођен узрасним психофизичким карактеристикама ученика; да оспособљава ученике за живот и има везу са праксом; да има хоризонталну и вертикалну структурисаност којом чини јединствен систем.

Критеријуми за израду наставних планова и програма требају да обезбиједу да ови документи прате научно-технички прогрес с једне, и да дјелују стимулативније на развој психофизичких потенцијала ученика с друге стране. Израда ових докумената мора бити подигнута на виши теоријски и методолошки ниво, заснована на систематским интердисциплинарним истраживањима. Критеријумима морају бити дефинисани општи и посебни циљеви основне школе са задацима као њиховом конкретизацијом, критичко испитивање досадашњих наших и свјетских искустава у изради ових докумената мора бити анализирано у свим аспектима како би се преузимала само провјерено најбоља искуства, мора бити обухваћено систематско структурирање времена и програмских садржаја као и израда методичких упутстава за њихову реализацију. Програм мора имати цјеловит систем, своју хоризонталну и вертикалну повезаност, узајамно повезане програме унутар и између разреда како би систем изградње знања ученика био цјеловит, уз посебно посвећивање пажње избору наставних садржаја. Њима ће такође морати бити прецизирани обим, дубина, редослијед и повезаност наставних садржаја (унутар сваког наставног предмета и свих предмета), основно, фундаментално знање, елементарне навике (радне, културне и друге) и вриједности (друштвене и индивидуалне) потребне основношколској дјечи за даље учење и укључивање у друштвени живот и рад, са коначним циљем у оспособљавању дјеце за самоучење и самоваспитање у духу перманентног, систематског стицања знања. Нагласићемо потребу за издвајањем кључних, базичних знања и вјештина сваког предмета као дијела научне области из које произилази, који ће обезбиједити систематско знање повезано у цјелину, уз висок ниво трансфера тог знања и нужан захтјев да га сви ученици усвоје и допуњују у складу са својим могућностима. Критеријумима морају бити испитани планови и перспективе савременогшколског система, имплементиран општи циљ васпитања и образовања, али тако да буде јасно формулисан и транспарентан, уз појачан захтјев да и ученици не само буду упознати са њим, већ да учествују у избору и реализацији циљева и задатака наставе и образовања. Савремени захтјеви дидактике и пегагогије намећу потребу диференцијације садржаја и прилагођавање савременим научним токовима ових наука насталим на експериментално потврђеним чињеницама.

Уопштено, главна замјерка критеријумима за израду наставних програма јесте висока теоретичност и мало конкретних упутстава за њихово остваривање у пракси, цјеловито, за све наставне предмете.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вилотијевић, М. (1999). *Дидактика 3*. Београд: Научна књига.
2. Ђорђевић, Ј., Поткоњак, Н. (1985). *Педагогија*. Београд: Научна књига.
3. Лакета, Н., Василијевић, Д. (2006). *Основе дидактике*. Ужице: Учитељски факултет.
4. Макевић, С. (2001). *Педагошко-дидактички принципи и критерији у изради наставних планова и програма*. Шабац: Виша школа за образовање васпитача.
5. *Педагошка енциклопедија* (1989). Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства.
6. *Педагошки речник* (1967). Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
7. Симеуновић, В., Спасојевић, П. (2005). *Савремене дидактичке теме – нацрт за савремену дидактичку концепцију и стратегију наставног рада у основној школи*. Бијељина: Педагошки факултет.
8. Теодосић, Р. (1957). *Педагогика*. Сарајево: Веселин Маслеша.
9. Трнавац, Н., Ђорђевић, Ј. (1992). *Педагогија*. Београд: Научна књига.

CRITERIA AND PRINCIPLES IN TEACHING PROGRAM DEVELOPMENT

Abstract: *The paper attempts to list basic criteria that pedagogues take as a grounds to start working on elementary school syllabus, but also for the choice of the content for school subjects that will be taught within the decided syllabus. The aim was to list the most widely accepted criteria and to compare their important characteristics. It is based on the papers by our pedagogues since the topic is the criteria for elementary school syllabus. In general, the criteria must meet the following key demands: to follow scientific-technical progress, to stimulate psycho-physical characteristics with pupils, to ensure it is professionally, theoretically and methodologically founded on interdisciplinary findings and experimental survey to have a clear plan for future school system development, to ensure acquiring basic knowledge and elementary habits with pupils for better learning ability development and inclusion into social life, to be horizontally and vertically connected and integrated, and others. Syllabus has to keep up with scientific technical development continuously, and adjust to interdisciplinary experimentally confirmed findings about psycho-physical characteristics with pupils, considering that the biggest difficulty is that these demands are highly theoretical, with some concrete instructions on how to implement them in practice. Practical findings and the ones from the concrete working with children, relatively hardly reach scientific and professional public with a still long period for reacting on suggestions, which lessens functionality and efficiency.*

Key words: *Teaching program, criteria, principles, teaching, pupil.*

Љубица В. Радовић*
Катедра за педагогију
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

НАСТАВНИЧКА ПРОФЕСИЈА И ОСОБИНЕ НАСТАВНИКА

Апстракт: У овом раду смо говорили о карактеристикама наставничке професије, њеним позитивним и негативним странама, о особинама личности наставника, али и о синдрому изгарања у наставничкој професији.

Васпитање и образовање је један од најважнијих фактора у процесу усвајања и формирања вриједности појединаца, али и друштва. Поред родитеља, личност наставника је једна од најзначајнијих у процесу васпитања и образовања. Савремени наставник је организатор и водитељ наставног процеса, координатор, мотиватор, васпитач. Његова главна улога је да помогне ученицима у развијању њихових физичких и психичких потенцијала и да их мотивише да достигну свој индивидуални максимум. Од савременог наставника данас се очекују да обавља многе функције и да испуњава разна очекивања друштва, која се односе на рад и понашање ученика у школи. Сва та очекивања представљају изворе стреса којима су изложени наставници. Стрес наставника може негативно да утиче на школу, на успјех ученика, на наставничко професионално постигнуће и његов психосоцијални статус. Наставници су у опасности да буду жртве стреса нарочито ако су незадовољни својом професијом. Најчешћи симптоми стреса су: анксиозност, депресија, песимизам. Наставничка професија је једна од емоционално најзахтјевнијих професија. Особинама личности наставника бавили су се многи аутори, па тако постоји и много различитих класификација особина наставника.

Кључне ријечи: наставник, наставничка професија, особине наставника

НАСТАВНИК И КАРАКТЕРИСТИКЕ НАСТАВНИЧКЕ ПРОФЕСИЈЕ

Образовна дјелатност је веома старо занимање чије постојање можемо пратити од античке Грчке до данас. У античкој Грчкој образовање је било мање развијено него данас. Знање се није заснивало на теоретском знању, већ је било средство за постизање практичног циља. Наставник је био добар стручњак који је подучавао неколико ученика, који су уједно били и његови помоћници. Настанку образовне професије највише су допринијеле школске реформе Јана Амоса Коменског. Такође највећом иновацијом у школству сматра се његово дјело „Велика дидактика“. Иако овај систем има низ недостатака, Сузић наглашава да „Велика дидактика“ школству даје комплетан и цјеловит систем наставе.

Међутим тек у модерном друштву образовање је институционализовано и долази до конституисања наставничке професије у оном облику какав имамо данас. Основна претпоставка развоја наставничке професије било је ширење и све масовније школовање. Карактер наставничке професије обухвата много различитих задатака. Наставничка дјелатност се не ограничава само на наставу. Захтјеви наставничке професије су се много промијенили, постали су већи и комплекснији него што су били раније. Васпитање и образовање је један од најважнијих фактора у процесу усвајања и формирања вриједности, а личност наставника је поред родитеља, једна од најзначајнијих.

Наставник је креатор наставног процеса, руководилац и организатор свих фаза

---

* radovicljubica@ymail.com

васпитно-образовног рада у настави; он је и васпитач младих у слободном времену, а уз то и андрагошки активиста у заједници гдје живи и ради (Филиповић, 1966, стр. 317), [Filipović]. Примарна улога савременог наставника је да помогне ученицима у развијању психичких и физичких потенцијала, те да мотивише ученике да достигну свој индивидуални максимум. Наставник је један од најбитнијих фактора у процесу учења и значајно утиче на квалитет образовног процеса. Наставници су кључне особе у свијету образовања, они помажу и усмјеравају изграђивање интересовања код ученика, преносе васпитне и моралне вриједности и изграђују самопоуздање код ученика. Наставници су и покретачи и иницијатори за иновације у настави.

Како би удовољио захтјевима друштва наставник мора константно да усавршава своја знања и вјештине. Реформе у образовању и промјене у друштву условљавају сталну спремност наставника за усвајање нових знања. Сврха професионалног усавршавања је да се развије и прошири знање које су наставници стекли током почетног образовања и да им помогне да развију нове вјештине и увиде у властиту професију. Професионално усавршавање представља средство за побољшање квалитета наставника и унапређивања образовно-васпитног рада. Стручно усавршавање остварује се кроз различите семинаре које наставници могу да похађају у оквиру или ван школе. Стални професионални развој наставника доприноси квалитетнијем образовању ученика, бољој сарадњи са колегама и родитељима ученика и личном развоју наставника. Професионално усавршавање наставника такође утиче на бољи успјех ученика. Бити успјешан у обављању било које професије готово је немогуће без континуираног професионалног развоја и усавршавања. Да би наставници успјешно обављали свој посао њихово образовање мора бити усклађено са очекивањима праксе. Наставници морају имати основна знања из предмета и подручја рада које проучавају, морају бити оријентисани на резултате учења и морају имати широка педагошка знања. Сваки наставник жели бити успјешан у наставном, школском и васпитно-образовном раду. Међутим, нису сви успјешни колико би жељели или колико други то други очекују од њих (ученици, родитељи, сарадници у школи...). Посао наставника је сложен, тежак и захтјеван. Од наставника се захтијевају многе друге способности осим преношења знања. Да би наставник био успјешан и квалитетан он мора посједовати одређене вјештине које константно мора надограђивати и усавршавати. Неке од вјештина су посвећеност, образовање, организација, толеранција, отвореност за питања, иновативност, интересовање за технологију. Размотрићемо укратко неке важније од тих вјештина.

Посвећеност

Најважније је да наставник буде посвећен свом послу. Одговорност која се очекује од наставника, и уопште од просвјетних радника је огромна и због тога сваки наставник мора бити истински посвећен својој професији.

Образовање

Прошла су времена када је завршено формално образовање било довољно да бисте били добар наставник. Завршено формално школовање је основа и неопходан услов да би се могли бавити послом учитеља. Међутим одмах уз то иде и опште образовање које је у наставничкој професији важније него у другим професијама. Наставник дјечи мора бити узор, а то се може једино постићи константним усавршавањем, ширењем својих интересовања и знања.

Организација

Веома је важно да наставник добро испланира обраду предвиђеног наставног градива и да се тог плана и придржава.

Толеранција

У друштву у каквом данас живимо неопходно је да се наставник ослободи свих предрасуда или фаворизовања појединаца, јер то може бити пријетња једнакости међу ученицима. Веома важно за сваког наставника је да научи да не намеће своје ставове ученицима, већ да их научи да формирају своје ставове.

Отвореност за питања

Дискусија и сарадња током сваког часа кључни су фактори који помажу ученицима да се ослободе и изнесу своје мишљење. Наставници морају бити отворени и спремни да одговоре на питања својих ученика.

Иновативност

Наставник не би требало из године у годину да ради све на исти начин. Он мора испробавати нове технике подучавања, користити технику, стално настојати да ученицима наставу приближи на што интересантнији начин.

ОСОБИНЕ НАСТАВНИКА

Почетком 20. вијека у Њемачкој се развио педагошки покрет дефинисан као *педеутологија*. У педагошком рјечнику дефинисан је као наука о учитељу и уопште о лику наставника. Основна поставка педеутологије је да су за вршење наставничке функције потребна одређена својства личности а не само знање онога што ће наставник предавати (Енциклопедијски рјечник педагогије, 1963, стр. 662). Много аутора се бави класификацијом особина наставника, самим тим постоји више различитих подјела особина личности наставника.

Сузић (2000) је особине наставника подијелио на:

1. рационалне, интелектуалне особине наставника
2. афективне, емоционалне особине наставника
3. биолошке, физиолошке особине наставника

Казелмандијели наставнике на два основна типа *логотроп* и *педотроп*. *Логотроп* је усмјерен на науку, садржај и проблеме научне дисциплине, а *педотроп* је усмјерен на проблеме ученика (Сузић, 2000, стр. 57). Логотроп је заснован на ауторитету, наређивању и захтијевању. Настоји да учини што више за ученике, али не сарађује са њима (Ђорђевић, 1981, стр.299). Он се не брине око тога да ли ученици могу да прате градиво или да испуне захтјеве које им поставља. Наставник логотроп увијек полази од наставне материје, никад не полази од ученика, што је основни проблем овог типа наставника. За разлику од логотропа, наставник педотроп сву своју пажњу посвећује ученицима, њиховим способностима, могућностима и потребама. Према ученицима је настројен пријатељски, подстиче их на самосталност и одговорност.

Према критеријуму односа између наставника и ученика постоје *ауторитарни*, *демократски* и *равнодушни* тип наставника.

Ауторитарни тип наставника – Ово је стил рада гдје је посебно наглашен ауторитет наставника. Наставник сам доноси одлуке и не дозвољава ученицима да изнесу своје мишљење. Оваквим наставницима је најважнији резултат рада. Сматрају да ученици треба да раде оно што им се каже без додатних питања и објашњења. Наставник даје упутства и издаје наредбе. Код ових наставника влада строга дисциплина, у комуникацији са ученицима су на дистанци, не допуштају развој ученикове креативности и иновативности. Строго се придржавају правила без увођења било каквих иновација. Овакав став и понашање наставника онемогућавају самосталност ученика, гуше иницијативу и

негативно утичу на понашање и учење (Ђорђевић, 1981, стр. 295).

Демократски тип наставника— је стил рада који дозвољава учешће ученика у одлучивању, припремању, реализацији наставних и ваннаставних активности. Демократски тип наставника усмјерен је на међуљудске односе. Овакви наставници помажу ученицима у њиховом раду, мотивишу ученике, укључују их у расправе и у доношење одлука. Све нове идеје и промјене ученика су добродошле. Наставник демократског типа је успјешан у конфликтним ситуацијама, настоји бити објективан, али критикује лоше поступке и дјела. Демократска атмосфера у разреду чини да се наставни рад одржава на високом нивоу и обезбјеђује оптималне услове за учење(Ђорђевић, 1981, стр. 295).

Равнодушни тип наставника је стил рада наставника који ученицима допушта слободу у свим активностима. Наставник је незаинтересован за ученике. Настоје се што мање усмјерити на посао. Ни ученици немају позитивно мишљење о оваквим наставницима, без обзира што могу да раде шта хоће. Оваквом типу наставника припадају они наставници који сумњају у своје способности, којима је важно шта ученици и чланови колектива мисле о њима. Они су пасивни посматрачи.

Позитивне и негативне особине наставника

Неке позитивне особине које би према мишљењу ученика сваки наставник требао да има су љубазност, топлина, пријатељски однос, стрпљење, правичност, смисао за хумор, да буду добри и занимљиви предавачи, да буду позитивани, емоционално стабилни, оптимистични, да разумију проблеме ученика и да знају да мотивишу ученика за рад. Особине наставника много утичу на међусобне односе ученика и наставника, на социјалну климу у разреду, на понашање ученика и на њихов успјех у школи.

Лакета (2010) је у свом истраживању наводи позитивне и негативне особине наставника према мишљењу ученика. Ми ћемо издвојити само неке позитивне и неке негативне особине.

Позитивне особине наставника које ученици највише цијене:

1. опште људске особине: сталожен, пажљив, смисао за хумор, добродушан, праведан, озбиљан, искрен;
2. правичност у вредновању рада ученика: праведност у оцјењивању, награђује ученике, не тражи ситнице када оцјењује, не кажњава слабом оцјеном, није строг у оцјењивању, јавно оцјењује, охрабрује ученике док одговарају;
3. однос према ученицима: разумије ученика, једнак је према свим ученицима, помаже ученику, не примјењује физичке казне, сарађује са учеником, цијени и поштује ученика, не виче на ученика;
4. радни квалитет наставника: добар предавач, подстиче ученика на ради охрабрује га, воли и цијени рад, занимљиво излаже градиво, јасно излаже и тумачи градиво, добар је педагог, одржава ред и дисциплину.

Негативне особине наставника према мишљењу ученика:

1. опште људске особине: нервозан, нестрпљив, дрзак, преозбиљан, строг, сувише попустљив, некултурно понашање;

2. правичност у вредновању рада ученика: неправедно оцјењује, благ у оцјењивању, строго оцјењује, много тражи за оцјену, тражи ситнице, пребрзо даје оцјене, лако даје слабу оцјену;
3. однос према ученицима: виче на ученика, није једнак према свима, физички кажњава, не разумије ученика, понижава, нема повјерења у ученика, лако се изнервира;
4. радни квалитет наставника: лош педагог, чита из књиге, не воли свој посао, слаб предавач, мисли да је његов предмет најважнији, не познаје градиво, не сарађује са учеником;

Наставничка професија спада у изузетно емоционално захтјевну професију. Различите емоције које наставници могу доживјети у релацији са професионалним активностима могу утицати на њихов професионални развој. За већину наставника њихова професија је извор задовољства, међутим за неке може бити емоционално исцрпљујућа. Наставници су по природи свог посла у опасности да буду жртве професионалног стреса, нарочито ако нису задовољни својом професијом. Велика је вјероватноћа да наставници који нису задовољни својим позивом испољавају негативне особине као што су анксиозност, песимизам, депресија.

Анксиозност

Анксиозност је унутрашња, слободно лебдећа напетост која нема реалне опасности (Марић, 2005). Битно је разликовати појам анксиозности од појма страха. Страх обично има реалан спољни објекат, док анксиозност има само унутрашњу опасност. Анксиозност је нормална појава у животу сваког човјека. Јавља се у разним животним ситуацијама као што су неизвјесност за здравље породице, суочавање са неким тешким ситуацијама, трема пред наступе. Код нормалне анксиозности особа може да се суочи са извором страха, да контролише страх и да га превазиђе. Код патолошке анксиозности код особе постоји ирационалан страх, страх се појављује из чиста мира, без икаквог повода. Немогућност рјешавања конфликта такође може довести до појаве анксиозности.

Песимизам

Песимисти све виде црно, немају наде и лоше догађаје приписују *лошој срећи* која их прати кроз живот. Песимисти су пасивни, не раде ништа како би остварили своје циљеве и не вјерују у бољу будућност. Песимисти увијек више пажње придају негативним информацијама него позитивним. Песимистичне особе често имају мањак самопоуздања. Мартин Селицмен (2008) истиче да у сржи појаве песимизма стоји беспомоћност. Беспомоћне особе лако одустају и за све криве неког другог. Они мисле да ће лоши догађаји трајати, да ће бити увијек присутни и да ће утицати на њихове животе. На стотине студија је показало да песимисти брже одустају и да чешће западају у депресију (Селицмен, 2008, стр. 21). Селицмен такође истиче да песимистични људи лако падају у депресију, здравље и имунитет су им нарушени, а на радном мјесту постижу знатно мање него што им могућности допуштају.

Депресија

Депресија је нормална појава у животу сваког човјека. Постоје многи разлози за појаву депресије као што су незапосленост, друштвене промјене, промјене у систему вриједности и друге. Благи депресивни симптоми као што су осјећај туге, незаинтересованост за неку активност или безвољност су нормална реакција на многе животне стресове. Депресија постаје поремећај када нам депресивни симптоми онемогућавају нормално функционисање у разним животним ситуацијама. Симптоми депресије се могу јавити у

свим животним добрима. Депресивно стање може бити акутно и хронично. Акутна депресија је краткотрајна реакција на неке непријатне догађаје и након тих догађаја се повлачи. Хронична депресија може бити присутна дуже вријеме и повремено се појачавати. Главно обиљежје депресије је поремећај у израженим емоцијама. Особа осјећа константну тугу, бол, очај и потиштеност. Не радује се ни у најрадоснијим тренутцима, незаинтересована је за околину, не ужива у комуникацији са пријатељима, родбином, колегама, склона је плачу, несрећна и потонула, говор им је тих, пасивне су и тешко им је да започну било какве активности.

Синдром изгарања у наставничкој професији

Изгарање на послу је велики проблем у разним професијама. Овај синдром се најчешће јавља у наставничкој професији. Формулише се као радна дијагноза за означавање одређеног облика психолошке исцрпљености усљед радног преоптерећења на послу. Прве чланке о овом синдрому написали су 70-их година психијатар Фројденбергери социјални психолог Кристина Маслач. Кристина Маслач [Maslach, 1976] је прва дефинисала појам синдрома изгарања. На основу својих истраживања утврдила је да овај синдром има три димензије – *исцрпљеност, деперсонализација и смањено лично постигнуће*. *Исцрпљеност* се појављује као главни симптом синдрома изгарања. Општа исцрпљеност се огледа у томе да просвјетни радници немају довољно енергије, нису више у могућности да се психички и емоционално брину о својим ученицима и да квалитетно обављају свој посао. *Деперсонализација* подразумева развој специфичних ставова и односа према колегама и ученицима. Односи се на равнодушан, немаран, незаинтересован и негативан став према ученицима, родитељима и колегама на радном мјесту. *Смањено лично постигнуће* је смањење ефикасности или осјећање недостатка продуктивности на послу. Може се развити у осјећаје неадекватности и неуспјеха, губитак самопоштовања, па чак и у депресију.

Синдром изгарања је „одговор“ организма на хроничан стрес на радном мјесту и означава процес који настаје у професионалном односу и раду са колегама, клијентима или ученицима. Изгарање је хроничан процес који се креће од исцрпљености, преко стања умора до потпуног изгарања. Посљедице синдрома изгарања смањена радна ефикасност, губитак осјећаја способности и продуктивности у раду, самоомаловажавање. Све оно што је појединцу некада било важно за њега постаје безначајно и непријатно. Долази до губитка енергије, цинизма и неефикасности. Синдрому изгарања подложне су особе које су изложене константном стресу на послу. Особа почиње да изгара онда када увиди да се њен труд и рад не поштују довољно.

Симптоми синдрома изгарања могу бити *физички, емоционални и бихејвиорални*. У физичке симптоме спадају умор, малаксалост, неодређени физички болови, главобоља, бол у леђима, стомачне тегобе. Присутна је и несаница, нагле промјене тјелесне тежине, смањење имунитета.

Најчешћи емоционални симптоми су депресија, емоционална празнина, анксиозност, губитак мотивације за одлазак на посао, досада, изолација, осјећај туге и беспомоћности, губитак самопоуздања и самопоштовања, страх од губитка посла.

Бихејвиорални симптоми се огледају у раздражљивости, особе су нервозне, напете, импулсивне и љуте. Да би контролисале овакава понашања особе са синдромом изгарања често почињу да конзумирају алкохол и дроге што их одводи у још веће проблеме.

Појединци који су свјесни колико синдром изгарања има утицаја на њихов посао једини излаз проналазе у промјени радног окружења, те напуштају посао.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић, Ј. (1981). *Савремене настава организација и облици*. Београд: Научна књига.
- Enciklopedijski rječnik pedagogije*. (1963). Zagreb: Matica Hrvatska
- Лакета, Н. (2010). *Васпитање и школа*. Ужице: Учитељски факултет.
- Марић, Ј. (2005). *Клиничка психијатрија*. Београд: Меграф.
- Maslach, С. (1976). Burned-out. *Human Behavior*, 9 (5). 16-22.
- Селицмен, М. (2008). *Научени оптимизам*. Београд: Завод за уџбенике.
- Сузић, Н. (2000). *Особине наставника и однос ученика према настави*. Београд: Учитељски факултет.
- Filipović, N. (1966). *Didaktika II*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Visoka škola političkih nauka.
- Интернет извори: Обрадовић, Б. (2013).
Преузето са:
www.pricajmootome.rs/index.php/psiholoske.../sindrom-izgaranja;
Датум приступа: 20. 4. 2018.
Преузето са:
www.seminarski-diplomski.co.rs;
Датум приступа: 15. 3. 2018.

Summary

The teacher, in the process of teaching, plays a very important role in shaping the personality of the student and his individual abilities. The realization of a successful and quality educational system depends to a large extent on the characteristics of the teachers. Motivated and satisfied teacher, dedicated work, significantly contributes to the development and realization of the best physical and psychic potentials in children. The teaching profession is an extremely complex profession, and its complexity is further complicated by the everyday demands and expectations that are placed before the teacher. Numerous expectations can cause stressful reactions and manifestations such as emotional exhaustion, nervousness, loss of motivation, and can negatively affect the psycho-physical development of students.

Jovana Bajkić*
Katedra za psihologiju
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale

RELACIJE IZMEĐU EMOCIONALNE INTELIGENCIJE I ZADOVOLJSTVA POSLOM KOD ZDRAVSTVENIH RADNIKA

Sažetak: U istraživanje se krenulo od pretpostavke da će postojati statistički značajna povezanost između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom kod zdravstvenih radnika, a osnovni cilj istraživanja bio je utvrditi statistički značajnu povezanost između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom. U istraživanju je učestvovalo 110 ispitanika, zdravstvenih radnika različitog profila, od čega 64.5% čine žene (N= 71), a 35.5% čine muškarci (N= 39). Zdravstveni radnici koji u organizaciji zauzimaju rukovodeću poziciju čine 5.5% uzorka (N= 5), a oni čija pozicija nije rukovodeća čine 95.5% uzorka (N= 105). Starost ispitanika kretala se od 20 do 61 godine. Rezultati ovog istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna povezanost između zadovoljstva poslom i emocionalne inteligencije.

Ključne riječi: zdravstveni radnici, emocionalna inteligencija, zadovoljstvo poslom.

The research started with the assumption that there would be a statistically significant correlation between emotional intelligence and job satisfaction in health care professionals, and the main aim of the study was to find a statistically significant correlation between emotional intelligence and job satisfaction. The survey involved 110 respondents, health workers of different profiles, of whom 64.5% are women (N = 71) and 35.5% are men (N = 39). Healthcare professionals occupying a leadership position in the organization make up 5.5% of the sample (N = 5), and those whose non-leadership position make up 95.5% of the sample (N = 105). The age of the respondents ranged from 20 to 61 years. The results of this study showed that there is a statistically significant correlation between job satisfaction and emotional intelligence.

Keywords: healthcare professionals, emotional intelligence, job satisfaction.

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Istraživanje emocionalne inteligencije je od samog nastanka ovog konstrukta praćeno kontroverzama, kako unutar naučne zajednice, tako i u popularnim medijima, te su stvorene brojne rasprave o teorijskoj i pragmatičkoj upotrebljivosti emocionalne inteligencije kao novog konteksta, a prisustvo velikog broja različitih definicija, konceptualizacija i operacionalizacija značajno je otežavalo evaluaciju koncepta (Buško i Babić 2006).

Pojava konstrukta emocionalne inteligencije predstavlja jedan od pokušaja da se pronađu mentalni procesi koji su uključeni u obradu emocionalnih informacija, što bi omogućilo njihovo istraživanje (Takšić, Mohorić i Munjas, 2006).

Prvi priznati model emocionalne inteligencije postavili su Peter Salovey i John Mayer 1989. godine i tako su postavili temelje za istraživanje i definisanje emocionalne inteligencije. Salovey i Mayer (1997) su najprije emocionalnu inteligenciju definisali kao sposobnost praćenja i razlikovanja sopstvenih i tuđih emocija i njihovo korištenje kao vodiča za razmišljanje i ponašanje, a zatim su, jer su smatrali da je u prvobitnoj definiciji zanemareno razmišljanje o osjećanjima, predložili izmjenjenu definiciju prema kojoj emocionalna inteligencija obuhvata sposobnost brzog zapažanja, pocijene i izražavanja emocija, sposobnost uviđanja i generisanja osjećanja koja olakšavaju mišljenje, zatim sposobnost razumijevanja emocija i znanje o emocijama, te sposobnost regulisanja emocija u svrhu promocije emocionalnog i intelektualnog

---

* jovana.bajkic91@gmail.com

razvoja (Salovey i Mayer, 1997). Ukratko, prema ovim autorima emocionalna inteligencija je konstrukt koji se odnosi na sposobnost prepoznavanja i izražavanja emocija kod sebe i drugih, regulaciju emocija kod sebe i drugih, te korištenje tih emocija na adaptivne načine (Salovey i Mayer, 1997; prema Dugi, 2013). Suština emocionalne inteligencije jeste da spoznamo i svoje i tuđe emocije, da vladamo njima i da se na taj način ostvari pobjeda razuma nad nagonima i unutrašnjim impulsima (Salovey, Mayer, Caruso i Sitarenios, 2003). Emocionalna inteligencija objedinjuje emocije i inteligenciju, i na taj način čine mišljenje inteligentnim (Salovey i Mayer, 1999; prema Brebrić, 2008).

Takšić (1998) navodi da postoje dva glavna modela emocionalne inteligencije: model mentalnih sličnosti i mješoviti model. Model mentalnih sličnosti fokusiran je na sposobnost procesuiranja afektivnih informacija, dok mješoviti model definiše emocionalnu inteligenciju kao konstrukt koji uključuje aspekte ličnosti, sposobnost primjećivanja, obrade, razumijevanja i upravljanja emocijama, kao i motivacijske faktore i afektivne dispozicije.

Ogroman doprinos popularnosti ideje o emocionalnoj inteligenciji dao je Goleman (1997) koji je proširio značenje termina emocionalne inteligencije izvan njegovog originalnog značenja i predložio mješoviti model emocionalne inteligencije koji se sastoji od pet konstukata, a to su: samosvijesti, samoregulacije, socijalne vještine, empatije i motivacije. Razlika između Golemanovog i modela Saloveya i Mayera je u tome što Goleman ne smatra da je emocionalna inteligencija urođena, nego da je moguće dodatno je razviti tako što radimo na sebi (Dugi, 2013). Još jedan mješani model emocionalne inteligencije je i model Bar-Ona (2000) koji je definiše kao područje nekognitivnih kapaciteta, kompetencija i vještina koje utiču na uspjeh u suočavanju sa zahtjevima okruženja. Njegov model obuhvata pet područja, a to su: interpersonalni kapacitet, interpersonalne vještine, prilagodljivost, upravljanje stresom i opšte raspoloženje i motivacija. Ukoliko i ovaj model uporedimo sa prvonastalim modelom Saloveya i Mayera zaključujemo da oba sadrže percepciju i razumjevanje emocija, kako sopstvenih tako i tuđih, te regulaciju emocija. Razlika je u tome što je Bar-On dodao i neke osobine ličnosti, vještine rješavanja problema, otpornost na stres i slično (Takšić, 1998).

Petrides i Furrnam (2000; prema Dugi, 2013) predložili su model prema kome emocionalna inteligencija nije sposobnost, nego je crta ličnosti koja sadrži samopercepciju emocionalnih stanja. Ovaj model je suprotan modelu Saloveya i Mayera, ali mješovite modele, poput Golemanovog, ne odbacuje nego tvrdi da su njegove pretpostavke unutar modela emocionalne inteligencije kao crte ličnosti (Dugi, 2013).

Prema Milivojeviću (2007) osnovna teza od koje polazi koncept emocionalne inteligencije jeste da su naše, ali i emocije drugih osoba veoma važni aspekti realnosti.

Kako ne postoji jedinstven model emocionalne inteligencije, tj. istaživači se još uvijek nisu uskladili po pitanju njenog definisanja, tako postoje i mnogi instrumenti koji je mjere.

Salovey i Mayer (1998; prema Taškić, Mohorić i Munjaš, 2006) smatraju da ispitivanju emocionalne inteligencije treba pristupiti kao i ispitivanju ostalih vrsta inteligencije, tj. uz pomoć testova u kojima postoji tačno rješenje. Međutim, za razliku od testova za mjerenje drugih vrsta inteligencije, mjerenje emocionalne inteligencije nailazi na veliki metodološki problem jer za emocionalne informacije ne postoji apsolutni algoritam prema kojima se može odrediti tačan odgovor.

Prvi poznati test emocionalne inteligencije je Multifaktorska skala EI (Multifactor Emotional Intelligence Scale – MEIS). Ova skala sastoji se od dvanaest mjera sposobnosti koje su smještene u četiri šira područja: uočavanje emocija, asimilacija emocija u mišljenje, razumjevanje emocija i upravljanje emocijama (Salovey i Mayer, 1996, 1997; prema Takšić i sar., 2006).

Nedostaci ove skale otklonjeni su u drugoj bateriji testova MSCEIT (Salovey i sar., 2001; Mayer i sar., 2003; prema Taškić i sar., 2006). Ova skala procjenjuje emocionalnu inteligenciju kao i klasični testovi inteligencije, a sadrži osam subskala, po dvije iz svake od četiri grupe sposobnosti: percepcija i izražavanje emocija, korištenje emocija kao pomoći u mišljenju, razumijevanje i analiziranje emocija i reflektivno upravljanje emocijama.

Postoje i testovi koji mjere različite sposobnosti emocionalne inteligencije, kao što su: Test analize emocija (TAE; Kulenović i sar., 2001; prema Takšić i sar., 2006) koji je namijenjen procjeni dimenzije razumijevanje i analiza emocija, zatim Test opažanja emocionalnog sadržaja u slikama (TOES; Arar i sar., 2000.; Takšić, Arar i Molander, 2004; prema Takšić i sar., 2006) koji procjenjuje individualne razlike u sposobnosti uočavanja emocija, te Test rječnika emocija (TRE; Takšić, Harambašić i Velemir, 2004; prema Takšić i sar., 2006) u kome se zadaje podražajna riječ i predloženo je šest odgovora, od kojih je samo jedan tačan. U ovom istraživanju korišten je upitnik emocionalne kompetencije i upitnik emocionalne regulacije i kontrole. Upitnik emocionalne kompetencije je skraćena verzija upitnika emocionalne kompetencije UEK - 136. UEK - 45, čiji je autor Vladimir Takšić (Takšić i sar., 2006).

Značajan aspekt rada i života svih zaposlenih, a posebno zdravstvenih radnika zbog delikatnosti njihove profesije, je zadovoljstvo poslom. Zadovoljstvo poslom povezano je sa različitim aspektima posla koji pojedinac obavlja i obuhvata: zadovoljstvo sadržajem posla, fizičkim i socijalnim uslovima rada, ali i osobinama ličnosti zaposlenih, njihovim sposobnostima, emocijama i slično (Mladenović i Marković, 2011).

Teorijske postavke istraživanja zadovoljstva poslom s jedne strane kao temelj uzimaju psihosocijalne koncepte vezane za motivaciju i potrebe ljudi, te ih preslikavaju i modifikuju prema radnom okruženju, a sa druge strane postoji i pristup ovom problemu sa aspekta strukture i organizacije rada, radnih uslova i slično (Novak, Laušić, Jandrić-Nišević, 2008).

Zadovoljstvo poslom je opšti stav o poslu koji pojedinac obavlja (Radeka i Sorić, 2006; prema Simić-Šašić, 2011) i može se definisati kao afektivni odgovor ili reakcija na širok krug aspekata posla i rada (plata, rukovodstvo, uslovi rada i slično) (Frensh, 1982; Tziner i Vardi, 1984; prema Vujić, 2010).

Van den Berg (2008) definiše zadovoljstvo poslom kao stav prema profesiji koji utiče na motivaciju zaposlenih u radu, ali i na njihovo napredovanje u karijeri, odnose sa ostalim zaposlenima u radnoj organizaciji, te na produktivnost i kvalitet obavljenog posla.

Kako zadovoljstvo poslom obuhvata ono što ljudi osjećaju u vezi sa poslom u cjelini ali i u vezi sa pojedinim aspektima posla, može reći da postoje dvije vrste zadovoljstva poslom - opšte, koje se odnosi na stepen u kome pojedinac voli svoj posao, i zadovoljstvo određenim aspektima posla (platom, komunikacijom, stilovima rukovođenja i slično) (Vujić, 2010).

Lok (1976; prema Mladenović i Marković, 2011) definiše zadovoljstvo poslom kao zadovoljavajuće ili pozitivno emotivno stanje koje rezultira iz procenjivanja posla ili radnog iskustva.

Riggiou (2003; prema Mladenović i Marković, 2011) smatra da se zadovoljstvo poslom sastoji od osjećanja i stavova koje osoba ima prema poslu.

U praksi se zadovoljstvo poslom često izjednačava sa motivacijom ili se smatra da zadovoljstvo poslom pozitivno utiče na motivaciju zaposlenih. To bi značilo da je zadovoljan i srećan radnik ujedno i dobar radnik. Mada, u praksi se pokazalo da nije uvijek tako (Vujić, 2010).

Hercberg (1959; prema Mladenović i Marković, 2011) smatra da je zadovoljstvo poslom proizvod sadržaja posla, mogućnosti da čovjek izrazi sebe kroz posao koji obavlja i da razvije svoje kapacitete, a samim tim i samopoštovanje, dok ostali faktori posla (visina plate, stil rukovođenja, međuljudski odnosi, sigurnost posla) mogu doprinjeti samo odsustvu nezadovoljstva, ali da nemaju snagu da ostvare zadovoljstvo poslom.

Postoji veliki broj faktora koji utiču na zadovoljstvo poslom. Svi oni mogu se grupisati u dvije velike i složene kategorije, a to su: organizacioni i lični faktori zadovoljstva poslom (Petković, Janićijević i Bogičević-Milkić, 2005). Organizacioni faktori zadovoljstva poslom su faktori vanjske prirode i kada su oni optimalni ne postoji nezadovoljstvo poslom, ali oni ne utiču ni na povećavanje zadovoljstva. U organizacione faktore spadaju sledeći faktori: posao sam po sebi, sistem nagrađivanja, prijatni radni uslovi, kolege na poslu, organizaciona struktura, zadaci i uloge koje zaposleni imaju i komunikacija u radnoj organizaciji (Uljančić, 2015). U lične faktore

zadovoljstva poslom spadaju: lične karakteristike, sklad između ličnih interesovanja i posla, radni staž i starost, pozicija i status, ukupno zadovoljstvo životom, te raspoloženje i emocije (Petković i sar., 2005).

Zadovoljstvo poslom zavisi od velikog broja međusobno povezanih faktora. Apsentizam, fluktuacija, konflikti na radu, broj grešaka u radu, odnos kvaliteta rada su samo neki od indikatora nezadovoljstva poslom (Vujić, 2010). Ali, stepen zadovoljstva poslom može se odrediti i mjerenjem putem odgovarajućih instrumenata. Vujić (2010) navodi dva pristupa mjerenja zadovoljstva poslom: holistički, koji se odnosi na mjerenje opšteg zadovoljstva poslom uz pomoć Skala semantičkog diferencijala, u okviru koje ispitanici označavaju stepen zadovoljstva između dva ekstrema, Brajfield-Rotove skale za mjerenje opšteg zadovoljstva poslom, koja sadrži stavke koje obuhvataju afektivnu i kognitivnu tendenciju, te uz pomoć Skale lica, te aditivni pristup, koji se odnosi na mjerenje zadovoljstva pojedinim aspektima posla i koristi se u situacijama kada želimo da dobijemo precizniji uvid u određene faktore koji izazivaju zadovoljstvo zaposlenih. Za procjenu se koriste: Index zadovoljstva poslom, Kuperova skala zadovoljstva poslom, Upitnik o zadovoljstvu poslom Minesota (Guzina, 1986; prema Vujić, 2010). Prema holističkom pristupu zadovoljstvo poslom označava vezanost pojedinca za posao i njegovu predanost poslu, te važnost koju posao ima za njega, dok se auditivni pristup zasniva na shvatanju da različiti faktori posla u različitom stepenu doprinose zadovoljstvu poslom, u zavisnosti od toga koliko su pojedincu značajni (Guzina, 1980).

Međutim, prilikom mjerenja zadovoljstva poslom na ovaj način može doći do poteškoća u preciznosti odgovora koje subjekti daju jer su skloni da na svjestan ili nesvjestan način daju odgovore koji manje ili više netačno oslikavaju realnost. Isto tako, na odgovore ispitanika može da utiče struktura samih upitnika, preciznost i forma stavki, mjesto popunjavanja upitnika i da povećaju neslaganje između stvarnog zadovoljstva poslom i konkretno dobijenih mjera (Čizmić i Kondić, 2003).

Postoji veliki broj istraživanja koja govore da su emocije i afektivitet značajni faktor zadovoljstva poslom. Fišer i Hana (1931; prema Mladenović i Marković, 2011) su u svom istraživanju došli do zaključka da emocionalna neprilagođenost vodi nezadovoljstvu poslom. Hopok (Judge, Heller i Mount, 2002; prema Mladenović i Marković, 2011) je utvrdio da emotivna stabilnost značajno korelira sa zadovoljstvom poslom. Grupa autora (Peter, Ashkanasy i E.J. Hartel; prema Mladenović i Marković, 2011) diskutovali su o ulozi emocionalnih konstrukata, kao što su negativni afektivitet i emocionalna inteligencija na ponašanje i donošenje odluka u kontekstu radnog mjesta. Istraživači iz Grčke, Kafetsios i Zampetakis (2008; prema Mladenović i Marković, 2011), na osnovu rezultata svog istraživanja ukazuju da su emocije i emotivna regulacija nezavisan prediktor afekata na poslu, odnosno modifikuju osjećanje zadovoljstva poslom i da se afektivitet umeće i interveniše između ličnosti i stavova prema poslu. Mladenović i Maković (2011) su spaveli istraživanje na uzorku od 70 ispitanika, od toga 35 ljekara i 35 zdravstvenih tehničara i došli su do rezultata koji pokazuju da postoji statistički značajna povezanost između pojedinih dimenzija emocionalnog profila ličnosti, i to reprodukcije i lišenosti i zadovoljstva poslom.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja se odnosi na ispitivanje odnosa između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom kod zdravstvenih radnika. U istraživanju je fokus interesovanja prvenstveno bio usmjeren na utvrđivanje smjera i intenziteta distribucija rezultata emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom, a zatim na utvrđivanje povezanosti između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom.

CILJ I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Teorijski (naučni) cilj istraživanja se odnosi na sagledavanje prirode relacija stepena razvijenosti emocionalne inteligencije kod zdravstvenih radnika i zadovoljstva poslom. Drugim riječima, naučni cilj istraživanja ogleda se u utvrđivanju statistički značajne povezanosti između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom kod zdravstvenih radnika.

Praktični cilj istraživanja bi se odnosio na korištenje rezultata dobijenih analizom relacija između navedenih varijabli kako bismo se informisali o značaju različitih psiholoških karakteristika i njihovom uticaju na zadovoljstvo poslom, te preuzeli mjere koje će dovesti do većeg zadovoljstva poslom kod zdravstvenih radnika a time i njihove bolje učinkovitosti na radnom mjestu.

Zadaci istraživanja su sledeći:

1. Utvrditi i analizirati distribuciju rezultata emocionalne kompetencije,
2. Utvrditi i analizirati distribuciju rezultata emocionalne regulacije i kontrole,
3. Utvrditi i analizirati distribuciju rezultata zadovoljstva poslom,
4. Analizirati odnos između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom kod zdravstvenih radnika.

HIPOTEZE ISTRAŽIVANJA

H1° - Distribucija rezultata emocionalne kompetencije odstupa od normalne raspodjele;

H2° - Distribucija rezultata emocionalne regulacije i kontrole odstupa od normalne raspodjele;

H3° - Distribucija rezultata zadovoljstva poslom odstupa od normalne raspodjele;

H4° - Ne postoji statistički značajna povezanost između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom kod zdravstvenih radnika.

INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

Za ispitivanje emocionalne inteligencije korišten je Upitnik emocionalne kompetencije i Upitnik emocionalne regulacije i kontrole. Upitnik emocionalne kompetencije je skraćena verzija upitnika emocionalne kompetencije UEK - 136. UEK – 45. Upitnik sadrži tri subskale za samoprocjenu sposobnosti: skalu sposobnosti uočavanja i razumjevanja emocija, skalu sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija i skalu sposobnosti regulacije i upravljanja emocijama.

Autor Upitnik emocionalne kompetencije je Vladimir Takšić (2003), a konstruisao ga je prema modelu Saloveya i Mayera. Takšić i saradnici su našli da su psihometrijske osobine upitnika uglavnom dobre. Pouzdanost cijelog upitnika u različitim uzorcima je od 0.88 do 0.92. Pouzdanost za skalu sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija je između 0.78 i 0.81, dok je za skalu sposobnosti regulacije od 0.68 do 0.72. Alternative odgovora na petostepenoj skali Likertovog tipa su: uopšte ne, uglavnom ne, kako kada, uglavnom da, u potpunosti da. Veći skor na skali označava veću mjeru emocionalne kompetentnosti. Sve tvrdnje su orijentisane u pozitivnom smjeru (Takšić,2003).

Skala emocionalne regulacije i kontrole (Takšić, 1998; prema Takšić, 2003) se sastoji od 20 čestica, koje procjenjuju veličinu efekata emocija i raspoloženja na mišljenje, pamćenje i ponašanje pojedinca. Sastoji se od sljedećih subskala:

1. subskala uticaja emocija i raspoloženja na mišljenje (8 tvrdnji)
2. subskala uticaja emocija i raspoloženja na pamćenje (6 tvrdnji)
3. subskala kontrole emocionalnih reakcija (6 tvrdnji)

Alternative odgovora na petostepenoj skali Likertovog tipa su : uopste ne, uglavnom ne, kako kada, uglavnom da, u potpunosti da. Veci skor na skali označava veći efekat negativnih emocija i raspoloženja na pamćenje, mišljenje, ponašanje, te slabiju kontrolu negativnih emocija i raspoloženja (Takšić, 2003).

Skalu zadovoljstva poslom-Job Satisfaction Survey (Spector, 1985; prema Matanović, 2009) predstavlja skalu stavova kojom se procenjuje zadovoljstvopojedinih aspektima posla. Job satisfaction survey je šestostepena skala Likertovog tipa, koja sadrži 22 tvrdnje, na koje se odgovara zaokruživanjem jednog od šest ponuđenih odgovora, u zavisnosti od stepena zadovoljstva aspektom posla koji opisuje tvrdnja. Pouzdanost skale je mjerena Cronbach's alpha koeficijentom i iznosi 0.91, a pouzdanost pojedinih subskala kreće se između 0.60 i 0.82.

UZORAK ISTRAŽIVANJA

Uzorak je prigodan i čini ga 110 ispitanika, zdravstvenih radnika različitog profila, od čega 64.5% čine žene (N= 71), a 35.5% čine muškarci (N= 39). Zdravstveni radnici koji u organizaciji zauzimaju rukovodeću poziciju čine 5.5% uzorka (N= 5), a oni čija pozicija nije rukovodeća čine 95.5% uzorka (N= 105). Starost ispitanika kretala se od 20 do 61 godine. U Tabeli 1 prikazana je struktura uzorka s obzirom na posmatrana socio-demografska obilježja.

Tabela 1:
Struktura uzorka istraživanja, s obzirom na socio-demografska obilježja

Demografske varijable	N	%
POL		
Muški	39	35.5
Ženski	71	64.5
BRACNO STANJE		
Oženjen/udata	60	54.5
Neoženjen/neudata	42	38.2
Razveden/razvedena	5	4.5
Udovac/udovica	3	2.7
ŠKOLSKA SPREMA		
Srednja škola	46	41.8
Viša škola, fakultet, master	52	47.3
Magistar nauka, doktor	12	10.9
MJESTO STANOVANJA		
Selo	24	21.8
Malo mjesto, varoš	60	54.5
Grad	26	23.6
ZANIMANJE		
Ljekar	48	43.6
Medicinska sestra/tehničar/laborant	54	49.1
Zdravstveni saradnik	8	7.3
RADNO ISKUSTVO		
Do 10 godina	63	57.3
Od 11 do 20 godina	36	37.2
Od 21 do 30 godina	11	10.0
POZICIJA		
Rukovodeća	5	4.5
Nije rukovodeća	105	95.5

Terensko istraživanje trajalo je 8 dana i urađeno je u decembru 2017. godine u Domu zdravlja u Rogatici i Domu zdravlja u Zvorniku. U istraživanju su učestvovali zdravstveni radnici - ljekari, tehničari, medicinske sestre. Ispitanici su u prosjeku imali na raspolaganju 30 minuta, a popunjavanje mjernog instrumenta bilo je anonimno, bez potpisivanja ispitanika što je obezbijedilo objektivnost cijelog istraživanja.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Kronbahov Alfa (Cronbach Alpha) za *Upitnik emocionalne kompetencije* imao je vrijednost 0.90 što je ukazuje na visoku pouzdanost. Pouzdanost za *subskalu sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija* je 0.72 dok je za *subskalu sposobnosti regulacije* 0.92. Vrijednost Kronbah Alfa za *Skalu emocionalne regulacije i kontrole* od 0.92 takođe ukazuje na visoku pouzdanost skale. Pouzdanost za *subskalu uticaja emocija i raspoloženja na mišljenje* je 0.86, za *subskalu uticaja emocija i raspoloženja na pamćenje* 0.87, a za *subskalu kontrole emocionalnih reakcija* 0.82. Kronbahov Alfa za *Skalu zadovoljstva poslom* iznosi 0.96, što takođe ukazuje na visoku pouzdanost skale. Deskriptivne statističke vrijednosti za skale emocionalne kompetencije, emocionalne regulacije i kontrole, te skale zadovoljstva poslom predstavljene su u prilogu u *Tabeli 2*.

Tabela 2:
*Deskripcija rezultata dobijenih primjenom upitnika
emocionalne kompetencije, skale emocionalne regulacije i kontrole i skale zadovoljstva poslom*

	MSD	Min.	Max.	Sk	Ku	NK-S
Subskala sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija	2.05	0.79	1.3	-0.82	-1.40	110.022
Subskala sposobnosti regulacije emocija	2.02	0.83	1.3	-0.03	-1.56	110.023
Subskala uticaja emocija i raspoloženja na mišljenje	2.05	0.79	1.3	-0.82	-1.40	110.022
Subskala uticaja emocija i raspoloženja na pamćenje	2.02	0.81	1.3	-0.03	-1.48	110.022
Subskala kontrole emocionalnih reakcija	2.06	0.77	1.3	-0.11	-1.29	110.021
Skala zadovoljstva poslom	2.00	0.82	1.30	0.00	-1.52	110.022

Na subskali sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija ispitanici su postigli prosječni rezultat 2.05 uz standardnu devijaciju 0.79. *Sk* (-0.82) i *Ku* (-1.40) ukazuju na asimetričnu distribuciju. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucija rezultata ne odstupa od normalne distribucije. Na subskali sposobnosti regulacije emocija ispitanici su postigli prosječni rezultat 2.02 uz standardnu devijaciju 0.83. *Sk* (-0.03) i *Ku* (-1.56) ukazuju na asimetričnu distribuciju. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucija rezultata ne odstupa od normalne distribucije.

Kada su upitanju subskale Upitnika *emocionalne regulacije i kontrole* ispitanici su na subskali uticaja emocija i raspoloženja na mišljenje postigli prosječni rezultat 2.05 uz standardnu devijaciju 0.79. *Sk* (-0.82) i *Ku* (-1.40) ukazuju na asimetričnu distribuciju. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucija rezultata ne odstupa od normalne distribucije.

Na subskali uticaja emocija i raspoloženja na pamćenje ispitanici su postigli prosječni rezultat 2.02 uz standardnu devijaciju 0.81. *Sk* (-0.03) i *Ku* (-1.48) ukazuju na asimetričnu distribuciju. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucija rezultata ne odstupa

od normalne distribucije. Na subskali kontrole emocionalnih reakcija ispitanici su postigli prosječni rezultat 2.06 uz standardnu devijaciju 0.77. *Sk* (-0.11) i *Ku* (-1.29) ukazuju na asimetričnu distribuciju. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucija rezultata ne odstupa od normalne distribucije.

Kada je upitanju skala zadovoljstva poslom ispitanici su postigli prosječan rezultat 2.00, uz standardnu devijaciju 0.82. *Sk* (0.00) i *Ku* (-1.52) ukazuju na to da je distribucija pozitivno asimetrična. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucija rezultata ne odstupa od normalne distribucije.

POVEZANOST EMOCIONALNE INTELIGENCIJE I ZADOVOLJSTVA POSLOM

Kao što smo već naveli, emocionalnu inteligenciju ispitivali smo pomoću dva upitnika: Upitnika emocionalne kompetencije i Upitnika emocionalne regulacije i kontrole. Zadovoljstvo poslom ispitivano je pomoću Skale zadovoljstva poslom. Za utvrđivanje povezanosti između subskala upitnika za procjenu emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom korišten je spirmanov koeficijent jer ima najveći statističku moć.

Spirmanova korelaciona matrica upitnika emocionalnih kompetencija, tj. sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija i sposobnosti regulacije emocija i zadovoljstva poslom.

Tabela 3:

Spirmanova korelaciona matrica upitnika emocionalnih kompetencija, tj. sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija i sposobnosti regulacije emocija i zadovoljstva poslom
Zadovoljstvo poslom

		Koeficijent korelacije	*.241
Emocionalne kompetencije	Sposobnost izražavanja i imenovanja emocija	<i>p</i>	.011
		<i>N</i>	110
		Koeficijent korelacije	** .254
	Sposobnost regulacije emocija	<i>p</i>	.007
		<i>N</i>	110

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

Kao što se može vidjeti u *Tabeli 3*, utvrdili samo da postoji statistički značajna povezanost zadovoljstva poslom i sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija (0.24) koja je značajna na nivou 0.05 i sposobnosti regulacije emocija (0.25) koja je značajna na nivou 0.01.

Tabela 4:

Spirmanova korelaciona matrica upitnika emocionalne regulacije i kontrole, tj. uticaja emocija i raspoloženja na mišljenje i na pamćenje, te kontrole emocionalnih reakcija i zadovoljstva poslom
Zadovoljstvo poslom

		Koeficijent korelacije	** .548
Emocionalna regulacija i kontrola	Uticaj emocija i raspoloženja na mišljenje	<i>p</i>	.000
		<i>N</i>	110
		Koeficijent korelacije	** -.289
	Uticaj emocija i raspoloženja na pamćenje	<i>p</i>	.002
		<i>N</i>	110
		Koeficijent korelacije	** -.304
	Kontrola emocionalnih reakcija	<i>p</i>	.001
		<i>N</i>	110

* Korelacija je značajna na nivou 0.05

** Korelacija je značajna na nivou 0.01

Kao što se može vidjeti u *Tabeli 4*, utvrdili samo da postoji statistički značajna povezanost zadovoljstva poslom i uticaja emocija i raspoloženja na mišljenje (0.54) koja je značajna na nivou 0.01, kao i uticaja emocija i raspoloženja na pamćenje (-0.28) koja je značajna

na nivou 0.01. Postoji i statistički značajna povezanost između zadovoljstva poslom i kontrole emocionalnih reakcija (-0.30)

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja obogaćuju spoznaje o relacijama između emocionalne inteligencije i zadovoljstva poslom i ukazuju na njihovu povezanost. Dobijeni rezultati u skladu sa mišljenje Uljanića (2015) da raspoloženje i emocije čine afektivni element zadovoljstva poslom. On smatra da postoji povezanost učestalosti doživljavanja pozitivnih emocija sa zadovoljstvom poslom, s tim da jači uticaj na zadovoljstvo uzrokuje često doživljena pozitivna emocija nego par intenzivnih emocija, kao i da potiskivanje neugodnih emocija smanjuje zadovoljstvo poslom i da pojačavanje ugodnih emocija povećava zadovoljstvo poslom. Dobijena povezanost između sposobnosti izražavanja i imenovanja emocija i zadovoljstva poslom, kao i sposobnosti regulacije emocija i zadovoljstva poslom je pozitivna što znači da što su veći skorovi na upitniku emocionalne kompetencije i zadovoljstvo poslom je veće. To znači da ispitanici rade sa više elana kada ih neko pohvali, otvoreno pokazuju kada im se nešto ne sviđa što pozitivno utiče na socijalne odnose i klimu u radnoj organizaciji. Ispitanici lako mogu imenovati emocije koje doživljavaju, te uočiti raspoloženje ili neraspoloženje kod drugih što takođe utiče na odnose u radnoj organizaciji jer će drugačije pristupati osobama koje su loše raspoložene i više voditi računa tokom komunikacije sa takvom osobom. Takođe, ispitanici nastoje da održe dobro raspoloženje. Sve ovo potvrđuje da su dobri međuljudski odnosi ključni za zadovoljstvo poslom u nekoj radnoj organizaciji, i to ne samo odnosi između zaposlenih, nego i odnosi između zaposlenih i nadređenih. Kako ispitanici mogu uočiti loše raspoloženje kod drugih oni s ei ponašaju u skladu sa tim te u pojedinim situacija ne preopterećuju svoje kolege. Način komunikacije na relaciji nadređeni - podređeni takođe ima važan uticaj na zadovoljstvo poslom. Način na koji percipiramo ponašanje nadređenog može pozitivno ili negativno uticati na zadovoljstvo poslom. Komunikacijsko ponašanje, verbalno izražavanje, ali i neverbalna komunikacija ključno je za odnos između nadređenog i podređenog. Nadređeni koji komunicira neposredno, prijateljski i otvoreno dobiti će više pozitivnih povratnih informacija i zadovoljnije podređene.

Dobijena povezanost između zadovoljstva poslom i uticaja emocija i raspoloženja je pozitivna. To znači da što ispitanici bolje kontrolišu uticaj emocija i raspoloženja na njihovo mišljenje i zadovoljstvo poslom je veće. Ljudi su skloni da pod uticajem negativnog raspoloženja donose ishitrene zaključke, burno reaguju ili prosto ne mogu da smisle adekvatno rješenje za neki problem. Ukoliko su u stanju da to kontrolišu bolje će se prilagođavati uslovima na poslu i njihovi odnosi sa kolegama će biti bolje, pa će samim tim i zadovoljstvo poslom biti veće. Rezulazi ukazuju i na postojanje povezanosti između zadovoljstva poslom i uticaja emocija i raspoloženja na pamćenje, međutim za razliku od prethodnog aspekta povezanost je negativna. To znači da ukoliko bolje kontrolišemo uticaj emocija i raspoloženja na pamćenje zadovoljstvo poslom je manje. Ukoliko pojedinac pamti situacije u kojima je bio ljut, ne zaboravlja i ne oprašta lako ljudima koji su ga naljutili ili rastužili i teško zaboravlja stvari koje su ga uzrujale to će negativno uticati na zadovoljstvo poslom jer će pojedinac osobama za koja ga vežu negativna sjećanja prilaziti sa više opreza a to će narušiti dobru socijalnu klimu u organizaciji. Pronađena je i negativna povezanost između kontrole emocionalnih reakcija i zadovoljstva poslom. Ukoliko osoba burno reaguje kada je neko naljuti, kada nešto raspavlja misli da je uvijek upravu, te se u bijesu i ljutnji iskali i na onoga ko nije ništa kriv, zadovoljstvo poslom kod te osobe će biti manje. Još jednom se potvrđuje značaj dobrih socijalnih odnosa u radnoj organizaciji na zadovoljstvo poslom.

Ograničenja malog i neproporcionalnog uzorka po dimenziji pola, rezultate čine ograničenim. Ipak, stoji uopštena konstatacija da su na posmatranom uzorku zdravstvenih radnika dobijeni slični rezultati kao i u referentnim istraživanjima.

LITERATURA

- Bar-On, R. Braun (R. Brown), J.M. Kakudlej (J.M. Kirkcaldy), B.D. Tom (B.D. Thome), E.P. (2000). Emotional expression and implications for occupational stress; an application of the Emotional Quotient Inventory (EQ-i). *Personality and Individual Differences*, 28, 1107-1118.
- Buško, V. i Babić, A. (2006). Prilog empirijskoj provjeri uloge emocionalne inteligencije u školskom postignuću. *Odgovorne znanosti*, 8, 2, 313-327.
- Brebić, Z. (2008). Neke komponente emocionalne inteligencije, školski uspjeh, porosocijalno i agresivno ponašanje učenika u primarnom obrazovanju. Izvorni znanstveni članak. UDK: 373.3. Bjelovar: Osnovna škola Bjelovar.
- Čizmić, S. i Kondić, V. (2003). Psihologija rada u formuli uspeha organizacije (Priručnik). Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Dugi, L. (2013). Emocionalna inteligencija, empatija i profesionalni interesi kod studenata psihologije. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Goleman, D. (1997). Emocionalna inteligencija. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Guzina M. (1980). Kadrovska psihologija. Beograd: Naučna knjiga.
- Milivojević, Z. (2007). Emocije-psihoterapija i razumevanje emocija. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Matanović, J. (2009). Osobine ličnosti kao prediktori zadovoljstva poslom. Novi Sad: Filozofski fakultet. Originalni naučni rad. Vol. 2 (3) str. 327- 338.
- Mladenović, V. i Marković, J. (2011). Emocionalni profil i zadovoljstvo poslom zdravstvenih radnika. *Engrami*, vol. 33, br. 2. Niš: Departman za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Novak, T., Laušić, H. i Jandrić-Nišević, A. (2008). Zadovoljstvo poslom, profesionalni stres i sagorjevanje osoblja u penalnim institucijama - pregled literature. Pregledni članak. UDK:343.9 Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Petković, M. Janićijević, N. Bogićević-Milkić, B. (2005). Organizacija. Dizajn, ljudski resursi, promene. Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Centar za izdavačku delatnost.
- Salovey, P. (Salovey, P.) i Majer, J.D. (Mayer, J.D.) (1997). What is Emotional? In P. Salovey (P. Salovey), D.J. Sluyter (D.J. Sluyter) (Eds.) *Emotional Development and Emotional Intelligence*. New York: Basic books.
- P. (Salovey, P.), Majer, J.D. (Mayer, J.D.), Karuso, D.R. (Caruso, D. R.) i Sitarenius, G. (Sitarenios, G.) (2003). Measuring Emotional Intelligence. *With the MSCEIT V2.0. Emotion*, 3(1), 97-105.
- Šimić-Šašić, S. (2011). Percepcija odgovornosti, društvenog statusa i zadovoljstvo poslom u odgojiteljima (Originalni naučni rad). Zadar: Sveučilište u Zagrebu.
- Takšić, V. (1998). Validacija konstrukta emocionalne inteligencije. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Takšić, V. (2003). Skala emocionalne regulacije i kontrole (ERIK): provjera faktorske strukture. *Psihologijske teme*, 12, 43-54.
- Takšić, V., Mohorić, T. i Munjaš, R. (2006). Emocionalna inteligencija: teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom. *Društveno istraživanje Zagreb*, 4-5(84-85), 729-752.
- Uljanić, L. (2015). Povezanost zadovoljstva zaposlenika i upravljanja odnosima s korisnicima. Neobjavljeni diplomski rad. Pula: Sveučilište Jurija Dobrile.
- Van den Berg (Van den Berg TIJ), Alvenia SM. (Alavinia SM.), Bred FJ. (Bredt FJ.), Lindeboom D. (Lindeboom D.), Elders LAM (Elders LAM), Burdorf A. (Burdorf A.). The influence of psychosocial factors at work and life style on health and work ability among professional workers. *Int Arch Occup Environ Health* 2008; 81:1029-36.
- Vujić, D. (2010). Psihologija rada: čovek i rad u savremenom poslovnom okruženju. Novi Sad: PROMETEJ.

Бојана Д. Дурмић*
Катедра за психологију
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ПСИХО – СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ДРУШТВЕНО НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА У ШКОЛИ

***АПСТРАКТ:** Истраживање приказано овим радом има за циљ да опише релације између емоционалне компетентности средњошколаца, афективне везаности са вршњацима и пола испитаника са једне стране и склоности друштвено ризичном понашању у школи, са друге стране. Емоционална компетентност односи се на способност појединца да разуме и прихвати, како властите емоције, тако и емоције других људи. Афективна везаност са вршњацима представља намерни покушај афективног удаљавања од примарних веза (родитеља) и успостављање нових веза са вршњацима. Друштвено неприхватљиво понашање представља понашање које није у складу са законским прописима и друштвеним нормама. У овом истраживању нагласак се ставља на друштвено неприхватљиво понашање у школи, које се манифестује кроз неоправдано изостајање са наставе, неизвршавање школских обавеза и незаинтересованости за наставу.*

Узорак истраживања чинило је 133 средњошколаца оба пола са регије Бирач. Резултати истраживања показују да се постоје статистички значајне разлике између мушких и женских испитаника у односу на ниво укључености у друштвено неприхватљиво понашање. Такође, постоји статистички значајна разлика између испитаника са сигурном афективном везаношћу са вршњацима и испитаника са несигурном афективном везаношћу са вршњацима у односу на ниво укључености у друштвено неприхватљиво понашање. Резултати истраживања показали су и постојање статистички значајне разлике између нивоа емоционалне компетентности и укључености у друштвено неприхватљиво понашање.

Кључне ријечи: друштвено неприхватљиво понашање, афективна везаност са вршњацима, емоционална компетентност

УВОД

У данашње време све је више младих који испољавају неки од облика друштвено неприхватљивог понашања. Друштвено неприхватљиво понашање штети како појединцу, тако и друштву у целини. Понашања код којих постоји намерно наношење повреде људима или имовини, добровољно понашање које прати постојање одређеног објективног и/или субјективног степена ризика можемо окарактерисати као друштвено неприхватљиво понашање (Стојадиновић 2004, Митровић и сар., 2006). Облик антисоцијалног понашања који крши друштвене и правне норме означава се као делинквентно понашања, а оно је најчешће праћено друштвено неприхватљивим понашањем (алкохолизам, скитња, агресивно понашање, итд) (Ајдуковић, 1988: према Врсеља, 2010).

Према Патерсоновој теорији присиле (Patterson, 1988: према Врсеља 2010) разликују се особе са раним и касним јављањем друштвено неприхватљивог понашања. Прве карактерише почетак испољавања таквог понашања у раној доби, најкасније до ране адолесценције, и оно зависи од особина детета и родитеља и њихове интеракције. Друге карактерише почетак испољавања друштвено неприхватљивог понашања у периоду средње или касне адолесценције, када почиње интензивније дружење са ризичним вршњацима, а адекватно надзирање од стране родитеља престаје. То ће довести до усвајања нових, тежих облика друштвено неприхватљивог понашања. Мофитина теорија друштвено неприхватљивог понашања разликује континуирано неприхватљиво понашање и оно које је ограничено на период адолесценције (Moffitt, 1990, 1993: према Врсеља,

---

* bojanadurmic@gmail.com

2010). Континуирано друштвено неприхватљиво понашање резултат је неуропсихолошког ограничења у интеракцији са неповољним карактеристикама родитеља и јавља се рано. Друштвено неприхватљиво понашање које се јавља у адолесценцији резултат је опонашања вршњака који се неприлагођено понашају, а са таквим понашањем су почели у ранијој животној доби.

Друштвено неприхватљивим понашање може се сматрати широк распон понашања, од друштвено неприхватљивих поступака у детињству, која се сматрају злочестим до друштвено неприхватљивог понашања малолетника, те насилна и деструктивно илегална понашања.

Многи облици друштвено неприхватљивог понашања појаве се на раном узрасту, задржавају се током адолесценције, а често се одржавају и у одраслој доби, утичући на каснији живот. Адолесценција је период када млади теже испробавању нових животних могућности и склони су различитим облицима понашања, од којих нека неће имати адаптивну функцију, и ако се учврсте могу да угрозе психо – социјални развој младе особе. За децу и младе који су суочени са проблемима који угрожавају њихов позитиван развој и успешно сналажење у друштву можемо рећи да су „деца и млади у ризику“. Овај термин се користи за особе које су током периода одрастања показале различите породичне, здравствене, емоционалне, васпитно – образовне проблеме, или неке облике поремећаја личности и понашања (Башић, 2000. према Злоковић и Врцел, 2010).

Понашање сваког детета, али и младе и одрасле особе је скуп биолошких, психолошких и социјалних фактора.

Резултати досадашњих истраживања (Југовић, 2004. Стојадиновић, 2004, Митровић и сар., 2006) показују да најчешћи фактори друштвено неприхватљивог понашања адолесцента следећи:

1. средина (доступност дроге, толеранција према злоупотреби супстанци или разним облицима насилног понашања, насиље у медијима, селидбе, лоша материјална ситуација и сл),
2. породица (продонгирани конфликти у породичном окружењу, насиље у породици, болести чланова породице, слаба емоционална повезаност између родитеља и деце и сл),
3. школа (слаб успех у школи, антисоцијално понашање и сл),
4. индивидуални – вршњачки фактори (отуђеност, изолација од вршњачких група, али и укључивање у вршњачке групе са проблемима у понашању, склоност бунтовништву и сл),
5. психофизишко стање (поремећаји пажње, радних навика, особине личности као што су ниско самопоштовање, емоционална нестабилност).

Иако многи адолесценти живе у окружењу у којем су изражена друштвено неприхватљива понашања, они сами нису актери истих. Због тога су рађена истраживања о предусловима, односно протективним факторима, који штите адолесценте од упуштања у разне облике друштвено неприхватљивог понашања. Протективни фактори који се најчешће спомињу су (Југовић, 2004: Стојадиновић, 2004, Митровић и сар., 2006):

1. особине личности (у смислу темпераменталних предиспозиција, али и позитивне слике о себи и сл),
2. квалитете интеракција између детета и околине (везаност за родитеље, интегрисаност у вршњачку групу и сл),
3. аспекти мезосистема и егзосистема (сарадња породице и школе, превентивни програми у оквиру школе и сл).

Друштвено неприхватљиво понашање може се манифестовати на разне начине. Оно обухвата теже облике као што су пљачке, убиства, силовања, провале, насилни напади и друге и лакше облике испољавања као што су бежање од куће, опијање, ризична сексуална понашања, неоправдано изостајање из школе и друге. Ми ћемо у овом раду пажњу посветити лакшим облицима друштвено неприхватљивог понашања, конкретно

друштвено неприхватљивом понашању у школи, које се односи на неоправдано изостајање са наставе, избегавање школских обавеза и незаинтересованост за школске обавезе.

Разноликост резулата истраживања о овој теми, навела нас је да испитамо релације но између емоционалне компетентности и афективне везаности адолесцената за вршњаке, као и пола у контексту релација са друштвено неприхватљивим понашањем. У овом истраживању усмерићемо се на друштвено неприхватљиво понашање у школи, јер после породице школа је један од најзначајнијих чинилаца васпитања и социјализације.

Адолесценти ће се у средњој школи сусрести са неким новим системом правила и неким новим очекивањима. А да ли ће школска средина бити стимулативна за појединца или један од узрока неприхватљивог понашања, зависи од индивидуалних карактеристика ученика и њихових породичних искустава, као и специфичностима школског система. Према томе, неки облици друштвено неприхватљивог понашања у школи појавиће се као резултат утицаја индивидуалних карактеристика адолесцента и његових породичних прилика. Друштвено неприхватљиво понашање у школи може се јавити као негативан однос према школи, удаљавање од школе, усвајање непримерених образаца понашања, дружење са деликвентним вршњацима и слично. Већина истраживања је потврдила постојање разлика у испољавању друштвено неприхватљивог понашања између адолесцената и адолесценткиња, па смо и ми желели да проверимо да ли ће средњошколци са регије Бинач показати различит ниво укључености у друштвено неприхватљиво понашање у школи. Разумевање и регулација емоција неопходна је за неометано функционисање индивидуе, како на когнитивном, тако и на емоционалном и друштвеном плану. У том смислу способност уклапања у друштвену ситуацију, разумевања власитих и туђих емоција, тумачење друштвених порука, што све чини емоционалну компетентност, веома је важна за успостављање адекватног друштвеног понашања уопште, па тако и у школи. Квалитет емоционалних веза са родитељима одредиће и квалитет емоционалних веза са вршњацима. Везивање за вршњаке представља природну развојну појаву. Уласком детета у адолесцентско доба утицај вршњака је све доминантнији и израженији. Вршњаци играју велику улогу у формирању ставова и погледа на живот и сходно томе желели смо проверити релације афективне везе са вршњацима и укључености у друштвено неприхватљива понашања.

Болбијева теорија афективног везивања фокусира се на чињеницу да се однос између мајке и детета у најранијем детињству касније преноси и обликује међуљудске односе током целог живота (Bowlby, 1988: према Зубић и сар, 2014).

Према овој теорији кроз афективне размене, у најранијем детињству, формирају се специфичне емоционалне реакције. Квалитет односа између мајке и детета утиче на изградњу представе о себи и представе о другима. Акумулирана искуства, настала на основу понављаних образаца интеракције са особама из окружења Болби је назвао унутрашњим радним моделима (Зубић и сар, 2014). Унутрашњи радни модели постају основ за изградњу две менталне репрезентације: модел себе, односно процена властите компетентности и вредности у односу са другим људима на основу које се формира позитиван или негативан модел себе и модел значајних других, односно процена њихове доступности и респонзивности на основу које се формира позитиван или негативан модел значајних других. Позитиван модел себе подразумева перцепцију себе као особе вредне пажње и љубави од стране других, а негативан модел подразумева перцепцију себе као мање вредног љубави и подршке других. Позитиван модел других подразумева перцепцију других као особа којима се може веровати, а негативан модел односи се на схватање да се другима не може веровати.

Адолесценција представља период транзиције и из угла афективне теорије. За разлику од периода пре, у току адолесценције постоје намерни покушаји да се удаљи од примарних блиских веза (мајка, родитељи) и да се те везе држе на емоционалној и физичкој дистанци. У овом периоду јављају се бројне трансформације у сфери емотивног,

когнитивног и бихејвиоралног система, пружа се шасна смањивања контакта са родитељима, раста емоционалне дистанце са њима и пада афективне везаности за родитеље у прилог расту везаности за вршњаке.

У периоду адолесценције веома је важно да родитељи буду сензитивни и респонзивни, али и ограничавајући у одговарајућој мери. Два посебно важна атачмента (attachment) издвајају се у периоду адолесценције (Стефановић Станојевић и сар., 2012): потреба за постојањем сигурне базе која је присутна у свим развојним фазама, али у адолесценцији је специфична, јер адолесценти покушавају да достигну аутономију, независност, али се враћају родитељима за помоћ, када им покушаји да достигну аутономију постану пренапорни и сепарациони протест који предствала нови ниво разумевања, па и прихватања сепарације.

У адолесценцији утицај вршњака је најснажнији. Хазан и Шавер (Hazan i Shaver, 1991: према Стефановић Станојевић, 2011) су конструисали схему трансфера везе родитељ – дете ка афективној вези са вршњацима. Тражење и одржавање близине је први елемент трансфера који се помера са родитеља на вршњаке, односно први аспект који преузимају вршњаци је потреба за њиховом близином. Следећи аспект који прелази са родитеља на вршњаке је потреба за утехом и подршком, док тек у одраслом добу вршњаци преузимају од родитеља и квалит базе сигурности (графикон 1).

Графикон 1:

Трансфер афективне везаности са родитеља на вршњаке

Емоције су структуре које управљају нашим животима, нарочито односима са другим људима. Препознавање личних емоција и емоција других људи, емоционална регулација и коришћење информација о емоцијама у социјалном понашању објашњава концепт емоционалне интелигенције.

Према Мајер и Саловеј (Mayer & Salovey 1997: према Цвијетовић, 2014) емоционална интелигенција представља индивидуалне разлике у способности перципирања и изражавања емоције, те разумевања и управљања информацијама повезаним са емоцијама.

Структура емоционалне интелигенције, према њиховом моделу, укључује следеће менталне способности:

1. перцепцију, процену и изражавање емоција,
2. емоционалну фацилитацију мишљења,
3. разумевање и анализу емоција и употребу емоционалних знања,
4. рефлексивну регулацију емоција у промоцији емоционалног и интелектуалног развоја.

Ове менталне способности поредане су према сложености психичких процеса које укључују, од једноставних до сложених. Најсложенија способност је регулација емоција, ублажавање непријатних и појачавање пријатних емоција.

Развој емоционалне интелигенције од детињства до адолесценције и одрасле доби може се поредити са развојем емоционалне регулације (Мајер и Саловеј1997: према Цвијетовић, 2014), која омогућава особи да изражавање власитих емоција усклади са захтевима околине, да се заштити од негативних емоција и да „влада“ њима тако да јој не ометају функционисање.

Један од најважнијих фактора који деци и младима може одржати емоционалну равнотежу јесте присуство особа које пружају подршку. Адолесценти у својим односима са вршњацима развијају своје социјалне вештине и емоционалну компетенцију. Интерперсонални односи су неопходни за когнитивни, емоционални и социјални развој.

Емоционална компетентност се може тумачити као скуп емоционалних вештина појединца чији је задатак уклапање појединца у социјалну средину, као и тумачење социјалних и сопствених емоционалних порука. Она представља способност појединца да освести своје и туђе емоције и да је у стању да се с њима носи. Емоционална едукација почиње у најранијим периодима живота. У зависности од емоционалне компетенције родитеља и њихове спремности да знања пренесу на дете зависи колико ће дете стећи основних емоционалних вештина, које ће му у даљем животу бити потребне.

КОНЦЕПЦИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Проблем овог истраживања односи се на испитивање раширености друштвено понашања код средњошколаца, као и на релацију између психолошких особина и друштвено неприхватљивог понашања средњошколаца, с обзиром на пол. Циљ овог истраживања је утврдити да ли постоји статистички значајна разлика у постојању друштвено неприхватљивог понашања с обзиром на различит ниво емоционалне компетентности, различит степен афективне везаности за вршњаке, као и с обзиром на пол.

Узорком је обухваћено 133 средњошколца регије Бирач.

Узорак је пригодан. Структура узорка анкетираних средњошколаца приказана је у табели 1.

Табела 1: Структура узорка

		Број	Процент
Пол	мушки	42	31,60
	женски	91	68,40
	Укупно	133	100,00
Разред	први	31	23,30
	други	22	16,50
	трећи	39	29,30
	четврти	41	30,80
	Укупно	133	100,00
Успех на полугодишту	одличан	27	20,30
	врло добар	50	37,60
	добар	42	31,60
	довољан	2	1,50
	недовољан	12	9,00
	Укупно	133	100,00
Владање	примерно	122	91,00
	врло добро	5	3,80
	добро	2	1,50
	задовољава	4	3,00
	не задовољава	0	0
	Укупно	133	100,00
Живиш са	оба родитеља	121	91,00
	са једним родитељем (родитељи су разведени)	8	6,00
	са једним родитељем (немаш другог родитеља)	4	3,00
	Укупно	133	100,00
Финансијска ситуација твоје породице је	веома добра	38	28,60
	добра	87	65,40
	лоша	4	3,00
	веома лоша	4	3,00
	Укупно	133	100,00

За испитивање афективне везаности са вршњацима кориштен је тест за процењивање афективне везаности у адолесценцији ревидирана верзија ИППА (Б. Вукчевић, 2010). Тест ИППА-Р испитује три најважнија концепта: комуникација, поверење и отуђеност, на основу којих се добијају категорије сигурна и несигурна везаност, за разумевање афективног везивања у адолесценцији, кроз 25 тврдњи.

Поузданост је проверена алфа коефицијентом који износи 0,804 и тест се сматра поузданим.

За добијање увида у ниво укључености средњошколаца у друштвено неприхватљива понашања у школи кориштена је скала ризичних понашања младих, коју су методом редукције Рицијаш, Крајцер и Боулет (2010) свели на 17 честица.

Скала утврђује ниску, средњу и високу ризичност. Поузданост је проверена алфа коефицијентом који износи 0,874 и тест се сматра поузданим.

За испитивање емоционалне компетентности кориштен је упитник емоционалних вештина и компетентности УЕК-15 аутора Владимира Такшића, који садржи 15 честица.

Поузданост је проверена алфа коефицијентом који износи 0,72 што је нешто испод одређене границе поузданости, али ако узмемо у обзир да упитник има мали број ставки, могло би се рећи да је поузданост ипак прихватљива.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У оквиру резултата истраживања прво смо анализирали структуру добијених одговора средњошколаца на скали друштвено неприхватљивог понашања, а затим су анализирани релације између емоционалне компетентности, афективне везаности са вршњацима и пола са једне стране и нивоа укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи.

Дистрибуција добијених резултата на скали друштвено неприхватљивог понашања адолесцената статистички значајано одступа од нормалне расподеле на шта указују вредности добијене Колмогоров-Смирнов тестом ($KS = 0,291$; $df = 133$; $p = 0,000$).

Резултати се групишу око вредности на доњем делу наше скале. Дистрибуција резултата укључености у друштвено неприхватљивог понашање приказана је у табели бр.2.

Табела 2:
*Дистрибуција резултата укључености
 средњошколаца у друштвено неприхватљива понашања*

Тврдње	Никад	Понекад	Често	Готово увек	АС
	F %	F %	F %	F %	
Поспан/а сам на настави.	15 11,30	66 49,60	29 21,80	23 17,30	2,45
Брзоплет/а сам.	21 15,80	52 39,10	44 33,10	16 12,00	2,41
Лењ/а сам у извршавању школских обавеза.	24 18,00	66 49,60	22 16,60	21 15,80	2,30
Тешко се концентришем на настави.	39 29,30	69 51,90	14 10,50	11 8,30	1,98
Незаинтересован/а сам за школско градиво.	42 31,60	64 18,10	17 12,80	10 7,50	1,96
Конзумирам алкохолна пића.	59 44,40	38 28,60	19 14,30	17 12,80	1,95
Безвољан/а сам.	47 35,30	58 43,60	17 12,80	11 8,30	1,94
Растресен/а сам на настави.	60 45,10	58 43,60	9 6,80	6 4,50	1,71
Неоправдано изостајем с појединих часова.	87 65,40	37 27,80	2 1,50	7 5,30	1,47
Недисциплинован/а сам на настави.	91 68,40	33 24,70	5 3,80	4 3,00	1,41
Вербално сам агресиван/а (вичем, псујем, претим).	93 69,90	30 22,60	7 5,30	3 2,30	1,40
Пушим цигарете.	108 81,20	12 9,00	5 3,80	8 6,00	1,35
Конзумирам марихуану или хашиш и слично.	113 85,00	7 5,30	3 2,20	10 7,50	1,32
Физички сам агресиван/а (гурам друге, плускам, тучем се).	107 80,50	15 11,20	6 4,50	5 3,80	1,32
Вербално се сукобљавам с особама од ауторитета (вичем, псујем).	106 79,70	16 12,00	9 6,80	2 1,50	1,30
Жалим се на здравствене проблеме како бих избегао/ла проверу знања.	101 75,90	28 21,10	2 1,50	2 1,50	1,29
Неоправдано изостајем цели дан с наставе.	106 79,70	20 15,00	6 4,50	1 0,80	1,26

Анализирајући добијене податке можемо видети да су средње вредности највеће за поспаност на настави (АС 2,45), брзоплетост (АС 2,41) и лењости у извршавању школских обавеза (АС 2,30).

Такође, резултати показују да је највећи проценат ученика 85,00% рекло да никада не конзумира марихуану, хашиш или слично, као и цигарете њих 81,20%.

Индикатори укључености у друштвено неприхватљиво понашање који имају најмању аритметичку средину показују да средњошколци у највећем броју нису склони неоправдано изостајати са наставе цели дан (АС 1,26) и користити здравствену ситуацију као изговор како би избегли проверу знања (АС 1,29).

Из дистрибуције резултата можемо видети и да је проценат средњошколаца који нису никад физички агресивни 80,50%, као и да је највећи проценат оних средњошколаца који се никад вербално не сукубљавају са ауторитетом, њих 79,70%.

Дистрибуција резултата укључености средњошколаца у друштвено неприхватљиво понашање у школи показује да одговори на тврдње имају аритметичке средине које се крећу од АС 1,26 до АС 2,45 и да испитаници у највећем броју имају низак до умерен ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи.

Анализирајући добијене резултате између пола испитаника и три нивоа укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи, која су задана скалом, можемо рећи да смо утврдили постојање статистички значајне разлике на ниву 0,05 ($p = 0,026$) између средњошколаца и средњошколки у односу на укљученост у друштвено неприхватљива понашања у школи.

Табела 3:

Релације између пола испитаника и укључености у друштвено неприхватљиво понашање у школи

Пол	Друштвено неприхватљиво понашање у школи			Укупно
	Низак ниво укључености	Средњи ниво укључености	Висок ниво укључености	
Мушки	13 31,00%	19 45,20%	10 23,80%	42 100,00%
Женски		34 37,40%	9 9,90%	91 100,00%
Укупно	61 45,90%	53 39,80%	19 14,30%	133 100,00%

$$\chi^2 = 7,321 \quad df = 2 \quad p = 0,026 \quad C = 0,228$$

Као што можемо видети из табеле број 3 више од половине женских испитаника (52,70%) има низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи, док је број мушких испитаника мањи (31,00%). Такође, резултати показују да је већи проценат средњошколаца (23,8%) у односу на средњошколке (9,90%) који имају висок ниво укључености у друштвено неприхватљиво понашања у школи.

Анализирајући однос између афективне везаности са вршњацима коју смо арбитрарно поделили у две категорије сигуна и несигурна афективна везаност са вршњацима и три нивоа укључености у друштвено неприхватљиво понашање у школи утврдили смо да постоји статистички значајна разлика између сигурне и несигурне афективне везаности са вршњацима и нивоа укључености у друштвено неприхватљиво понашање у школи.

Табела 4:
Релације између афективне везаности са вршњацима и укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи

Афективна везаност са вршњацима	Друштвено неприхватљиво понашање у школи			Укупно
	Низак ниво укључености	Средњи ниво укључености	Висок ниво укључености	
Несигурна	22 34,40%	30 46,90%	12 18,80%	64 100,00%
Сигурна	39 56,50%	23 33,30%	7 10,10%	69 100,00%
Укупно	61 45,90%	53 39,80%	19 14,30%	133 100,00%

$$\chi^2 = 6,800 \quad df = 2 \quad p = 0,033 \quad C = 0,221$$

На основу добијених резултата који се могу видети у табели 4 можемо рећи да постоји статистички значајна разлика на нивоу 0,05 ($p = 0,033$) између средњошколаца који имају сигурну афективну везаност са вршњацима у односу на оне који имају несигурну афективну везаност са вршњацима у погледу укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи. Код испитаника који имају сигурну афективну везаност са вршњацима заступљен је низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи (56,50%), док је код испитаника са несигурном афективном везаношћу са вршњацима најзаступљенији умерен ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи (46,90%). Такође, они средњошколци који имају несигурну афективну везаност са вршњацима имају и виши ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи (18,80%) у односу на оне са сигурном афективном везаношћу са вршњацима (10,10%). Резултати показују да средњошколци са сигурном афективном везаношћу за вршњаке имају низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи.

Анализирали смо релације између нивоа емоционалне компетентности и нивоа укључености у ризична понашања. Емоционалну компетентност смо арбитарно поделили у три нивоа низак, умерен и висок, па ће у табели 5 бити приказане релације између три нивоа емоционалне компетентности и три нивоа укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи

Табела 5:
Релације између емоционалне компетентности и укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи

Емоционална компетентност	Друштвено неприхватљиво понашање у школи			Укупно
	Низак ниво укључености	Средњи ниво укључености	Висок ниво укључености	
Низак ниво	13 28,90%	26 57,80%	6 13,30%	45 100,00%
Умерен ниво	22 50,00%	15 34,10%	7 15,90%	44 100,00%
Висок ниво	26 59,10%	12 27,30%	6 13,60%	44 100,00%
Укупно	61 45,90%	53 39,80%	19 14,30%	133 100,00%

$$\chi^2 = 10,535 \quad df = 4 \quad p = 0,032 \quad C = 0,271$$

Добијени резултати показују да постоји статистички значајна разлика на нивоу 0,05 између нивоа емоционалне компетентности и укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи ($p = 0,032$). Највећи број испитаника (59,10%), који имају висок ниво

емоционалне компетентности имају низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи. Такође, највећи број испитаника са умереним нивоом емоционалне компетентности (50,00%) показује ниску укљученост у друштвено неприхватљива понашања у школи. Највећи број оних са ниским нивоом емоционалне компетентности (57,80%) има средњи ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи. Међутим, висок ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи имају готово подједнако све три категорије емоционалне компетентности.

ЗАКЉУЧАК

Резултати нашег истраживања показали су да средњошколци са регије Бирач имају у највећем броју случајева низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи 45,90%, док је проценат средњошколаца који имају висок ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи 14,30%.

Такође, анализирајући податке које смо прикупили, утврдили смо да су пол и афективна везаност са вршњацима детерминанте укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи, односно да постоји статистички значајна разлика између мушких и женских испитаника у односу на ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи, као и да постоји статистички значајна разлика између оних који имају сигурну афективну везаност са вршњацима од оних који имају несигурну афективну везаност са вршњацима у односу на ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи.

Средњошколци показују виши ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи у односу на средњошколке, а они који имају сигурну афективну везаност са вршњацима имају и низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи

Разлику у укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи између мушких и женских испитаника можемо објаснити чињеницом да се одређени друштвено – културни обрасци понашања одобравају (макар прећутно) за мушку, а не одобравају за женску популацију. У нашој култури сам начин васпитања и опхођења родитеља према мушком и женском детету се разликује. Предрасуде укорењене у нашем систему вредности такође, погодују стварању разлика у односу на пожељна понашања код мушкарца и жена. Неретко се одређени облици агресивног понашања (вербални, физички) доживљавају као показивање моћи, снаге и храбрости од стране мушкараца, а непристојношћу и невоспитањем ако их испољавају жене. Често можемо чути да су мушкарци „јачи пол“, изгледа да они то и показују и у овом истраживању.

Нека истраживања су показала да је један од протективних фактора који штите адолесценте од упуштања у разне облике ризичног понашања квалитет емотивне везе између родитеља и детета. Ми смо овим истраживањем потврдили да је битна и афективна везаност са вршњацима. Наравно, логично објашњење је да од квалитета успостављене афективне везе са родитељима, зависе и будуће афективне везе које се успостављају.

Такође, и резултати нашег истраживања поткрепљују добијене резултате претходних истраживања у којима се као протективни фактор спомиње емоционална стабилност. Ми смо утврђивали релације између емоционалне компетентности и укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи и добили смо резултате који показују статистички значајну разлику између нивоа емоционалне компетентности и укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи. Средњошколци који имају висок ниво емоционалне компетентности имају низак ниво укључености у друштвено неприхватљива понашања у школи.

ЛИТЕРАТУРА

- Врсеља, И. (2010). *Етиологија делинквентног понашања: Приказ Патерсонове и Мофитине теорије развојне психопатологије*. Загреб: Институт друштвених знаности Иво Пилар, Психологијске теме 19, 1 145 – 168
- Злоковић, Ј., Врцељ, С. (2010). *Ризична понашања дјеце и младих*. Ријека: Свеучилиште у Филозофски факултет, 197 – 213
- Зубић, И., Ранђеловић, Д., Годоровић Д. (2014). *Повезаност димензија партнерског везивања и глобалног самопоштовања*. Ниш: Филозофски факултет, Ј., Cruso, D., Salovey, P. (2000). *Emotional Intelligence Meets Traditional Standards for an Intelligence*. Durham. University of New Hampshire, 267 – 298
- Митровић, Д., Смедеревац, С., Грујичић, С., Чоловић, П. (2006). *Типолошки приступ понашању адолесцената*. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад, 264 – 278
- Стефановић Станојевић, Т. (2011). *Афективна везаност, развој, модалитети и процена*. Ниш: Филозофски факултет
- Станојевић, Т., Мухић, И., Ханак, Н. (2012). *Афективна везаности породични односи: и значај*. Београд: Центар за примењену психологију
- Рицијаш, Н., Крајцер, М., Баилет, Д. (2010). *Ризична понашања Загребачких средњошколаца с обзиром на пол*. Загреб: Едукацијско – рехабилитацијски факултет у Загребу, 45 – 63
- Цвијетовић, Ј. (2014). *Емоционална интелигенција и квалитета пријатељских односа у средњој адолесценцији*. Задар: Свеучилиште у Задру, Одјел за психологију
- Шапиро, Л. (1998). *Емоционалан интелигенција, Како васпитањем добити дете с ЕQ*. Београд: народна књига - Алфа

Jelena Marković*
Filozofski fakultet Pale
Univerzitet u Istočnom Sarajevu

HALO EFEKAT: UTICAJ EMOCIONALNOG TONA NA PERCEPCIJU OSOBE

Apstrakt: *Problem istraživanja se tiče halo efekta to jest osnovni cilj ovog istraživanja jeste replika eksperimenta Nisbeta i Vilsona koji se tiče halo efekta. Halo efekat je greška prilikom formiranja prve impresije koja može ići u dva smera. Na osnovu generalnog utiska o nekoj osobi može se zaključivati pristrasno o drugim pojedinačnim osobinama ili obrnuto na osnovu pojedinačne osobine donositi pristrasan tj pogrešan generalni zaključak. Istraživanje je sprovedeno na malom uzorku od 65 ispitanika, studenata različitih smerova Filozofskog fakulteta u Istočnom Sarajevu. Korišćena je eksperimentalna metoda i tehnika anketnog ispitivanja. Sprovedeni statistički testovi pokazuju da se utisci dve eksperimentalne grupe, koje su posmatrale istog naratora koji im je predstavljen kao budući asistent, ali različitog emocionalnog tona (toplog i hladnog), ne razlikuju u pogledu procene opšte dopadljivosti, fizičke atraktivnosti i manira osobe. Ipak, grupa koja je posmatrala izlagača hladnog emocionalnog tona je bila nesigurnija u pogledu želje da im predaje. Više statistički značajnih razlika je uočeno kod procene pojedinačnih osobina ličnosti. Konteks u kome se osoba ponaša toplo ili hladno je više uzet u obzir prilikom ocenjivanja: hladan asistent je procenjen kao pogodniji za nastavu, marljiviji, ambiciozniji i profesionalniji, dok je topao asistent procenjen kao ljubazan i društven ali i manje kompetentan.*

Ključne reči: *halo efekat, prva impresija, emocionalni ton.*

THE HALO EFFECT: THE IMPACT OF EMOTIONAL TONE ON PERSON PERCEPTION

Abstract: *The problem of this research is the halo effect, that is, the main goal of this research is replicating the Nisbett and Wilsons' halo effect experiment. The halo effect refers to the mistake made during the formation of the first impression about a person, which can take two forms. Based on our general impression about a person we can make biased conclusions regarding their individual attributes, but we can also form a biased global impression based on our judgement of persons' individual attributes. The sample of research was small and consisted of 65 participants, students of various courses on Philosophical Faculty of University of Eastern Sarajevo. The result of statistical tests shows that impressions of two groups, which watched the same narrator which was introduced as their future teaching assistant, but exhibited different emotional tone (warm and cold), are not different regarding general likeability, physical attractiveness, and manners of the person. Still, the group which watched the emotionally cold narrator was more ambivalent regarding the question whether they wanted him to be their teacher or not. There were more differences in evaluating single personality traits. It seems that the context of persons' cold or warm behavior was of crucial importance during the evaluation: cold assistant was assessed as more capable of holding classes, more industrious, ambitious and professional, whereas the warm assistant was assessed as kind and sociable, but less competent.*

Keywords: halo effect, first impression, emotional tone.

---

* jellenamarkovic3@gmail.com

UVOD

Ljudi u svojim svakodnevnim situacijama stvaraju utiske i mišljenja o mnogim stvarima sa kojima se susreću. Posmatranjem svoje socijalne sredine formiraju se utisci i mišljenja o onome što smo videli i zapazili. Procenjujemo druge ljude, njihove osobine, navike, crte ličnosti, nečiju dopadljivost ili nedopadljivost, tj. stvaramo određene impresije o nekome. Stvaranje impresije o nekome je svakodnevna situacija u koju se svaki pojedinac upušta (Joha, 2014).

Prvi utisci mogu nastati jako brzo, formiraju se na osnovu malo informacija, stabilni su, trajni tokom vremena i teško se menjaju. O utiscima koje smo stvorili o nekoj osobi, zavisice i naše ponašanje prema njoj (Joha, 2014). S obzirom da nastaju jako brzo i na osnovu malo informacija mogu se javiti brojne greške prilikom stvaranja prvih impresija. Jedna od takvih greški pored stereotipija, implicitnih teorija i atribucija jeste i halo efekat (Rot i Radonjić, 1999).

Halo efekat je fenomen koji je prisutan kod svih ljudi i najverovatnije je proces koji se odvija nesvesno. Mnogi naučnici su istraživali i pokušali da opišu halo efekat još počev od Torndajka davne 1920. (Leuthesser, Kohli i Harich, 1993). I sam naziv „halo efekat“ skovao je Edvard L. Torndajk u svom članku iz 1920. godine koji nosi naziv „The constant error in psychological ratings“ („Stalna greška u psihološkim ocenama“). (Leuthesser, Kohli i Harich, 1993).

Halo efekat je tip kognitivne pristrasnosti u kojoj na naš opšti utisak o osobi utiče to kako je mi doživljavamo i mislimo o njenom karakteru. U širem smislu halo efekat se koristi da opiše globalni uticaj dopadljive ličnosti ili neke njene specifične željene osobine, na stvaranje pristrasnog suda o određenoj osobi ili njenoj bilo kojoj karakteristici. (Nisbett i Wilson, 1997) Tako se često osobe koje su atraktivnije i fizički privlačnije ocenjuju kao osobe sa više pozitivnih atributa (plemenite, vredne, dobre, pametne) (Landy & Sigall, 1974; prema Forgas, 2011). Na uopštenom nivou odnosi se na uobičajenu tendenciju ljudi da ocene osobine ličnosti ili karakteristike, atraktivne osobe povoljnije od onih koji su manje atraktivni.

U većini slučajeva fizički izgled se povezuje sa socijalno poželjnim osobinama kao što su pokazala istraživanja Lukera i saradnika. U njihovom istraživanju došli su do rezultata da osobe koje su fizički privlačne se takođe percipiraju i kao seksipilne, ženstvenije to jest muževnije i one koje im se sviđaju. Kao i da su lepi ljudi takođe i društveniji i popularniji za razliku od onih koji su manje privlačni (Luker, Beane, Helmreich, 1981).

Polok (2012) je u svom istraživanju želela da utvrdi da li se fizička privlačnost povezuje i sa socijalno nepoželjnom osobinom tačnije promiskuitetom. Osnovni cilj njenog istraživanja je bio da se utvrdi da li muškarci koji ocenjuju žene kao atraktivne, iste te žene ocenjuju i kao promiskuitetne. Tjda li postoji pozitivna korelacija između procene žene kao promiskuitetne i procene žene kao atraktivne. Rezultati istraživanja su potvrdili početne hipoteze i pokazali da muškarci koji su ocenjivali žene kao atraktivne su ih takođe ocenjivali i kao visoko promiskuitetne.

Pored fizičkog izgleda i neverbalnog ponašanja, izraz lica, ton glasa, raspoloženje, položaj tela i slično imaju veliki uticaj na formiranje prvog utiska. Kao i emocionalno stanje osobe koja procenjuje, ukoliko je pojedinac loše raspoložen, ciljnu osobu procenjivaće negativnije, nego kad je dobro raspoložen jer će tada procene osobe biti pozitivnije. (Lim, Benbasat i Ward, 2000 prema Joha, 2014)

Wang, Montgomery, Leon i Chiang (2015) su u svom eksperimentu pokušali da dokažu uticaj osmeha na percepciju atraktivnosti žena, tj da li se žene koje se smeju percipiraju kao ženstvenije od onih koje se ne smeju. Grupu muških ispitanika su podelili u dve grupe i jednoj grupi su davali slike sa ženama koje se smeju a drugoj slike istih tih žena bez osmeha. Obe grupe su trebale da ocene atraktivnost, radnu etiku, komunikativnost i dobrotu percipiranih žena. Njihove početne hipoteze nisu potvrđene.

Solomon Aš (1951, prema Havelka, 2008) sproveo je istraživanje čiji je rezultat pokazao da je halo efekat povezan sa kognitivnom disonancijom. Ukoliko ljudi imaju dve informacije, misli ili stava koja nisu u skladu jedan sa drugim dolaze u stanje kognitivne disonance. Kada postanu svesni nesklada traže način da ga uklone kako bi postigli usklađenost svojih misli, stavova ili ponašanja. To rade tako što će tražiti informacije koje će podržati jedno ili drugo uverenje, misao ili stav, a izbegavati informacije koje to ne podržavaju. Halo efekat je vezan uz kognitivnu disonanciju na sledeći način: kada osoba pozitivno oceni drugu osobu po nekoj osobini, tada traži način da ta ocena bude u skladu sa ocenama drugih osobina te osobe (Grcic, 2008).

Stoga se halo efekat može povezati i sa efektom prvih utisaka – informacije koje primamo prve imaju veći uticaj od onih kasnijih. Za formiranje mišljenja o nekoj osobi prve informacije su važnije od kasnijih.

Ako su te informacije pozitivne, taj prvi pozitivan utisak će povoljno uticati na kasnije utiske o osobi. (Joha, 2014)

Na studijama npr., profesor će studenta koji se redovno pojavljuje na njegovim predavanjima opaziti kao marljivog, pa mu automatski pripisati niz drugih pozitivnih osobina: inteligentan, karakteran, sigurno isto uspešan i na drugim predmetima, bio bi dobar asistent, itd., iako ne postoji zaista povezanost između redovnog dolaska na predavanja i bilo koje od ovih pretpostavki.

Fil MekAler i saradnici (2016) organizovali su eksperiment tako što su snimili glasove 64 čoveka (muškaraca i žena) koji su pročitali odlomak koji je uključio reč „halo“. Zatim je „izrezo“ tu reč i dao učesnicima u istraživanju da je poslušaju i da na osnovu toga rangiraju po deset osobina (pouzdanost, agresivnost, dominantnost, toplina. . .) onoga ko govori tu reč. Zaključio je da su se učesnici eksperimenta složili o tome koji glas odgovara kojem tipu ličnosti. Međutim, MekAler i saradnici (2016) navode da nije važno odgovara li ta ocena stvarnom stanju već koliko slaganja postoji oko procenjenih osobina ličnosti na osnovu jednog „halo“.

Zaključak je da svi ispitanici precipiraju prvi glas kao *najpouzdaniji*, a drugi (glas) kao *najagresivniji*. U manje od sekunde, koliko treba da se kaže „halo“ ljudi procenjuju nečiju ličnost, ocenjuju treba li se osobi približiti ili je izbegavati (McAler i sar., 2016).

Nizbet i Vilson (1977) su eksperimentom pokazali da se klasični halo efekat može postići u laboratoriji. Naime, u eksperimentu su postojale dve video kasete – dve verzije istog belgijskog profesora. Na jednoj je prikazan kao ljubazan i prijateljski raspoložen, a na drugoj kao arogantan, ohol. Učesnici istraživanja trebali su da ocene njegov fizički izgled i ponašanje. Oni koji su gledali video kasetu na kojoj je profesor ljubazan i prijateljski nastojen, ocenili su njegov fizički izgled i ponašanje pozitivnije nego oni koji su gledali drugu video kasetu. Učesnici eksperimenta nisu bili svesni da je njihov opšti utisak o profesoru (stvoren, naravno, video kasetom) uticao na njihovu procenu profesorovog fizičkog izgleda i ponašanja (pojedinačnih karakteristika).

Halo efekat je svojstven svim ljudima i nikada se potpuno ne može eliminisati, ali se može umanjiti. Prvo, potrebno je bolje upoznati osobu o kojoj treba doneti sud. Što više znamo o nekome onda i njegove pojedinačne osobine postaju više izdiferencirane (lepo se razlikuju) i lakše ih uočavamo. Halo efekat se bazira na tome da nesvesno težimo da popunimo rupe u znanju neopravdanim pretpostavkama a ne konkretnim informacijama. Drugo, važno je proceniti osobine na osnovu ponašanja a ne pretpostavljati o unutrašnjim dispozicijama, dakle važno je kako se osoba ponela u određenoj situaciji. Treće, kada procenjujemo više osoba ovaj efekat će se umanjiti ukoliko procenjujemo jednu osobinu kod svih osoba redom pa onda prelazimo na drugu osobinu i tako dalje (Joha, 2014).

PROBLEM ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja je usmeren na ispitivanje halo efekta. Tačnije, podrazumeva ispitivanje uticaja emocionalnog tona naratora (topao i hladan) na procenu njenih pojedinačnih atributa (opšta dopadljivost, želja da im narator predaje, fizička atraktivnost, dopadljivost manira, pojedinačni atributi ličnosti).

Halo efekat zasnovan je na pretpostavci da ukupan utisak čoveka o nekoj osobi može da bude zasnovan na malo podataka ili čak samo jednom podatku koji ima o njoj. To je uticaj globalne evaluacije osobe na evaluaciju iliti ocenjivanje individualnih atributa neke osobe, tj. tendencija da na osnovu opšteg utiska zaključujemo o specifičnim osobinama (Nisbett i Wilson, 1997).

Halo efekat je pojava koja može imati dva smera: kada se u skladu sa opštom ocenom neke osobe ocenjuju pojedinačne karakteristike te osobe, (Nisbett i Wilson, 1997; Forgas, 2011; Grcic, 2008; Coombs and Holladay, 2006) i kada mišljenje o jednoj pojedinosti nekog čoveka deluje na mišljenje o tom čoveku u celini (Nisbett i Wilson, 1997; Forgas, 2011; Grcic, 2008; Coombs and Holladay, 2006).

Cilji istraživanja:

Ovim eksperimentom želimo da repliciramo eksperiment Nizbetai Vilsona (1977), ohalo-efektutj. pojavi da globalni utisak o osobi utiče na ocenu njenih pojedinačnih kvaliteta. U

njihovom istraživanju su potvrđene početne hipoteze tj utvrdili su da emocije sa kojima se izlaže neki sadržaj utiče na prosuđivanje o drugim pojedinačnim karakteristikama te osobe (opšta dopadljivost, želja da im narator predaje, fizička atraktivnost, dopadljivost manira, pojedinačni atributi ličnosti.) kao i to da ispitanici u velikoj meri nisu bili svesni uticaja na svoje procene. Emocionalni ton osobe jeste jedna od ključnih varijabli u njenom globalnom opažanju, kako su pokazali Ašovi eksperimenti.

Samim tim osnovni cilj istraživanja jeste dokazati da opšta impresija o osobi vrši uticaj na ocenjivanje njenih pojedinačnih atributa od strane posmatrača, odnosno da procena pojedinih atributa nije u potpunosti objektivna i nezavisna od ukupne impresije.

Iz ovako formulisanog cilja proizilaze sledeći zadaci istraživanja:

1. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u proceni opšte dopadljivosti naratora između dve eksperimentalne grupe.
2. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika između dve eksperimentalne grupe u želji da im narator predaje.
3. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u proceni fizičke atraktivnosti naratora između dve eksperimentalne grupe.
4. Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u proceni dopadljivosti manira naratora između dve eksperimentalne grupe.
5. Utvrditi u kojoj meri ispitanici smatraju da halo efekat utiče na njihovo opažanje osobina i kvaliteta naratora.
6. Utvrditi da li postoje statistički značajne razlike u proceni pojedinačnih osobina ličnosti naratora između dve eksperimentalne grupe.

Hipoteze istraživanja

Hipoteze istraživanja su:

H1: Postoje statistički značajne razlike između dve eksperimentalne grupe u proceni naratorove opšte dopadljivosti, ispitanici kojima je izlagan snimak naratora veselog emocionalnog tona ga ocenjuju dopadljivijim u odnosu na ispitanike kojima je izlagan narator hladnog emocionalnog tona.

H2: Postoji statistički značajna razlika u želji da im narator predaje između dve eksperimentalne grupe, ispitanici kojima je izlagan snimak naratora veselog emocionalnog tona izražavaju veću želju da im osoba sa snimka predaje u odnosu na ispitanike kojima je izlagan narator hladnog emocionalnog tona.

H3: Postoji statistički značajna razlika između dve eksperimentalne grupe u proceni fizičke atraktivnosti naratora, ispitanici kojima je izlagan narator veselog emocionalnog tona njen fizički izgled procenjuju atraktivnijim u odnosu na ispitanike kojima je izlagan narator hladnog emocionalnog tona.

H4: Postoji statistički značajna razlika u proceni dopadljivosti manira naratora između dve eksperimentalne grupe, tačnije ispitanici kojima je izlagan narator hladnog emocionalnog tona njene manire ocenjuju negativnije u odnosu na ispitanike kojima je izlagan narator toplog emocionalnog tona.

H5: Preko 50% ispitanika smatra da halo-efekat ne vrši značajan uticaj na njihovo opažanje i procenu osobina naratora prikazanog na snimku.

Prethodne hipoteze su sastavljene u skladu sa nalazima dobijenim u eksperimentu Nizbeta i Vilsona (1997). Njihove hipoteze o uticaju globalnog utiska o nekoj osobi na ocene pojedinačnih aspekata te osobe su potvrđene.

H0: Ne postoje statistički značajne razlike u proceni pojedinačnih osobina ličnosti

naratora između dve eksperimentalne grupe.

Ova hipoteza je formulisana kao nulta budući da pregledom dostupne literature nisu uočena istraživanja koja se bave uticajem emocionalnog tona izložene osobe na opažanje njenih pojedinačnih osobina.

Varijable istraživanja:

Po svojoj prirodi, predloženi eksperiment predstavlja jedno faktorsko poređenje nezavisnih grupa ispitanika. Varirani faktor jeste *emocionalni ton* intervjuisanog asistentana prikazanog traci. Emocionalni ton predstavlja nezavisnu varijablu koja je pod kontrolom eksperimentatora (sa dve varijacije: veseo ton – hladan ton). Zavisne varijable jesu aspekti procene intervjuisanog od strane ispitanika: dopadanje fizičkog izgleda, njenih manira, procena njegove ukupne dopadljivosti, želje da im predaje i pojedinačnih osobina ličnosti. Zavisne varijable se procenjuju na petostepenoj skali, od 1 – „nimalo mi se ne dopada“ (fizički izgled, maniri, osoba u cjelini), do 5 – „izrazito mi se dopada“.

Aparatura i instrumenti koji su korišćeni u istraživanju:

Aparatura eksperimenta sastojala se od: laptopa, zvučnika, projektor, video-snimaka, papira sa skalama procene, olovaka, itd.

Postupak istraživanja:

Ispitanici su bili podeljeni u dve grupe koje su zasebno uvođene u učionicu jedna za drugom. Ispitivanje je provedeno na Filozofskom fakultetu na Palama. Nakon što su ispitanici ušli u učionicu dato im je upustvo: *“Sada ćemo vam pustiti snimak na kome će vam se obratiti određena osoba i reći vam više o njenom životu. Molimo vas da pažljivo gledate snimak. Nakon njegovog završetka, na papirima pred vama ocenite koliko vam se dopao fizički izgled i maniri osobe, te koliko smatrate da je dopadljiv u celosti, kao i pojedine osobine ličnosti na skali od 1 do 5. Molimo vas da ne komentarišete snimak i ne komunicirate međusobno. Hvala na saradnji!”*.

Prvoj grupi ispitanika prikazan je snimak u kom je narator ispoljavao hladan emocionalni ton, te se predstavio kao novi asistent na katedri za psihologiju, koji će početi radom u toku sledećeg semestra. Podeljeni su im anketni listovi koje su nadalje popunjavali u tišini. Nakon što je prva grupa završila zamoljena je da napusti učionicu u tišini i da ne komunicira sa sledećom grupom. Zatim je uvedena druga grupa koja je gledala snimak u kom je narator iznio isti tekst, ali uz ispoljavanje toplog emocionalnog ton i nakon toga su popunili anketne listove. Nakon što je druga grupa završila svi ispitanici su uvedeni u učionicu i objašnjena im je svrha eksperimenta kao i to da su informacije sa snimka neistinite i služe samo u svrhu eksperimenta i zahvaljeno im je na učešću.

Statistička značajnost razlika u proceni opšte dopadljivosti, želje da im data osoba predaje, fizičke atraktivnosti i dopadljivosti manira izlagača između dve grupe testirana je putem hi-kvadrata, a razlike u proceni pojedinačnih osobina ličnosti izlagača testirana je putem Men-Vitnijevog testa.

Uzorak istraživanja:

Uzorak je prigodan i sastojao se od 65 studenata Filozofskog fakulteta na Palama, studijskog smera psihologije i pedagogije. Usled strukture smerova preovladavaju ispitanici ženskog pola. Učestvovanje u eksperimentu je bilo dobrovoljno, ispitanicima nije objašnjena

svrha eksperimenta tj bili su naivni u pogledu ispitivanih varijabli. Bili su podjeljeni u dve grupe i testirani odvojeno tako da nije bilo interakcije između grupa u toku sprovođenja eksperimenta. Detaljniji pregled karakteristika uzorka dat je u Tabeli 1:

Tabela 1.
Struktura uzorka

Eksperimentalna grupa	Frekvencija	Procent
I grupa („topla“)	31	47.70%
II grupa („hladna“)	34	52.30%
Pol		
Muški	11	16.90%
Muški	11	16.90%
Ženski	54	83.13
Studijski smer		
Psihologija	52	80%
Pedagogija	13	20%
Godina studija		
Prva	13	20%
Druga	22	33.43%
Treća	30	46.34%

Kao što vidimo, približno je jednak broj ispitanika u obe eksperimentalne grupe (47% spram 52%). U uzorku dominiraju ispitanici ženskog pola, njih 83% spram svega 17% ispitanika muškog pola. Većina ispitanika je sa studijskog smera psihologija, njih oko 80%, uz znatno manji udeo studenata pedagogije, njih oko 20%. Najbrojniji su studenti treće godine studija, njih oko 46%, praćeni studentima druge godine (33%), dok je bruceša najmanje (20%).

Kao što je već rečeno prema svojim karakteristikama uzorak spada u prigodne, tj. sastavljen je od ispitanika koji su bili najdostupniji istraživaču, te stoga treba biti oprezan prilikom donošenja zaključaka i generalizacija na osnovu rezultata ovog eksperimenta.

Rezultati istraživanja

Pre testiranja statističke značajnosti razlika odgovora između pripadnika dve eksperimentalne grupe, utvrđene su frekvencije odgovora na pitanja o prikazanoj osobi, a koja su se odnosila na procenu generalne dopadljivosti osobe sa snimka, u kojoj meri bi voleli da im predaje u ulozi asistenta, koliko im se dopada fizički izgled i maniri osobe sa snimka. Dakle, u određenom smislu, ova pitanja se mogu smatrati merama globalnog dopadanja i procene prikazane osobe, a pridodano im je završno pitanje – u kome su ispitanici ocenjivali u kojoj meri je njihov globalni utisak o osobi uticao na njihovo ocenjivanje njenih pojedinačnih osobina.

Tabela 2.
Frekvencija odgovora o opštoj dopadljivosti prikazane osobe

Koliko vam se generalno dopada osoba sa snimka?	Grupa kojoj je izlagan asistent toplog emocionalnog tona		Grupa kojoj je izlagan asistent hladnog emocionalnog tona	
	Frekvencija	Procent	Frekvencija	Procent
1 – nimalo	3	9.71	0	0
2 – donekle ne dopada	7	22.62	8	23.55
3 – neodlučan sam	4	12.93	4	
4 – donekle se dopada	11	35.53	17	

5 – mnogo mi se dopada	6	19.43	5	
------------------------	---	-------	---	--

Kao što je prikazano u Tabeli 2, najveći broj ispitanika u obe grupe daje odgovor 4 – “donekle mi se dopada” prilikom procene opšte dopadljivosti asistenta (35% u “toploj” spram 50% u “hladnoj” grupi). Međutim, približno oko četvrtina ispitanika u obe grupe daje odgovor 2 – “donekle mi se ne dopada” – što ukazuje na podeljenost u proceni dopadljivosti prikazanog predavača u obe grupe.

Tabela 3.
Frekvencija odgovora o tome kolikobi voleli da im osoba sa snimka predaje

Koliko bi ste voleli da vam osoba sa snimka predaje?	Grupa kojoj je izlagan asistent toplog emocionalnog tona		Grupa kojoj je izlagan asistent hladnog emocionalnog tona	
	Frekvencija	Procent	Frekvencija	Procent
1 – nimalo	6	19.40	4	11.84
2 – donekle ne bih voleo	6	19.40	3	8.82
3 – neodlučan sam	2	6.54	10	29.40
4 – donekle bih voleo	11	35.54	10	29.40
5 – mnogo bih voleo	6	19.41	7	20.64

Oko 35% ispitanika u grupi kojoj je izložen predavač toplog emocionalnog tona ocenjuje da bi “donekle voleli” da im data osoba bude predavač dok je u grupi u kojoj je uzložen asistent hladnog emocionalnog tona taj procenat nešto niži (29.40 %). Primetna je mnogo veća razlika prilikom negativnijih oceana. 19.4% ispitanika u grupi u kojoj je izlagan asistent tolog emocionalnog tona “donekle ne bi voleli” da im on predaje dok je taj procenat u grupi u kojoj je izlagan asistent hladnog emocionalnog tona daleko manji 8.82 % U grupi kojoj je izložen predavač hladnog emocionalnog tona zapažamo daleko veći broj ispitanika koji su neodlučni (29%).

Tabela 4.
Frekvencija odgovora o fizičkoj dopadljivosti prikazane osobe

Koliko vam se dopada fizički izgled osobe sa snimka?	Grupa kojoj je izlagan asistent toplog emocionalnog tona		Grupa kojoj je izlagan asistent hladnog emocionalnog tona	
	Frekvencija	Procent	Frekvencija	Procent
1 – nimalo	3	9.71	2	5.92
2 – donekle mi se ne dopada	4	12.91	4	11.84
3 – neodlučan sam	8	25.84	8	23.54
4 – donekle mi se dopada	12	38.74	16	47.14
5- mnogo mi se dopada	4	12.97	4	11.87

Obe grupe ispoljavaju sličan obrazac odgovaranja na pitanje o sviđanju fizičkog izgleda osobe. Nekih 38% ispitanika u prvoj grupi ističe da im se fizički izgled predavača “donekle dopada”, a 47% u drugoj, dok 13% i 12% ispitanika iz obje grupe ističe da im se fizički izgled predavača “mnogo dopada”. Obe grupe su poprilično ujednačene po odgovorima.

Tabela 5.
Frekvencija odgovora o dopadljivosti manira prikazane osobe

Koliko vam sedopadaju maniri osobe sa snimka?	Grupa kojoj je izlagan asistent toplog emocionalnog tona		Grupa kojoj je izlagan asistent hladnog emocionalnog tona	
	Frekvencija	Procent	Frekvencija	Procent
1 – nimalo	3	9.74	0	0
2 – donekle mi se ne dopada	3	9.71	9	26.54
3 – neodlučan sam	8	25.81	8	23.53
4 – donekle mi se dopada	12	38.75	14	41.24
5- mnogo mi se dopada	5	16.14	3	8.87

Iako sličan broj ispitanika u obe grupe navodi da im se maniri osobe sa snimka “donekle dopadaju” (39% i 41%), u drugoj grupi daleko veći procenat ispitanika navodi da im se maniri predavača “donekle ne dopadaju” (27%).

Tabela 6.
Procena značajnosti halo efekta u ocenjivanju prikazane osobe

Šta mislite u kolikoj je meri vaš opšti utisak o osobi sa snimka uticao na procenu njenih pojedinačnih osobina?	Frekvencija	Procent
1 – nimalo	7	10.80%
2 – donekle nije uticao	7	10.80%
3 – neodlučan sam	16	24.65%
4 – delimično je uticao	27	41.59%
5 – u potpunosti je uticao	8	12.03%

Većina ispitanika, njih 41% i 12%, smatra da je opšti utisak o prikazanoj osobi donekle ili u potpunosti uticao na njihovu ocenu pojedinačnih osobina date osobe, tj. svesni su uticaja halo-efekta na tačnost percepcije osoba. Oko četvrtina ispitanika je neodlučna, dok po 11% delimično ili u potpunosti negira značaj halo-efekta, i njegov uticaj na percepciju osobe. Time je postavljena peta hipoteza istraživanja oborena, odnosno dobijeni su drugačiji rezultati u odnosu na originalni eskperiment Nizbeta i Vilsona. Moguće je da je veći stepen svesnosti o postojanju halo-efekta i njegovom uticaju na opažanje osobe posledica popularizacije mnogih psiholoških ideja i bolje edukacije stanovništva u ovoj oblasti nauke.

Ostaje da se, zarad provere osnovnih hipoteza, utvrdi koliko se u goreopisanim procenama razlikuju ispitanici dve eksperimentalne grupe, tj. oni koji su posmatrali asistenta hladnog emocionalnog tona i oni koji su posmatrali asistenta toplog emocionalnog tona, a u ovu svrhu je sproveden niz hi-kvadrat testova, čiji će rezultati biti ukratko prikazani. Zarad malog broja ispitanika u određenim kategorijama, odgovori su sažeti u manji broj kategorija: odgovori vrednosti 1 i 2 su sažeti pod oznaku “1 – ne dopada mi se/ne bih voleo”, odgovori vrednosti 3 pod “2 – neodlučan sam”, a odgovori 4 i 5 pod “3 - dopada mi se/voleo bih”.

Tabela 7.

Hi-kvadrat test značajnosti procene opšte dopadljivosti prikazanog asistenta između eksperimentalnih grupa

			koliko vam se generalno dopada osoba sa snimka?			Ukupno
			ne dopada mi se	neodlučan sam	Dopada mi se	
Eksperimentalne grupe	Topao asistent	Frekvencija	10	4	17	31
		%	32.33%	12.92%	54.83%	100.0%
	Hladan asistent	Frekvencija	8	4	22	34
		%	23.54%	11.83%	64.73%	100.0%

$$\chi^2=0.726, df=2, p=0.79$$

Rezultati pokazuju da se dve grupe ne razlikuju značajno u oceni generalne dopadljivosti prikazane osobe (p=0.79).

Tabela 8.

Hi kvadrat test značajnosti razlika uvoljnosti da im prikazan asistent predaje između eksperimentalnih grupa

			koliko bi ste voleli da vam osoba sa snimka predaje?		Ukupno	
			ne bih voleo	neodlučan sam	voleo bih	
Eksperimentalne grupe	Topao asistent	Frekvencija	12	2	17	31
		%	38.7%	6.5%	54.8%	100.0%
	Hladan asistent	Frekvencija	7	10	17	34
		%	20.6%	29.4%	50.0%	100.0%

$$\chi^2=6.52, df=2, p=0.03$$

Rezultati hi-kvadrat testa pokazuju da postoji statistički značajna razlika u voljnosti da im prikazana osoba bude predavač između dve grupe (p=0.03). Veći broj ispitanika kojima je izlagan asistent toplog emocionalnog tona daju odgovore da ne bi voleli da im on predaje (38.7%). Druga grupa u značajno većem procentu u odnosu na prvu (29.4% spram 6.5%) navodi da je neodlučna u pogledu ovog pitanja.

Tabela 9

Hi-kvadrat test značajnosti razlika u proceni dopadanja fizičkog izgleda prikazane osobe između eksperimentalnih grupa

			koliko vam se dopada fizički izgled osobe sa snimka?		Ukupno	
			ne bih voleo	neodlučan sam	voleo bih	
Eksperimentalne grupe	Topao asistent	Frekvencija	7	8	16	31
		%	22.66%	25.86%	51.65%	100.0%
	Hladan asistent	Frekvencija	6	8	20	34
		%	17.66%	23.56%	58.83%	100.0%

$$\chi^2=0.38, df=3, p=0.82$$

Rezultati hi kvadrat testa pokazuju da nema statistički značajne razlike u proceni fizičke dopadljivosti prikazane osobe između pripadnika dve eksperimentalne grupe (p=0.82).

Tabela 10.

Hi-kvadrat test značajnosti razlikau dopadljivosti manira osobe sa snimka

			koliko vam se dopadaju maniri osobe sa snimka?			Ukupno
			ne bih voleo	neodlučan sam	voleo bih	
Ekperimentalne grupe	Topao asistent	Frekvencija	6	8	17	31
		%	19.4%	25.8%	54.8%	100.0%
	Hladan asistent	Frekvencija	9	8	17	34
		%	26.5%	23.5%	50.0%	100.0%

$$\chi^2=0.46, df=2, p=0.79$$

Rezultati hi-kvadrat testa pokazuju da nema statistički značajnih razlika u proceni dopadljivosti manira osobe sa snimka između pripadnika dve eksperimentalne grupe ($p=0.79$).

Polazne hipoteze istraživanja u velikoj meri nisu potvrđene, sa izuzetkom oceneo želji da im prikazana osoba predaje. Međutim, pored gorenavedenih dimenzija procene, ispitanici su ocenjivali prikazanu osobu i na listi od 23 pojedinačne osobine, na brojevanoj skali od 1 do 5. Kako bi se utvrdilo da li se ispitanici eksperimentalnih grupa razlikuju u proceni pojedinačnih osobina, a ne samo opšte dopadljivosti, izgleda, manira, kompetentnosti za držanje nastave, itd., prikazane osobe, sproveden je niz Men-Vitnijevih testova, koji će ukratko biti prikazni u Tabeli 11:

Tabela 11.

Men-Vitniji značajnosti razlika u proceni pojedinačnih osobina prikazane osobe između pripadnika dve eksperimentalne grupe

Osobine	M ₁ ("topao asistent")	M ₂ ("hladan asistent")	Men-Vitni	p*
Velikodušna	3.32	3.26	477.50	.49
Mudra	3.09	4.59	364	.03
Razdražljiva	2.77	2.91	494.50	.66
Duhovita	2.97	3.11	495.50	.67
Društvena	4.16	3.71	402	.04
Važna	3.19	3.38	486	.58
Nemilosrdna	1.80	2.50	334.50	.01
Ozbiljna	2.67	4.03	164.50	.00
Uzdržana	2.48	3.21	339.50	.01
Egocentrična	2.84	2.85	522	.95
Nepoštena	2.13	2.06	516.50	.89
Empatična	3.10	3.18	520.50	.93
Marljiva	3.50	4.06	461	.07
Spontana	3.32	3.21	492	.64
Efikasna	3.15	3.85	475.50	.02
Ljubazna	4	3.35	340.50	.01
Arogantna	2.45	2.91	417	.14
Sposobna	3.47	4.09	445.50	.42
Ambiciozna	4.26	4.26	502.50	.72
Iskrena	3.29	3.71	412.50	.11
Zanimljiva	3.26	3.23	514	.86
Vesela	4.10	3.26	323.50	.01
Staložena	3.32	3.85	400.50	.08

* statistički značajni Men-Vitniji su boldovani

Rezultati sprovedenih Men-Vitnjevih testova pokazuju da se ispitanici dve eksperimentalne grupe statistički značajno razlikuju u procenama prikazane osobe po sledećim pojedinačnim osobinama: mudra, društvena, nemilosrdna, ozbiljna, uzdržana, efikasna, ljubazna, i vesela. Ispitanici koji su posmatrali “toplog” asistenta ga u većoj meri ocenjuju društvenom, ljubaznom i veselom, dok ispitanici koji su gledali “hladnog” asistenta u većoj meri ocenjuju da je ista mudra, nemilosrdan, ozbiljana, uzdržana, ali i efikasana. Dakle, dok se topao asistent ocenjuje kao osoba povoljnija za socijalnu interakciju, hladni se ocenjuje kao sposobniji i kompetentniji.

Diskusija

Osnovni cilj ovog istraživanja je bio replikovanje nalaza klasičnog eksperimenta Nizbeta i Vilsona (1977), koji je ukazao na značaj halo-efekta u percepciji osoba i formiranju impresija uopšteno. Halo-efekat kao pojava može imati dva smera: na osnovu opšteg utiska o osobi zaključuje se o pojedinačnim osobinama, ali i da se na osnovu pojedinačne opažene osobine donosi celoviti sud o osobi.

U okviru ovog istraživanja eksperimentalna procedura se sastojala od deljenja ispitanika u dve eksperimentalne grupe. Obe grupe su gledale snimak iste osobe, koja se predstavila kao novozaposleni asistent Filozofskog fakulteta na Palama. Međutim, na jednom snimku je osoba govorila veselim emocionalnim tonom, uz živu mimiku i gestikulaciju, a na drugom hladnim tonom, uz svedene pokrete i izraze lica. Zatim su ispitanici ocenjivali koliko im se osoba dopada u globalu, koliko im se dopada njen fizički izgled i maniri, koliko bi voleli da im predaje, te kolikosmatraju da je njihov globalni utisak uticao na procenu pojedinačnih osobina. Takođe su ocenjivali posmatranu osobu na listi od 23 individualne osobine (npr. velikodušna, ambiciozna, marljiva, itd.), putem petostepene skale.

Uzorak istraživanja se sastojao od ukupno 65 studenata Filozofskog fakulteta na Palama. Po svojim karakteristikama spada u prigodne i pretežno ga čine studenti studijskog smera psihologija, ženskog pola, a najviše je studenata treće godine studija.

Rezultati sprovedenih hi-kvadrat testova ne potkrepljuju polazne hipoteze istraživanja, tj. dve eksperimentalne grupe se ne razlikuju statistički značajno u procenama opšte dopadljivosti, fizičkog izgleda i manira osobe. Jedina varijabla u pogledu koje su postojale značajne razlike bila je želja da im prikazana osoba sa snimka, “budući asistent”, predaje. Ona grupa koja je posmatrala asistenta sa toplog emocionalnog tona u većoj meri izražava želju da im ona ne predaje nego što je to slučaj sa grupom koja je posmatrala asistenta hladnog emocionalnog tona. Grupa koja je posmatrala asistenta hladnog emocionalnog tona imala je značajno veći broj osoba koje su bile neodlučne u pogledu ovog pitanja u odnosu na grupu koja je posmatrala naratora veselog, toplog emocionalnog tona.

Rezultati sprovedenih Men-Vitnjevih testova pokazuju da se ispitanici dve grupe značajno razlikuju u proceni nekih pojedinačnih osobina posmatrane osobe. Ispitanici koji su gledali “toplog” asistenta u većoj meri je ocenjuju kao ljubaznu i veselu. Sa druge strane, ispitanici koji su gledali “hladnog” asistenta u većoj meri je ocenjuju kao mudru, nemilosrdnu, ozbiljnu, uzdržanu, ali i efikasnu. Čini se da se topla osoba u većoj meri percipira kao socijalna i društvena, a hladna kao sposobna i kompetentna, iako uz neke socijalno nepoželjne osobine, poput nemilosrdnosti.

Zaključak

Rezultati sprovedenog istraživanja nisu u celosti uspešno replikovala halo-efekat, onako kako je operacionalizovan u eksperimentu Nizbeta i Vilsona. Dve eksperimentalne grupe se nisu statistički značajno razlikovale u proceni opšte dopadljivosti, fizičkog izgleda i manira posmatrane osobe. Ispitanici koji su posmatrali asistenta na snimku u kome ispoljava hladan

emocionalni ton su bile neodlučnije u pogledu toga da li bi volele da im predaje u odnosu na drugu grupu ali istovremeno manji broj ispitanika u ovoj grupi, za razliku od grupe kojoj je prikazan asistent toplog emocionalnog tona, izražava da ne bi želelo da im prikazani asistent predaje. Međutim, javile su se statistički značajne razlike u proceni pojedinačnih osobina: ispitanici koji su posmatrali snimak “toplog” asistenta su ga ocenili kao socijabilnijeg i ljubaznijeg, a oni koji su gledali snimak “hladnog” asistenta su ga ocenili kao nemilosrdnijeg, ali i marljivijeg i kompetentnijeg. Rezultati upućuju na to da se u obrazovnom kontekstu ozbiljniji predavači percipiraju kao sposobniji i kompetentniji.

Nameće se više objašnjenja ovakvih nalaza. Prvenstveno, u kontekstu obrazovnog sistema, preterana ljubaznost i veselost osobe na snimku se može percipirati ne u pozitivnom smislu, već kao neprofesionalnost. I obrnuto, moguće je da hladan i sveden ton asocira na profesionalnost i kompetenost. Zanimljivo pitanje jeste i ono *autoritarnosti* nastavničkog odnosa prema učenicima u našem sistemu, tj. moguće je da studenti *očekuju* da njihovi predavači budu hladniji, te da se emocionalno hladniji predavači percipiraju kao *sposobniji*. Stoga bi zanimljiv smer narednih istraživanja bio utvrđivanje uticaja autoritarnosti i drugih stavova na percepciju osoba, u smislu *kognitivnog medijatora* halo-efekta.

Većina ispitanika smatra da je opšti utisak o prikazanoj osobi uticao na njihovu ocenu o prikazanom asistentu. Tačnije više od pola ispitanika je svesna uticaja halo-efekta na donošenje suda o pojedinačnim osobinama. Predpostavlja se da je uzrok ovakvih rezultata relativno poznavanje halo-efekta i njegovih uticaja s obzirom da su ispitanici bili studenti psihologije i pedagogije i u toku svojih studija su se upoznali sa ovim fenomenom.

Ovako dobijene rezultate je moguće objasniti putem još nekih faktora. Pre svega, uzorak istraživanja nije u potpunosti adekvatan, budući da je prigodan, tj. čine ga najdostupniji studenti, kao što je i malobrojan (svega 65 ispitanika). Dalje, budući da je prikazana osoba apsolvent Filozofskog fakulteta, moguće je da je odranije poznata velikom broju ispitanika, što ometa izazivanje željenog eksperimentalnog učinka. Ovi faktori bi trebali da se uzmu u obzir ne samo kao faktori objašnjenja dobijenih rezultata već i kao smernice za naredna istraživanja.

LITERATURA:

- Coombs, W. T. and Holladay, S. J.(2006).Unpacking the halo effect: reputation and crisis management. *Journal of Communication Management*, 10 (2), 123-137
- Forgas,J. (2011). She just doesn't look like a philosopher. . .? Affective influences on the halo effect in impression formation.*European Journal of Social Psychology* 41, 812–817.
- Grcic, J. (2008). The Halo Effect Fallacy .*E-LOGOS*.
Preuzeto sa <http://e-logos.vse.cz/>.11.12.2017.
- Havelka, N. (2008). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Joha.M. (2014).*Stvaranje prvog dojma o drugima*. Završni rad. Osijek: Filozofski fakultet.
Preuzeto sa <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A859>14.12.2017.
- Leuthesser,L., Kohli, C. S., and Harich, K. R. (1995). Brand equity: the halo effect measure. *European Journal of Marketing*, 29 (4), 57-66.
- Lucker, G., Beane, W. and Helmreich, R. (1981).*The Jurnal of psychology* (107), 69-75.
- McAleer, P. (2016) Low Vocal Pitch Preference Drives First Impressions Irrespective of Contextin Male Voices but Notin Female Voices.*Perception*, 45(8) 946–963
- Nisbett, R. E. and Wilson, T. D. (1977).The Halo Effect: Evidence for Unconscious Alteration of Judgments. *Journal of Feisonality and Social Psychology*, 35 (4), 250-256.
- Pollock, J. (2012). The Halo Effect: The Influence of Attractiveness on Perceived Promiscuity. *Sentience*, 7.
Preuzeto sa www.psych.umn.edu/sentience11.12.2017.
- Rot.N., Radonjić. S., (1999).*Uvod u psihologiju*.Zavod za udzbenike i nastavna sredstva.Beograd.
- Wang, X., Montgomery,M., Leon,J., and Chiang,F. (2015). The effect of smiling on mens perceptions of Womens attractiveness.*Sentience*, 12.
preuzeto sa www.psych.umn.edu/sentience15.12.2017.

Luka Borović*
Katedra za psihologiju
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet

ISPITIVANJE FAKTORSKE STRUKTURE KORIGANOVOG AQ-27 UPITNIKA

Apstrakt: Problem istraživanja se odnosi na ispitivanje faktorske strukture Koriganovog AQ-27 upitnika, namijenjenog mjerenju stigma prema mentalno oboljelim licima. Istraživanje je sprovedeno sa ciljem da se utvrdi da li će izdvojeni faktor I njihove relacije odgovarati komponentama socijalno-kognitivnog modela stigmatizacije. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 231 ispitanika, studenata različitih univerziteta na području BiH. Metode korišćene u istraživanju su sistematski empirijsko-neeksperimentalni metod I analiza sadržaja. Na osnovu faktorske analize izdvojena su tri faktora koji skupa obuhvataju 48% varijanse – opasnost i strah, pružanje podrške mentalno oboljelima, te okrivljavanje i ljutnja. Izdvojeni faktori odgovaraju komponentama modela stigmatizacije. Dok su koeficijent pouzdanosti mnogih originalnih AQ-27 subskalab ili ispod dozvoljenih granica, koeficijenti izdvojenih faktora su bili visoki. Rezultati regresione analize pokazuju da je faktor opasnosti strah statistički značajan negativan predictor pružanja podrške mentalno oboljelima, što je u skladu sa teorijskim modelom na koje se istraživanje oslanja.

Ključne riječi: stigma prema mentalno oboljelima, socijalno-kognitivni model stigmatizacije, AQ-27.

UVOD

Stigma se može definisati kao obilježavanje I marginalizovanje određenih osoba ili čitavih grupa unutar društva (Kecmanović, 2010). Pojam je u okviru društvenih nauka prvi primjenio američki sociolog Goffman kako bi opisao različite oblike predrasuda i diskriminacije prema marginalizovanim grupama (Corrigan, 2000). Osnovni elementi stigma su *stereotipi, predrasude I diskriminacija* (de Sousa i saradnici, 2012). Pojam stereotipa se odnosi na raširena I ukorijenjena vjerovanja o karakteristikama koje dijele svi članovi neke grupe ili kategorije; pojam predrasude se odnosi na intenzivno vjerovanje u stereotipe, najčešće negativne, I snažne negativne emocije prema grupi koja je predmet stereotipa; a diskriminacija se odnosi na preduzimanje različitih negativnih akcija prema osobama samo na osnovu njihovog članstva u nekoj grupi (Rot, 2006).

Korigan i saradnici (2003) ističu da je stigma prema mentalnim bolesnicima možda I najveći izazov sa kojim se susreće ova populacija, pored primarnog problema u vidu duševne bolesti. Elemente stigma prema mentalno oboljelima čine različiti stereotipi o njima kao opasnim, nepredvidljivim, neizlječivim, zatim različite emocije, od bijesa do straha, koje nastaju na osnovu ovih procjena, te različita diskriminativna ponašanja, od zalaganja za prisilnu hospitalizaciju teže mentalno oboljelih osoba, preko izbjegavanja i odbijanja kontakta sa bolesnikom I njegovom porodicom, do nemogućnosti zaposlenja (Corrigan, 2007). Negativne posljedice stigma na mentalno oboljele se prvenstveno manifestuju na tri načina. Prije svega, mentalno oboljele osobe izbjegavaju traženje profesionalne pomoći iz straha od stigmatizujućeg uticaja zvanične psihijatrijske dijagnoze i statusa pacijenta (Corrigan, 2007). Zatim, diskriminativna ponašanja drugih ljudi blokiraju ostvarenje više težnji i ciljeva oboljelih osoba, poput npr. Nalaženja zaposlenja ili romantičnog partnera, samostalnog života, itd. (Corrigan,

---

* luka.borovic@yahoo.com

2000). I na kraju, spoljašnja društvena stigma se može internalizovati i postati *samo-stigma*, tj. oboljela osoba usvaja društveni stav o sebi kao realan, što dovodi do pada samopoštovanja i samoeфикаsnosti (Howell, Ulan i Powell, 2014).

Među različitim nastalim modelima stigme, izdvaja se Koriganov socijalno-kognitivni model stigme, koji nastoji da objasni genezu stigma kroz pojmove atribucione teorije (de Sousa i saradnici, 2012). Model razlikuje sledeće elemente: (1) socijalne signale koji dovode do aktiviranja (2) različitih uvjerenja o mentalno oboljelima i kognitivnih procesa kojima se objašnjava njihovo ponašanje, što dovodi do (3) odgovarajućih emocionalnih reakcija, poput straha ili sažaljenja, te (4) različitih oblika ponašanja, koji variraju od diskriminisanja mentalno oboljelog ili pružanja podrške (Corrigan i saradnici, 2003).

Pod različitim socijalnim signalima u ovom modelu podržavaju se svi elementi socijalne situacije koji mogu označiti osobu kao pripadnika marginalizovane istigmatizovane grupe (Kecmanović, 2010). Sama činjenica da neko ima psihijatrijsku dijagnozu može dovesti do stigmatiziranja osobe, jer se svi pripadnici iste dijagnostičke kategorije posmatraju homogeno, a zanemaruju se individualne razlike (Corrigan, 2007). Tako su, npr., ispitanici u istraživanju Hauela, Ulan i Pauela (2014) bili skloniji da poistovjećuju osobu sa dijagnozom (npr. "Meri je shizofreničarka"), ukoliko su imali negativnije stavove prema mentalno oboljelima. Drugi signali koji mogu aktivirati stigma su npr. Upadljivo i bizarno ponašanje osobe, zapušten spoljašnji izgled, i slično (Corrigan, 2000). Pri tome su osobe oboljele od nekih tipova duševnih bolesti u većem riziku od stigmatizacije, npr. oboljeli od shizofrenije koji često ispoljavaju bizarno ponašanje i zapušten spoljašnji izgled (Marić, 2006).

Kada se osoba percipira kao pripadnik stigmatizovane grupe, ova informacija se obrađuje putem kognitivnih struktura i procesa (de Sousa i saradnici, 2012). Atribuciona teorija postulira da ljudi nastoje da utvrde uzroke događaja oko sebe, tj. da ih pripisuju spoljašnjim (nekontrolabilnim) ili unutrašnjim (kontrolabilnim) uzrocima (Rot, 2006). Korigan (2000) ističe značaj raširene atribucione predrasude prema kojoj su mentalni bolesnici odgovorni za pojavu i tok sopstvene bolesti, odnosno duševna oboljenja se percipiraju kao u većoj mjeri pod ličnom kontrolom u odnosu na somatska. Još jedan značajan stereotip jeste uvjerenje o opasnosti duševnih bolesnika, njihovoj nepredvidljivosti i sklonosti nasilju, koji se često propagira putem različitih umjetničkih djela i medijskog izvještavanja iako svi empirijski podaci govore suprotno (Kecmanović, 2010).

Na osnovu ovih kognitivnih uvjerenja nastaju različite emocije, npr. postulira se da procjena lične krivice za nastanak mentalne bolesti dovodi do emocije ljutnje, uvjerenje da je osoba žrtva bolesti do sažaljenja, da je opasna do straha, itd. (Corrigan i saradnici, 2014). Na osnovu ovih kognitivnih procjena i emocija dolazi do spremnosti za izvođenje različitih oblika diskriminišućih ili pomažućih ponašanja (Corrigan i saradnici, 2003). Budući da različiti oblici ponašanja prema mentalno oboljelima u ovom modelu prvenstveno proističu i zbog kognitivnih uvjerenja (kulturološki uslovljenih), napor ka smanjenju stigme se prvenstveno orijentišu na edukaciju o prirodi mentalnih bolesti i neposredni kontakt sa funkcionalnim mentalno oboljelim osobama (Kecmanović, 2010).

Korigan (2000) je na osnovu svog modela konstruisao instrument AQ-27 (Attribution Questionnaire), namijenjen mjerenju različitih elemenata stigma prema mentalno oboljelima. Instrument je poznat i široko korišćen, npr. Prilikom evaluacije efekata različitih anti-stigma programa, a doživio je i više revizija i adaptacija, npr. kraću AQ-9 verziju, ili r-AQ namijenjen mjerenju stigma kod djece (de Sousa i saradnici, 2012).

Međutim, u određenom broju istraživanja koeficijent i pouzdanosti pojedinačnih subskala su bili daleko ispod dozvoljenih granica, te se stoga računao koeficijent pouzdanosti u cjelini (de Sousa i saradnici, 2012; Pingani i saradnici, 2012). Ni rezultat i faktorskih analiza često nisu davali jasne i nedvosmislene rezultate; npr istraživanjem Pinganija i saradnika (2012) jasno su izdvojeni samofaktor i lična odgovornost, bijes i prisila (oboljelih na tretman), dok ostale faktore nije bilo moguće jasno interpretirati.

Na našim prostorima, instrument AQ-27 primjenjen je u istraživanju Borovića i Novokmeta (2017), u kome je utvrđeno da sud i s kriminatorski aspekti stigma pozitivno povezani sa autoritarnošću, a negativno sa intrinzičnom religioznošću. Neke od pojedinačnih subskala su imale nezadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti, pa je stoga računata pouzdanost AQ-27 skale u cjelini. Eksploracija faktorske structure i instrumenta nije sprovedena.

Rezultati ovih i drugih istraživanja upućuju na neophodnost ispitivanja faktorske structure instrumenta AQ-27, da li izdvojeni faktori odgovaraju elementima Koriganovog modela, te da li njihovi međusobni odnosi odgovaraju teorijskim predikcijama.

PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA

Osnovni problem ovog istraživanja jeste ispitivanje latentne faktorske structure upitnika AQ-27 (Attribution Questionnaire) autora Patrika Korigana, koji se sastoji od devet subskala: okrivljavanje, opasnost, ljutnja, strah, sažaljenje, odbijanje pomoći, odvajanje, izbjegavanje i prisila. Uptinik je konstruisan na osnovu Koriganove atribucione teorije stigme, koja se oslanja na socijalno-kognitivne modele aktiviranja i održavanja socijalnih stigma.

Prve dvije subskale, tj. okrivljavanje i opasnost, korespondiraju sa kognitivnim procjenama koje se javljaju prilikom percipiranja mentalnih bolesnika, tj. sud osobe u kojoj su mjeri odgovorni za pojavu i tok svoje bolesti, te procjena njihove opasnosti. Iz ovih kognitivnih procjena nastaju emocionalni odgovori – ljutnja, sažaljenje ili strah. Kognitivne procjene i emocije utiču na konkretna ponašanja prema mentalno oboljelima u različitim životnim situacijama, koja variraju od pružanja podrške do otvorenog ili suptilnog diskriminisanja, a koja upitnik AQ-27 obuhvata subskalama odbijanje pomoći, izbjegavanje, odvajanje i prisila.

Stoga se utvrđivanje faktorske structure Koriganovog upitnika AQ-27, te ispitivanje relacija između izdvojenih faktora, može označiti kao cilj ovog istraživanja. Ovako definisan cilj istovremeno pruža i priliku da se Koriganov atribucioni model stigma djelimično validira, tj. na osnovu postulat amodela, moguće je pretpostaviti da će: (1) faktorska analiza instrumenta dati faktore koji korespondiraju elementima modela – kognitivnim procjenama, izazvanim emocijama, te ponašanjima pomoći ili diskriminacije, te (2) da će između ovako izdvojenih komponenti postojati relacije koje predviđa Koriganov model, tj. da će izdvojene komponente koje se odnose na kognitivne procjene i emocije biti prediktori spremnosti ispitanika na diskriminišuća ili pomagačka ponašanja.

Ne treba skrenuti sa uma da bi povoljni rezultati eksplorativne faktorske analize doprinijeli usavršavanju samog AQ-27 instrumenta, odnosno sažimanju velikog broja njegovih subskala u kategorije koje su šire, lakše za protumačiti i statistički obraditi. Ne treba zaboraviti ni da se AQ-27 subskale sastoje od svega po tri stavke, te da se zbog toga njihova interna konzistentnost i pouzdanost pokazala niskom i problematičnom u nekim od istraživanja (de Sousa i saradnici, 2012; Pingan i saradnici, 2016).

UZORAK ISTRAŽIVANJA

Uzorak ovog istraživanja se sastoji od ukupno 231 ispitanika, studenata različitih fakulteta na području BiH. U istraživanju su učestvovali studenti sa sledećih fakulteta: Filozofskog fakulteta na Palama, Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu, te bezbijdnosnog fakulteta u Doboju. Uzorak nije reprezentativan za opštu populaciju, budući da ga čine pretežno mlađe i visoko obrazovane osobe. Po svojim karakteristikama bi se mogao svrstati u prigodne, tj. sastavljen je od ispitanika koji su bili najdostupniji istraživaču. Stoga je mogućnost generalizacije donesenih zaključaka na opštu populaciju značajno ograničena. Ispitanici su ispitani anonimno, putem grupnog anketiranja uživo i putem onlajn ankete na platformi „Google Forms“, u period od septembra do decembra 2017. godine.

Pregled karakteristika uzorka dat je u Tabeli 1:

Tabela 1.

Karakteristike uzorka

Pol	Frekvencija	Procent
muški	41	17.70%
ženski	190	82.30%
Starost		
18-23 godine	161	69.70%
24-28 godina	20	8.70%
29 i više godina	24	9.40%
Mjesto porijekla		
selo	24	10.40%
prigradskonaselje	49	21.20%
grad	158	68.40%
Godina studija		
prva	45	19.55%
druga	59	25.50%
treća	39	16.90%
četvrta	65	28.11%
master	18	7.82%

Kao što je prikazano u Tabeli 1, uzorak nije polno uravnotežen, tj. veći dio uzorka čine ispitanici ženskog pola, njih oko 82%, dok je svega 18% muškaraca. Međutim, većina istraživanja koja su rađena na uzorku studenata pokazuju sličan polni nesrazmjer. Najveći procenat ispitanika ima između 18 i 23 godine starosti, njih 70%, tj. pripadaju uzrasnoj grupi starijih adolescenata. Svega oko 8% ispitanika ima između 24 i 28 godina, a 9% njih 29 godina i više. Oko 68% ispitanika je porijeklom iz grada, a znatno manje njih (21% i 10%, tačnije) su porijeklom iz prigradskih naselja i sela. Najviše je ispitanika završne godine osnovnih studija (28%), ali je uzorak pretežno ujednačen u pogledu ove kategorije (godina studija). Najmanje je ispitanika sa master studijom, njih oko 7%. Dakle, uzorkom su obuhvaćeno prvenstveno mlađe osobe porijeklom iz grada, studenti različitih fakulteta i studijskih smjerova na području BiH, sa svih godina studija.

METODETE I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

Za sprovođenje ovog istraživanja korišćene su dvije metode: sistematsko neeksperimentalno istraživanje i teorijska analiza. Sistematsko neeksperimentalno istraživanje podrazumijeva prikupljanje podataka na terenu, njihovu obradu i analizu i interpretaciju dobijenih rezultata. Teorijska analiza podrazumijeva proučavanje literature koja se odnosi na predmet istraživanja. Korišćeni su sledeći instrumenti:

Sociodemografski upitnik konstruisan za svrhe istraživanja, a koji se sastojao od tri pitanja zatvorenog tipa – pol, mjesto porijekla, godina studija, te jednog pitanja otvorenog tipa – godinestarosti.

Upitnik AQ-27 (Attribution Questionnaire) autora Patrika Korigana i saradnika (2003), namijenjen mjerenju aspekata javne stigma prema mentalno oboljelim osobama. Instrument započinje sa kratkom pričom o muškarcu po imenu Hari (u domaćem prevodu Ivan), liječenom od shizofrenije, koji povremeno pati od halucinacija i bizarno se ponaša, a trenutno živi sam. Zatim se od ispitanika traži da ocjene kako bi se ponašali prema ovoj osobina 27 devetostepenih pitanja i tvrdnji. Instrument čini devet subskala, od kojih svaka obuhvata po tri stavke: okrivljavanje (mentalno oboljeli su sami odgovorni za svoju bolest), opasnost (agresivni su i prijatna ostatku društva), ljutnja (gnijev prema mentalno oboljelima), sažaljenje, strah, izbjegavanje (kontakta i odnosa sa mentalno oboljelim osobama), odvajanje (zalaganje da se oboljeli izdvoje od ostatka društva u posebne institucije), prisila (oboljelih na tretman čak i ukoliko oni to ne žele i treba ih prisiliti), te odbijanje pomoći. Sa vremenom su razvijene i kraće verzije skale, poput AQ-9 koja se sastoji od samo 9 stavki, ili r-AQ, revidirana verzija AQ-9 namijenjena ispitivanju stigma prema mentalno oboljelima kod djece (Corrigan, 2012).

Subskale upitnika, kao što je već istaknuto, korespondiraju sa elementima Koriganove atribucione teorije stigme: kognitivnim procjenama, emocijama, te diskriminišućim ili pomagačkim ponašanjima. Međutim, u nekim od istraživanja subskale su, usljed malog broja stavki kojih sačinjava, imale nezadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti, a ni rezultati konfirmatornih faktorskih analiza (CFA), sprovedenih sa ciljem potvrde devetofaktorske structure instrumenta, nisu dali definitivne rezultate (Pingani i saradnici, 2016).

Izračunati alfa-kronbah koeficijenti pouzdanosti dobijeni u ovom istraživanju prikaza nisu u Tabeli 2:

Tabela 2.
Koeficijenti pouzdanosti AQ-27 subskala

AQ-27	α
okrivljavanje	0.46
opasnost	0.73
strah	0.85
ljutnja	0.72
sažaljenje	0.38
odbijanje pomoći	0.79
odvajanje	0.82
prisila	0.56
izbjegavanje	0.72

Tri od devet subskala imaju nezadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti, znatno ispod prihvatljive vrijednost od 0,7: okrivljavanje, sažaljenje, tepisila. Koeficijenti pouzdanosti samo dvije subskale, straha i odvajanja, prelaze vrijednost od 0,8. Dobijeni podaci govore u prilog problematične pouzdanosti neke od AQ-27 skale, te da bi metrijske karakteristike skale mogle biti poboljšane zadržavanjem manjeg broja širih latentnih dimenzija, koje bi bile izdvojene putem eksplorativne faktorske analize ili ti analize glavnih komponenti (PCA).

REZULTATI

U okviru ovog istraživanja AQ-27 sprovedena je faktorska analiza, tačnije analiza glavnih komponenti (PCA – Principal Component Analysis), sa ciljem utvrđivanja latentne faktorske structure ovog upitnika, ali i poboljšanja njegovih metrijskih karakteristika putem grupisanja subskala u šire faktore, boljeg koeficijenta pouzdanost od pojedinačnih subskala. Pretpostavljeno je da će izdvojeni faktori odgovarati osnovnim elementima Koriganovog modela stigme – kognitivne procjene, emocije, te diskriminišuća/pomagačka ponašanja, te da će njihove relacije biti u skladu sa predviđanjima datog modela (kognicije i emocije vode do ponašanja).

Prikladnost uzorka za sprovođenje faktorske anlike provjerena je izračunavanjem Kajzer-Mejer-Olkinove mjere adekvatnosti uzorka ($KMO=0.79$), te sprovođenjem Bartletovog testa sferičnosti ($\chi^2=3846.79$, $p=0.00$). Oba pokazatelja ukazuju na adekvatnost uzorka za sprovođenje faktorske analize.

Metodom analize glavnih komponenti izdvojeno je ukupno 8 faktora čiji je latentni korijen veći od 1. prikaza nisu u tabeli 3:

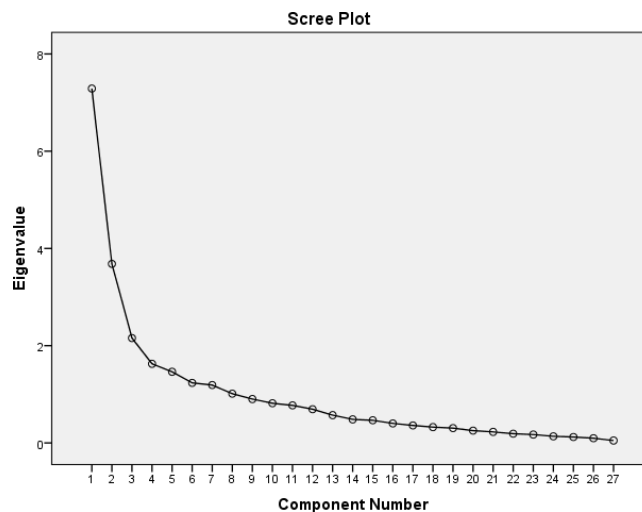
Tabela 3.

Procenti obuhvaćene varijanse ekstrahovanih faktora

Komponente	Inicijalne karakteristične vrednosti		
	Korijen	% varijanse	Kumulativni %
1	7.29	26.99	26.99
2	3.68	13.64	40.64
3	2.16	7.99	48.64
4	1.63	6.03	54.65
5	1.46	5.41	60.07
6	1.24	4.58	64.64
7	1.19	4.41	69.05
8	1.01	3.75	72.80

Osam izdvojenih faktora čiji je latentni korijen veći od 1 (Kajzerov kriterijum), ukupno objašnjava oko 72% zajedničke varijanse stavki, što je prilično dobar rezultat. Međutim, prva tri faktora ukupno obuhvataju 48% varijanse, dok je samostalni doprinos svih narednih faktora manji od 6% ili 7%. Prvi, drugi i treći izdvojeni faktor zasebno obuhvataju po 27%, 14% i 8% varijanse.

Sa ciljem dalje redukcije broja zadržanih faktora, ispitan je dijagram karakterističnih vrijednosti ili ti Scree plot:

Grafikon 1. Dijagram karakterističnih vrijednosti

Kao što se vidi na dijagramu karakterističnih vrednosti, do tačke preloma dolazi nakon trećeg faktora. Stoga je donešena odluka o zadržavanju ukupno tri faktora, koji zajedno obuhvataju 48% ukupne varijanse.

Ponovnom faktorskom analizom dobijeno je trofaktorsko rješenje, uz primjenu Varimaks rotacije. Nakon toga se pristupilo identifikovanju stavki koje čine sadržaj faktora i njihovoj interpretaciji i imenovanju.

Tabela 4.
Faktorska zasićenja stavki prvog faktora

<i>I factor</i>	
Stavke	faktorska zasićenja
24. Kolikobiste se bojali Ivana? (1=nimalo,9=izrazito)	0.84
2. Osjećaobih se nesigurno u Ivanovojblizini.	0.81
19. Kolikobiste se bojaliIvana?(1=nimalo,9=vrlo)	0.82
13. Štabistemislilikoliko je Ivan opasan?(1=nimalo,9=izrazito)	0.79
3. Ivan bi me činiouplašenim.	0.78
6. Mislim da Ivan predstavljarizik za svojekomšijeukolikoni je u bolnici.	0.76
1. Ivan bi mi smetao.	0.65
18. Osjećaobih da me Ivan ugrožava.	0.62
15. Mislim da bi bilonajbolje za Ivanovuzajednicu da on bude smješten u psihijatrijskubolnicu.	0.56
17. Kolikomislite da bi ludnica, u koju bi Ivan mogaobitisklonjenodsvojihkomšija, bilanajboljemjesto za njega? (1=nimalo,9=izrazito)	0.49
25. Da se ja brinem za Ivanovo liječenje, tjeraobihga daživi u grupnomsmještaju.	0.47

Prvi izdvojeni factor samostalno obuhvata 27% zajedničke varijanse. Njime su visoko zasićene sledeće stavke: 24,2,19,13,3,6,1,18,15,17 i 25 (ukupno 11 stavki). Njime su prvenstveno pozitivno zasićene stavke koji se tiču procjene mentalno oboljele osobe iz priče kao opasne (“Šta bi ste mislili koliko je Ivan opasan? 1=nimalo, 9=izrazito”, “Mislim da Ivan predstavlja rizik za svoje komšije ukoliko nije u bolnici”), te one koje se odnose na emocije straha i ugroženosti u prisustvu ovako procijenjene osobe (“Koliko biste se bojali Ivana? 1=nimalo, 9=izrazito”, “Osjećao bih da me Ivan ugrožava”, “Ivan bi me činio uplašenim”). Takođe su prisutne neke od stavki koje se odnose na zalaganje za izdvajanje mentalno oboljelih osoba od ostatka društva i okruženja, prvenstveno zbog doživljaja i tih kao opasnih (“Mislim da bi bilo najbolje za Ivanovu zajednicu da on bude smješten u psihijatrijsku bolnicu.” “Koliko mislite da bi ludnica, u koju bi Ivan mogao biti sklonjen od svojih komšija”, bila najbolje mjesto za njega? 1=nimalo, 9=izrazito”).

Može se zaključiti da sadržaj prvog faktora primarno čine kognitivna procjena mentalno oboljele osobe kao opasne i ugrožavajuće, te sa njom povezana emocija straha, koja dalje vodi do zalaganja za izdvajanje ovih osoba od ostatka društva. Stoga ovaj factor u grubo korespondira jednoj od “putanja” (opasnost-strah-odvajanje) koju postulira Koriganov model. Faktor je imenovan “*opasnostistrah*”.

Tabela 5.
Faktorska zasićenja stavki drugog faktora

Stavke	Faktorska zasićenja
20. Koliko je vjerovatno da biste pomogli Ivanu? (1=sigurno ne bih pomogao,9=sigurnobihpomogao)	0.90
21. Koliko ste uvjereni da biste pomogli Ivanu?(1=nimalo,9=potpuno)	0.88
8. Bio bihspreman da razgovaram s Ivanom o njegovim problemima.	0.83
26. Da sam stanodavac, vjerovatno bih iznajmio stan Ivanu.	0.71
7. Kao poslodavac, primio bih Ivana na intervju za radon mjesto.	0.61
16. Bilo bi mi prihvatljivo da se vozima Ivanom do posla u istom autu svakog dana.	0.60
14. U kojoj mjeri se slažete sa tim da bi trebalo natjerati Ivana na medicinski tretman, čak pod uslovom da on to ne želi?(1=nimalo, 9=izrazito)	-0.36

Drugi izdvojeni factor samostalno obuhvata 14% zajedničke varijanse. Njime su visoko I pozitivno zasićene sledeće stavke: 20,21,8,26,7,16, a negativno stavka 14 (ukupno 7 stavki). Njime su zasićene stavke koje se prvenstveno odnose na spremnost za generalno pomaganje mentalno oboljeloj osobi (“Koliko je vjerovatno da biste pomogli Ivanu?1=sigurno ne bih,9=sigurno bih”, “Koliko ste uvjereni da biste pomogli Ivanu?1=nimalo,9=potpuno”), ali i na konkretne oblike podrške I prihvatanja kontakta sa mentalno oboljelima (“Bio bihspreman da razgovaram sa Ivanom o njegovim problemima”, “Da sam stanodavac, vjerovatno bih iznajmio stan Ivanu”, “Bilo bi mi prihvatljivo da se vozim sa Ivanom do posla u istom autu svakog dana”), uz protivljenje prisiljavanju na tretman protiv želja pacijenta (“U kojoj mjeri se slažete sa tim da bi trebalo natjerati Ivana na medicinski tretman, čak pod uslovom da on to ne želi?1=nimalo, 9=izrazito”).

Sadržaj ovog faktora korespondira konkretnim ponašanjima potpomaganja ili diskriminisanja mentalno oboljelih osoba u Koriganovom modelu stigme, tj. korespondira sa elementom diskriminacije u njemu. Budući da je factor pozitivno zasićen tvrdnjama koje izražavaju spremnost na pružanje pomoći i kontakt sa mentalno oboljelima, faktor je nazvan “*pružanje podrške mentalno oboljelima*”.

Tabela 6.
Faktorska zasićenja stavki trećeg faktora

III faktor	
Stavke	faktorska zasićenja
4. Koliko biste bili ljuti na Ivana? 1=nimalo,9=vrlo	0.71
10. Mislio bih da je Ivan sam kriv za svoje sadašnje stanje.	0.69
27. Koliko bi ste bili zabrinuti za Ivana? 1=nimalo,9=izrazito	-0.66
12. Koliko bi vas Ivan iritirao? 1=nimalo,9=izrazito	0.56
23. Šta mislite koliko je Ivan odgovoran za to što je u svom sadašnjem stanju? 1=nimalo, 9=vrlo	0.53
22. Koliko saosjećanja biste osjećali prema Ivanu? 1=nimalo,9=jakopuno	-0.52

Treći izdvojeni factor samostalno obuhvata 8% zajedničke varijanse. Njime su visoko I pozitivno zasićene stavke 4,10,12,23, a negativno stavke 27 i 22 (ukupno šest stavki). Ovaj faktor prvenstveno sačinjavaju stavke koje se odnose na kognitivnu procjenu mentalnih bolesnika kao odgovornih za njihovo stanje (“Mislio bih da je Ivan sam kriv za svoje sadašnje stanje”, “Šta mislite koliko je Ivan odgovoran za to što je u svom sadašnjem stanju? 1=nimalo, 9=vrlo”), te osjećanja ljutnje i bijesa prema mentalnim bolesnicima (“Koliko biste bili ljuti na Ivana?1=nimalo,9=vrlo”, “Koliko bi vas Ivan iritirao?1=nimalo,9=izrazito”), uz odsustvo sa osjećanja i zabrinutosti za iste (“Koliko biste bili zabrinuti za Ivana? 1=nimalo,9=izrazito”, “Koliko saosjećanja biste osjećali prema Ivanu?, 1=nimalo, 9=jakopuno”).

Sadržaj faktora ugrubo korespondira sa kognitivnom procjenom mentalnih bolesnika kao odgovornih i za nastanak i za razvoj svoje bolesti, koju postulira Koriganov model. Iz ove procjene lične odgovornosti nastaju emocije bijesa i ljutnje prema bolesnicima, budući da se bolest doživljava kao njihov izbor i krivica. Treći izdvojeni faktor se, s toga, odnosi na kognitivnu procjenu mentalnih bolesnika kao krivih za sopstveno stanje, tačnije na *kontrolabilnost* mentalne bolesti, te s njom povezanu emociju ljutnje, te je stoga imenovan “*okrivljavanje i ljutnja*”.

9, 5 i 11 stavka (“Osjećao bih sažaljenje prema Ivanu”, “Da se ja brinem o Ivanovom liječenju, insistirao bih da uzima svoje lijekove”, “Koliko mislite da je moguće kontrolisati uzroke Ivanovog stanja? 1=nimalo pod ličnom kontrolom, 9=u potpunosti podličnom kontrolom”) su izbačene iz dalje obrade, budući da nijedno od zasićenja ovih stavki na izdvojenim faktorima nije prelazilo 0,3.

Nakon izračunavanja skorova ispitanika na svakom od izdvojenih faktora, izračunati su alfa-kronbah koeficijenti pouzdanosti za svaku od izdvojenih subskala/faktora:

Tabela 7.
Koeficijenti pouzdanosti izdvojenih faktora

Faktor	α
opasnostistrah	0.90
podrškaoboljelima	0.85
okrivljavanjeiljutnja	0.71

Kao što se vidi, sva tri izdvojena faktora imaju zadovoljavajući koeficijent pouzdanosti,

pri čemu je koeficijent faktora opasnost i strah iznad 0,9, a faktora pružanje podrške mentalno oboljelima iznad 0,8. Ovakvi rezultati predstavljaju značajno poboljšanje u odnosu na inicijalne koeficijente pouzdanosti AQ-27 subskala, pri čemu su tri subskale imale koeficijent iznad 0,7, a samo jedna iznad 0,8.

U Tabeli 8. Prikazane su osnovne deskriptivne vrijednosti izdvojenih faktora:

Tabela 8.
Deskriptivne vrijednosti izdvojenih faktora

faktori	Minimum	Maksimum	M	SD	Sk	Ku
opasnost i strah	11	97	33.68	15.77	0.81	0.68
podrška oboljelima	8	63	36	15.15	-0.11	-1.15
okrivljavanje i ljutnja	6	40	13.16	6.14	1.395	2.19

Vrijednosti skjunisa u slučaju faktora opasnost i strah upućuju na tendenciju ka pozitivnoj asimetričnosti i platikurtičnosti distribucije, a u slučaju faktora podrška oboljelima nanegativnu asimetriju i leptokurtičnost. Značajnost datih odstupanja testirana je nizom Kolmogorov-Smirnov testova normalnosti distribucije.

Tabela 9.
Kolmogorov-Smirnov testovi normalnosti distribucije izdvojenih faktora

Faktori	Kolmogorov-Smirnov Statistik	df	p
opasnost i strah	0.09	229	0.00
podrška oboljelima	0.11	229	0.00
okrivljavanje i ljutnja	0.18	229	0.00

Kao što se vidi u Tabeli 9. rezultati testova pokazuju da distribucije skorova ispitanika na sva tri izdvojena faktora odstupaju od normalne. Distribucije skorova na faktorima opasnost i strah, te okrivljavanje i ljutnja su pozitivno asimetrične ($Sk=0.81$; $Sk=1.39$), odnosno većina ispitanika postiže niske skorove na ovim faktorima. Sa druge strane, distribucija skorova na faktoru podrška oboljelima je negativno asimetrična ($Sk=-0.11$). S toga se može zaključiti da u uzorku ispitanika ovog istraživanja predrasude (lična odgovornost za nastanak bolesti i opasnost bolesnika) i negativne emocije prema mentalno oboljelima nisu prisutne u značajnijoj mjeri, dok postoji spremnost za pružanje podrške i svakodnevni kontakt sa mentalno oboljelima. Ipak, ne treba ispustiti iz vida da se uzorak ispitivanja sastoji od mlađih i obrazovanih ljudi, tj. studenata, te da bi rezultati u opštoj populaciji vjerovatno bili znatno drugačiji.

Koriganov atribucioni model stigma postulira složeni proces putem koga dolazi do diskriminišućeg ili pomagačkog ponašanja prema opaženim mentalno oboljelim osobama. Najjednostavnije rečeno, kognitivne procjene (poput onih o opasnosti mentalnih bolesnika, njihovoj odgovornosti za svoje stanje, itd.) i emocije koje izazivaju (strah, sažaljenje, bijes, itd.), zajedno dovode do različitih oblika ponašanja, npr. izbjegavanja kontakta sa komšijom ili radnim kolegom koji je mentalno obolio. Tri izdvojena faktora korespondiraju elementima ovog modela: opasnost i strah, te okrivljavanje i ljutnja, korespondiraju osnovnim kognitivnim procjenama mentalne bolesti i emocijama koje ih prate (mentalni bolesnici su opasni – strah; mentalni bolesnici su sami krivi za svoje stanje -ljutnja). Izdvojeni factor pružanja podrške mentalno oboljelima se odnosi na spremnost za svakodnevni kontakt sa istima, pružanje različitih oblika socijalne pomoći, itd.

S toga bi, u skladu sa Koriganovim modelom, I (opasnost i strah) i III (okrivljavanje i

ljutnja) trebali da predstavljaju prediktore II faktora (pružanje podrške mentalno oboljelima). Sa ciljem razjašnjavanja relacija između izdvojenih faktora, sprovedena je regresiona analiza, čiji su rezultati prikazani u Tabeli 10:

Tabela 10.
Rezultati regresione analize za utvrđivanje prediktora pružanja podrške mentalno oboljelima

Model	Prediktori	Beta	t	p	Kolinearnost Tolerancija	VIF
R ² =0.081 F=10.01, p=0.00	opasnost I strah	-0,31	-4.37	0.00	0.81	1.23
	okrivljavanje I ljutnja	0.07	1	0.32	0.81	1.23

Pokazatelji tolerancija i VIF pokazuju da nisu narušene pretpostavke o umjerenj kolinearnosti između prediktora, koje su neophodan preduslov za sprovođenje regresione analize.

Model u cjelini je statistički značajan ($F=10.01, p=0.00$), iako predviđa mali procenat varijanse zavisne varijable, oko 8% ($R^2=0.081$). Od pojedinačnih prediktora, jedino je dimenzija opasnosti strah bila statistički značajan i negativan prediktor ($\beta=-0.31, p=0.00$), ali ne I dimenzija okrivljavanje i ljutnja ($\beta=0.07, p=0.32$). Rezultati regresione analize donekle potvrđuju pretpostavke Korignovog modela, budući da je kognitivna procjena mentalnih bolesnika kao opasnih i sa njom povezana emocija straha značajan negativni predictor spremnosti za pružanje podrške mentalno oboljelima. Međutim, model u cjelini predviđa mali procenat varijanse zavisne varijable (8%). a factor okrivljavanje i ljutnja nije statistički značajan prediktor.

DISKUSIJA

Prije detaljnijeg osvrta na rezultate istraživanja, neophodno je istaći da, iako je brojnost ispitanika zadovoljavajuća ($N=231$), uzorak ipak spada u prigodne, tj. sastavljen je od ispitanika koji su bili najdostupniji istraživaču I na osnovu njega nije moguće generalizovati donesene zaključke i na opštu populaciju u našem društvu. Uzorak čine osobe koji po starosti spadaju u starije adolescente i mlade odrasle osobe, koje su trenutno u procesu visoko školskog obrazovanja. Dalje, veliki broj studenata čine student društvenih nauka i pomagačkih profesija, npr. psihologije i pedagogije, koji za vrijeme studija stiču osnovna saznanja o mentalnim bolestima, eventualno stupajući u kontakt sa mentalno oboljelim osobama za vrijeme studijske prakse ili anticipiraju da će zasnovati karijeru u polju mentalnog zdravlja. Svi ovi činioci predstavljaju faktore koji potencijalno doprinose manjem stepenu stigma prema mentalno oboljelima u uzorku negoli u opštoj populaciji. Za realniju sliku zastupljenosti stigme u našem društvu, neophodno je sprovođenje istraživanja na reprezentativnijim uzorcima. Druga dva značajna polja koja se takođe otvaraju jeste pitanje stigma kod samih zdravstvenih radnika, te članova porodica mentalno oboljelih osoba.

Osnovni cilj sprovedene faktorske analize je bio dvojak: sa jedne strane, poboljšanje metrijskih karakteristika instrumenta AQ-27, koji se sastoji od velikoj broja subskala koje pojedinačno često imaju nezadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti, te validacija Koriganovog modela stigme. Naime, faktorskom analizom je moguće izdvojiti sire faktore, koji bi imali visočije koeficijente pouzdanosti u odnosu na trenutnih 9 užih subskala (od po svega 3 stavke). Zatim, ukoliko su postavke atribucionog modela stigma tačne, grupisanje faktora će odgovarati elementima modela, tj. kognicijama, emocijama i spremnosti na kažnjavajuća/pomagajuća ponašanja, sa tim da će kognicije i emocije biti značajni prediktori ponašanja.

Na osnovu rezultata faktorske analize, primjenom Kajzerovog kriterijuma I donošenja konačne odluke na osnovu dijagrama prevoja, zadržana su tri faktora koja skupa obuhvataju 48% zajedničke varijanse. Prvim izdvojenim faktorom prvenstveno su zasićene stavke koje se odnose na procjenu mentalno oboljelih osoba kao opasnih, doživljavanje straha i nesigurnosti u njihovoj blizini, te je stoga nazvan “*opasnost i strah*”- Odgovara kognitivnoj procjeni mentalnih bolesnika kao opasnih i emociji straha koja proističe iz nje, koju opisuje Koriganov model. Drugim izdvojenim faktorom prvenstveno su pozitivno zasićene stavke koje se odnose na spremnost za pružanje pomoći i saosjećanja mentalno oboljelima, te spremnosti za svakodnevni kontakt sa istima, npr. zajednička svakodnevna vožnja u autu do posla, i slično. Stoga je ovaj faktor nazvan “*pružanje podrške mentalno oboljelima*”, i odgovara različitim ponašanjima koja nastaju kao posljedice kognitivne procjene i emocija prema mentalnoj bolesti u Koriganovom modelu. Trećim izdvojenim faktorom pretežno su zasićene stavke koje se odnose na shvatanje mentalno oboljelih kao lično odgovornih za svoje stanje, odnosno mentalna bolest se procjenjuje kao kontrolabilna, stvar lične odgovornosti, te stavke koje se odnose na osjećaj ljutnje prema oboljelima i odsustvo saosjećanja. Stoga je treći factor nazvan “*okrivljavanje i ljutnja*”, a po svom sadržaju odgovara atribucionom procesu pripisivanja lične odgovornosti za pojavu i tok mentalne bolesti, te emociji ljutnje koja posljedično nastaje.

Jasno je da su rezultati faktorske analize donekle potvrdili Koriganove teorijske pretpostavke, tj. došlo je do jasnog izdvajanja specifičnih kognicija i sa njima povezanih emocija (opasnost – strah; okrivljavanje –ljutnja) spram spremnosti na konkretne oblike ponašanja prema mentalno oboljelima (diskriminacija ili podrška). Izračunati koeficijenti pouzdanosti novih faktora su zadovoljavajući i visoki (strah i opasnost – iznad 0,9; pružanje podrške – iznad 0,8), za razliku od niskih koeficijenata originalnih subskala. Stoga se može zaključiti da bi korišćenje trofaktorskog rješenja u narednim istraživanjima značajno doprinijelo lakšoj interpretaciji rezultata i generalnom poboljšanju metrijskih karakteristika instrumenta.

Distribucija skorovana sva tri izdvojena faktora odstupa od normalne. Opasnosti strah, te okrivljavanje i ljutnja, su pozitivno asimetrično distribuirani, a pružanje podrške negativno asimetrično. Stoga, može se zaključiti da su predrasude i stigmatizirajuće procjene mentalnih bolesnika nezastupljene u uzorku ispitanika, dok je spremnost za pružanje podrške I pomoći pristuna u velikoj mjeri. Međutim, ne treba zaboraviti da uzorak istraživanja čine mlađi i visoko obrazovani ispitanici, kao što je već napomenuto, te da bi rezultati u opštoj populaciji možda bili drugačiji. Zatim, nije opravdano izjednačiti izjavu ispitanika o tome da bi ispoljio određeni oblik ponašanja, npr. saslušao i posavjetovao mentalno oboljelu osobu, koju mjeri AQ-27, sa stvarnim ponašanjem. Manjak eksperimentalnih studija i istraživanja u realnim socijalnim situacijama primorava istraživače da budu oprezni prilikom izjednačavanja izjave i realnog ponašanja.

Koriganov model socijalne stigme postulira da na ponašanje osoba prema stigmatiziranima utiču socijalni signali, kognitivne procjene, te nastale emocije. U tom smislu, jasno je da bi dva izdvojena faktora koja se odnose na kognitivne procjene i emocije – prvi (opasnost i strah) i treći (okrivljavanje i ljutnja) -trebali da budu statistički značajni prediktori drugog faktora (pružanje podrške mentalno oboljelima), koji se odnosi na izvođenje konkretnih ponašanja. Zasad potvrđivana ove pretpostavke sprovedena je regresiona analiza, a kao prediktorske varijable unešeni su prvi i treći faktor, dok je drugi faktor bio kriterijska varijabla.

Rezultati sprovedene regresione analize pokazuju da je model u cjelini statistički značajan, ali da predviđa svega 8% varijanse zavisne varijable. Pri tom se samo faktor opasnosti strah izdvojio kao statistički značajan negativan predictor spremnosti za pružanje podrške mentalno oboljelima, dok faktor okrivljavanje i ljutnja nije bio statistički značajan. Moguće je da usljed neizraženosti stigmatizirajućih stavova u uzorku model nije dao u potpunosti zadovoljavajuće rezultate. Sa druge strane, ne može se ni isključiti uticaj dodatnih varijabli (npr.

Stepen prethodnog kontakta sa mentalno oboljelima, osobi ne ličnosti, itd), na odnos između prediktorskih i kriterijske varijable.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja upućuju na problematičnu pouzdanost originalnih AQ-27 subskala. Na osnovu sprovedene eksplorativne faktorske analize, kao optimalno rješenje izdvaja se zadržavanje tri faktora koji obuhvataju 48% zajedničke varijanse: strah i opasnost, pružanje podrške mentalno oboljelima, te okrivljavanje i ljutnja. Izdvojeni faktori korespondiraju sa elementima Koriganovog atribucionog modela stigme (kognitivne procjene i emocije spram spremnosti na diskriminišuće ili pomagačko ponašanje). Svi izdvojeni faktori imaju zadovoljavajuće koeficijente pouzdanosti, naročito prvi i drugi faktor, što sugeriše da bi zadržavanje tri faktora/subskale doprinijelo poboljšanju metrijskih karakteristika AQ-27. Distribucija skorova prvog i trećeg faktora je pozitivno asimetrična, a drugog negativno, što sugeriše da sustigmatizirajući stavovi u velikoj mjeri odsutni u uzorku ispitanika. Predlaže se primjena instrumenta na reprezentativnom uzorku populacije, kako bi se stekla realnija slika o zastupljenosti stigme u BiH društvu.

Rezultati regresione analize pokazuju da je model koji sačinjavaju faktori opasnost i strah, te okrivljavanje i ljutnja, značajan predictor varijable pružanje podrške mentalno oboljelima, u skladu sa predviđanjima Koriganovog modela. Međutim, model predviđa svega 8% varijanse zavisne varijable, a jedino se factor opasnost i strah pokazao kao značajan prediktor. Čini se da procjena mentalnih bolesnika kao opasnih ima uticaj na ponašanje prema njima u nizu životnih situacija, dok se procjena lične odgovornosti nije pokazala značajnom. Neophodno je podrobnije istražiti odnos između ovih varijabli, npr. Mogući uticaj medijacionih varijabli poput stepena kontakta sa mentalno oboljelima i osobina ličnosti, itd.

LITERATURA

- Borović, L. I Novokmet, P. (2017). Relacije stigma prema mentalno oboljelima sa religioznošću i autoritarnošću. *Zbornik radova studentske konferencije FFUIS*.
- Corrigan, P. (2000). Mental Health Stigma as Social Attribution: Implications for Research Methods and Attitude change. *Clinical Psychology: Science and Practice* (7-1), 48-68.
- Corrigan, P. (2007). How Clinical Diagnosis Might Exacerbate the Stigma of Mental Illness. *Social Work* (52-1), 31-39.
- Corrigan, P., Markowitz, F., Watson, A., Rowan, D. i Kubiak, M. (2003). An Attribution Model of Public Discrimination towards Persons with Mental Illness. *Journal of Health and Social Behavior* (44-2), 162-179.
- Corrigan, P., Powell, K. i Michaels, P. (2014). Brief battery for measurement of stigmatizing versus affirmative attitudes about mental illness. *Psychiatry Research* (215), 466-470.
- de Sousa, S., Marques, A., Curral, R. i Queiros, C. (2012). Stigmatizing attitudes in relatives of people with schizophrenia: a study using the Attribution Questionnaire AQ-27. *Trends in Psychiatry and Psychotherapy*(34-4), 186-197.
- Howell, A., Ulan, J. i Powell, R. (2014). Essentialist beliefs, stigmatizing attitudes, and low empathy predict greater endorsement of noun labels applied to people with mental disorders. *Personality and Individual Differences* (66), 33-38.
- Kecmanović, D. (2010). (Ne) mogućnost prevencije stigma duševnog poremećaja I destigmatizacije osoba s aduševnim poremećajem. *Psihološka istraživanja*(13-2), 185-217.
- Marić, J. (2006). *Klinička psihijatrija*. Beograd: Naša knjiga.
- Pingani, L., Catellani, S., Del Vecchio, V., Sampogna, G., Ellefson, S., Rigatelli, M., Fiorillo, A., Evans-Lacko, S. i Corrigan, P. (2016). Stigma in the context of schools: analysis of the phenomenon of stigma in a population of university students. *BMC Psychiatry* (16-29), 1-7.
- Rot, N. (2006). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike I izdavačka sredstva.

Luka Borović
Katedra za psihologiju
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet

EXAMINING THE FACTOR STRUCTURE OF CORRIGANS' AQ-27 QUESTIONNAIRE

Abstract: The problem of this research is examining the factor structure of Corrigan's AQ-27 questionnaire, designed to measure stigmatization of mentally ill people. Research was conducted in order to examine whether the extracted factors correspond with components of the social-cognitive stigma model. The sample of research consisted of 231 participants, mainly students of various universities in Bosnia and Herzegovina. The methods used in the research are systematic empirical-nonexperimental and analytic method. Three factors which compose 48% of common variance were extracted via factor analysis – danger and fear, giving support to mentally ill people, blame and anger. The extracted factors correspond to components of stigma model. While the reliability coefficients of many original AQ-27 subscales were below the acceptable values, coefficients of extracted factors were high. The results of regression analysis show that factor danger and fear is statistically significant negative predictor of giving support to mentally ill people, which corresponds to the theoretical model this research is based on.

Keywords: stigma towards mentally ill people, social-cognitive model of stigma, AQ-27.

RELACIJE IZMEĐU NEUROTSKOG PERFEKCIONIZMA I SAGORIJEVANJA NA POSLU ZDRAVSTVENIH RADNIKA

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Sagorijevanje (burnout) je sindrom emocionalne iscrpljenosti, depersonalizacije i smanjenja ličnog postignuća koji nastaje kao odgovor na hronični stres u poslovima vezanim uz neposredni rad s ljudima (Maslach, 1982; prema Martinko, 2010). Emocionalna iscrpljenost se odnosi na procjenu pojedinca da su njegove emotivne i fizičke snage iscrpljene preko granica. Simptomi se često manifestuju kao umor, glavobolja, bol, nesаница, poremećaj apetita, te povećana konzumacija alkohola. Depersonalizacija se odnosi na razvoj beščutnog i ciničnog odnosa prema ljudima koji su primaoci usluge, negativan stav prema samom radu kao i na gubitak osjećaja vlastitog identiteta. Javlja se osjećaj frustracije, pomanjkanje interesa u komunikaciji sa drugim ljudima, a može dovesti i do odustajanja od samog posla. Smanjeno lično postignuće odnosi se na negativnu samoprocjenu kompetencija i postignuća na radnom mjestu, a simptomi su vidljivi u gubitku motivacije za rad, opadanju samopoštovanja i opšte produktivnosti (Maslach, Schaufeli i Leiter, 2001; prema Martinko, 2010). Čeranić i Čeranić (2009) saopštavaju da se uzroci nastanka sindroma izgaranja objašnjavaju na osnovu dvije teorije. Po prvoj, sindrom izgaranja se javlja kada osobe posvećene svom radu, shvate da njihovo žrtvovanje i prekovremeni rad nisu garancija za postizanje željenih ciljeva. Po drugoj, sindrom izgaranja predstavlja krajnji rezultat dugotrajnog izlaganja hroničnim stresovima na poslu. Stoga možemo reći da je glavni uzrok nastanka sindroma izgaranja prekomjeran i hroničan stres na radnom mjestu.

Osnovna klasifikacija uzroka nastanka pomenutog sindroma se može izvršiti u pet kategorija (Čeranić i Čeranić, 2009): *osobine ličnosti samog pomagača* (radoholici, nesigurne i nezadovoljne osobe svojim radnim mjestom, nedovoljno iskusni i početnici, nemotivisani, nedovoljno stručne i kompetentne osobe, pojedinci koji umjesto kognitivne empatije, odnosno razumijevanja situacije u kojoj se klijent nalazi, se identifikuju sa pacijentima, odnosno potpuno se emotivno ulažu, perfekcionista i kod onih osoba gdje postoji nesklad između očekivanja i stvarnih učinaka), *osobine klijenata* (nespremnost za saradnju, nemotivisani za pomoć, niske sposobnosti, stalne žalbe i prigovori, lična pitanja upućena pomagaču, kao i problemi bez mogućnosti rješenja - Sizifov posao), *uslovi rada* (neopremljen i neprikladan poslovni prostor, neodgovarajući mikroklimatski uslovi, stalna izloženost klijentima i nemogućnost privatnog prostora a ponekad i sama fizička ugroženost), *organizacija rada* (prekomjerna i neujednačena opterećenost, forsiranje, favorizovanje nekih pojedinaca, nedovoljne informacije, manjak dnevnih i nedeljnih odmora, nejasno definisana podjela poslova, nedostatak supervizije, nesrazmjernost odgovornosti, rasipanje energije i vremena, strogost i pretjerana kritičnost nadređenih, izostanak pozitivne stimulacije i potkrepljenja, predugo radno vrijeme, često forsiranje da se zadatak izvrši za relativno kratko vrijeme, odnosno pojava dead – lines) i *psihosocijalna klima* (rivalitet, nepovjerenje, sumnjičavost, sputavanje samostalnosti i kreativnosti, takmičarski odnosi, stalni konflikti i nesporazumi, manjak duha zajedništva i cjeline, trošenje energije na proživljavanje vremena u neprijateljskom okruženju, nepostojanje povratne informacije o obavljenom zadatku) (Spasić, 2013).

Pojava pomenutih faktora uslovljava nastanak sindroma izgaranja ukoliko dovoljno dugo traju i pri tom se ništa ne preduzima u cilju njihove redukcije. Tada nastaje slom, koji se može otkloniti

---

* natasapejanovic@yahoo.com

adekvatnim i brzim reagovanjem od strane samog pojedinca, kao i od strane organizacije u kojoj radi.

Sagorijevanje je proces prekomjernog samostalnog djelovanja, na šta ga pokreću dugotrajne psihološke aktivnosti rada ili življenja, koji su pojedincu objektivno ili subjektivno slične čulnim okolnostima iz detinjstva, kada su se neuspješno trudili da bi pridobili bezuslovnu ljubav roditelja pred njihovim nekonzistentnim i pretjeranim zahtjevima. Zato čovjek osjeća jednak osjećaj anksioznosti, krivice, koje su pokrenute spoljašnjim pritiscima i pojedinac počinje da se pretjerano angažuje, savjesno, radoholično da bi smanjio te neprijatne osjećaje. Ako dugo takve okolnosti traju dolazi se do sagorjelosti. Takve okolnosti ljudi nesvjesno ostvaruju sami, jer ne postavljaju uvijek odgovarajuće granice (Živković, 2011).

Sindrom sagorijevanja se manifestuje u nekoliko faza (Ćeranić i Ćeranić, 2009). Prva faza je *idealistički entuzijizam*, koja je karakteristična za prvih nekoliko godina rada, pri čemu je prisutna silna energija u radu i nerealna očekivanja. Osoba se ne šteti, troši više energije nego što joj to njeni kapaciteti dozvoljavaju. Druga faza predstavlja fazu *stagnacije ili period prizemljavanja*. Osoba i dalje voli svoj posao, obavlja ga efikasno ali shvata i značenje drugih aspekata života. Treća faza je faza *frustracije*, u kojoj osoba počinje da preispituje svrhu i smisao svog posla. Ovaj stadijum karakteriše i emocionalno povlačenje, kao i prvi znaci tjelesnog umora i gubitka elana za rad. Sve ovo dovodi do poslednje faze koja je obilježena *povlačenjem, apatijom*, i pojačanim korišćenjem mehanizma negacije kao odbrane od frustracije. Osoba ulaže malo energije u posao i radi onoliko koliko mora da bi preživjela, bježeći od svake odgovornosti (Ćeranić i Ćeranić, 2009).

Po Maslačevoj, Šaufeli i Leiter (Maslach i sar., 2001; prema Ćeranić i Ćeranić, 2009) postoje tri faze u nastanku sindroma izgaranja, a to su: *iscrpljenost* koja predstavlja bazičnu komponentu ovog sindroma i predstavlja individualan osjećaj pretjeranog zamora i iscrpljenosti svih kapaciteta osobe. Usljed toga nastaje osjećaj bespomoćnosti, nedostatka kontrole nad situacijom, *nezainteresovanost* koja je interpersonalna dimenzija, koja se odnosi na neosjetljiv, ravnodušan odnos na različite aspekte posla i na sam odnos prema kolegama. Pojedinac zauzima nezainteresovan stav prema poslu kao odbrambeno ponašanje i *neefikasnost* koja je poslednja faza u razvoju sindroma i predstavlja samoprocjenu sindroma sagorijevanja koja se odnosi na osjećaj gubitka postignuća i produktivnosti.

Čizmić (2006) navodi da će se sagorjelost prije ispoljiti kod anksioznijih, manje iskusnih radnika, mlađih osoba, osoba sa spoljašnjim lokusom kontrole, što dovodi do zaključka da se sagorjelost boljim pristupom u selekciji, obučavanju i praćenju zaposlenih ipak može ublažiti. Postoje različite strategije koje se upotrebljavaju kao prevencija sindroma sagorijevanja na radu a sve te strategije ukazuju na dva smijera intervencije a to su : intervencija na liječenje kada se već ispoljilo sagorijevanje i djelovanje na njegovu prevenciju. Bez obzira koja se intervencija koristi sve imaju zajednički cilj, a to je da se pomogne osobama koje ispoljavaju sindrom sagorijevanja i osobama koje mogu biti izložene nastanku sindroma sagorijevanja na radu, da se konsoliduju i da nađu nove vještine koje bi ublažile njegovu pojavu (Dedić,2005).

Preporučuju se dvije strategije prevazilaženja sindroma sagorijevanja: jedna koja je fokusirana na kognitivne funkcije i druga fokusirana na fizičke aktivnosti i relaksaciju. Efekti obje strategije dovode do redukcije psihološkog i fizičkog zamora. Istraživanja ukazuju da u sprječavanju sindroma sagorijevanja veću ulogu imaju faktori situacije i faktori radne organizacije nego individualni faktori (Dedić,2005).

Edukacije i trening se navode kao jedne od najkorisnijih metoda u ublažavanju i prevladavanju sindroma izgaranja. Putem njih osoba oseća da vlada događajima koji se odvijaju i spoznaje „normalnost“ svojih reakcija na „abnormalne“ uslove stradanja i razaranja. Jedan od uspešnih načina podizanja otpornosti na stres je strategija samopomoći koja preporučuje da se najpre sagledaju koje su situacije stresne, a zatim da li je moguće te situacije ublažiti ili eventualno izbeći. Zatim je potrebno da se razvija samokontrola i odgovornost, da se uzimaju češće i kraći godišnji odmori, njegovati optimističan pogled na svijet, spremno dočekivanje stresa na poslu itd. U težim slučajevima koji dugo traju preporučuje se psihoterapijski tretman

(Dedić, 2005). Postavlja se pitanje je li perfekcionizam poželjna ili nepoželjna osobina, odnosi li se na učinak, odnosno ponašanje, ili na misli, osjećaje i želju za savršenstvom.

U posljednje vrijeme mnogo se govori o sindromu profesionalnog sagorijevanja, odnosno pretjeranog iscrpljivanja na poslu. Sagorijevanje na poslu u zdravstvu je malo istraženo, zbog toga smo se odlučili istražiti problem profesionalnog sagorijevanja i uočavajući faktore koji izazivaju sagorijevanje, odabrali smo neurotski perfekcionizam.

Najjednostavnija definicija *perfekcionizma* je da perfekcionizam predstavlja težnju za nepogrešivošću, a perfekcionista su osobe koje žele biti savršene u svim područjima života (Flett, Hewitt, 2002; prema Grabar, 2005).

O perfekcionizmu se, takođe, govori u negativnom kontekstu i kada se on povezuje sa mnoštvom psihičkih disfunkcija. Hamaček (1978; prema Milojević i sar., 2009) je smatrao da perfekcionizam može biti normalan, tj. adaptivan i neurotski ili maladaptivan. Normalni perfekcionista postavlja sebi realistične ciljeve koji dovode do osjećanja zadovoljstva i jačanja samopouzdanja. *Neurotski perfekcionista* postavlja sebi nerealno visoke ciljeve i lične standarde, koji su motivisani strahom od neuspjeha i zabrinutošću da ne razočara druge. To su osobe koje nikako ne mogu da dožive zadovoljstvo zbog obavljenog zadatka, jer je u njihovim očima taj zadatak uvijek mogao biti obavljen brže, bolje i savršenije.

Radi boljeg razumijevanja funkcionalnih razlika između adaptivnog i neadaptivnoga perfekcionizma Slejd i Ovens (1998; prema Greblo, 2012) predlažu dvoprocesni model, utemeljen na Skinnerovoj teoriji potkrepljenja. Model pretpostavlja da se u osnovi pozitivnih i negativnih perfekcionistačkih težnji nalaze različiti latentni procesi.

Prema Slejdu i Ovensu (1998, prema Greblo, 2012) težnja za ostvarenjem visokih standarda postignuća predstavlja zajedničko obilježje pozitivnog i negativnog perfekcionizma. Ono što ih razlikuje, iskazano terminima instrumentalnog uslovljavanja, jeste to što je pozitivni perfekcionizam povezan sa pozitivnim potkrepljenjem, stoga su pripadajuće misli i ponašanja usmjerena prema ostvarenju uspjeha. Sa druge strane, negativni perfekcionizam je povezan s negativnim potkrepljenjem, što znači da su neadaptivne perfekcionistačke težnje motivisane strahom od neuspjeha, odnosno težnjom za izbjegavanjem, s neuspjehom povezanih, negativnih posljedica. Prema istim autorima, osobe koje postižu visok rezultat na skali pozitivnog perfekcionizma pokreće želja da se što više približe svom idealnom ja, dok su osobe koje postižu visok rezultat na skali negativnog perfekcionizma motivisane nastojanjem da se što više odmaknu od svog neprihvatljivog ili nepoželjnoga ja.

U okviru dvoprocesnog modela mogu se objasniti i suprotstavljeni empirijski nalazi prema kojima je težnja za ostvarenjem visokih standarda postignuća povezana i sa pozitivnim i sa negativnim aspektima psihosocijalnog prilagođavanja. Naime, iako na manifestnom nivou perfekcionistačke težnje mogu biti vrlo slične, one će biti povezane sa različitim poželjnim ili nepoželjnim posljedicama, ovisno o tome javlja li se određeno ponašanje u funkciji ostvarenja uspjeha ili izbjegavanja neuspjeha (Slade, Owens, 1998; prema Greblo, 2012).

Ovens i Slejd (1998; prema Greblo, 2012) upozoravaju da su moguće sve kombinacije odnosa između dviju međusobno nezavisnih dimenzija perfekcionizma, pa osoba može istovremeno imati nizak i/ili visok nivo pozitivnog i negativnog perfekcionizma ili može imati jače izražen jedan od oblika perfekcionistačkih težnji. Uprkos tome što pojedini autori negiraju postojanje normalnog, adaptivnoga ili pozitivnog aspekta perfekcionistačkih težnji dosadašnje teorijske i empirijske spoznaje upućuju na veći broj obilježja na temelju kojih je moguće razlikovati adaptivan i neadaptivan perfekcionizam, odnosno adaptivne i neadaptivne perfekcionista.

Adaptivni perfekcionista teže ostvarenju visokih ali realnih i dostižnih ciljeva. Riječ je o osobama koje uživaju u svojim uspjesima te nakon ostvarenog cilja osjećaju sreću i zadovoljstvo (Hamaček, 1978; prema Greblo, 2012). Adaptivni perfekcionista ličnu vrijednost ne procjenjuju ovisno o ishodu neke aktivnosti, stoga neuspjeh ne smatraju indikatorom svoje neadekvatnosti (Slade, Owens, 1998; prema Greblo, 2012), već pokazateljem potrebe za povećanim zalaganjem i/ili promjenom strategije rada. Osobe koje postižu visok rezultat na skali pozitivnog

perfekcionizma zadatku pristupaju opušteno te ga nastoje izvršiti ispravno, pažljivo i na vrijeme (Enns, Cox, 2002; prema Greblo, 2012). Adaptivni perfekcionista prihvataju vlastite greške i ne teže rigidno zacrtanom cilju, već se trude ostvariti što bolji učinak prilagođavajući standarde postignuća specifičnim zahtjevima određene situacije, ali i vlastitim mogućnostima. Adaptivan perfekcionizam je povezan s pozitivnim afektom te s korištenjem adaptivnih metoda suočavanja koje obilježava aktivno traganje za rješenjem određenoga problema.

Za razliku od adaptivnoga neadaptivni perfekcionizam obilježava težnja za ostvarenjem nerealno visokih ciljeva čija nedostižnost osigurava svojevrsno opravdanje za potencijalni neuspjeh. Pojedinci koji su skloni neadaptivnom perfekcionizmu svoju ličnu vrijednost procjenjuju na temelju postignuća, stoga, uprkos averzivnim posljedicama, rigidno ustraju u nastojanju da ostvare zacrtane ciljeve (Shafran, Mansell, 2001; prema Greblo, 2012). Takve su osobe pretjerano samokritične, pa su prilikom izvođenja napete, anksiozne i usmjerene na izbjegavanje grešaka, što često rezultira odgađanjem ili odustajanjem od aktivnosti (Antony, Swinson, 1998; prema Greblo, 2012). Za neadaptivne je perfekcionista karakteristično razmišljanje u terminima "sve ili ništa", što ih čini sklonima tome da neuspjehom proglase sve ono što ne zadovoljava kriterijume savršenog izvođenja. Pritom neuspjeh u određenoj aktivnosti doživljavaju kao svoj lični neuspjeh, a stvari dodatno pogoršava i sklonost prema neadaptivnom obliku suočavanja koji obilježava ruminacija o ranijim propustima i greškama. U slučaju ostvarenja visokih ciljeva neadaptivni perfekcionista reevaluiraju ranije postavljene standarde, proglašavaju ih nedovoljno zahtjevnima te ih podižu na viši nivo, što pokreće začarani krug neadaptivnog perfekcionizma (Shafran, Mansell, 2001; prema Greblo, 2012). Zbog neprestanog podizanja standarda kojima teže, neadaptivni perfekcionista su nezadovoljni rezultatom nezavisno o objektivnom postignuću, a uspjeh u njima rijetko izaziva pozitivne emocije. Osim što smatraju da su mogli ili trebali nešto učiniti bolje, neadaptivni perfekcionista nisu zadovoljni nakon ostvarenoga cilja i zbog anksiozne tendencije predviđanja neuspjeha u sljedećem izazovu za koji smatraju da će zasjeniti njihovo trenutno postignuće (Greblo, 2012).

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA **PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA**

Problem od koga polazimo u našem istraživanju definisan je kao ispitivanje relacija između sagorijevanja na poslu i neuroskog perfekcionizma zdravstvenih radnika. Drugim riječima, problem se odnosi na identifikovanje razlika među ispitanicima u odnosu na sagorijevanje na poslu, sa jedne, i neuroski perfekcionizam sa druge strane. *Teorijski cilj* se odnosi utvrđivanje i analiziranje veza između ispitivanih varijabli, te donošenje zaključaka koji će doprinijeti saznanjima o sagorijevanju na poslu. Drugim riječima, teorijski cilj odnosi se na ispitivanje odnosa između sagorijevanja na poslu i neuroskog perfekcionizma. Iz toga proizilazi i *praktični cilj* istraživanja koji se ugleda u mogućnosti korištenja dobijenih rezultata u svrhu prevencije profesionalnog sagorijevanja zdravstvenih radnika i stvaranje uslova za kvalitetno edukovanje radnika o rizicima profesionalnog sagorijevanja. Dalji doprinos istraživanja bi se ogledao i u dopunjavanju postojećih teorijskih znanja, kao i u otvaranju mogućnosti za dalja istraživanja vezana za sagorijevanje na poslu.

METODE I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

Osnovni *metod* koji je korišćen u istraživanju je sistematsko - neeksperimentalno empirijski metod (survey). On se ogleda u sprovođenju terenskog istraživanja na izabranom uzorku pomoću instrumenta koji su izabrani za potrebe ovog istraživanja. Takođe, korišten je *metod teorijske analize* koji treba da posluži kao dopuna prethodnom pristupu, prije svega radi analize sadržaja dosadašnjih istraživanja koja su predmetno i metodološki srodna ovom problemu.

Instrumenti koji su korišćeni u istraživanju su sledeći:

Skala za ispitivanje sagorijevanja na poslu je sedmostepena skala Likertovog tipa. Autori ove skale su Kritina Maslač i Susan E. Džekson. Sastoji se od 22 tvrdnje. Svaka od tvrdnji se procjenjuje po dimenziji vremenske učestalosti doživljavanja osjećanja, na sedmostepenoj skali Likertovog tipa od 0 (nikada) do 6 (svakodnevno). Inventarom se procjenjuju tri komponente sagorijevanja na poslu: emocionalna iscrpljenost (EE), koja se odnosi na osjećaj emocionalne preopterećenosti i iscrpljenosti poslom, depersonalizacija (DP), koja se odnosi na neosjetljivost i ravnodušnost prema klijentima/pacijentima usljed gubitka idealizma u profesionalnom radu i lično postignuće (LP), koje se odnosi na percepciju vlastite kompetentnosti i uspjehnosti u radu sa klijentima/pacijentima (Bešević-Čomić, Bosankić, Draganović, 2014). Pouzdanost pojedinih supskala izražena Cronbachovim alfa koeficijentima pokazala je da sve tri skale zadovoljavaju Nunnallyov i Bernsteinov kriterij unutrašnje konzistencije od 0,70 (Domović, Jurčec, Martinko, 2010). Vrijednosti skale kreću se od niskog, pa preko umjerenog do visokog stepena sagorijevanja (Vasić, 2013).

Upitnik neurotskog perfekcionizma je skala samoprocjene koja je originalno konstruirana za mjerenje perfekcionizma kod osoba s poremećajem hranjenja. Pokazala se vrlo dobrom mjerom za razlikovanje neperfekcionista, te normalnih i neurotskih perfekcionista, a ispitanici izražavaju svoje slaganje sa tvrdnjom na petostepenoj skali Likertovog tipa (od 1 = nimalo, do 5 = u potpunosti). Na tvrdnje se odgovara zaokruživanjem jednog od pet ponuđenih odgovora, u zavisnosti od stepena odnosa prema navedenoj tvrdnji. Originalna skala se je sastojala od 42 čestice. Raspon mogućih rezultata je od 42 do 210, gdje viši rezultat ukazuje na viši nivo perfekcionizma. Takođe, originalna skala visoko korelira sa perfekcionizmom usmjerenim prema sebi ($r = 0.54$) i društveno uslovljenim perfekcionizmom ($r = 0.69$). Korelacija sa perfekcionizmom usmjerenim prema drugima je niska ($r = 0.16$). Cronbachov alpha za cijelu skalu iznosi 0.95 (Flett, Hewit, 2002, prema Grabar, 2005).

UZORAK ISTRAŽIVANJA

U skladu sa određenjem problema istraživanja, te formulisanim ciljevima i zadacima, istraživanje je realizovano na uzorku od 150 ispitanika, koji reprezentuju populaciju zdravstvenih radnika koji rade u državnim ustanovama, i to u: „Dom Zdravlja Nevesinje“, „Bolnica Nevesinje“, „Dom Zdravlja Zvornik“, „Dom Zdravlja Trebinje“, „Bolnica Trebinje“, „Dom Zdravlja Bijeljina“, „Dom Zdravlja Pale“, „Dom Zdravlja Šekovići“, „Dom Zdravlja Vlasenica“. Uzorak ispitanika obuhvaćenih istraživanjem ima elemente namjernog. Strukturu uzorka predstavimo u *Tabeli 1*

Tabela 1:
Pregled relevantnih pokazatelja strukture uzorka

<i>Odrednica uzorka</i>	<i>Kategorija</i>	<i>Frekvencija</i>	<i>Procenat</i>
Grad zaposlenja	Bijeljina	20	13.30
	Zvornik	30	20.00
	Nevesinje	40	26.70
	Trebinje	10	6.70
	Pale	5	3.30
	Šekovići	32	21.30
	Vlasenica	13	8.7
Pol	Muški	36	24.10
	Ženski	114	76.00
Bračno stanje	Oženjen/udata	85	56.70
	Neoženjen/neudata	41	27.30
	Razveden/razvedena	16	10.70
	Udovac/udovica	8	5.30
Mjesto stanovanja	Selo	16	10.70
	Malo mjesto	49	32.70
	Grad	85	56.70
Godine starosti	18 – 28 godina	9	6.00
	29 – 39 godina	52	34.70
	40 – 50 godina	51	34.00
	50 i više godina	38	25.30
Školska sprema	Srednja škola	73	48.00
	Viša škola/fakultet/master	70	46.70
	Magisterij/doktorat	7	5.30
Zanimanje	Ljekar	45	30.00
	Medicinska sestra/tehničar	69	46.00
	Laborant	36	24.00
Radno iskustvo	Do 10 godina	49	32.70
	11 – 20 godina	42	28.00
	21 – 30 godine	46	30.70
	Preko 30 godina	13	8.70
Pozicija	Rukovodeća pozicija (šef odjeljenja, gl.sestra)	45	30.00
	Nerukovodeća pozicija	105	70.00
Smjenski rad	Radim samo prvu smjenu		
	Radim prvu ili drugu smjenu	68	45,30
	Radim u svim smjenama (dežuram)	44	25.30
		38	29.30

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U okviru rezultat istraživanja prvo je analizirana distribucija sagorijevanja na poslu, a u drugom dijelu relacije između ispitivanih psiholoških karakteristika, tj. Sagorijevanja na poslu i neurotskog perfekcionizma.

DISTRIBUCIJA REZULTATA SAGORIJEVANJA NA POSLU

Distribucija rezultata sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika prikazana je u Tabeli 2. Može se uočiti da je koncentrisanje odgovora ispitanika ravnomjerno raspoređeno i kreću se od najvišeg 4,48 do najnižeg 1,12.

Najčešće prihvaćene stavke u distribuciji rezultata sagorijevanja na poslu odnose se pozitivan stav prema svom radu (načinu na koji obavljaju poao). Ove ispitanike karakteriše to da mogu lako stvoriti opuštenu atmosferu klijentima (AS=4.48), te da veoma efikasno rješavaju probleme svojih klijenata, pri čemu 38.00 % ispitanika smatra da ih ova stavka može opisati kada je u pitanju njihov rad na poslu.

Ostale stavke koje su visoko rangovane i označavaju pozitivan način gledanja na svoj posao su: “Lako mogu razumijeti šta osjećaju moji klijenti” gdje je 34.70% ispitanika odgovorilo odgovorom svaki dan, što znači da se ova stavka na njih u potpunosti odnosi. “Postigao sam mnoge vrijedne stvari na ovom poslu” 31.30% ili 47 ispitanika je visoko vrednovalo, a 22.70% ispitanika je odgovorilo da se osjaća punim energije. Takođe visoko vrednovana tvrdnja je i “Nakon rada sa klijentima osjećam se veselo”, pri čemu je 21.30% ispitanika odgovorilo da se osjećaju veselo svaki dan i jednom sedmično veselo, 18.70% nekoliko puta sedmično.

U tabeli možemo vidjeti da su nespo vrednovane stavke koje se odnose na pozitivno gledanje na posao, kao i odnos prema drugim ljudima. Mali broj ispitanika koji su visoko vrednovali ove stavke karakteriše da su postali bezosjećajni prema drugim ljudima otkako rade svoje posao, pri čemu je 2.70% reklo da je tako svaki dan, drugim riječima da se u potpunosti ova stavka odnosi na njih.

Stavka koja predstavlja odnos ispitanika prema drugim ljudima je “Nije mi bitno šta se dešava sa pojedinim klijentima” gdje je 2.00% ispitanika odgovorilo da im je tako svaki dan, dok je čak 52.00% ispitanika odgovorilo da im se to nikad ne dešava.

Ostale stavke koje su nisko vrednovane su: “Osjećam da me klijenti krive za neke svoje probleme” (0.70%) ili 1 ispitanik je odgovorio da je tako svaki dan, “Osjećam se frustrirano zbog svog posla” (3.30%) ispitanika kaže da im se to dešava svaki dan ili nekoliko puta sedmično. 6.00% ispitanika je saopštilo da se osjećaju kao da su na izmaku snage svaki dan i jednom sedmično, dok je 4.70% saopštilo da se tako osjećaju nekoliko puta sedmično.

Tabela 2:
Prihvaćenost stavki u skali za ispitivanje sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika

Tvrđnje		Nikad	Nekoliko puta godišnje	Jednom mjesečno ili manje	Nekoliko puta mjesečno	Jednom sedmično	Nekoliko puta sedmično	Svaki dan	Aritmetička sredina
1. Lako mogu stvoriti opuštenu atmosferu klijentima.	N	8	3	10	13	27	31	58	4.48
	%	5.30	2.00	6.70	8.70	18.00	20.70	38.70	
2. Osjećam da kroz svoj posao pozitivno utičem na druge ljude.	N	41	39	19	16	15	9	11	4.40
	%	27.30	26.00	12.70	10.70	10.00	6.00	7.30	
3. Veoma efikasno rješavam probleme svojih klijenata.	N	12	5	4	14	28	30	57	4.39
	%	8.00	3.30	2.70	9.30	18.70	20.00	38.00	
4. Lako mogu razumijeti šta osjećaju moji klijenti.	N	11	5	8	15	25	34	52	4.32
	%	7.30	3.30	5.30	10.00	16.70	22.70	34.70	
5. Postigao sam mnoge vrijedne stvari na ovom poslu.	N	6	6	10	22	24	35	47	4.30
	%	4.00	4.00	6.70	14.70	16.00	23.30	31.30	
6. Osjećam se punim energije.	N	7	10	14	32	21	32	34	3.88
	%	4.70	6.70	9.30	21.30	14.00	21.30	22.70	
7. Na svom poslu, emocionalne probleme rješavam veoma smireno.	N	9	15	22	18	15	20	51	3.86
	%	6.00	10.00	14.70	12.00	10.00	13.30	34.00	
8. Nakon rada sa klijentima osjećam se veselo.	N	7	12	19	20	32	28	32	3.80
	%	4.70	8.00	12.70	13.30	21.30	18.70	21.30	
9. Mislim da previše radim na svom poslu.	N	26	21	13	30	29	8	23	2.87
	%	17.30	14.00	8.70	20.00	19.30	5.30	15.30	
10. Osjećam da me moj posao emocionalno iscrpljuje.	N	26	32	25	17	19	11	20	2.56
	%	17.30	21.30	16.70	11.30	12.70	7.30	13.30	
11. Na kraju radnog dana osjećam se iskorišteno.	N	41	24	18	20	17	14	16	2.36
	%	27.30	16.00	12.00	13.30	11.30	9.30	10.70	
12. Brinem se da me ovaj posao emocionalno ogrubljuje.	N	55	24	17	18	6	7	23	2.06
	%	36.70	16.00	11.30	12.00	4.00	4.70	15.30	
13. Osjećam da se prema nekim klijentima odnosim kao da su mi dosadili.	N	50	28	16	14	16	16	10	2.04
	%	33.30	18.70	10.70	9.30	10.70	10.70	6.70	

14. Osjećam se premoreno ujutru kada ustanem i kada se moram suočiti sa još jednim danom na poslu.	N	34	43	24	24	11	3	11	2.02
	%	22.70	28.70	16.00	16.00	7.30		2.00 7.30	
15. Osjećam se sagorjelo zbog svog posla.	N	41	39	19	16	15	9	11	1.97
	%	27.30	26.00	12.70	10.70	10.00	6.00	7.30	
16. Raditi sa ljudima cijeli dan, predstavlja napor za mene.	N	42	42	13	25	12	8	8	1.86
	%	28.00	28.00	8.70	16.70	8.00	5.30	5.30	
17. Direktno rad sa ljudima predstavlja prevelik stres za mene.	N	49	32	23	20	6	7	13	1.83
	%	32.70	21.30	15.30	13.30	4.00	4.70	8.70	
18. Osjećam se kao da sam na izmaku snage.	N	54	32	14	25	9	7	9	1.73
	%	36.00	21.30	9.30	16.70	6.00	4.70	6.00	
19. Osjećam se frustrirano zbog svog posla.	N	59	36	10	26	9	5	5	1.50
	%	39.30	24.00	6.70	17.30	6.00	3.30	3.30	
20. Osjećam da me klijenti krive za neke svoje probleme.	N	66	37	15	21	5	5	1	1.20
	%	44.00	24.70	10.00	14.00	3.30	3.30	0.70	
21. Nije mi bitno šta se dešava sa pojedinim klijentima	N	78	28	12	17	9	3	3	1.14
	%	52.00	18.70	8.00	11.30	6.00	2.00	2.00	
22. Otkad radim ovaj posao, postao sam bezosjećajan prema ljudima.	N	79	32	10	10	12	3	4	1.12
	%	52.70	21.30	6.70	6.70	8.00	2.00	2.70	

U *Tabeli 3* prikazani su rezultati po učestalosti pojedinih vrijednosti na skali za ispitivanje sagorijevanja na poslu. Dobijeni rezultati pokazuju da 32.70 % ispitanika manifestuje visok stepen sagorijevanja na poslu. 34.60% ispitanika je u umjerenom stepenu sagorjelo na poslu, dok 32.70% u niskom stepenu pokazuju sagorijevanje na poslu.

Tabela 3:
Kategorije sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika

Sagorijevanje na poslu	Učestalost	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
<i>Nizak stepen sagorijevanja na poslu</i>	49	32.70	32.70	32.70
<i>Umjeren stepen sagorijevanja na poslu</i>	52	34.60	34.60	67.30
<i>Visok stepen sagorijevanja na poslu</i>	49	32.70	32.70	100.00
Ukupno	150	100.00	100.00	

Rezultati obavljenog istraživanja pokazuju da 32.70% ispitanika ispoljava u niskom stepenu neurotski perfekcionizam. S druge strane, 33.30% ispitanika ispoljava u visokom stepenu neurotski perfekcionizam, dok 34.00% ispitanika u umjerenom stepenu manifestuje neurotski perfekcionizam.

Tabela 4:

Kategorije za neurotski perfekcionizam kod zdravstvenih radnika

Neurotski perfekcionizam	Učestalost	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
<i>Nizak stepen neurotskog perfekcionizma</i>	49	32.70	32.70	32.70
<i>Umjeren stepen neurotskog perfekcionizma</i>	51	34.00	34.00	66.70
Visok stepen neurotskog perfekcionizma	50	33.30	33.30	100.00
<i>Ukupno</i>	150	100.00	100.00	

Sprovođenje dalje statističke analize prikupljenih podataka i primjena odgovarajućih postupaka kao nužnost su nametali prethodno davanje odgovora na pitanje da li se rezultati dobijeni skalom za ispitivanje sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika i upitnikom za utvrđivanje neurotskog perfekcionizma kod zdravstvenih radnika ponašaju u skladu sa načelima normalne distribucije. U tu svrhu primijenili smo Kolmogorov - Smirnovljev test normaliteta distribucije.

Tabela 5:

Rezultati testa normaliteta distribucija (K-S) za rezultate na skali za ispitivanje sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika

	Kolmogorov - Smirnovljev test normaliteta distribucije		
	<i>Df</i>	<i>K - S</i>	<i>P</i>
<i>Sagorijevanje na poslu</i>	150	4.440	0.000
<i>Neurotski perfekcionizam</i>	150	5.396	0.000

Sa sigurnošću od 99% možemo zaključiti da raspodjele na skali za ispitivanje sagorijevanja na poslu i na upitniku za utvrđivanje neurotskog perfekcionizma u našem istraživanju ne distribuiraju u skladu sa načelima normalne raspodjele. Dakle, naša distribucija statistički značajno (na nivou značajnosti 0.01) odstupa od normalne distribucije. Prethodni nalaz za posljedicu ima svođenje postupaka za analizu podataka prikupljenih na uzorku od 150 ispitanika isključivo na primjenu metoda neparametrijske statistike.

**REALACIJE IZMEĐU NEUROTSKOG PERFEKCIONIZMA I SAGORIJEVANJA NA POSLU
ZDRAVSTVENIH RADNIKA**

Dobijeni rezultati istraživanja pokazuju da postoji statistički značajna razlika između ispitanika u stepenu sagorijevanja na poslu s obzirom na stepen neurotskog perfekcionizma. Drugim riječima, dobijeni rezultati pokazuju da je neurotski perfekcionizam značajan izvor sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika, s obzirom da je dobijena razlika i statistički značajna na nivou 0.01, jer je utvrđeni $hi - kvadrat = 14.862$ uz 4 stepena slobode statistički značajan, kao što pokazuju rezultati, prezentovani u *Tabeli 5*.

Tabela 6:
Relacije između neurotskog perfekcionizma i sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika

Neurotski perfekcionizam	Sagorijevanje na poslu			Σ
	<i>Nisko</i>	<i>Umjeren</i>	<i>Visoko</i>	
<i>Nizak</i>	19	23	7	49
	38.78%	46.94%	14.29%	100.00%
<i>Umjeren</i>	18	16	17	51
	35.29%	31.37%	33.33%	100.00%
<i>Visok</i>	12	13	25	50
	24.00%	26.00%	50.00%	100.00%
Σ	49	52	49	150
	32.67%	34.67%	32.67%	100.00%
Pearson Chi-square: $\chi^2 = 14.862$; df=4; p=0.005				

Statistički značajna razlika postoji u tom smislu da ispitanici kod kojih dominira visok stepen neurotskog perfekcionizma ispoljavaju i visok stepen sagorijevanja na poslu (50.00%). Međutim, postoje ispitanici kod kojih neurotski perfekcionizam dominira u niskom stepenu, a koji u visokom procentu ispoljavaju umjeren stepen sagorijevanja na poslu (46.94%).

Dobijeni rezultati se mogu objasniti time što zdravstveni radnici koji u visokom stepenu posjeduju neurotski perfekcionizam, teže savršenstvu na radu i nepogrešivosti. Kada dožive uspjeh, ne uživaju u njemu i nisu zadovoljni. Zadovoljstvo izostaje. Tada za cilj imaju nove uspjehe i tako se iscrpljuju. To može dovesti do sindroma sagorijevanja.

ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje koncipirano je i realizovano u svrhu ispitivanja sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika, odnosno utvrđivanju razlika između zdravstvenih radnika u stepenu sagorijevanja na poslu s obzirom na stepen neuroskog perfekcionizma. U kontekstu datog teorijskog okvira istraživanje je usmjereno ka traganju za odgovorima, da li je i u kom smislu neurotski perfekcionizam faktor sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika.

U istraživanju smo pošli od sljedećeg cilja: da ispitamo i proučimo sagorijevanje na poslu kod zdravstvenih radnika.

Dobijeni podaci su prikazani i objašnjeni i to, prvo, distribucija rezultata sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika, a potom relacije između neuroskog perfekcionizma i sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika.

U okviru analize distribucije rezultata sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika analizirali smo zastupljenost pojedinih stavki koje čine sagorijevanje na poslu kod zdravstvenih radnika. Našli smo da je u ovom istraživanju najveća zastupljenost ajtema koji se odnose na pozitivan stav prema svom radu (tj. misle da adekvatno obavljaju svoj posao), a u najmanjem stepenu negativan odnos prema poslu. Globalna analiza dobijenih rezultata koji se odnose na sagorijevanje na poslu zdravstvenih radnika pokazuje da se približno jednak broj zdravstvenih radnika nalazi u svakoj od kategorija (nisko, srednje i visoko sagorijevanje).

Dobijeni rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u stepenu sagorijevanja na poslu s obzirom na stepen neuroskog perfekcionizma, (ispitanici sa visokim stepenom neuroskog perfekcionizma ispoljavaju i visok stepen sagorijevanja na poslu, dok s druge strane, ispitanici koji sa niskom stepenom neuroskog perfekcionizma, u niskom stepenu ispoljavaju i sagorijevanje na poslu).

Dobijeni rezultati se mogu objasniti time što zdravstveni radnici koji u visokom stepenu posjeduju neurotski perfekcionizam, teže savršenstvu na radu i nepogrešivosti. Kada dožive uspjeh, ne uživaju u njemu i nisu zadovoljni. Zadovoljstvo izostaje. Tada za cilj imaju nove uspjehe i tako se iscrpljuju. To može dovesti do sindroma sagorijevanja.

Praktični cilj istraživanja odnosi se na mogućnosti korištenja dobijenih rezultata u svrhu prevencije profesionalnog sagorijevanja radnika i stvaranje uslova za kvalitetno edukovanje radnika o rizicima profesionalnog sagorijevanja. Dalji doprinos istraživanja bi se ogledao i u dopunjavanju postojećih teorijskih znanja, kao i u otvaranju mogućnosti za dalja istraživanja vezena za sagorijevanje na poslu. Pošto je ovo istraživanje pokazalo da je naša hipoteza potvrđena, odnosno da je neurotski perfekcionizam izvor sagorijevanja na poslu kod zdravstvenih radnika, mogle bi se održati kratke prezentacije kako bi zdravstveni radnici uvidjeli ozbiljnost problema profesionalnog sagorijevanja i radili na njegovoj ranoj prevenciji. Nakon svega navedenog, istraživanje koje smo sprovedi može poslužiti za slična istraživanja iz oblasti psihologija rada

LITERATURA

- Ćeranić, Dž., Ćeranić, H. (2009). Sindrom uzgaranja na poslu kod zdravstvenih radnika (burn – out syndrome) (Originalni naučni rad). Novi Pazar: Zdravstveni centar Novi Pazar.
- Grabar, M. (2005). Nadarenost i neurotski perfekcionizam kod osnovnoškolaca. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Greblo, Z. (2012). Šta se skriva iza pojma „perfekcionizma“? Povijest proučavanja i pregled različitih konceptualizacija perfekcionizma (Originalni naučni rad). Zagreb: Kineziološki fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Čizmić, S. (2006). Ljudski faktor. Beograd: Institut psihologije.
- Dedić, G. (2005). Sindrom sagorevanja na radu, Vojnosanitetski pregled. 62(11), 851–855.
- Martinko, J. (2010). Profesionalno sagorijevanje na poslu nastavnika u obrazovanju odraslih (Originalni naučni rad). Zagreb: Agencija za obrazovanje odraslih.
- Milojević, M., Stojilković, S., Todorović, J., Kašić, K. (2009). Ciljevi postignuća i perfekcionizam gimnazijalaca (Originalni naučni rad). Niš: Filozofski fakultet.
- Spasić, D. (2013). Sindrom izgaranja, perfekcionizam i dimenzije ličnosti kod medicinskih tehničara. Master rad. Niš: Filozofski fakultet.
- Živković, S. (2011). Merenje stepena iscrpljenosti u funkciji razvoja organizacije rada u javnom sektoru. Master rad. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.

Бојана Матовић*
Катедра за психологију
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

ЗНАЧАЈ РЕЗЕРВИСАНОСТИ У ФОРМИРАЊУ ИМПРЕСИЈЕ О ДРУГОЈ ОСОБИ

Апстракт: Проблем истраживања се односи на испитивање значаја резервисаности, као димензије личности, у формирању импресије о другој особи. Истраживање је спроведено на узорку од 167 студената Универзитета у Источном Сарајеву (Филозофски, Економски и Правни факултет). Ослањајући се на иницијална Ашова (1946) истраживања, као и на каснија, приступљено је испитивању наведеног проблема. Трима групама испитаника описана је замишљена особа коришћењем листе особина (стимулусна листа) при чему су све особине биле идентичне осим једне која је варирана или избачена (срдачан, хладан или изостављена). Петостепеном скалом Ликертовог типа је испитана импресија о замишљеној особи и поступком факторске анализе утврђено да она садржи двије димензије: импресија особе у односу према раду и у односу према људима. Истраживањем је утврђено да су испитаници у различитој мјери придавали одређене особине замишљеној особи с обзиром на израженост димензије личности резервисаност и присутности (изостављања) стимулусног својства замишљене особе (срдачан, хладан). Међутим, резултати истраживања показују да непостоји статистички значајна разлика у укупној импресији о замишљеној особи ни у односу према раду ни у односу према послу с обзиром на присуство димензије личности резервисаности код испитаника.

Кључне ријечи: импресија о другој особи, резервисаност

УВОД

Појам импресија потиче од латинске ријечи *impressio* са значењем утискивања и то у смислу хипотетичког неуролошког ефекта дејства дражи на чула и у смислу субјективног доживљаја нечега или некога (Требјешанин, 2001).

Приликом сусрета са неком особом појединац одмах о њој формира импресију. Прве импресије се формирају великом брзином, чак за један дио секунде (Хасебраук, 1988, према Јаблонски, 2006). У сљедећим сусретима са особом се надограђује или мијења прва импресија.

Прва импресија представља тенденцију формирања слике о другој особи која је осјетљивија на раније добијене информације него на касније добијене информације (Смит, Колинс, 2009). На формирање импресије о другој особи утичу: дјеловање закона примарности, упрошћавање и коришћење разних врста стереотипа, организовање изабраних података у цјелину и настојање да се образује релативно хомогена слика о особи која се опажа (Рот, 1978). Дунђеровић (2005) наводи да стереотипно гледање на људе утиче на формирање импресије о другој особи. Он истиче да не основане слике о појединим друштвеним групама, одређеним професијама, становницима одређених крајева, народима и расама могу утицати на формирање импресије о другој особи. На значај стереотипа у формирању импресије о другој особи указују и Болин и Викс (2005) који су у свом истраживању дошли до резултата да стереотип о имену неке особе утиче на стварање импресије о њој.

Аш (1946) је серију експеримената које је спровео о формирању импресије о другој особи подјелио у четири групе. У првој групи експеримента ради се о централним и периферним цртама, у другој групи ради се о редослиједу пристизања информација у формирању импресије, у трећој групи експеримента трага се за минимумом података која могу бити основа за формирање импресије, и у четвртој групи експеримента испитују се разлике и сличности у значењу особина у различитим импресијама (Хавелка, 2001).

Подстакнут Ашовим истраживањима Кели (1950, према Пенингтон, 2004) је извршио своја нова истраживања о утицају централних и периферних својстава на формирање импресије о другој

---

* matovic.bojana@yahoo.com

особи. Он је потврдио Ашове налазе истраживања тако што је представљајући госта предавача студентима користио његову листу особина и утврдио да су се студенти више задржали у разговору са предавачем у ситуацијама када је приликом описа био укључен придјев „срдчан“ него када је био укључен придјев „хладан“. Такође је приликом процјене предавача од стране студената утврдио сличне разлике као и Аш (Кели, 1950, према Пенингтон, 2004).

МекКарти, Скворонски (2011) су користили Ашову листу за опис особе о којој се формира импресија као и придјева „срдчан“ и „хладан“ уз то да су особине са листе приписивали студенту који студира у истом мјесту (близина) као и испитаници, или студенту који студира у иностранству (дистанца). Резултати су показали да су испитаници који су приликом описа особе имали придјев „срдчан“ испољавали позитивнију импресију о другој особи него испитаници који су имали придјев „хладан“, као и то да је дистанца имала ефекат на испољавање импресије о другој особи гдје је придјев „срдчан“.

Наутс и сар. (2014) су реплицирали Ашова истраживања, а осим листе коју је користио Аш у првом истраживању централних и периферних својстава у формирању импресије о другој особи, користили су и листу која поред наведених придјева садржи особине: послушан, слаб, плитак, амбициозан, сујетан. Такође су осим придјева „срдчан“ и „хладан“ користили и придјев „љубазан“ и „нељубазан“. Утврдили су да испитаници у вишој мјери оцјењују интелигенцију централнијом особином приликом описа особе него срдчаност. Другим ријечима, „интелигенција“ је више него „срдчаност“ утицала на формирање импресије о другој особи. Утврдили су такође да су срдчаност и хладноћа централније, него љубазност и нељубазност, као и то да срдчаност није релевантна за формирање импресије о другој особи.

У нама доступној литератури нисмо пронашли истраживања која обухватају однос димензија личности и формирања импресије о другој особи.

Кател (1952, 1966, према Фулгоси, 1987) формирао најпотпунију теорију личности. Утврдио је велики број различитих начина понашања, доминантних особина или манифестација личности. Он је тврдио да се појединац често у различитим ситуацијама понаша на сличан или исти начин, што указује на то да је његово понашање одређено сталним, изворним особинама. Он сматра да је број изворних особина је много мањи од броја манифестних особина, па су због тога погодније за опис личности. Ослањајући се на претходне лексичке студије, а и сам вршећи их, и примјењујући поступак факторске анализе утврђује 16 изворних црта или фактора личности. Једна од димензија коју је у својим истраживањима поступком факторске анализе издвојио Кател је резервисаност.

У Кателовом шеснаестофакторском моделу N фактор бухвата два пола (Поповић, 2002) : „лукавост“ (N+) и „наивност“ (N-). Позитиван пол овог фактора карактерише оштроумност, прорачунљивост и неуношење осјећања. Особе које имају висок скор на овој димензији желе да успију, извршавају све друштвене обавезе и чврсто се придржавају логике, а негативни пол овог фактора карактерише простодушност, природност, спонтаност, једноставност и неизвјештаченост (Смедеревац, Митровић, 2006). Овакве особе су сентименталне, спонтане, прилично споро опажају нечије „социјалне реакције“. Успостављају добре односе са свијетом на тај начин што „разумију срцем“ (Поповић, 2002). Такође резервисаност је фактор друштвено успјешних особа и научних истраживача. Кател је позитиван пол назвао „оштроумност“, а негативни пол „простодушност“, док се у његовим последњим радовима срећу називи „неизвештаченост“ и „отвореност“ (Кател, 1978, према Смедеревац, Митровић, 2006).

ПРОБЛЕМ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања се односи на испитивање односа резервисаности са формирањем импресије о другој особи.

Основа за истраживање наведеног проблема произилази из Ашових (1946, према Хавелка, 2001) истраживања формирања импресије о другој особи. Овај аутор је спровео серију огледа која се односила на формирање импресије о другој особи. Огледи су подијељени на неколико тема, а једна од њих се односи на истраживање централних и периферних својстава приликом формирања импресије о другој особи. Управо је истраживачки поступак који је спровео Аш, као и његови резултати, представљао основу овог истраживања у коме је варирано једно својство особе у склопу других својстава приликом описа замишљене особе А о којој испитаници формирају импресију. Својство које је

варирано названо је централно и изабрани су хладноћа и срдачност за која је Аш утврдио да представљају централна својства у групи особина којима је описивао замишљену особу А. Изостављање наведених својстава или додавањем једног у листу са осталим особинама, према Ашовим истраживањима, омогућава да се утврди да ли ће промјена у једном својству личности, именованом у истраживању као централно, допринијети промјени укупне импресије о другој особи. Ослањајући се на наведено, у овом истраживању су испитиване разлике у формирању импресије о другим особама између: 1) групе испитаника која у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, 2) групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „хладна“ и 3) групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „срдачна“. Наведене разлике су испитиване у односу на испољеност димензије личности резервисаност.

Иако аутор истраживања, а ни доступна истраживања, која су се односила на испитивање импресије о другој особи с обзиром на присуство особине „хладан“ и „срдачан“ нису у свом фокусу имали карактеристике личности испитаника, у овом истраживању је управо фокус и дат на њих. Разлог за то је што карактеристике личности појединца, према различитим дефиницијама личности, одређују појединчев карактеристичан начин мишљења и понашања. Када се каже да карактеристике личности одређују карактеристично мишљење и понашање појединца, тиме се подразумева да оне одређују и његов јединствен начин опажања себе, других и свијета око себе, па самим тим је могуће да оне могу бити значајне детерминанте формирања импресије о другој особи.

У раду су постављени сљедећи задаци истраживања:

- утврдити и анализирати дистрибуције импресија о другој особи код: 1) групе испитаника која у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, 2) групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „хладна“ и 3) групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „срдачна“,
- утврдити и анализирати разлике у импресији о другој особи у групи испитаника која у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, групи испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „хладна“ и групи испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „срдачна“ с обзиром на израженост димензије личности резервисаност,
- утврдити и анализирати међусобни однос димензије личности резервисаност и група испитаника распоређеним у групе испитаника која у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „хладна“ и групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „срдачна“ са импресијом о другој особи.

ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА

Инструменти који су коришћени у истраживању су:

1. упитник за прикупљање података о социјално-статусним карактеристикама испитаника (пол, године старости, студијска група),
2. скала за испитивање присуства димензије личности резервисаност која представља субскалу IPIP-ове јавне верзије модификованог Кателовог 16 факторског модела личности (преузето са: <http://ipip.ori.org/newMultipleconstructs.htm>),
3. стимулусна листа за формирање импресије о другој особи,
4. скала за испитивање импресије о другој особи која је конструисана за потребе овог истраживања.

Скала за испитивање присуства димензије личности резервисаност садржи десет тврдњи. Петостепена је и Ликертовог типа. Постигнути виши скор на скали указује на вишу израженост димензије резервисаности. Утврђени ниво поузданости скале према резултатима IPIP-а износи је висок јер Кронбах алфа коефицијент износи .86, док је у овом истраживању утврђена вриједност Кронбах алфа коефицијента .850.

Употребом Колмогоров – Смирновог теста испитивана је нормалност дистрибуције резултата постигнутих на скали резервисаности. Добијена вриједност Колмогоров-Смирновог теста показује да дистрибуција статистички значајно одступа од нормалне расподеле ($p < .05$).

Табела 1

Статистички показатељи нормалности дистрибуције скале резервисаности

Колмогоров Смирнов тест	df	p
.075	167	.022

За димезију личности резервисаност утврђено је да се распон резултата креће од 1.00 до 4.50. На основу наведеног распона резултата утврђено је да се наведена непрекидна варијабла може подијелити на 4 категорије од којих прва означава изразито ниску израженост димензије личности резервисаност а четврта високу. С обзиром на то да дистрибуција статистички значајно одступа од нормалне расподеле испитаници су подијељени на категорије поступком подјеле на прилично уједначене перцентилне рангове, што је у овом случају 25.00%. Означавањем наведеног поступка у SPSS програму сам програм аутоматски покушао да смјести у сваку групу, односно, категорију, по 25.00% испитаника.

Табела 2

Категорије испитаника с обзиром на израженост димензије личности резервисаност

Израженост димензије личности резервисаност	Распон	f	%
Изразито низак	1.00 – 2.30	47	28.14
Низак	2.31 – 2.80	37	22.16
Умјерен	2.81 – 3.40	49	29.34
Висок	3.41 – 4.50	34	20.36

Стимулусна листа за формирање импресије о другој особи садржи листу особина којима је описана замишљена особа А. Наведене особине су: интелигенција, ефикасност, марљивост, одлучност, практичност и опрезност. Листа је идентична оној коју је користио

Аш (1946, према Хавелка, 2001) у свом истраживању. Наведеној листи додавана је још једна особина у виду придјева „хладна“ и „срдчна“. Ти придјеви су, према наведеном истраживању, операционално дефинисани као централна својства која би омогућила формирање одређене импресије о замишљеној особи А.

Скала за испитивање импресије о другој особи садржи листу особина које могу бити важне приликом формирања импресије особе у односу према раду и према људима.

Прелиминарна листа особина је садржала 45 особина за које су испитаници процјењивали у ком степену су присутне код замишљене особе А. Испитивање импресије о другој особи је вршено петостепеном скалом Ликертовог типа на којој су испитаници имали могућност да процјене степен присуства сваке од особина означавањем једног од сљедећих одговора: 1) потпуно нетачно, 2) углавном нетачно, 3) нисам сигуран, 4) углавном тачно и 5) потпуно тачно. Скалу је конструисао аутор истраживања у сарадњи са колегама са студија Матић, Мандић, Вујовић, Копривица, Сорак и Голочевац (2016) за потребе израде завршних радова, а поступком факторске анализе издвојене су двије димензије скале импресије о другој особи, које су именоване као субскала односа према људима и субскала односа према послу. Субскала односа према људима састоји се од 21 особине, а њена поузданост је висока на шта указује вриједност Кронбах алфа коефицијента који износи .918. Субскала односа према послу састоји се од 18 особина, а њена поузданост је такође висока. Вриједност Кронбах алфа коефицијента за њу износи .914.

ПОПУЛАЦИЈА И УЗОРАК ИСПИТАНИКА

Популацију испитаника чине студенти. Узорак испитаника чини 167 испитаника Универзитета у Источном Сарајеву старости од 18 до 26 година. Структура цијелог узорка је приказана у Табели 3. Узорак је пригодни из разлога што су у обзир узети испитаници који су били најдоступнији истраживачу. Наведени узорак онемогућава ширу генерализацију података, али омогућава увиде у истраживани проблем и могућност коришћења резултата за обухватнија истраживања на репрезентативнијем узорку испитаника. Узорак је приближно уједначен према студијској групи коју су уписали испитаници (психологија – 44.91% и студенти других студијских група – 55.08%). Испитаници нису уједначени према осталим критеријумима. Када је ријеч о студијским групама који су именоване као друге групе, односно они који не студирају психологију, неопходно је истаћи да њих чине испитаници различитих студијских група Филозофског факултета (географија, историја, српски језик и књижевност, њемачки језик и књижевност, руски и српски језик и књижевности, енглески језик и књижевност, енглески језик и књижевност, кинески и енглески језик и књижевност, општа књижевност и библиотекарство и педагогија), те студенти других факултета (економија и право).

Табела 3
Структура узорка испитаника

ОДРЕДНИЦА УЗОРКА	f		%
	Пол	Мушки Женски	
Студијска група	психологија друге групе	75 92	44.91 55.09

ПОСТУПЦИ ЗА ОБРАДУ ПОДАТАКА

Поступци који су коришћени приликом обраде података су сљедећи: мјере централне тенденције (аритметичка средина) и варијабилности (стандардна девијација, скјунис, куртозис), Колмогоров-Смирнов тест, једнофакторска анализа варијансе и двофакторска анализа варијансе.

ПРИКАЗ И АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

У наредној цјелини су анализирани дистрибуције импресије о другој особи у односу према људима с обзиром на групе испитаника расподјелене према стимулусним листама које нису имале ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, који су имали придјев „хладна“ и који су имали придјев „срдачна“.

Табела 4
Статистички показатељи дистрибуције импресије о другој особи у односу према људима с обзиром на присуство или одсуство придјева „хладна“ и „срдачна“ на стимулусној листи

ПРИСУСТВО ПРИДЈЕВА	AS	SD	Min	Maks	Raspon	Sk	Ku
без придјева	3.762	.651	1.50	4.95	3.45	-.714	1.286
придјев „хладна“	3.622	.690	2.14	4.95	2.82	-.104	-.738
придјев „срдачна“	3.811	.516	2.77	4.73	1.95	-.238	-.480

Вриједност аритметичке средине импресије о другој особи у односу према људима у групи испитаника који су имали придјев „срдачна“ износи 3.811 што је и највећа аритметичка средина од све три групе испитаника. То указује да ти испитаници у највишој мјери испољавају позитивну импресију о другој особи у односу према људима. Негативна вриједност скјуниса износи -.238, указује на негативну закривљеност односно што указује на груписање око одговора виших вриједности. Аритметичка средина импресије о другој особи за групу испитаника која није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“ износи 3.762, а за групу испитаника која је имала придјев „хладна“ 3.662. Негативне вриједности скјуниса такође указују на испољавање позитивније импресије о другој особи у односу према људима. Употребом Колмогоров-Смирнов теста утврђено је да дистрибуције импресије о другој особи у односу према људима за све три групе испитаника одговарају нормалној расподјели ($p > .05$).

Табела 5
Статистички показатељи нормалности дистрибуције субскеале импресије о другој особи у односу према људима с обзиром на присуство или одсуство придјева „хладна“ и „срдачна“ на стимулусној листи

ПРИСУСТВО ПРИДЈЕВА	Колмогоров – Смирнов тест	df	p
без придјева	.084	56	.200
придјев „хладна“	.092	54	.200
придјев „срдачна“	.102	57	.200

У наредној цјелини су анализирани дистрибуције импресије о другој особи у односу према послу с обзиром на групе испитаника расподјелене према стимулусним

листама које нису имале ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, који су имали придјев „хладна“ и који су имали придјев „срдачна“.

Табела 6
Статистички показатељи дистрибуције импресије о другој особи у односу према послу с обзиром на присуство или одсуство придјева „хладна“ и „срдачна“ на стимулусној листи

ПРИСУСТВО ПРИДЈЕВА	AS	SD	Min	Maks	Raspon	Sk	Ku
без придјева	4.227	.503	2.67	5.00	2.33	-.689	.519
придјев „хладна“	4.280	.478	2.61	5.00	2.39	-.779	1.398
придјев „срдачна“	4.084	.609	2.11	5.00	2.89	-.815	1.125

Вриједност аритметичке средине импресије о другој особи у односу према људима у групи испитаника који су имали придјев „хладна“ износи 4.280 што је и највећа аритметичка средина од све три групе испитаника. То указује да ти испитаници у највишој мјери испољавају позитивну импресију о другој особи у односу према послу. Негативна вриједност скјуниса износи -.779, указује на негативну закривљеност односно што указује на груписање око одговора виших вриједности. Аритметичка средина импресије о другој особи у односу према послу за групу испитаника која није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“ износи 4.227, а за групу испитаника која је имала придјев „срдачна“ 4.084. Негативне вриједности скјуниса такође указују на испољавање позитивније импресије о другој особи у односу према послу.

Употребом Колмогоров-Смирнов теста утврђено је да дистрибуције импресије о другој особи у односу према послу за све три групе испитаника одговарају нормалној расподјели ($p > .05$).

Табела 7
Статистички показатељи нормалности дистрибуције субскеале импресије о другој особи у односу према послу с обзиром на присуство или одсуство придјева „хладна“ и „срдачна“ на стимулусној листи

ПРИСУСТВО ПРИДЈЕВА	Колмогоров – Смирнов тест	df	p
без придјева	.099	56	.200
придјев „хладна“	.066	54	.200
придјев „срдачна“	.079	57	.200

Даље су испитиване и анализиране разлике у импресији о особи А у односу према људима с обзиром на израженост димензије личности резервисаност у оквиру група испитаника које нису имале ни придјев „хладан“ ни придјев „срдачна“, које су имале придјев „хладна“ и које су имале придјев „срдачна“.

Табела 8

Разлике у импресији о другој особи у односу према људима с обзиром на израженост резервисаности у групи испитаника која није имала ни придјев „хладан“ ни „срдачан“ приликом описа особе А

Израженост резервисаности	N	AS	Md
Изразито ниска	20	3.836	3.909
Ниска	7	3.766	3.682
Умјерена	19	3.713	3.682
Висока	10	3.705	3.682

$F = .142$ $df = 3$ $p = .934$

На основу података приказаних у Табели 8 могуће је закључити да се испитаници који приликом описа особе А у односу према људима нису имали ни придјев „хладан“ ни придјев „срдачан“ статистички значајно не разликују у формирању импресије о тој особи с обзиром на израженост димензије личности резервисаност ($F = .142$, $df = 3$, $p = .934$).

Табела 9

Разлике у импресији о другој особи у односу према људима с обзиром на израженост резервисаности у групи испитаника која је имала придјев „хладан“ приликом описа особе А

Израженост резервисаности	N	AS	Md
Изразито ниска	13	3.836	3.818
Ниска	12	3.742	3.955
Умјерена	15	3.609	3.682
Висока	14	3.334	3.136

$F = 1.377$ $df = 3$ $p = .260$

Према подацима који су приказани у Табели 9 могуће је закључити да се испитаници који су имали придјев „хладан“ статистички значајно не разликују у формирању импресије о тој особи у односу према људима с обзиром на израженост резервисаности ($F = 1.377$, $df = 3$, $p = .260$).

Табела 10

Разлике у у импресији о другој особи у односу према људима с обзиром на израженост резервисаности у групи испитаника која је имала придјев „срдачан“ приликом описа особе А

Израженост резервисаности	N	AS	Md
Изразито ниска	14	3.825	3.955
Ниска	18	3.937	3.955
Умјерена	15	3.870	3.864
Висока	10	3.482	3.568

$F = 1.868$ $df = 3$ $p = .146$

Прегледом података приказаних у Табели 10 могуће је закључити да се испитаници који су имали придјев „срдачан“ приликом описа особе А статистички значајно не разликују у формирању импресије о тој особи у односу према људима с обзиром на израженост димензије личности резервисаност ($F = 1.868$, $df = 3$, $p = .146$).

Даље су испитиване и анализиране разлике у општој импресији о особи А у односу према послу с обзиром на израженост димензије личности резервисаност у оквиру група испитаника које нису имале ни придјев „хладан“ ни придјев „срдачна“, које су имале придјев „хладна“ и које су имале придјев „срдачна“.

Табела 11

Разлике у импресији о другој особи у односу према послу с обзиром на израженост резервисаности у групи испитаника која није имала ни придјев „хладан“ ни „срдачан“ приликом описа особе А

Израженост резервисаности	N	AS	Md
Изразито ниска	20	4.281	4.417
Ниска	7	4.016	3.833
Умјерена	19	4.275	4.333
Висока	10	4.178	4.167

$$F = .562 \text{ df} = 3 \quad p = .643$$

На основу података приказаних у Табели 11 могуће је закључити да се испитаници који приликом описа особе А нису имали ни придјев „хладан“ ни придјев „срдачан“ статистички значајно не разликују у формирању импресије о тој особи у односу према послу с обзиром на израженост резервисаности ($F = .562$, $df = 3$, $p = .643$).

Табела 12

Разлике у импресији о другој особи у односу према послу с обзиром на израженост резервисаности у групи испитаника која је имала придјев „хладан“ приликом описа особе А

Израженост резервисаности	N	AS	Md
Изразито ниска	13	4.261	4.222
Ниска	12	4.194	4.306
Умјерена	15	4.267	4.333
Висока	14	4.389	4.444

$$F = .367 \text{ df} = 3 \quad p = .077$$

Према подацима који су приказани у Табели 12 могуће је закључити да се испитаници који су имали придјев „хладан“ статистички значајно не разликују у формирању импресије о тој особи у односу према послу с обзиром на израженост резервисаности ($F = .367$, $df = 3$, $p = .077$).

Табела 13

Разлике у импресији о другој особи у односу према послу с обзиром на израженост резервисаности у групи испитаника која је имала придјев „срдачан“ приликом описа особе А

Израженост резервисаности	N	AS	Md
Изразито ниска	14	4.091	4.111
Ниска	18	4.031	3.972
Умјерена	15	4.037	4.167
Висока	10	4.244	4.250

$$F = .296 \text{ df} = 3 \quad p = .828$$

Прегледом података приказаних у Табели 13 могуће је закључити да се испитаници који су имали придјев „срдачан“ приликом описа особе А статистички значајно не разликују у формирању импресије о тој особи у односу према послу с обзиром на израженост резервисаности ($F = .296$, $df = 3$, $p = .8281$).

Коришћена је двофакторска анализа варијансе различитих група којом се испитује

заједнички и појединачни однос двије независне промјенљиве према једној зависној промјенљивој како би био испитан однос резервисаности и групе у коју су на основу стимулусне листе подијељени испитаници и импресије о другој особи. На тај начин је у овом раду првенствено утврђен однос између наведене двије независне варијабли према зависној варијабли која обухвата димензију односа према људима и односа према послу, а затим и појединачни однос сваке од обухваћених независних варијабли са зависном.

Испитујући заједнички однос резервисаности и група са или без придјева „хладна“ или „срдачна“ утврђено је да импресија о другој особи о односу према људима није детерминисана заједничким односом резервисаности и групе са или без придјева „хладна“ и „срдачна“ ($F = .381$, $df = 6$, $p = .890$). Анализом резултата приказаних у Табели 14 утврђено је да није статистички значајан ни појединачни утицај резервисаности ни групе којој према стимулусној листи припадају испитаници на формирање импресије о другој особи у односу према људима ($p > .05$).

Табела 14

Однос резервисаности и групе у коју су на основу стимулусне листе подијељени испитаници и импресије о другој особи у односу према људима

Независне варијабли	F	df	p
Резервисаност	2.033	3	.112
Група	.870	2	.421
Резервисаност * група	.381	6	.890

Испитујући заједнички однос резервисаности и група са или без придјева „хладна“ или „срдачна“ утврђено је да импресија о другој особи у односу према послу није детерминисана заједничким односом димензије личности резервисаност и групе са или без придјева „хладна“ и „срдачна“ ($F = .271$, $df = 6$, $p = .950$). Анализом резултата приказаних у Табели 15 утврђено је да није статистички значајан ни појединачни утицај резервисаности ни групе којој према стимулусној листи припадају испитаници на формирање импресије о другој особи у односу према послу ($p > .05$).

Табела 15

Однос резервисаности и групе у коју су на основу стимулусне листе подијељени испитаници и импресије о другој особи у односу према послу

Независне варијабли	F	df	p
Резервисаност	.697	3	.555
Група	1.431	2	.242
Резервисаност * група	.271	6	.950

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

База за ово истраживање произилази из резултата Ашових истраживања формирања импресије о другој особи. Аш је спровео серију огледа од којих се једна односила на истраживање централних и периферних својстава приликом формирања импресије о другој особи. Резултати његовог огледа показују да је група испитаника која је имала придјев „хладна“ формирала много негативнију импресију о замишљеној особи А у односу на групу испитаника која је имала придјев „срдачна“, која је много позитивније оцјенила ту особу.

Ослањајући се на претходно наведено, у овом истраживању су испитиване разлике у формирању импресије о другим особама између групе испитаника која у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А није имала ни придјев „хладна“ ни придјев „срдачна“, групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „хладна“ и групе испитаника која је у контексту изабраних особина приликом описа замишљене особе А имала придјев „срдачна“. Наведене разлике испитиване су у односу на испољеност димензије личности резервисаност.

Чињеница која је веома занимљива везана за ово истраживање, јесте да су све три групе испитаника које су учествовале у овом истраживању, замишљеној особи А приписивале позитивне карактеристике, без обзира на присуство или одсуство придјева «срдачна» и «хладна», што није у складу са резултатима које је добио Аш у својим истраживањима, а што указује на то да нема разлика међу групама у начину опажања замишљене особе. Ово су показали и резултати добијени даљом анализом.

Поменуте разлике испитиване су и у односу на испољеност димензије личности резервисаност. У овом случају нису уочене статистички значајне разлике, без обзира на то којој групи су испитаници припадали, јер се код све три групе испитаника позитивније особине налазе у врху листе па чак и у групи испитаника која је имала придјев „хладна“. Употребом статистичких поступака којима је испитивана значајност разлика у импресијама о другој особи с обзиром на израженост димензије личности резервисаност утврђено је да у већини случајева, било да нема придјева „хладна“ или „срдачна“ на стимулусној листи или је присутан, нема статистички значајних разлика у импресији с обзиром на испитивану димензију личности.

Разлоге за добијене резултате могуће је потражити и у структури језика и значењима која припадају људима на овом говорном подручју одређеним ријечима. У том смислу неопходно је испитати како се „хладноћа“ и „срдачност“ интерпретирају на овим подручјима и да ли су важни приликом уобичајеног описа неке особе. Придјев „хладан“ и „срдачан“ подразумејева резервисан или топао однос према људима, па би логички било за очекивати да ће оне обојити општу импресију о другој особи управо код особа које карактерише различити нивои резервисаности. Међутим, могуће је да се наведени придјеви тумаче на одређени начин, на начин који можда није у великој мјери различит. На потребу трагања за особинама које би на овом говорном подручју биле значајније за формирање импресије о другој особи указују и резултати да се испитаници статистички значајно не разликују у импресији о другој особи с обзиром на присуство или одсуство придјева „хладна“ и „срдачна“.

Други могући разлог за добијене резултате може лежати у склоности давања социјално пожељних одговора испитаника, поготово кад је ријеч о другим људима. Могуће је да су испитаници приликом оцјењивања других људи воде тиме да ће оставити позитивнији утисак о себи ако позитивније оцјењују друге.

Такође је важно нагласити да је истраживање вршено на пригодном узорку који припада популацији студената. Да би се добили потпунији и адекватнији подаци о испитиваном проблему било би пожељно обухватити и популацију старијих и млађих особа, запослених и незапослених. Могуће је да се студенти налазе у приближно једнакој

доби старости, у сличној социјалној ситуацији, са сличним проблемима и интересовањима и да је њихова пажња усмјерена на сличне аспекте и да на сличан начин посматрају свијет око себе.

Добијени резултати могу бити одраз и процедуре испитивања. Могуће је да би истраживање које се спроводи у контролисаним условима, уз наглашавање и учестало читање придјева са стимулусне листе довело до другачијих резултата. Ниво пажње и интересовање за придјеве који су на стимулусној листи није могуће утврдити, а могуће је да испитаници не посвећују толико пажње упуствима која се дају приликом одређених истраживања. У даљим истраживањима било би пожељно спровести већи степен контроле у смислу стварања услова да испитаници усмјере пажњу на стимулусну листу, да им се остави одређено вријеме да размисле о њој, у складу са оним што је Аш радио у својим истраживањима, да напишу особине које би приписале замишљеној особи, па тек након тога предочити листу особина чије би присуство оцјењивали код замишљене особе.

ЛИТЕРАТУРА

- Asch S. E. (1946). Forming impressions of personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 258-290.
- Bolin, A., U., Weeks, N. (2005). The effects of first name stereotypes on ratings of job applicants: Is there a difference between Bill and William?. *American journal of psychological research*, 1, 11-20.
- Cattell's 16 Personality Factor Questionnaire (16PF; Conn, Rieke, 1994). Преузето 9. 5. 2016. са <http://ipip.ori.org/newMultipleconstructs.htm>
- Дунђеровић, Р. (2005). *Основи психологије менаџмента*. Нови Сад: Факултет за менаџмент.
- , S., A. (2006). Criteria for first impression formation. Преузето 5. 8. 2010. са <http://www.ncur20.com/presentations/4/477/paper.pdf>
- McCarthy, P., J., Skowronski, J., J. (2011). You're getting warmer: Level of construal affects the impact of central traits on impression formation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 1403 – 1307.
- Nauts, Sidr. (2014). Forming impressions of personality: A replication and review of Asch's (1946) Evidence for a Primacy-of-Warmth Effect in Impression Formation. *Social psychology*, 45(3), 153-163.
- Pennington, D. C. (2004). *Основе социјалне психологије*. Јастребарско: Наклада Слап.
- Поповић, Б. В. (2002). *Буквар теорије личности*. Београд: Центар за примјењену психологију.
- Рот, Н. (1978). *Социјална интеракција I*. Београд: Друштво психолога Србије.
- Смедеревац, С., Митровић, Д. (2006). *Личност – методи и модели*. Београд: Центар за примјењену психологију.
- Smith, E. R., Collins, E., C. (2009). Contextualizing Person Perception: Distributed Social Cognition. *Psychological review*, 116(2), 343-364.
- Требјешанин, Ж. (2001). *Речник психологије*. Београд: Стубови културе.
- Фулгоси, А. (1987). Теорије и истраживања. *Психологија личности: Теорије и истраживања*. Загреб: Национална и свеучилишна библиотека.
- Хавелка, Н. (2001). *Социјална перцепција*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Иконија Голић, Алем Дедовић*
Катедра за психологију
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет

РАЗЛИКЕ У ИМПРЕСИЈИ О ДРУГОЈ ОСОБИ С ОБЗИРОМ НА ПРИСУСТВО ОСОБИНА СРДАЧАН И ПОПУЛАРАН

АПСТРАКТ: Формирање импресије о другој особи веома је важан задатак који себи скоро свакодневно постављамо. Размишљање о другима је наша свакодневна преокупација, и можемо слободно рећи да не можемо а да о особи коју видимо не формирамо неку импресију. Импресије о другима формирају врло брзо. Социјална околина у свакодневном животу људе излаже многобројним информацијама. Свакодневно се мимоилазимо са много људи док идемо до радње, на путу до факултета, када изађемо на кафу са пријатељима, али те људе не примећујемо јер нисмо имали разлога због ког бисмо започели процес опажања. Неке теорије личности сугеришу да закључке о другим особама доносимо на основу релативно малог броја видљивих карактеристика, било да су у питању физички изглед или одевање. С обзиром на то да на формирање импресије утичу и карактеристике личности појединца, у овом истраживању разматране су разлике у импресији о другој особи с обзиром на присуство особине срдачан и популаран. Идеја за спровођење овог истраживања добијена је на основу Ашових истраживања која су објављена 1946. године. Он је спровео целу серију експеримената који се односе на испитивање импресије о другој особи. За потребе овог истраживања посебна пажња је посвећена оној серију која се односи на утврђивање централности и периферности, одређених особина личности. Узорак испитаника чине студенти Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, а метод истраживања је систематско емпиријско неекспериментални.

Кључне ријечи: разлике у импресији, Ашова истраживања, централност, периферност.

УВОД

Имајући у виду тему овог истраживања, направљен је осврт на дефинисање појма импресије као и на Ашова истраживања која су послужила за извођење овог истраживања, ради бољег разумевања и увида у рад.

Asch (1952, према Havelka, 2001, стр. 112) наглашава да особе поседују способност формирања импресије о другој особи на основу веома малог броја информација. Прва импресија је веома стабилна. Људи се често ослањају на прву импресију иако може бити погрешна. На овом малом броју информација заснива се велики део социјалног живота. Smith и Collins (2009, стр. 343) сматрају да импресија о другима представља основе друштвеног живота. Без обзира на то да ли су импресије адекватне или нису утичу на избор партнера, стварање предрасуда, те на свакодневну интеракцију са члановим породице, пријатељима, колегама на послу и слично.

Импресија потиче од латинске ријечи *impressio* која значи утискивање и она представља неуролошки ефекат дејства дражи на чула и субјективни доживљај нечега или некога (Trebješanin, 2001, стр. 185).

Zebrowitz сматра да (1995/1999, према Huma, 2010, стр. 57) формирање импресије представља процес евалуативне процене о другима.

Један од првих истраживача импресије о другој особи је Solomon Asch (1946). Он је у својој студији под називом *Forming impressions of personality* представио серију огледа које су омогућиле да се процес опажања схвати као основни механизам непосредне социјалне интеракције, а упознавање и разумевање других особа као његов главни ефекат. (Havelka, 2001, стр. 111).

Asch (1946, стр. 258) је покушао да нађе одговор на то како неколико карактеристика

---

* ikagolic@gmail.com

функционишући заједно формирајући импресију о некој особи и који принципима се то регулише. У свом раду полази од три хипотезе (Asch, 1946, стр. 259-260), а то су: сумативна хипотеза, хипотеза о „хало“ ефекту и гешталтистичка хипотеза. Сумативна хипотеза се односи на то да је импресија збир свих својстава које одређена особа поседује. Хипотеза о „хало“ ефекту говори о томе да на процес формирања импресије о другој особи утиче и емоционална склоност да се појединачне црте или особине личности друге особе вреднују као позитивне или као негативне (Navelka, 2001, стр. 113). Гешталтистичка подразумева да се импресија о другој особи односи на особу у целини, а не на виђење особе које се састоји из збира особина. Својства других се не опажају издвојено.

Ашови огледи се нису заснивали на директном контакту међу људима, што у некој мери умањује природност ситуације. Међутим, у огледима је ипак дошао до значајнијих резултата у овом пољу и подстакао је даља истраживања. Његови огледи су се састојали у томе да експериментатор чита испитаницима листу особина неке замишљене личности, након чега су испитаници имали задатак да својим речима опишу „слику“ коју су формирали о замишљеној особи. Испитаницима је такође давана и листа од 18 супростављених особина за које су испитаници оцењивали која се у вишој мери слаже са описом замишљене особе. Промене у листама описа које би експериментатор читао биле су основна карактеристика истраживања, односно експерименталност ситуација. Прва група огледа бави се централним или периферним својствима. Испитаници су били подељени у две групе, групу А и групу Б. Прочитана им је листа особина која је била идентична, изузев једног термина. Групи А су прочитане особине интелигентан-ефикасан-марљив-срдачан-одлучан-практичан - обазрив, а групи Б је прочитано интелигентан-ефикасан-марљив-хладан-одлучан-практичан-обазрив. Ова разлика је произвела упечатљиву разлику у импресијама. Група А је имала позитивније импресије од групе Б (Asch, 1946, стр. 262-265). Термини „срдачан-хладан“ су у извесној мери трансформисали остала својства. У осталих девет експеримената о формирању импресије Аш је правио незнатне измене. Међутим, за наш рад је значајан оглед са првом групом.

Проблем истраживања

Проблем истраживања се односи се на испитивање разлике у импресији о другој особи с обзиром на присуство особине срдачан и популаран.

Задачи истраживања:

1. Испитати и утврдити учесталост придавања особина особама које су у контексту одређених особина (интелигентан, ефикасан, марљив, одлучан, практичан, обазрив) имале приликом описа придев „срдачан“ и придев „популаран“.
2. Испитати и утврдити дистрибуцију импресије о другој особи, с обзиром на присуство придева „срдачан“ и придева „популаран“.
3. Испитати и утврдити да ли постоји статистички значајна разлика у импресијама о другој особи с обзиром на присуство придева „срдачан“ и придева „популаран“

Хипотезе истраживања

У складу са постављеним задацима и на основу резултата које је спровео Аш и у складу са резултатима добијеним у сродним истраживањима, хипотезе овог истраживања су:

X1: Испитаници су у различитој мери придавали особине којима је испитивана импресија о описаним особама с обзиром на присуство придева „срдачан“ и придева „популаран“.

X2: Дистрибуција импресије о особи која је описана као „срдачна“ статистички значајно одступа од нормалне расподеле у правцу испољавања позитивније импресије.

X3: Дистрибуција импресије о особи која је описана као „популарна“ статистички значајно одступа од нормалне расподеле у правцу испољавања позитивније импресије.

X4: Постоји статистички значајна разлика у импресијама о другој особи, с обзиром на присуство придева „срдачан“ и придева „популаран“.

Узорак истраживања

Узорак чини 78 студената психологије Филозофског факултета, Универзитета у Источном Сарајеву. Узорак истраживања је пригодан и по својој природи ограничава генерализацију података. Што значи да податке не можемо генерализовати на целу популацију студената. Просек година испитаника је 21,47 година. Испитаници су студенти све четири године основних студија. Структура узорка према полу није уједначена и мањи је број мушких испитаника. Структура узорка према години студија и полу се налази у табели 1.

Табела 1 Структура узорка

Година студија	Фреквенција	Процент
Прва	12	15,38%
Друга	26	33,33%
Трећа	27	34,62%
Четврта	13	16,67%
<i>Пол</i>		
Мушки	60	76,92%
Женски	18	23,08%

Инструменти истраживања

У истраживању је кориштен упритник за испитивање социјално – статусних карактеристика: пол, године старости, година студија.

У истраживању је кориштена стимулусна листа за формирање импресије о другој особи коју је конструисао Аш. Уместо придева „срдачан“ и „хладан“ кориштени су придеви „срдачан“ и „популаран“. На основу наведене листе је утврђивано је да ли придеви „срдачан“ и „популаран“ имају улогу централног или периферног својства у формирању импресије о другој особи.

Импресија о описаној особи испитивана је седмостепеном скалом ликертовог типа која је конструисана на часовима Социјалне психологије 2 где су имали задатак да напишу особине које би приписале замишљеним особама. Сваки студент је давао одговор а након тога су одговори подвргнути анализи и на основу тога је конструисана листа од 35 особина. Од колега је добијена сагласност за коришћење листе а након тога је испитана поузданост конструисане скале.

Алфа Кронбах коефицијент је био задовољавајући (Већи од 70). У случају особе која је описана као „срдачна“ он је износио ,847 а за „популарну“ особу је износио ,876. На основу овога је изведен закључак да се скала може користити за даљу обраду података. Све особине из скале су узете у обзир приликом обраде података.

Ток истраживања

Приликом истраживања испитаницима су прочитана упуства која се односе на прикупљање података о самој структури узорка. Након њиховог попуњавања испитаницима је наглашено да сачекају нова упуства и да не попуњавају даље. Након тога, испитаницима је прочитан опис особе која је имала придев „срдачан“ и дали упуство да оцене на скали у којој мери одређена особина карактерише ту особу. Испитаници су оцењивали присуство одређене особине тако што је нижа вредност имала значење нижег присуства особине, а виша, вишег присуства. Након тога, испитаницима је прочитан опис особе која је имала придев „ популаран“ и дали упуство да оцене на скали у којој мери одређена особина карактерише ту особу.

Поступци за обраду података

За утврђивање учесталости особина које чине скалу за испитивање импресије о другој особи кориштена је дескриптивна статистика (фреквенције и процене), као и вредност аритметичке средине. За утврђивање импресије о другој особи кориштена је мера централне тенденције (аритметичке средине) и одступања (стандардна девијација, скјунис и куртозис) као и Колмогоров-Смирнов тест за тестирање нормалности дистрибуције. За испитивање разлика о импресији о другој особи кориштен је Ман- Витнијев тест, непараметријски тест из разлога што је узорак испитаника прилично мали.

Приказ резултата истраживања

У Табели 2 су приказани резултати који се односе на учесталост придавања особина замишљеној особи. У табели су наведене само особине које су најучесталије придаване описаној особи (вриједност аритметичке средине изнад 5.00). У табели нису представљене особине чије су вриједности аритметичких средина ниже.

Табела 2
Особине на којима је највиша учесталост
придавања особина замишљеној особи

Редни број	Присутан придев „срдчан“		Присутан придев „популаран“	
	Особина	AS	Особина	AS
1.	Упоран	6.052	амбициозан	6.026
2.	Ефикасан	6.026	друштвен	5.949
3.	Амбициозан	5.949	активан	5.833
4.	Способан	5.947	способан	5.818
5.	Љубазан	5.923	атрактиван	5.731
6.	Друштвен	5.803	упоран	5.654
7.	Великодушан	5.769	ефикасан	5.513
8.	Марљив	5.766	одважан	5.468
9.	Активан	5.688	духовит	5.410
10.	Предузимљив	5.615	Важан	5.389
11.	Мудар	5.436	марљив	5.369
12.	Одан	5.436	Мудар	5.308
13.	Занимљив	5.423	занимљив	5.269
14.	Искрен	5.333	љубазан	5.259
15.	Атрактиван	5.205	предузимљив	5.156
16.	Јак	5.205		
17.	Духовит	5.169		

И срдчним и популарним особама су у високој мери придавана особине које се односе на радне и социјалне компетенције. Учесталост особина није идентична срдчној особи се у већој мери него у популарној придају особине: великодушан, одан, искрен и јак. Популарној особи су у вишој мери него срдчној придаване особине одважан и важан.

Из овога се закључује да је прва хипотеза истраживања потврђена и да се учесталост придавања особина описаној особи разликује с обзиром на присуство придева “срдчан” и придева “популаран”.

У табели број 3 приказане су вредности дистрибуције импресије о особи која је описана као „срдчна“.

Табела 3
Вредности дистрибуције импресије о особи која је описана као „срдачна“

AS	St. dev.	Min	Max	Rang	Sk	Ku
185.603	20.800	140.00	232.00	92.00	.224	-.232

Вредност аритметичке средине је 185,603 из чега се закључује да је импресија о другој особи позитивна.

У табели број 4 приказана је вредности Колмогоров-Смирновљевог теста испитиваних дистрибуције импресије о особи која је описана као „срдачна“.

Табела 4
Вредности Колмогоров-Смирновљевог теста испитиваних дистрибуција импресије о особи која је описана као „срдачна“.

Описана особа	Statistic	Df	P
„срдачна“	.070	78	.200

С обзиром да је вредност p виша је од 0.05 закључује се да испитиване дистрибуције одговарају нормалној расподели.

Из тога се закључује да друга хипотеза није потврђена.

У табели број 5 приказане су вредности дистрибуције импресије о особи која је описана као „популарна“.

Табела 5
Вредности дистрибуције импресије о особи која је описана као „популарна“

AS	St. dev.	Min	Max	Rang	Sk	Ku
177.936	22.685	131.00	225.00	94.00	.004	-.660

Вредност аритметичке средине је 177,936 из чега се закључује да је импресија о другој особи позитивна.

У табели број 6 приказана је вредности Колмогоров-Смирновљевог теста испитиваних дистрибуције импресије о особи која је описана као „популарна“.

Табела 6
Вредности Колмогоров-Смирновљевог теста испитиваних дистрибуција импресије о особи која је описана као „популарна“.

Описана особа	Statistic	Df	P
„популарна“	.062	78	.200

С обзиром да је вредност p виша је од 0.05 закључује се да испитиване дистрибуције одговарају нормалној расподели.

Из тога се закључује да трећа хипотеза није потврђена.

У табели број 7 је приказана разлика у импресијама о особи која је описана као „срдачна“ и о особи која је описана као „популарна“

Табела 7
Разлике у импресијама о особи која је описана као „срдачна“ и о особи која је описана као „популарна“

Описана особа	N	Md
„срдачна“	78	185.500
„популарна“	78	179.500

$$U = 2484.000 \quad Z = -1.978 \quad p = .048$$

На основу вредности p закључује се да постоји статистички значајна разлика у импресијама о описаној „срдачној“ и описаној „популарној“ особи. Вредности медијане говоре да је импресија о „срдачној“ особи позитивнија од импресије о „популарној“ особи.

Резултати показују да је утврђена вредност медијане од 179,500 за описану популарну особу што значи да је описаној „популарној“ особи формирана негативнија импресија него о описаној „срдачној“ особи.

Овим је четврта хипотеза потврђена.

Дискусија о резултатима

И срдачним и популарним особама су у високој мери придавана особине које се односе на радне и социјалне компетенције. Учесталост особина није идентична срдачној особи се у већој мери него у популарној придају особине: векикодушан, одан, искрен и јак. Популарној особи су у вишој мери него срдачној придаване особине одважан и важан. Тиме је потврђена прва хипотеза истраживања.

Дистрибуције импресија о особама описаним као „срдачна“ и као „популарна“ статистички значајно не одступају од нормалне расподеле у правцу испољавања позитивније импресије и тиме су оповргнуте друга и трећа хипотеза.

На основу вредности медијане закључено је да је импресија о „срдачној“ особи позитивнија од импресије о „популарној“ особи. Тиме је потврђена четврта хипотеза истраживања.

Ограничења овог истраживања су била јер су: узорак чинили само студенти психологије, а један део њих је упознат са процесом формирања импресије о другој особи; узорак је мали; инструмент за испитивање импресије о другој особи није подвргнут утврђивању свих метријских карактеристика (само је утврђен ниво поузданости).

Препоруке за будућа истраживања

За будућа истраживања било би неопходно обезбедити репрезентативнији узорак испитаника, да се формирају две групе испитаника од којих би једни имали опис срдачне особе а други популарне стимулусе да се утврде све метријске карактеристике.

ЛИТЕРАТУРА

- Asch S.E. (1946). Forming impressions of personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 258-292
- Костић, Н., Богдановић, Л. (2017). Импресија о другој особи с обзиром на присуство стимулусног својства „срдачан“ и „хладан“ и агресивног понашања. *Радови филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву*, 23 – 39.
- Smith, E.R., Collins, E., C. (2009). Contextualizing Person Perception: Distributed Social Cognition. *Psychological review*, 116 (2), 343-364.
- Havelka, H. (2001). *Socijalna percepcija*. Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Huma, B. (2010). Gender differences in impression formation. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*, 1(1), 57-72

Дијана З. Лагунџић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Пале
Катедра за психологију
Студент мастер студија

ЗНАЧАЈ ЕМОЦИОНАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ ЗА УСПЕХ НА ФАКУЛТЕТУ

АПСТРАКТ: проблем истраживања се односи на испитивање значаја емоционалне компетенције за успех на факултету. На основу проблема су дефинисани следећи циљеви: научни циљ се односи на испитивање релација између посматраних варијабли емоционалне компетенције и успеха на студију. Практични циљ огледа се у томе да се добијени резултати могу користити у сврху едукације и информисања о значају развијања емоционалне компетентности код деце и адолесцената ради бољег сналажења у свакодневним животним ситуацијама. Истраживање је реализовано на узорку од 101 испитаника на филозофском факултету у Источном Сарајеву. Испитанике чине студенти психологије и педагогије. Методе истраживања су метод теоријске анализе и системско емпиријски неекспериментални. За прикупљање података коришћен је упитник о успеху испитаника на студију и упитник емоционалне компетенције (Такишић, 2015). Овај инструмент садржи 15 тврдњи. Конструисан је у облику петостепене скале ликертовог типа где нижи резултат указује на нижи ниво емоционалне компетенције, а виши на виши ниво.

У раду је приказана дистрибуција емоционалне компетенције испитиваних студената, као и разлике у успеху на факултету с обзиром на њихов ниво емоционалне компетенције. На основу добијених података утврђено је да дистрибуција емоционалне компетенције статистички значајно одступа од нормалне расподеле (p је мање од .05). Тако да прва хипотеза истраживања није потврђена. Друга хипотеза је потврђена, односно утврђено је да не постоји значајна статистичка разлика у испољеној емоционалној компетенцији студената с обзиром на успех који постижу на студију. Применом статистичких поступака добијени су резултати $\chi^2 = .613$ $C. Coeff. = .078$ $p = .736$. На крају истраживања су дате препоруке за нека наредна истраживања.

Кључне речи: Емоционална компетенција и успех на факултету

УВОД

Прошло је више од 20 год од кад је откривена емоционална интелигенција, а многи се још увек баве њеним проучавањем. На почетку истраживања ЕИ већина аутора је сматрала да је за постизање успеха, емоционална интелигенција важнија од когнитивне интелигенције, али се убрзо открило да то није истина. И емоционална и когнитивна интелигенција су подједнако важне и ако су једна другој супротне способности. Томе у прилог говори и тврдња да када је у питању успех појединца, когнитивни фактор није и одлучујући предиктор.

Једна од веома важних компонената емоционалне интелигенције је емоционална контрола. У случају да појединац није у стању да контролише своје емоције, услед преплављивања неће моћи да користи свој рацио а као крајњи ефекат ће бити доношење неисправних одлука. Да би се умањио негативан ефекат емоција на рацио, потребно и веома значајно је развијати вештину контроле и управљања емоција. „Вештина управљања собом подразумева да смо у свакој ситуацији у стању да се свесно контролишемо и управљамо собом.“ (Adler, 2013, str.108)

Рад на развијању вештине контроле емоција захтева да смо свесни сопствених емоција, да знамо да их препознамо именујемо и управљамо њима. Способност препознавања, именовања

---

* dijana.lagundzic@yahoo.com

разумевања емоција, код себе и других људи, лакше сналажење у одређеним ситуацијама и међуљудским односима представља емоционалну компетенцију појединца.

Што се тиче школског успеха емоције играју велику улогу према Големану. Постоје истраживања која говоре о повезаности емоционалне интелигенције са школским успехом, истраживања су показала следеће резултате: Након примене програма под називом „друштвено - емоционално учење Големан је научно изложио да помагање деци да унапреде своју самосвест, самопоуздање, затим да овладају својим узнемиравајућим осећајима и импулсима да побољшају своју емпатију се неиспољава само у побољшаном понашању већ се испољава и у мерљивом академском постигнућу.“ (Goleman, 2014 str.11.) Ово учење такође доприноси и смањењу проблема у школама као што је насиље. Према истраживањима која су спроведена у Лондону, стручњаци су утврдили да вештине из емоционалне интелигенције имају велики утицај на школски успех ученика. И да управо оне чине разлику између четворке и петице на школским контролним вежбама, чији је коефицијент интелигенције исти. На основу наведених истраживања заснива се и истраживање значаја емоционалне компетенције за успех на факултету.

Когнитивна интелигенција

Први и највећи истраживач у области интелигенције Спирман дефинисао је ову способност као: „Схватање и увиђање датих чланова и способност апстрактног мишљења која је најчешће везана за говор.“ (Рот и Радоњић, 2004, стр.120). Katel (1978) разликује кристализовану од флуидне интелигенције. Кристализована интелигенција се може увежбати школовањем, док флуидна интелигенција представља природну способност појединца која је наслеђена. У кристалну интелигенцију се убраја и емоционална интелигенција. (Требјешанин 2004, Крнета 2013, стр.233). Поред сензомоторних способности, у интелектуалне убраја и низ других менталних способности које се активирају приликом решавања проблема.

Емоционална интелигенција

„Емоционална умећа почињу у родитељском дому“ (Goleman, 1998, Богдановић - Чурић 2013), што значи да се емоционална интелигенција развија у породици. Према томе, дете у родитељском дому учи и усваја емоционално понашање. Да би дошло до правилног емоционалног развоја од пресудног значаја је емоционална стабилност родитеља у партнерском односу и односу према деци.

Емоционална интелигенција се најједноставније може описати као способност препознавања сопствених и туђих емоција и коришћење тих знања у међуљудским односима и животу. Да би особа развила ту способност потребно је да користи метод интроспекције, самопосматрања како би открила „ћуд“ сопствених емоција. Када буде у стању да препозна сопствене емоције и када буде знала да управља сопственим емоционалним механизмом лако ће препознати емоције и осећаје других људи. Итроспекција је користан метод за добијање података о сопственим доживљајима, међутим, осим у психологији за друге научне дисциплине представља непотпун метод. (Нешић, 2015) Емоционални део мозга је постојао много пре него смо развили мислећи мозак. (Goleman, 2014)

Bradbery i Graves (2008) наводе дефиницију емоционалне интелигенције. Ова два аутора сматрају да је емоционална интелигенција производ две главне вештине друштвене и личне компетенције. Наиме, по овим ауторима личну компетенцију чини самосвест и владање собом, док друштвена компетенција ставља акценат на понашање и однос према другим људима и чине је друштвена свест и сналажење у међуљудским односима. Бити самосвестан значи да особа има пре свега реалну слику о самој себи, сопственим способностима, неспособностима потенцијалима, емоцијама, да је свесна својих

поступака. Владање собом укључује препознавање сопствених емоција и контролу испољавања истих у одређеним дозвољеним ситуацијама.

Школско постигнуће

Не постоји одређена дефиниција за школски успех, али се зна да се однос према успеху формира у породичном окружењу. „Континуитет школског успеха се одређује као релативна стабилност школских оцена које ученик постиже током свог школовања.“ (Педагошки речник 2, 1967). Да би ученик постигао успех у континуитету мора имати одређени степен мотивације за учењем у коју су укључени жеља и намера за постизањем успеха. Мотивација је покретач на активност ради остварења задатог циља. Може бити изазвана неким унутрашњим осећајима или неким спољашњим факторима.

Смиљанић и Нешић истичу да „зрелост или готовост за школско учење подразумева интелектуалну, социјалну, емоционалну зрелост раније искуство и мотивацију за учење“ (Смиљанић 1969, Нешић 2015, стр. 23). Ради остварења зрелости за школско учење рано искуство, рано учење је од пресудног значаја (Малинић, 2011). Сакач и Марић (2015) наводе да је улога породице од великог значаја за развој конативних фактора код детета као што су воља, мотивација. Ако су родитељи образовани ако у породици постоји атмосфера која подстиче на учење, успех и ако у породици влада добра социо - емоционална клима код детета може доћи до развијања позитивних конативних фактора. Школски успех зависи и од особина саме личности, њених способности. „Кристализована интелигенција, веома снажан супер его, свесност непоколебљивост озбиљност су најзначајније за постизање школског успеха.“ (Педагошки речник 2, 1967). Код свих особа мотивација може да расте до одређеног степена, а након достизања максимума опада. У подстицајној средини ће се позитивно одражавати на појединца, а у средини у којој влада лоша социјално - емоционална клима, анксиозност, дисфункционални односи у породици „претерана тескоба ће зауставити или бар успорити сваки покушај постизања успеха“ (Богдановић - Чурић 2013). Сразмерно томе ће доћи до пада мотивације и губитка воље за учењем и напредовањем.

Методологија истраживања

Проблем и циљ истраживања:

Проблем истраживања се односи на испитивање значаја емоционалне компетенције за успех на факултету. Испитивање емоционалне компетенције је важно да би утврдили њен ниво развијености код студената. Од тога колико је неко емоционално компетентан зависиће његово сналажење у социјалној средини какав је и факултет. Када је особа свесна својих компетенција и могућности она је више мотивисана и тежи успеху, односно више ангажована у постизању својих циљева успеха на факултету.

Научни циљ се односи на испитивање релација између посматраних варијабли емоционалне компетенције и успеха на студију. Практични циљ огледа се у томе да се добијени резултати могу користити у сврху едукације и информисања о значају развијања емоционалне компетентности код деце и младих ради бољег сналажења у свакодневним животним ситуацијама.

Задаци истраживања

Задаци истраживања су следећи:

1. Утврдити дистрибуцију емоционалне компетенције студената
2. Испитати да ли постоји статистички значајна разлика у успеху студената с обзиром на ниво емоционалне компетенције.

Хипотезе истраживања

Хипотезе истраживања су следеће:

- H1. Дистрибуција емоционалне компетенције испитаника одговара нормалној расподели.
- H2. Постоји статистички значајна разлика у испољеној емоционалној интелигенцији студената с обзиром на успех који постижу на студију.

Варијабле истраживања

Варијабле истраживања су следеће:

- 1. Зависна варијабла успех на студију је категоричка варијабла и састоји се од следећих категорија:
  - 1) шестице и седмице- прва категорија
  - 2) седмице и осмице -друга категорија
  - 3) осмице и деветке- трећа категорија
  - 4) деветке и десетке- четврта категорија
- 2. Независна варијабла је емоционална компетенција и она је континуирана варијабла.

Методе истраживања

Методе коришћене у овом истраживању су:

- 1. метод теоријске анализе и
- 2. системско емпиријски неекспериментални метод

Узорак истраживања

Пригодан и као такав ограничава генерализацију добијених резултата истраживања Чини га 101 студент психологије и педагогије филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву. 86 (85,1 %) испитаника женског пола и 15 (14,9%) мушког пола.

*Табела 1:
Структура узорка испитаника према полу
и успеху на факултету*

ПОЛ	f	%	
ЖЕНСКИ	86	85,1	
МУШКИ	15	14,9	
УКУПНО	101	100	
УСПЕХ СТУДИЈУ	y	f	%
6-7		19	18,8
7-8		36	35,6
8-9		36	35,6
9-10		10	9,9
УКУПНО		101	100

Инструменти истраживања

Упитник за прикупљање података о успеху испитаника на студију, питања су формулисана тако да испитаници одговарају на питање које оцене најчешће постижу на студију заокруживањем једног од следећих одговора:

- 1) Шестице и седмице
- 2) Седмице и осмице
- 3) Осмице и деветке
- 4) Деветке и десетке

Упитник емоционалне компетенције који је преузет (Такшић, 2015) и који садржи 15 тврдњи. Конструисан је у облику петостепене скале ликертовог типа где нижи резултат указује на нижи ниво емоционалне компетенције, а виши на виши ниво. Аутор је на различитим узорцима испитаника (Ученици основне школе, ученици средње школе и студенти) утврдио адекватан ниво поузданости инструмената (Кронбах Алфа се кретао у распону .75 до .80) На овом узорку испитаника утврђен је задовољавајући ниво поузданости: Кронбах Алфа износи.769.

Поступци за обраду података

- Мере централне тенденције и одступања
- Хи квадрат за испитивање разлика у успеху у студију с обзиром на ниво емоционалне компетенције који карактерише испитанике.

Резултати истраживања

Табела 2:
Статистички показатељи дистрибуције одговора
на скали емоционална компетенција

AS	St. dev.	Min	Max	Rang	Sk	Ku
59.218	6.779	40.00	72.00	32.00	-.379	.057

Могући распон теоријске скале емоционалне компетенције је 15 до 75. Добијени подаци у табели бр. 2, показују да је вредност аритметичке средине нешто у горњој половини могуће теоријске расподеле резултата (AS=59,218) што указује на то да су испитаници у највишој мери испољавали виши ниво емоционалне компетенције. У прилог томе говори и негативан знак скјуниса (-379) који указује на то да су се резултати груписали око виших вредности.

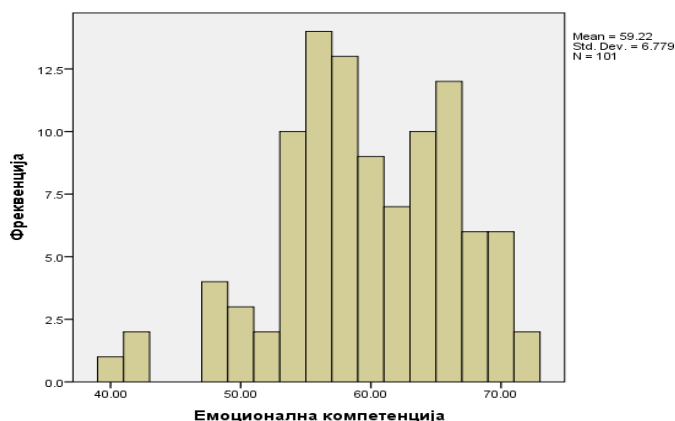
Табела 3:
Вредности Колмогоров-Смирновљевог теста дистрибуције
емоционалне компетенције

Емоционална компетенција	Statistic	df	p
	.096	101	.022

Дистрибуција емоционалне компетенције је тестирана употребом Колмогоров-Смирновог теста. На основу добијених података утврђено је да дистрибуција емоционалне компетенције статистички значајно одступа од нормалне расподеле (p је мање од .05). Тако да прва хипотеза истраживања није потврђена. Такође утврђено је да дистрибуција емоционалне компетенције испитаника статистички значајно одступа од нормалне расподеле и то у правцу виших вредности.

На графикону су приказани резултати емоционалне компетенције и успеха на студију

Графикон 1.
Дистрибуција емоционалне компетенције

Из графикона је евидентно да су се резултати груписали око виших вредности. Односно, да су испитаници у највишој мери испољавали виши ниво емоционалне компетенције.

У овој табели је видљиво да је за потребе сагледавања разлика успјеха у студију, с обзиром на емоционалну интелигенцију студената, континуирана варијабла емоционалне компетенције подељена на три категорије и на основу добијених резултата именована на следећи начин: 1) ниски ниво, 2) умерени ниво и 3) и високи ниво емоционалне компетенције. Након примене методе добијен је следећи распон: 1) Низак ниво емоционалне компетенције - од 40 до 56, умерени ниво - од 57 до 64 и висок ниво - од 65 до 72. Због малог броја испитаника у појединим категоријама, категорије којима је испитиван успех у студију су сажете у 2 од 4 колико их је било.

Табела 4:
Разлике у испољеној емоционалној компетенцији студената
с обзиром на успех који постижу на студију

Емоционална компетенција	Оцене		Укупно
	6-7 и 7-8	8-9 и 9-10	
Ниска	18 32.73%	18 39.13%	36 35.64%
Умерена	23 41.82%	16 34.78%	39 38.61%
Висока	14 25.45%	12 26.09%	26 25.74%
Укупно	55 100.00%	46 100.00%	101 100.00%

$$\chi^2 = .613$$

$$C. Coeff. = .078$$

$$p = .736$$

Претпоставка истраживања била је да не постоји значајна статистичка разлика у испољеној емоционалној компетенцији с обзиром на успех који постижу. На основу представљене табеле може се видети да ниску емоционалну компетенцију има 18 испитаника у првој и у другој категорији, умерену у првој категорији њих 23, а другој категорији 16 испитаника, високу компетенцију има 14 у првој категорији и 12 испитаника у другој категорији. Друга хипотеза није потврђена, односно утврђено је да не постоји значајна статистичка разлика у испољеној емоционалној компетенцији студената с обзиром на успех који постижу на студију. Односно да не постоји повезаност између ове две варијабле.

ЗАКЉУЧАК

Проблем овог истраживања је гласио испитати значај емоционалне компетенције за успех на студију. Прва хипотеза је гласила дистрибуција емоционалне компетенције одговара нормалној расподели. На основу добијених података утврђено је да дистрибуција емоционалне компетенције статистички значајно одступа од нормалне расподеле. (p је мање од .5) тако да прва хипотеза није потврђена. Након тога је дистрибуција емоционалне компетенције тестирана помоћу Колмогоров-Смирновљевог теста, те је закључено да дистрибуција емоционалне компетенције статистички значајно одступа од нормалне расподеле и то у правцу виших вредности. Друга хипотеза је гласила да постоји статистички значајна разлика у испољеној емоционалној компетенцији студената с обзиром на успех који постижу. Ова хипотеза није потврђена, јер није уочена веза између нивоа испољавања емоционалне компетенције и успеха студената. Када се осврнемо на претходна истраживања можемо увидети да нису у сагласности са овим истраживањем. Разлог не конзистентности је у томе што је узорак за ово истраживање прилично ограничен, па би у наредном истраживању требало обухватити репрезентативнији узорак. У складу са тим пожељно је узети упитник који је вишедимензионалан УЕК-45. Овај упитник се састоји од 3 субскеале и мери више емоционалних аспеката. Било би значајно испитати однос емоционалне компетенције и успеха, јер је нагласак чешћи на когнитивном аспекту. Емоционална компетенција одређује квалитет комуникације, квалитет односа са колегама и надређеним. Када је реч о успеху, било би добро обухватити и друге индикаторе успеха у студију. Нпр. (Учешћа у ваннаставним активностима, учешћа у истраживачким радовима и сл).

Такође ово истраживање се може искористити у подизању свести о значају развоја емоционалне компетенције, затим у сврху информисања о значају контролисања и правилног усмеравања негативних емоција што значајно може допринети превенцији и смањену вршњачког насиља у школама а такође научити ученике бољем сналажењу у свакодневним животним ситуацијама. Осим конструкта емоционалне компетенције за наредна истраживања би било од великог значаја испитати значај социјалне компетенције за успех на студију.

ЛИТЕРАТУРА

- Adler, E. (2013). *Socijalne veštine kako optimalno biti sa sobom i sa drugima u današnjem svetu*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Bradbery, T., i Greaves, J. (2008). *Emocionalna inteligencija, kratki vodič*. Ljubljana: Založba Tuma.
- Bogdanović-Čurić, J. (2013). *Stres i školski uspeh*. Trebinje: Akademija likovnih umjetnosti
- Goleman, D. (2014). *Emocionalna inteligencija*. Podgorica: Nova knjiga.
- Katel, R. (1978). *Naučna analiza ličnosti*. Beograd: Grafički Zavod.
- Krneta, Lj. (2013). *Ličnost učenika i percepcija radne efikasnosti*. Banja Luka: Grafid.
- Малинић, Ј. (2011). *Рано искуство, личност и школски успех*: Бања Лука:
- Nešić, B. (2015). *Psihologija za studente i buduće profesore srednjih škola*. Kosovska Mitrovica: Univerzitet u Prištini, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici.
- Pedagoški rečnik II*, (1967). Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Рот, Н., Радоњић, С. (2004). *Психологија за другу разред гимназије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Sakač, M., Marić, M. (2017). *Psihologija porodice*. Sombor: Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru.

Извор са интернета

<https://www.ffri.hr/~vtaksic/emocionalna-inteligencija/upitnici.html>

THE IMPORTANCE OF EMOTIONAL COMPETENCE IN RELATION TO COLLEGE SUCCESS

The subject of this research paper is the importance of emotional competence for success at college. The paper has two main goals: in a scientific way, the paper will examine the relation between observed variables of emotional competence and success at college. The practical aim is that the results can be further used as a useful info on the importance of the development of emotional competence of children and adolescents for better coping with everyday situations. The research included 101 examinees, the students of psychology and pedagogics at the Faculty of Philosophy in East Sarajevo. The used methods are the method of theoretical analysis and non-experimental research. The data is collected using two surveys – one on the previous success of students and other on their emotional competence (Takšić, 2015). The instrument contains 15 assertions. It's constructed using a typical five-level Likert scale, where the lowest score indicates higher emotional competence, while the higher score indicates the lowest emotional competence.

The research shows the distributions of emotional competence of tested students, so as the differences in their success in college according to their level of emotional competence. The collected data suggest that the distribution of emotional competence deviates statistically from the normal distribution ($p < .05$). That means that the first hypothesis of the research is rejected. The other hypothesis that suggests that there is no statistical deviation between emotional competence and success at college is accepted. Statistically, the results can be presented using the formula: $\chi^2 = .613$ C. Coeff. = .078 $p = .736$. The research also includes some ideas and guidance for further research.

Марина Кукричар*
Катедра за психологију
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Бијељина

ЗНАЧАЈ ПОПУЛАРНОСТИ И НЕПОПУЛАРНОСТИ У ФОРМИРАЊУ ИМПРЕСИЈЕ О ДРУГОЈ ОСОБИ

Апстракт: *Истраживање је засновано на Ашовим (1946) резултатима истраживањима, као и истраживањима која су спровођена касније. У фокусу истраживања је формирање импресије о другој особи, односно, проблем истраживања се односи на испитивања значаја својства популаран и непопуларан за формирање импресије о другој особи. На основу идентичне стимулусне листе особина којом је описана замишљена особа, те варирања својства популаран и непопуларан, узорак испитаника од 78 студената психологије Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву је на седмостепеној скали Ликертовог типа оцјењивао наведене особе. На основу резултата истраживања могуће је закључити да су својства популаран и непопуларан, у контексту особина стимулусне листе, су значајне детерминанте формирања импресије о замишљеној особи ($U=1787.500$, $p=.000$). Утврђено је да је импресија о особи која је описана као популарна ($Md=179.500$) статистички значајно позитивнија него импресија о особи која је описана као непопуларна ($Md=160.000$).*

УВОД

Идеју за спровођење овог експеримента добили смо на основу Ашових истраживања, која је објавио давне 1946. године. Аш (1952, према Havelka, 2001, стр. 112) сматра да људи имају способност да формирају импресије о другима, те да та способност настаје као одговор на мали број информација. Импресија потиче од латинске ријечи *impression* што у преводу значи утискивање. Импресија може да представља неуролошки ефекат дејства дражи на људска чула, али исто тако може да представља субјективни доживљај онога што особа посматра (Требјешанин, 2001, стр. 185).

Аш (1946, стр. 258) се дуго времена питао како више особина може да функционише заједно и да се на основу тога формира импресија о посматраној особи, али се питао и то који су то принципи који утичу на тај процес. Како би то проучио, Аш је спровео одређена истраживања, те поставља три хипотезе (Asch, 1946, стр. 259-260). То су: сумативна хипотеза, хипотеза о „хало“ ефекту и гешталтистичка хипотеза. Према сумативној хипотези импресија представља збир свих особина које посједује особа која се посматра. Према хипотези о „хало“ ефекту на процес стварања импресије утиче општа импресија о особи која се посматра, што се још назива хало ефекат, а гешталтистичка хипотеза се односи на чињеницу да се импресија о другој особи односи на ту особу у цјелини, а не да се та особа посматра као да се састоји из збира особина.

Аш (Havelka, 2001) је спровео велики број истраживања у којима је проучавао формирање импресије о другој особи. Експерименти у склопу тог истраживања су се најчешће састојали у томе да експериментатор испитаницима чита одређене особине неке особе, па су испитаници након тога требали описати каква је импресија коју су формирали о тој особи. Истим испитаницима у склопу тога је давана и чек листа, односно листа која се састојала од 18 опозитних особина, а испитаници су морали да оцјењују колико се те особине слажу са замишљеном особом. Основну карактеристику Ашових истраживања су чиниле промјене у листама описа замишљене

---

* marina.kukricar@gmail.com

особе, које су експериментатори читали испитаницима. У експериментима који су се односили на формирање импресије, осим овога, прављене су и друге варијације, а неке од њих су и мијењање редослиједа прочитаних особина, увођење неких других особина, давање испитаницима задатак да пронађу синонине за особине са листе или да донесу закључак о томе у каквом су односу наведене особине. На основу варијација које су постајале у Ашовим истраживањима, његови експерименти су подијељени у четири групе: утицај централних и периферних особина на импресију, утицај редослиједа особина на импресију, утицај минималног броја особина на формирање импресије, утицај разлике и сличности особина.

Ово истраживање је фокусирано на прву групу експеримената, односно на серију која се односи на утврђивање централности и периферности одређених особина личности. Централност подразумијева да одређена особина у контексту других особина боји цијелу импресију о другој особи, док периферност подразумијева да одређена особина није значајна за укупну импресију.

Аш је у овом експерименту желио да утврди да ли централне и периферне особине утичу на формирање импресије о некој особи, те је пошао од хипотезе да ће централне особине бити кључне за формирање импресије. У овој групи огледа испитаници су подијељени на групу А и групу Б па им је прочитана листа особина која је била веома слична, заправо разлику у прочитаним особинама чинио је само један термин. Групи А су прочитане слjedeће особине: интелигентан, ефикасан, марљив, срдчан, одлучан, практичан, обазрив, док су групи Б прочитане особине: интелигентан, ефикасан, марљив, хладан, одлучан, практичан, обазрив. Разлика између ове двије серије особина је у томе што је у првој серији централна особина била срдчан, а у другој хладан. Затим је испитаницима дао своју чек листу одбина, и тражио од њих да означе оне особине за коју сматрају да се односи на дату особу. Резултати истраживања су показала да постоје велике разлике између ове двије серије особина. Ово је произвело упадљиву разлику у импресијама односно да централна особина срдчан и хладан заиста мијења цијелу импресију о особи Б. Особи са централном особином срдчан су приписиване позитивније особине, а особи са централном особином хладан негативније (Asch, 1946, стр. 262-265).

О процесу формирања импресије спроведен је велики број истраживања, те је на основу њих Аш дошао до слjedeћих закључака (1946, према Havelka, 2001, стр. 123-124)

1. Опажач тежи да импресију о особи коју посматра формира у цјелини
2. Након што опажач перципира одређене особине друге особе, он престаје да те особине посматра као појединачне, тако да почиње их посматра као одређену структуру
3. Свака импресија која се формира има своју структуру
4. У формирању импресије битне су све особине, тако да изостављање или додавање само једне особине може да промијени цијелу импресију о датој особи
5. Свака особина коју особа посједује одређује ту особу
6. Формирање импресије зависи и од захтјева средине са којом се опажач сусреће
7. Приликом формирања импресије испољава се тенденција ка досљедности или супротављању

Прегледом доступне литературе долази се до закључка да су негативне информације значајније од позитивних у процесу формирања импресије. Прато и Џон (1991, према Uleman, Kressel, 2013, стр. 64) сматрају да већу пажњу у формирању импресије привлаче негативне информације, а тај став заснивају на резултатима њиховог истраживања који су показали да негативне црте привлаче више пажње, па да то доводи до тога да се лакше запамте. На основу тога се вјерује да прикупљање информација које су негативне, доводи до формирања негативније опште импресије. Такође се сматра да негативни догађаји имају већу „тежину“, и драстичније прелазе у градијацији, те да приликом тога особине које су негативне расту у функцији времена и простора (Uleman, Kressel, 2013, стр. 64). Међутим, питање доминације негативних догађаја у односу на позитивне догађаје није јасно одређено, па се још увијек позитивним и негативним догађајима приписује подједнак значај у случајевима интегрисаних информација.

ПРОБЛЕМ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Проблем истраживања се односи на испитивање значаја својстава популаран и непопуларан на формирање импресије о другој особи.

Задаци овог истраживања су да се испита и утврди учесталост придавања особина особама које су у контексту одређених особина (интелигентна, ефикасна, марљива, одлучна, практична, обазрива) имале приликом описа придјев „популаран“ и „непопуларан“. Затим да се испита и утврди дистрибуција импресије о другој особи с обзиром на присуство придјева „популаран“ и „непопуларан“. Задатак овог истраживања је и да се испита и утврди да ли постоји статистички значајна разлика у импресијама о другој особи с обзиром на присуство придјева „популаран“ и придјева „непопуларан“

Хипотезе истраживања

У складу са постављеним задацима, постављене су доле наведене хипотезе, а оне су у складу са резултатима које је спровео Аш и која су добијена у сродним истраживањима. Хипотезе у овом истраживању су сљедеће:

Х1: испитаници су у различитој мјери придавали особине којима је испитивана импресија о описаним особама с обзиром на присуство придјева „популаран“ и „непопуларан“

Х2: дистрибуција импресије о особи која је описана као „популарна“ статистички значајно одступа од нормалне расподеле у правцу испољавања позитивније импресије, а дистрибуција импресије о особи која је описана као „непопуларна“ статистички значајно одступа од нормалне расподеле у правцу испољавања негативније импресије

Х3: постоји статистички значајна разлика у импресијама о другој особи с обзиром на присуство придјева „популаран“ и придјева „непопуларан“

Узорак истраживања

Узорак истраживања обухвата 78 испитаника и чине га студенти психологије Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву од 21. до 47. године. Структура узорка према полу није уједначена, мањи је број мушких испитаника јер студиј психологије углавном уписују особе женског пола. Узорак овог истраживања је погодан и по својој природи ограничава генерализацију података, што значи да добијене податке не можемо генерализовати или уопштавати на цијелу популацију студената. Испитани су студенти све четири године основног студија. У табели 1 приказана је структура узорка према години студија, а у табели 2 структура узорка према полу.

Табела 1

Структура узорка према години студија

Година студија	Фреквенција	Процент
Прва	12	15.38
Друга	26	33.33
Трећа	27	34.62
Четврта	13	16.67

Табела 2
Структура узорка према полу

Пол	Фреквенција	Процент
Женски	60	76.92
Мушки	18	23.08

Инструменти истраживања

За истраживање је кориштена стимулусна листа за формирање импресије о другој особи коју је користио Аш, али су умјесто придјева „срдачан” и „хладан” кориштени придјеви „популаран” и „непопуларан”. На основу наведене листе утврђено је да ли придјеви „популаран” и „непопуларан” имају улогу централног или периферног својства у формирању импресије о другој особи. Импресија о описаној особи испитивана је седмостепеном скалом Ликертовог типа која је конструисана на часовима из Социјалне психологије 2. Студенти треће године који су слушали предмет Социјална психологија 2 су на основу стимулусне листе коју је дао Аш, имали задатак да напишу које би особине приписали замишљеним особама. Сваки студент је појединачно давао одговор, те су сви одговори подвргнути анализи, па је на основу тога конструисана листа од 35 особина. Испитана је поузданост скале која је конструисана и алфа коефицијент је био задовољавајући, односно виши од 0.70. У случају особе која је описана као популарна, он је износио 0.876, а за непопуларну особу 0.856. На основу тога је закључено да се скала може користити за даљу обраду података, те смо све особине из скале узели у обзир приликом обраде података.

Ток истраживања

Приликом спровођења истраживања испитаницима је прво прочитано упутство које податке које се односе на прикупљање података о самој структури узорка, те је речено да се након њиховог попуњавања причекају нова упутства. Након тога испитаницима је прочитан опис особе која је имала придјев „популаран”, те им је дато упутство да на датој скали оцјене у којој мјери одређена особина карактерише ту особу. Испитаници су оцјењивали присуство одређене особине тако што је нижа вриједност имала значење нижег присуства особине, а виша вишег. Након тога је испитаницима прочитан опис особе која је имала придјев „непопуларан”, те им је дато упутство да оцјене на скали у којој мјеру одређена особина карактерише ту особу.

Поступци за обраду података

За утврђивање учесталости особина које чине скалу за испитивање о другој особи је кориштена дескриптивна статистика (фреквенције и проценти), као и вриједности аритметичке средине. За утврђивање импресије о другој особи кориштена је мјера централне тенденције (аритметичка средина) и одступања (стандардна девијација, скјунис, куртозис), као и Колмогоров Смирнов тест за тестирање нормалности дистрибуције. За испитивање разлика о импресији о другој особи кориштен је Ман Витнијев тест, непараметријски тест, јер је узорак испитаника прилично мали.

Резултати истраживања

У следећој табели представљене су особине које су у највишој мјери придаване описаним особама. Представљене су особине које имају аритметичку средину вишу од 5.00. На основу ове табеле и „популарним” и „непопуларним” особама су у високој мјери придаване особине које се односе на радне компетенције (амбициозан, ефикасан, mudar, предузимљив, упоран), али да су особине које се односе на социјалне компетенције у вишој мјери придаване особама које су „популарне” нпр. друштвен, духовит, занимљив, љубазан. Особама које су описане као „непопуларне” у вишој мјери су придаване особине које се односе на аспекте социјалне дистанце од других људи као што су озбиљан, уздржан). Особу која је описана као „популарна” по наведеним аспектима могуће је описати као екстравертну и савјесну, ако се то упореди са петофакторским моделом личности, а особу која је описана као „непопуларна” као интровертну и савјесну.

Табела 3
Особине на којима је највиша учесталост
придавања особина замишљеној особи

Ред. број	Присутан „популаран“		Присутан „непопуларан“	
	Особина	придјев AS	Особина	придјев AS
1.	Амбициозан	6.026	Упоран	5.671
2.	Друштвен	5.949	Ефикасан	5.615
3.	Активан	5.833	Озбиљан	5.603
4.	Способан	5.818	Марљив	5.571
5.	Атрактиван	5.731	Амбициозан	5.547
6.	Упоран	5.654	Способан	5.429
7.	Ефикасан	5.513	Мудар	5.333
8.	Одважан	5.468	Предузимљив	5.128
9.	Духовит	5.410	Уздржан	5.039
10.	Важан	5.389		
11.	Марљив	5.369		
12.	Мудар	5.308		
13.	Занимљив	5.269		
14.	Љубазан	5.259		
15.	Предузимљив	5.156		

У табели 4 приказане су особине које су у најмањој мјери придаване описаним особама. Представљене су само особине које имају аритметичку средину нижу од 3.00. На основе ове табеле се може закључити да је особи која је описана као „популарна” у најмањој мјери придаване особине наиван и несрећан. Ниједна особина није имала вриједност аритметичке средине нижу од 3.00 приликом описа „непопуларне” особе.

Табела 4
Особине на којима је најнижа учесталост придавања
особина замишљеној особи

Ред. број	Присутан „популаран“		Присутан „непопуларан“	
	Особина	придјев AS	Особина	придјев AS
1.	Наиван	2.987		
2.	Несрећан	2.833		

На основу овога је закључено да је прва хипотеза истраживања потврђена и да се учесталост придавања особина описаној особи разликује с обзиром на присуство придјева

„популаран” и присуство придјева „непопуларан”.

Дистрибуција импресије о описаним особама

У табели 5 је приказана дистрибуција импресије о особи која је описана као „популарна”. Могући теоријски распон добијених резултата је од 35.00 до 245.00. Најнижи добијени резултат у овој табели је 131.00, а вриједност аритметичке средине 177.936 па се на основу тога може закључити да је импресија о описаној особи позитивна.

Табела 5
*Вриједности дистрибуције импресије о особи
која је описана као „популарна“*

AS	St. dev.	Min	Max	Rang	Sk	Ku
177.936	22.685	131.00	225.00	94.00	.004	-.660

У табели 6 је приказана дистрибуција импресије о особи која је описана као „непопуларна”. У овој табели аритметичка средина је нешто нижа приликом описа „популарне” особе.

Табела 6
*Вриједности дистрибуције импресије о особи
која је описана као „непопуларна“*

AS	St. dev.	Min	Max	Rang	Sk	Ku
160.603	22.814	98.00	226.00	128.00	.203	1.009

У овом исраживању је испитано и да ли дистрибуција добијених резултата статистички значајно одступа од нормалне расподјеле, а за то је кориштен Колмогоров Смирнов тест. С обиром да је вриједност p нижа од 0.05 испитиване дистрибуције одговарају нормалној расподјели.

Табела 7
*Вриједности Колмогоров-Смирновџевог
теста испитиваних дистрибуција*

Описана особа	Statistic	df	p
„популарна“	.062	78	.200
„непопуларна“	.065	78	.200

И једна и друга импресија је у вишој мјери позитивна, те и једна и друга дистрибуција одговара нормалној расподјели, тако да друга хипотеза није потврђена

Разлике у импресијама

У наредној табели представљени су резултати који се односе на разлике у импресијама о особи која је описана као „популарна“ и о особи која је описана као „непопуларна“, те је испод дата анализа резултата из табеле.

Табела 8
*Разлике у импресијама о особи која је описана као „популарна“
и о особи која је описана као „непопуларна“*

Описана особа	N	Md
„популарна“	78	179.500
„непопуларна“	78	160.000

$U = 1787.500$ $Z = -4.447$ $p = .000$

На основу вриједности p закључује се да постоји статистички значајна разлика у импресији о описаној популарној и непопуларној особи (кад је p мање од 0.05 постоји статистички значајна разлика на нивоу 0.05 статистичке значајности, а овдје је вриједност 0.000 што значи да је разлика значајна на нивоу 0.01). Вриједности медијане говоре која је импресија позитивнија, а медијана је кориштена јер је кориштен непараметријски тест.

С обзиром на то да виши резултати говоре о позитивнијој импресији, утврђена вриједност медијане од 179.500 која је виша од вриједности медијане од 160.000 говори о томе да је импресија испитаника о особи која је описана као „популарна“ статистички значајно позитивнија од импресије о особи која је описана као „непопуларна“, па је овим потврђена трећа хипотеза истраживања.

Завршна разматрања и закључци

Прва и трећа хипотеза су потврђене а друга није. У овом истраживању су била одређена ограничења као нпр. то што су узорак чинили само студенти психологије, а један од њих (трећа и четврта година студија) је упозната са процесом формирања импресије о другој особи. Сљедећа ограничења јесу то што је узорак мали, као и то што за испитивање импресије о другој особи није подвргнуто утврђивању свих метријских карактеристика (само је утврђен ниво поузданости). Овим истраживањем су већим дијелом потврђени Ашови резултати истраживања, као и истраживања након њега. За будућа истраживања било би неопходно имати репрезентативнији узорак испитаника, да се формирају двије групе испитаника од којих би једни имали опис популарне особе, а други непопуларне, утврђивање свих метријских карактеристика конструисаног инструмента.

ЛИТЕРАТУРА:

- Хавелка, Н. (2001). *Социјална перцепција*. Београд: Завод за издавање уџбеника
- Требјешанин, Ж. (2001). *Речник психологије*. Београд: Стубови културе
- Ash, S. E. (1946). *Forming impressions of perxsonality*. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 41, 258-290 .
- Uleman, J. And Kressel. L. M (2013). *A brief history of theory and research on impress ion Formation*. U Carlston, D. E. (Ur.), *Oxford handbook of social cognition* (53–73). New York: Oxford University Press

Sretenka Petrović*, Jovana Šupić*
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
Katedra za psihologiju
Studenti osnovnih studija

RELACIJE IZMEĐU EGOCENTRIZMA I OBRAZACA PONAŠANJA ADOLESCENATA U SOCIJALNIM SUKOBIMA

APSTRAKT: *Predmet ovog rada je adolescentski egocentrizam. Elkind (1967) objašnjava da javljanje formalnih operacija ne omogućava adolescentu samo da konceptualizuje svoja mišljenja, nego i mišljenja drugih. Adolescentski egocentrizam je okarakterisan sposobnošću vođenja računa o tuđim mislima: "Vjerovanje da su drugi zaokupljeni pojavom i ponašanjem samog adolescenta" (Elkind, 1967: Galović, 2016).*

Problem istraživanja je ispitati relacije između adolescentskog egocentrizma i obrazaca ponašanja koje adolescenti ispoljavaju u socijalnim sukobima. Obrasci ponašanja u socijalnim sukobima su strukturirani odgovori ili skupine specifičnih ponašanja koje ljudi koriste u sukobima. Prema Weeksovom modelu obrazaca ponašanja, u socijalnim sukobima moguće je razlikovna saradnja, prilagođavanje, izbjegavanje, kompromis i pobjeđivanje.

Cilj istraživanja je utvrditi da li postoje statistički značajne razlike u izboru saradnje kao socijalno poželjnog ili izbjegavanja i pobjeđivanja kao socijalno nepoželjnih obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima, u zavisnosti od stepena prisutnosti egocentrizma kod adolescenata.

Istraživanje je sistematsko neeksperimentalno rađeno na uzorku koji obuhvata 145 učenika srednje škole. Od ukupnog broja, 72 ispitanika je ženskog, a 73 ispitanika je muškog pola. Uzrast ispitanika je u opsegu od 15 do 18 godina.

Rezultati istraživanja pokazali su da postoje statistički značajne razlike u izboru obrazaca ponašanja adolescenata, u zavisnosti od stepena izraženosti adolescentskog egocentrizma. Adolescenti koji imaju visok stepen egocentrizma, skloniji su pobjeđivanju kao obrascu ponašanja, od adolescenata koji češće biraju saradnju/kompromis i prilagođavanje/izbjegavanje.

Ključne riječi: *adolescentski egocentrizam, obrasci ponašanja u socijalnim sukobima*

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Adolescencija kao značajna faza u razvoju ličnosti, nosi sa sobom niz promjena koje zahtjevaju prilagođavanje, usmjeravanje, ali i uviđanje mlade osobe da ma koliko sličnosti imala sa ljudima iz svog okruženja u osnovi ostaje jedinstvena i neponovljiva. Međutim, okrenutost adolescenta isključivo vlastitoj ličnosti, te prenaplašavanje sopstvene jedinstvenosti, neranjivosti i svemoćnosti, prema mišljenju Lapsleja (Lapsley) ukazuje na postojanje adolescentskog egocentrizma.

Termin egocentrizma originalno potiče od dječjeg psihologa po imenu Žan Pijaže. Egocentrizam je nazvao tendencijom da djeca budu samo svjesna svojih potreba i misli i da u osnovi pretpostavljaju da su centar svijeta. Iako je Pijaže vjerovao da je ovo faza u djetinjstvu, Elkind je predložio da se to može dogoditi i u periodu adolescencije. Adolescentski egocentrizam je okarakterisan sposobnošću vođenja računa o tuđim mislima: "Vjerovanje da su drugi zaokupljeni pojavom i ponašanjem samog adolescenta" (Elkind, 1967: Galović, 2016., str.43). Svijest o svojim idejama dovodi do pojave egocentrizma, koji se ogleda u velikom povjerenju u vlastito rasuđivanje zbog čega adolescenti radije slušaju sebe, nego druge. Rudan (2004) navodi kako su glavni razvojni zadaci ono što zahtijeva od adolescenta usmjeravanje

---

* sretenka.9494@gmail.com

* jovana.supic@gmail.com

pažnje na sebe. Kako bi postigao autonomiju, adolescent mora imati povjerenja u svoje unutrašnje procese, inače će se morati oslanjati na gledišta, mišljenja i vjerovanja drugih ljudi (Bojčić, 2015). Elkind (1967) objašnjava da javljanje formalnih operacija ne omogućava adolescentu samo da konceptualizuje svoja mišljenja, nego i mišljenja drugih. U ovome zapravo leži i suština adolescentskog egocentrizma. Adolescent jeste u mogućnosti da prepozna misli drugih ljudi, ali on nije u stanju da pravi razliku između objekata prema kojima su usmjerene misli drugih i objekata koji su u središtu adolescentovog zanimanja. (Alberts, Elkind i Ginsberg, 2007)

Adolescentski egocentrizam se posmatra kroz dva fenomena, a to su:

1) Zamišljena publika koja zapravo podrazumijeva takvo shvatanje adolescenta gdje je on objekat pažnje ostalih ljudi. Ovaj fenomen se odnosi na vjerovanje adolescenta da su svi usmjereni na njegovo ponašanje kao što je on sam, što rezultira povećanom samosvjesnosti adolescenta, okupiranošću mislima drugih i sklonosti predviđanja reakcija drugih u stvarnim i zamišljenim situacijama (Goossens, Beyers, Emmen i Aken, 2002). Ukoliko je adolescent previše usmjeren na kritikovanje sebe, on je sklon da i druge posmatra kao takve, i obrnuto, ukoliko sebe posmatra kao nekoga vrijednog divljenja, on je ubjeđen da ga i drugi tako posmatraju (Elkind, 1967: Alberts i sar., 2007).

2) Lična priča koju adolescenti stvaraju o sebi, a za nju je karakteristično, prema Lapsley, da je zasićena pojmovima i opisima lične jedinstvenosti, svemoćnosti i neranjivosti (Vartanian, 2000: Galović, 2016). Osjećaj svemoćnosti se odnosi na povećani osjećaj vlastite vrijednosti i na uvjerenje da su akcije te osobe informativne ili uticajne. Jedinstvenost je dokaz postojanja osjećaja da je osoba u središtu pažnje drugih te da ostali ne mogu razumjeti osjećaje te osobe, a neranjivost je usmjerena na vjerovanja da su rizici nekih ponašanja manje vjerovatni za samu osobu, za razliku koliko su mogući za druge. (Hill, Gadbois, Lapsley, 2008). Ovaj fenomen zapravo predstavlja uvjerenje adolescenata o sopstvenoj neuništivosti i svemoćnosti, tj. vjerovanje adolescenata da su jedinstveni, neponovljivi, važni drugim ljudima i da su zbog toga sposobni za sve. Ova karakteristika takođe leži u osnovi adolescentskog aktivizma i uvjerenja da oni mogu i treba da mijenjaju svijet (Vranješević, 2004).

Jedan od glavnih razvojnih zadataka u adolescenciji jeste ostvarivanje kontakata sa ljudima iz šire socijalne zajednice. Ovo ostvarivanje kontakata, nekada može biti otežano ukoliko se stavovi adolescenata razlikuju u značajnom stepenu od stavova drugih. Nekada su ove stavovske razlike jasno argumentovane, ali veoma često dolazi do sukoba usljed iracionalnih uvjerenja koja su česti pratioci formiranja apstraktnog mišljenja u adolescenciji.

Termin socijalnog sukoba se definiše u kontekstu proučavanja međuljudskih odnosa između sukobljenih strana. U tom kontekstu, sukobljene strane u socijalnom sukobu primarno opažaju neusaglašenost ciljeva, shvatanja, ocjena, želja, interesa, vrijednosti i stavova i na sasvim jedinstven način iskazuju svoje osjećaje, ponašanje, tendencije i zbivanja (Vlah, 2010).

Obrasci ponašanja u socijalnim sukobima su strukturirani odgovori ili skupine specifičnih ponašanja koje ljudi koriste u sukobima. U prethodnom vijeku autori su definisali različite klasifikacije obrazaca ponašanja u socijalnom sukobu. Te klasifikacije obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima su u naučnim radovima obuhvatale grupe od po dva, tri, četiri, pet ili sedam obrazaca ponašanja (Wilmot i Hocker, 1998: Lončarić, Tatalović i Vlah, 2011).

U ovom radu teorijsko uporište je Weeksov petofaktorski model obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima. Prema ovom modelu mogući obrasci ponašanja u socijalnim sukobima su saradnja, prilagođavanje, izbjegavanje, kompromis i pobjeđivanje. Weeks (2000) razmatra obrasce ponašanja u socijalnim sukobima s pozicije uspješnosti rješavanja sukoba, pri čemu je saradnja na najvišem nivou. Saradnja se postiže kada obje strane u sukobu nađu rješenje u kojem se sreću neke individualne i zajedničke potrebe. Obrazac saradnje u sukobu u središte pažnje stavlja i trenutni sukob i cjelokupne odnose, pri čemu se pored vještina za rješavanje sukoba koriste i vještine za izgrađivanje međuljudskog odnosa, oslanjajući se pritom na konstruktivni dijalog (Mejovšek, Vlah i Tatalović, 2012).

Pozitivan stav prema obrascu saradnje se smatra društveno poželjnim stavom dok se pozitivan stav prema obrascu izbjegavanja i pobjeđivanja smatra društveno nepoželjnim stavom (Weeks, 2000; Wilmot i Hocker, 1998; Vlah, 2010).

Prilagođavanje i kompromis su na srednjem nivou uspješnosti rješavanja jer podrazumijevaju da sukobljene strane nađu zajedničko prihvatljivo rješenje koje će riješiti sukob za određeno vrijeme. Prilagođavanje u sukobima kod ljudi stvara iluziju da su osnovni problemi odstranjeni i da će sve biti u redu, opuštaju, ali doprinose da važna pitanja ostanu nerazmotrana i nerazjašnjena i zbog toga sukob među stranama zapravo i dalje perzistira. (Vlah i Pinoza, 2011). Najniži i najmanje uspješan obrazac ponašanja u socijalnim sukobima su pobjeđivanje i izbjegavanje. (Mejovšek i sar., 2012). Obrazuju se kada jedna strana pokori drugu, kada se jedna strana podredi zahtjevima druge strane ili kada se odnosi prekinu na zajedničku štetu. Rješavanje sukoba se u obrascu izbjegavanja odlaže, što dopušta sukobu da postane još gori, a frustriranost sve veća.

Kilman i Tomas (1975) navode da će izbor obrasca ponašanja u socijalnim sukobima zavistiti od dva faktora, a to su briga o sebi i briga o drugima. Visoka angažovanost u brizi za sebe i niska kooperativnost u brizi za druge karakteriše pobjeđivanje, niska kooperativnost u brizi za druge i niska angažovanost u brizi za sebe karakteriše izbjegavanje (Lončarić i sar., 2011).

U osnovi visoke angažovanosti u brizi za sebe, prema ovim autorima, često leži egocentrizam. Na planu ponašanja u socijalnim sukobima, egocentrizam i niska kooperativnost u brizi za druge karakterišu pobjeđivanje, dok niska kooperativnost u brizi za druge i niska angažovanost u brizi za sebe karakterišu izbjegavanje.

Ispitivanjem ova dva fenomena moglo bi se sagledati prije svega, koliko je egocentrizam kao osobina ličnosti sa svojim karakteristikama kako ih je opisao Lapsley, zastupljena među adolescentima, a onda i koliki udio ima u izboru obrasca ponašanja koji će mlada osoba preferirati kada se nađe u konfliktnoj situaciji.

METODOLOŠKI DIO ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja je ispitati relacije između adolescentskog egocentrizma i obrazaca ponašanja koje adolescenti ispoljavaju u socijalnim sukobima. Ovakav problem istraživanja zasnovan je na Kilman i Tomasovoj teoriji u kojoj pomenuti autori naglašavaju da izbor obrasca ponašanja u socijalnim sukobima zavisi od stepena izraženosti egocentrizma.

Cilj istraživanja je utvrditi da li postoje statistički značajne razlike u izboru saradnje kao socijalno poželjnog, ili izbjegavanja i pobjeđivanja kao socijalno nepoželjnih obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima, u zavisnosti od stepena prisutnosti egocentrizma kod adolescenata, odnosno njihovog naglašavanja vlastite jedinstvenosti, svemoćnosti i neranjivosti.

Hipoteza

H1 – Postoje statistički značajne razlike u izboru obrasca ponašanja u socijalnom sukobu u zavisnosti od stepena izraženosti egocentrizma kod adolescenata. Adolescenti koji postižu više skorove na subskalama egocentrizma češće biraju pobjeđivanje kao obrazac ponašanja, dok su oni koji postižu niže skorove skloniji izboru saradnje ili izbjegavanja/prilagođavanja kao obrascu ponašanja u socijalnim sukobima.

Utemeljenje za ovakvu postavku hipoteze bazira se na shvatanju da izražena visoka angažovanost za sebe (egocentrizam), o kojoj su u svojoj teoriji govorili Kilman i Tomas (1975), vodi češćem izboru pobjeđivanja kao obrasca ponašanja, okarakterisanog, prema mišljenju Weeks (2007), kao socijalno nepoželjnog obrasca u socijalnim sukobima. Lapsley vjeruje da su učestali konflikti među djecom neophodni uslov kognitivnog razvoja u cjelini (Lapsley, 1993). Posmatrajući sebe kao jedinstvene, neranjive i svemoćne, adolescenti teže da iz sukoba izađu kao “pobjednici”.

METOD, TEHNIKE I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

U skladu s koncepcijom istraživanja, korišten je metod sistematskog neeksperimentalnog istraživanja, te metod teorijske analize radi teorijskog razmatranja problema istraživanja i upoznavanja sa dosadašnjim istraživanjima o problemu. Od postupaka za obradu podataka korišten je hi-kvadrat test kao pokazatelj razlika među ispitanicima u odnosu na ispitivane varijable.

U ovom istraživanju korišteni su sljedeći instrumenti:

1. *Skala za ispitivanje egocentrizma u adolescenciji* (NPFS: The New Personal Fable Scale; Lapsley i sar., 1989; Goossens i sar., 2002; Galović, 2016) originalno se sastoji od 46 čestica s subskalama lične jedinstvenosti, neranjivosti i svemoćnosti.
2. *Skala za ispitivanje obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima* (Tatalović, Vlah i Mejovšek, 2012). Tvrdnje su osmišljene oslanjajući se na teorijske koncepte petofaktorskog modela obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima koji su opisani u okviru Weeksovog modela. Skala je Likertovog tipa i sastoji se od 22 ajtema.

UZORAK

Uzorak na kome je sprovedeno ovo istraživanje obuhvata 145 učenika srednje škole. Od ukupnog broja, 72 ispitanika je ženskog, a 73 ispitanika je muškog pola. Uzorak je približno ujednačen po polu. Uzrast ispitanika je u rasponu od 15 do 18 godina. Ispitanici su birani metodom prigodnog uzroka.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U ovom dijelu rada predstavljeni su dobijeni rezultati u okviru istraživanja. Prvenstveno su predstavljene vrijednosti Kolmogorov-Smirnov testa za provjeru normalnosti raspodjele rezultata na skali za procjenu obrazaca ponašanja adolescenata u socijalnim sukobima, te adolescentskog egocentrizma. Na osnovu prikazanih rezultata u *Tabeli 1*, može se zaključiti da distribucija na skali za procjenu obrazaca ponašanja adolescenata, odstupa statistički značajno na subskali saradnja, dok na subskalama pobjeđivanje i prilagođavanje/izbjegavanje ne odstupa statistički značajno od normalne raspodjele.

Tabela 1 :

Test Normalnosti distribucije

Subskale obrazaca ponašanja	Kolmogorov-Smirnov		
	Statistika	Df	Sig.
Pobjeđivanje	.073	145	.060
Prilagođavanje/Izbjegavanje	.070	145	.05
Saradnja	.101	145	.001

Na osnovu prikazanih rezultata u *Tabeli 2* može se zaključiti da distribucija rezultata na skali za procjenu adolescentskog egocentrizma statistički značajno odstupa od normalne na subskali svemoćnost, dok na skalama neranjivost i jedinstvenost ne pokazuje značajno odstupanje.

Tabela 2 :

Test Normalnosti distribucije

Subskale egocentrizma	Kolmogorov-Smirnov		
	Statistika	Df	Sig.
Svemoćnost	.119	63	.029
Neranjivost	.103	63	.095
Jedinstvenost	.096	63	.200*

REZULTATI HI KVADRAT TESTA

Za provjeru postavljene hipoteze korišten je postupak Hi kvadrat test. Hipoteza je provjeravana kroz subskale egocentrizma i subskale obrazaca ponašanja. U tabeli 3 prikazane su relacije između neranjivosti kao prve subskale egocentrizma i tri subskale obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima.

Tabela 3:

Ispitivanje relacija između neranjivosti i obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima

<i>Obrasci ponašanja u socijalnim sukobima</i>	Egocentrizam	
	<i>Neranjivost</i>	
Pobjeđivanje	$\chi^2 = 39,76$, $df=9$, $p=.000$	
Prilagođavanje/Izbjegavanje	$\chi^2 = 14,82$, $df=9$, $p=.096$	
Saradnja	$\chi^2 = 21,76$, $df=9$, $p=.010$	

Dobijeni rezultati ukazuju da postoji statistički značajna razlika u izboru pobjeđivanja i saradnje kao obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima u odnosu na neranjivost.

Tabela 4:

Značajnost razlike u izboru obrasca ponašanja- pobjeđivanje u zavisnosti od izraženosti neranjivosti kao odlike egocentrizma

Pobjeđivanje	Neranjivost				Ukupno
	Veoma niska	Niska	Visoka	Veoma visoka	
Nikad	11 44%	9 36%	4 16%	1 4%	25 100%
Rijetko	4 9,1%	14 31,8%	21 47,7%	5 11,4%	44 100%
Često	5 9,3%	20 37,0%	21 38,9%	8 14,8%	54 100%
Uvijek	0 0,0%	2 9,1%	12 54,5%	8 36,4%	22 100%

$\chi^2 = 39,76$, $df=9$, $p=.000$

Adolescenti koji postižu visoke rezultate na neranjivosti, najčešće biraju pobjeđivanje kao obrazac ponašanja. Ovakve osobe pokazuju nisku kooperativnost i brigu za druge, stavljajući svoje potrebe na prvo mjesto uz uvjerenje da ih niko ne može osporiti na putu njihovog zadovoljenja. Zbog ličnih interesa sklone su pokoravanju drugih osoba.

Tabela 5:

Značajnost razlike u izboru obrasca ponašanja-saradnja u zavisnosti od izraženosti neranjivosti kao odlike egocentrizma

Saradnja	Neranjivost				Ukupno (%)
	Izrazito niska	Niska	Visoka	Izrazito visoka	
Nikad	2 9,5%	7 33,3%	7 33,3%	5 23,8%	21 100%
Rijetko	1 2,4%	14 33,3%	21 50,0%	6 14,3%	42 100%

Često	6 11,8%	14 27,5%	24 47,1%	7 13,7%	51 100%
Uvijek	11 35,5%	10 32,3%	6 19,4%	4 12,9%	31 100%
Ukupno (%)	20 13,8%	45 31,0%	58 40,0%	22 15,2%	145 100%

$$\chi^2 = 21,76, \quad df=9, \quad p=.010$$

Predstavljeni rezultati pokazuju da visoko izražena neranjivost kao odlika egocentrizma u adolescenciji, vodi rjeđem izboru saradnje kao obrasca ponašanja u socijalnim sukobima. Drugim riječima, osobe koje sebe doživljavaju kao neranjive osobe, koje imaju izrazito mali, ili nikakav rizik da budu povrijeđene i pobjeđene, rijetko biraju da sarađuju sa drugima i da probleme izazvane sukobom rješavaju kompromisom.

U tabeli 6 prikazane su relacije između svemoćnosti kao druge subskale egocentrizma i tri subskale obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika u izboru obrazaca ponašanja u odnosu na svemoćnost.

Tabela 6:
Ispitivanje relacija između svemoćnosti i obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima

Obrasci ponašanja u socijalnim sukobima	Egocentrizam		
	Subskala Svemoćnost		
Pobjeđivanje	$\chi^2=52,90,$	$df=9,$	$p=.000$
Prilagođavanje/Izbjegavanje	$\chi^2 =33,37,$	$df=9,$	$p=.000$
Saradnja	$\chi^2 =26,87,$	$df=9,$	$p=.001$

Dobijeni rezultati u tabeli 7 impliciraju da adolescenti sa visoko izraženom svemoćnošću često biraju pobjeđivanje kao način rješavanja mogućih prepreka u socijalnim odnosima, smatrajući svoje sposobnosti dovoljno razvijenim za suprostavljanje svim izvorima potencijalnih konflikata.

Tabela 7:
Značajnost razlike u izboru obrasca ponašanja-pobjeđivanje u zavisnosti od izraženosti svemoćnosti kao odlike egocentrizma

Pobjeđivanje	Svemoćnost				Ukupno
	Veoma niska	Niska	Visoka	Veoma visoka	
Nikad	13 52%	5 20%	5 20%	2 8%	25 100%
Rijetko	7 15,9%	12 27,3%	24 54,5%	1 2,3%	44 100%
Često	3 5,6%	20 37,0%	25 46,3%	6 11,1%	54 100%
Uvijek	1 4,5%	2 9,1%	10 45,5%	9 40,9%	22 100%

$$\chi^2 = 52.90; \quad df= 9; \quad p = 0.000$$

Tabela 8:
Značajnost razlike u izboru obrasca ponašanja-izbjegavanje/prilagodavanje u zavisnosti od izraženosti svemoćnosti kao odlike egocentrizma

Izbjegavanje/ prilagodavanje	Svemoćnost				Ukupno (%)
	Izrazito niska	Niska	Visoka	Izrazito visoka	
Nikad	3 13,0%	7 30,4%	4 17,4%	9 39,1%	23 100%
Rijetko	5 9,6%	19 36,5%	24 46,2%	4 7,7%	52 100%
Često	5 13,2%	8 21,1%	21 55,3%	4 10,5%	38 100%
Uvijek	11 34,4%	5 15,6%	15 46,9%	1 3,1%	32 100%
Ukupno (%)	24 16,6%	39 26,9%	64 44,1%	18 12,4%	145 100%

$$\chi^2 = 33,37, \quad df = 9, \quad p = .000$$

Ovako predstavljeni rezultati jasno ukazuju da se dobijena značajna razlika očitava u tom pravcu da što je izraženija svemoćnost kod ispitanika, on znatno rjeđe bira izbjegavanje kao obrazac ponašanja u socijalnim sukobima i obrnuto. Rezultati mogu biti objašnjeni činjenicom da osobe koje sebe doživljavaju kao svemoćne nisu sklone da biraju izbjegavanje kao obrasca ponašanja. Te osobe teže da dokažu svoje vrijednosti, te da u sukobima njihovo mišljenje bude uticajno.

Stoga, izbjegavanje ne predstavlja način za dolaženje do takvog cilja. Sa druge strane, kada kod osobe svemoćnost nije izražena, izbor izbjegavanja kao obrasca ponašanja u socijalnim sukobima je češći. Ove osobe ne teže da nametnu svoje sisteme vrijednosti, niti da vrše uticaj na druge, pa izbjegavanjem sprječavaju dalji razvoj sukoba.

Tabela 9:
Značajnost razlike u izboru obrasca ponašanja-saradnja u zavisnosti od izraženosti svemoćnosti kao odlike egocentrizma

Saradnja	Svemoćnost				Ukupno (%)
	Izrazito niska	Niska	Visoka	Izrazito visoka	
Nikad	1 4,8%	11 52,4%	5 23,8%	4 19,0%	21 100%
Rijetko	6 14,3%	13 31,0%	20 47,6%	3 7,1%	42 100%
Često	5 9,8%	10 19,6%	29 56,9%	7 13,7%	51 100%
Uvijek	12 38,7%	5 16,1%	10 32,3%	4 12,9%	31 100%
Ukupno (%)	24 16,6%	39 26,9%	64 44,1%	18 12,4%	145 100%

$$\chi^2 = 26,87, \quad df = 9, \quad p = .001$$

Dobijeni rezultati pokazuju da ispitanici koji imaju umjereno visoku svemoćnost kao odliku egocentrizma u adolescenciji, variraju u izboru saradnje kao obrasca ponašanja u socijalnim sukobima. S obzirom na to da su osobe sa ovom osobinom sklone da preuveličavaju svoj uticaj i nameću drugima svoje stavove, može se zaključiti da je izbor saradnje sa drugima u socijalnim sukobima ponekad dobra opcija za isticanje sebe, dok u drugim nije tako. Drugim riječima, ponekad je moguće kroz saradnju više izraziti sopstveni uticaj, dok druge situacije to ne dozvoljavaju. Adolescenti koji sebe doživljavaju kao svemoćne, procjenjuju situaciju u kojoj se

nalaze, te postupaju u skladu sa sopstvenim procjenama.

U tabeli 10 prikazane su relacije između jedinstvenosti kao treće subskale egocentrizma i tri subskale obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima. Rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika u izboru pobjeđivanja kao izbora ponašanja u odnosu na svemoćnost.

Tabela 10:
Ispitivanje relacija između jedinstvenosti i obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima

<i>Obrasci ponašanja u socijalnim sukobima</i>	Egocentrizam		
	<i>Subskala Jedinstvenost</i>		
Pobjeđivanje	$\chi^2 = 26,84$,	df=9,	p=.001
Prilagođavanje/Izbjegavanje	$\chi^2 = 9,79$,	df=9,	p=.368
Saradnja	$\chi^2 = 8,26$,	df=9,	p=.508

Adolescenti koji pokazuju nizak nivo jedinstvenosti često biraju pobjeđivanje kao obrazac ponašanja u socijalnim sukobima. Uviđanje da na svijetu ne postoje dvije potpuno iste osobe, sa istim stavovima, vrijednostima i interesovanjima, može doprinijeti adolescentu da razumije vlastitu jedinstvenost. Samim tim što zna da je jedinstven, adolescentu ne treba pobjeda u socijalnom sukobu da bi to potvrdio.

Tabela 11:
Značajnost razlike u izboru obrasca ponašanja-pobjeđivanje u zavisnosti od izraženosti jedinstvenosti kao odlike egocentrizma

Pobjeđivanje	Jedinstvenost				Ukupno
	Veoma niska	Niska	Visoka	Veoma visoka	
Nikad	11 44%	7 28%	6 24%	1 4%	25 100%
Rijetko	7 15,9%	14 31,8%	12 27,3%	11 25%	44 100%
Često	3 5,6%	22 40,7%	20 37%	9 16,7%	54 100%
Uvijek	2 9,1%	5 22,7%	7 31,8%	8 36,4%	22 100%

$\chi^2 = 26,84$, df=9, p=.001

ZAKLJUČAK

Na osnovu dobijenih rezultata, moguće je izvesti generalni zaključak. Zaključujemo da distribucija na subskalama egocentrizma statistički značajno odstupa od normalne na skali svemoćnosti, dok na skalama neranjivost i jedinstvenost odgovara normalnoj raspodjeli. Takođe, analizom podataka na skalama obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima, pokazalo se odstupanje na subskali saradnja u pravcu njene više izraženosti na uzorku istraživanja, dok distribucija prilagođavanja/izbjegavanja i pobjeđivanja ne odstupa statistički značajno od normalne raspodjele.

Primjenom hi kvadrat testa dobijeni su rezultati kojima je početna hipoteza potvrđena. Naime, pokazalo se da postoji statistički značajna razlika u izboru obrazaca ponašanja u socijalnom sukobu u zavisnosti od stepena izraženosti adolescentskog egocentrizma. Adolescenti kod kojih su visoko izraženi svemoćnost i neranjivost kao oblici egocentrizma, češće biraju pobjeđivanje kao oblik ponašanja u socijalnim sukobima. Suprotno tome, rijetko biraju da sarađuju sa drugima kao i da probleme izazvane sukobom rješavaju kompromisom. To znači da su za takve adolescenate karakteristični niska kooperativnost i briga za druge. Usmjereni su na zadovoljenje vlastitih potreba, te stavljanje ličnih interesa na prvo mjesto, čak i po cijenu pokoravanja i ugrožavanja drugih.

Ovako dobijene podatke moguće je objasniti samom razvojnom dobi ispitanika. Naime, činjenica je da je adolescencija period preispitivanja, testiranja vlastite ličnosti. U ovoj fazi razvoja djeca su sklona vjeri da su bolja od drugih, da posjeduju sposobnosti kojima mogu promijeniti svijet, te da su jedinstveni i posebni. Zbog toga su u socijalnim odnosima sklona takmičenju i dokazivanju, što ih čini spremnijim da zanemare interese drugih, kako bi potvrdili pozitivna uvjerenja koja imaju o sebi samima.

Istraživanje adolescencije, te promjena koje kao razvojna faza nosi, ima dugu tradiciju u psihologiji. Ovo istraživanje doprinosi razumijevanju jednog od bitnih faktora koji se sem u ranom djetinjstvu, ponovo očitava u adolescenciji, a to je egocentrizam. Razumijevanjem odlika egocentrizma, razumijevanje strategija kojim adolescenti rješavaju socijalne sukobe, postaje veće. Međutim, svakako je potrebno sprovesti i dodatna istraživanja radi utvrđivanja većeg broja faktora koji bi, pored egocentrizma, bili značajni za objašnjenje izbora obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima u periodu adolescencije.

LITERATURA

- Alberts, A., Elkind, D. i Ginsberg, S. (2007). The personal fable and risk-taking in early adolescence. *Journal Youth Adolescence*, 36, 71-76.
- Allison, B., (2000). Parent-adolescent conflict in early adolescence: Research and implications for middle school programs. *Journal of Family and Consumer Sciences Education*, 18.
- Bojčić, K. (2015). *Prevenција ovisnosti o kockanju kod adolescenata*. Osijek: Filozofski fakultet, psihologija.
- Chambers, J. & Dreu, C. (2014). Egocentrism drives misunderstanding in conflict and negotiation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 51, 16-26.
- Galović, I. (2016). *Odnos fenomena lične priče, moralnih vrijednosti i rizičnog ponašanja kod adolescenata*. Rijeka: Filozofski fakultet, psihologija.
- Goossens, L., Beyers, W., Emmen, M. i Aken, M. (2002). The imaginary audience and personal fable: factor analyses and concurrent validity of the "New Look" measures. *Journal of Research on Adolescence*, 12, 193-215.
- Havelka, N. (2005). *Uvod u psihologiju međuljudskih odnosa u obrazovanju*. Beograd: Centar za primjenjenu psihologiju.
- Hill, P. L., Gadbois, S. i Lapsley, D. K. (2008). Personal fable ideation moderates risk and adjustment outcomes in emergent adulthood. *Society for Research on Adolescence*, 3.
- Hrnjica, S. (2005). *Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti*. Beograd: Naučna knjiga.
- Kilman, R., Thomas, K.W. (1975). Interpersonal conflict-handling behavior as reflections of Jungian personality dimensions. *Psychological Reports*, 37, 971-980.
- Laursen, B., Collins, A. (1994). Interpersonal Conflict During Adolescence. *APA*, 115, 197-209.
- Petrović, D., (2009). Specifičnosti vršnjačkih konflikata u adolescenciji. *Odjeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet Beograd*, 42, 221-238.
- Petrović, J. (2010). Karakteristike vršnjačkih konflikata u adolescenciji. *Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Novi Sad*. 223-237.
- Tatalović, S., Vlah, N., Mejovšek, M. (2012). Stavovi prema obrascima ponašanja adolescenata u socijalnim sukobima. *Naklada Slap*, 2, 141-156.
- Vlah, N., Lončarić, D., Tatalović, S., (2010). Vrijednosne orijentacije učenika strukovnih škola kao prediktori obrazaca ponašanja u socijalnim sukobima. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja Rijeka*, 47, 31-40.
- Vlah, N., (2010). Relacije između stavova o obrascima ponašanja u socijalnim sukobima i razina poremećaja u ponašanju adolescenata. *Dječji vrtić Rijeka*.
- Vlah, N., Pinoza, Z., (2011). Stavovi studenata učiteljskog fakulteta u Rijeci o obrascima ponašanja u socijalnim sukobima. *Učiteljski fakultet Rijeka*.
- Vranješević, J. (2003). *Vršnjačka medijacija: Od svađe slađe*. Beograd: Njemačka organizacija za tehničku saradnju.
- Vranješević, J. (2004). Participacija i razvoj u adolescenciji. *Odsjek za pedagogiju Beograd*, 1, 60-67.

Summary

The subject of this research is adolescent egocentrism. The adolescent egocentrism is characterized by the ability to take care of the thoughts of others, or the belief that others are preoccupied with the appearance and behavior of the adolescent. The problem of research is to examine the relationships between adolescent egocentrism and patterns of behavior that adolescents manifest in social conflicts. Forms of behavior in social conflicts are structured responses or groups of specific behaviors that people use in conflicts. According to Week's model of behavior patterns in social conflicts, there are five different types of behavior: cooperation, adaptation, avoidance, compromise and winning. The aim of the research is to determine if there are statistically significant differences in the choice of cooperation, as a socially desirable, or avoiding and winning, as socially undesirable, patterns of behavior in social conflicts, depending on the degree of presence of egocentrism at middle adolescents. This research is systematically non experimental, and it was done on a sample of 145 secondary school students. Of the total, 72 respondents were female and 73 were male. The age of the respondents ranged from 15 to 18 years. The results of the study showed that there are statistically significant differences in the choice of behavioral patterns of adolescents, depending on the degree of expression of adolescent egocentrism. Adolescents who have a high degree of egocentrism mostly are choosing winning as a form of behavior, as opposed to adolescents who are more often choose cooperation / compromise and adaptation / avoidance in social conflicts and have low degree of egocentrism.

Keywords: adolescent egocentrism, patterns of behavior in social conflicts

РАЗРЕДНА НАСТАВА

Ивана Милутиновић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Студијски програм за разредну наставу

ТЕОРИЈСКО–МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ПРОУЧАВАЊУ ЛЕКСИКЕ У НАСТАВИ ЈЕЗИКА ЗА МЛАЂИ УЗРАСТ УЧЕНИКА

Апстракт: Лексикологија (грчки лексис-ријеч и логос-учење) јесте лингвистичка дисциплина која се бави проучавањем лексике (ријечи) једног језика – њеним поријеклом, значењем, обимом, структуром, стилским вриједностима и другим особинама. Обухвата ријечи као основне језичке јединице, положај ријечи у низу других језичких јединица, проблем појединих ријечи и њихових граница, лексичко значење ријечи, употребу ријечи у разним говорним жанровима, експресивно-стилску обојеност, развитак ријечи итд. Са тог становишта проучавање лексике у настави веома је значајан наставни садржај и заступљен је на свим нивоима школовања.

Требало би да учник током лексичких вјежбања у школи: повећа број ријечи у својој рјечнику, открије и усвоји нова значења истих ријечи, научи правилно изговарати и писати ријечи, упозна облике ријечи, научи међусобно повезивати ријечи у синтагме и реченице. Покушаћемо у овом раду да дамо адекватне моделе лексичких вјежби које се могу изводити у настави млађих разреда основне школе. У раду ћемо користити дескриптивну и аналитичко – синтетичку методу.

Кључне ријечи : лексема, лексикологија, лексичке вјежбе, настава језика и млађи школски узраст.

УВОД

Лексика је скуп ријечи једног језика. Свака појединачна ријеч тј. свака појединачна језичка јединица зове се лексем. Лексика свакога језика чува се у рјечнику. Привремено се у рјечнику чува зато што се језик увијек богати новим ријечима па се и рјечници стога морају допуњавати.

Лексикологија је дио науке о језику која проучава ријечи. За разлику од реченице која је основна јединица комуникације, ријеч је основна јединица именовања ствари, радњи, појава, тј. појмова уопште. Да би скуп гласова могао бити ријеч, потребно је да се одликује сљедећим минималним бројем особина:

Да има гласовно обличје, које ће у писаном језику бити означено словима, па ће се у том језику речју сматрати онај скуп гласова који има графемско обличје;

Да нема више од једног акцента;

Да има значење, тј. да се као знак везује за неки појам и

Да има синтаксичку функцију (Станојчић- Поповић, 1997).

Предмет лексикологије је и проучавање окамењених веза ријечи, тј. фразеологизама. Дио лексикологије који се бави начелима и методама састављања и кориштења рјечника зове се лексикографија. Дио лексикологије који се бави проучавањем настанка и развитка ријечи зове се етимологија. Она утврђује етимон ријечи - њен првобитни облик. Значење ријечи проучава семантика или семасиологија. Обје те гране лексикологије се међусобно прожимају. Нарочито је зависно проучавање поријекла и развоја ријечи од њене форме и значења (Савић, 2000).

Ученик треба да овлада и акустичким, морфолошким, семантичким, стилским и другим вриједностима ријечи. Он ће упознати акценат, интонацију ријечи, научити да правилно употребљава њен облик и да богати свој рјечник усвајањем нових ријечи и упознавањем њихових многобројних значења. Сазнаће шта су то лексичка, шта граматичка а шта стилска значења ријечи.

---

* ivana.milutinovic28@gmail.com

Научиће да лексичко значење чини именовање: предмета, бића, радњи, особина, количине, итд; граматичко (допунско): падежна значења, значења рода, броја, времена, лица; а стилско: емоционална обојеност лексике. Ученик гријеши и у лексичким, и у граматичким и у стилским значењима ријечи. Зато треба вјежбати ученике у све три та вида.

ТИПОВИ ЛЕКСИЧКИХ ЗНАЧЕЊА

Права значења. Ријечи могу имати разна лексичка значења. Најчешће су њихова *права* значења. Нпр. ријечи: *сто, столица, кућа, школа, планина, ријека*, итд. употребијене су у свом правом значењу у реченицама: *Кућа је оштећена. – Сто је уништен. – Столица је поломљена. – Школа је поправљена. – Планина је обрасла шумом. Ријека је надошла.*

Већина наведених ријечи (*кућа, сто, столица, школа, планина, ријека*) и других њима сличних употребијена је у свом конкретном значењу. Међутим, ријечи : *радост, туга, весеље, жалост, страх, нада, љепота, младост, старост* јесу апстрактног значења. Језици почивају на конкретним значењима ријечи, а апстрактних ријечи имају онолико колико су развијени. У развијенијим језицима је и више апстрактних ријечи.

Пренесена значења. Ријечи могу имати и пренесена значења: метафорично, метонимијско и симболично.

Метафоре су честе у нашем језику. Код њих се успоставља веза између два појма по сличности код којих се не помиње појам са којим се пореди. Појмови се везују истим обиљежјима њих оба, нпр. појмови зец и плашљив човјек имају заједничко обиљежје да су плашљиви, па ће метафора гласити за плашљива човјека: *Он је зец.* Обиљежје за два појма може бити: боја, облик, особина, мјесто, функција, осјећање. Нпр.: *глава* (као дио човјековог тијела) и *глава шећера, лисица* (шумска животиња) и *лисица* (лукав човјек)...

Метафора је нарочито карактеристична за пјеснички језик, као средство повезивања у свијести разних појмова помоћу асоцијације по сличности, као и средство оживљавања слике. Зато је као стилска фигура великих могућности, метафора предмет проучавања и теорије књижевности (Станојчић- Поповић, 1997).

И у метонимији је изражена веза између два појма, али логичка, нпр.: *Живи од својих десет прстију* (значи живи од свога рада), *Кад устане кука и мотика* (кад устане просјак и сељак), *Има кров над главом* (има кућу), *Од колијевке па до гроба* (од рођења до смрти) и сл.

Симболи

Под симболом се подразумева конкретан предмет којим се упућује на апстрактни појам (или више појмова) нпр.: *палма*>вјерност, *застава*>народност, *крст*>хришћанство, *голуб*>невиност. И метафорична, и метонимијска, и симболична значења ријечи, као и пренесена значења, јесу и **семантички неологизми** (Савић, 2000).

ЗНАЧЕЊА РИЈЕЧИ

Ријечи могу бити: многозначне (**полисеми**), различитог облика са истим или сличним значењем (**синоними**), истог облика са различитим значењем (**хомоними**), супротног значења (**антоними**), те блиске по звучању које потичу од истог коријена, али различитог значења (**пароними**).

Лексичке вјежбе оспособљавају ученике за усвајање значења ријечи и тиме развијају осјећај за језик. Према садржају увјежбавања оне се дјеле на вјежбе са синонимима и антонимима, вјежбе са архаизмима и неологизмима, вјежбе са хомонимима и вјежбе са тематским скупинама ријечи. (Росандић, 2002). Према Росандићу, хомонимске вјежбе се у млађим разредима не спроводе због сложености, а вјежбе са архаизмима и неологизмима само везано уз читање и разговор о

одрђеним текстовима. Вјежбе са тематски скупинама ријечи прилагођене су доби ученика у млађим разредима због своје примјењивости у настави језика и настави усменог и писменог језичког изражавања. Вјежбе са синонимима и антонимима погодне су за провођење у млађим разредима, наравно, увијек уз садржаје који су ученицима блиски и разумљиви.

Полисемеи. У лексичко-семантичком систему једној ознаци може понекад одговарати само једно значење. У том случају иста ознака има исто значење. Овакве ријечи код којих постоји такав симетрични однос између израза и значења зову се једнозначним или моносемичним ријечима. Осим једнозначних има и ријечи које имају више значења. Код њих је асиметричан однос између израза и садржаја - једном формативу одговара више значења. Такве ријечи зову се вишезначним или полисемичним, а појава полисемија (грчки поли-много, сема-знак)(Савић,2000).

Ријечи као што су: крило, глава, рука, земља, коријен, језик, струја, лист јесу вишезначне (полисемичне), јер ријеч крило значи: крило птице, крило авиона, прозорско крило, мајчино крило; глава представља -дио човјековог тијела, старјешину породице, живот; земља-материју, небеско тијело, отаџбину; коријен-дио биљке у земљи, коријен ријечи, поријекло неке појаве итд. Полисемичност ријечи добија се тако што се појам који се означава другом ријечи доводи по некој сличности у везу са употребљеном ријечи, нпр., ријеч језик као орган говора доведен је у везу са средством комуникације јер им је заједничко што се језиком као органом за говор производе језички знаци помоћу којих се комуницира.

Вјежбе у откривању вишезначности ријечи имају посебну стилску функцију. За њих је као и за све остале лексичке вјежбе неопходно припремити довољно језичке грађе и подстаћи ученике на истраживање. За почетни подстицај погодни су примјери из Андрићеве *Приче о кмету Симану*. (Ибрага казује :“Шљиве су мирне, а колико их буде требало смиривати, умијем их и ја смирити“). Ученици ће, уз одговарајуће усмјерење, уочити да је ријеч двозначно употријебљена, а осјетиће и стилску функцију тога поступка.

Синоними (грчки *синонимос*- истоимен) јесу ријечи различитог гласовног или графемског склопа, различите по настанку, али истог или сличног значења.

О истозначности ријечи постоје у науци врло различита мишљења. Неки разликују двије врсте синонима: једну врсту чине ријечи које имају сасвим исто значење и може се употријебити било који синонимски израз, а да се не промијени ни нијанса значења, нпр.: бринути се и старати се; брз и хитар; добротвор и добротвор; драг и мио; љутина и срџба; хљеб и крух; гвожђе и жељезо, итд.; а другу оне ријечи које не значе сасвим исто, него међу њима постоје мање или веће разлике у значењима, нпр.: бојати се, плашити се, препадати се; луд, глуп; хладан и студен; млак и топао итд (Симеон 1969)

Када примјењујемо поступак објашњавања нове ријечи познатом ријечи користимо заправо лексичку вјежбу тражења синонимског пара или низа. При том се уважава чињеница да се развој дјечијег говора не завршава поласком у школу али и да се поједини видови говора не развијају једнакомјерно у свим развојним раздобљима (Ковачевић и Кувач, 2004). „Мало је ријечи које су потпуно једнаке семантички (апсолутни, потпуни синоними), најчешће је непотпуна, дјелимична синонимија“ (Дешић 1983: 34).

Зато је најтачније рећи да су синоними ријечи са најчешће блиским, а ријетко истим значењем. *Хомоними* (грчки *хомонимос* – једнак именом) јесу ријечи истог облика, истог гласовног састава, али и различитог значења. Хомоними могу бити прави и неправни.

Прави хомоними су ријечи (двје или више) потпуно једнаке по свом фонетском, графемском и граматичком облику, а различите по значењу, нпр.: коса (на глави, алатљика за кошење и нагнута површина бријега), част (дио нечега и понос), кључ (метално оруђе за отварање врата и млаз течности), пол (мушки, женски и географски, сјеверни и јужни), пут (боја коже и саобраћајница) и сл. Хомоними нису ни у каквој значењској вези. Они се само случајно подударaju.

Неправи хомоними су хомографи и хомоформи. Они имају само неке особине хомонима. **Хомографи** су ријечи истог графемског, а различитог изговорног значења, нпр.: град (насеље) и град (лед из облака), лук (врста поврћа) и лук (савијени дио код стријеле), рад (дјелатност) и рад (који жели, вољан). **Хомоформи** се поклапају само у понеком од њихових граматичких облика, нпр. број - врста ријечи и број – у значењу радње, бројати. Због тога се они и називају **граматичким хомонимима**. Због свог двосмисленог значења хомоними су предмет игре ријечима, духовитости, шала, а понекад и погрешних мишљења у науци (Савић, 2000).

Антоними (од грчке анти-против, према, онома-име) јесу ријечи међусобно супротног значења. Ученици се обавјештавају у школи о антонимима као ријечима супротног значења, за које је нужно постојање квалитативне ознаке те да их као таквих има највише као придјева и прилога (добар-зао, вриједан-лијен, брзо-споро, радосно-тужно), затим глагола (почети-завршити, устати-лећи) и именица посталих од антонимских придјева (свјетлост -тама, врућина-хладноћа).

По свом саставу, антоними се могу подијелити на двије групе, које чине:

1. Антоними различитих коријена : црн – бијел; живот-смрт; радост - жалост; сјевер - југ; горе – доље; топло - хладно, и
2. Антоними истих коријена, какви су: доћи – отићи; пријатељ - непријатељ; миран - немиран; ући - изаћи; мјере - противмјере.

У овим другим, који су резултат грађења помоћу префикса, супротно значење добија се супротстављањем значења префикса значењу саме ријечи којој се додаје, а не међусобним супротстављањем значења коријена ријечи (миран: не + миран), или се добија супротстављањем значења префикса (над + летјети: под + летјети) (Станојчић-Поповић, 1997).

Пароними (грчки паронимон – сродна ријеч) јесу ријечи које потичу од истог или сличног коријена, међусобно су сличне по звучању, а различите по значењу, нпр.: адресат -адресант, сусједни - сусједски, фабрикат - фабрикант, лажан - лажљив, чудна - чудесна, писмен - писан итд. Наведени пароними су прави пароними јер су изведени од исте основне ријечи, нпр. ријечи адресат и адресант од адреса, сусједни и сусједски од сусјед, фабрикат и фабрикант од фабрика и сл. Ако пароними нису изведени преко исте ријечи, онда су то неправни пароними, нпр.: заспем и заспим (прва од ријечи засути, а друга од заспати) или превоз и пренос (прва преко превозати, а друга преко преносити) итд.

Често се дешава да ученици не осјећају разлике између појединих значења: *интерес* и *интересовање*, *мајстор* и *мајсторски*, *чистота* и *чистоћа*. Ученицима се морају прокоментарисати два - три примјера, нпр. *расположење* (значи психичко стање у коме се неко налази) и *располагање* (нечим неко располаже) или *интерес* (значи корист) *интересовање* (означава занимање за нешто) итд.

ЛЕКСИЧКЕ ВЈЕЖБЕ У НАСТАВИ ЈЕЗИКА

Лексеми чине основну вриједност једног језика. Ријечи, састављене из гласова, односно слова, а и саме елементи већих цјелина, носиоци су фонетских, морфолошких, семантичких, стилских и других особина једног језика. Због тога се лексика и проучава у школама на свим новоима (Савић, 2000).

Било би корисно на скоро сваком часу радити са ученицима петоминутне лексичке вјежбе које би их подстицале да размишљају о ријечима и њиховим значењима. Понекад се те вјежбе могу уклопити у тему часа, али и не морају. Смисао оваквих задатака био би подстицање ученика да размишљају о значењима ријечи које знају као и оних са којима се срећу први пут. Најсврхисходнији и најдјелотворнији су задаци у којима се вјежбају синонимија, полисемија и творба ријечи. Полисемија и творба ријечи представљају најбогатије начине настанка нових ријечи и значења у нашем језику (Драгићевић, 2012).

Требало би да ученик током лексичких и семантичких вјежбања у школи:

Повећа број ријечи у свом рјечнику,
Открије и усвоји нова значења истих ријечи,
Научи правилно изговарати и писати ријечи,
Упозна облике ријечи,
Научи међусобно повезивати ријечи у синтагме и реченице,
Упозна значења ријечи (основна и остала),
Употријеби најпримјереније ријечи у одређеним ситуацијама изражавања (Савић, 2000).

Та вјежбања, ако се добро организују, могу бити веома функционална. Са овим вјежбањима се не прекида када се остваре задаци припремног периода, него се изводе све вријеме школовања у млађим разредима основне школе. Фонд ријечи ученика који долазе у први разред веома је различит и квантитативно неуједначен. Он квантитативно и квалитативно зависи од одређених фактора:

Од социјалног поријекла ученика (да ли дијете долази из сеоске, градске или приградске средине; дјеца развијених социјалних средина имају богатију лексику);

Од породичних околности (дјеца из образованијих породица имају богатији рјечник);

Од утицаја средстава јавног информисања, посебно радија и телевизије (дјеца која интензивније слушају и гледају радио-телевизијске програме имају богатији рјечник) и других фактора (промјена животне средине, донекле пол дјетета, предшколско образовање итд.) (Милатовић, 2005).

ПРИМЈЕРИ ЛЕКСИЧКИХ ВЈЕЖБАЊА У ШКОЛИ

Означавање дужином вокала

Да би ученици осјетили како дужина изговора појединих самогласника утиче на значење ријечи, могу им помоћи вјежбања заснована на оваквим примјерима:

*У шуми шуми поток. Шуми у шуми поток.
У гори гори ватра. Гори у гори ватра.
Жени се жени брат.*

Овакве вјежбе се могу практиковати у сваком школском добу, почевши од другог разреда основне школе па до завршног разреда специјално усмјерених средњих школа. Ученицима се указује, они заправо и сами откривају да се једино говором могу направити и истаћи разлике између значења појединих ријечи, те да је ту писмо непоуздано. Нпр., у написаној реченици: Врана је врана – не можемо одредити која је ријеч именица, а која придјев, шта је у њој субјекат, а шта предикат, јер се све може и обрнуто схватити. Тек у изговореној реченици и то под условом да говорник осјећа и остварује разлике у дужини вокала испољиће се једна од три могућности (Николић, 1992).

Разликовање облика по дужини изговора

Поједини облици ријечи исто се пишу, али различито изговарају. При томе је често пресудна диференцијална улога вокалских дужина у акцентованим и неакцентованим слоговима. Ту појаву ће лако уочити и ученици у нижим разредима основне школе ако се обрада броја именица пропрати говорном вјежбом овакве врсте:

1. *Ова књига ми је дража од осталих књига.*
2. *Много је поља, али од нашег поља нема љепшег.*
3. *Путеви из околних села воде до нашег села.*

Примјери су изразито упрошћени јер вјежбања ове врсте треба да почну у другом и трећем разреду основне школе и да се често изводе још док ученици нису упознали значења појединих падежа и акценатски систем. Тежиште је на стицању навика и умијења, а знање је у овој прилици секундарно. Предтеоријска обука је најсигурнији пут да ученици касније успјешно савладају

сложеније структурне цјелине, као што су системи падежа, лица, замјеница и акцената (Николић, 1992).

Осјећања

Ученички рјечник доста оскудјева ознакама за апстрактне појмове. Помањкање ријечи посебно је примјетно на подручју именовања осјећања и људских особина. Неизмјерно богатство емоција обично се своди на неколико устаљених антонима као што су срећа - несрећа, радост - жалост, љубав - мржња. У настави се још од првог разреда основне школестално сусрећемо са ситуацијама које побуђују најразноврснија осјећања. Ученик у чијем је активном рјечнику само неколико ријечи које означавају осјећања не може успјешно причати о својим доживљајима и расположењима. Умјетнички текстови пружају изванредне могућности за богаћење рјечника, али се они не користе довољно. Често се при обради неке лирске пјесме открива у њој само главно осјећање, а за то је довољан и сасвим површан осврт на текст. Но, ако се ученици истраживачки усмјере и према осталим осјећањима, анализа ће бити свестранија и успјешнија, а ученички рјечник ће се брже богатити. Уз добро вођење, ученици могу осјетити и препознати сљедећа осјећања: љубав, понос и презир, смјелост, узбуђење, жељу, забринутост, радозналост, неизвјесност, драгост, поуздање, пркос, стрепњу, занос, солидарност, злурадост, родољубље и сл. Многе од наведених именица које казују осјећања, ученици већ посједују, али више у свом пасивном него у активном рјечнику. Ријетко ћемо чути од ученика да се служе ријечима као што су узбуђење, неизвјесност, усхићење, стрепња и сл. Уз помоћ вјежбе која подрзумијева биљежење и разговор, те индивидуални и колективни рад готово сваки ученик ће усвојити по неку нову ријеч, упознаће њено значење и оспособити се да је у одрђеној прилици употријеби (Николић, 1992).

Акцелеративни рјечник

Ученике можемо упутити да свако напише што више ријечи које означавају осјећања. Лексичка вјежба се тако може повезивати са обрадом појединих врста ријечи. Што је узраст ученика виши, повећаваће се и синтетичност вјежбе, па се „рјечник осјећања“ може стварати од породица изведених ријечи. Нпр. започињемо у школи биљежење

Ријечи које означавају осјећања:

именице	глаголи	придјеви
радост	радовати се	радостан
чежња	чезнути	чежњив
понос	поносити се	поносан
патња	патити	патнички

Ученици код куће продужавају рад : свако се труди да што исцрпније наведе свој фонд ријечи које означавају осјећања. И то је први дио вјежбе. Тежиште обуке је у даљем раду (на сљедећем часу) када се удруживањем појединачних искустава обезбеђује сваком ученику да прихвати нове ријечи од других и да свој списак прошири. Појединци читају своје примјере, а остали уписују само оне ријечи које до тада нису забиљежили. При томе се економише: ријечи које се једном помену, више се не читају. Казују се само нове ријечи, које представљају допринос општем рјечнику. Тако збирни и угледни низ ријечи расте на школској табли и у ђачким свескама (Николић, 1992).

Људске особине

При обради појединих књижевних ликова пожељно је са више упорности и уз свестранију мотивацију трагати за њиховим особинама. Појединим народним причама о Ери могу се подстаћи ученици да казују и пишу ријечи (именице и придјеве) које означавају интелектуалне особине. У четвртог разреда основне школе може се захтијевати да свако открије и напише шест особина, а са сваким даљим разредом захтјев се повећава за двије особине. Ученици се упућују да упоређују, процјењују и коментаришу значења појединих ријечи. При томе могу се утврдити да неке ријечи претежно означавају духовну сналажљивост (досјетљив, домишљат, оштроуман), док друге значе и умјешност у неким практичним пословима (спретан, сналажљив). Карактерне особине, посматране са моралног становишта, групишу се у врлине и мане. Ријечи које означавају врлине и мане неопходне су при моралном процјењивању личности, па је потребно да ученици благовремено усвоје што више појмова и ријечи са тог подручја. Вјежбе се могу организовати тако што ће се ученицима понудити врлине и мане. Сваки ће ученик подвући ријечи које су му мање познате и у чије је значење несигуран, па ће њихово тумачење бити предмет посебне говорне вјежбе. При томе ће значење ријечи објашњавати претежно они ученици који дотичне ријечи носе у своме говорном искуству. Наставник ће настојати да поједине врлине и мане илуструју одговарајућим поступцима и понашањем личности у животним ситуацијама (Николић, 1992).

Један предмет - мноштво особина

Занимљива су вјежбања у откривању више особина појединих предмета и појава. Она се могу обављати уз обраду придјева, атрибута, епитета, субјекатских и објекатских скупова ријечи, а и током припремања ученика за описивање појединих предмета и појава. Тако уз именицу рука ученици могу навести двадесетак особина и саопштити их одговарајућим придјевима односно атрибутима – рука (радна, хитра, вриједна, вјешта, њежна, сигурна, бијела, црна, лака, снажна...). Настојањем да се именује што више особина неког предмета подстиче се језичко осјећање да прескочи праг конвенционалног здруживања ријечи те да се отисне на подручје пренесених значења и стваралачке примјене језика. Ученици ће се прво присјећати придјева који својим буквалним значењем казују да су *облаци* бијели, блистави, прозирни, сиви, тамни, тешки, кишни, ледени... Али кад исцрпе ту врсту могућности, онда немају више куд него да крену према пренесеним значењима. Почеће да наводе метафоричне атрибуте и персонификације, те ће облаци бити ватрени, зажарени, оловни, несташни, намргођени. Вјежбања се претежно обављају на чулним појмовима који су због својих богатих асоцијативних смерања постали поетски мотиви (Николић, 1992).

Исказивање ријечи значењем реченице

У настави се може користити низ реченица, чија су значења тако подешена да изазивају примјену различитих одредби уз исти појам. На примјер: Покажите да уз именицу вода могу стајати многи описни придјеви и означавати различите особине. То ћете учинити допуњавањем следећих реченица увијек новим придјевом:

На извору је.....вода.

Послије кише текла је.....вода.

Огледали смо се у.....води.

Грађење ријечи суфиксацијом

Вјежбе у грађењу ријечи почињу још у другом и трећем разреду основне школе, па се уз повећање захтјева његују и у средњошколској настави. Послије неколико колективно ријешених примјера типа стан-станар, станарка, станчић, становати, становник, станарина- ученицима задајемо вјежбу: Напишите што више изведених ријечи које су постале од сљедећих коријенских ријечи: зуб, пут, лијек, књига млад, читати. Рад не треба само технички спроводити, већ се посебно треба задржати на коментарисању значења и показивању разноврсних могућности. На примјер, од именице пут изводе се именице – путар, путник, путарина; деминутиви и хипокористике – путић, путања, путељак; придјев – путни; глагол – путовати и сл.

ЗАКЉУЧАК

У млађим разредима лексичке вјежбе требало би да буду дио методички осмишљене језичке комуникације у свим наставним подручјима предмета Српски језик, а највише у наставном подручју језичког изражавања. Њихову примјену би требало проширити и на остале предмете. Тиме се уважава начело корелације између наставних садржаја. Нагласак поучавања се преноси на језичку праксу што подразумева усвајање правилне употребе одређене ријечи у првом и правом значењу, а онда и с обзиром на стил, односно контекст у којем се ријеч налази.

Квалитетан наставни приступ повезује различите наставне садржаје и наставна подручја. То значи да ће се у настави књижевности код интерпретације књижевног текста често указати потреба спровођења кратке синонимске вјежбе приликом тражења значења одређене ријечи из текста. У настави језика приликом усвајања неке језичке чињенице често се уводе лексичке вјежбе како би ученици у комуникацији што очигледније усвојили наставни садржај.

Ако би се у наставном процесу препустило да ученик неорганизовано усваја нове ријечи, његов рјечник би се споро развијао и озбиљно каснио за његовим умним способностима и говорним потребама. Због тога је нужан организован начин богаћења учениковог рјечника.

Из разреда у разред учеников рјечник све је разноврснији и богатији. Он је, као и рјечник одраслих, у складу са учениковим интелектуалним и емоционалним развојем – одражава учеников степен интелигенције, образовања и емоционалности. Нешто је сиромашнији за именовања апстрактних појмова, а нарочито за означавање осјећања и људских особина. Зато је управо ту настава да ученику понуди разне ријечи из свих области живота које ће му омогућити да се природно и нормално изражава.

ЛИТЕРАТУРА

- Дешић, М. (1983) : *О лексичким синонимима*, Београд : Наш језик.
- Драгићевић, Р. (2012) : *Лексикологија и граматика у школи*, Београд : Учитељски факултет.
- Ковачевић, М., Кувач, Ј. (2004) : *Језик уџбеника и језик дјетета*, Задар : Зборник радова Дијете, одгојитељ и учитељ.
- Милатовић, В. (2005) : *Методика наставе почетног читања и писања*, Београд : .
- Николић, М. (1992) : *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд : за уџбенике и наставна средства.
- Росандић, Д. (2002) : *Од слова до текста и метатекста*, Загреб : Профил.
- Савић, Б. (2000) : *Лексика и настава лексике у школи*, Бијељина : Учитељски факултет.
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1997) : *Грамматика српскога језика*, Београд : Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симеон, Р. (1969) : *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Загреб

Summary

Abstract : Lexicology (the greek lexis – word and logod – learning) is a linguistic discipline that studies words, based on their origin, meaning, volume, structure, stylistic variations and other traits. It may include words as basic language units, the position of words lined with other language units, the problem of individual words and their boundaries, the lexical meaning of words, the use of words in different speaking occurrences, expressive stylistic coloration, the development of words etc. From that perspective, the studying of lexicon in schools is a very important subject and it is present in all levels of education.

The student, during the lexical exercises, should : increase the number of words in his vocabulary, discover new meanings of the the same words, learn how to write and pronounce words correctly, learn the forms of words, learn how to link the words in syntagms and sentences.

With this work, we will try to show the best examples of lexical exercises that can be practised with younger children in elementary schools. In this work, we will use the descriptive and the analytic-synthetic method.

Keywords : word, lexicology, lexical exercises, language teaching, younger school age.

СОЦИОЛОГИЈА

Kovačević Rade*
Katedra za Sociologiju
Univerziteta u Istočnom Sarajevu,
Filozofski fakultet

PROBLEMI JEDNORODITELJSKIH PORODICA U REPUBLICI SRPSKOJ

Apstrakt: *U ovom radu se analiziraju položaj i problemi jednoroditeljskih porodica u Republici Srpskoj. Nagli porast jednoroditeljskih porodica u Republici Srpskoj predstavlja jednu od najznačajnijih, a svakako i jednu od najvidljivijih promjena porodičnog života sa posljedicama i uticajem na savremeno društvo u cjelini. Samostalno roditeljstvo predstavlja pojavu koja može biti predmet istraživanja više različitih disciplina. Jednoroditeljska porodica se više ne može posmatrati kao rijetkost. Razlozi nastanka takvih porodica su varirali kroz istoriju. Dok su nekada jednoroditeljske porodice bile prevashodno udovičke, danas sve više nastaju razvodom braka i vanbračnim rađanjima. Najizrazitiji i najviše dokumentovan problem jednoroditeljskih porodica u Republici Srpskoj ispoljava se kao stambeni i finansijski. Mnoga istraživanja pokazuju da su jednoroditeljske porodice najsiromašnija demografska grupa. One su disproporcionalno siromašne u odnosu na druge porodice. Samostalno roditeljstvo je obično posljedica razvoda, duge separacije, rađanje izvan braka, ili udovištva. Ovo je operacionalna definicija samog roditeljstva, koja jasno označava ko je samostalni roditelj i na osnovu kojih najčešće (u demografskom smislu) uzroka, odnosno životnih događaja. Pored razvoda, proces umiranja (udovištva), kao i proces vanbračnog rađanja takođe formiraju situaciju samog roditeljstva, ali u daleko manjoj mjeri. Život jednoroditeljskih porodica za razliku od porodica koje su potpune može biti opterećen različitim problemima. Ove porodice su pod većim rizikom od siromaštva, stambenim rizikom, neizvesnom budućnošću, neprolagođenošću okolini i drugim socijalnim rizicima.*

Ključne riječi: *jednoroditeljske porodice, razvod, vanbračno rađanje, siromaštvo, socijalni rizici*

UVOD

U ovom tekstu su iznijeti neki rezultati istraživanja o samim roditeljima u tri zemlje Zapadnog Balkana: Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji.⁸⁸ Iako sami roditelji predstavljaju jednu od najranjivijih grupa na Balkanu, koja je izložena i ekonomskoj deprivaciji i nedostatku odgovarajuće institucionalne podrške, oni su do sada najvećim dijelom ostali „slijepo polje”. Sami roditelji su kategorija koja je izuzetno podložna najtežoj eksploataciji na tržištu radne snage. Njihova ranjivost proizvedena je njihovim jakim osjećanjem odgovornosti prema djeci, izrazito izraženim sukobima uloga (posao i porodica), te neadekvatnom institucionalnom i finansijskom podrškom. Djeca koja imaju jednoga roditelja nalaze se pod velikim rizikom od siromaštva i različitih oblika socijalno devijantnog ponašanja, i nerijetko su, mnogo ranjivi, posebno od strane kriminalnih grupa i organizacija.

Cilj istraživanja po kome sam radio ovaj rad je da mapira uslove života i životne strategije samih roditelja, kao i institucionalne odgovore na situaciju samostalnog roditeljstva. Projekat je bio eksplorativan i orijentisan na definisanje adekvatnih javnih politika. Zemlje u kojima je istraživanje sprovedeno su slične po mnogim svojim karakteristikama, pa su i problemi sa kojima su sami roditelji suočeni, ali i načini njihovog rešavanja – slični. Osim toga, ove tri zemlje imaju bliske odnose saradnje u oblasti rodničkih politika, pa je za očekivati da će to doprinijeti da se razmjenjuju pozitivna iskustva i racionalna rešenja.

Istraživanje je bilo zasnovano na seriji komplementarnih istraživačkih metoda, kvantitativnih, kvalitativnih i participativnih, uključujući: intervjuje, fokus grupe, analizu dokumenata, demografsku analizu. Ono se oslanjalo na generalno znanje u prethodnim istraživanjima u regionu (Blagojević, 2004,

---

* kovacevicrade5@gmail.com

⁸⁸ Više o istraživanju u cjelini, u: M. Blagojević, “Single Parents in the Western Balkans: Between the Emotions and the Market”, Gendering Transition: Studies of Changing Gender Perspectives from Eastern Europe (eds. K. Daskalova, C. Hornstein-Tomic, C. Kaser, F. Radunovic), Erste Foundation Series, Lit Verlag, 2011.

2006, 2008). Uzorak samih roditelja je uključio 35 polustrukturisana intervjua sa samim roditeljima (BiH – 10, Crna Gora – 15, Srbija – 10). Tim visokokvalifikovanih asistentkinja je obavljao razgovore i birao sagovornike i sagovornice na osnovu precizno odredjenih kriterijuma. Uzorak je trebalo da odrazi mnoštvo različitih životnih situacija samih roditelja, kao i njihove različite socio-demografske karakteristike. Intervjui su obično trajali dva do četiri sata, i upitnici su bili popunjeni na osnovu preslušavanja trake, izuzev u nekoliko slučajeva, kada su ispitanice odbile snimanje.

Podaci o institucionalnom okruženju prikupljeni su na osnovu detaljno razrađenog upitnika za „country report“ (izvještaj), koji je uključio pitanja koja su se odnosila na demografske podatke, institucionalno okruženje, funkcionisanje nevladinog sektora i medije. Strukturisan upitnik je omogućio lakše poređenje podataka iz sve tri zemlje. Iako su u pitanju tri zemlje, urađena su četiri izveštaja, jer je tim procenio da je zbog specifičnosti BiH bolje da postoje dva izveštaja – jedan iz RS i jedan iz FBiH. Ovi izveštaji su bili zasnovani kako na zvaničnim izvorima, tako i na intervjuima sa različitim „praktičarima“, uključujući državne službenike, predstavnike centara za socijalni rad i statistike, kao i predstavnike NVO-a.

DEFINICIJA JEDNORODITELJSKIH PORODICA

„Jednoroditeljske porodice“ su ovim istraživanjem definisani kao sami (nisu u braku niti u vanbračnoj zajednici) roditelji koji žive sa djecom koja od njih zavise, bilo da žive sami ili unutar proširene porodice. Najčešće je ova situacija uzrokovana razvodom ili rastavom, rađanjem djeteta van braka, ili zbog smrti supružnika.

U Republici Srpskoj, prema istraživanju i izjavama intervjuisanih, postoji bitna razlika u shvatanju termina samohranosti u postojećim zakonskim propisima i onoga što samohrano roditeljstvo podrazumijeva u stvarnosti. Zakonski termin „samohrani roditelj“ smatra se u slučaju kada drugi roditelj nije živ, da je drugom roditelju oduzeta poslovna ili roditeljska sposobnost, ili da je spriječen za vršenje roditeljske uloge (na izdržavanju kazne zatvora). Ako su roditelji razvedeni, to se ne smatra samohranošću. Drugi roditelj postoji i on ima određena prava i obaveze iz svoje roditeljske uloge.

Međutim, iako postoji zakonom utemeljena obaveza, stvarnost je ipak drugačija i umnogome odražava problem duboko ukorijenjenih patrijarhalnih stavova, kako društva uopšte, tako i zaposlenih u institucijama, da su jednoroditeljske porodice strukturalno i funkcionalno poremećene, pa time i društveno nepoželjne. Ovo naročito osjećaju samohrane majke: *Masa ljudi je anatemisana. Ne možeš vjerovati u kakvoj sredini živimo. Tek kroz razgovor sa tim ljudima shvatiš da se razvod još uvijek smatra sramotom. Imaš dvije opcije, da budeš „jadnica“ ili „kurva“.* (Predstavnic NVO)

Očekuje se da se majke žrtvuju za djecu, da porodicu treba održati po svaku cijenu i da su razvod i rastava braka odgovornost žene koja nije bila spremna da se žrtvuje za porodicu.⁸⁹ Postoji i opšti negativan stav protiv malog broja žena koje se odluče da imaju djecu bez braka i života sa muškarcem, bez obzira na to kako je došlo do te odluke u pojedinačnim slučajevima. Pitanja i problemi jednoroditeljskih porodica se vrlo često svode na pitanja materijalne i novčane pomoći od strane državnih institucija, a zanemaruju se ostali problemi. Istraživanje koje smo analizirali je pokazalo povezanost između odsustva adekvatne zakonske definicije, patrijarhalne ideologije, odsustva posebnih i odgovarajućih mjera podrške jednoroditeljske porodice i opšte nevidljivosti ovog problema.

---

⁸⁹ U nekim centrima za socijalni rad moguće je čuti da je jedan od glavnih uzroka za razvod „ekonomska nezavisnost partnerki“, pa tek onda problemi u braku kao što su loši bračni odnosi, alkoholizam, nasilje i tome slično, što je potpuna zamjena teza: ekonomska nezavisnost žena ne može biti uzrok, već samo sredstvo da žena ranije izađe iz loše bračne situacije.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Metodologija primjenjena u ovom istraživanju mogla bi se okarakterisati kao kombinacija kvalitativnog sociološkog istraživanja, s jedne strane, i „policy research“ (politički izvještaj), s druge strane. Materijal koji je sakupljen je bio izrazito bogat i inspirativan i omogućio je kvalitetan i produbljen uvid u problem. U ovom tekstu će, zbog ograničenog prostora, biti iznet samo deo analize problema, i to onaj koji se odnosi na statistiku i na institucionalno okruženje.

Institucionalni okvir u Republici Srpskoj

Republika Srpska ima posebno Ministarstvo porodice, omladine i sporta koje u okviru svoje nadležnosti ima i samohrane roditelje i njihove porodice. Odjeljenje porodice je osnovano sa ciljem da se bavi analizom demografskih kretanja, predlaganjem i provođenjem mjera pronatalitetne populacione politike, afirmacijom odgovornog roditeljstva i tako dalje, što zahtijeva uključivanje svih aktera, ali i velika finansijska sredstva. Ministarstvo je donijelo srednjoročnu Strategiju razvoja porodice u Republici Srpskoj, koja ima mjere podrške samohranim roditeljima,⁹⁰ ali se zapaža stav da pitanja porodice nemaju pravi politički prioritet, osim deklarativnog: Sav ovaj naš sektor izgleda da nije sazrelo vrijeme da bude u prvom planu, pored svih ovih reformi, stabilizacije, pridruživanja. Problem je u redu prioriteta. Tako da je nama, ja sam mišljenja, osnovni cilj da mi nametnemo da je ovo bitno. Kad se nametne da je ovo bitno, onda će se moći i razgovarati o tome. Ja mislim da smo mi u tom kontekstu i dosta učinili od kraja 2006. pa na ovamo. Ako ništa, barem se priča o tome.

Za mene, samohrano roditeljstvo je jednim dijelom u domenu populacione politike. Ali problem našeg društva, uopšte zemalja u tranziciji, je što je između socijalne politike i populacione politike stavljen znak jednakosti (službenik Ministarstva). (Bakšić-Muftić 2002.)

U Ministarstvu je prepoznato nekoliko problema sa kojima se suočavaju samohrani roditelji: oskudica, odnosno stanje socijalne potrebe, ali i nedostatak slobodnog vremena, nedovoljna podrška usklađivanju rada i roditeljstva. Jedan problem je materijalne i finansijske, a drugi organizacione prirode. Takođe se prepoznaje razlika između zakonske definicije samohranih roditelja i jednoroditeljskih porodica, kada je drugi roditelj živ, ali ne brine o djetetu/djeci i prema stavu Ministarstva, neophodno je da zakonska rješenja prepoznaju ovu razliku i uvrste potrebe i interese ovih grupa. Takođe, prepoznaje se i razlika u pomoći djeci i roditeljima, te potreba da se mjere podrške usklade sa potrebama, i to kao systemske, a ne jednokratne: Jedan je odnos dok je dijete maloljetno, u predškolskom uzrastu, u školskom drugi, kad je punoljetno treći. U predškolskom uzrastu, pomoć treba da je usmjerena isključivo prema majci, dok dijete treba da ima beneficije u predškolskim ustanovama, ali one bi bile usmjerene na dijete u smislu edukacije, a ne u smislu plaćanja prema majci. Tako isto, slobodno vrijeme za majku. Dijete bi bilo u igraonici, igralo bi se sa drugom djecom, to je socijalizacija, a majka bi imala neposredan efekat u vidu slobodnog vremena. Kad dođu u školski uzrast, kod nabavke udžbenika, dijete ima korist, a ima i majka. Ovdje govorim o majci, ali mislim na roditelje. Kad dijete postane punoljetno, postavlja se pitanje šta treba dalje raditi, možda da ta djeca imaju prednost prilikom upisa na fakultet. Tendencija je rasta visokog obrazovanja, sve više ljudi će

⁹⁰ Mjere se odnose uglavnom na podršku zapošljavanju roditelja i unapređenju i proširenju usluga brige o djeci, radi usklađivanja rada i roditeljstva, te na oblike pomoći koji se odnose na materijalnu i nematerijalnu podršku jednoroditeljskim porodicama, naročito djeci (pomoć tokom školovanja, prednost u projektima odmora i rekreacije, ekskurzije, posebni programi socijalizacije i sl.).

Napomena za poglavlje “Metodologija istraživanja”: Istraživanje sam radio u sklopu svog master rada za koji sam imao identičnu temu, “Problemi jednoroditeljskih porodica u Republici Srpskoj”.

studirati. Pozitivna diskriminacija prilikom zapošljavanja, da poslodavac koji zaposli takvo dijete ima neku subvenciju. (Službenik Ministarstva) (Bakšić-Muftić 2002.)

Sličan stav ima i Gender centar Republike Srpske kao Vladin mehanizam za rodnu ravnopravnost, prepoznajući probleme samohranih roditelja, naročito kroz zakonske propise, saradnju sa nevladinim organizacijama i putem slučajeva ispitivanja kršenja Zakona o ravnopravnosti polova u BiH. Takođe, prepoznaje i različitost potreba i rješenja za samohrane roditelje i njihovu djecu, na način da bi trebalo da postoji posebna podrška djeci, posebna podrška roditeljima, a treća vrsta podrške da bude kombinovana. Za Centar je važno osvješćivanje roditelja, ponajprije o pravima i obavezama roditelja u najboljem interesu djeteta, u slučajevima razvoda ili u situacijama kada su roditelji u konfliktu, što je predmet najvećeg broja ovakvih slučajeva koje Centar ispituje i prati. Po mišljenju Centra, to je ključni problem koji se reflektuje na prava, fizičko i duševno zdravlje djeteta. Kada su u pitanju samohrani roditelji, u Centru je izražen stav da se na njih takođe mora obratiti posebna pažnja: A naravno da tu onda ima i problema i drugih stvari koje bi trebalo rješavati vezano za same te osobe, za same roditelje, jer i oni imaju određene svoje potrebe, kako za psihosocijalnom podrškom i pomoći, kako za podrškom vezanom za neka davanja, beneficije, kako za pravnom pomoći, ako se radi o osobama koje nemaju ekonomsku samostalnost, njima je potrebna u tim postupcima i situacijama i neka vrsta pravne besplatne pomoći. U svakom slučaju bi trebalo možda razmišljati i sa ekonomske tačke gledišta, u smislu samostalnosti tih osoba i obezbjeđenja da te osobe, naročito one kojima pripadnu djeca, imaju tu neku ekonomsku samostalnost, da se njima možda neki podsticaji vezano za preduzetništvo ili zapošljavanje omoguće, da prevaziđu tu krizu. Jako je teško. Ja poznajem neke roditelje koji sada imaju odraslu djecu, a samohrani su, i znam da im je bilo užasno teško dok djeca nisu izašla iz škole i postala samostalni članovi društva. Tek kad dođu u situaciju da djeca završe školu ili fakultet, da počnu da rade, da zarađuju neki svoj dinar, tek tada se njima ta situacija malo olakša, kada djeca postanu samostalna. (Direktorica Gender centra) (Bakšić-Muftić 2002.)

I u Gender centru je izražen stav da se društvo nedovoljno bavi ovim problemima, s obzirom na vrlo mala sredstva koja se izdvajaju za socijalnu podršku i za ove usluge i potrebe tog tipa. Imajući u vidu ekonomsku i društvenu krizu, malo je vjerovatno da će u nekoj bližoj budućnosti biti više mjera podrške, ali je vjerovatnije da će biti još više porodica u riziku od siromaštva i nezaposlenosti.

Kada je u pitanju civilni sektor, zanimljivo je zapažanje da je u vrijeme rada na istraživanju u 2009. godini bila vrlo slična situacija u BiH, Srbiji i Crnoj Gori u pogledu udruživanja samohranih roditelja. Oformljena su neka udruženja, ali nisu mogla da se adekvatno aktiviraju, niti da postignu neku veću vidljivost i uticaj. Za potrebe istraživanja, obavljen je intervju sa predstavnicom jednog udruženja, koja je konstatovala veliki problem nevidljivosti i nepostojanja adekvatnih podataka o samohranim roditeljima: Svaki dan neko postaje samohrani roditelj. Da li je to saobraćajna nesreća, bolest, smrt, bilo kojim uzrokom ili načinom izazvana, zatim žene koje se odluče da same rode dijete, razvodi brakova su svakodnevnici. Tako je nemoguće uspostaviti tu bazu podataka jer mi ne možemo dobiti sve podatke. U stvari, mi nemamo kancelariju, nemamo računar, sve što se radi, radi se iz kuće i bez novca. Mi smo volonterska organizacija, nemamo nadoknadu za svoj rad. Jednostavno želimo da ukažemo na neke probleme u društvu. (Predstavnicu NVO) (Blagojević 1989.)

Predstavnicu udruženja su apelovale da se pomogne populaciji samohranih roditelja i njihovoj djeci i da i ta grupacija dobije status, zatim za povlastice u pogledu usluga vrtića i prilagođavanja njihovog radnog vremena, doplatka za djecu samohranih roditelja, uspostavljanje evidencije samohranih roditelja, a naročito alimentacioni fond, kao rješenje za problem izbjegavanja doprinosa za izdržavanje. One takođe vide razliku između pomoći djeci i pomoći

roditeljima, ali se zapaža zanimljiv stav da je to pomoć situaciji: Nije to pomoć ni meni ni djetetu, to je pomoć situaciji. U startu nemaju jednake mogućnosti. Roditelj treba da se bori, a društvo treba da mu omogući uslove da radi i zaradi za to dijete. Uvijek spominjem vrtić i produženi boravak, to je osnovno, da dijete bude zbrinuto, da majka može da radi, da može živjeti kao čovjek, da se ne plaši da će ostati bez posla. (Predstavnic NVO) (Blagojević M: 1989.)

Udruženje takođe zapaža i razliku između samohranih majki i očeva, kojima je po njihovom mišljenju lakše ako imaju majku ili neku ženu u porodici koja u tom slučaju preuzima brigu o djeci. S druge strane, veliki problem za ovakva udruženja, što im otežava rad, jeste nedovoljno članstvo: Meni se veliki broj ljudi javlja nakon gostovanja u medijima, uglavnom tražeći neku pomoć. Kad smo rekli da ne dijelimo pomoć, već ako su u mogućnosti očekujemo da i oni pruže pomoć svojoj sredini, samohranim majkama, ne da im daju nešto, već da se izbore u organima lokalne vlasti za njihov bolji položaj, svi su odustajali. (Predstavnic NVO) (Blagojević M: 1989.)

Materijalno siromaštvo i siromaštvo vremenom samohranih roditelja ovdje uzima svoj danak i stvara začarani krug, u kojem se oni nisu dosad uspijevali okupiti i stvoriti kritičnu masu koja bi artikulirala njihove potrebe i interese. Međutim, iako postoji i dio njihove odgovornosti za ovakav stav, nepravedno je „prebacivati lopticu“ na civilni sektor, jer su institucije vlasti prvenstveno odgovorne za obezbjeđenje prava svim građanima. Svakako se može konstatovati i izvjestan pomak: u periodu nakon istraživanja, od 2010. godine, uz podršku određenih donatorskih projekata, ženski nevladin sektor je pokrenuo širu inicijativu i radio na osvješćivanju javnosti o problemima samohranih roditelja i neadekvatnim zakonskim definicijama samohranog roditeljstva u Republici Srpskoj. Tada je oformljeno još jedno udruženje samohranih roditelja „Ponos“ koje je uspjelo da okupi preko 2000 članica i članova u Banjoj Luci, a ima svoje podružnice i u Prijedoru, Gradišci i Istočnom Sarajevu. Aktivnosti udruženja podržane su od strane FIGAP programa, kojim za Republiku Srpsku upravlja Gender centar, čime je dobilo institucionalnu podršku, a udruženje aktivno radi na unapređenju zakonske definicije samohranog roditeljstva u Porodičnom zakonu, na grupama psihosocijalne podrške i pomoći roditeljima, kao i na pružanju materijalne pomoći kroz humanitarne akcije, a ostvaruje saradnju sa Centrom za socijalni rad.

Centri za socijalni rad se bave slučajevima na terenu i na taj način su najdirektnije uključeni u probleme i pitanja samohranih roditelja. Na žalost, velika odgovornost prema različitim ciljnim grupama i velike potrebe na terenu nisu praćene i adekvatnim ljudskim i finansijskim resursima centara za socijalni rad. Iako centri i službe postoje u svakoj opštini Republike Srpske, nisu u mogućnosti odgovoriti na sve potrebe na terenu. Iz ovih razloga, zakonom zagantovana prava nije moguće ostvariti u svim slučajevima. Pitanja i problemi na terenu su brojni: siromaštvo, loša ekonomska situacija, nedovoljna podrška za brigu o djeci, siromaštvo vremenom samih roditelja, a i narušeni međusobni odnosi i nasilje nad ženama u određenim slučajevima, koji se prelamaju preko leđa majki i djece, a ekstremni oblici ovakvog ponašanja i odnosa su otmice djeteta i nasilje nad ženama. Osnovni problemi u pružanju pomoći i podrške samohranim roditeljima su teška ekonomska situacija i obezbjeđivanje brige o djetetu ili djeci, nemogućnost pronalaska zaposlenja, nedostatak slobodnog vremena za bavljenje djecom, nadomjestak adekvatne muške figure u vaspitanju djece, ukoliko je roditelj razveden najčešći problem ostvarenja doprinosa za izdržavanje djece. Samohranim roditeljima posebno teško pada velika odgovornost u pogledu vaspitavanja djece: kad ne mogu sa drugim roditeljem djeteta podijeliti odgovornost (na primjer, da li da dijete ostane vani do 22 ili 24 sata ili, da li da dijete ide samostalno na ljetovanje, a nema 18 godina i slično). Ukoliko se samohrani roditelj odluči na zasnivanje nove veze, prihvaćanje te nove osobe u svijet djeteta i roditelja i stvaranje funkcionalnog odnosa. (Socijalna radnica) (Blagojević M: 1989.)

U slučajevima u praksi zapažaju se različiti, međusobno povezani i isprepleteni problemi: duboko ukorijenjeni patrijarhalni stavovi, kako društva uopšte, tako i zaposlenih u institucijama, naročito prema samohranim majkama, narušeni odnosi između roditelja i izbjegavanje odgovornosti jednog od roditelja, a zajednički naziv im je nepovoljan položaj žena u društvu. Prema tvrdnji jedne intervjuisane socijalne radnice, to veoma teško doživljavaju klijentice, posebno ukoliko su im djeca povjerena poslije razvoda. Veoma teško prihvaćaju da i dalje treba da sarađuju sa svojim bivšim partnerom, ali iz uloge roditelja, kao dogovor oko sređivanja putnih isprava, korištenja slobodnog vremena sa djecom i godišnjih odmora, dogovora oko školovanja djece, zdravlja djece i svih drugih situacija koje se tiču vođenja brige o djeci i zaštiti njegovih interesa.

Ovdje se zapaža stav da su klijentkinje na neki način odgovorne za problem „nesaradnje“ sa partnerom, što može biti djelimično tačno, ali su istraživanja i analize iz prakse takođe pokazali da određen broj partnera, naročito muškaraca, izbjegava odgovornost prema djetetu ili djeci, pa i po cijenu vlastitog siromaštva. U ovom slučaju, a imajući u vidu da je gorući problem izbjegavanje doprinosa izdržavanju djece, kada ne funkcioniše izdržavanje, obično ne funkcioniše ni kontakt, to se negativno odražava na roditelja kojem je dijete povjereno na staranje (najčešće majke). Istraživanje „Vanbračne porodice u Republici Srpskoj“ iz 2002. godine, na reprezentativnom sistematskom uzorku, pokazalo je da 41,4 % očeva redovno izvršava obaveze izdržavanja, 21 % povremeno i 8,1 % rijetko. Obavezu izdržavanja nije prihvatilo 21,7 % očeva, a obaveze uopšte ne izvršava 4,5 % očeva. To znači da je više od polovine djece prepušteno majci na brigu i izdržavanje, a dijelom i državnim institucijama. Prema iskustvima iz prakse, da bi izbjegli doprinos za izdržavanje djeteta, očevi daju otkaze na poslu, rasprodaju imovinu ili je prenose na druge članove porodice, pribavljaju lažne potvrde o nezaposlenosti, mijenjaju mjesto boravka, osporavaju vlastito očinstvo.

Zaključna razmatranja

Ovaj tekst je deo šireg projekta i fokusiran je samo na institucionalnu analizu, kako bi se osvijetlio odnos samih roditelja i institucija u okruženju. Analiza je pokazala da će konkretna rešenja na institucionalnom nivou nužno biti rezultat procesa koji će obuhvatiti različite socijalne aktere. Fokus ovog istraživanja su bili roditelji, a ne djeca, a osnovna poruka je da je neophodno da javne politike uzmu u obzir potrebe i djece, ali i roditelja, da bi bile uspješne.

Analiza je takođe pokazala nekoliko stvari koje je neophodno izmijeniti da bi se poboljšao položaj ove jako ranjive grupe. Pre svega, neophodno je ustanoviti odgovarajući sistem evidentiranja i praćenja jednoroditeljskih porodica, tj. odgovarajući statistički sistem, kako bi uopšte bile moguće adekvatne institucionalne intervencije, ali i obezbeđivanje finansijskih sredstava. Drugo, potrebno je ustanoviti alimentacioni fond, kojim bi se omogućilo da samohrani roditelji ne snose sami rizik od siromaštva izazvanog nebrigom i neodgovornošću drugog roditelja. Time bi se omogućila sigurnost finansijskog priliva, neophodna za normalno podizanje djece, i garantovalo da nema „pada u siromaštvo“. Treće, neophodno je da se centri za socijalni rad ojačaju, institucionalno, finansijski i stručno (uključujući i rodnu senzibilizaciju zaposlenih), kako bi bili u mogućnosti da pruže odgovarajuću podršku roditeljima (uključujući i psihološku i pedagošku podršku). Četvrto, neophodno je ojačati same samohrane roditelje i njihovo umrežavanje, kako bi sistemom međusobne podrške i razmene, ne samo postali vidljiviji i uticajniji, već i lakše obavljali roditeljske uloge i smanjili konflikt uloga. Na kraju, potrebno je osmisliti posebne programe za podršku djeci samohranih roditelja, kao bi se na vreme zaštitila od različitih oblika rizičnog i socijalno devijantnog ponašanja.

LITERATURA

- Agencija za statistiku BiH, Bosna i Hercegovina u brojkama 2008.
Agencija za statistiku BiH, Federalni zavod za statistiku (FBiH). Republički zavod za statistiku (RS). 2007. Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH;
Agencija za statistiku BiH, Tematski bilten 03. Gender statistika. Sarajevo 2007;
Bakšić-Muftić, Jasna, Gender u socijalnoj politici u BiH, Konferencija „Iskustva reforme socijalnog sektora u BiH“, Radni materijali: eseji, 2002;
Blagojević, Marina, “The Attitudes of Young People Towards Marriage“, Marriage and Family Review, Vol. 14/1989;
Blagojević, Marina, Položaj žena u zemljama Balkana: komparativni pregled, Gender centar RS i Gender centar FbiH, Banja Luka – Sarajevo 2004;
Blagojević, Marina, Roditeljstvo i fertilitet: Srbija 90-ih, ISIFF, Beograd 1997;
Bosanskohercegovački gender akcioni plan. „Poglavlje XII: Uloga muškaraca“. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, <http://www.arsbih.gov.ba/index.aspx?PID=3&RID=70>;
Bosanskohercegovački gender akcioni plan. „Poglavlje XIII: Usklađivanje profesionalnog i porodičnog života“, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, <http://www.arsbih.gov.ba/index.aspx?PID=3&RID=70>;

Kovačević Rade

Faculty of Philosophy of University of East Sarajevo

PROBLEMS OF SINGLE-PARENTING FAMILIES IN REPUBLIC OF SRPSKA

Summary: *This paper analyzes the position and problems of single parent families in the Republic of Srpska. The sudden rise of single-parent families in the Republic of Srpska is one of the most significant and certainly one of the most visible changes in family life with consequences and influence on the contemporary society as a whole. Self-reliance on parenting is a phenomenon that can be the subject of research on a variety of disciplines. A single-parent family can no longer be seen as a rarity. Reasons for the emergence of such families have varied throughout history. While formerly single-parent families were predominantly male, today, more and more, are the result of divorce and extramarital birth. The most prominent and most documented problem of single-parent families in the Republika Srpska is to appear as housing and financial. Many studies show that single-parent families are the poorest demographic group. They are disproportionately poor compared to other families. Self-reliance on parenting is usually the result of divorce, long separation, non-marriage, or widowhood. This is an operational definition of the parenthood itself, which clearly indicates who is an independent parent and most frequently (in a demographic sense) of cause or life events. In addition to divorce, the dying process (widowhood) as well as the process of extramarital birth also form the situation of parenthood itself, but to a much lesser extent. The lives of unmarried families as opposed to families that are full can be burdened with various problems. These families are at a higher risk of poverty, housing risk, uncertain future, lack of environment and other social risks.*

Key words: *single parent families, divorce, extramarital birth, poverty, social risks*

POLOŽAJ RELIGIJE U SAVREMENIM GLOBALIZACIJSKIM PROCESIMA

Apstrakt: U ovom radu se iznose osnovni nalazi o društvenim aspektima globalizacije u religiji. Kao što već znamo religija predstavlja vjerovanje u neku moć, a ne samo vjerovanje u Boga. Pojedinci koji vjeruju u vrhovno biće (Boga) prema njemu razvijaju osjećaj strahopoštovanja, a sa druge strane od njega dobijaju određen osjećaj zaštite i sigurnosti. Vjerovanje je sastavni dio svake kulture i najapstraktniji kulturni sadržaj pod koji se svi ostali sadržaji mogu podvesti. Vjera se nigdje ne može čvrsto i pouzdano „prikopčati“ u prostoru ljudskog mišljenja. Taj element vjerovanja ne demantuje potrebu mišljenja u prihvatanju vjere. Vjera je stav koji je u isti mah socioloških i kulturološkog karaktera. Vjerovanje je čin sjedinjenja zajedništva. Termin globalizacija se u društvenoj teoriji koristi od sredine 20og vijeka. On se koristi kako bi se opisale intenzivne promjene, kretanja i sve veća međuzavisnost savremenog svijeta. Globalizacija predstavlja niz društvenih procesa koji imaju veliki uticaj na ekonomska, politička i kulturna kretanja, čiji osnovni smjer vodi stvaranju svjetskog ili globalnog društva sa jedne, i planetarne kulture sa druge strane. Termin globalizacija ima široku primjenu. Sve je više akademske i popularne literature koja se bavi ovom tematikom. Uprkos tome precizna definicija globalizacije zapravo ne postoji. To je posledica složenosti, osjetljivosti i višeznačnosti samog fenomena. Ovaj fenomen je postao stvarnost naših života i jedna od najpopularnijih tema današnjice. Ono što je sigurno je da globalizacija utiče na sve sfere društvenog života, pa i na kulturu i religiju. Jedan od glavnih obilježja savremenog svijeta je religijski pluralizam. Tradicionalne religije još uvijek uživaju veliku podršku ljudi, ali više nemaju, da tako kažemo isključiv mandat, nad duhovnim životom pojedinaca. Sve više se stvara svijet „moderne duhovnosti“. Globalizacija je odgovorna za većinu promjena koje se sve intenzivnije dešavaju u okviru religije i religijskih zajednica, jedan od dokaza za to je sve veći broj novonastalih religijskih zajednica posle 60ih godina prošlog vijeka. Upravo zato se u ovom radu iznose činjenice o položaju religije u savremenim globalizacijskim procesima, uticaju globalizacije na nastanak novih religijskih pokreta, kao i o budućnosti same religije koja je zahvaćena globalizacijskim promjenama.

Ključne riječi: religija, globalizacija, globalna kultura, novi religijski pokreti, religija i moderni svijet.

RELIGIJA

Riječ religija potiče od latinske riječi (religare) i znači povezati ili svezati. Religija duhovno, misaono, osjećajno i socijalno povezuje jednu zajednicu ljudi sa moćnim bićem (Bogom ili nekim višim silama). Bog je u svakoj religiji svemoćno i sveprisutno biće kome se čovjek moli i od koga strahuje. Pored molitve vjerujući čovjek prinosi žrtvu Bogu ili višim silama, a žrtva simbolički označava obnavljanje njegovog saveza sa Bogom. Ali nije dovoljna samo vjera. Potrebno je i vršenje određenih praktičnih radnji u crkvi. Obavlja se molitva, prinosi žrtva, opraštaju grijehovi, a slavi se i rađanje osnivača religije, čitaju se knjige napisane o njegovom životu njegovoj moći itd⁹¹.

Svako vjerovanje u neku moć, a ne samo vjerovanje u Boga predstavlja osnovu religijskog odnosa spram prirode i svijeta koji čini njegov život i smrt. U strukturi religije se mogu istaći sledeći elementi: vjerovanja, osjećanja, hijerarhija, simboli i rituali.

Religijska vjerovanja ispoljavaju se u posebnim pisanim dokumentima i etičkim

---

* borovcaninstefan@gmail.com

⁹¹ Avramović Zoran; Kultura, 2.izdanje, Beograd:zavod za udžbenike (2008)

regulama (Stari i Novi zavjet, Kuran) putem kojih se potvrđuju osnovna načela života u dobroj vjeri u vrhovno biće Boga, Alaha, Mesiju, Budu. Religijsko osjećanje zasniva se na izvornom unutrašnjem čovjekovom religioznom osjećanju inspirisano strahopoštovanjem prema jednom vrhovnom biću. Vjerovanja i osjećanja religioznih ljudi stoje u međusobnoj povezanosti i zavisnosti. Jer, nema vjerovanja bez osjećanja i obrnuto. Hijerarhija u institucionalnom praktikovanju vjere bitan je element skoro svih religija. Katolici imaju Papu, kardinale, biskupe; u pravoslavlju postoje Patrijarh, mitropoliti, episkopi i obični sveštenici; protestanti imaju dakone i pastire; kod muslimana su ajatolasi i hodže. Religijski simboli su neophodan element svake religije. Oni se javljaju u vidu predmeta, riječi, brojeva, slika i slično, putem kojih se kod ljudi izazivaju osjećanja poštovanja i strahopoštovanja. Simboli nose sveta značenja - krst kod pravoslavaca, katolika i protestanata, Davidova zvijezda kod jevrejskog svijeta, polumjesec u islamskoj religiji i u konkretnom smislu poistovjećuju vjernike s temeljima riječi „otac“ ili „majka“, te u vidu brojeva, na primjer, svete trijade (u ime oca, sina i svetoga duha). Religijski rituali ili ceremonije (bogosluzenje u crkvi) su posebne spoljne manifestacije osjećanja koje čovjek ispoljava prema prirodi, samom sebi ili drugim ljudima. Ritualni činovi mogu se sastojati iz molitvi, pričesti, ispovjedanja, krštenja itd. i sve su to činovi koji se pozitivno ocjenjuju. Rituale često izvode pojedinci, s tim što vjernici prilikom ceremonije učestvuju kolektivno. Te ceremonije se uglavnom obavljaju u crkvama, hramovima i slično⁹².

„Svaka religija podrazumjeva dva osnovna elementa: skup simbola koji izazivaju poštovanje i strahopoštovanje i specifične obrede ili ceremonije u crkvenim hramovima“ (Gidens A. Sociologija, 1998.)

Vjerovanje je sastavni dio svake kulture i najapstraktniji kulturni sadržaj pod koji se svi ostali sadržaji mogu podvesti. Vjera se nigdje ne može čvrsto i pouzdano „prikopčati“ u prostoru ljudskog mišljenja. Taj element vjerovanja ne demantuje potrebu mišljenja u prihvatanju vjere. Vjera je stav koji je u isti mah sociološkog i kulturološkog karaktera. Vjerovanje je čin sjedinjenja zajedništva⁹³.

Vjera je najstariji i najdublji oblik ljudske kulture. Prvi odnos homo sapiensa prema svijetu bio je vjerujući. Suočene sa nepoznatom prirodom, prve ljudske zajednice su vjerovale da neke nadmoćne i nadprirodne sile upravljaju čovjekom i svijetom. Da bi uspjeli u borbi za opstanak, ljudi su upražnjavali različite vjere, molili se božanstvima i prinostili im žrtve. U odnosu prvih vjerovanja nalazi se „misao“ da čovjek zavisi od prirodnih sila, da je sama priroda božanstvo, da se u prirodi nalaze duhovi koji upravljaju čovjekom i svijetom. Razvoj vjerovanja kretao se u pravcu teizma. Vjera u Boga zamjenjuje prirodna božanstva. Moglo bi se tvrditi da ne postoji razvoj vjere, već se mjenjaju forme vjerovanja tokom istorije. Uprkos svim privrednim, društvenim i političkim promjenama vjera kao najstariji oblik kulture nije mjenjala svoju suštinu – odnos zavisnosti čovjeka prema nadprirodnom biću⁹⁴.

Kao i drugi oblici društvene svijesti religija je prošla kroz razne faze, a to su: animizam, totemizam i teizam.

Animizam kao najraniji oblik religije znači vjerovanje u mnoštvo duhova za koje se vjeruje da žive u svijetu ljudskih bića. Tako duhovi mogu biti dobri i zli. Animizam je egzistirao u malim i naizgled „prostim“ društvima. To je vjerovanje da duša, odnosno duh napusta privremeno tijelo u toku snova i vizija, a nakon tjelesne smrti napušta čovjekovo tijelo. Ukratko, vjerovali se da duša živi i nakon njegove tjelesne smrti. Totemizam je sledeći stepen razvoja religije. Riječ „totem“ se koristi kao simbol u vidu životinja biljaka ili mrtvih stvari za koje se

⁹²Rajko Kuljić, Sociologija; Beograd, M.B. PRESS (2002)

⁹³Koković Dragan; Pukotine kulture, drugo dopunjeno izdanje. Novi Sad: Prometej

⁹⁴Zoran Avramović, Kultura; 2. Izdanje; Beograd, zavod za udžbenike (2008)

vjeruje da imaju nadprirodnu moć. Pripadnici određenog roda ili plemena odnose se sa strahopoštovanjem prema tim životinjama (gušter, medvjed, krava i slično) ne smiju ih ubijati ili jesti njihovo meso, ali zato postoji uzajamna povezanost između članova plemena i totema. Totem ih štiti od zla, a oni prema njemu pokazuju svoju privrženost. Teizam je naredna faza u razvoju religije. On potiče od grčke riječi „teos“ što znači bog. Teizam nastaje onda kada su ljudska vjerovanja došla do ideja, da u predmetima i događajima ne borave duhovi, već u planinskim masivima i nebu. Ove duhove ljudi nazivaju bogovima. Teizam se zasniva na vjerovanju u boga⁹⁵.

Religije mogu biti politeističke i monoteističke u zavisnosti da li se vjeruje u jednog ili u više bogova. Najpoznatije i najrasprostranjenije monoteističke religije su hrišćanstvo, judejstvo i islam.

GLOBALIZACIJA

Od sredine XX vijeka u društvenoj teoriji se koristi termin globalizacija kako bi se opisale intenzivne promjene, kretanja i sve veća međuzavisnost savremenog svijeta. Globalizacija je niz društvenih procesa koji imaju veliki uticaj na ekonomska, politička i kulturna kretanja, čiji osnovni smjer vodi stvaranju svjetskog društva sa jedne, i planetarne kulture sa druge strane.

Mnogi teoretičari predviđali su da će ekonomska liberalizacija, to jest slobodno kretanje roba i usluga dovesti do društvene integracije u savremenom svijetu.

Među autorima koji su dali doprinos širem shvatanju globalizacije je Dejvid Held. On je ponudio jednu vrlo značajnu i uticajnu klasifikaciju pristupa analizi globalizacije. Riječ je o podjeli na takozvane hiperglobaliste, skeptike i transformacionaliste. Podjela na hiperglobaliste i skeptike naizgled je i u izvjesnoj mjeri slična podjeli na one koji globalizaciju vide kao projekat svjetskih uticajnih grupa i one koji je vide kao istorijski proces.

Kada je riječ o hiperglobalistima treba imati u vidu da je to grupa autora koji se u pojedinim aspektima međusobno razlikuju, ali koji imaju sličan stav o značaju globalizacije u savremenoj epohi. Oni smatraju da globalizacija predstavlja potpuno novo doba ljudske istorije, koje se karakteriše globalnom ekonomijom, globalnom politikom i globalnim civilnim društvom. Osim toga pristalice ovog pristupa tvrde da su moć i značaj nacionalnih država u stalnom opadanju.

Kao odgovor na pomenute teze nastale su reakcije skeptika, koji tvrde u osnovi sledeće. Globalizacija je „mit“ i ništa se radikalno u stepenu globalne integracije nije promjenilo u odnosu na ranije periode, čak se može reći da je ekonomska integracija manje izražena nego krajem XIX i početkom XX vijeka. nacionalne države i njihove vlade ne gube značaj. Naprotiv, od njihove sposobnosti da modeliraju transformativne strategije zavisi uspjeh nacionalnih ekonomija. Drugim riječima nema ničega novog pod suncem što ranije nije viđeno.

Najzad, kao specifičan odgovor na ove međusobno različite i suprotstavljene teze javljaju se autori koji moglo bi se reći danas predstavljaju „*mainstream*“, a koji pokušavaju da objasne da je globalizacija realan proces, ali istovremeno kompleksan i protivurečan fenomen. Takav stav se ponajbolje ogleda u novim pojmovima stvorenim da bi se opisao sadržaj aktualne globalizacije⁹⁶. Termin globalizacija ima široku primjenu. Sve je više akademske i popularne literature koja se bavi ovom tematikom. Uprkos tome precizna definicija globalizacije zapravo ne postoji. To je posledica složenosti, osjetljivosti i višeznačnosti samog fenomena. Ovaj fenomen je postao stvarnost naših života i jedna od najpopularnijih tema današnjice. Postala je ključna ideja za poslovne teorije i praksu, ušla u akademske rasprave i postala središte rasprava o svim djelovima

⁹⁵Rajko Kuljić, Sociologija; Beograd, M.B. PRESS (2002)

⁹⁶Vuletić V.: Globalizacija-mit ili stvarnost, sociološka hrestomatija; Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (2003)

društva. Ali ono što ljudi podrazumijevaju pod pojmom globalizacija često je zbunjujuće jer se globalizacija definiše na različite načine.

Centralna nit ideje globalizacije je da većina savremenih problema ne može biti adekvatno analizirana na nivou nacionalnih država, odnosno u okviru pojedinih zemalja i njihovih međunarodnih odnosa, već ih je, umjesto toga, potrebno sagledati u okvirima globalnih procesa. Neki globalisti kao Ohme (Ohmae, 1990), išli su dotle da su predvidjeli kako će globalne snage, pri čemu su mislili na transnacionalne korporacije, druge globalne ekonomske institucije, globalnu kulturu ili globalizovane sisteme različitih tipova vjerovanja/ideologije, ili kombinaciju svega toga, postati tako moćne da će ozbiljno dovesti u pitanje postojanje nacionalne države u budućnosti. Ovo nije nužan zaključak svih teorija o globalizaciji, mada mnogi tvrde da moć nacionalne države opada.

Analiza globalizacije u sociologiji vrti se uglavnom oko dvije glavne vrste fenomena koji postaju sve značajniji u nekoliko poslednjih decenija. Riječ je o pojavi globalizovane ekonomije zasnovane na novim sistemima proizvodnje, finansija i potrošnje; kao i o ideji „globalne kulture“. Mada nisu svi istraživači globalizacije u cjelini prihvatili postojanje globalne ekonomije ili globalne kulture, većina smatra da su lokalne, nacionalne i regionalne ekonomije pod uticajem značajnih promjena koje su rezultat procesa globalizacije, čak i tamo gdje postoje prepreke njenom širenju⁹⁷.

Današnji globalizacijski trendovi zahvatili su cijeli svijet i nije moguće u njima ne sudjelovati. Svijet u svim svojim pojavnostima postaje međuzavisan, pa više nije moguće ignorirati novonastale procese. Naša svijest o tome što se događa također je postala globalna i zahvaća događaje u cijelome svijetu.

MODEL GLOBALNE KULTURE

Jedan od modela u istraživanju globalizacije proistekao je iz istraživanja „globalne kulture“. Globalno kulturni pristup usmjeren je na probleme nacionalnih identiteta koji su proistekli iz homogenizovanja mas-medija. Dobru ilustraciju ovoga pristupa predstavlja zbornik tekstova časopisa *Theory, Culture and Society (TCS)*, koji je priredio Federstoun (Featherstone, 1990) pod naslovom *Global Culture*. TCS je u časopisu i na konferencijama okupio grupu autora slične orijentacije, što je rezultovalo jednom institucionalnom mrežom i stvaranjem kritične mase za razvoj kulturalističkog pristupa u analizi globalizacije. Među autorima povezanim za TCS, koji su dali značajne doprinose, jedan od vjerovatno najuticajnijih je Robertson, kome propada zasluga za uvođenje termina globalizacije u sociologiju (Waters, 1995: 2). Mada ovi autori ne mogu biti smatrani školom na isti način kao što su to svjetsko-sistemske istraživači, njihov rad predstavlja relativno koherentnu cjelinu. Prvo, svi oni daju prioritet kulturi nad politikom ili ekonomijom. Drugo, kod svih postoji interes za pitanje opstanka individualnog i nacionalnog identiteta u uslovima jačanja „globalne kulture“.

Specifičnost ovog modela je u tome što on problematizuje postojanje „globalne kulture“ bilo kao realiteta, bilo kao mogućnosti ili fantazije. Ovaj model svoje opravdanje nalazi u veoma brzom rastu komunikacijskih mas-medija, koji je posebno izražen u poslednjih nekoliko decenija, a s druge strane, u pojavi onoga što je Maršal Mek Luan (Marshall McLuhan) nazvao „globalno selo“. Osnovna ideja čitavog pristupa je da širenje mas-medija, naročito televizije, znači da svako u svijetu može gotovo istovremeno biti izložen istim predstavama, iz čega slijedi da se čitav svijet pretvara u neku vrstu „globalnog sela“.

Ideje kao što su hibridizacija i kreolizacija predložene su kao pokušaj da se konceptualizuje ono što se dešava kada ljudi i događaji različitih kultura dođu u kontakt. Neki

---

⁹⁷Vuletić V.: Globalizacija-mit ili stvarnost, sociološka hrestomatija; Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (2003)

teoretičari „globalne kulture“ takođe su doprinjeli savremenim debatama o postmodernizmu u kojima transformacija u mas-medijima i predstavljanje stvarnosti u medijima, kao i takozvana hiperrealnost igraju centralnu ulogu.

Značajan naglasak u toj problematici stavljen je na globalizaciju sociologije kao discipline. Mada su sociološki klasici, posebno Marks, Veber i Dirkem, pokušavali da izvedu generalizacije o društvenim promjenama i da utvrde neke univerzalne karakteristike društvene organizacije, niko od njih nije uvidjeo potrebu za teoretisanjem na globalnom nivou. Ova problematika je na nekoliko važnih načina povezana sa debatom o integritetu nacionalnih kultura u globalizujućem svijetu, a posebno sa uticajem zapadnih ekonomskih, političkih, vojnih i kulturnih obrazaca na ne-zapadna društva⁹⁸.

POLOŽAJ RELIGIJE U SAVREMENIM GLOBALIZACIJSKIM PROCESIMA

Kao što nam je već poznato globalizacija sve više utiče na sve sfere društvenog života. Ona se uvukla u svaki dio društva i društvenih pojava. Tako slobodno možemo reći da globalizacija sve više utiče i na kulturnu i religiju. Globalizacija se može okarakterisati i kao uzrok pojave novih religija i religioznosti.

Jedan od glavnih obilježja savremenog svijeta je religijski pluralizam. Tradicionalne religije i dalje uživaju veliku podršku ljudi, ali više nemaju, da tako kažemo isključivi mandat, nad duhovnim životom pojedinaca. Sve više se stvara svijet „moderne duhovnosti“.

Vjerski život se umnogome promjenio, tako da posljednjih stotinjak godina imamo čudesan spoj različitih religijskih ideja i učenja koja unose živost u religijsku kartu svijeta. Prema nekim istraživanjima trenutno u svijetu postoji više do deset hiljada različitih vjerskih zajednica⁹⁹.

Poslije drugog svjetskog rata a naročito pedesetih i šezdesetih godina, čitav niz religijskih i vjerskih pokreta i malih vjerskih organizacija postaje vidljiv i dostupan javnosti.

Prvo pitanje koje se postavlja u vezi sa novim religijama jeste, koliko su one uistinu nove? Melton smatra da je to „novo“ u novim religijama upućeno na onoga koji traga to jeste pojedinca, a da je sama religijska ideja stara. Većina novih religija predstavlja staru religiju u novom kontekstu i novoj publici.

Traženje i „tražiocu svetog“ su odlike novih i savremenih tipova duhovnosti. Ljudi često bivaju privučeni idejama jednog novog religijskog pokreta, da bi ga poslije izvjesnog vremenskog perioda zamjenili drugim. Uvezi sa tim često se spominje jedna tvrdnja, a to je da prosječan Amerikanac tokom svog života tri puta mjenja svoje vjersko ili religiozno pripadanje, dok svih sedam dana u Velikoj Britaniji hiljadu osoba pređe u neku drugu religijsku grupu.

Drugo pitanje je: Kako su te grupe ustvari „religijske“? Većina novih religijskih pokreta razvija neku vrstu filozofskih učenja i obično se predstavljaju kao psiho-duhovne terapije koje pomažu svojim članovima da se pravilno nose sa izazovima modernosti i velikim društvenim promjenama koje se svakodnevno javljaju u savremenom svijetu.

⁹⁸Vuletić V.: Globalizacija-mit ili stvarnost, sociološka hrestomatija; Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva (2003)

⁹⁹Barrett, David B., Kurian, George T., and Johnson, Todd M. (2001): *World Christian Encyclopedia: A Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World*, 2vol. 2nd edition, Oxford & New York: Oxford University Press.

Unutar sociologije religije nema konsenzusa u vezi sa ovim pitanjima. Većina smatra da je pojmovno određenje religije i pravljenje tipologije religijskih organizacija prilično problematičan i zahtjevan posao. Grupe koje su se nekada smatrale sektom, danas su denominacije, a mogle bi sutra biti i crkve (neke već jesu).¹⁰⁰

Britanski sociolog religije Stiv Brus, u svojoj knjizi *Religija u modernom svijetu: od crkvi prema kultovima* iznosi provokativnu tezu po kojoj je crkva osnovna forma religijskog organizovanja do pojave protestantizma, poslije je to sekta, u dvadesetom vijeku dolazi do afirmacije denominacije i konačno, XXI vijek će pripasti kultu kao dominantnom obliku vjerskog grupisanja¹⁰¹.

Uticao globalizacije na nastanak novih religijskih pokreta:

Jedno od glavnih obilježja religije i religioznosti u savremenom svijetu svakako je pojava velikog broja novih religija i oblika religioznosti. Novi religijski pokreti razlikuju se od sekta po tome što predstavljaju novu vjersku grupaciju, koja nije dio starijih i tradicionalnih religija. Većina novih religija nastaje mješanjem različitih religijskih tradicija, tako da možemo reći kako je upravo to jedno od glavnih obilježja novih religijskih pokreta. Ipak, nastaju i da tako kažemo originalni oblici religijskog života, koji dovode u pitanje prihvaćene definicije religije i njene manifestacije u javnosti¹⁰².

Sociološkinja religije Ajlin Barker nudi sledeću definiciju: „termin novi religiozni pokret koristi se za označavanje veoma različitog skupa organizacija, od kojih se većina javlja u svom sadašnjem obliku počevši od pedesetih godina prošlog vijeka, nudeći pri tom, neku vrstu odgovora na pitanja koja su, u osnovi vjerske, duhovne ili filozofske prirode“.

Neki od razloga za nastanak i širenje novih religijskih pokreta su:

1. Kriza vrijednosti i društvenih normi u savremenom svijetu
2. Liberalizacija i sekularizacija društva, kao i unutrašnjeg života unutar tradicionalnih crkava
3. Dolazak velikog broja imigranata u zapadne zemlje
4. Ubrzane društvene promjene
5. Globalizacija

Možemo sa sigurnošću reći da je globalizacija jedan od najuticajnijih procesa koji utiču na razvoj novih religija i religioznosti. Globalizacija i procesi koji je prate dovode do krize identiteta. U svijetu bez sadržaja u nadolazećem dobu praznine većina novih nadolazećih vjerskih pokreta predstavlja se kao cjelovit pogled na svijet. Nastoje uspostaviti ravnotežu između racionalnih i emocionalnih sa jedne strane, i estetskih tendencija savrem enog čovjeka sa druge strane. Te se najčešće odnosi na one pokrete koji nastoje ostvariti terapijske efekte i na neke mistične kultove koje stvaraju posebne zajednice izdvojene iz savremenih društvenih tokova. Otuda J. Hanter tvrdi kako novi religijski pokreti predstavljaju „antropološki protest protiv modernog doba“.

Nije slučajnost što se većina novih religijskih pokreta javlja i ubrzano širi šezdesetih i početkom sedamdesetih godina XX vijeka. U to vrijeme postojao je veliki pritisak za promjenama u religijskom i duhovnom životu i bilo je potrebno nešto što bi taj proces ubrzalo.

¹⁰⁰Trninić Duško: *Religija pred izazovima globalizacije*, Banja Luka: Udruženje za filozofiju i društvenu misao (2010)

¹⁰¹Bruce, Steve: *Religion in the Modern World: From Cathedrals to Cults*, Oxford: Oxford University Press (1996).

¹⁰²Trninić Duško: *Religija pred izazovima globalizacije*, Banja Luka: Udruženje za filozofiju i društvenu misao (2010)

To nešto bio je rat u Vijetnamu koji je najprije doveo do pojave kontra kulture, a njenim posredstvom podstakao je i nastanak novih religijskih pokreta.

Svakako da ne možemo da tvrdimo da je kontrakultura dovela do nastanka i širenja novih religijskih pokreta, već prije prihvatiti mišljenje da se to desilo zahvaljujući promociji istočnjačkih vjerskih učenja, parapsihologije i (zlo)upotrebe psihodeličnih droga kroz popularnu kulturu (prije svega muziku) i kontrakturne pokrete šezdesetih godina dvadesetog vijeka.

Kada je kontrakultura počela da se komercijalizuje i pretvara u običnu pomodnost, broj alternativnih religija počeo je da raste. Razlog je jednostavan- novi religijski pokreti nastaju kao vid protesta protiv društva i, mnogo je važnije, protiv tradicionalne religije.¹⁰³

BUDUĆNOST RELIGIJE U MODERNOM SVIJETU

Upravo zbog uticaja globalizacije i sličnih procesa koji utiču na religiju, teško je govoriti o budućnosti religije. Neki autori smatraju da je sam diskurs o budućnosti religije naučno neutemeljen jer nema čvrste osnove u iskustvu i ne zasniva se na činjenicama. Budućnost ne može biti predmet naučnog saznanja već samo predmet vjerovanja.

Prema tome iskazi o budućnosti religije ne mogu biti naučno ni istiniti ni neistiniti, jer nije moguća pozitivna nauka o budućim događajima.

Bez obzira na predhodni stav u društvenim naukama, a posebno sociologiji religije prihvaćena su tri religijska stanovišta:

1. Sve podliježe promjeni, samo religija ostaje vječna
2. Religija se mijenja, što se manifestuje naročito u drugoj polovini XX vijeka, kroz pojavu novih religijskih pokreta i slabljenje konvencionalne (institucionalne) i jačanje nekonvencionalne (lične i neinstitucionalne) religioznosti. Kroz istoriju religija se mjenjala, a i dalje će mjenjati svoje oblike, ali to ne znači da će u budućnosti nestati.
3. Razvojem nauke i tehnike religija će u modernom dobu, a samim tim i religijske predstave o svijetu, odumrijeti.

Iako je nezahvalno i naučno neutemeljeno govoriti o budućnosti religije, ali uzimajući u obzir njenu prisutnost u savremenom svijetu, možemo reći da je druga tvrdnja najprihvatljivija kada govorimo o mjestu i ulozi religije u budućnosti¹⁰⁴.

Danas postoje i autori koji, baštineći tradiciju prosvetiteljstva iznose zahtjeve za postepenim ograničavanjem i ukidanjem religije kako bi se omogućio napredak društva uz afirmaciju ideje slobode i univerzalne tolerancije. Zato se čini prihvatljivim mišljenje islamskog teologa Fathulaha Gulena: „Ateizam i vjerski fundamentalizam, shvaćen kao fanatizam, veoma su slični: i jedno i drugo nastaju iz neznanja – ateizam usled nedostatka vjerskog obrazovanja, fanatizam usled nedostatka naučnog obrazovanja“¹⁰⁵.

---

¹⁰³Trninić Duško: Religija pred izazovima globalizacije, Banja Luka: Udruženje za filozofiju i društvenu misao (2010)

¹⁰⁴Trninić Duško: Religija pred izazovima globalizacije, Banja Luka: Udruženje za filozofiju i društvenu misao (2010)

¹⁰⁵Navedeno prema: „Moderni pripadnik osmanske kulture“. NIN, 31.7.2008. broj 3005

ZAKLJUČAK

Religija je oduvijek predstavljala pojavu koje je društvenim grupama i pojedincima koji vjeruju davala određeni osjećaj sigurnosti. Smatralo se da sve društvene pojave mogu da se promjene ili mjenjaju dok se za religiju mislilo da je ona stalna i nepromjenjiva pojava. No međutim dolazkom mnogih pojava novog svijeta oni počinju da utiču na religiju na razne načine. Od sredine XX vijeka u društvenoj teoriji se koristi termin globalizacija kako bi se opisale intenzivne promjene, kretanja i sve veća međuzavisnost savremenog svijeta. Globalizacija je niz društvenih procesa koji imaju veliki uticaj na ekonomska, politička i kulturna kretanja.

Kao što nam je već poznato globalizacija sve više utiče na sve sfere društvenog života. Ona se uvukla u svaki dio društva i društvenih pojava. Tako slobodno možemo reći da globalizacija sve više utiče i na religiju. Globalizacija se može okarakterisati i kao uzrok pojave novih religija i religioznosti.

Upravo zbog uticaja globalizacije i sličnih procesa koji utiču na religiju, teško je govoriti o budućnosti religije, ali uzimajući njeno prisustvo u savremenom svijetu, možemo reći da se religija ipak mijenja što se manifestuje naročito u drugoj polovini dvadesetog vijeka, kroz pojavu novih religijskih pokreta i slabljenje institucionalne i jačanje lične i neinstitucionalne religioznosti. Na kraju možemo zaključiti da se religija kroz istoriju ipak mijenja, a i da će ona i dalje mijenjati svoje oblike, ali to ne znači da će u budućnosti nestati.

LITERATURA

- Dragan Koković, Pukotine kulture 2 izmjenjeno izdanje; Novi Sad, Prometej
Duško Trninić, Religija pred izazovima globalizacije 2010; Banja Luka
Zoran Avramović, Kultura; 2. Izdanje; Beograd, zavod za udžbenike 2008
Entoni Gidens, Sociologija 2001
Rajko Kuljić, Sociologija; Beograd, M.B. PRESS 2002
Vladimir Vuletić, Globalizacija-mit ili stvarnost; Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 2003
Lana Burić, Religija i sekularizacija u savremenom društvu, stručni rad
Internet:
- https://bib.irb.hr/datoteka/678985.02jagic_vucetic.pdf
- <https://hrcak.srce.hr/file/74830>

Summary

This paper presents the basic findings on the social aspects of globalization in religion. As we already know, religion is a belief in some power, not just a belief in God. Individuals who believe in the supreme being (God) develop a sense of awe towards him, and on the other hand receive from him a certain sense of protection and security. Belief is an integral part of every culture and the most abstract cultural content under which all other content can be subsumed. Nowhere can faith be firmly and reliably "hooked" in the space of human thought. This element of belief does not deny the need for opinion in accepting faith. Religion is an attitude that is both sociological and cultural in nature. Belief is an act of uniting communion. The term globalization has been used in social theory since the mid-20th century. It is used to describe the intense changes, movements and growing interdependence of the modern world. Globalization is a series of social processes that have a great influence on economic, political and cultural movements, whose basic direction leads to the creation of a world or global society on the one hand, and planetary culture on the other. The term globalization has a wide application. There is more and more academic and popular literature dealing with this topic. Nevertheless, there is no precise definition of globalization. This is a consequence of the complexity, sensitivity and ambiguity of the phenomenon itself. This phenomenon has become a reality of our lives and one of the most popular topics of today. What is certain is that globalization affects all spheres of social life, including culture and religion. One of the main features of the modern world is religious pluralism. Traditional religions still enjoy great support from the people, but they no longer have, so to speak, an exclusive mandate, over the spiritual life of individuals. More and more creates a world of "modern spirituality." Globalization is responsible for most of the changes that are happening more and more intensively within religion and religious communities, one of the proofs for that is the growing number of newly formed religious communities after the 1960s. That is why this paper presents the facts about the position of religion in modern globalization processes, the impact of globalization on the emergence of new religious movements, as well as the future of religion itself, which is affected by globalization changes.

САДРЖАЈ

ГЕОГРАФИЈА	1
Almira Karčić	
<i>TERENSKA NASTAVA U NASTAVI GEOGRAFIJE U OSNOVNOJ ŠKOLI</i>	4
МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА	11
Marijana Dragičević	
<i>DATA WAREHOUSE TEHNOLOGIJE</i>	12
ИСТОРИЈА	23
Павле Васиљевић	
<i>ЗЛОУПОРЕБА ФЕНОМЕНА „ Босанске пирамиде“</i>	24
ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ	34
Јелена С. Жерајић	
<i>ПОТРАГА ЗА СОБОМ, СРОДНИЦИ Ј. АЋИНА</i>	35
Александра Мићић	
<i>НАСТАВНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА РОМАНА ПРОКЛЕТА АВЛИЈА ИВЕ АНДРИЋА ПРИМЕНОМ ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА</i>	41
Анђела Плакаловић	
<i>ЕЛЕМЕНТИ ЖЕНСКОГ ПИСМА У КЊИЗИ ПРИЧА СУМОРЕСКЕ МИРЈАНЕ ПАВЛОВИЋ</i>	48
Биљана Д. Лопатић	
<i>ОБИЧАЈИ И ВЈЕРОВАЊА ИЗ ОКОЛИНЕ ШЕКОВИЋА</i>	53
Бојан О. Николић	
<i>ДЕКОНСТРУИСАЊЕ КЊИЖЕВНОГ И ДУХОВНОГ НАСЉЕЂА У РОМАНИМА БОРИСЛАВА ПЕКИЋА ВРЕМЕ ЧУДА И ХОДОЧАШЋЕ АРСЕНИЈА ЊЕГОВАНА</i>	58
Бојана Милићевић	
<i>РЕЦЕПЦИЈА ПРОЗЕ МАКСИМА ГОРКОГ У ДЈЕЛИМА ПЕТРА КОЧИЋА</i>	64
Данка Марјановић	
<i>СТИЛИСТИКА СТЕПЕНА ПОРЕЂЕЊА ПРИДЈЕВА У РОМАНУ „ПОДРОСТОК“ Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ</i>	72
Дејан Керлета	
<i>ФОРМАЛИСТИЧКА НАЧЕЛА И ТУМАЧЕЊА КЊИЖЕВНОСТИ</i>	83

Јадранка Јанковић	
<i>РЕЦЕПЦИЈА ЗБИРКЕ ПРИПОВЈЕДАКА ГОРАНА</i>	
<i>МИХАЛЛОВИЋА, „ДА СМО ЖИВИ“</i>	90
Јелена С. Жерајић	
<i>ПОТРАГА ЗА СОБОМ, СРОДНИЦИ Ј. АЋИНА</i>	95
Јелена Митрић	
<i>ВИДОВИ ПРАЗНОВЈЕРЈА И ЕТИКА ГЛИШИЋЕВИХ ЛИКОВА</i>	101
Слађана Клепић	
<i>ПРИМЈЕНА ИСТРАЖИВАЧКИХ ЗАДАТАКА У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ПРИПОВИЈЕТКЕ „ПРВИ ПУТ С ОЦЕМ НА ЈУТРЕЊЕ“ ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА</i>	105
МАТЕМАТИКА	112
Dejan Mršević	
<i>DIOFANTOVE APROKSIMACIJE</i>	113
НОВИНАРСТВО	129
Ана Лопатић	
<i>ИЗВЈЕШТАВАЊЕ МЕДИЈА О ОДЛАСКУ МЛАДИХ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ</i>	130
Марко Лазаревић	
<i>УТИЦАЈ МЕДИЈА НА ДЈЕЦУ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА ВИДЕО</i>	
<i>ИГРИЦА ГЕТЕА (GTA)</i>	136
Петар Пушоња	
<i>ЛОГИЧКЕ ГРЕШКЕ ЧЛАНОВА ПРЕДСЈЕДНИШТВА БИХ У ЕМИСИЈИ ПРЕСИНГ</i>	148
Сандра Лукић	
<i>МЕДИЈСКЕ ПОТРЕБЕ СРЕДЊОШКОЛАЦА У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ</i>	159
Тодоровић Славенка	
<i>ОДНОС МЕДИЈА ПРЕМА МАРГИНАЛНИМ ГРУПАМА ДЈЕЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ</i>	173
Todorović Slavenka	
<i>ODNOS MEDIJA PREMA MARGINALNIM GRUPAMA DJECE U BOSNI I HERCEGOVINI</i>	179
ПЕДАГОГИЈА	180

Весна З. Цвјетиновић	
<i>ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО УСАВРШАВАЊЕ НАСТАВНИКА ЗА ПРИМЈЕНУ ПРОЈЕКТНЕ НАСТАВЕ</i>	181
Јелена Остојић	
ЗНАЧАЈ ШКОЛСКОГ ВЈЕСНИКА ЗА РАЗВОЈ ПЕДАГОШКИХ ИДЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ (1878-1918)	190
Милица Бакула	
<i>ПРЕДНОСТИ САВРЕМЕНОГ УЏБЕНИКА</i>	199
Бојана Тадић	
<i>ДОПРИНОС ПЕТРА МАНДИЋА У ОБЛАСТИМА ПЕДАГОГИЈЕ</i>	207
Дамјана Трифковић	
<i>КРИТЕРИЈУМИ И ПРИНЦИПИ У ИЗРАДИ НАСТАВНИХ ПРОГРАМА</i>	216
Љубица В. Радовић	
<i>НАСТАВНИЧКА ПРОФЕСИЈА И ОСОБИНЕ НАСТАВНИКА</i>	228
Јована Вајкић	
<i>RELACIJE IZMEĐU EMOCIONALNE INTELIGENCIJE I ZADOVOLJSTVA POSLOM KOD ZDRAVSTVENIH RADNIKA</i>	235
Бојана Д. Дурмић	
<i>ПСИХО – СОЦИЈАЛНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ДРУШТВЕНО НЕПРИХВАТЉИВОГ ПОНАШАЊА У ШКОЛИ</i>	245
Jelena Marković	
<i>HALO EFEKAT: UTICAJ EMOCIONALNOG TONA NA PERCEPCIJU OSOBE</i>	257
Luka Borović	
<i>ISPITIVANJE FAKTORSKE STRUKTURE KORIGANOVOG AQ-27 UPITNIKA</i>	270
Nataša Pejanović	
<i>RELACIJE IZMEĐU NEUROTSKOG PERFEKCIONIZMA I SAGORIJEVANJA NA POSLU ZDRAVSTVENIH RADNIKA</i>	284
Бојана Матовић	
<i>ЗНАЧАЈ РЕЗЕРВИСАНОСТИ У ФОРМИРАЊУ ИМПРЕСИЈЕ О ДРУГОЈ ОСОБИ</i>	297
Иконија Голић, Алем Дедовић	
<i>РАЗЛИКЕ У ИМПРЕСИЈИ О ДРУГОЈ ОСОБИ С ОБЗИРОМ НА ПРИСУСТВО ОСОБИНА СРДАЧАН И ПОПУЛАРАН</i>	310

Дијана З. Лагунцић

ЗНАЧАЈ ЕМОЦИОНАЛНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ ЗА УСПЕХ НА ФАКУЛТЕТУ 317

Марина Кукричар

ЗНАЧАЈ ПОПУЛАРНОСТИ И НЕПОПУЛАРНОСТИ У ФОРМИРАЊУ ИМПРЕСИЈЕ О ДРУГОЈ ОСОБИ..... 325

Sretenka Petrović, Jovana Šupić

RELACIJE IZMEĐU EGOCENTRIZMA I OBRAZACA PONAŠANJA ADOLESCENATA U SOCIJALNIM SUKOBIMA..... 333

РАЗРЕДНА НАСТАВА..... 343

Ивана Милугиновић

ТЕОРИЈСКО–МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ПРОУЧАВАЊУ ЛЕКСИКЕ У НАСТАВИ ЈЕЗИКА ЗА МЛАЂИ УЗРАСТ УЧЕНИКА..... 344

СОЦИОЛОГИЈА..... 353

Kovačević Rade

PROBLEMI JEDNORODITELJSKIH PORODICA U REPUBLICI SRPSKOJ..... 354

Stefan Borovčanin

POLOŽAJ RELIGIJE U SAVREMENIM GLOBALIZACIJSKIM PROCESIMA..... 361